

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA
MAKTAB TA’LIMI VAZIRLIGI**

**XORAZM VILOYATI PEDAGOGLARNI YANGI
METODIKALARGA O‘RGATISH MILLIY MARKAZI**

**“IJTIMOIY FANLARNI O‘QITISHDA KOMPETENSIYALAR VA
QADRIYATLARNING AHAMIYATI” MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA
ILMIY-AMALIY ONLAYN KONFERENSIYASI**

MATERIALLARI

Urganch-2023

“Ijtimoiy fanlarni o‘qitishda kompetensiyalar va qadriyatlarning ahamiyati” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy onlayn konferensiya materiallari. Mas’ul muharrir **S.R. Davletov**. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi, Xorazm viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi. Urganch, Urganch davlat universiteti noshirlik bo‘limi, 2023-yil, 536 bet, 33,5 b/t.

To‘plamda ijtimoiy fanlar o‘qituvchilarini kasbiy rivojlantirishda yangi aspektidagi metodikalarni ishlab chiqish va o‘rgatish yo‘llari, tarix fani darslarida tarixiy savodxonlikni oshirish, tanqidiy fikrlash va ijodkorlik kompetensiyalarini shakllantirish usullari, tarbiya fani o‘qituvchilarini tayyorlashning samarali metodikasida milliy, umuminsoniy va ma’naviy qadriyatlarni keng tatbiq etish masalalari, o‘quvchi shaxsi va qiziqishlarini yuksaltirishda ijtimoiy fanlar ta’limini keng tatbiq etish orqali yurt ravnaqi va vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirish masalalariga oid maqola va tezislar o‘rin olgan.

To‘plam ilm-fan sohasida faoliyat ko‘rsatayotgan olimlar, o‘qituvchilar, mustaqil izlanuvchilar, magistrlar va talabalar uchun mo‘ljallangan. To‘plamga kiritilgan maqola va tezislar mazmuni, aniqligi uchun mualliflar mas’ul.

Mas’ul muharrir: t.f.d., prof. S.Davletov

Tahrir hay’ati: t.f.d., prof. R.X.Suleymanov
t.f.d., prof. D.B.Babajanova
t.f.d., prof. A.A.Ermetov
f.f.d., dots. N.E.Sobirova
t.f.n., dots. G.M.Xusainbekova
p.f.n. N.Salayeva
PhD, Q.Sobirov
PhD, A.X.Vaisov
PhD, D.Sh.Qurbanova
S.B.Nazarov
Sh.R.Masharipova

Taqrizchilar: t.f.d., dots. U.I.Abdullayev
PhD, dots. B.B. Xaynazarov

Konferensiya tashkiliy qo‘mitasi

A.X.Vaisov – Xorazm viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi “Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi” kafedra mudiri,

D.Sh.Qurbanova – “Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi” kafedra dotsenti.

Ushbu to‘plam Xorazm viloyati Pedagogika markazining 2023-yil 31-martdagii 3-sonli Ilmiy-metodik kengash yig‘ilishi qaroriga asosan nashr qilishga tavsiya etilgan.

ISBN:

UrDU noshirlik bo‘limi, 2023.

“Ijtimoiy fanlarni o‘qitishda kompetensiyalar va qadriyatlarning ahamiyati” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy onlayn konferensiya materiallari.

TA'LIM VA TARBIYA SOHASIDAGI ISLOHOTLAR DAVR TALABI

*Saidov Y. – f-m.f.n., dotsent,
Xorazm viloyati pedagoglarni yangi
metodikalarga o'rgatish milliy markazi direktori*

Hammamizga ayonki,
taraqqiyotning tamal toshi ham,
mamlakatni qudratli, millatni buyuk
qiladigan kuch ham by — ilm-fan,
ta'lim va tarbiyadir.
Ertangi kunimiz, Vatanimizning
yorug' istiqboli, birinchi navbatda,
ta'lim tizimi va farzandlarimizga
berayotgan tarbiyamiz bilan
chambarchas bog'liq.

Shavkat Mirziyoyev

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, "Taraqqiyot strategiyasi" va "Davlat Dasturlari"da belgilangan vazifalar ijrosi yuzasidan bir qancha qonun va qonunosti hyjlatlarining qabyl qilinishi ta'lim mazmynini tybdan o'zgartirdi.

Maktabgacha va maktab ta'limi O'zbekistonda ijtimoiy siyosatning ystuvor yo'nalishlaridan biridir. Aynan maktab ta'limining sifati va qulayligi davlat va jamiyatning rivojlanish istiqbollarini aks ettirib, yuqori malakali kadrlar tayyorlash uchun zamin yaratadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasida maktab ishlari davlat nazoratida ekanligi bejizga ta'kidlangan emas.

So'nggi olti yil davomida ta'limni takomillashtirishning huquqiy asoslari yaratildi. Xysysan, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunning yangi tahriri qabul qilindi, "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" tasdiqlandi. Maktab ta'limini rivojlantirish sohasida bevosita 17 ta hujjat, jymldan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 4 ta hujjati qabul qilindi. Keyingi yillarda davlatimiz tomonidan o'qityvchi mehnatini qadrlash,

myallimlarni jamiyatimizning obro'li, nufuzli vakillariga aylantirish yo'lida katta ishlar amalga oshirildi. Yaratilayotgan shart-sharoit va imkoniyatlar tufayli maktabgacha va maktab ta'limi tizimida erkak o'qityvchilarning soni 2021/2022 o'quv yilida 2016/2017 o'quv yilidagiga nisbatan 42802 nafarga oshib, 157212 nafarga yetdi, yoki 72,7 foizga oshgan. By ko'rsatkich 2021/2022 o'quv yilida umumiy o'qityvchilar soniga nisbatan taqqoslaganda 31,7 foizni tashkil etmoqda. O'zbekistonda qariyb 43 ming nafar erkak o'qituvchi ta'lim tizimiga qaytdi.

Zamonaviy hayotni bygyn ilm-ma'rifat va ta'limning taraqqiyotisiz tasavvur etib bo'lmaydi, insoniyat fan o'qi atrofida aylanayotgandek go'yo. Jahonning yetakchi davlatlarida ta'limni rivojlantirish birinchi galdagi vazifa sifatida belgilanishi ham bejiz emas. Negaki, mamlakatning kelgusi ravnaqi aynan shy sohada qo'lga kiritgan yutuqlari bilan chambarchas bog'liqdir.

Bygyngi kynda universitetlarning ta'lim berish faoliyati yanada takomillashtirilib, xalqimizning asrlar davomida shakllangan ilm sari intilish fazilati yana bir bor namoyon bo'lmoqda. Yoshlarimiz sog'lom hamda go'zal tyrmush kechirish, egallagan kasbi bo'yicha doimiy ish o'rniga ega bo'lish, mas'yiliyatni o'z zimmasiga olish, insoniy qadr-qimmatini kamsitishga yo'l qo'ymaslik, qisqacha aytganda, komillikka erishish uchun harakat qilyapti va by jarayonda ta'lim olishni eng asosiy shart sifatida ko'rmoqda.

Mamlakatimizda 2019 yilning oktabrida O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi qabul qilindi. Ushby hujjatga intellektyal taraqqiyotni jadallashtirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish hamda xalqaro hamkorlikni mustahkamlash maqsadida fan, ta'lim va ishlab chiqarish integrasiyasini rivojlantirish singari vazifalar asos qilib olindi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 25-yanvardagi "Xalq ta'limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab-quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4963-son hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 17-

yanvardagi “Xalq ta’limi xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini tashkil etish tartibi to’g’risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi №25-son qarorlarida pedagog xodimlarning yangi malaka oshirish tizimi joriy qilindi.

Ilgari maktab o’qituvchilari har 5 yilda bir marta, bir oyda, 144 soat mobaynida malakalarini oshirgan bo’lsa, 2021-yildan boshlab har yili, bir hafta davomida, 36 soatlik kredit-modul tizimida malakalarini oshiradigan bo’ldi. Axborotlar eksponenta qonunlari asosida kirib kelayotgan bir davrda, har yilgi uzluksiz malaka oshirish tizimining joriy etilishi, o’qituvchilar ta’lim-tarbiyaning jahonda ro’y berayotgan yangiliklaridan vaqtida habardor bo’lib, ularni kasbiy faoliyatlariga qo’llash imkoniyatini bermoqda.

Maktabgacha va maktab ta’limi tizimini isloh qilishning ystuvor yo’nalishlarida ta’lim sifatini oshirish, raqamli texnologiyalar va zamonaviy ta’lim platformalarini joriy etish, yoshlarni ilmiy faoliyatga jalb qilish, innovasion tuzilmalarni shakllantirish, ilmiy tadqiqotlar natijalarini tijoratlashtirish, xalqaro e’tirofga erishish belgilab berilgan. Bularning barchasi ta’lim-tarbiya jarayonini yangi sifat bosqichiga ko’tarish uchun xizmat qiladi.

Prezident Shavkat Mirziyoevning O’qituvchi va murabbiylar kuniga bag’ishlangan tantanali marosimdagi da’vatkor nytqi ham ana shyndan dalolat beradi. Davlatimiz rahbari ta’kidlaganidek, biz keng ko’lamli demokratik o’zgarishlar, jymladan, ta’lim islohotlari orqali **O’zbekistonda Yangi Uyg’onish davri, ya’ni uchinchi Renessans** poydevorini yaratishni o’zimizga asosiy maqsad qilib belgiladik.

I. SHO‘BA
DIDAKTIK - TA‘LIMiy RESURSLARNING AHAMIYATI VA
ULARNING DARSLARGA TATBIQI

*Sabirova N.E. – f.f.d.(DSc), dotsent,
Xorazm viloyati pedagoglarni yangi
metodikalarga o‘rgatish milliy markazi
“Tillarni o‘qitish metodikasi”
kafedrası mudiri*

Men eshitganimni unutaman,
ko‘rganimni eslashga harakat qilaman, bajarganimni tushunaman.

Xitoy xalq maqoli

Inson ijtimoiy munosabatlar tizimining ko‘p qirrali, murakkab qismidir. U, bir tomondan, ijtimoiy-tarixiy taraqqiyotning mahsuli bo‘lsa, ikkinchi tomondan, o‘zi ijtimoiy taraqqiyotni ta‘min etadi. Uzlüksiz ta‘lim jarayonida darsni samarali tashkil etish ko‘p jihatdan uning turli o‘quv vositalari - tarqatmalar, axborot kommunikatsion texnika vositalari, ko‘rgazma bilan boyitilganligiga bog‘liq.

Pedagogik faoliyat, hayotda yuzaga keladigan har qanday vaziyatda kasbiy-shaxsiy o‘shishga olib keladigan holatni yaratish, o‘qituvchiga xos kreativlik, ijodkorlik, kashfiyotchilik xususiyatlarini saqlashga intilish ham zamon bilan hamnafaslikni anglatadi. Uzlüksiz ta‘lim jarayonida o‘qituvchiga xos bo‘lgan yuqoridagi xususiyatlarni inobatga olish kutilgan natijani beradi. Shu bilan birga, ta‘kidlash lozimki, bugun nafaqat o‘qituvchining kasbiy mahoratini tashqi omillar ta‘sirida takomillashtirish, balki uning o‘zini rivojlantirish uchun sharoit va motivatsiya yaratish, ichki intilishlariga asoslanish muhim bo‘lmoqda.

Ta‘lim berishdan ko‘zda tutilgan, olinadigan ma‘lum hajmdagi bilimdan maqsad- o‘quvchilarning maktabdagi faoliyati zamonaviy ta‘lim talablari asosida tashkil etilishi, shaxsga yo‘naltirilgan ta‘limning mazmun-mohiyatini tushunishi, bunda o‘quvchi shaxsini hurmat qilish, uning tabiiy imkoniyatlaridan kelib chiqqan

holda didaktik-o'quv topshiriqlari yaratish, ularni izlanishga, o'quv tadqiqotlari qila olishga yo'naltirish, o'quvchining dars jarayonidagi o'z faoliyatini baholay olish, hamkorlikda ishlash ko'hikmalarini, qolaversa, bilish ehtiyojini shakllantirish, mustaqil fikrlay olishi uchun muammoli vaziyatlar yaratish, qisqasi, munosib o'quv muhiti bilan ta'minlash "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi"ning asosiy maqsadi ekanligini anglatish o'quvchini aniq va puxta bilimlar bilan qurollantirishimizga bog'liqdir. Ma'ruza darslarining an'anaviy shakllaridan voz kechib, uni qiziqarli va samarali tashkil etish, buning uchun darsni kerakli didaktik-ta'limiy resurslar, topshiriqlar bilan ta'minlash, uni tayyorlash bo'yicha tavsiyalar berish maqsadimizdir.

Inson axborotni qabul qilishiga ko'ra quyidagi toifalarga bo'linadi:

1. Abstrakt tafakkurli.
2. Konkret-obrazli tafakkurli.
3. Vizual.
4. Audial.
5. Kinestetik.

Abstrakt tafakkurli kishilar har qanday mavhum axborotni qabul qilib, tasavvur qila oladilar.

Konkret obrazli- tafakkurli kishilar esa axborotni konkret obrazlar orqali samarali o'zlashtiradilar, mavhum tushunchalarni anglashlari qiyin kechadi.

Vizual (ing. "vision" –ko'rish) ko'rgan obrazlarini yaxshiroq eslab qoladilar. Bunday kishilar so'z borayotgan har bir predmetni ko'rishlari lozim. Masalan, dars jarayonida ular so'zlovchini ko'rib turishlari shart.

Audial (ing. "audio"-tovush) axborotni eshitish orqali samarali qabul qiladilar. Bunday kishilar musiqa tinglashni yaxshi ko'radi. Yangiliklarni gazetadan o'qish o'rniga radio va televideniye orqali tinglashni maqbul biladilar.

Kinestetik (ing. "kinesthetia"-mushak orqali his qilish) har bir predmetni ko'rishlari, hidlashlari, ushlab ko'rishlari, ya'ni tana orqali his qilishlari kerak.

Shunday ekan, o‘qituvchi/trener/fasilitator har qanday o‘qitish jarayonini tashkil qilish, o‘quv materialini taqdim qilishda yuqoridagi ma’lumotga asoslanishi, turli toifadagi ta’lim oluvchilarning axborotga nisbatan ehtiyojlarini qondirishi jarayon samaradorligini oshirishga yordam beradi. Demak, ta’lim jarayonida ko‘rgazmali vositalarning har xil turlaridan maqsadli foydalanishi lozim. Bu plakatlarni, qo‘llanmalar, laboratoriya tajribalari; ovoz, animatsiya, harakat, matn yordamchisi bo‘lgan multimedia bo‘lishi mumkin. Zero, mutaxassislarning fikricha, biz turli yo‘llar bilan qabul qilgan axborotimizni turli darajada o‘zlashtiramiz va eslab qolamiz. Shu o‘rinda bir ma’lumotni eslab o‘tishimiz maqsadga muvofiqdir.

Material uzatish usuli	3 soatdan keyin	3 kundan keyin	1 yildan so‘ng
Ma’ruza-hikoya	70%	10%	3%
Ko‘rsatish	72%	20%	13%
Ma’ruza+ko‘rsatish	85%	65%	33%
Hikoya+ko‘rsatish+amaliyot	98%	95%	75%

Bizning miyamiz yangi axborotni turli tezlikda, shuningdek, turli darajada qabul qiladi. Bu axborot manbasiga bolik. Bizning o‘qishga nisbatan fikrlashimiz tezroq. O‘z navbatida, bizda ma’lumotni ozaki eshitishga nisbatan o‘qish sur’ati tezroq.

Shu o‘rinda savol paydo bo‘ladi: ”Unda o‘zgalar nutqi nima uchun kerak?”

Bunga shunday javob beramiz: nutqning mimikasi, ovozidagi past-baland ohang, qo‘l harakatlari ma’lumotni qiziqarli va tushunarli yetkazadi hamda auditoriyada iliq muomala muhitini yaratadi. Tarqatilgan materiallar esa berilgan oyalar haqida tasavvur va tushunchani kengaytiradi, qo‘llab-quvvatlaydi. Grafika, ya’ni diagramma, jadval va xaritalar o‘z navbatida aytilgan axborotlarni to‘ldiradi, ularni yanada yaxshiroq o‘zlashtirishga yordam beradi.

Tarqatma material tayyorlash yuzasidan tavsiyalar

Har bir fanning asosiy xususiyati, mazmunining tarkibi, amaliy, nazariy qismlarining nisbatiga muvofiq ravishda eng qulay tarqatma tayyorlash dars samaradorligining kafolatidir. Tarqatma materiallar individual yoki guruh uchun mo'ljallanadi. Shunga ko'ra, ular guruhning/tinglovchlarining soniga qarab taqsimlanadi. Kartochka (matnli) va perfokartochkalar (grafikli) mavzuning maqsadidan kelib chiqib, puxta, mukammal ishlanishi lozim. Tarqatmalarni ishlab chiqishda quyidagilarga e'tibor berish kerak:

Muammolarni hal qilishga yo'naltirish;

Tadqiqotlar olib borishga yo'naltirish;

Turli vaziyatlar va holatlar tahliliga qaratish;

Tajribalar va mashqlar o'tkazishga mo'ljallash;

Yangiliklarni izlash va topishga yo'naltirish.

Tarqatma tayyorlashda, shuningdek:

-dars maqsadini belgilash;

- dars taqdimotining ajralmas qismi ekanligini inobatga olish ;

-amaliy jihatdan auditoriya uchun foydaliligini ta'minlash;

-tarqatma ma'lumotni to'ri yetkazish, mavzuni tushuntirishning qulay vositasi ekanligi;

-diqqatni asosiy mavzuga yo'naltiruvchi belgilariga amal qilish muhim.

Sizning tarqatma materialingiz visual tomondan ham qulayligiga amin bo'ling. Ularni shunday tayyorlangki, mavzu maqsadiga va auditoriya xususiyatlariga mos kelsin. Tarqatma materiallar tayyorlash bo'yicha quyidagi maslahatlar ularni maksimal darajada axborot beruvchi va ko'rgazmali bo'lishini ta'minlaydi. Demak, tarqatma material tayyorlashdagi tavsiyalar quyidagicha:

-yorqin, jarangli nomlang;

-ma'lumotni ratsional taqsimlang;

-ma'lumotni tez va to'ri qabul etish uchun so'z bilan tasvirlash o'rniga grafikadan foydalaning;

-to'liq gaplar o'rniga tezislar (bu sizning nutqingizdagi takrordan holi bolishga yordam beradi) yozing;

-hujjatda 2 xil shriftdan foydalaning: diqqatni jamlash uchun kursiv, qalin shrift yoki ostiga chizish belgisidan foydalanish mumkin(uchalasini birgalikda qo'llamang);

-vizual idrokni osonlashtirish va kerakli ma'lumotni tezroq topish uchun asosiy oyalar va ma'lumotni modullarga ajrating;

-mualliflikni ta'minlash uchun ism, sharifingiz va sanani ko'rsating;

-rangli bezaklardan foydalaning, bu auditoriyaning 80% dan ortiq'ini jalb qilishga yordam beradi;

-matndan keyin grafikani joylashtiring (chunki 1-navbatda grafika ko'zga tashlanadi va ko'pchilik grafika yuqorisidagi yozuvlarga e'tibor bermaydi).

Tarqatma materiallar 2 toifaga bo'linadi:

1. Takrorlanuvchi

2. Interfaol

Siz TMning mavzuingiz maqsadiga mos keladigan turini tanlashingiz kerak. Takrorlanuvchi tarqatma materiallar darsning ayrim punktlarini o'z ichiga oladi. Bular: reja, mavjud material, misollar, diagrammalar, foydalanilgan ko'rgazmalar namunasi, bibliografiya.

Interfaol tarqatma materiallar amaliy mashgulotlar orqali mavzuni tushuntirishga yordamchi vosita sifatida taqdim etiladi. Bunday tarqatma materiallar turi quyidagi punktlarni o'z ichiga oladi: ish varaqlari, nazorat savollari, ro'yxatlar, yechimlar daraxti, blok-sxemalar, diagramma va jadvallar, algoritmlar.

Materiallarni qachon tarqatish kerak?

Tarqatma materiallarni darsning boshlanich qismida tarqating. Bu o'quvchilarning mavzuning foydali jihatlari bo'yicha ma'lum bir tasavvurga ega bo'lishlariga yordam beradi hamda o'quvchilarni yangi mavzu asosida yaratiladigan muammolar va oyalar haqida oldinroq o'ylashga majbur etadi. Sifatli

tayyorlangan tarqatma material o'quvchilarda siz haqingizda notiq sifatida yaxshi taassurotlar qoldiradi. Tarqatmalar qanchalik tez auditoriyadagilar qo'liga yetsa, shuncha erta ularning ishonchsizlik ruhini yengishga va dars o'tuvchiga ma'lum bir ishonchni belgilashga yordam beradi.

Agar siz o'quvchilarning oldindan nima haqida gapirishingizni bilmasliklari uchun tarqatma materiallarni tarqatishni xohlamasangiz, unda siz hammasini boshidan boshlang. Bu shundan darak beradiki, siz tarqatma va taqdimot tayyorlashda xatoga yo'l qo'ygansiz. Yaxshi, sifatli tarqatma material auditoriya diqqatini notiqqa va uning darsiga jalb etadi.

Tarqatma materiallar nima uchun kerak?

Ko'pchilik notiqalar tarqatmalarni keraksiz hisoblashadi, shuning uchun undan so'ngi daqiqalarda foydalanishadi yoki umuman unutishadi.

Mukammal ishlangan tarqatmalar notiqqa quyidagi imkoniyatlarni beradi:

Ommaviy chiqishdan oldin ijobiy muhit yaratadi.

Auditoriyaning diqqat-e'tiborini tortganligiga ishonch hosil qiladi.

Dars jarayoni samarali tashkil etiladi.

Bahs, muzokara vaziyati uchun ijobiy muhit yaratadi.

O'quvchilarning visual qabul qilish ehtiyojini ta'minlaydi.

Murakkab o'zlashtiriladigan mavzularni soddalashtirish va tushunishga yordam beradi, darsingiz sifatini kafolatlaydi.

O'quvchi ishonchini ta'minlaydi.

Mavzu haqida axborotni to'ldiradi, kengaytiradi.

O'quvchilarni:

-hech qanday qaydlarsiz butun e'tiborni noverbal axborotdagi asosiy oyalarga qaratishga ;

-o'z taklif va mulohazalarini berishga ;

-tezroq anglashga ;

-esda saqlashga;

-olgan ma'lumotlarni amaliyotda, muammoli vaziyatlarda tatbiq eta olishga;

-kerakli daqiqalarda axborot to‘plashga yo‘naltiradi.

Yuqorida qayd etganimizdek, tarqatma materiallar darsingizning ajralmas qismi sifatida oldindan tayyorlanishi kerak. Sizning asosiy oya va xulosalaringiz darsning bir qismi bo‘lgani holda tarqatmalar uning qiyinroq jihatlarini aks ettirsin.

FANLARNI O‘QITISHDA OLTİ QALPOQCHA INTERFAOL METODINI QO‘LLASHNING SAMARADORLIGI

*Ibragimova N.Y. – sots.f.n., dotsent,
Qoraqalpog‘iston Respublikasi pedagoglarni yangi
metodikalarga o‘rgatish milliy markazi*

Annotatsiya: Maqolada fanlarni o‘qitishda interfaol metodlar va ularning qo‘llanish samradorligi, **“Oltita fikrlash qalpoqlari”** usuli afzalliklari, qo‘llanish bosqichlari va natijalar haqida so‘z yuritiladi. Shuningdek, inson ongi butun va o‘zini o‘zi ta‘minlaydigan, ko‘pincha barcha yangi g‘oyalarni g‘ayritabiiy va yolg‘on deb bilishini Edvard de Bono usulidan foydalanib, o‘quvchilarga o‘zlari xohlagan narsalar haqida o‘ylash imkoniyati beriladi.

Kalit so‘zlar: kommunikativlik, kollaborativlik, kreativ fikrlash, mantiqiy fikrlash, tanqidiy yondashuv, Edvard de Bono, olti qalpoqcha usul, interfaol usul, passiv, faol usul.

Zamonaviy ta‘lim tizimining dinamik tabiatini barcha soha tadqiqotchilari tomonidan o‘rganilib kelinmoqda. Ta‘lim tizimining asosiy mazmuni kompetentsiya va kompetentsiyaviy yondashuvlarga asoslanib, o‘quvchilarning fanlarga bo‘lgan qiziqishlarini orttirish va o‘qituvchilarning kasbiy o‘zini o‘zi rivojlantirish va takomillashtirishdan iborat. Ta‘lim tizimini yangilash, uni kompetensiyaga asoslangan asosga o‘tkazish uchun ta‘lim modelining o‘zini qayta ko‘rib chiqilishi ortidan O‘zbekiston Respublikasi “Ta‘lim to‘g‘risida”gi qonun yangi tahrirda yaratilishiga sabab bo‘ldi. Natijada ta‘limning sifatiga alohida

e'tibor qaratish maqsadida o'qituvchilar zimmasiga yangicha yondashuvlar zarurligini belgilab berdi [1].

Ta'limda uchta model ajralib turadi:

passiv model: o'quvchi ta'sir ob'ekti, u tinglaydi va qaraydi;

faol model: o'qitilgan ta'lim sub'ekti, u mustaqil, ijodiy ishlaydi va bilimlarni o'zi oladi;

interaktiv model: o'rganish deganda o'qituvchi va talabaning o'zaro ta'siri tushuniladi.

Shubhasiz, passiv modeldan faol modelga o'tish zarur va u allaqachon amalda qo'llanilgan, ammo eng samaralisi bu interfaol ta'lim modelidir. O'quvchi undan foydalanish tufayli nafaqat olingan bilimlarni qo'llashni o'rganadi, shuningdek dars jarayonlarida yangi bilimlarni izlash va amaliy faoliyatda fan bo'yicha ko'nikma va malakalarni shakllantirishga yordam beradi.

Maqolada interfaol o'qitish usullarining nazariy asoslarini ko'rib chiqish davomida nafaqat ijtimoiy fanlar, balki barcha fanlarni o'qitish bilan bog'liq asosiy interfaol usul va uslublarni yoritib berishdir.

Turli mualliflar tomonidan interfaol ta'limning ta'riflari va xususiyatlarini tahlil qilinib, ular asosida quyidagilarni sintez qildi.

Demak, **interfaol ta'lim** - bu har bir o'quvchi o'quv jarayoniga kiritilganda, kognitiv faoliyatni tashkil etishning maxsus shakli; ta'lim o'zaro ta'sir, dialog shaklida – o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida ham, o'quvchilarning o'zlari o'rtasida ham amalga oshiriladi [2].

Interfaol metodlardan kommunikativ o'yinlar va munozaralarda qo'llaniladigan aqliy hujum usuli bo'lgan Edvard de Bononing **“Oltita fikrlovchi qalpoq”** usulidan foydalangan holda darslar o'quvchilarda alohida qiziqish uyg'otadi. Bu usul parallel fikrlash kontsepsiyasiga asoslanadi va fikrlash jarayonini olti xil rejimga ajratadi, ularning har biri ma'lum rangdagi metaforik shlyapa sifatida ifodalanadi. Ushbu bo'linish fikrlashni yanada konsentratsiyali va

barqaror qiladi va o'quvchilarni o'z navbatida turli jihatlar bilan ishlashga o'rgatadi [3].

“Oltita fikrlash qalpoqlari” turlari:

1. Oq qalpoqchada fikrlash matnda yoki mavzuda faktlar va raqamlarga e'tibor qaratadi. Shuningdek, o'quvchilarni “oq qalpoqchani kiyib” etishmayotgan, qo'shimcha ma'lumotlarga e'tibor qaratish va uni qaerdan olish haqida o'ylashga da'vat qiladi.

2. Qizil qalpoqchada fikrlash – matndagi his-tuyg'ular, hissiyotlarni namoyon qilsihdan iborat. Ushbu qalpoqchadagi odam barcha intuitiv taxminlarni ifodalaydi, o'zining barcha his-tuyg'ularini (hayratlanish, qo'rquv, g'azab, hayrat, quvonch va boshqalar) baham ko'radi yoki boshqa qaror qabul qiladi. Bu erda ham o'zingizga, ham boshqalarga (ochiq muhokama bosqichida) halol bo'lishni ko'zlaydi.

3. Sariq qalpoqchada fikrlash voqeaning ijobiy jihatlarini ta'riflashga qaratadi. Qalpoqchani qo'yib, biz taxmin qilingan foyda haqida o'ylaymiz, ma'lum bir g'oyaning afzalliklari va istiqbollari haqida o'ylaymiz. Agar bu g'oya yoki yechim birinchi qarashda yaxshi narsa va'da qilmasa ham, bu optimistik tomonni ishlab chiqish va yashirin ijobiy manbalarni aniqlashga harakat qilish muhimdir.

4. Qora qalpoqchada fikrlash - pessimistik. Ushbu qalpoqchadagi odam vaziyatni faqat tanqidiy baholashi kerak, u mumkin bo'lgan xavflar va yashirin tahdidlarga, muhim va xayoliy kamchiliklarga e'tibor qaratadi, tuzoqlarni qidirish rejimini yoqadi va o'ziga yaxshi pessimist bo'lish imkoniyatini beradi.

5. Yashil qalpoqchada fikrlash - ijodkorlik, yangi g'oyalar, muqobillik va o'zgarishlarni izlash qalpochasi. Inson har xil variantlarni ko'rib chiqadi, yangi g'oyalarni yaratadi, mavjudlarini o'zgartiradi va boshqa odamlarning ishlanmalariga diqqat bilan qaraydi, nostandart va provokatsion yondashuvlarni e'tiborga olmaydi va har qanday alternative variantlarni qidiradi.

6. Moviy qalpoqchada fikrlash - tafakkurning oltinchi shlyapasi. Boshqa beshtasidan farqli o'laroq, u taklifni baholash va uning mazmunini ishlab chiqish

uchun emas, balki g'oyani amalga oshirish va muammolarni hal qilish jarayonini boshqarish uchun mo'ljallangan. Moviy qalpoqchadan foydalanish, umuman olganda, oltita qalpoq usulining foydaliligi va samaradorligini sarhisob qilish va muhokama qilishga qaratiladi [4].

Fikrlash va nutq qobiliyatini rivojlantirishda bu usuldan foydalanish juda samarali hisoblanadi. Fikrlash jarayoni ko'pchilik o'quvchilar uchun zerikarli bo'lib, oltita qalpoqcha usuli uni ijodiy, rang-barang va qiziqarli qilishga yordam beradi. Har bir ishtirokchi tanlangan qalpoqcha rangiga mos ravishda o'z nuqtai nazarini bildirsa, fikrlash yanada jamlangan va samarali bo'ladi.

Ushbu metodni o'quvchilar o'rtasida qo'llash jarayonida muhokama boshlanishidan oldin o'qituvchi o'quvchilarga o'z fikrlarini bildirish uchun ishlatiladigan so'z va iboralarni beradi:

Mening fikrimcha / mening nuqtai nazarimda ...

Aftidan ...

Shunday qilib ...

Ko'pchilik holatlarda / ayrim holatlarda ...

Xulosa qiladigan bo'lsak ...

Hech bo'lmaganda ...

Afsuski / Bu haqda biron nima deyishga qo'rqaman ...

O'ylaymanki / ishonaman ...

Aniqrog'i / to'g'risi ...

Aytmoqchimanki / ya'ni.

Olib borish bosqichlari: Ushbu usulni 90 daqiqa davomida quyidagich taqsimlash orqali olib borish mumkin:

10 daqiqa – tashkiliy bosqich; o'qituvchi vazifa va ish qoidalarini o'quvchilarga bayon qiladi; keyin har bir ijodiy guruhda (qalpoqcha rangiga ko'ra) ishtirokchilarning barcha mualliflik g'oyalari muhokama qilinadi va guruh nuqtai nazaridan eng dolzarb va eng katta fikrga ega bo'lgan bitta g'oya tanlanadi;

yangilik elementi va aynan shu g'oya guruh tomonidan ish bosqichida yangilik yaratuvchi sifatida ilgari suriladi.

70 daqiqa – asosiy qism uchun vaqt;

10 daqiqa - dars natijalarini sarhisob qilish (bu bosqichda har bir kishi ko'rib chiqilayotgan masalalarga o'z hissiy munosabatini bildirishi mumkin, ya'ni birinchi navbatda qizil qalpoqchani kiyishi mumkin) [5].

“Oltita fikrlash qalpoqlari” usulini amalga oshirish jarayonida o'qituvchi vazifani biroz murakkablashtirishi mumkin - har bir o'quvchi turiga mos kelmaydigan qalpoqcha kiyishi mumkin. Misol uchun, qora qalpoqchani optimist, qizil qalpoqchani hech qachon his-tuyg'ularini ko'rsatmaydigan o'quvchi kiyadi va hokazo.

Xulosa o'rnida, **“Oltita fikrlash qalpoqlari”** usuli o'quvchilar uchun ijodkorlikni targ'ib qiluvchi, potentsialni ochish, fanlarni o'rganishga qiziqish, ijodkorlikni sezilarli darajada oshiradigan ajoyib o'quv va motivatsion vositadir. Ijtimoiy fanlarni o'rganishga qaratilgan va o'quvchilarga ushbu usul yordamida mavzularni terang o'rganishga bo'lgan motivatsiyaning oshishi, o'z fikrini bildirishda noqulaylikning kamayishi, fikrlarni mantiqiy taqdim etishni rivojlantirishga, shuningdek, guruhda ishlash (kollaborativlik) qobiliyatini oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

<https://lex.uz>

Артюхина М.С., Артюхин О.И. Теоретико-методические основы проведения интерактивных лекций // Фундаментальные исследования. 2013. № 11-2. С. 304-308.

Губаренко И.В., Городова Д.В. Интерактивные технологии обучения в формировании профессиональной компетентности специалиста нового времени // Наука. Искусство. Культура. 2013. № 2. С. 209-214.

<http://constructor.ru/uspex/metod-shesti-shlyap-myshleniya-edvarda-de-bono.html>

https://knowledge.allbest.ru/pedagogics/2c0a65635b2ac68b4c53b99421216d27_1.html

10-SINFLARDA TARIX FANIDAN “SOVET TUZUMI DAVRIDA QATAG‘ONLIK SIYOSATI” MAVZUSINI O‘QITISHNING YANGICHA YONDASHUV VA METODLARI

Xusainbekova G.M – t.f.n., dotsent,

Xorazm VPYMO‘MM “Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi” kafedrası

Annotatsiya: Maqolada mustabid sovet tizimining O‘zbekistonning ajralmas qismi bo‘lgan Xorazm vohasidagi qataonchilik siyosati yoritilgan. Bu mavzuni maktablarda qanday o‘qitish yo‘llari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Ta’lim, tarbiya, siyosat, qataonchilik, Narkom, mustamlaka, direktiva, milliy istiqloq, millatchilik.

“Ta’lim to‘risidagi Qonun” talablaridan kelib chiqqan holda o‘qitish metodlarini takomillashtirish davr talabidir. O‘qitish metodlari maktabning faqat ta’limiy emas, balki tarbiyaviy maqsadlariga erishishda ham muhim vositadir. Ishonarli hikoya, isbotlovchi suhbat, o‘quv munozaralari o‘quvchilarda barqaror e’tiqod, yuksak axloq, milliy mafkurani tarkib toptirishga muhim hissa qo‘shadi.

Ko'rgazmali metodlar – o'quvchilarga hayotda tezgina o'z o'rnini topishga yordam beradi. Amaliy metodlar – o'quvchi yoshlarni kasb tanlashga, o'quvchilarda jamiyatimiz ravnaqi uchun mehnat qilish ehtiyojini tarkib toptirishga yo'naltiradi. Muammoli izlanish metodlari – shaxsning ijod qilish xususiyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Sovet tuzumi davrida qataonlik siyosati mavzusini o'qitishda aynan ushbu metodlardan foydalansa maqsadga muvofiq bo'ladi. O'qitish metodlarini xilma-xillash, butun dars davomida o'quvchilarda ishchanlik qobiliyatini saqlash uchun usullarni oqilona almashtirib turish foydalidir. Hozirgi kunda o'quvchilarni kitob bilangina emas, balki bilimning boshqa manbalari bilan ham ishlashga yaxshiroq o'rgatish talab etiladi. Maktab oldida turgan hozirgi vazifa o'quvchilarni kompyuter texnologiyasidan foydalanish malakalarini rivojlantirishdan iboratdir.

Katta sinf o'quvchilari bo'lgani uchun biz mavzuni ma'ruza darsi qilib o'tsak maqsadga muvofiq bo'ladi. Buning uchun darsni uchta reja asosida tashkil qilishimiz kerak bo'ladi.

Birinchi reja:

1.O'zbekistonda dastlabki qataonlarning boshlanishi.

Sovet rejimi o'z hokimiyatini mustahkamlab olgach,uning xususiyatlari tobora oshkora namoyon bo'la boshladi. Milliy rahbar xodimlarni lavozimlaridan chetlatib ,ularni "oyaviy" jihatdan tor-mor qilayotgan sovet rejimi XX asr 20-yillarining oxiriga kelib jismoniy jihatdan yo'qotishga kirishdi. O'zSSR Oliy sudining raisi Sa'dulla Qosimov 1929-yil mart oyida lavozimidan bo'shatilib,qamoqqa olindi.S.Qosimov va uning 6 nafar safdoshi ustidan SSSR Oliy sudi sayyor sessiyasi 1930-yil Samarqand shahrida sud jarayonini o'tkazdi. Markazdan kelgan jazo organlari (sud raisi: Vasilev-Yujin va prokuror R.Katanyan) ishga ataylab siyosiy tus berishdi.

"Narkompros" ishi; Mannon Ramziy-Mannon Abdullayev ,Botu-Mahmud Hodiyev, Oltoy-Bois Qoriyev, Nodir Saidov 1930-yil avgust oyida Samarqand shahrida O'zSSR Maorif xalq komissarligida bir guruh rahbar hodimlar hibsga

olindi. 1929-yil 5-noyabrda Toshkentda ma'rifatparvar Munavvarqori Abdurashidxonov boshchiligidagi 38 nafar kishi qamoqqa olindi. Oradan ko'p o'tmay qamoqqa olinganlar soni 87 kishiga yetdi. 1931-yil 25-aprelda Moskvada bo'lib o'tgan sud majlisida Munavvarqori boshchiligidagi millatning 15 nafar fidoyisi bo'lgan "Milliy Istiqlol" a'zolari otib o'ldirishga, qolgan 72 nafar kishi esa uzoq muddatli qamoq jazosiga hukm qilindi. O'zbek xalqining 15 nafar farzandi Moskva atrofida otib tashlandi.

O'zbekistondagi siyosiy elita "millatchilik va sovet hokimiyatiga qarshi kurash olib borish"da, shuningdek, qurolli qo'zg'olonni tayyorlashda ayblandi. XX asr o'zbek madaniyatining 3 nafar yorqin yulduzlari – Fitrat, Cho'lpon va Abdulla Qodiriy bir kunda – 1938-yil 4-oktyabrda Toshkent shahri atrofida otib tashlandi. "So'zimning oxirida odil sudlardan so'rayman: Garchi men turlik bo'xton, shaxsiyat va soxtalar bilan, ham anglashilmovchiliklar orqasida, ikkinchi oqlanmaydurg'on bo'lib qoralandim. Loaqal ularning, qoralovchi qora ko'zlarning ko'ngli uchun bo'lsa ham, menga eng oliy bo'lg'on jazoni bera ko'ringiz. Bir necha shaxslarning orzusicha, ma'naviy o'lim bilan o'ldirildim. Endi jismoniy o'lim menga qo'rqinch emasdir. Odil sudlardan men shuni kutaman va shuni so'rayman Men to'g'rilik orqasida bosh ketsa "eh" deydigan yigit emasman". 1938-yil 28-mart kuni Stalin, Molotov, Kogonovich, Voroshilovlar rahbarligida O'zbekistondagi siyosiy elitadan 165 kishini qataon qilish haqidagi ro'yhatga qo'l qo'yadi. Mana shu ro'yhat asosida 4-7-oktabr kunidagi fojialar ro'y beradi. 155 kishi otuvga 10 kishi mehnat tuzatish lageriga hukm qilinadi. Xudoybergan Devonov, Otajon Hoshim, Cho'lpon, Fitrat, Abdulla Qodiriy, Akbar Islomov, Isroil Ortiqovlar 4-oktabr kuni otib tashlandi. 5-oktabr kuni allaqachon otib tashlangan insonlar go'yoki "sud qilinadi". 1937-1938-yillarda to'qib chiqarilgan soxta ayblar bo'yicha O'zbekistonda 41000 nafardan ortiq kishi hibsga olinib, ulardan 37000 nafardan ko'proq jazolandi, 6920 nafari otib o'ldirishga hukm qilindi.

1999 yil 22 iyunda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Vatan va xalq ozodligi yo'lida qurbon bo'lgan fidoiylar xotirasini abadiylashtirish

to'g'risida» g'i qarori e'lon qilindi. Unda Toshkentning Yunusobod tumanidagi Bo'zsuv arig'i qirg'oida «Mustamlaka davri qurbonlari» xotira majmuasini barpo etish vazifasi belgilab berildi.

Hukumat topshiriini bajarish uchun juda katta hajmdagi qurilish va obodonlashtirish ishlari olib borildi. Natijada 2000 yil 12 mayda «Shahidlar xotirasi» majmui qurib bitkazildi. Ushbu uluvor majumani ochishda Prezident I.A. Karimov nutq so'zlab, ozodlik uchun jon fido qilgan insonlarning xotirasi abadiy ekanligini aytdi¹.

Ushbu tantanali voqeadan biroz oldinroq, 2001 yil 1 mayda O'zbekiston Prezidenti I.A. Karimov «Qataon qurbonlarini yod etish kunini belgilash to'g'risida» yangi bir Farmonga imzo chekkan edi. Unga asosan har yili 31 avgust kuni qataon qurbonlarini yod etish marosimi o'tkazilishi belgilab qo'yildi.

2.Sovetlarning O'zbekistonda olib borgan qataonchilik siyosati.

Tariximizning ayanchli, hasratli, fojeali sahifalarining chuqur va atroflicha o'rganilishida ham bor haqiqatni, achchiq haqiqatni aks ettirish zarur. Tariximizning ana shunday armonli sahifalaridan biri sovetlarning O'zbekistonda olib borgan qataon siyosati va uning fojeali oqibatlaridir. Stalin shaxsiga siinish yillari O'zbekiston xalqlari boshiga oir kulfatlar soldi. 1937-1939 yillarning o'zidagina O'zbekiston SSR Ichki ishlar xalq komissarligining «uchlik»lari tomonidan 41 ming nafardan ko'proq kishi qamaldi. SHulardan 37 ming nafardan ko'proi sudlandi, 6 ming 920 kishi otib tashlandi².

1930 yillar Respublikadagi ijtimoiy – siyosiy jarayonlarning kuchayishi bilan ajralib turadi, bunga bir qancha omillar ta'sir ko'rsatdi. Bu omillarning eng muhimlaridan biri O'zbekiston faqat nomigagina SSSR tarkibidagidagi suveren respublika hisoblanganligi, SSSR esa o'z mohiyati bilan unitar (qo'shma) davlat ekanligi edi. O'zbekiston ittifoq partiya sovet organlariga to'la qaram bo'lib, uning rahbariyati direktivalarini, shu jumladan Respublikaning ichki ijtimoiy, siyosiy

¹ Каримов И.А. Шахидлар хотираси унитилмайди // “Халқ сўзи”, 2000, 13 май.

² Шамсутдинов Р. Қатагон қурбонлари. -Тошкент, 2007. - Б.4.

hayotiga taalluqli ko'rsatmalarini oishmay bajarishga majbur edi, ularda esa respublikadagi mavjud voqelik hamisha ham hisobga olinmasdi. O'zbekistonning ijtimoiy – siyosiy rivojlanishi SSSRda boshqaruvning ma'muriy buyruqbozlik tizimi o'zining barcha salbiy ko'rinishlari bilan qaror topishi va mustahkamlanishida sodir bo'ldi, qisqasi respublikaning butun ijtimoiy siyosiy hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatgan. SHunday jiddiy omil mavjud ediki, u ham bo'lsa sovet mustabid davlati siyosiy tizimida sinfiy mafkuraga ega bo'lgan kommunistik partiyaning mutlaq hukmronligi edi. Mustabid tuzumning oyaviy rahnamosi bo'lgan kommunistik partiya mehnatkash xalqning, uning butun imkoniyatini turli xil siyosiy va ijtimoiy ommaviy tashkilotlar bilan qamrab olib, ularga muntazam ravishda oyaviy ta'sir o'tkazishga, ularni bir «qolip»da ushlab turishga harakat qildi. 20-yillarning ikkinchi yarmi va 30 yillar tuzumga muxolifatda turganlarga qarshi keng qataonlar o'tkazish davri bo'ldi. Respublikaning vatanparvarlik kayfiyatidagi rahbar xodimlarni birlashtirgan ayripartiyaviy guruhlar nomini olgan: «18 lar guruhi», «inoomovchilik», «qosimovchilik» birin ketin fosh etildi va badnom qilindi. Sovet tuzumi o'z kirdikorlariga qarshi fikr bildirgan milliy ijodkor ziyolilarning ko'pgina vakillariga zarba berdi. «18lar guruhi» to'risida birinchi marta 1925 yil O'zbekiston MKning V-plenumi va II s'ezdi qarorida «partiya ichida guruhbozlik kurashini olib borayotganlar» sifatida to'xtalib o'tiladi va matbuotda e'lon qilinadi³. SHundan so'ng sovet davrida partiyaning O'zbekistondagi mafkuraviy kurashi va O'zbekiston kommunistik partiyasi tarixiga oid adabiyotlarda guruh to'risida fikrlar uchray boshlaydi. Masalaning qiziq tomoni shundaki, mazkur tadqiqotlarda “18lar guruhi” to'g'risida ular antipartiyaviy guruh bo'lib, partiyaning bosh yo'nalishiga, yer-suv islohotiga qarshi kurash olib borganlar, deyiladi-da, guruhning bir-ikki a'zosining ismi-sharifi keltiriladi, xolos. “18lar guruhi” to'g'risida «O'zbekiston Kommunistik partiyasi tarixining ocherklari»da shunday deyiladi: «18lar» arizasining asosiy sababi guruh

³ Норжигитова Н. 18 лар гуруҳи: улар кимлар эди? // ЎзМУ хабарлари, 2002, №2. -Б.39.

a'zolarining partiyaning o'sha vaqtdagi xo'jalik va siyosiy masalalardagi bosh yo'liga –er-suv islohotini tayyorlash va o'tkazishga qarshiligi edi⁴.

«Inoomovchilik»– bu mustabid sovet davlati jazo organlari tomonidan ataylab to'qib chiqarilgan va 1926 – 1931 yillarda bir qator milliy rahbar kadrlar va ziyolilarni aybsiz qatvon qilinishiga sabab bo'lgan bolsheviklar rejimining bo'htoni edi⁵. O'zbekiston KP(b) MK Ijroiya byurosi a'zolariga nomzod, O'Z KP(b) matbuot bo'limi mudiri R. Inoomov o'zining «O'zbekiston ziyolilari» risolasini matbuotda e'lon qiladi. U o'z maqolasida oktyabrdagi o'zgarishlar o'zbek xalqi uchun kutilmagan voqea bo'ldi va o'zbek xalqi bunga hali tayyor emas edi, rus istibdodiga qarshi mustaqillik harakatida tarixiy rolni ziyolilar o'ynagan, degan fikrni ilgari surdi. U marksizim bilan din munosabatlari masalasida mulohaza yuritdi. Bunday ishlar sovet hukumatiga albatta yoqmasdi. R. Inoomov bildirgan tanqidiy fikrlarni va uning fikriga qo'shilganlarni partiya qarshi «Inoomovchilik guruhi» deb siyosiy tama bosdilar va ularga qarshi respublika partiya tashkilotini oyoqqa turazdilar.

1926 yil 12 dekabrda bo'lgan O'zbekiston KP(b) MK Ijroiya byurosi R. Inoomov faoliyati haqidagi masalani ko'rib chiqib «Inoomovchilik»ni mayda burjuachilik, millatchilikka tomon oish deb baholadi. Akmal Ikromov o'zining 1927 yil 7 yanvarda «Pravda Vostoka» gazetasida chop etgan «Partiya uchun kurash» maqolasida qilgan ma'ruzasida R. Inoomovni «milliy omachilik va millatchilik» da ayblaydi. Inoomovning safdoshlari A. Mavlonbekov, U. Eshonxo'jaev, Isomuhamedovlar ham paxta yetishtirish bo'yicha Markaz ko'rsatmasini ochiqdan-ochiq qoralab, O'zbekistonni «SSSRning qizil mustamlakasi» deb atagandilar. O'sha davrlarda bunday ilor fikrli insonlarni tazyiq ostiga olish, yiilishlarda «guruhboz»larni fraktsion harakat vakili sifatida o'z ayblarini tan olishga majbur qilardilar. Erkin fikrlaydigan kishilarga hayfsan berish

⁴ Очерки истории Коммунистической партии Узбекистана. –Ташкент: Узбекистан, 1974. -С. 95.

⁵ Ўзбекистоннинг янги тарихи. 2-китоб. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. Илмий муҳаррир М.Жўраев. -Тошкент: Шарқ. 2000. – Б. 22.

bilan ish bitmasligini tushunib yetib, markaz vakillari endi zo‘ravonlik yo‘liga o‘tib oldilar.

SSSR ichki ishlar xalq komissari, «temir narkom» nomini olgan Nikolay Yejev tomonidan 1937 yil 30 iyuldagi «Sobiq quloqlar, jinoyatchilar va boshqa sovetlarga qarshi unsurlarni qataon qilish operatsiyasi to‘risida»gi 00447–sonli mutlaqo maxfiy operativ buyruqqa muvofiq 1937 yil 10 avgustdan 1938 yil 1 yanvargacha bo‘lgan vaqtda O‘zbekiston bo‘yicha jami 10700 kishi qamoqqa olingan, ulardan 3613 kishi 1-toifa bo‘yicha otuvga, 7087 kishi 2-toifa bo‘yicha 8-10 yil qamoq jazosiga hukm qilingan⁶. O‘sha davrlarda O‘zbekistonda faoliyat ko‘rsatayotgan madaniyat xodimlari ham bu yovuzliklardan chetda qolmadilar. SHulardan biri O‘zbekiston Davlat nashriyoti pravleniyasining raisi xorazmlik Qurbon Beregin edi.

3.Qataonchilikning Xorazmdagi o‘ziga xosliklari.

Qurbon Beregin 1904 yil dekabrda Xiva shahrida tegirmonchi Ollabergan aka xonadonida tuildi. 8-9 yoshlaridan, ya’ni 1912–1913 yillardan boshlab eski maktabda o‘qigan. 1917 yildan boshlab madrasada o‘qiy boshlagan. Qurbon 12 yoshidan boshlab mardikorlik qilib turmush mashaqqatlarini boshidan kechirgan. 16 yoshli Qurbon Xivada bolalar uyida tarbiyalanib, o‘qishni davom ettiradi. 1920 yilda Xorazm yoshlar ittifoqiga asos solinadi. Qurbon ham bu ittifoqqa a’zo bo‘ladi. O‘zini butun hayotini, umrini xalqqa, Vatanga baishlash orzusi uning yuragida shu davrdan yolqinlana boshladi. Q. Beregin Xorazm komsomoli Markaziy komitetining yo‘llanmasi bilan Moskvadagi SHarq xalqlari kommunistik universitetiga o‘qishga yuboriladi. Ammo bu yerdagi iqlim sharoitining salomatligiga to‘ri kelmaganligi sababli vrachlarning maslahati bilan Qurbon Xivaga qaytadi va tez orada shahar komsomol yacheykasiga kotib qilib saylanadi. Keyinchalik 1924 yil yozida Qurbon Beregin Xorazm komsomoli Markaziy Komitetiga instruktor etib tayinlanadi. Q. Beregin ishga juda ma’suliyat bilan qarar va uni sidqidildan bajarar edi. Rayon, shahar komsomol komitetlarining

⁶ Шамсуддинов Р. Қатағон қурбонлари. -Тошкент, 2007. -Б.6.

plenumlarida, turli konferentsiyalarida ishtirok etib, turli mavzularda ma'ruzalar qildi, nutqlar so'zladı. Ular orasida «Maorif ishlari va savodsizlik bilan kurash», «Yosh qizlarni erga beruvchilar bilan kurash», «Hunarmand-batrak yoshlar hayoti» va boshqalar oyat muhimdir⁷. Jurnalistikaga bo'lgan zo'r ishtiyoqini hisobga olib, Xiva komsomol tashkiloti faoliyatini keng va atroflicha yoritib borish uchun 1924 yildayoq Bereginni faxriy muxbirlikka saylagan edi⁸. Uning 1924 yili bosilib chiqqan «Ishchi dehqonlarga», «Sharq xotin-qizlariga», «SHarq qiziga» nomli she'rlari va «Vazifamiz»⁹ maqolasida o'sha davrning muhim voqealari o'z ifodasini topdi. U qaysi jabhada faoliyat yuritmasin, markazqo'mning topshirii, partiya ko'rsatmalarini sidqidildan ado eta boshladi. Dinga qarshi kurashda ham oldingi safda borib, o'z familiyasidagi Olloh so'zini ham «arralab» hech bir ma'no bermaydigan «Beregin» degan familiyani oldi. U Sovetlar davlatini o'zining vatani deb bildi. Sotsializm qurilishi yo'lida halol, sidqidildan xizmat qilayotgan Qurbon Beregin mohir tashkilotchi sifatida tez orada butun respublikaga tanildi. 1933 yil sentyabrida u O'zbekiston respublikasi Markaziy Komiteti nashriyot va matbuot bo'limining mudiri, 1934 yil martdan O'zbekiston kommunistik partiyasi MKning madaniy ong-bilim bo'limida ma'sul instruktor, 1935 yil sentyabridan umrining oxirigacha shu bo'limning mudiri vazifasida ishladi. O'zbekistondagi ijod ahli yaratgan yoki tarjima qilgan ilmiy va badiiy asarlarni ko'plab nashr etilishi, xalqning madaniy va ma'rifiy saviyasining oshishida, o'qimishli, bilimli intellektual salohiyatli avlodlarning shakllanishida muhim rol o'ynashi shubhasiz edi. SHuning uchun ham Qurbon Beregin ushbu yillarda o'zi muharrir bo'lgan «Kitob va inqilob» jurnalining 1933 yil 9-10 qo'shma sonidagi maqolasida mamlakatda kitob chiqarish ishlarining yil sayin o'sib borayotganligi haqida quvonib yozgan, chunonchi uning yozishicha 1932 yili 4139 so'mlik kitob sotilgan bo'lsa, 1933 yili bu raqam 11952 so'mni tashkil etgan edi. Kitob nashri va savdosining bunday rivoj topishiga asosiy sabab qilib, Kurbon Beregin adabiy va

⁷ Хоразм вилоят ҳокимият архиви, 36-фонд, 8-рўйхат, 62-иш, 5-варақ.

⁸ Инқилоб қуёши, 1924, 24 сентябрь.

⁹ Инқилоб қуёши, 1924, 12 сентябрь.

ilmiy asarlar saviyasining o'sgani, kitob nashr qilish texnikasining yaxshilanganligi, nashr qilish muddatining qisqarganligi va kitob narxining arzonlashganligini ko'rsatadi¹⁰. Bevosita uning rahbarligi ostida 1934 yil noyabr oyining o'zida Xorazm okrugiga 20 nomda 1212 dona kitob jo'natilgan.

Qatag'onlar 1937 yilda Fayzulla Xo'jaev undan keyin Akmal Ikromov, Dimitriy Manjara, Sulton Segizboev, Abdulla Karimov, Rustam Islomov, Turor Risqulov, Isroil Ortiqov, Akbar Islomov va boshqalar hibsga olingach, ayniqsa kuchli tus oldi. Bu bedodchilik va qabohatlarga shaxsan I.Stalin va V. Molotovlar boshchilik qilgandi.

1938 yilning bahoriga kelib viloyatlar shahar va tumanlar partiya qo'mitalari kotiblarining 60 foizi qamoqqa olindi. Xuddi shu yilning ikkinchi yarmida viloyat, shahar va tumanlar kotiblaridan yana 114 tasi qataon qilindi. Aybdorlarni izlab topish va qamoqqa olish bo'yicha musobaqa boshlandi. Xorazm viloyat ichki ishlar xizmatining bo'lim boshlii Ferenks degan shaxs bir oy mobaynida 50-60 kishini qamoqqa oladi. Shunga qaramasdan u Lenov – Nemirovskiydan: "Bu ish emas, dangasalik" deb dakki eshitgan ekan¹¹.

Shu o'rinda o'zini xalq xizmatiga baishlagan xorazmlik Karim Boltaev va Davlat Rizaevlar faoliyatiga ham to'xtalish lozim. 1901 yilda Xiva shahrida kambaal kosib oilasida dunyoga kelgan Karim Boltaev 1922 yil yanvarida Xiva rayon komsomol komiteti birinchi sekretari kilib saylangan. Keyinchalik Xorazm komsomolining birinchi sekretari bo'lib ishlayotgan Karim Boltaev 1924 yil 16 fevralda XSSR Bosh siyosiy boshqarmasi rahbari etib tayinlanadi. Bundan tashqari Karim Boltaev Samarqand va Farona viloyatlarida ishlaydi. 1932 yilning avgustida Karim Boltaev O'zbekiston SSR Yer ishlari xalq komissari etib tayinlandi.

Karim Boltaev erishilgan yutuqlardan baribir qoniqmas, uni turli sohadagi kamchiliklar o'ylantirardi. Jumladan, Boysun rayonidagi xo'jaliklar tekshirilib ko'rilganda, ayrim kolxozlarning soxta tuzilganligi aniqlandi. Kolxoz tuzilib, nom

¹⁰ Каримов Н. Курбон Берегин қисмати. -Тошкент, 2006. -Б. 27.

¹¹ Қиличев Ф. Зулматдан садолар. -Тошкент: Адолат, 1994. -Б.139.

berilganu, uning a'zolari umuman yo'q edi. SHundan ko'rinib turibdiki jamoalashtirish, O'zbekistonda qanchadan-qancha fojealarga olib kelgandi.

Keyinchalik Karim Boltaev Andijonda bir yil ishladi. 1937 yil 31 avgustda Karim Boltaevni Qoraqalpoiston oblast partiya komitetiga birinchi sekretar sifatida tavsiya qilindi. 2 sentyabrda To'rtko'l shaxriga yetib kelgach, o'ziga xos tashkilotchilik va tadbikorlik bilan faoliyat boshladi. Ammo bu yerda u mo'ljallangan ishlarni amalga oshira olmadi. Xalq dushmanlari qatorida qamoqqa olingan Karim Boltaev 1937 yil 11 oktyabrda o'tkazilgan oblast partiya komiteti byurosida KK ASSR NKVD boshligi SHteyn axboroti tinglangach, partiya safidan o'chirildi. Karim Boltaevning hayoti ham 1938 yil oktyabrda fojiali yakun topdi¹². SHaxsga siinish qoralanib, mamlakatda demokratlashtirish ishlari boshlangan bir vaktida Karim Boltaevning ham ishi qayta ko'rib chiqilib, uni gunohsiz ekanligi aniqlandi va u 1956 yilda to'la oqlandi.

Qataonlik davrida o'ziga qo'yilgan ayblarning noto'riligini aytib, hatto o'z joniga qasd qilgan madaniyat xodimlari ham bo'ldi. SHulardan biri – Davlat Rizaevdir. U 1903 yil fevralda Urganch shahrida ishchi oilasida tuildi. Tabiatan ziyrak bo'lgan Davlat avval eski maktabda savodini chiqardi, keyinchalik esa yangi usuldagi jadidlar maktabida tahsil ko'rdi.

1922 yil boshida Davlat Rizaev Xorazm komsomoli Markaziy Komitetining tashkiliy ishlar bo'limiga mudir etib tayinlandi va oradan sal vaqt o'tgach, Markaziy Komitetning ma'sul sekretarligiga saylandi. Davlat Rizaev 1934 yil mayida VKP (b) Markaziy komitetining Partiya nazorati komiteti raisining O'zbekiston bo'yicha o'rinbosari etib tayinlandi. 1935-1936 yillardagi partiya hujjatlarini tekshirish va almashtirish ishlari keng qo'lamda amalga oshirilayotgan vaqtda Davlat Rizaev ko'plab vijdonli va tadbirkor kishilarning asossiz ayblanib jazolanayotganini ko'rsada, ularga yordam berish uchun hamma vaqt ham imkon topa olmadi. Keyingi vaqtda Davlat Rizaevning ayrim harakatlariga noo'rin baho berilib, qattiq jazolanishiga ham sabab bo'ldi.

¹² Юсупов И. Ўзбекистонда сиёсий қатағонлар ва уларнинг оқибатлари (1917-1940 йй.). –Урганч, 2009. – Б.20.

Davlat Rizaev xalq ishiga xiyonat qilmaganini isbotlashga harchand urinmasin, uddalay olmadi, unga ishonmadilar. A. Ikromovning aytishicha, Davlat Rizaev ustidan hech qanday fosh qiluvchi hujjatlar tushmagan va faqat ayrim mish-mishlar bo'lgan, xolos. Oradan biroz vaqt o'tgach, 1937 yil 3 avgustda Davlat Rizaev hibsga olindi. U avaxtaxonada inson chidashi qiyin bo'lgan qiynoqlarga solindi. Natijada azob va nohaq tuhmatga chiday olmagan Davlat Rizaev 1937 yil 30 sentyabrda o'z joniga qasd qildi¹³ U o'limidan oldin 2 ta xat yozib qoldirgan ekan. Xatlarning birida shunday so'zlar bitilgan: «Men hech qachon millatchi va trotskiychi bo'lmaganman. Soxta ko'rsatmalar yozilib, ikki oy mobaynida ne-ne qiynoqlarga soldilar, oxiri meni millatchi, Trotskiychi deb e'lon qildilar. Bu hukmdan o'limni afzal ko'rdim»¹⁴. Davlat Rizaev yana bir xatni rafiqasiga yozgan edi. Shunday qilib biz 10 sinflarda mustabid tuzumning qataonchilik siyosatini ma'ruza shaklida o'tsak maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Beregin Q. Madaniy qurilish vazifalari.// Inqilob quyoshi. 1929.№4.
2. Beregin Q. Xorazm oktugida mexnatsiz xo'jaliklarni tugatish yakunlari. – Samarqand: Toshkent, 1930
- 3.Maxmudov M. Barhayot siymolar. Qataon qurbonlari haqida lavhalar. - Toshkent: O'zbekiston, 1991
- 4.Axrorova X. Men millatchi emasman. // Xalq so'zi, 2002, 23 mart.
5. O'zRMDA F.R-34.-TASSR Maorif Xalq Komissarligi.
6. O'zRMDA F.R-86.-O'zbekiston SSR Markaziy Ijroiya Qo'mitasi.
7. O'zRMDA F.R-71.-XXSR Markaziy Ijroiya Qo'mitasi.
8. O'zRMDA F.R-74.- Nazirat zemledeleya.
9. O'zRMDA F.R-94.- O'zbekiston SSR Maorif Komissarligi.
10. Xorazm viloyat Davlat arxivi. F.9.9.-Xorazm xalq maorifi bo'limi.

¹³ Махмудов М. Барҳаёт сиймолар. Қатағон қурбонлари ҳақида лавҳалар. -Тошкент: Ўзбекистон, 1991. –Б.106-128.

¹⁴ Ахророва Х. Мен миллатчи эмасман. // Халқ сўзи, 2002, 23 март.

11. Xorazm viloyat Davlat arxivi. F.249.-Xorazm oblast madaniyat boshqarmasi.

ZAMONAVIY TA'LIM -TARBIYA – JAMIYAT ARAQQIYOTINING MUHIM OMILI

Muxamadiyeva L.N. – katta o‘qituvchi
Navoiy Viloyati PYMO‘MM “Ijtimoiy – iqtisodiy va
amaliy fanlar metodikasi” kafedrasi

Annotatsiya: Maqolada ta'lim jarayonini rivojlantirishda zamonaviy va innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati hamda dars samaradorligini oshirishda ta'lim texnologiyalarining o'rni yoritilgan.

Zamonaviy hayotni bugun ilm-ma'rifat va ta'limning taraqqiyotisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Insoniyat ko'p ming yillik taraqqiyoti davomida jamiyatni rivojlantirishning ta'lim, ilm va hunardan samaraliroq vositasini kashf qila olgan emas. Shu sababli ham ta'lim, ilm-fan har qanday jamiyat, millat va davlatning kelajagini belgilab beradigan, uning taraqqiyotiga xizmat qiladigan muhim omildir.

Ta'lim jarayoniga alohida axborot muhitini kiritilishi, o'quv muassasaning kompyuterlar bilan ta'minlanishi, internet tizimiga ulanishi, ta'lim portallar tizimi hamda elektron ta'lim maxsulotlarini yaratilishi, o'qituvchilarni axborot-kommunikatsiya sohasida qayta tayyorlash, o'qitishning yangi pog'onasiga axborot texnologiyalar asosida bosqichma-bosqich o'tilishi uchun shart-sharoitlar

yaratdi. Ta'lim tizimini muvaffaqiyatli kompyuterlashtirish, kompyuterlar soniga bog'liq bo'lib qolmasdan - ta'lim vositalarining sifati, ularni qo'llashning uslubiy ta'minotiga chambarchas bog'liqdir.

Zamonaviy ta'lim tizimini isloh qilish faqatgina kompyuterlar tizimida elektron ma'lumotlar paketlarini yaratish orqali amalga oshirilishi mumkin. Ya'ni elektron darslik, qo'llanma, video lavhalar, animatsiyalar, flesh maxsulotlar, trenajyor testlar va boshqalar. Albatta, elektron shakldagi o'quv material va qo'llanmalar kitob o'rnini bosmaydi va bosa olmaydi. Ular rasmi matn yoki ma'lumotnomaga aylanishi kerak emas. Elektron shakldagi o'quv material va qo'llanmalar eng muxim bo'lgan tushuncha, ma'lumot va misollarni, inson miyasining imkoniyatlarini jalb etgan holda o'zlashtirish va eslab qolish jarayonlarini maksimal yengillashtirishlari lozim. Elektron darslik kompyuter orqali tushuntirish hamda inson miyasining imkoniyatlarini inobatga olgan xolda, xususan emotsional va tovush orqali xotirlash, mohiyatga ega bo'lgan tushuncha, xulosa va misollarni tushunib yetish, o'zlashtirish va xotirada saqlab qolishni maksimal osonlashtirishi zarur. Matnli qismi chegaralangan bo'lishi kerak, chunki kompyuterdan olingan

bilimlarni chuqurroq o'zlashtirish uchun kitob, qog'oz, qalam ham qo'llanilishi maqsadga muvofiq.

Mamlakatimizda ta'lim tizimini takomillashtirish va uni zamon talablariga moslashtirish, zamonaviy axborot texnologiyalariga asoslangan, jahon andozalari darajasidagi tizimni yaratish umumdavlat siyosatining muhim tarkibiy qismlaridan biriga aylandi. Ta'lim sifati mazkur tizimning holati va samaradorligini belgilaydigan mezon hisoblanib, ta'lim jarayonida erishilgan natijalarning me'yoriy talablar, ijtimoiy va shaxsiy ehtiyojlarga muvofiqligi bilan belgilanadi. Ta'lim sifati nafaqat o'quv jarayoni natijalari, balki mazkur natijalarni shakllantiruvchi omillarni ham ifodalaydi. Bu omillar ta'lim maqsadi, ta'limni tashkil etish shakli, metod vositalari, o'qituvchilar tarkibi, salohiyati, pedagogik faoliyati, ta'limiy dasturlar va ta'lim texnologiyalari, resurslar va ulardan foydalanish shart-sharoitlari, ta'limning tashkiliy-huquqiy, moddiy-texnik ta'minoti, axborot va uslubiy ta'minot, shuningdek, tarbiyaviy ishlar sifatidan iborat. Ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish

esa ta'lim natijalari hamda mazkur omillar sifatini oshirish imkonini beradi. Shu jihatdan, innovatsion texnologiyalar asosida ta'lim sifati va samaradorligini oshirish muammosi shaxsni rivojlantirish hamda uni hayotga tayyorlashga yo'naltirilgan kompleks vazifalarni amalga oshirish bilan bog'liq bo'lib, ta'lim siyosatining bugungi kundagi muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Dars - ta'lim beruvchi tomonidan yoshi va ma'lumoti jihatidan bir xil bo'lgan ta'lim oluvchilar guruhiga o'quv rejasi, o'quv dasturi talablari va qat'iy dars jadvali asosida ma'lum vaqt ichida bilim berish, malaka hosil qilish bo'yicha muayyan mashg'ulotdir. Zamonaviy ta'lim texnologiyasida darsni tashkil etishga doir qator umumpedagogik-didaktik talablar qo'yiladi. Bular:

- har bir dars texnologik jihatdan mukammal darajada loyihalashtirilishi;
- dars maqsad va vazifalarining aniq belgilanishi;
- darsda ta'lim vazifalarining tarbiya vazifalari bilan bog'liq bo'lishi;
- darsni o'quv dasturi, o'quv rejasi talabiga muvofiq tashkil etish;
- dars uchun ajratilgan vaqtdan unumli foydalanish;
- darsning tashkiliy jihatdan puxta belgilangan bo'lishi;
- darsning jonli, samarali va ta'lim oluvchilarga emotsional ta'sirli bo'lishi uchun ta'lim beruvchining turli xil zamonaviy va ilg'or ta'lim usullari, vositalari va ko'rgazmali qurollardan, axborot texnologiyalari va texnika vositalardan mohirlik bilan foydalana olishi;
- ta'lim beruvchining rahbarlik roli bilan ta'lim oluvchilarning faol bilish faoliyatini birga olib borish;
- ta'lim oluvchilarning yosh va psixologik, shuningdek, mutaxassislik xususiyatlarini inobatga olish;
- darsni demokratik tamoyillar asosida tashkil etish;
- darsda ta'lim oluvchi erkinligini ta'minlashga erishish;
- darsda ta'lim oluvchilarni mustaqil fikrlash hamda o'z fikrini bayon etishiga undash va imkon yaratish;

- dars davomida ta'lim oluvchilar faoliyatini to'g'ri tashkillashtirish, muammoli

- izlanuvchanlik layoqatlarini rivojlantirish;

- dars jarayonida o'qitishning jamoa, guruhli va yakka tartibdagi shakllarini mos ravishda qo'shib olib borish;

- ta'lim oluvchilar o'quv faoliyatlarining atroflicha nazorat qilinishi va adolatli darajada baholanishi.

Bugungi kunda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish natijasida o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o'z fikrini bayon qilish, uni asoslagan holda himoya qila bilish, sog'lom muloqot, munozara, bahs olib borish ko'nikmalari shakllanib, rivojlanib boradi. Shu bilan birga amaliyotdan ma'lum bo'lishicha, dars jarayonida interfaol metodlarni qo'llash o'quvchilarning asabiy zo'riqishlarini bartaraf qiladi. Ular faoliyatining shaklini almashtirib turish, diqqatlarini dars mavzusining asosiy masalalariga jalb etish imkoniyatini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Mirziyoyev Sh.M Yangi O'zbekisto taraqqiyot strategiyasi –T.:O'zbekiston, 2022 y.

Ishmuhammedov R. "Ta'limda innovatsion texnologiyalar" Toshkent 2008y.

Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. "Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish" Toshkent -2008 y.

ВАЖНАЯ РОЛЬ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В САМООБРАЗОВАНИИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ

*Шадыбаева Г. Н. – старший преподаватель
Национальный центр обучения педагогов
новым методикам Самаркандской области*

Аннотация: в статье рассматривается актуальный вопрос о повышении качества самообразования путем использования мультимедийных технологий.

Ключевые слов: мультимедиа, самообразование, знания, компетенция.

Современный человек должен постоянно совершенствовать свои знания и умения, заниматься самообразованием, обладать многогранностью интересов, которые повышают уровень его компетенций.

Особенно актуальной проблема самообразования современного человека стала в условиях информационного общества, где доступ к информации, умение работать с ней являются основополагающими.

Научно-технический прогресс в Узбекистане прежде всего связан, с интенсивным внедрением новых информационных технологий и средств вычислительной техники во все сферы деятельности человека, а в образование в первую очередь. Применение современных информационных технологий позволяет на совершенно новом, более высоком уровне решать задачи автоматизации и прогнозирования, управлять производством и экономикой всего общества.

На сегодняшний день предлагается огромный спектр услуг повышения квалификации. Большинство новых знаний и технологий утрачивает свою актуальность в среднем уже через пять лет. Поэтому наиболее эффективный способ повышения своего мастерства как преподавателя – это постоянное самообразование. Самообразование – вот тот определяющий мотив жизни современного человека, который поможет не отстать от «скоростного поезда современности». Потому, что, остановившись нужно потом догонять далеко ушедший вперед прогресс в образовании.

Самостоятельная работа обладает огромным дидактическим потенциалом, поскольку в ее ходе происходит не только усвоение нового учебного материала, но и его расширение, формирование умения работать с

различными видами информации, развитие аналитических способностей, навыков контроля и планирования времени используя при этом мультимедийные технологии.

Чтобы успеть за изменениями происходящие в образовании, для преподавателя возникает необходимость постоянно учиться. Поэтому современному человеку должен быть близок громко звучащий сегодня девиз «Образование для жизни. Образование через всю жизнь!», который трактуется как активный процесс овладения новыми знаниями на протяжении всей профессиональной деятельности. Преподаватель, который хочет постоянно совершенствовать свои навыки и ориентированный на профессию обязательно достигнет хороших результатов и определенного мастерства, если будет уделять большое внимание своему самообразованию. Для этого надо осознавать и решить основные задачи:

1. Учитывать изменения в профессиональной среде, происходящие под влиянием процессов информатизации, социально-экономических реформ;
2. Постоянно работать над повышением своего профессионального мастерства; обновлять знания и умения, обеспечивающие ему хорошую творческую форму, способность к активному усвоению современных достижений и экспериментальному поиску;
3. Искать пути и активно использовать методы самообразования, саморазвития и самосовершенствования.

Основная форма самообразования – изучение научной, научно-популярной, учебной, художественной и другой литературы, прессы. Самообразование предусматривает также возможность использования разнообразных вспомогательных средств: прослушивание лекций, докладов, концертов, консультации специалистов, просмотр спектаклей, кинофильмов, телепередач, посещение музеев, выставок, галерей, различные виды практической деятельности – опыты, эксперименты, моделирование и т.п. Самообразование – форма образования, при которой человек обучает и

воспитывает себя сам. Самообразование всегда имеет личную значимость. Самообразование возникает на основе потребностей, а они реализуются в профессиональной деятельности, быту, в процессе познания окружающего мира и воспитания в себе определенных качеств с целью реализовать себя в социальной среде.

Самообразование способствует формированию индивидуального стиля профессиональной деятельности учителя; помогает ему осмыслить свой педагогический опыт и собственную самостоятельную деятельность. Самообразование является средством самопознания и самосовершенствования преподавателя.

Цель самообразования может быть различной: Какая-то деятельность, предмет или информация провоцируют и создают мотивы у человека для устойчивого интереса и освоения знаний.

Целенаправленное самообразование связано с тем, что человек сам ставит себе цель в определенной области. Эта цель определяет дальнейшие шаги, поиск средств для реализации цели, самостоятельность в постановке задач и решении их, и в определении результатов поставленным задачам [1]. Условия для формирования мотивации профессионального самосовершенствования.

Интеграция мультимедийных технологий в образование и самообразование порождает ряд преобразований, которые модифицируют все элементы, участвующие в образовательном процессе: организацию, учащихся, учебную программу и главным образом, они влияют на роль, функции и отношение учителя.

Таким образом самообразовательная деятельность преподавателя посредством мультимедиа - это многокомпонентная, личностно и профессионально значимая самостоятельная познавательная деятельность, направленная на трансформацию процесса обучения в процесс самообразования. Эта деятельность способствует формированию ключевых

компетентностей преподавателей и обуславливает особенности получения информации образовательного характера посредством мультимедиа технологий.

Литература:

1. Постановление Президента Республики Узбекистан / <https://lex.uz/>
2. Калугин Ю.Е. Виды самообразования // журнал дополнительное образование // 2-2003
3. Кривенко, В.А. Самообразование и самовоспитание как основа успешности педагога и учащегося гимназии // Научно-методический журнал заместителя директора школы по воспитательной работе. – 2007. – №1
4. Шадыбаева Г.Н. “Интеграция мультимедийных технологий в самообразование” журнал “Ta’lim , fanvainnovatsiya” №6 2022 г.

АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ МОТИВАЦИОННО-ЦЕННОСТНОГО КОМПОНЕНТА, КАК СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ОСОБЕННОСТЬ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА

***Нарзикулова Ф.- д.п.н. (DSc),
Национальный центр обучения педагогов
новым методикам Самаркандской области***

Аннотация: В статье представлен анализ развития мотивационно-ценностного компонента, как социально-психологическая особенность в профессиональной деятельности учителя. Выделены специфика педагогической деятельности, средства педагогической деятельности. Развитие мотивационно-ценностного компонента представлен, как основа эффективного развития педагогической деятельности учителя.

Ключевые слова: социально-психологические особенности, профессиональная деятельность, личность педагога, мотивационно-ценностный компонент, ценностные ориентации, социальные установки, склонности, интересы, потребности, способности и т.д.

Современное образование ориентировано на активного и мобильного педагога, проявляющего инициативу, четко осознающего свои профессиональные цели, открытого для всего нового и оптимистично настроенного по отношению к инновациям. Именно такой педагог сможет эффективно реализовать ключевые направления, отраженные в послании Президента Узбекистана Шавката Мирзиёева на 2023 год, поэтому, по инициативе нашего Президента, мы в первую очередь должны уделять внимание поддержке образования, как самой важной инвестиции в Новом Узбекистане. [1]

Проведённый нами анализ научной литературы по исследуемой проблеме, а так же эмпирическое исследование, показывают, что психологическое содержание эффективной профессиональной деятельности педагогических кадров являются относительно переменными, которые, как правило, предопределяются не только развитием общества, но и развитием личности самого педагога в процессе ежедневной практической, творческой деятельности. [2; 3; 4; 5; 6; 7]

Вместе с тем, согласно позициям ряда исследователей эффективная педагогическая деятельность имеет свою характерную специфику отличающаяся преимущественно социально-психологическим контекстом:

-современная педагогическая деятельность представляется, как процесс взаимодействия между человеком, который овладел культурой, и человеком, который только овладевает ею. Это, в свою очередь, определяет умственный характер педагогического труда;

-современная педагогическая деятельность осложняется тем, что ее объектом выступают другие люди, в частности дети. В ходе неё осуществляется психолого-педагогическое воздействие на объект, побуждение к активности, в результате которых порождается сознание, редуцирующаяся сознанием учителя;

-специфическим является продукт педагогической деятельности, т.е. обучаемый, который является составляющей социального целого, совокупностью общественных взаимоотношений, имеет неповторимые индивидуальные качества.

-Кроме того, специфическими являются также средства педагогической деятельности, с помощью которых педагог воздействует на обучаемого. Прежде всего - это личность самого педагога, его знания, умения, эмоции, чувства, воля, нравственность, профессионализм и пр. Эффективность педагогической деятельности также специфична, поскольку учитель работает с обучаемыми, а потому процесс и результаты этой деятельности материализованы в них, результаты усилий педагога проявляются не сразу, их довольно сложно объективно оценить и сопоставить [4, С. 19-22.].

Обобщение различных научных исследований посвященных изучению эффективности педагогической деятельности позволяют нам выделить следующие её содержательные компоненты [2, С. 25-37]:

- мотивационно-ценностный;
- когнитивный;
- процессуальный;
- аналитико-результативный.

Психологическая практика показывает, что эффективная профессиональная деятельность современного педагога отличается своей сложностью, творческим характером, наличием довольно широкого спектра функций и насыщенностью социально-психологического содержания. При этом, арсенал форм и средств, с помощью которых учитель осуществляет

профессиональную деятельность достаточно широк и включает учебную, внеклассную работу, работу с коллегами, а также с родителями учеников и пр. Осуществление профессиональной деятельности требует от учителя индивидуально-дифференцированного подхода к обучаемым детям, установления субъект-субъектных взаимоотношений педагог-обучаемый, организации взаимодействия с учениками, учебно-воспитательного процесса в целом, применение передовых образовательных технологий и пр. [5, С. 46-50].

Важнейшим аспектом мотивационно-ценностного компонента деятельности учителя вступает осознание им главных принципов образовательного процесса. Это, прежде всего, требует от педагога осознать и признать:

- личность каждого обучаемого, его ценность именно с теми способностями, которые даны ему природой;
- право обучаемого на свое личное мнение, которое может отличаться;
- что главная задача учителя найти те средства, формы и методы, которые позволят заинтересовать, привлечь обучаемого к получению соответствующих знаний.

Для педагога необходимо также осознание то, что образовательный процесс будет результативным тогда, когда он будет вызывать в обучаемых детей внутреннее желание учиться, постигать соответствующие знания, увлеченность обучением, формировать ответственность за собственное будущее, что предполагает создание благоприятных условий, которые, как правило, раскрываются в свободе выбора, достижении успеха, диалогического взаимодействия, стимулирование учащихся на всех этапах учебно-познавательной деятельности и пр.

По мнению исследователей, существует три таких основных способа — это страх, честолюбие и любовь. Учитывая современные подходы к организации начального образования, педагог должен полностью отказаться

от первых двух, порождающих страх и культ оценок, и по возможности опираться преимущественно на третий способ, т.е. любить обучаемых детей [6, С. 40-46.].

Именно на этом, здоровом развитии детей через обучение с любовью, акцентируют внимание много исследователей. Так, Н.В. Корепанова, П.И. Пидкасистый, А. Тареева [8; 9, С. 55-62; 10] отмечают, что педагог, это, прежде всего, человек любви.

Не менее важно для педагога является глубокая заинтересованность в деятельности, направленной на развитие собственного профессионализма, раскрытие своих резервных возможностей, на повышение уровня жизнедеятельности и высокой работоспособности. Особенно это касается педагога начального образования. Так как данный период в жизни любого обучаемого ребенка является особым, педагог начинает занимать одно из центральных мест в жизни ученика. И именно педагог для ребенка становится безусловным авторитетом, о чем свидетельствуют достаточно распространены ссылки младших школьников на педагога при обсуждении практически любых вопросов [7, С. 38-39].

Таким образом, направленность педагога на осуществление своей профессиональной деятельности предполагает сформированность совокупности свойств и качеств, которые можно выделить следующим образом:

- гуманистическое мировоззрение и ценностные ориентации, позволяющие рассматривать человека, как наивысшую социальную ценность;

- наставления на познание и понимание обучаемого, проникновение в мотивацию его поведения, распознавание существенных черт личности;

- развитый интерес к другому человеку, уважение к его неповторимости, личная заинтересованность в благополучии других людей;

-сознательное желание осуществлять духовное наставничество ребенка на пути его гармоничного развития, поддерживать процессы самопознания, самоопределения, самореализации обучаемого;

-готовность к ненасильственной личностно-профессиональной деятельности, к сотрудничеству и установление педагогически целесообразных взаимоотношений с участниками педагогического процесса (учениками, их родителями, с другими учителями и др.);

-совокупность значимых качеств (целеустремленность, ответственность, работоспособность, справедливость, педагогический такт, эмпатия, уравновешенность и т. п.);

-сознательное отношение к своему здоровью, мотивацию на его сохранение и укрепление, осуществление здорового образа жизни;

-потребность в самообразовании, саморазвитии, совершенствовании профессионализма [7, С.48-49].

Таким образом, исходя из вышеизложенного можно заключить, что эффективная профессиональная деятельность современного педагога отличается своей сложностью, творческим характером, наличием мотивационно-ценностного компонента и насыщенностью социально-психологического содержания.

Литература:

1. Послание Президента Узбекистана Шавката Мирзиёева на 2023 год <https://review.uz/post/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-Shavkat-mirziyoyevning-2023-yil-uchun-murojaatnomasi-toliq-matn>

2. Нарзикулова Ф.Б. Теоретико-методологические основы исследования развития профессионального имиджа педагога в психологической науке. // Монография. - Самарканд: РЦППКИППКРНОСО, 2019. - 206 с.

3. Нарзикулова Ф.Б. Социально-психологическая модель и условия развития профессионального имиджа учителя в последипломном

образовании. // Вестник интегративной психологии. - 2020. - № 20. - С. 89 - 93. (19.00.00; №2).

4. Нарзикулова Ф.Б. Педагогическая позиция и педагогическое сознание как условие формирования профессионального имиджа учителя начальных классов. // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2019. – том 7, № 10. - С. 19-22. (19.00.00; №2).

5. Нарзикулова Ф.Б. Профессиональная направленность учителя как условие развития его педагогического имиджа. // Международный научно-методический журнал дискурса по инновациям, интеграции и образованию. - 2020. – т.1, № 1. – С. 46-50.

6. Нарзикулова Ф.Б. Формирование педагогической позиции и педагогического сознания, как условие развития профессионального имиджа учителя. // Инновации в педагогике и психологии. - Тошкент. - 2019. - № 10. - С. 40-46.

7. Нарзикулова Ф.Б. Совершенствование социально-психологических условий развития профессионально-имиджевого потенциала учителя. // Диссертация на соискание ученой степени доктора (DSC) по психологическим наукам. 19.00.05- Социальная психология. Этнопсихология. – Ташкент: ЎзМУ хабарлари. – 2023 г. – 250 стр.

8. Пидкасистый П.И. Искусство преподавания. - М.: Педагогическое общество России, 2006. - 212 с.

9. Пискунов Н.С. Имидж педагогических кадров: структура и механизмы формирования // Мониторинг и стандарты в образовании. – 2009. - №7. - С. 55-62.

10. Тареева А. Формирование индивидуального стиля педагогической деятельности. - М.: LAP LambertAcademicPublishing, 2011. - 156 с.

PEDAGOG KASBIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI.

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasi tarkibiy qismlari: kommunikativlik kompetensiyasi, axborot bilan ishlash kompetensiyasi, ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi, kasbiy kompetensiya va uni rivojlantirish masalalari yuzasidan tadqiqotchilarning qarashlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Kompetensiya, kompetentlik, kasbiy kompetensiya, kommunikativlik kompetensiyasi, axborot bilan ishlash kompetensiyasi, ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi.

Bugungi kunda pedagogika sohasiga “kompetensiya” tushunchasi keng kirib keldi. Ushbu tushuncha olimlarning ilmiy izlanishlarida, ta’lim-tarbiyaga oid adabiyotlarda to‘liq tahlil qilinib, amaliy jarayonlarda qo‘llanilmoqda. Pedagogikada bu tushunchalarning keng ko‘lamda ishlatilishi bejiz emas. Chunki, ta’lim – tarbiya tizimining tubdan isloh qilinishi o‘qituvchi va o‘quvchilarning kompetentlik darajasiga boliq. Ma’lumki, Xalq ta’limi xodimlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirishdan maqsad - o‘qituvchilarning ijodiy imkoniyatlarini yanada oshirish, ularning ilmiy saviyasini takomillashtirish, dunyoqarashini kengaytirish hamda shaxsiyatini shakllantirish orqali ularning kasbiy kompetentligini rivojlantirishdan iboratdir.

Ilmiy pedagogik, psixologik manbalarda berilishicha, kompetensiya, kompetentlik o‘ta murakkab, ko‘p qismli, barcha fanlar uchun mushtarak bo‘lgan tushunchalardir. Shu boisdan uning talqin va izohlari tarkibiga ko‘ra va ma’no, mantiq mundarijasi jihatidan turli-tuman. Terminning mohiyati “samaradorlik”, “moslashuvchanlik”, “yutuqlilik”, “muvaqqafiyatlilik”, “tushunuvchanlik”, “natijalilik”, “uquvlilik”, “xossa”, “xususiyat”, “sifat”, “miqdor”, “o‘lchov” kabi tushunchalar asosida tavsiflanmoqda. Umumiy qilib aytganda, “Kompetentlik –

aniq bir kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni egallaganlik xususiyatidir" [1].

Pedagog olimlar tomonidan kasbiy-pedagogik kompetensiyalar shartli ravishda quyidagi tarkibiy qismlarga ajratilmoqda:

kommunikativlik kompetensiyasi. Jamiyatda o'zaro muloqotga kirishish uchun, avvalo, ona tili va birorta xorijiy tilni o'zlashtirib, ulardan muloqotda samarali foydalana olish;

axborot bilan ishlash kompetensiyasi. Mavjud media manbalar (internet, teleradio, audio-video yozuvlar, bosma nashrlar, elektron pochta va boshqalar)dan kerakli ma'lumotlarni izlab topa olish, saralash;

ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi. Jamiyatda bo'layotgan voqea-hodisa va jarayonlarga daxldorlikni his etish kabilar [2].

Demak, o'qituvchilik kasbini tanlagan shaxs faoliyati davomida eng zarur bo'lgan kompetensiyalarning har biri alohida o'ringa ega ekanligini, anglashi zarur.

N.A.Muslimov o'zining tadqiqot ishlarida o'qituvchining kasbiy kompetentligini shakllanganlik asosini oltita sifat ko'rinishida ta'kidlab o'tgan, bular:

- 1) motivatsion xislatlar;
- 2) intellektual salohiyat ;
- 3) irodaviy sifatlar;
- 4) amaliy ko'nikmalar;
- 5) hissiy sifatlar;
- 6) o'z-o'zini boshqara olish [3].

Kasbiy kompetensiya va uni rivojlantirish masalalari qator tadqiqotchilar, jumladan, A.K.Markova pedagogik faoliyat uchun zarur sanaladigan bir qancha aql-zakovat, maqsadga yo'nalganlik, pedagogik fikrlash, oldindan his qila bilish kabi pedagogning psixologik sifatlarini ham ajratib ko'rsatadi[4]. Shuni ta'kidlash

lozimki, kasbiy kompetensiyani bugungi kundagi rivojini yanada oshirishda ilmiy tadqiqotlar olib borish davr talabidir.

Pedagog kompetentligini rivojlantirishda, o'qituvchining nutqi sof va chiroyli bo'lmoi, u ishoralar, qochiriqlar, istiora va xalq maqollari, aforizmlardan o'rinli foydalana olishi, nutq ohangiga, so'z jozibasiga e'tibor berishi kerakligi talab etiladi. O'qituvchi yuksak ahloqiy fazilatlar, ya'ni insonparvarlik, tarbiya ko'rganlik, ochiq ko'ngillik, xushmuomalalik kabilarga ega bo'lishi lozim. Pedagoglardagi ushbu sifatlarning asosi uning psixofiziologik tavsiflari, xususan, temperament xususiyatlari sanaladi. O'qituvchining kasbiy ahamiyatli sifatlarning mavjud ro'yxatlarida esa pedagogik yo'nalganlik sifatlari ustuvorlik kasb etadi [5].

Bugungi kunda xalq ta'limi xodimlarining malakasini oshirish tizimi pedagoglari ham tinglovchilarning kasbiy kompetensiyasini yanada oshirishda turli usullardan, ayniqsa interfaol metodlardan foydalanishlari samarali hisoblanadi.

Pedagog o'zida kasbiy kompetensiyani shakllantirishda o'z ustida ishlashi va o'z-o'zini rivojlantirishi ahamiyatlidir. O'z-o'zini rivojlantirish vazifalari o'zini o'zi tahlil qilish va o'zini o'zi baholash orqali aniqlanadi.

Yuqorida keltirilgan olimlarning ilmiy g'oyalarining tahlili asosida aytish mumkinki, o'qituvchining kasbiy kompetentligi amaliy faoliyat jarayonida shakllanadi va namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Хуторской А. В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций. [eidos.ru>journal/2012/0829-05.html](http://eidos.ru/journal/2012/0829-05.html).

2. Jumayev A. Sh., Jumanova N. Sh. Yosh pedagog kadrlar kasbiy kompetentligining ayrim masalalari // Pedagogika. – Toshkent, 2015. № 1. – B. 30-31.

3. Muslimov N.A., Abdullayeva Q.M., Gaipova N.S. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. Metodik qo'llanma. – T.: TDPU, 2013. – 83-b.

4. Маркова А.К Психологические критерии и ступени профессионализма учителя // Педагогика.- Москва, 1995.-№ 6.- С. 55-63.

5. Qodirov H. Kasb ta'limi o'qituvchilariningahamiyatli sifatleri talqini // Pedagogika. – Toshkent, 2015. № 3. – B. 68.

MALAKA OSHIRISH KURSLARIDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDLANISH

Arzimbetova B.A. – katta o'qituvchi
Qoraqalpog'iston Respublikasi P.Y.M.O' . milliy markazi

Annotatsiya: Umumiy o'rta ta'lim maktablari fan o'qituvchilarining kasbiy mahoratini oshirish va bilimlarini kengaytirishda, izlanuvchanlik, ijodiy fiklash qobiliyotlarini rivojlantirishda yordam beradi. O'qituvchilar darslarida pedagogik texnologiya va interfoal metodlarni qo'llash yordamida darslarni samarali tashkil etish yo'l-yoriqlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: Pedagogik talablar, ta'lim-tarbiya, o'quvchi mahorati, pedagogik qobiliyati, malaka oshirishda pedagogik mahorat, pedagogik texnologiya.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qaror va farmonlarida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda ishlab chiqilgan bo'lib, u zamonaviy talablar asosida fan o'qituvchilari malakasini oshirish jarayonlarining mazmunini takomillashtirish hamda ularning kasbiy kompetentligini oshirishni nazarda tutadi. Ushbu vazifalarni tinglovchilarning talab va ixtiyojlarini o'rganish

asosida ishlangan bo‘lib, fanlarni o‘qitish sifati va samoradrligini yanada oshirishini nazarda tutadi.

Ta’lim sohasidagi milliy dasturlar doirasida amalga oshirishdagi bunyodkorlik ishlari va erishilgan ijobiy o‘zgarishlarga nisbatan ta’lim sifati samaradorligi rivojlantirish dinamikasining yanada jadallashtirishi, Bunda yaratilgan shart – sharoitlar va imkoniyatlardan samarali foydalanish bugungi kunda eng dolzarib masala bo‘lib hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasining ta’lim va tarbiya sohasidagi davlat siyosati, pedagogning kasbiy kompetentligi va mahorati, fanlarni o‘qitishda AKT dan samorali foydalanish savodxonligi va fanlarni o‘qitish nazariyasi, metodikasi, ta’lim sifatini baholash xalqaro dasturlari va innovatsion texnologiyalar umumiy urta ta’limda STEAM yondashuvi, amaliy mashg‘ulot va laboratoriya ishlarini o‘tkazish metodikasi, amaliy milliy o‘quv dasturi va fanga oid me’yoriy hujjatlar murakkab mavzular asosida ishlash bo‘yisha o‘quv jaroyanini tashkil etishning zamonaviy usullarini o‘z ishiga oladi va ular bo‘yicha tegishli yangi bilim, ko‘nnikma, malaka va konpetentsiyalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda mamlakatimizda jismoniy ma’naviy yetuk, har tomonlama uyg‘un va barkamol rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan intellektual salohiyatga, chuqur bilim va zamonaviy dunyo qarashga ega, vatanimizning taqdiri va kelajagi uchun masuliyatni o‘z zimmasiga olishga qodir bo‘lgan yosh avlodni tarbiyalab voyaga yetkazish vazifasini izchil davom ettirish uchun aniq maqsadga qaratilgan keng ko‘lamdagi kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish jamiyat tomonidan ko‘rsatiladigan yordam va madadni kuchaytirish, mazkur jarayonlar uchun mas'ul muassasalarida zamonaviy talablarga javob beradigan shart-sharoitlarni yaratish, ularni rivojlantirishga yo‘naltiriladigan sog‘lom bolani tarbiyalash bo‘yicha ilg‘or xalqaro tajribani keng ko‘lamda o‘rganish va amalda joriy etish Yoshlarga zamonaviy ta'lim va tarbiya berishning murakkab vazifalarini muvafakiyatligi hal etish o‘qituvchining g‘oyaviy e'tiqodi, kasb mahorati, sa'anati istedodi va madaniyatiga hal qiluvchi darajada bog‘likdir.

Foyaviy e'tiqodi mustahkam, yuksak pedagogik madaniyatga ega o'qituvchi o'z bilimi va kasb mahoratini takomillashtirish, boyitish haqida tinimsiz qayg'uradi, izlanadi. Hozir kunda ta'lim-tarbiya tizimida innovatsion-texnologiyalarni amalda qo'llash orqali o'quv-bilim faoliyati jarayoni samaradorligini oshirish dolzarb masalalardan hisoblanadi. Barcha fanlar kabi fizika fanini o'qitishda ham o'quvchining individual xususiyatlari, imkoniyatlarini hisobga olish, fizika fanini o'qitishda turli pedagogik texnologiyalardan foydalanish, darslarni DTS talablariga muvofiq holatda tashkil etishning maqbul yo'li hisoblanadi.

O'qituvchi, fanni o'qitish jarayonida har bir mavzu mazmunidan chuqur bilim berishi uchun zamonaviy pedagogik texnologiyaning qonuniyatlaridan o'nimli foydalanish orqali o'quvchilarga beriladigan bilimning sifatini so'zsiz oshiradi va samarali natija berishiga olib keladi. O'qituvchining mavzuni rejalashtirishdan asosiy maqsadi-mavzu mazmunini nazariy jihatdan tushinib olishga erishidir. O'qituvchi mavzuning asosiy g'oyalarini va mantiqiy negizini uning boshqa mavzular bilan qanday muhim bog'lanishlari borligini har

tomonlama o'ylab ko'radi.

Ta'limda pedagogik texnologiyalarga asoslanish va innovatsion intilish o'quvchilarni faollashtirishga qaratilgan turli interfaol metodlardan foydalanish ta'lim maqsadini samarali amalga oshirishga yordam beradi. Interfaol mashg'ulot turlari ko'p bo'lib, ularni dars mavzusining xususiyatlari hamda ko'zda tutilgan maqsadlarga muvofiq tanlash va tayyorgarlik ko'rish zarur. Buning uchun zarur vositalarni to'g'ri tanlash tayyorlash hamda mashg'ulot o'tkazuvchilar va ularning vazifalari aniq belgilangan bo'lishi lozim.

Hozirga vaqtda fizika fanida zamonaviy darslarni tashkil etishda quyidagi interfaol metodlardan «Savol-javob», «Tarmoqlar», «Insert», «B.B.B», «Evrika», «Kichik guruhlarda ishlash», «FSMU», «Debat», «Juftlikta ishlash», «Keys-stadi» «Fikirlay olasizmi» metodlaridan foydalanilmoqda. Har bir o'qituvchi yaxshi biladiki, dars o'quv-tarbiya jarayonining asosiy formasidir. Shuning uchun o'qituvchi, avvalo dars o'tish, va takomillashtirib borish haqida o'ylaydi, izlanadi.

Ta'limda yuqori samaradorlikka erishish uchun o'qitishning noan'anaviy metodlaridan ya'ni zamonaviy pedagogik texnologiyaning turli metodlaridan xorijiy tajribalar asosida dars mavzusiga mos ravishda foydalanish maqsadga muvofiqdir. Hozirga kunda fizika fanida zamonaviy darslarni tashkil etishda quyidagi PSMU-metodi, «Keys stadi» metodi darslarda foydalanish usullarini ko'rsatib o'tmoqchiman.

FSMU-metodi

Bu metodda darsda va yangi mavzuni mustahkamlash bosqichida foydalanish mumkin. Bu metoddan foydalanishda ayrim mavzu bo'yicha o'quvchilarga

Fikr –

Sabab –

Misol –

Umumlashtirish – degan so'zlarni yozamiz va shu mavzudan kelib chiqqan holda har bir o'quvchi mavzu haqidagi o'z fikrini aytishi; fikrining sababini; mavzu asosida turmushdan misollar olib tushintirish talab qilinadi. So'ngra shu mavzu bo'yicha o'quvchilarning aytgan fikrlari sababi, kundalik turmushdagi misollar yoramida umumlashtiradi. Mavzuni mustahkamlash bosqichida o'qituvchi tinglovchi(yoki o'quvchi)lar kichik guruhlariga bo'linadi va o'qituvchi kichik guruhlariga FSMU texnologiyasining to'rt bosqichi yozilgan kata qo'zni tarqatadi.

- Kichik guruhlarda har biri yozgan varaqlardagi fikr va isbotlari katta varaqqa umumlashtirilgan holda to'rt bosqich bo'yicha yozuvlari muhokama qilinadi.

- O'qituvchi kichik guruhlarining yozgan fikrlarini jamoa orasida tushintirib berishni so'raydi.

- Mashulot o'qituvchi tomonidan muammo bo'yicha berilgan fikrlarni umumlashtirish bilan yakunlanadi.

Texnologiya vazifasi. Bu texnologiya bahs-munozarali masalalarni amalga oshirishda, o'quv qo'llanmalari va o'tilgan bo'limlardagi ayrim mavzularda o'quv

dasturi asosida ba'zi bir bo'lim amaliy o'lchash ishlari bajarilib xulosa qilib o'rganish mumkin. Shuning uchun bu texnologiya tinglovchi yoki o'quvchilarning o'z fikrini bayon qilishga, erkin fikrlashga va o'z fikrini boshqalarga o'tkazishga, ochiqchasiga bahslashishga, shu bilan birga tinglovchilar tomonidan o'quv jarayonida egallagan bilimlarni rivojlantirishga yordam beradi.

Texnologiyaning maqsadi- bu texnologiya tinglovchilar (yoki o'quvchilar)ni tarqatilgan oddiy qoozga o'z fikrini aniq va qisqa qilib ko'rsatib tasdiqlovchi dalillar va fikrlarni bayon qilishga yordam beradi.

Tarqatma materiallar namunasi.

«Keys stadi» metodi

«Keys stadi» ingliz tilidan olingan so'z bo'lib (case-aniiq vaziyat, stadi-o'rganmoq, tahlil qilmoq. Bu usul aniiq vaziyatni o'rganish, tahlil qilish va ijtimoiy ahamiyatga ega natijalarga erishishga asoslangan ta'lim metodidir.

«Keys stadi» metodi bo'yicha ishlash quyidagicha amalga oshiriladi.

1. Yakka tartibda ishlash (umumiy vaqtning 30%) , vaziyat bilan tanishish (maruza orqali yoki film, audio va video materiallar orqali), muammolarni aniqlash, real vaziyatni o'rganib qaror qabul qilish.

2. Guruhlarda ishlash (umumiy vaqtning 50%). Masalalarni ularning ahamiyati bo'yicha izma-iz aniqlash, yechish usullarini ishlab chiqish, har bir yechimning samarali va samarasiz taraflarini belgilash, xulosa qilish va xulosani baholash.

3. Yakka tartibda va guruhda ishlash (umumiy vaqtning 20%)

- variantlarni qo'llash imkoniyatlarini asoslash.
- hisobot va natijalar prezentatsiyalarni tayyorlash.

Keys-stadiydagi asosiy masala tojni sindirmasdan uning aniiq oltindan ishlanganini aniqlash.

Xulosa qilganda hozirgi vaqtda bilim berish jarayonida interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarni qo'llashga bo'lgan e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. Zamonaviy texnologiyalar

o'quvchilar egallagan bilimlarini o'zlarini izlanib topishga, mustaqil o'rganib, tahlil etishga hatto xulosa qilishga o'rgatadi. Shunday ekan bu talablarni amalga oshirishda har bir o'qituvchi o'zining pedagogik mahoratini uzluksiz oshirib borishi, buning uchun avvalo pedagogik texnologiyalarni to'ri tanlash talab etiladi.

Eng asosiysi o'qituvchi o'zining egallagan bilimlarini ta'lim-tarbiya jarayonida yuqori pedagogik mahorat bilan qo'llay olishi hozirgi kunning dolzarb masalasi bo'lib hisoblanadi. Bunday bilim berish maskanlarida pedagogik xizmatlarini shu vaqtgacha qo'llanib, yuqori natijalarga erishib kelayotgan o'ziga xos ta'lim-tarbiya metodlarini shakllantirishning chetda qolmasligi va qandayda bir pedagogik texnologiya turini qo'llash maqsadga muvofiq degan xulosaga kelish kerak. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni, innovatsiyalarni darsda qo'llash orqali o'qituvchining haqiqiy ta'lim xizmatiga o'tishga sharoit yaratiladi. O'qituvchi o'quvchini o'qitibgina qolmasdan, o'quvchini bilimlarini organishi, o'quvchini o'zlashtirish darajasi qiyin bo'lgan ma'lumotlarni o'rgatishga boshchilik etadi. O'qituvchi qulay oson usulda metodlarni to'ri tanlab olish va amaliyotda samarali qo'llash orqali o'z pedagogik mahoratini o'quvchilarning egallagan bilimlaridagi shakllangan kompetentsiyalarning sifati va tarbiyaviy darajasini uzluksiz o'rttirib borishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ishmuhammedov R. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar – T: -Fan va texnologiyalari nashriyoti. 2010.
2. Ishmuhammedov R. Ta'limda innovatsiya. – T: - Fan va texnologiyalar nashriyoti. 2010.
3. Yo'ldoshev J. Hasanov S. Pedagogik texnologiyalar. – T: -Moliya-iqtisod nashriyoti. 2009.
4. Mirzaxmedov B. G . Ofurov N. va boshqalar. Fizika o'qitish nazariyasi va metodikasi Toshkent-2010

5. J.G'.Yuldoshev, S.A.Usmonov Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish Toshkent-2008 yil.

TA'LIM TIZIMIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIN QO'LLASH

Bekpulatov A.U. – katta o'qituvchi

Qoraqalpog'iston Respublikasi P.Y.M.O' milliy markazi

“Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” kafedrası

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim tizimida axborot texnologiyalarini qo'llashning ilmiy-pedagogik masalalari, komp'yuter telekommunikatsiyalarining qo'llanilish tajribalari, ta'lim jarayonida axborot texnologiyalarini qo'llashda talabalarni faqatgina ekrandagi axborotlarni ko'rishiga va ularni qabul qilishgagina emas, balki ularning o'zlari ham bu jarayonda ijodiy ishtirok etish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim jarayoni, pedagogik texnologiyalar, axborot texnologiyalar, ta'lim tizimi, shaxsiyatni rivojlantirish, axborot madaniyat, komp'yuter savodxonligi, ta'limning ishonchliligi, mul'timedia vositalar.

Malaka oshirish jarayonida axborot va pedagogik texnologiyalarni uzviy bog'lagan holda olib borish bu jarayonning samaradorligini oshirishga, tinglovchilarning malaka oshirishdan keyingi faoliyatlarida ta'lim texnologiyalari va ulardan maqsadli hamda samarali foydalana olishlariga olib keladi.

O'qituvchilarga ta'lim berishning eng asosiy muammolaridan biri o'quv materialini samarali va qiziqarli tarzda taqdim etish muammosini hal etishda bizga zamonaviy mul'timedia texnologiyalari yordam beradi. Ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) vositalaridan keng foydalanish davrimizning dolzarb vazifalari qatoriga kiritilgan. Shu vazifalarni amalga

o'shishda AKTga oid bilim va malakalar doirasini kengaytirish bilan birga, axborot resurslarini ham son jihatidan ko'paytirish, ham sifatini ko'tarish, ya'ni mazmunan boyitish muhim o'rin tutadi. Malaka oshirish tizimida mul'timedia vositalari asosida o'qitish jarayonida aniq predmetni komp'yuter asosida to'liq o'qitish, ma'ruza matnlarini tahrirlash, tinglovchilar topshirgan nazorat natijalarining tahlili asosida ma'ruza matnlarini bayon etish uslubini yaxshilash, tinglovchilar axborot texnologiyalarini mul'timedia vositalari asosida yaratilgan animatsiya elementlarini mashg'ulot jarayonida ko'rish, eshitish va mulohaza qilish imkoniyatlariga ega bo'ladilar.

Elektron ta'limni joriy etish birinchi navbatda jamiyatning intellektual salohiyati, jumladan, ta'lim sohasining axborotlashuviga bog'liq. Hozirda elektron ta'limni rivojlantirish, uning samaradorligini oshirish yo'llari izlanmoqda, ta'limda yangi axborot texnologiyalarini joriy etish ta'lim sohasidagi islohotlarning diqqat markazidan o'rin olgan. Yuqori malakali pedagog kadrlarga talab ortib borayotgan hozirgi sharoitda tinglovchilarni zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini yaxshi o'zlashtirib olgan kadrlar sifatida shakllantirish talab etiladi. Bunday vazifalarni amalga oshirish mavjud xalq ta'limi xodimlari malakasini oshirish tizimini mukammallashtirish, uni elektron ta'lim talablariga mos rivojlantirish, xalq ta'limi muassasalarida mutaxassislikka oid fundamental bilimlarni mustahkam egallashga yo'naltirishni taqozo etadi. Shu ma'noda, xalq ta'limi xodimlarining kasbiy malakalarini oshirish va qayta tayyorlash respublikamiz uzluksiz ta'lim tizimida o'zining alohida o'rniga ega. Bundan ko'zda tutilgan asosiy maqsad rahbar hamda pedagog kadrlarning umumiy dunyoqarashi va kasbiy mahoratini uzluksiz oshirish va takomillashtirishdan iboratdir. Rahbar xodimlar tizimdagi yangiliklar, boshqaruv faoliyati asoslari, yangi axborot va pedagogik texnologiyalar bilan tanishadilar. Pedagog kadrlar mutaxassisligi, ya'ni umumta'lim va mutaxassislik fanlari bo'yicha bilimlarini boyitadilar, yangi metod va zamonaviy texnologiyalarni o'rganadilar. Binobarin, tizimdagi rahbar hamda umumta'lim va maxsus fanlar o'qituvchilarining malakasini oshirish va qayta

tayyorlash uzluksizligini ta'minlash muhim ijtimoiy buyurtma sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu borada yuzaga kelayotgan muammolarning yechimini topishda malaka oshirish shakllari va ta'limning optimal mazmunini aniqlashtirish hamda malaka oshirish va qayta tayyorlashda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalar, ular asosidagi infrastrukturani yaratish va joriy etish lozim bo'ladi.

[1] Malaka oshirish kurslarini o'tash davomida pedagog kadrlar dasturlash tushunchasining zamonaviy talqini bilan tanishadilar. Turli fanlar bo'yicha o'quv dasturlarini tuzish o'qituvchilar egallashi lozim bo'lgan vositalar majmuasining bir qismi sifatida qaralib, unda asosiy e'tibor ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchining o'zaro muloqoti samaradorligini oshirishga qaratiladi. Zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalari asosida sirtqi malaka oshirishni tashkil etishning istiqbolli yo'nalishi sifatida masofaviy ta'limni pedagogik jihatdan asoslash, axborot va kommunikatsiya texnologiyalari infrastrukturasi rivojlantirish talab etiladi.

O'qish, bilimlarni mustaqil o'zlashtirish va qo'llash bugungi kundagi axborotlashgan jamiyatda zamonaviy mutaxassisning kasbiy faoliyati davomida muhim ahamiyat kasb etadigan ehtiyojiga aylandi. Bu esa, bir jihatdan, bilimlarni pedagog kadrlarga qaerda, qachon va qay holatda egallash qulay bo'lsa, shunga imkon yaratilishi, bunga xizmat qiluvchi malaka oshirish tizimining yanada moslashuvchan bo'lishi talab qilinsa, ikkinchidan, pedagog kadrlarning nafaqat muayyan miqdordagi bilimlarni o'zlashtirishi, balki uzluksiz ta'lim sharoitida qo'llash uchun axborotlarni izlash, topish, tahlil qilish, qayta ishlash, mustaqil bilim olish va bilish faoliyati usullarini o'zlashtirishi muhim ahamiyat kasb etadi. Malaka oshirishni tashkil qilishning mazkur tartibi xalq ta'limi xodimlarining tegishli bilimlarni egallashi va qo'llashga o'rganishi, o'zlariga zarur vosita hamda axborot manbalarini topa olishi, ular bilan ishlashni o'rganishiga olib keladi. Zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalari asosida tashkil etilgan masofaviy malaka oshirish o'z mohiyatiga ko'ra individuallashtirilgan bo'lib, shu bilan birga u o'qituvchi yoki boshqa pedagog kadrlar bilan bo'ladigan bevosita

muloqot, turli yoʻnalishdagi bilish hamda ijodkorlik faoliyatini cheklamasligi lozim. [3].

Ular muayyan ta'limiy va tarbiyaviy vazifalarni hal etish uchun Internetning imkoniyatlaridan foydalanadilar. Tinglovchiga faqat Internetdan foydalanish darajasidagi bilimlar yetarli boʻlsa, rahbar, pedagog va koordinatorlar telekommunikatsiyalar muhitida belgilangan didaktik vazifalar doirasida quyidagi bilim va koʻnikmalarga ega boʻlishlari lozim: - masofaviy ta'limning vazifalari, xususiyatlari hamda faoliyat koʻrsatish asoslari; - elektron pochta, tarmoq axborot xizmati bilan ishlay olish; - tarmoq ichidagi axborotlarni saqlash hamda uzatish shartlari; - axborot resurslari bilan ishlash xususiyatlari; - telekommunikatsiya loyihalari va telekonferentsiyalarni tashkil qilish va oʻtkazish; - rahbar, pedagog va tinglovchilar faoliyatini tashkil qilish; - axborotlarni qidirib topish va qayta ishlash; - axborotni uzatishga tayyorlash va h.k. Bir soʻz bilan aytganda, zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalari asosida tashkil etiladigan masofaviy malaka oshirish quyidagilar bilan tavsiflanadi: - xalq ta'limi xodimlarining turli axborot manbalari, oʻquv kursi materiallari, kursni olib boruvchi oʻqituvchi bilan tezkor va muntazam aloqaning yoʻlga qoʻyilishi asosidagi mustaqil bilish faoliyati;

- ta'lim modullariga nisbatan turli metodlarni qoʻllagan holda malaka oshirish kursi ishtirokchilari bilan pedagogik hamkorlikni ta'minlash;

- turli shahar, tuman va viloyatlardagi ishtirokchilar bilan hamkorlikda loyihalar bajarish, muhokamalar uyushtirish, guruhda va individual holatda bajarilgan ishlarning prezentatsiyasini tashkil qilish, oʻzaro fikr almashish;

- hamkorlikda gipermedia muhitida ishlash;

- tezkor ravishda nazoratni amalga oshirilish; - oʻquv materiallarini oʻzlashtirishda testlar, taqdimotlardan foydalanish. Darsga tayyorgarlik va dars jarayonida komp'yuterdan unumli foydalanishi uchun oʻqituvchi bu komponentalarning funktsional imkoniyatlari va qoʻllanilish shartlarini juda yaxshi bilishi lozim, chunki ham texnik va ham dasturiy vositalar oʻziga xos xususiyatlarga va oʻquv jarayoniga ta'sirga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bershadskiy A.M., Kraevskiy I.G. Distantzionnoe obrazovanie na baze novix IT. – Penza: «Obrazovanie», 1997. –S. 55.

2 Begimkulov U.Sh. Pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimida masofaviy ta'limni tashkil etish. // «Maktab va hayot» jurnali. T., 2006, 6-son. –25-27-b.

FANLARNI O‘QITISHDA KOMPETENSIYALARNING AHAMIYATI

Habibulloev D.- o‘qituvchi,

Samarqand viloyati PYMO‘ milliy markazi

Ilmiy texnik taraqqiyotning keskin yuksalish davrida (XX asrning ikkinchi yarmi), fan, texnika, texnologiyalar yuqori sur‘atlarda rivojlanayotgan davrda, bir avlod hayoti davomida fanning rivoji insoniyatning butun tarixidagidan ko‘ra ko‘proq bo‘lgan bu davrda, o‘qitishning an‘anaviy tizimi (shu jumladan zamonaviy an‘anaviy o‘qitish) o‘z umrini oxiriga yetdi. Hozirgi zamon avlodining rivojlanish sur‘ati oldingilardan ko‘ra ancha yuqori bo‘lganligi sababli, o‘qitishning an‘anaviy tizimi, rivojlanishga to‘sqinlik qila boshladi. Bunday sharoitlarda taraqqiyot, faqat har bir shaxsning mavjud imkoniyatlarini to‘la ro‘yobga chiqarish asosida amalga oshirilishi mumkin. Axborotning hajmi, xilma-xilligi, egallashga moyilligi va vositalarining yetarliligi samarali individual va mustaqil o‘qitishni tashkil etish uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratadi. O‘qitishni jadallashtirish maqsadida, pedagogning o‘quvchiga bo‘lgan munosabati «sardor»likdan, uning «sherigi»ga aylanishi zarur.

O‘qitish jarayonida, pedagogik texnologiyalar talablari asosida ifoda etilgan, o‘quv maqsadlariga erishiladi. Ilmiy-texnik taraqqiyot jadallashgan davrda o‘qitish samaradorligi, asosan, o‘quvchining o‘qitish jarayonidagi o‘rni, pedagogning unga bo‘lgan munosabatiga bog‘liq bo‘ladi. Bu yerda o‘qitish texnologiyasining ikki turini ajratib ko‘rsatish mumkin: avtoritar va shaxsga yo‘naltirilgan.

Bugun pedagogik nazariya va amaliyot muammolarini tadqiq qilish texnologik yondashuv asosida olib borilishi lozim yoxud pedagogika mutlaq texnologik fandir va u ta'lim fazosining barcha qatlamlarini qamrab oladi.

Bilim, ko'nikma va malakalar murakkab o'zaro munosabatda bo'ladilar. Bilimlarni tegishli ko'nikma va malakalarsiz egallash mumkin emas. Masalan, matematika bilimiga ega bo'lish uchun hisoblash malakasiga ega bo'lish zarur. Umuman bilimlarni egallash uchun kuzata bilish, eshita bilish, o'qish va bayon eta bilish ko'nikmasiga ega bo'lish kerak. Boshqa tomondan, ko'pgina ko'nikma va malakalarni egallash tegishli bilimlarsiz bo'lishi mumkin emas. Masalan, o'qish va yozish malakasiga ega bo'lish uchun harflarni bilish kerak, elektr energiyasidan oilada foydalanishh (elektr qo'ng'irog'i o'tkazish) uchun elektr haqida bilimga ega bo'lish kerak. O'simliklarni parvarish qilishh uchun uning o'sish va rivojlanish xususiyatlarini bilish kerak.

Pedagogik texnologiya uchun pedagogik amaliyot jarayonlarini belgilash va tasvirlash; o'quvchi yoki talaba kelgusi faoliyatida duch keladigan vazifalarni oldindan aniqlash; o'qitishning har bir bosqichida ta'limning mazmuni o'quv rejasi, o'quv elementlari, ularning mantiqiy tuzilmasi, o'quv dasturlari, darsliklarini belgilash; o'quv yuklamasi bolaning kuchiga moslik darajasini va talabaning o'zlashtirish tezligini aniqlash; ta'lim – tarbiyaning shakllari va vositalari o'quv qo'llanmalari, ta'lim tarbiyaning texnik vositalari/ni tayyorlashh; o'quv jarayonining motiv komponentini ro'yobga chiqarish maqsadida predmetning mazmuniga kiritish uchun qo'shimcha ravishda vaziyatli matnlar, testlar tayyorlashh; shaxsda shakllantirish nazarda tutilgan kasbiy sifatlar va ma'naviy fazilatlarini o'zlashtirishga yo'naltirilgan mashqlar tizimini ishlab chiqi; ta'limning natijasi va o'zlashtirish darajasi, sifatini baholash mezonlariga mos ravishda talabaning bilim va malakalarni egallash sifatini ob'ektiv baholash uchun test /nazorat/ vazifalarini tayyorlashh; darsda va darsdan tashqari o'quvchiga beriladigan vazifalarni rejalashtirish, mustaqil mashg'ulotlarning tuzilmasi va

mazmunini ishlab chiqish kabilar ham pedagogik texnologiyaning vazifalari hisoblanadi.

Har bir dars uchun ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi, ya'ni bir-biri bilan uzviy aloqada bo'lgan uch yoqlama maqsadlar quyiladi. Darsni tashkil qilish shakli uning qatnashchilarining o'zaro aloqalariga bog'liq bo'lib, u maqsadlarga, o'quv material xususiyatlariga, ta'lim metodlariga va o'quv imkoniyatlariga bog'liq.bunga erishi uchun o'qituvchi rahnamoligida o'qituvchi bilan o'quvchilar birgalikda harakat qiladilar. Xuddi mana shu jarayonni didaktikada o'quvchi jarayoni deyiladi.

O'quv jarayoniga bunday yangicha qarashning tub mohiyati shundan iboratki, o'qitishda ichki motivatsiyadan diqqatni tortish, ichki tuyg'u, istak, zaruratni shakllantirish kelib chiqish kerak. O'quv jarayonida asosiy xarakatlantiruvchi kuch o'quvchi uchun ham, o'qituvchi uchun ham ichki motivatsiya bo'lishi kerak. Bunda o'quvchilar bilim olishga intilish xuddi benzini bo'lmasa, avtomashina o'rnidan qo'zg'ala olmagan kabi, bilim olmasang hayotda o'rnining yo'q, jamiyatga qo'shila olmaysan va bilim olishga ehtiyoj bo'lishi kerak, o'qitish maqsadlari ichki ehtiyojga aylanishi kerak. O'quvchi real hayotga kirib borishi uchun bilim, ko'nikma va malakalar bilan birga ilmiy bo'lim metodlariga ega bo'lishi kerakligini ongli ravishda tushunib etish lozim. Chunki ochiq jamityannig asosiy belgisi –bu dunyoni anglab etish va unda o'zining munosib o'rnini topish uchun erkin izlanishdir.

O'qituvchidan o'quvchilarga tashabbuskorlik va mustaqillikni, bilimlarni puxta va chuqur o'zlashtirishni, zarur malaka va ko'nikmalarni, ularda kuzatuvchanlikni tafakkur va bog'lanishli nutqni, xotira va ijodiy tasavvurni tarbiyalashga imkon beruvchi didaktik printsip bu ta'limdagi faollikdir. Faollik printsipli onglilik printsipli bilan bevosita aloqador. Chunki faollik bor joyda onglilik bor.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. A1 158. 14.08.2009 2016.

2. Madyarova S. A. va boshq. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. - T.: IQTISOD-MOLIYA, 2009, 240 b.

3. N.N. Azizxo'jaeva. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. T. Nizomiy nomidagi TDPU. 2006

TA'LIMNI INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TASHKIL ETISH MASALALARI

*Aziev D.A.- O'IBDO',
Qoraqalpoiston Respublikasi Beruniy tumani
№10-sonli umumiy o'rta talim maktabi.*

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktablarda ta'limni innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etishning pedagogik asoslari, interfaol usullar yordamida o'qituvchi va o'quvchilarning ta'lim jarayonidagi o'zaro hamkorligini ta'minlash orqali o'quvchilarning mantiqiy, ijodiy fikrlashini rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Innovatsiya, interfaol metod, muloqat, mantiqiy fikrlash, metod, mashulot.

Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundankunga kuchayib bormoqda, bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda tahsil oluvchilarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalarda esa, ularni egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. Pedagog bu jarayonga shaxsning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olish va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir

qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Ta'lim jarayonida ta'lim oluvchi asosiy bo'linga aylanadi.

“Innovatsiya” inglizcha “innovation” so'zidan olingan bo'lib, “yangilik”, “yangilik kiritish” degan ma'noni anglatadi. Ta'lim tizimida “Innovatsion texnologiya” esa pedagogik jarayon, o'qituvchi va o'quv-talaba faoliyatiga yangilik hamda o'zgarishlar kiritish orqali ta'lim maqsadlariga erishishni kafolatlashdan iborat bo'lib, bunda o'qitishning zamonaviy metodlari hisoblangan interfaol metodlardan oydaniladi. “Interfaol” so'zi inglizcha “inter”–“o'zaro”, “act” – “harakat qilmoq” so'zlaridan olingan bo'lib, “birgalikda harakat qilmoq”, degan ma'no anglatadi.[1]

Innovatsion texnologiyalarning asosiy maqsadi o'qitish tizimida o'qituvchi o'rniga o'quvchini dars jarayonining markaziga olib chiqishdir. Biz o'quvchilarni o'quv materiallari shunchaki yod olishlaridan, avtomatik tarzda takrorlashlaridan uzoqlashtirib, ularni mustaqil fikrlab, ijodiy faoliyatini rivojlantirishimiz hamda o'quvchilarni darsning faol ishtirokchisiga aylantirishimiz kerak. Innovatsion texnologiyalar asosida berilgan darslar o'quvchilarni muhim hayotiy yutuq va muammolarga o'z munosabatlarini bildiradigan, o'z fikriga ega bo'lishga va o'z nuqtai nazarini asoslab berishga o'rgatadi.

Innovatsion texnologiya o'z tizimiga ega bo'lib, unda komponentlar ketma-ketligi, o'zaro birligi, bir butunligi saqlanadi. O'quv-tarbiya jarayonida pedagogik texnologiyaning boshqaruvchanligi shundan iboratki, bunda o'quv jarayonini rejalashtirish, tashxis qilish, natijalash, tuzatish kiritish imkoniyatlari mavjud. Bunda ta'limda kutilgan natijalarga erishiladi, vaqt tejiladi. Innovatsion texnologiyaning tasdiqlanuvchanligi ishlangan model boshqa pedagoglar qo'llaganda ham xuddi shunday samara, natija berishi kerakligini bildiradi. [2]

Demak, yangi innovatsion texnologiyalar va interfaol metodlar yordamida umumta'lim maktablarida ta'lim jarayonini innovatsion texnologiyalar va interfaol metodlar asosida tashkil etish:

-mashulot jarayonida o'quvchilarning mustaqil fikrlash, ijod qilish va izlanishga intilishlari uchun etarli shart-sharoitlar yaratildi;

-o'quvchilarning o'rganilayotgan yangi bilimlarini ongli ravishda egallashlarini ta'minlaydi va pirovardida ular o'rganilayotgan fanga nisbatan doimiy motivatsiyani shakllanishiga olib keladi;

-o'quvchilarning ongli ravishda kasb-hunar tanlashga bo'lgan intilishlarini rabatlantiradi;

-tabaqalashtirilgan holda, yakka tartibda bilim berish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Negaki, ongli ravishda kasb-hunar tanlash darajasiga erishgan o'quvchida o'z bilimlarini yanada oshirishga bo'lgan moyillik yuqori bo'ladi;

Bular ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'quv faoliyatida faqat ma'lumotlarni olibgina qolmasdan mustaqil ishlashlari, topshiriqlarni bajarishlarida nima qilish kearkligini tushinib to'ri xulosa qilib fikrlashiga yo'naltiradi. [3]

Umuman xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, mamlakatimizda ta'limdagi innovatsiyalar yosh avlodning intellektual salohiyatini oshirish, har tomonlama barkamol shaxs etib tarbiyalash uchun shaxsga yo'naltirilgan ta'limni amalga oshirar ekan, uning bilim olishi, ijodiy faoliyatini rivojlantirish, faol, erkin va o'quvchilarda mantiqiy, aqliy, ijodiy, tanqidiy va mustaqil fikrlashni shakllantirib boradi. Ayniqsa, o'quvchilarni qobiliyatlarini rivojlantirishga, raqobatbardor, etuk mutaxassis bo'lishlariga hamda mutaxassisga kerakli bo'lgan kasbiy fazilatlarni tarbiyalashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ishmuhamedov R.J. va boshq. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – T.: Iste'dod, 2008.

2. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – T.: O'qituvchi, 2004.

3. R. Ishmuxamedov, M. Yuldashev «Ta'lim va tarbiyada Innovatsion pedagogik texnologiyalar» Toshkent – 2013

II. SHO‘BA

YANGI O‘ZBEKISTONDA TARIX FANI RIVOJIDA OLIMALARNING O‘RNI

*Babajanova D.B. – t.f.d., prof,
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti*

Annotatsiya: Mazkur maqola Yangi O‘zbekistonda ilm-fan taraqqiyotiga jiddiy e‘tibor qaratilayotgani, ayniqsa, ijtimoiy-gumanitar fanlar qatori tarix fanini ham o‘rganish va targ‘ib qilish masalasiga katta ahamiyat berilayotgani, bu borada davlat tomonidan yuritilayotgan siyosat doirasida amalga oshirilib kelinayotgan yangilanish jarayonlaridagi tub islohotlarda ilm-fan taraqqiyoti, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish va ma‘naviy yuksalish yo‘lida olimlar faolligini oshirish masalalariga bag‘ishlangan. Ushbu jarayonda tarixchi olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy-ijodiy faoliyat bilan yoshlarni tanishtirish hamda ularni faol olima xotin-qizlar hayotidan ibrat olish va saboq chiqarishga undash hamda ijtimoiy foydali ishlar bilan shug‘ullanishga yo‘naltirish asosiy maqsad qilib qo‘yilgan.

Kalit so‘zlar: Yangi O‘zbekiston, yangilanish jarayoni, tub islohotlar, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, ijtimoiy faollik, ilmiy salohiyat, ilm-fan taraqqiyoti, tarixni o‘rganish, targ‘ibotchilik, ma‘naviy kamolot, fidoyilik, iste‘dodli olima, ilmiy-ijodiy faoliyat.

Mamlakatimizda jamiyat hayotining barcha sohalarida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar jarayonida respublikamiz xotin-qizlari ham faol ijtimoiy kuch sifatida ishtirok etib kelmoqdalar. Bugungi yangilanayotgan O‘zbekistonda ilm-fan taraqqiyotiga jiddiy e‘tibor qaratilayotgan jarayonda ham ijtimoiy faol, zukko va zahmatkash olimlar tarix va ilmiy-ma‘naviy meros masalalari, milliy qadriyat hamda yoshlar ma‘naviyatini shakllantirish omillari kabi muhim vazifalar xususida tahliliy mulohazalar bildirilgan asarlar yaratib kelmoqdalar. Boshqa fanlar qatori ijtimoiy-gumanitar fanlar sohasini, jumladan, tarix fanini ham

rivojlantirish, xususan, uni chuqur o'rganish, tadqiqot ishlarini kengaytirish, shuningdek, ilmiy natijalarni omma orasida joriy etish, ayniqsa, yoshlar o'rtasida targ'ib qilish masalasiga katta ahamiyat berilmoqda. Bu borada davlat tomonidan yuritilayotgan siyosat doirasida amalga oshirilib kelinayotgan yangilanish jarayonlaridagi tub islohotlarda ilm-fan taraqqiyoti, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish va ma'naviy yuksalish yo'lida olimalar faolligini oshirish masalalari muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayonda tarixchi olimalar tomonidan olib borilgan ilmiy-ijodiy faoliyat bilan yoshlarni tanishtirish hamda ularni faol olima xotinqizlar hayotidan ibrat olish va saboq chiqarishga undash hamda ijtimoiy foydali ishlar bilan shug'ullanishga yo'naltirish asosiy maqsad qilib qo'yilganligi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatda ilm-fan sohasida qo'lga kipitilgan yutyqlapni tapixiy jihatdan ilmiy tahlil qilgan holda xylosa bepish tapixchilap, jumladan tarixchi olima ayollar oldida typtgan myhim vazifalapdan bipidip. By bopada O'zbekiston Pespyblikasi Ppezidentining "2022-2026 yillapga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning tapaqqiyot stpategiyasi to'g'pisida"gi Fapmonida "O'zbekiston tapixini o'pganish va tapg'ib qilishni yanada pivojlantipish"[1]. maqsadi qo'yilganligi bejiz emas. Zepo, "o'tmishdagi yutyq va g'alabalapdan kych-qyvvat olib, xato va mag'lybiyatlapidan xylosa va saboq chiqapib yashaydigan xalq o'zining tapaqqiyot yo'li va kelajagini to'g'pi belgilay oladi"[2.288], deb ta'kidladi Ppezident Sh.Mipziyoev. Shy boisdan ham, o'zbek xalqining uzoq va yaqin, boy o'tmish tarixini haqqoniy o'pganish dolzapb vazifalapdandip.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda tarix fani mustabid tuzum mafkurasidan voz kechish, yangi yondashuvlar bilan bog'liq o'zgarishlarga yuz tutdi. Fan taraqqiyoti va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish O'zbekiston tarixchilari zimmasiga jahon amaliyoti yutuqlaridan kelib chiqib, tarix fanini yanada yuqori ilmiy-nazariy darajaga olib chiqish hamda yangi ilmiy yo'nalishlarni o'zlashtirish kabi vazifalarni yuklamoqda. Davlatimiz rahbarining 2017 yil 30 iyundagi "O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi huzurida O'zbekistonning eng

yangi tarixi bo'yicha jamoatchilik kengashi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi qarori kengash ishidagi kamchiliklarni bartaraf etish va uni yangi pog'onaga ko'tarish hamda bu boradagi ishlar samaradorligini oshirishga qaratilgan muhim hujjatlardan biri bo'lib qoladi.

Yangi O'zbekiston taraqqiyotning yangi bosqichiga qadam qo'yayotgan, Uchinchi Renessans poydevori yaratilayotgan hozirgi davrda buyuk allomalar merosini chuqur o'rganish va uni keng jamoatchilikka yetkazish masalalari ustuvor vazifalardan biriga aylangan. Ko'p yillar davomida xalqimizning milliy-madaniy tarixiy merosi, zamonaviy sivilizatsiya rivojlanishining xalqaro, milliy, madaniy, tarixiy, sivilizatsion, tabiiy-ilmiy, ijtimoiy gumanitar, ma'naviy, lisoniy, falsafiy muammolari borasidagi ilmiy faoliyatlarining ko'pgina qirralari bilan o'z hissaslarini qo'shib kelayotgan tarixchi olimlar ayollar ushbu masalalarni yechishga astoydil kirishganlar. Jamiyat rivojining ilm-fan va taraqqiyot yutuqlari bilan boyitilib borishini ta'minlash borasida olib borilayotgan sa'y-harakatlar jahon talablariga mos keladi. Bugun ana shu vazifalar, kelajak rejalari haqida fikr yuritish ekanmiz, fan va uning taraqqiyoti, islohotlar muvaffaqiyati, asosan, unda ayol-olimalar qanchalik darajada ishtirok etishiga bog'liq. Ayniqsa, O'zbekistonda Oila va xotin-qizlar davlat qo'mitasi huzurida "Olimlar ayollar jamiyati"ning tashkil etilishi va unga har yili 50 mlrd so'm mablag' ajratilishining ma'lum qilinishi katta voqelik bo'ldi. "Ilm-fan bilan shug'ullanish, ilmiy yangilik yaratish—bu igna bilan quduq qazishga barobar", — dedi Shavkat Mirziyoev.

O'zbekiston xotin-qizlarining jamiyat hayotida to'laqonli ishtirok etishi, mamlakatning iqtisodiy taraqqiyoti masalalarida, shuningdek, ilm-fan va ta'lim tizimida ham faol ishtirok etishi oddiy bir holga aylanib bormoqda. Ularning yangicha dunyoqarashini shakllantirish, milliy-ma'naviyatimizga xos bo'lgan qadriyatlar va insoniy fazilatlarni kamol toptirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Ayollarning jamiyat taraqqiyotidagi faolligini oshirish, gender tenglikni ta'minlash va amalga oshirilayotgan tub islohotlardagi ishtiroki masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti

Sh.M.Mirziyoev: “ayollarning o‘rni va mavqeini yanada mustahkamlash–islohotlarimizning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolaveradi”[2.249], deb ta’kidlagani ayni haqiqat. Prezident shuningdek, “Ayollarga ilm berish – jamiyatni ilmiy, ma’rifatli va salohiyatli qilish”[2.250] dan iborat ekan, shu bilan birga, bu jarayonda tarixchi olimlarning ham ilmiy-tadqiqot ishlari olib borishlari uchun sharoit yaratib berish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy ishlab chiqarishda band bo‘lgan o‘zbek ayollari mehnatining xalq xo‘jaligi turli sohalari bo‘yicha taqsimlanishi, xotin-qizlarning ilm-fan taraqqiyotidagi o‘rni hamda uni taraqqiy ettirishdagi ijtimoiy faolligi masalalari ilmiy-tadqiqotlarda [3.24-25] aks ettirilgan. Shuningdek, tarix fani yo‘nalishidagi tadqiqotlarda ayollar bandligi, ularning islohotlardagi ishtiroki, davlat boshqaruvi va gender tengligi kabi masalalar hujjatli materiallar asosida ochib berilgan [4.17-23]. Zero, Yangi O‘zbekistonda ilm-fan taraqqiyotiga jiddiy e’tibor qaratilayotgan ekan, ayniqsa, ijtimoiy-gumanitar fanlar, jumladan, tarix fani bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilishi, ularni yanada kengroq holda yoritib berilishi va targ‘ib qilinishi masalasida olima ayollarning faol ishtirok etishi uchun imkoniyatlar yaratib berilishi dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qoladi.

O‘zbekiston boy va insoniy salohiyatga ega bo‘lgan mamlakat ekanligini chuqur anglagan Prezident: ”Bu salohiyatni yaratish va yanada ko‘paytirishda hurmatli ziyolilarimiz–ilm-fan va texnika namoyandalari, birinchi navbatda qadrlil va hurmatli akademiklarimiz, madaniyat, adabiyot va san’at, sport sohalarining vakillari butun vujudini berib, fidokorona mehnat qilayotganliklarini biz yaxshi bilamiz va yuksak qadrlaymiz”[5.144], deb ta’kidladi. Mazkur holatni inobatga olganda, mamlakat tarixida o‘zining noyob iqtidori, chuqur bilimi, saviyasi va zukkoligi bilan nom qoldirgan hamda mustaqil dunyoqarashga, falsafiy mushohadaga ega yuzlab fan doktorlari va akademiklar, minglab fan nomzodlari orasida o‘z bilimi va iste’dodi bilan ilm-fan ravnaqiga astoydil xizmat qilib kelgan xotin-qizlarning borligi bilan haqli ravishda faxrlansa arziydi.

Ayollar va qizlarning ilm-fan bilan to'laonli foydalanishlariga teng imkoniyatlar yaratilishi, shuningdek xotin-qizlarning huquqlari va imkoniyatlarini kengaytirish maqsadida BMT Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan "Taraqqiyot maqsadlaridagi fan, texnika va innovatsiyalar" to'g'risida rezolyusiyada 11 fevral – Xalqaro ilm-fan sohasidagi xotin-qizlar kuni deb e'lon qilinganligi ayni muddao bo'ldi. Innovatsion rivojlanish vazirligi tomonidan e'lon qilingan "Olima ayollar" tashabbuskor ilmiy loyihalar tanlovi ham aynan xotin-qizlarning ilm-fandagi o'rnini mustahkamlashga qaratilgan. Mazkur tanlov natijalariga ko'ra hozirgi kunda jami 8 mlrd. 467.5 million so'mlik 16 ta loyiha moliyalashtirildi. 2020 yilning 1 iyunidan 1 sentabrigacha Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot dasturi va O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi tomonidan Shvetsiya elchixonasi ko'magida O'zbekiston olimlari uchun ilmiy-tadqiqot faoliyat sifatini oshirish va xalqaro jurnallarda ilmiy maqolalarni nashr etish mahoratini oshirish bo'yicha treninglar o'tkazildi. Treninglarda qatnashish uchun tanlov doirasida 250 dan ortiq arizalar kelib tushdi, ulardan 51 kishi tanlab olindi. Hozirda startap loyihalar tanlovlarida hamda xorijiy davlatlarga stajirovkaga yuborilayotgan yosh olimlar orasida ham ayol va qizlarning sonini ko'paytirish bo'yicha choralar ko'rilmoqda[6]. Ular orasida tarixchi olimalarning ham borligi ulkan muvaffaqiyatdir.

Respublikada magistraturada o'qiyotgan barcha qizlarning kontrakt pullarini to'liq byudjetdan qoplab berish uchun 2022 yildan boshlab, har yili 200 milliard so'm mablag' yo'naltirilmoqda. Doktorantura yo'nalishida xotin-qizlar uchun, har yili kamida 300 tadan maqsadli kvota ajratiladi. Oila va xotin-qizlar davlat qo'mitasi huzurida "Olima ayollar jamiyati" tuzilishi va unga har yili 50 milliard so'm mablag' ajratilishi va kelgusi yillarda shu kabi maqsadlarga 1,8 trillion so'm yo'naltirilishi olimlari uchun katta imkoniyatlar ochib berdi. "Iloji boricha, ayollarimizning dardini, tashvishlarini sevinch yoshiga, g'alaba yoshiga, muvaffaqiyat yoshiga, natija yoshiga aylantirishga hammamiz birgalikda harakat qilamiz. Bitta qiz farzandni o'qitsangiz–butun oilani o'qitgan bo'lasiz deb ota-

bobolarimiz bejiz aytishmagan”, – dedi Shavkat Mirziyoev. Shuningdek, “Ilm-fan bilan shug‘ullanish, ilmiy yangilik yaratish – bu igna bilan quduq qazishga barobar. Men o‘zim shu sohadan chiqqanim uchun bu ishning naqadar qiyin va murakkab ekanini yaxshi bilaman. Shuning uchun ham oila tashvishlari va farzand tarbiyasini ilmiy-tadqiqot bilan birga olib borayotgan, bu borada amaliy yutuq va natijalarga erishayotgan olim ayollarni shaxsan men chinakam matonat va jasorat sohibalari deb bilaman va yuksak qadrlayman”, – deb ta’kidladi Prezident. Davlat rahbarining taklifi tashkil etilgan “Oqila ayollar” harakatining asosiy vazifalari ham belgilab berilganligi katta tarixiy voqelik bo‘ldi[7].

Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab, O‘zR Fanlar akademiyasi YuNESKO tomonidan tasdiqlangan xalqaro anjumanlarni tashkil etish va tayyorlash borasidagi tashkiliy jarayonlarda ham olim ayollar faol qatnashib kelmoqdalar. Xalqaro miqyosda nishonlangan ilmiy anjumanlarda, jumladan, Amir Temurning 660 yilligi, Xiva va Buxoro shaharlarining 2500 yilligi, Imom al Buxoriy va Ahmad al Farg‘oniyning tavallud to‘ylari, Jaloliddin Manguberding 800 yilligi, Imom al Moturidiy va Burhoniddin Marg‘inoniy yubileylarida tarixchi olimalar o‘zlarining sermazmun ma‘ruzalari bilan ishtirok etdilar. Shuningdek, tarixchi olimalar Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Forobiy, Muhammad ibn Muso Xorazmiy, Mahmud Zamahshariy, Yusuf Xos Hojib, Mirzo Ulug‘bek singari mutafakkirlarimizga bag‘ishlangan ilmiy-nazariy seminarlarni tashkil etishdagi samarali ishlari bilan o‘zining noyob iste’dodi, bilim va mehnatsevarlik fazilatlarini namoyon etdilar.

Haqiqatda, bu kabi jarayonlarda ilm-fan va texnika namoyandalari, birinchi navbatda olim xotin-qizlarning o‘rni beqiyosdir. Shular orasida yaqin o‘tmishda yashab o‘tgan yetuk, tarix fanining zukko bilimdonlari, fidoyi, jonkuyar va zahmatkash insonlari – akademik va fan doktorlari Hujuma Shukurova, Melixon Oxunova, Sabohat Azimjonova, Rahima Aminova, Vasila Sodiqova, Ra‘no Rajapova, Roziya Muqminova kabi tarixchi olimalar qoldirgan boy merosdan bugungi kunda ilm ahli bahramand bo‘lmoqda. Olimalarning yaqin va uzoq

o‘tmish tarixini yaratishda fidoiylik bilan olib borgan ezgu ishlari har bir yosh olimalar, umuman tadqiqotchilar uchun ulkan ibrat namunasidir.

Xususan, tarix fanining zukko bilimdoni, fidoyi va zahmatkash insonlardan biri – O‘zbekiston Respublikasi FA akademigi, tarix fanlari doktori, professor, O‘zbekiston Respublikasining Abu Rayhon Beruniy nomidagi Davlat mukofoti sovrindori, respublikada xizmat ko‘rsatgan fan arbobi Rahima Hodiyevena Aminova olib borgan ilmiy tadqiqot ishlarining g‘oyatda muhim va ilmiy-amaliy ahamiyatga ega ekanligini misol qilib keltirish mumkin. Tabiatan kamtar, halol, pokiza va ajoyib insoniy fazilatlarga ega bo‘lgan Rahima Aminova tarix fanlari doktori ilmiy darajasiga sazovor bo‘lgan birinchi o‘zbek ayoli, O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi akademigi bo‘lgan ilk ayollardan bo‘lib, yirik olima sifatida jahon ilmiy jamoatchiligiga yaxshi tanildi. O‘zbekiston va Markaziy Osiyo tarixiga oid 15 dan ortiq monografiyalar va ko‘plab tarixiy tadqiqotlar muallifi, yetuk jamoat arbobi, iste’dodli olima bag‘ri keng, ilm va ziyo taratib kelgan, hayotining har bir daqiqasini mazmunli va samarali o‘tkazgan noyob iqtidor egasi edi. U hech qachon mansab, obro‘ talashmagan, katta lavozimlarga ham qiziqmagan. Boisi, ilm-fanni egallashni u o‘zi uchun eng katta lavozim, eng yuqori mansab deb bildi. Ana shu intilish, izlanishlar natijasida olima yirik ilmiy asarlar yarata oldi.

Mamlakatimiz ilm-fani, xususan tarix fani, ma’rifat va ma’naviyati rivojiga ulkan hissa qo‘shgan olimalardan yana biri – Roziya Galiyevna Muqminova olib borgan ilmiy tadqiqot ishlari ham g‘oyatda muhim va ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Ilmni o‘z hayot yo‘li mazmuniga aylantirgan Roziya Galiyevna tarix fanlari doktori ilmiy darajasiga sazovor bo‘lgan yirik olima sifatida jahon ilmiy jamoatchiligiga yaxshi tanildi. O‘zbekistonning qadimgi va o‘rta asrlar tarixiga oid ko‘plab tadqiqotlar muallifi, yetuk jamoat arbobi, iste’dodli olima, hayotining har bir daqiqasini mazmunli va samarali o‘tkazgan shaxs ekanligini barcha insoniy fazilatlar bilan uyg‘unlikda jonbozlik, tashabbuskorlik, fidoiylik uning ish jarayoni

mohiyati ekanligini olimani bilgan, tanigan insonlarning barchasi bir ovozdan e'tirof etadilar.

Ana o'sha olimalar singari yaqin o'tmishda yashab o'tgan tarix fanining yetuk arboblari qoldirgan boy merosdan bugungi kunda ilm ahli bahramand bo'lmoqda. Ularning fidoiylilik bilan olib borgan ezgu ishlari har birimiz uchun ulkan namunadir.

Bugungi yoshlar ustozlar qoldirgan boy merosdan bahramanb bo'lsalar, yaratilgan sharoit va yangi imkoniyatlardan unumli foydalangan holda ish yuritsalar, jahon ilm-fani va madaniyati yutuqlarini to'liq egallaydilar, mamlakat taraqqiyoti uchun yetuk va malakali kadrlar bo'lib yetishadilar. Zero, ajdodlarimizning bebaho merosi – abadiyatga daxldor ma'naviy xazina ekanligini chuqur anglansa, tarixiy xotiramiz qanchalik boy, mazmunli bo'lsa, ilm-fan yanada taraqqiy etadi, xalq shunchalik uyushgan, hamjihat holda ulug'vor ishlarni bajarishga qodir bo'ladi.

Prezident 2022 yil 20 dekabrda Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga qilgan Murojaatnomasida uqtirilganidek, “to'plagan tajribamiz bir haqiqatni yaqqol isbotlab bermoqda **taraqqiyotga – faqat mashaqqatli va jasoratli mehnat orqali erishiladi**”[8]. Shu bilan birga, “mamlakatimizda istiqomat qilayotgan 17 milliondan ziyod opa-singillarimiz, qizlarimiz, onaxon va momolarimizga munosib sharoit yaratib berish uchun barcha imkoniyatlarni ishga solishimiz lozim”, deb ta'kidlaydi [9.249]. Prezident Shavkat Mirziyoev: “...har bir suveren davlat o'zining betakror tarixi va madaniyatiga egadir. Bu tarix, bu madaniyatning haqiqiy ijodkori, yaratuvchisi esa, haqli ravishda shu mamlakat xalqi hisoblanadi. O'zbek xalqining necha ming yillik tarixida qanday murakkab davrlar, og'ir sinovlar bo'lganini barchamiz yaxshi bilamiz. O'zbekistonning eng yangi tarixi va biz erishgan olamshumul yutuqlar mard va matonatli xalqimiz har qanday qiyinchilik, to'siq va sinovlarni o'z kuchi va irodasi bilan yengib o'tishga qodir... ayollarimiz hayotimizning barcha soha va tarmoqlarida faol ishtirok etib, Yangi O'zbekistonni barpo etishga beqiyos hissa qo'shmoqdalar. Ularning orasida

deputat va senatorlar, vazir va hokimlar, akademiklar, professorlar, O‘zbekiston Qahramonlari, Xalq o‘qituvchilari, Xalq shoirlari, Xalq artistlari borligini barchamiz yaxshi bilamiz [10.60], deb ta’kidlagani ayni haqiqat.

Bugungi zamon shiddat bilan o‘zgarib borayotgan Yangi O‘zbekistonning vatanparvar, serg‘ayrat, ilm-fanini taraqqiy ettirish, islohotlar jarayonida faol qatnashish uchun astoydil ter to‘kayotgan millatning faxri, g‘ururi sifatida asrashga loyiq, arzigulik, ilm-fanda yuzlab fidoyi olim va olimalari bor ekan, bu yurtning kelajagi porlok, xalqi esa boy, badavlat bo‘ladi, farovon hayot kechiradi.

Yangi O‘zbekistonning vatanparvar, serg‘ayrat, ilm-fanini taraqqiy ettirish uchun astoydil xizmat qilgan o‘zbek millati faxri, g‘ururi sifatida asrashga loyiq, hayotiy tajribasi bilan saboq bo‘lishga arzigulik yuzlab fidoyi olimalari bor ekan, bu yurtda el aziz, inson aziz bo‘lib hayot kechiradi.

O‘zbekiston ayoli, yangilanish jarayoni, islohotlar, salohiyat, ilm-fan taraqqiyoti, xotin-qizlar, iste’dodli olima, yetuk olima, innovatsion rivojlanish, fidoyi, jonkuyar, jamoat arbobi, ilmiy-ijodiy faoliyat.

Foydanilgan adabiyotlar:

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni/ <https://lex.uz/pdfs/5841063>.

Shavkat Mirziyoev. Yangi O‘zbekiston strategiyasi.—Toshkent:O‘zbekiston, 2021.—B.288, 249, 250.

Тўқаева . Ўзбекистон хотин-қизлари қишлоқ хўжалигида. — Тошкент, 1991 — 22 б.; Ирисова М. Занятность женщин Узбекистана в условиях перехода к рыночным отношениям. Автореф. дисс...канд. экон. наук.—Ташкент, 1995—23 с.; Убайдуллаева Р. Ўзбекистон: бозор муносабатларига ўтиш шароитида аёллар//Ўзбекистонда ижтимоий фанлар.—Тошкент: 1995.—№9.—Б.24-25.

Бобожонова Д. Аҳолини иш билан таъминлаш ва миллий ишчи кадрлар тайёрлаш. – Тошкент: Абу Райхон Беруний номидаги ТДТУ, 1995.– 37 б.; Ўша муаллиф. Миллат ғурурига айланган аёл //Фан ва турмуш.–Тошкент: 1996.–№ 1.–Б.14; Алимова Д. Ўзбекистон ижтимоий фанларида хотин-қизлар муаммоларининг ўрганилиши ва вазифалари/Ўзбекистонда оила, давлат ва жамият қурилишида аёлларнинг роли ва гендер муаммолари.–Тошкент:Фан, 1999. – Б. 16-20;

Рашидова С. Ўзбекистонда хотин-қизларнинг аҳолини яхшилаш муаммолари //Ўзбекистонда “Гендер ва ривожланиш” хабарномаси, 1999.– № 2. – Б. 17-23.

Шавкат Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – Б.144.

<https://xs.uz/uzkr/post/ozbekistonda-olima-ayollarga-etibor-qaj-darazhada>

<https://www.gazeta.uz/uz/2022/03/07/womens/9> август 2022, 18:38

Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси, 2022 йил 20 декабрь/ www.xabar.uz

Шавкат Мирзиёев. Янги Ўзбекистон стратегияси.–Тошкент:Ўзбекистон, 2021.–Б.249.

XORAZM TARIXINI O'QITISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

*Davletov S.R. – t.f.d., prof,
UrDU yoshlar masalalari va ma'naviy-ma'rifiy
ishlar bo'yicha birinchi prorektori,
Allanazarov S.B – Urganch davlat
universiteti magistranti*

Annotatsiya: Ushbu tezisda Xorazm tarixini o'qitishning zamonaviy yondashuvlari va unda axborot texnologiyalarining o'rni va roli, mamlakatimizning eng yangi tarixida amalga oshirilayotgan islohotlar haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: madaniyat, bilimlar, tarix, Xorazm viloyati, yondashuv, axborot texnologiyalari, ta'lim va tarbiya, Yangi O'zbekiston.

O'zbekiston qadimdan madaniyat va sivilizatsiya barpo etuvchi zamindir. Darhaqiqat, o'rta asrlarda O'zbekiston hududida vujudga kelgan ilmiy-ma'naviy yutuqlar Yevropadagi ilm-fanga asos bo'ldi. Muhammad al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Forobiy kabi ulug' mutafakkirlarimizning asarlari dunyoviy bilimlarni rivojlantirish va tizimlashtirish bilan bir qatorda, nafaqat o'z zamonasi, balki keyingi asrlarga tegishli umumjahon tamaddunining yuksalishiga asos soldi.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisiga Murojaatnomasi davlat rahbari quyidagilarni ta'kidlagani bejizga emas: "Sharq donishmandlari aytganidek, «Eng katta boylik – bu aql-zakovat va ilm, Eng katta meros–bu yaxshi tarbiya, Eng katta qashshoqlik–bu bilimsizlikdir!» Shu sababli, hammamiz uchun zamonaviy bilimlarni o'zlashtirish, chinakam ma'rifat va yuksak madaniyat egasi bo'lish, uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerak" [1, B. 2].

Bugungi kunda mamlakatimizda davlatchiligimiz tarixini xolis va haqqoniy o'rganish, uning yangi ochilmagan qirralarini va uning natijalarini e'lon qilib borish masalasi ilm-fan oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Yoshlar har qanday jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarga salmoqli ta'sir ko'rsatishga qodir bo'lgan jamiyatning ma'naviy xavfsizligini ta'minlovchi qudratli kuch hisoblanadi. Shu sababdan ham ta'lim va tarbiya, ilm-fan, sog'liqni saqlash, madaniyat va san'at, sportni rivojlantirish masalalari, yoshlarning chuqur bilimga ega bo'lishi, chet tillarini va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini puxta egallashini ta'minlash doimiy ustuvor vazifa bo'lib kelmoqda [2, B. 16]. Bu esa yoshlar o'rtasida mamlakatimiz tarixini yanada ko'proq targ'ib qilishni taqazo etadi. Boy tariximiz va tarixiy yodgorliklarni chuqur o'rganish va tahlil qilish, tadqiqot jarayonlariga zamonaviy axborot texnologiyalarini keng joriy qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Fikrimizcha, bu kabi jarayonlarning zamon bilan hamnafas holda tashkil etilishi tarixiy-madaniy meroslarni tadqiq qilishda yaxshi samara berib, uni keng jamoatchilikka tez va oson yetkazishni ta'minlaydi. Bir so'z bilan aytganda tadqiqotning natija va samaradorligini oshiradi.

Tobora raqamlashtirilib borilayotgan bugungi davrda axborot texnologiyalarining barcha sohalarga jadal sur'atlar bilan joriy etilishi, zamonaviy texnologiyalarning qo'llanilishi sohaning taraqqiyoti va uning ta'sir doirasini kengaytirishga xizmat qilmoqda. Ayni paytda zamonaviy axborot texnologiyalarini rivojlanishi ilm-fan va tadqiqotlarda integratsiyaning yanada jadallashuviga olib kelmoqda. Bu esa resurs va axborotlarni jamlash, saqlash, jarayonlarning yaxshilashuvini ta'minlashi shubhasizdir [4, B. 166].

Qayd etish zarurki, bugungi davr jamiyat ongini umumjahon madaniy merosiga nisbatan bo'lgan munosabatni butunlay o'zgartirib yubordi. Shu o'rinda dunyoning barcha mamlakatlaridagi voqea va hodisalar, jahon bo'ylab mashhur bo'lgan dam olish maskanlari, tabiat mo'jizalari va madaniy meros ob'ektlari haqida tezkor ma'lumot beruvchi axborot vositalarining o'rni beqiyosdir. Bu holat

turistlarni ko‘plab mamlakatlarning madaniyati va turmush tarzini o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini orttirib bormoqda.

Shu sababli ham bugungi kunda jahon turizmi iqtisodiyotning yetakchi tarmog‘i sifatida hamda insonlarning ma‘naviy-madaniy saviyasini yuksaltirishda jamiyatning muhim bo‘g‘iniga aylandi. Axborot texnologiyalarini tezlik bilan rivojlanishi madaniy-ma‘rifiy muassasalarni zimmasiga yanada ko‘proq, dolzarb vazifalarni yuklamoqda. Bu o‘rinda texnika bilan unchalik ham bog‘liq bo‘lmagan sohalar, jumladan, muzeylar, kutubxonalar, arxivlar, adabiyot va san‘at sohalarini kabi yo‘nalishlar ham o‘z faoliyatini zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirmoqda [5].

Inson hayot ekan, butun umri davomida o‘tib, rivojlanib boradi. Rivojlanish deganda biz shaxsning ham jismoniy, ham aqliy va ma‘naviy kamol topish jarayonini tushinamiz. Ulug‘ alloma va mutafakkirlarimizning asarlarida shaxsning shakllanishi uchun irsiyat, tarbiya va muhit ta’siri alohida ta’kidlangan. Shuning uchun ham bugungi kunda Yangi O‘zbekistonni barpo etish yo‘lida ajdodlarga munosib vorislik, ilm-fan va ta’lim-tarbiya masalasi, inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish kabi masalalarga alohida e’tibor qaratilayotgani bejiz emas.

Bu borada O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev yoshlikdan ilm o‘rganishning bebaho ahamiyatiga urg‘u berib, buyuk allomalarimiz “Yoshlikda o‘rganilgan ilm toshga o‘yilgan naqsh kabidir” degan hikmatlarga amal qilib, ilm-fan sohasida buyuk kashfiyotlarni amalga oshirganliklari, ana shunday qutlug‘ an’analarni davom ettirib, “yurtimizda yangi xorazmiylar, farg‘oniylar, beruniylar, Ibn Sinolar, Mirzo Ulug‘beklar, Navoiylarni tarbiyalab yetkazish – nafaqat vazifamiz, balki tarix va kelajak oldidagi muqaddas burchimiz” ekanligini ta’kidlagani bejiz emas.

Agar bu fikrlarni chuqurroq tahlil qilsak, bu nimani bildiradi? Bu - ham buyuk ajdodlarga munosib vorislikni anglab yashash mac’uliyatini, ham kelajak

avlodlar oldidagi, ularning manfaatlari, hayotiy zaruriyatlari, ehtiyojlari oldidagi ma'naviy burchni anglab yashash lozimligini bildiradi.

Ushbu jarayonda eng avvallo tarixiy ong va tarixiy xotirani shakllantirish dolzarb masala hisoblanadi. O'zbekiston mustaqillikka erishgach, dastlabki yillardanoq tarixiy xotira masalasiga davlat siyosatida ustuvor ahamiyat kasb etib kelmoqda. Chunki "millatning o'zligini anglashi tarixni bilishdan boshlanadi".

Zero, tarix – o'tmishdagi voqealarning oddiy bayoni emas, balki katta tarbiyaviy omil hamdir. Tarixiy voqealarni bilish asosida kishilarda o'z xalqiga nisbatan xurmat, muhabbat tuyg'ulari shakllanadi, yoshlar ota-bobolarining qilgan ishlari bilan faxrlanishin o'rganadilar, shu asosida milliy iftixor singari yetuk ma'naviy fazilatlar shakllanadi, milliy ong o'sadi, dunyoqarash mustahkamlanadi.

Go'zal va betakror yurtimizning har bir go'shasida buyuk mutafakkirlar, allomalar yetishib chiqqan, boy tarixga ega muqaddas qadamjolari va obidalarida olis o'tmishdan iz qoldirib, O'zbekiston tarixining yorqin saxifalaridan joy olgan.

Xorazm vohasi ham o'zbek davlatining qadimiy o'choqlaridan hisoblanadi. Qariyb 3000 yillik tarixga ega O'zbek davlatchiligida Xorazm vohasida hukmronlik qilgan mahalliy sulolalar qadimdan umumiy xorazmshohlar nomi bilan yuritib kelingan. Yurtimizdagi intellektual tafakkur ajdodlarimizning ilmga intilishi IX-XII asrlarda kuchli ijtimoiy hodisa bo'lgan Birinchi Renessansga xizmat qilgan.

O'zbek xalqining farzandi Jaloliddin Manguberdi jasorati yosh avlodni vatanparvarlikning yuksak namunasi sifatida yurt taqdiri uchun doimo daxldorlikka chorlab turadi. Uning qahramonligi, erk va ozodligi yo'lidagi kurashlari barchani mustaqillikni asrashga, tinch hamda osoyishtalikning qadriga yetishga undaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan Urganch shahrining qoq markaziga mardlik va jasorat timsoli, o'zbekning buyuk sarkardasi, anushteginiylar sulolasining vakili Jaloliddin Manguberding haykali o'rnatildi. Bu haykal bronzadan yasalgan dunyodagi eng katta haykaldir. Uning

ochilish marosimida Muhtaram Prezidentimiz nutq soʻzlar ekan, sulton Jaloliddin Manguberding tarixdagi buyuk jasoratini yana bir bor tilga olib: “Chaqmoqdek qisqa umri mobaynida oʻzbek xalqiga xos boʻlgan Vatanga cheksiz muhabbat va sadoqat, yuksak harbiy salohiyatni namoyon etib yashagan Jaloliddin Manguberdi kabi buyuk ajdodlarimiz bilan har qancha faxrlansak, gʻururlansak, arziydi”[3], - deya alohida taʼkidlab oʻtdilar. Ushbu muxtasham majmuaga tashrif buyurgan har bir yurtdoshimiz vatan himoyasini muqaddas burch deb bilgan buyuk sarkardamizning mashaqqatli yoʻlining izlarini his qiladi. Bu esa oʻsib kelayotgan yosh avlodga maʼnaviy tarbiya, ajdodlarga munosib voris boʻlishlarida yoʻlboshchi boʻla oladi. Haykal oldiga oʻrnatilgan Jaloliddin Manguberdi bitiktoshining nusxasi buyuk ajdodimizning jahon tarixidagi beqiyos shuhratidan dalolat berib turibdi.

Xulosa qilsak, soʻnggi yillarda yosh avlod tarbiyasi, taʼlim tizimini, ilm-fan sohalarini yanada taraqqiy qildirish va salohiyatli kadrlar yetishtirib chiqarish davlat siyosatining oʻta muhim yoʻnalishlaridan biriga aylandi. Bu borada taʼlim-tarbiya jarayonida ijtimoiy-maʼnaviy ahamiyatga molik qadriyatlarni, Vatanga muhabbat va sadoqat ruhini shakllantirish va rivojlantirish muhim vazifalar sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisiga Murojaatnomasi. // Xalq soʻzi, 2020 yil 25 yanvar. №19 (7490).
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yoʻlimizni qatʼiyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga koʻtaramiz. T.: Oʻzbekiston, 2017.
3. Mirziyoyev Sh.M. Chinakam mardlik va Vatanga cheksiz sadoqatning yorqin timsoli. 29.08.2022 // www.prezident.uz
4. Tajieva U., Allanazarov S. The role of modern information technologies in the study of historical and cultural monuments in Ichan Kala // Cultural heritage of Uzbekistan from petroglyphs to the Present days. Lublin: 2022. P. 166.
5. Ismoilova J. Madaniy meros targʻibotining zamonaviy tamoyillari // Infolib, №4, 2018.

O‘ZBEKISTONNING ENG YANGI TARIXINI FANINING OLIY O‘QUV YURTLARIDA O‘QITILISHINING AHAMIYATI.

Yermetov A.A. – t.f.d., professor,

O‘zMU Tarix fakulteti

Odilov A.A. – t.f.n., dotsent.

Har bir xalqning o‘z mustaqil davlatchiligiga ega bo‘lishi, shubhasiz, shu hududda yashovchi barcha aholi uchun keng rivojlanish imkoniyatlarini ochib beradi. Mazkur imkoniyatlar o‘zbek xalqi davlatchiligiga bevosita taalluqlidir.

Taraqqiy etgan millatlarning o‘z tarixini yaxshi bilishi, tarixiy yodgorlik va obidalarini e‘zozlashi, ularni ko‘z qorachig‘idek asrashining ko‘pgina sabablari bor. Bu, eng avvalo, tarix insoniyat paydo bo‘lganidan to hozirgacha davom etib kelayotgan ijtimoiy jarayon oynasi ekanligi bilan bog‘liqdir. Ikkinchidan esa, butun insoniyat shu tarixga qarab, o‘z o‘tmishi va borligini anglaydi, kelajak rejalarini belgilaydi. Boshqacha bir ma’noda tarix buyuk faylasuf va donishmanddir. Uning mana shu dono falsafasini to‘g‘ri anglagandagina, xalqlar o‘z kelajagi uchun mustahkam poydevor yaratadi.

XXI asrga rivojlanishning zamonaviy taraqqiyot yo‘li bilan kirib kelgan, boy madaniyati va bebaho ma’naviyatiga ega bo‘lgan o‘zbek xalqi o‘zining ming yilliklar qa’riga kirib borgan tarixiy o‘tmishi bilan alohida o‘rin egallaydi. Hozirgi O‘zbekiston Respublikasi hududlarida bo‘lib o‘tgan tarixiy-madaniy jarayonlar, ijtimoiy-iqtisodiy yuksalishlar, turli davrlarda xalq farovonligi va taraqqiyotini ko‘zlab o‘tkazilgan ko‘plab islohotlar, shuningdek, yuksalish va inqiroz holatlari, chet el bosqinchilariga qarshi ozodlik kurashlari yurtimizning serqirra va rang-barang tarixidan dalolat beradi. Shu bois ham bu tarix eng qadimgi davrdan boshlab ko‘p ming yillar davomida ajdodlarimiz va xalqimiz tarixi sifatida nafaqat o‘zbekistonlik, balki xorij olimlari tomonidan ham tan olinib o‘rganildi, tadqiq

etildi va ayni paytda ham shu yoʻnalishdagi ilmiy tadqiqotlar izchillik bilan davom etmoqda.

Oʻzbekiston davlat mustaqilligini qoʻlga kiritgach, sovet davridagi tarixga munosabatdan farqli oʻlaroq oʻtmish tarixiga munosabat tubdan oʻzgardi. Haqqoniy tarixni tadqiq etish boshlanib, avvalo, tarixni davrlashtirishdagi besh formatsiyali noilmiy “izm”lardan voz kechildi. Zero, tarix ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyalar almashinuvi boʻlmasdan, balki bir-birini almashtirib va toʻldirib turuvchi, maʼlum xalqlar va elatlar, etnik guruhlar tomonidan yaratilgan sivilizatsiyalar hosilasi hamda zanjiri ekanligi respublika olimlari tomonidan yakdillik bilan eʼtirof etildi.

Tarixning yaratuvchisi va ijodkori xalqdir. Boʻlib oʻtgan tarixiy-madaniy jarayonlar, voqea va hodisalar, islohotlarni xalqsiz va tarixiy shaxslarsiz tasavvur etish aslo mumkin emas. Tarix – xalqning fikr hamda tafakkurining hosilasidir. Aynan shuning uchun ham tarix – ibrat maktabi boʻlib, oʻtmishda yoʻl qoʻyilgan nuqsonlarni anglash va ulardan tegishli saboq chiqarish, hushyorlik va ogohlikka, buzgʻunchi gʻoyalarga qarshi turishga undovchi, milliy birlik, hamkorlik va bagʻrikenglikka chaqiruvchi beqiyos ahamiyatli maktabdir. Shundan kelib chiqib taʼkidlash lozimki, qadim oʻtmish bilan bugungi kunning, oʻtmish ajdodlarimiz bilan bugungi avlodlarimiz oʻrtasidagi bogʻliqlikni unutmasdan yanada mustahkamlash milliy taraqqiyotning asosiy kafolati hisoblanadi. Bunday bogʻlanishda esa tarix asosiy koʻprik vazifasini bajaradi.

Haqqoniy yozilgan Vatan tarixini oʻrganish va oʻqitish u soxta tarixiy tushuncha va tarixiy xotirasizlikka barham beradi, milliy gʻoya va mafkuraning takomillashuvini tezlashtiradi. Xalqimiz undan ruhiy quvvat olib, dushmanga bosh egmaslik, mustamlaka ilkiga tushmaslik, boshqalarga boʻysunmaslik, begona gʻoya va mafkura hamda zugʻumlar taʼsiriga berilmaslik maʼnaviyatiga ega boʻladi. Shuning uchun ham tarixni oʻrganish va oʻqitish zarur. Tarixni mukammal bilish, uning mazmun va mohiyati, falsafasini teran anglash millat uchun yuksak fazilat hisoblanadi.

O‘zbekistonning eng yangi tarixi fani oldida turgan asosiy vazifa quyidagilardan iboratdir: birinchidan, yoshlarga va bo‘lajak mutaxassis kadrlarga chuqur milliy va umuminsoniy tarixiy, g‘oyaviy-siyosiy, ilmiy-nazariy dunyoqarashni singdirish; ikkinchidan, yoshlarda milliy tafakkur, g‘urur va o‘zlikni, milliy vijdon va umuminsoniy barkomollikni tarbiyalash; uchinchidan, yoshlarda otashin vatanparvarlik va milliy jasoratni, millat va Vatanga sadoqatni rivojlantirish; to‘rtinchidan, yoshlarga milliy va tarixiy qadriyatlarni e‘zozlash, asrab-avaylash ruhini singdirish, ularda yuksak axloqiy fazilatlar (halollik, poklik, odillik, rostgo‘ylik, mehnatsevarlik, kamtarinlik, imon va e‘tiqodlik)ni tarbiyalash; beshinchidan, yoshlarni Vatan va xalq, millat, ota-ona, farzand, tabiat va jamiyat oldidagi muqaddas burchlarini chuqur his etish va ularga sadoqatlik ruhida kamol toptirish.

2017-yildan boshlab O‘zbekiston milliy tiklanishdan – milliy yuksalish tomon yo‘l oldi. Bunda Respublikamiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan, mamlakatni zamonaviy asnoda rivojlantirishga qaratilgan Harakatlar strategiyasida belgilangan ustuvor vazifalar katta ahamiyat kasb etmoqda. 2021-yil oxirlaridan bu strategiya – Taraqqiyot strategiyasi nomini oldi.

O‘zbekistonning eng yangi tarixi fani uzviy ravishda yuqoridagilar va bulardan boshqa o‘zining xilma-xil imkoniyatlaridan kelib chiqib, komil insonni tarbiyalashga katta hissa qo‘shadi. Vatan tarixining davlat boshqaruvi va qurilishida, jamiyat va insoniyat taraqqiyotida, millat va xalq hayotida tutgan o‘rni hamda ahamiyati benihoya katta ekanligi qadim-qadimdan e‘tirof etib kelinmoqda. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, tarixning bu ajoyib xislati va tarbiyaviy ahamiyati, kuch-qudratini barchamiz teran his etishimiz va anglab yetmog‘imiz lozimdir.

IJTIMOIIY FANLARNI O‘QITISHDA TARIXIY XOTIRA MUHIM OMIL SIFATIDA

*To‘ychieva S. – f.f.d., professor,
O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi*

Annotatsiya: Mazkur maqola tarixiy xotiraning ijtimoiy fanlarni o‘qitishda muhim omil ekanligi, tarix va tarixiy xotira masalalari davlat siyosatida ustuvor ahamiyat kasb etishi masalasiga bag‘ishlangan bo‘lib, bu masalani o‘rganish dolzarb sanaladi. Unda mustaqillik davrida odamlarimizning dunyoqarashi, hayotga, mehnatga, o‘z kasbiga bo‘lgan munosabati keskin o‘zgarib borayotgani, bu jarayonda tarixiy xotiraning jamiyat hayoti, ijtimoiy fanlarni yuksaltirishda muhim omil ekanligi xususida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy fanlar, tarixiy xotira, haqqoniy tarix, milliy-ma’naviy qadriyatlar, ma’naviy yuksalish, ma’naviy-ahloqiy tarbiya.

O‘zbekiston mustaqillikning dastlabki yillaridan tarix va tarixiy xotira masalalari davlat siyosatida ustuvor ahamiyat kasb etib kelmoqda. Chunki, “millatning o‘zligini anglashi tarixni bilishdan boshlanadi”. Ushbu haqiqat buyuk zotlar tomonidan davlat siyosati darajasiga ko‘tarilishi zarur, deb ta’kidlagan edi. Vatan tarixini o‘rganish, uning uslubiyatiga, „oq dog‘lari“ga doir masalalar faol muhokama etila boshlandi. Ijtimoiy-gumanitar fanlarda jamiyat va shaxs masalalari, madaniy meros, til muammolari kabi masalalarni hal etishga intilish yuzaga keldi. Bu masalalarga bag‘ishlangan ilmiy, ayniqsa, publitsistik maqolalar gazeta va jurnallar sahifalarida muntazam bosilib turdi.

O‘tmishdagi sho‘ro tuzumi milliy o‘zlikni anglash jarayoniga tish-tirnog‘i bilan qarshilik ko‘rsatar, jamiyatdagi mavjud ziddiyatlar, nuqsonlar, illatlar aslida kommunistik mafkura yakkahokimligi tufayli yuzaga kelayotganini yashirishga, niqoblashga urinar edi.

Orziqib kutilgan Mustaqillik kuni Vatanimizning shonli tarixida hamisha eng yorqin sahifa bo‘lib qolaveradi. Bu borada Prezident Sh.Mirziyoev: “Zamonaviy O‘zbekistonning tarixi—bu mamlakatimizning haqiqiy mustaqillikka erishish yo‘lida olib borilgan o‘ta murakkab va og‘ir kurashlar tarixidir”[1], deb ta’kidlaydi. Darhaqiqat, mustaqil mamlakatni oyoqqa turg‘azish uchun eng muhim bo‘lgan sohalarni, jumladan, ilm-fanni yuksaltirish borasida mavjud muammo va vazifalarga katta ahamiyat qaratildi. Unda fan sohasidagi kadrlarni jadal yetishtirish va yoshartirish uchun, intellektual imkoniyatlarni keskin darajada oshirish uchun respublika rahbariyati zarur mablaglarni, jumladan, valyuta mablag‘larini ajratishga, tegishli tashkiliy masalalarni hal qilishga tayyor ekani ta’kidlandi. Bu borada respublika rahbariyati tomonidan 1990 yildan boshlab mamlakat va chet ellardagi katta ilmiy markazlar doktoranturalaridan va stajirovka o‘tash uchun yosh olimlarimizga yuzta o‘rin ajratish masalasini Markaziy hukumat Fan va texnika davlat komiteti oldiga qo‘yilishi ulkan amaliy tadbirlarning debochasi edi. Mazkur taklifda barcha ko‘plab fan tarmoqlari singari fan-texnika taraqqiyotining boshqa asosiy yo‘nalishlari qatori ijtimoiy sohada ham ilmiy kadrlar tayyorlash ko‘lamini kengaytirish masalasi ilgari surilib, O‘zbekistondan 100 nafar yosh ilmiy hodimlar Moskva shahriga, jumladan Fanlar akademiyasi Tarix instituti yoshlaridan 6 nafari Rossiya Fanlar Akademiyasi Tarix institutiga jo‘natilgan edi. Unda ilm-fan yutuqlarini amaliyotga tadbqiq etish, qolaversa yosh tarixchi olimlar faoliyatini respublika tarix fani rivoji uchun ustuvor bo‘lgan dolzarb masalalarga yo‘naltirish belgilab berildi.

Tarix fani rivojiga ulkan hissa qo‘shishga qaratilgan bir qancha ishlarni sanab o‘tish mumkin. Jumladan, tarix fanini yangi davr talabiga mos keladigan, haqqoniy ravishda, saftalarsiz, mafkuradan xoli, mustaqillik , demokratik qarashlar asosida yaratish talabi qo‘yildi. Bunga davlat siyosati darajasida e’tibor qaratildi. Tarixiy xotira – ajdodlarga yuksak hurmat va ehtirom ifodasi bo‘lib, o‘tganlar xotirasini yodda saqlagan holda, e’zozlab yashash demakdir. Yoshlarni shunday an’ana ruhida tarbiyalash, Vatanimiz tarixi bilan qurollantirish tarix va milliy mafkurani

shakllantirish sohasidagi kechiktirib bo'lmaz vazifa ekanligi respublika rahbarlari tomonidan mamlakatning tarixchi olimlari va jurnalistlari bilan o'tkazilgan suhbat (1998 yil 26 iyun) hamda "Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q" nomli asarda (1998) o'z ifodasini topgan. Zero, "tarix xalq tarixining asosidir"[2.21]. Binobarin, mustaqil O'zbekistonning buyuk ne'mati bo'lgan erki va ozodligi xalqimizning sa'y-harakati, barakali mehnati va ijodiy faoliyatidan kelib chiqish bilan birga Turon zaminda voyaga yetgan hamda jahon sivilizatsiyasiga munosib hissa qo'shib, o'z g'oyalari, tafakkuri bilan o'zbek milliy g'oyasiga asos solgan ajdodlarimizning boy merosi va sermazmun tariximizga ham tayanadi. Prezident Sh.Mirziyoev ta'biri bilan aytganda, "shu nuqtai nazardan, bizning insoniy qadr-qimmatimizni, g'urur va sha'nimizni, dinu diyonatimizni, milliy davlatchiligimizni tiklab bergan Mustaqillik kuni Vatanimizning shonli tarixida hamisha eng yorqin sahifa bo'lib qoladi"[3].

Ijtimoiy fanlarni o'qitishda tariximiz, eng avvalo o'tgan buyuk siymolarni xalq orasidan chiqqan shu omma taqdiri bilan hamnafas ajdodlarimizning hayot yo'lida, ularning Vatan oldidagi benazir xizmatlarini muntazam o'rganishimiz va o'rgatishimiz kerak. Ana shu buyuk zotlarimizning bebaho merosi hamisha boshimizni baland, qaddimizni tik qiladi, o'zbek millatining kelajagi buyuk davlat qurishda jahon ayvonida turib, o'z iymoni, e'tiqodlari, ma'naviy ruhlari bilan qo'llab-quvvatlab, olg'a yetaklaydi. Mustaqillik bergan buyuk ne'matlardan biri ham shundaki, millatimizni o'tmishi kamida uch ming yilga borib taqaladigan haqqoniy tarix bilan qurollantirish imkoniyatini berdi. Bu esa, yoshlarni ajdodlarga munosib avlodlar ruhida tarbiyalash hamda ularga munosib bo'lishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tarixning o'tgan qisqa muddati davrida biz o'zligimizni, o'z g'oyamiz, milliy g'ururimiz va tafakkurimizni anglash tuyg'usini boshimizdan kechirmoqdamiz. Bu tuyg'uning ildizi bo'lgan o'tmish esa bugungi kunga hamohang buyuk ajdodlar g'oyalari, tafakkuri bilan ma'naviy bog'liqdir. O'zbek milliy g'oyasi va g'ururi ildizi baquvvat, haqqoniy va har tomonlama ishonchli bo'lgan tariximizga "paxta

ishi”, “o‘zbeklar ishi” degan nom bilan kirgan, aslida xalqimiz boshida tuhmatu malomatlar yog‘dirgan kirdikorlikni o‘zbeklar mardona yengib o‘tdilar. Shu ma’noda, sovet davlatining O‘rta Osiyo respublikalarida, eng avvalo, O‘zbekistonda olib borgan iqtisodiy siyosati mustamlakachilik siyosatining tipik namunasi edi, deb baholansa, tarixiy haqiqatga muvofiq bo‘ladi. O‘zbek paxtasi uzoq yillar davomida xalqi bilan birga turli xil siyosiy zararli maqsadlar uchun xo‘rlandi, toptaldi, haqoratlandi. Biroq, millatimiz o‘zligini yo‘qotmadi, o‘zbekona milliy g‘ururini va iftixorini saqlab qola oldi. O‘sha paytlarda o‘zbek paxtasi desa, o‘zimizni qandaydir cheklangan, xo‘rlangan, haqoratlangan, kamsitilgan xis qilardik. Bugun angladikki, paxta bizning qadimiy, asosiy ekinimiz, daromad manbaimiz, rizqu-ro‘zimiz va milliy iftixorimiz ekan. Unga nisbatan e‘zoz, hurmat, ehtirom, g‘urur, iftixor tuyg‘usi mustaqillik tufayli qayta tiklandi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning samaradorligi, avvalo, xalq tarixining tiklanishi, boy tarixiy merosimizning keng o‘rganilishi, yoshlarimiz qalbi va ongiga milliy g‘oyaning chuqur singdirilayotganligi bilan uzviy bog‘liqdir.

Mustaqillik yillarida xalqimizning mustaqil fikrlashi, ma’naviy olami, ijtimoiy faolligi o‘sib borayotgani barcha yutuqlar poydevoriga, kuch-qudrat manbaiga aylanganligini, ayniqsa yurtimizda amalga oshirilayotgan ulkan bunyodkorlik ishlari, erishilayotgan yutuqlarning negizida inson omili hal qiluvchi rol o‘ynayotganini kuzatish mumkin. Ma’naviy meros, milliy qadriyatlarning tiklanishi, yoshlarni har tomonlama yetuk, ma’nan yuksak, komil inson qilib tarbiyalash davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. Asrlar davomida shakllanib kelayotgan milliy davlatchilik asoslari milliy o‘zlikni anglash tamoyili bilan tobora mustahkamlanmoqda. Milliy-ma’naviy yangilanish, qadriyatlar qayta tiklanishi, iqtisodiy yuksalish taraqqiyot omiliga aylandi.

Bugungi kunda davlat va jamiyat o‘zining taraqqiyoti bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan, keng qamrovli maqsadlarni amalga oshirishda hal qiluvchi o‘rin egallaydigan, o‘ta murakkab, og‘ir sinov va qiyinchiliklarni yengishga qodir, “77-

maqsad: O'zbekiston tarixini o'rganish va targ'ib qilishni yanada rivojlantirish. Tarix fanini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini amalga oshirish"[4] lozimligi 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi ta'kidlangan edi. Binobarin, hukumatimiz yoshlar bilan ishlashda asosiy e'tiborni, eng avvalo, ularni tabiatimizga begona bo'lgan g'arazli oqimlardan asrab, zamonaviy bilim va tajribaga, o'z mustaqil fikriga ega, ma'naviy yuksak, komil insonlar etib voyaga yetkazishga qaratadi.

Millat o'zligini qanchalik chuqur anglasa, o'zining izzatini, qadr-qimmatini joyiga qo'ysa, uni boshqalar ham ulug'laydi, hurmat qiladi. Islom diniga xos qoidalar, qadimiy an'ana va qadriyatlarga sodiq o'zbek millati o'zining insonparvarlik g'oyalari bilan asrlar osha nom qozonib kelmoqda. O'zbek millatining bugungi kunida yaqqol namoyon bo'layotgan insonparvarligi keksa yoshdagi ulug' kishilarga hurmat, kichiklarga mehr-shafqat, izzat, muhtojlarga xayr-sahovat qilish, ota-ona izmida turish, qarindosh-urug'ning, qo'ni-qo'shnining og'irini yengil qilib, tashvishu-quvonchlariga sherik bo'lish kabi insoniylik fazilatlari behisobdir. Shu nuqtai nazardan qaraganda, muqaddas islom dinimizni pok saqlash, uni turli xil g'arazli xuruj va hamlalardan, tuhmat va bo'xtonlardan himoya qilish, islom madaniyatining ezgu g'oyalarini keng targ'ib qilish bugungi kundagi eng dolzarb masaladir.

Bugungi kunga kelib, ana shu noyob va mo'tabar merosning qay darajada saqlanib, avaylanib kelinayotgani, uni har tomonlama o'rganish, keng omma, ayniqsa, yoshlar ongiga singdirish, jahon jamoatchiligiga targ'ib etish borasida amaliy ishlar faol olib borilmoqda. Vatanimiz kelajagi bo'lgan barkamol avlodni yetishtirish uchun millatimizning har bir vakili o'z farzandini milliy g'oyamiz, qadriyatlarimiz, tilimiz, qadimiy tariximiz, madaniy boy o'tmishimizda chuqur iz qoldirgan buyuk siymolarimizga muhabbat va hurmat ruhida tarbiyalash bilan birga jahoniy o'zigagina xos bo'lgan insonparvarlik, baynalmilallik, samimiylik va bag'rikenglik ruhida ham tarbiyalashimiz, bugungi kunda har qachongidan ham zarurroqdir.

Mustaqillikning ilk kunlaridanoq el-yurtimiz taqdiriga daxldor tarixiy adolatni tiklash, ajdodlarimizning ezgu ishlari, jasoratini ulugʻlash va abadiylashtirish, mamlakatimizda inson manfaatlarini taʼminlashga qaratilayotgan eʼtibor xalqimizning inson xotirasi va uning qadr-qimmatiga ehtirom koʻrsatishdek oʻlmas qadriyatlari, bebaho maʼnaviy fazilatlarini namoyon etib kelinmoqda.

Xulosa qilsak, millatimiz uchun boy tariximizni, buyuk ajdodlarimizni teran anglash, chuqur oʻrganish asnosida milliy qadriyatlarimizni, qadimiy anʼanalarimizni, jahon sivilizatsiyasi tarixida oʻchmas iz qoldirgan ajdodlarimizni yangi sharoitda yangidan yana bir bor kashf etamiz, qaytadan dunyoga tanitish imkoniyatiga ega boʻlamiz hamda kelajagi porloq boʻlgan yoshlarga ibrat va namuna sifatida koʻrsatamiz, buyuk zotlarga munosib boʻlishga astoydil undaymiz. Asrlar osha, dovonlar osha kelayotgan bu maʼnaviy boylikning umri boqiy ekanligini, bagʻrikeng xalqimizning qadriyatlari – tinchlik, maʼrifat, yuksak ahloq-odob ifodachisi sifatida vaqtlar oʻtgan sayin, zamonlar kechgan sayin yulduzdek yارقirab, chiroy ochaverishini kelajagi buyuk boʻlgan yosh avlodga anglatishda va maʼnaviy-ahloqiy tarbiyalashda muhim omil sifatida foydalanish muhimdir. Zero, tarixiy xotira qanchalik boy, mazmunli boʻlsa, xalq shunchalik uyushgan, hamjihat ulugʻvor ishlarni bajarishga qodir boʻladi, yoshlar esa ana shu buyuk ajdodlariga munosib voris boʻlib yetishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Bosh vaziri Shavkat Miromonovich Mirziyoevning Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qoʻshma majlisidagi nutqi// Xalq soʻzi, 2016 yil 8 sentabr.
2. Islom Karimov. Tarixiy xotirasiz kelajak yoʻq. – Toshkent: Sharq, 1998. – B.21.
3. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oʻzbekiston Respublikasining 29 yilligi tantanasida qilgan nutqi// <https://parstoday.com/uz/news/uncategorised-i54386>
4. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni: 2022-2026 yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi toʻgʻrisida //Xalq soʻzi, 2022 yil 29 yanvar.

TURKISTON O‘QITUVCHILAR SEMINARYASI FAOLIYATI TARIXIDAN

*Xaynazarov B.B. – PhD, dotsent,
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston
Miliy universiteti Jahon tarixi kafedrası*

Annotatsiya: Turkiston o‘qituvchilari seminariyasi – Turkiston general-gubernatorligidagi maktablar uchun ikki tilli o‘qituvchilar tayyorlagan O‘rta Osiyodagi birinchizamonaviyta’lim muassasasi hisoblanadi. Mazkurmaqolada ushbuseminariyaning tashkil topish tarixi, uning oldiga qo‘yilgan maqsad-vazifalari va o‘quv jarayonini tashkil etish tamoyillari bayon etilgan. Shuningdek, seminariya faoliyatining natijalari va uning imperatorlik davrida O‘rta Osiyoda xalq ta’limining rivojlanishidagi ahamiyatigahamto‘xtalibo‘tilgan.

Kalit so‘zlar:Rossiya imperiyasi, Turkiston general-gubernatorligi, ta’lim, Turkiston o‘qituvchilar seminariyasi, ikkitillio‘qituvchilar,

XIX asrning ikkinchiyarmida rus ta’lim doktrinasi tarixida yangi bosqich - O‘rta Osiyo mintaqasining keng hududlarini Rossiya imperiyasi tarkibiga rossiyaparast maktab tizimining qo‘shilishi munosabati bilan rivojlanish boshlandi. Shu nuqtai nazardan, sharq xalqi xalqining turmush tarzi va turmush tarzi, tafakkuri va dunyoqarashining o‘ziga xos xususiyatlari bilan yaqindan tanish bo‘lgan, sharq tillarini biladigan o‘qituvchilarni tayyorlash zarurligi shubha ostiga olinmadi. Bu haqda Turkiston general-gubernatori K.P.fon Kaufman ilk bor 1874 yilda tilga olgan edi. Uning fikrini darhol amalga oshirishga sharoit imkon bermadi. Shu bilan birga, vaqt o‘tdi, rus-qirg‘iz maktablari tizimi kengaydi va mahalliy oliy ta’lim organlari tashrif buyuradigan mutaxassislardan farqli o‘laroq, o‘z pozitsiyalarining eksklyuzivligini tushunadigan va hech narsaga qaramay, tajribali ikki tilli xalq o‘qituvchilariga ehtiyoj sezdi. Markaziy Osiyo xalq ta’limining samarali sohasida uzoq muddatli ishlarga tayyor. Yangi Pedagogika

seminariyasiga rasman yuklatilgan vazifa quyidagicha edi: “O‘lkaga nafaqat malakali, xulq-atvorli va bilimdon o‘qituvchilarni berish, balki mahalliy urf-odatlar, urf-odatlar, mahalliy va zamonaviy hayotdan xabardor ayniqsa mahalliy shevalar biladigankadrlarni tayyorlash.” [1, 3-b.]. Oradan 5 yil o‘tib, 1879-yil 30-avgustda knyaz Aleksandr Nevskiy xotirasi kunida Toshkentda suveren imperator Aleksandr Nikolayevichning farmoni bilan 4 sinfli, 75 o‘quvchi va 2 ta namunali maktabi bilan Turkiston o‘qituvchilar seminariyasining tantanali ochilishi bo‘lib o‘tdi....” [2, 3-b.].

1881-1887 yillarda seminariya binosi polkovnik Tartakovskiyning turar-joy binosida qayta qurilgan. 1898 yilda me'mor Aleksey Leontievich Benuaning loyihasiga ko‘ra, seminariyaning g‘ariyqismida Aleksandr Nevskiyning uy cherkovitikanadi.. XX asrning 30-yillarida cherkov yopilib, gumbazlari buzib tashlangan, ammo binoning o‘zi turli maqsadlarda foydalanishda davom etgan. Seminariya va cherkov binolari 2009-yilda buzib tashlangan [3,].

Seminariya xodimlarini Qozon akademiyasining magistri N.P.Ostroumov, oltita fan o‘qituvchilari, xattotlik va chizmachilik o‘qituvchisi, qo‘shiq, musiqa va gimnastika o‘qituvchisi, shifokor va faxriy nazoartchidaniboratedi. Seminariyada rus tilidan Tarix-filologiya instituti nomzodi N.P.Znamenskiy, qirg‘iz tilidan Sankt-Peterburg universiteti nomzodi Y.Y.Lyutsh dars bergan.

Seminariya nizomidan kelib chiqadiki, uning eshiklari rus o‘quvchilari uchun ham, rus bo‘lmaganlar uchun ham ochiqbo‘lgan. Unga 15 yoshdan kichik va 18 yarim yoshdan oshmagan shaxslar, shuningdek, pedagogik faoliyatni muvaffaqiyatli yakunlashga xalaqit beradigan jismoniy nuqsonlari bor shaxslar kiritilmagan[4, 34-b.]. Markaziy Osiyo islom jamiyati uchun Seminariya “doim o‘z talabalarining diniy e‘tiqodlarini hurmat qilish asosida turishi va o‘z devorlari ichida hech qachon prozelitizmga putur yetkazmasligi” haqidagi muhimqoida ham kiritilgan edi[2,5-b.]. Talabalarning aksariyati Turkistondagi rus muhojirlarining farzandlari bo‘lib, mintaqaning mahalliy tub aholisidan tashkil topgan talabalar tarmoqlari soni juda kam edi.

O'qituvchilar seminariyasining o'quvkurslari Xudo qonuni (xristianlar uchun), rus tili, matematika, geografiya, tarix, pedagogika, tabiatshunoslik, xattotlik va chizmachilik edi. Asosiy o'quvkursi - qirg'iz tili (aslida qozoq) edi. Dastlab hukumat seminariyada fors va o'zbek tillari o'qitishni rejalashtirgan edi. Qirg'iz tilini joriy etishning maqsadga muvofiqligini K.P. fon Kaufman tomonidan ta'kidlanib, qirg'izlar "intellektual qobiliyatlari bo'yicha ruslar bilan yaqinlashishga ko'proq moyilliklari borligini va qirg'izlar o'z farzandlarini bizning maktablarimizga o'z xohishlari bilan berishadi", deb uqtirib o'tadi [2, 5-b].

Qirg'iz tilini rus alifbosi asosidagi rus transkripsiyasi orqali o'zgartirish, qo'shimchalar va qisqartirishlarsiz o'qitishga qaror qilindi. Mashg'ulotlarda birinchi darajali seminaristlar qirg'iz tilining tuzilishi, so'zlashuv mashqlarini bajarish, tarjimalar, qirg'iz maqollari, topishmoqlar, yengil hikoyalar o'qish bilan yaqindan tanishdilar. Grammatik qoidalarni o'quvchilarning o'zlari o'qiganlaridan (tanqidiy fikrlash texnologiyasidan foydalangan holda) xulosa qilishgan. Ikkinchi sinf o'quvchilari qirg'iz tili grammatikasini o'rganib, qirg'iz tilidan rus tiliga va aksincha, og'zaki, yozish va tarjimonlikni mashq qilganlar.

Hatto o'qituvchida birorta uslubiy qo'llanma, o'quvchilarda esa qirg'iz tili bo'yicha qo'llanmalar «shunomdabosmanashr» yo'qligi ham [2, 20-b.] ta'lim jarayonining borishini sekinlashtirmadi. Diktantdan barcha grammatik va amaliy materiallarni yozib olishga vaqt yo'qotmaslik uchun qirg'iz tili o'qituvchisi Y. Lyutsh va seminariya direktori Ostroumov "Qirg'iz tilini o'rganish bo'yicha qo'llanma" darsligini tuzishga harakat qilishadi. U uch qismdan – grammatika bo'limi, qirg'iz matnlarini o'z ichiga olgan antologiya va lug'atdan iborat bo'lishi kerak edi.

Seminariyaga talabalarni jalb qilish uchun 1881 yil 18 avgustda Turkiston o'lkasi quyi maktablarining eng yaxshi o'quvchilariga mahalliy o'qituvchilar seminariyasiga kirishlari uchun yashash joyidan o'qish joyigacha bo'lgan yo'lxarajatlari uchun nafaqa ajratish to'g'risida qaror qabul qilinadi [5, 215-b.].

1880 yil 30 avgustda seminariya ochilishining biryilligiga bag'ishlangan tantanali nutqida Ostroumov yana bir bor seminariya faoliyatidagi milliy manfaatlar miqyosidagi asosiy nuqtani e'lon qildi: "Bizo'lka uchun xalq o'qituvchilarini tayyorlash va shu orqali xalq hayoti rivojiga hissa qo'shishga da'vat etgan holda, o'tgan yilgi pedagogik faoliyatimizda milliy taraqqiyotning mazmun-mohiyati temir yo'l va elektr telegrafida emas, tezkorlikda emas, degan asosiy ishonchni mustahkamladik. Shubilanbirgao't ochar qurollar va jangovar kemalar, har yili bizni hayratga soladigan zamonaviy fan, san'at va sanoatning boshqa murakkab va ulug'vor asarlarida emas, balki odamlarning o'zini rivojlantirish va ma'naviy kamolotida, yosh avlodni to'g'ri tarbiyalash orqali erishiladi" [6, 163-b.].

1883-yilda Toshkentdagi rusiyzabon aholi uchunseminariyada mahalliy tillarni o'rganish kurslari ochilib, qirg'iz va sart tililug'atlarini tuzganlik uchun mukofot e'lon qilinadi. 1884 yildan boshlab Vladimir Nalivkinning sa'y-harakatlari bilan seminariya qozoq tilini almashtirgan o'zbek tilini o'qitishni boshladi. Nalivkin o'zbek va fors (tojik) tillari bo'yicha tizimli kurslarning birinchi o'qituvchisi bo'lib, ushbu tillarda antologiya, lug'atlar, grammatika kitobi va darsliklarni tuzgan.

Umuman, har yili bitiruvchi o'quvchilar soniga ko'ra Turkiston o'qituvchilar seminariyasi o'lkaning o'qituvchilarga bo'lgan ehtiyojini qondira olmas edi. Seminariyaga kirganlarning hammasi ham pedagogik faoliyatga intilmagani bilan vaziyatyanada murakkablashtiradi: 6 yil davomida stipendiyanioqlashuchun asosan, rus maktablarida ishlagandan so'ng, uning bitiruvchilari mahalliy tillarni biladigan xodimlartalab qilinadigan muassasalar va xususiy firmalarga ishga joylashdilar.. Yubiley hisobotiga ko'ra, 1883-1898 yillarda seminariyani tugatgan 177 kishidan belgilangan sanaga kelib 18 kishi vafot etgan yoki kasallik tufayli ishlamagan; sog'lom bo'lgan 159 kishidan 107 nafari pedagogik faoliyatolibborayotganedi. 1904 yil 30 avgustga kelib, 1899-1904 yillardagi 77 nafar bitiruvchidan 76 nafari o'qituvchilik qilgan. 1904 yilda seminariyani bitirgan

52 nafardan 13 nafari tarjimon, 23 nafari muassasalarda boshqa lavozimlarda ishlagan; 16 - banklarda, sug'urta kompaniyalarida ishlagan, tijorat bilan shug'ullangan [7, p. 12]. Ya'ni, seminariya bitiruvchilarining deyarli uchdan bir qismi belgilangan vaqtni o'tab, o'qituvchilikni tark etdi. Seminariyaning 25 yillik faoliyati davomida unda 54 qirg'iz va 13 kishi boshqa turkiy xalqlar vakillari - turkmanlar, sartlar va tatarlar tayyorlandi[8, 127-b.].

O'rta Osiyo mintaqasi uchun xalq o'qituvchilari tayyorlaydigan yagona ta'lim muassasasi bo'lgan Turkiston o'qituvchilar seminariyasining faoliyati rus-qirg'iz maktablari uchun o'qituvchilar yetishmasligini muammosini garchito'liq hal qilmasa hamkamaytirishga xizmat qildi. Seminariyaning ko'plab bitiruvchilari taniqli fan va madaniyat arboblari bo'lishdi: Seminariyaning ko'plab bitiruvchilari taniqli fan va madaniyat arboblari bo'lishdi: Mixail Stepanovich Andreev (1873-1948) - taniqli olim, muxbir a'zo. SSSR Fanlar akademiyasi, O'rta Osiyo xalqlari madaniyatining atoqli tadqiqotchisi, etnograf va tilshunos olim, ilk yillarida arxeolog; Sultonbek Qo'janov (1894-1938) — davlat va jamoat arbobi, shoir-publisist, Toshkentda birinchi qozoq oliy o'quv yurtining ochilishida qatnashgan; Muhammetquli Otabay o'g'li (1885-1916) — turkman yozuvchisi va publitsisti; Vasiliy Lavrentievich Vyatkin (1869-1932) - taniqli arxeolog va tarixchi-sharqshunos, XX asrning eng yirik arxeologik kashfiyoti muallifi - Ulug'bek rasadxonasi xarobalariniochgani uchun u Rossiya ta'lim akademiyasi tomonidan V. R. Rozen medali bilan taqdirlangan; Sherali Lapin (1868–1919) – pedagog, sharqshunos va turkshunos va b.

1917 yilgi inqilobidan keyin va 1918 yildan boshlab bu maktabda sovet o'zbek maktablari uchun o'qituvchilar tayyorlanadi. 1920 yilda O'zbekiston erkaklar pedagogika instituti viloyat O'zbekiston pedagogika institutiga aylantirildi. Umuman olganda ushbu a'lim muassasasi Turkistonga zamonaviy ta'lim tizimining joriy qilinishi va zamonaviy pedagog kadrlar tayyorlanishida muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бартольд В. В. История культурной жизни Туркестана. – Ленинград: Изд. АН СССР, 1927. – 256с.
 2. Отчет о состоянии Туркестанской учительской семинарии за 1888/1889 у.г. – Ташкент, 1889.
 3. Отчет о состоянии Туркестанской Учительской Семинарии с 1-го августа 1879 года по 1-е августа 1881 года, прочитанный на годичном акте Семинарии 30 августа 1881 года / Сост. М. Миропиев. – Ташкент: Тип. арендуемая Ф. В. Базилевским. – 51с.
 4. Константин Петрович фон Кауфман, устроитель Туркестанского края. Личные воспоминания Н. Остроумова (1877–1881 гг.). – Ташкент: Типо-Литография Каменских, 1899. – 286с.
 5. Отчет Туркестанской учительской семинарии за 25 лет ее существования (30 августа 1879 г. – 30 августа 1904 г.) / Сост. Н. П. Остроумов. Ташкент, 1904. – 219с.
 6. Руднев Я.И. Оборганизации и постановка учебного дела в учительских семинариях. С.Петербург. «Сенатская типография», 1913.
 7. Сумарокова О.Л. Туркестанская учительская семинария // Научное периодическое издание «Ceteris paribus» №2/2015 ISSN 2411-717X. – С.19-21.
- Sadykova, A. K. Preparation of Pedagogical Staff for Steppe and Turkestan Area in Educational Region of Russian Empire / A. K. Sadykova, S. S. Saifulmalikova // Bylye Gody. – 2019. – Vol. 2, No. 52. – P. 714-725. – DOI 10.13187/bg.2019.2.714. – EDN BN XOJX.

PARLAMENTARIZM TARIXI VA UNING TUSYUNCHASI

***Qurbanova D.Sh. – PhD, dotsent,
Xorazm viloyati pedagoglarni yangi
metodikalarga o‘rgatish milliy markazi.
“Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi”
kafedrasi***

Annotatsiya: Ushbu maqolada parlamentarizm tarixi, uning davlat, jamiyat, insoniyat hatida tutgan o‘rni. Parlamentarizmning rivojlanish bosqichlari to‘g‘risidagi ma’lumotlar tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: parlament, davlat, siyosat, jamiyat, ijtimoiy, madaniy, boshqaruv, hokimiyat.

Parlament va umuman parlamentarizm insoniyat ijtimoiy-siyosiy hayoti tarixida ildiz otgan tushunchalardir. Bu tushunchalar hokimiyat, tizim, davlat, demokratiya, huquq, siyosiy rejim va boshqalar kabi semantemalarga oʻxshaydi. Vaqt va makon davomida tilshunoslik, dialog, ijtimoiy va siyosiy munosabatlarda oʻziga xos oʻzgarishlar va evolyusiya yoʻlidan bordi.

Shuning uchun “parlament” tushunchasini va uning hosilaviy atamalarini tan olish va tushunish uchun parlamentarizm, parlament demokratiyasi, parlament diktaturasi va parlamentarizm haqidagi fikr-mulohazalarning kelib chiqishi, parlament institutining shakllanish jarayoni va bu toifalarning rivojlanish dinamikasiga eʼtiborimizni qaratish zarur.

Qadimda parlamentning gʻoyasi, mohiyati va dastlabki shakllanishi Shumerda shahar Bosh assambleyasi, Midiya podsholigi davrida Yeronning Ekbatana, Qadimgi Yunonistonda Ekklesiya yoki xalq yigʻini, Senat kabi institutlarda oʻz ifodasini topgan. Qadimgi Rim, oʻrta asrlarda cherkov kengashi. Biroq zamonaviy davrda parlamentning gʻoyasi, mulohazasi, tizimli va institutsional mohiyatini fikr va qarashlarda izlash kerak¹⁵.

Biroq zamonaviy davrda parlamentning gʻoyasi, mulohazasi, tizimli va institutsional mohiyatini Jon Lokk, Monteske, Jan-Jak Russo, Jon Styuart Mill, Maks Veber, Karl Marks kabi mutafakkirlarning qarashlari va siyosiy falsafasidan izlash kerak. Engels, Lenin va boshqalar, biz bundan keyin ham muhokama qilamiz.

"Parlament" atamasining etimologiyasiga kelsak, baʼzilar uning parlament soʻzidan kelib chiqqanligini va gapirish yoki suhbatlashish degan maʼnoni anglatadi. Boshqalar esa parlament soʻzi - fransuz parlement parlamenti lotincha parlement iborasida etimologik ildizlarga ega boʻlib, suhbatlar, fikr yuritish,

¹⁵Таваҳоди А.Дж.Парламентаризм: особенности и специфика формирования и развития в современном мире. Автореф. на соис.уч.степ.канд.наук. – Москва, 2015.- С.12

muhoqamalar, maslahatlashuvlar va qonunlarni qabul qilish uchun joy degan ma'noni anglatadi¹⁶.

Tadqiqotchilarning yana bir guruhi "parlament" so'zi ingliz parlamentidan olingan bo'lib, suhbatlashish ma'nosini bildiradi. Ko'pgina islom ulamolari arab va fors tillarida "parlament" so'zining sinonimi Qur'ondagi "sho'ro" iborasi ekanligini ta'kidlaydilar. "Sho'ro" atamasidan olingan so'z "mushaver" iborasi bo'lib, ba'zi kishilarning fikr yoki qarashni olish maqsadida yig'ilish, maslahatlashish va boshqalarga murojaat qilish ma'nosini bildiradi. Shuning uchun ham islom davlatlarida "parlament" so'zi o'rniga "majles-e shuro", ya'ni "kengash majlisi" atamasi qo'llaniladi¹⁷.

Parlament imtiyozli mavqega ega bo'lib, qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi organlarning funksiyalari aniq belgilab beriladi. Parlamentarizm hukumat parlament tomonidan tuziladi va uning oldida javob beradi. Parlamentarizm tarixi Angliyada 1215 y. kabul qilingan «Erkinlikning Buyuk xartiyasi»dan boshlansada, XVI-XVIII asrlardagi inqiloblar davrida vujudga kelgan.

Bu davrning ilg'or vakillari davlatni oqilona tuzish va tashkil qilish uchun hokimiyatni avvalo qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo'lish kerakligini da'vat qilganlar va shu yo'l bilan mavjud davlat mexanizmi sistemasida mamlakatda qonun chiqarish va sudlovni amalga oshirish ustidan o'z nazoratini o'rnatishga, hatto hukumatni tashkil qilishda qat-nashishga muvaffaq bo'lganlar. Natijada Parlamentarizmning shakllaridan biri — konstitutsiyaviy monarxiya (Angliya va b. mamlakatlarda) ta'sis qilingan. Ijtimoiy aloqalar tuzilishi murakkablasha borishi bilan ijro etuvchi hokimiyat (prezident, hukumat) vakolatlarining kuchayish jarayoni yuz bermoqda¹⁸.

Parlament haqidagi zamonaviy tasavvurlar xalqning ming yillik boshqaruv usuli asosida shakllangan. Keyinchalik olimlar mazkur boshqaruv usulini "demokratiya" deb atashgan. Demokratiyaning ideal shaklida barcha fuqarolar

¹⁶Таваҳоди А.Дж.Парламентаризм: особенности и специфика формирования и развития в современном мире. Автореф. на соис.уч.степ.канд.наук. – Москва, 2015.- С.12

¹⁷Ўша манба.

¹⁸Парламентаризм. / <https://uztext.com/89730-text.html>

saylash va saylanish huquqiga ega bo‘lib, dolzarb masalalarni muhokama etish uchun bir joyda to‘planadilar. Natijada ovoz berish yo‘li bilan qaror qabul qilinadi.

Albatta, bunday boshqaruv usuli kichik aholi punktlari uchun samaralidir, ammo butun davlat miqyosidachi? Bir joyga baravarakayiga 10 million yoki undan ortiq odamlarni yig‘ib bo‘larmidi? Yiqqan taqdirda ham bunday yig‘ilish necha kun davom etadi?

Chunki, qoidaga ko‘ra, har bir fuqaroga o‘z fikrini aytish uchun so‘z berish kerak. Shu sababli ko‘p sonli fuqarolar nomidan gapira oladigan bitta vakilni saylash taqozosi paydo bo‘ldi. Albatta bu “sof demokratiya” emas edi. Chunki saylangan fuqaroning o‘z dunyoqarashi, voqea-hodisaga nisbatan o‘z fikri bo‘ladi. Aynan sof demokratiya in‘ikosini biz zamonaviy Shveysariya boshqaruvida ko‘rishimiz mumkin. U yerda bir yilga “amtman”, ya’ni deputatlar saylanib, ular professional darajada qonun loyihasini ishlab chiqishadi, ovoz berish huquqiga ega fuqarolar esa uni yo tasdiqlashadi yoki yo‘q. Bunday boshqaruv ko‘rinishi plebissitar demokratiya deb ataladi.

Bunda qonun matnini o‘zgartirish mumkin bo‘lmaydi. Faqatgina “ha” yoki “yo‘q” degan ovoz beriladi, xolos. Aholi sonining o‘sishi, ijtimoiy-siyosiy boshqaruvning murakkablashuvi natijasida reprezentativ demokratiya, bundan tashqari aynan “demokratiya” so‘zini “vakillik” so‘zi bilan almashtirish ehtiyoji ham yuzaga keldi. Hozirda mazkur funksiyani Parlament tizimi amalga oshirmoqda.

Insoniyat tarixiga nazar tashlar ekanmiz, birinchi ming yillik chegarasidayoq xalq yig‘inlari shakllanganiga guvoh bo‘lishimiz mumkin. Masalan, Yunoniston shaharlari va Rimda, keyinchalik Angliya va Ispaniyada — yig‘inlar, qadimiy Novgorodda — vechelar faoliyat ko‘rsatgan. Nisbatan yoshi katta bo‘lgan Parlamentlar qatoriga Ispaniyaning kortesini ham qo‘shish mumkin.

Eng qadimgi Parlament tug‘ilgan mamlakat bilan Islandiya bu borada raqobatlashadi. Tarixchilar Islandiya poytaxti Reykyavik yaqinida joylashgan bir

nechta katta toshlar oʻrnida “ochiq osmon ostidagi dastlabki Parlament boʻlgan”ligini isbotlashga harakat qilishmoqda. U hozir ham oldingi nomi bilan “Alting” deb ataladi. Islandiyaliklar bu yerda qadimgi vikinglar davlat faoliyatini muhokama etib, muammolarini hal qilishgan, deb hisoblaydilar.

Fuqarolar yoki “tanlanganlar” (oqsoqollar, vakillar, knyazlar, aslzodalar) bu majlislarda u yoki bu hududdagi dolzarb muammolarni muhokama qilishgan. Hududlarning cheklanganligi esa, bunday majlislarni deyarli muntazam oʻtkazishga yetarli imkon bergan. Asta-sekin muhokama qilinayotgan muammolar yanada aniqlashtirilib shaxsiy, bahsli va sudga oid ishlar bilan bir qatorda, umumahamiyatli ishlar, yaʼni urush va tinchlik muammolari, qoʻshnilar bilan oʻzaro munosabat masalalari muhokama qilingan. Bunday muhokamalarni Parlamentning tarixiy timsoli yoki uning shakllanishidagi **dastlabki bosqich** sifatida qarab chiqish mumkin¹⁹.

Parlament rivojlanishining **ikkinchi bosqichi**, uning davlat forumi sifatida maydonga kelish davriga taalluqlidir. Parlamentning vatani Angliya hisoblanadi. XII-XIII asrlardagi Angliya Parlamenti birinchi boʻlib bunday rolni qoʻlga kiritib, xatto mumtoz namuna sifatida tan olingan. Qirol hokimiyati yirik feodallar (lordlar), oliy ruhoniylar va shaharlar hamda grafliklar vakillarining yigʻilishini cheklagan edi. Keyinchalik, XVI—XVII asrlarda Parlament podsho huzuridagi kengash vazifasini bajaruvchi tabaqaviy-vakolatli idoraga aylangan. Qatlamlarga koʻra tashkil etilgan bunday muassasalar keyinchalik Polsha, Vengriya, Fransiya, Ispaniya va boshqa mamlakatlarda paydo boʻldi. Oqibatda ular hozirgi tipdagi hukumat muassasasi koʻrinishigacha rivojlandi va shu orqali tanildi²⁰.

Parlament taraqqiyotining **uchinchi bosqichi** XVII asr oxiridan boshlab XIX asr oxirlarigacha boʻlgan davrni qamrab oladi. Bu davrda Parlamentarizm gʻoyalari toʻliq shakllanib boʻldi. Yevropa faylasuflari J.Lokk, J.J.Russo, Sh.Monteske,

¹⁹Щербин А. Зарождение и развитие парламентаризма.

https://duma.tomsk.ru/content/1_zarozhdenie_i_razvitie_parlamentarizma

²⁰ПАРЛАМЕНТ ВА ПАРЛАМЕНТАРИЗМ: МОЗИЙГА НАЗАР. / [HTTPS://NARGIS.UZ/?P=363](https://NARGIS.UZ/?P=363)

Volterning asarlarida, shuningdek, 1787 yilgi Amerika Konstitutsiyasi “otalari”ning siyosiy traktatlarida xalq suvereniteti, hukmdor va oddiy odamlar orasidagi ijtimoiy shartnoma g‘oyasi ishlab chiqilgan edi.

Parlamentlarning davlatlar mexanizmi va funksiyalarida tutgan o‘rniga kelsak, hokimiyatni bo‘lish nazariyotchilari J.Lokk va Sh.Monteske ularning roli ko‘proq qonunchilik funksiyasini amalga oshirishda deya cheklashgan. XVIII-XIX asrlarda yuzaga kelgan milliy (xalq) vakilligi konsepsiyasi quyidagi prinsiplar majmui sifatida bayon qilinishi mumkin²¹:

1) milliy (xalq) vakilligi Konstitutsiya bilan ta’ sis qilinadi;

2) millat (xalq) suverenitet targ‘ibotchisi sifatida Parlamentni o‘z nomidan qonunchilik hokimiyatiga vakil qiladi (ko‘pincha adabiyotlarda suverenitetni amalga oshirishga vakil qilingan deb noaniq izohlanadi);

3) shu maqsadda millat (xalq) Parlamentga o‘z vakillarini (deputatlar, senatorlar va hokazo) saylaydi.

4) Parlament a’zosi – uni saylaganlarninggina emas, balki butun millatning vakilidir, chunki ular saylovchilarga bog‘liq emas, saylovchilar ularni chaqirib olishi mumkin emas.

Konstitutsiyaviy huquq bo‘yicha faylasuf Leon Dyugining ta’kidlashicha: “Parlament millatning vakillik mandatidir”, ya’ni vakillikning bayon etilgan konstruksiyaga nisbatan munosabati millatlar o‘rtasida va umuman Parlamentlar o‘rtasida mavjud²².

Biroq bu munosabatlar, “mandat” va “vakillik” so‘zining ma’nosidan kelib chiqilsa, ular mo‘ljallanganidan boshqacharoq bo‘lib chiqadi. L.Dyugidan yarim asrdan so‘ng fransuz siyosatchisi Marsel Prelo bu haqda shunday yozgan edi: “Saylovchining o‘z irodasini ifodalashi u yoki bu shaxsni saylash bilan cheklanadi va saylangan shaxsning holatiga hech bir ta’sir ko‘rsata olmaydi. U faqat Konstitutsiya va qonunlar bilan aniqlanadi. Shu bilan birga “mandat” atamasini

²¹Ўша манба.

²²История политических и правовых учений. Учебник / Под ред. доктора юридических наук, профессора О. Э. Лейста. – Москва: Зерцало, 2000. – С.300.

1789 yil doktrinada e'lon qilingan mazmunda tushunish lozim. "Vakillik" so'zi unga lingvistik nuqtai nazardan mantiq berish mumkinligiga qarama-qarshi ma'noda tushuniladi. Bevosita va erkin holda millat istagini yaratuvchi saylangan shaxs, to'liq mustaqillikka ega bo'ladi".²³

Boshqacha aytganda, Parlament millat (xalq) nimani xohlayotganini aniq biladi va uning qonunlardagi hamda boshqa aktlardagi erkini ifodalaydi. Bunda u hech kimning nazoratida bo'lmaydi. Parlament erki millat erkidir. Vakillik boshqaruvi g'oyasi mana shundan iborat. Uni XVIII asr fransuz revolyusiyasi arbobi E.J.Seyesdan tortib M.Prelogacha bo'lgan fransuz nazariyotchilari nodemokratik, deb hisoblashgan. Chunki u fuqarolarga o'z erkini Parlamentga bog'lashni rad etadi²⁴.

Fransuz mutafakiri J.J.Russo yuqori hokimiyat birligi g'oyasini asoslab berdi va shundan qonunchilik hokimiyatining ijro hokimiyatini nazorat qilish huquqi kelib chiqdi

Hokimiyatning bo'linishi haqidagi ma'lum doktrinada qonun chiqaruvchi hokimiyat sifatida Parlamentga muhim ahamiyat berildi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda, ayniqsa Afrika va Osiyodagi bir qator davlatlarda, Parlamentlar rasmiyatchilik uchun rivojlangan G'arb mamlakatlari modeli bo'yicha qurilsa-da, amalda odatda hokimiyatsiz bo'lib, haqiqiy hokimiyatning Parlamentdan tashqari markazlari qarorlarini ro'yxatga oladi, xolos.

Parlament — xalq nomidan ustuvor boshqaruv qarorlarini qabul qilishga qonuniy vakolatli organ bo'lib, u mazkur davlat barcha fuqarolarining manfaati va erkini ifodalovchidir. Uning milliy yoki xalq vakilligi sifatida ahamiyati shundan kelib chiqadi.

Parlamentning rivojlanishidagi **to'rtinchi bosqich** XIX asrni o'z ichiga oladi. Bu davrda Parlament davlat organi sifatida batamom shakllanib bo'ldi. Saylov qonunlari Parlament a'zolarini muntazam saylash asosini yaratadi. Parlament

²³Парламент ва парламентаризм: мозийга назар. / <https://nargis.uz/?p=363>

²⁴История политических и правовых учений. Учебник / Под ред. доктора юридических наук, профессора О. Э. Лейста. – Москва: Зерцало, 2000. – С.301

amalda yagona qonunchilik manbaiga aylanib, qonunni qabul qilish huquqi faqat unga berildi. O'sha vaqtda Parlament institutlari qonun yaratish jarayoni, deputatlar maqomi, ijro organlari, partiyalar, matbuot bilan munosabatlar shakllana boshlanadi.

Parlament rivojlanishining **beshinch** **bosqichi** XX asrga to'g'ri keldi va Parlament ahamiyatining o'sishi bilan xarakterlanadi. Agar asrning birinchi yarmida Parlamentlar davlat tizimida o'zini isbotlashi kerak bo'lgan bo'lsa, ikkinchi jahon urushidan keyingi yillarda Parlamentning ustuvorlik g'oyasi ommaviy tarzda tan olindi. Jahon hamjamiyati ushbu g'oyaning kafolatiga aylandi²⁵.

Parlamentlar jamoatchilik fikrini faol aks ettirish va unga ta'sir qilish orqali ijtimoiy hayotda to'liq ma'noda markaziy o'rinni egalladi. Ularning yetukligi demokratik fuqarolik jamiyatining ko'rsatkichi sifatida xizmat qiladi. Parlament institutlari katta tajriba orttirdilar va ularning davlat hokimiyatidagi boshqa tarmoklar bilan nisbati davlatchilikning harakatlanuvchi omili darajasiga ko'tarildi.

TARIX FANINI O'QITISHGA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

*Haydarov Y.H. – t.f.n., dotsent,
Buxoro viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish
milliy markazi “Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi”
kafedrasi mudiri*

Annotatsiya: Maqolada tarix fani o'qituvchisining zamonaviy darslarni tashkil etishdagi innovatsion faoliyati yoritilgan. Tarix darslarida innovatsion ta'lim berish bo'yicha yorqin misollar keltirilgan. “Yangi O'zbekiston” da Uchinchi Renessansning mustahkam poydevorini yaratishga faol ishtirok etishga undaydigan metodlardan foydalanish masalalari tahlil etilgan.

²⁵Парламент ва парламентаризм: мозийга назар. / <https://nargis.uz/?p=363>

Kalit soʻzlar: Innovatsiya, fan, mahorat, zamonaviy dars, taʼlim, tarbiya, bilim, oʻquv reja, dastur, uslub, darslik, texnologiya, raqobatbardosh, integratsiya.

“Yangi Oʻzbekiston” da barcha sohalarda boʻlgani kabi taʼlim tizimini ham jahon standartlariga tenglashtirish va jahon miqyosida raqobatbardosh kadrlar tayyorlash borasida muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu jarayonlarni muvaffaqiyatli amalga oshirishda innovatsiyalarga tayanish zarurligi haqida muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev- yangi Oʻzbekistonni bunyod etishga kirishganlarining sarchashmalaridayoq konseptual koʻrsatmalarni bergan edilar:

“... Zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda kim yutadi? Yangi fikr, yangi gʻoya, innovatsiyaga tayangan davlat yutadi. Innovatsiya – buyuk kelajak degani. Biz buyuk kelajagimizni bugundan boshlaydigan boʻlsak, uni aynan innovatsion gʻoyalar, innovatsion yondashuvlar asosida boshlashimiz kerak”. [1.2]

Umumiy oʻrta taʼlim maktablarida tarix fanidan dars beradigan oʻqituvchilar ham zamonaviy darslarni innovatsion gʻoyalar va innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etsalargina taʼlim sohasini innovatsion asosda isloh qilish borasidagi konstruktiv talablarga javob bera oladilar. Manbalarda “pedagogik innovatsiya- pedagogik faoliyatiga, taʼlim mazmuni va texnologiyalariga ularning samaradorligini oshirish maqsadida kiritiladigan yangilik va oʻzgarishlar sifatida qayd etiladi”. [2.51,52].

Tarix fani oʻqituvchisi ham ushbu taʼrifdan kelib chiqib, oʻz darslarida innovatsiyalarni joriy etishlari, tarix fanini oʻqitishga zamonaviy yondashuvlari taʼlim sifati va samaradorligini oshiradi. Buning uchun tarix fani oʻqituvchilari umumiy oʻrta taʼlim maktablari oʻquv reja, dasturlari va darsliklarda oʻtish uchun koʻrsatilgan mavzularni zamon talablari darajasida zaruriy yangiliklar bilan boyitib hamda innovatsion taʼlim metodlaridan foydalanib oʻquvchilar ongi va qalbiga singdirishlari zarur. Oʻzbekiston xalqining nemis-fashist bosqinchilari ustidan qozonilgan buyuk gʻalabaga qoʻshgan hissasini oʻrta taʼlim maktablari oʻquvchilari

uchun nashr etilgan, hozir amalda bo'lgan 10-sinf darsligi ma'lumotlarini yanada to'ldirgan holda o'tish ham bu vazifani samarali bajarishga ko'maklashadi.

Negaki, muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tashabbuslari va rahnamoligida O'zbekiston tarixining bu davrini o'rganish bo'yicha yangi davr boshlandi. Ushbu mavzuga oid ma'lumotlar saqlanadigan arxivlar ochildi va jahondagi arxivlar O'zbekiston va jahon olimlari bergan ma'lumotlar asosida butunlay yangi tarixiy ma'lumotlar topildi hamda e'lon qilindi.

Tarix fani o'qituvchisi bu ma'lumotlarni puxta o'rganib, eski ma'lumotlar bilan taqqoslash maqsadida "Qiyosiy tahlil" metodidan foydalanib dars mashg'ulotini o'tsagina o'quvchilar mavzuni zamon talablari asosida tushunib yetadilar va ularda tarix fani sohasidagi yangiliklarni bilishga qiziqishlari yanada ortadi.

Ayniqsa, O'zbekiston xalqining nemis-fashist bosqinchilariga qarshi kurashdagi buyuk g'alabaga qo'shgan hissasini muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan Toshkent shahrida bunyod etilgan, hozircha Markaziy Osiyoda yagona bo'lgan "Matonat madhiyasi" monumenti mazmun-mohiyati misolida tushuntirish hamda Zulfiya aya Zokirova jasoratiga bag'ishlangan "Ilhaq" fil'mini tomosha qilishni uyushtirish, o'quvchilarning monument va film mazmun-mohiyati haqidagi fikrlari asosida davra suhbat yoki debat uyushtirish ham o'quvchilarning tarix fani sohasidagi innovatsiyalarni o'zlashtirishga ko'maklashadi.

O'quvchilarning bunday hamkorlikdagi faoliyati (davra suhbat, debat va muloqot uyushtirish) ularni mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanishga, tashabbus ko'rsatishga hamda kreativlikka undaydi. Bu bilan, pedagog-olimlarning ko'p yillar davomida "Nega o'qitamiz?, Nimani o'qitamiz?, Qanday o'qitamiz?", Qanaday qilib samarali va natijali o'qitish mumkin?" – [3.9] degan savollariga javob topgan bo'lamiz. Bu jarayon zamonaviy darslarni tashkil etishda innovatsion ta'lim usullaridan foydalanish orqali ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda yaqqol ko'rinadi.

Tarix fani o'qituvchilari zamonaviy darslarni tashkil etishda o'quvchilarga yana bir narsa haqida ma'lumot berishlari kerakki, shunday innovatsiyalar borki, ularni hayotga tadbiq etish uchun ma'lum moddiy ko'mak ham zarur bo'ladi. Negaki, bunday innovatsion g'oyalarni mamlakat miqyosida yoyish uchun yakka shaxsning imkoniyatlari yetmasligi mumkin. "Qadimgi Rim" tarixini o'rgatishda hozirgi darsliklarda mavjud bo'lmagan quyidagi misolga o'quvchilar diqqati jalb etiladi. Bundan ko'zlangan maqsad o'quvchilar keltirilgan misoldagi innovatsiyaning mazmunini o'zlari anglab yetsin.

Qadimgi Rimda Oppian nomli shoir bo'lib, u turli mavzularda she'r va dostonlar yozgan. Imperator Avrelian uning "Baliq ovlash" haqidagi dostoni uchun taqdirlagan. Imperatorning bu iltifoti Rim aholisini qiziqtirib qo'yib, ko'pchilik Oppianning "Baliq ovlash" haqidagi dostonini o'qigan va shu orqali aholinig ko'pchiligi baliq ovlashni o'rganib, mamlakat aholisining dasturxoniga yangicha qut-baraka kira boshlagan. Bu o'rinda o'qituvchi o'quvchini mushohada qilishga undaydi. O'qituvchi "Mushohada qil!", "Xulosalash" kabi interfaol metodlarni qo'llab, bu misolda innovatsiya nima ekanligini topishga o'quvchilarni da'vat etadi. O'quvchilar anglab yetadilarki, shoirning dostonida ilgari surilgan baliq ovlash haqidagi yangi g'oyalarni mamlakatga keng yoyishga Imperator rahnamolik qildi. Shu tariqa aholi baliq ovlashni yaxshi o'zlashtirdi va oqibatda yurt ma'murchiligiga erishildi. Keltirilgan aniq misol orqali ayrim innovatsiyalarni amalga oshirish uchun moddiy rag'bat va qo'llab-quvvatlash zarurligini ham anglab yetadilar.

Zamonaviy tarix darslarida keltirilgan bunday misollar o'quvchilarda fan yangiliklarini qunt bilan o'zlashtirishga, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy sohalardagi innovatsiyalarni hayotga tadbiq etishda faolikka undaydi va ularda yurt taqdiriga daxldorlik hissini yanada kuchaytiradi.

Shuning uchun ham O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'lim muassasalari o'quv reja va dasturlari haqida fikr yuritib

“Zamonaviy o‘quv reja va uslublarini joriy etish talab darajasida emas” ligini tanqid qilgan edilar [4.283].

Tarix fani o‘qituvchisi o‘z darslarida innovatsiyalardan foydalanish orqali o‘quvchilarga zamonaviy bilimlarni berishi va ularni jahon miqyosida raqobatbardosh kadrlar bo‘lib yetishishlariga zamin tayyorlashlari zarur. Konseptuallik, tizimlilik, samaradorlik, natijadorlik hamda o‘zi olgan bilimlarini hayotda qo‘llay olish mezonlariga asoslangan o‘qituvchining innovatsion faoliyati usullarini o‘qituvchining o‘zi belgilaydi. Ko‘zlangan maqsadga erishish uchun darsda AKT, jadval va sxemalar, tarqatma materiallar, tarixiy xaritalar, kontur xaritalar, videoroliklar, multimedialar, badiiy adabiyotlar, tarixiy manbalar, mavzuli fil’mlar, internet materiallari, ilg‘or pedagogik texnologiyalar va interfaol usullardan foydalanishlari mumkin. “O‘quvchilarda erkin va kreativ fikrlashni, jamoada ishlash va muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish zarur”[5.2]ligi haqidagi Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoevning ko‘rsatmalari ham tarix fanini o‘qitishga zamonaviy yondashuvlar va innovatsiyalarni yanada kengroq qo‘llashni talab etadi.

Xulosa qilib aytganda, tarix o‘qituvchisining innovatsion faoliyati zamonaviy darslarni tashkil etish borasidagi muhim faoliyati bo‘lib, o‘quvchilarga fan yangiliklarini mukammal o‘rganish imkoniyatini yaratadi. Ular mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil va mantiqiy xulosalar chiqarishga hamda hamisha yangilikka intilishga undaydi. Haqiqatda ham innovatsion ta’lim- buyuk kelajak poydevori bo‘lib, zamonaviy darslarda innovatsiyalardan foydalanish esa O‘zbekiston ta’lim tizimini yanada rivojlantirish kafolati bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Mirziyoyev Sh. M Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2017 – yil 27-dekabr
“Xalq so‘zi”, 2017-yil 23-dekabr 1.2 bet

Jo‘rayev R, Yuldashev M va boshqalar. Pedagog kadrlar malakasini uzluksiz oshirish mexanizmini takomillashtirish. T., 2014. 2.51,52; 159. bet

Ishmuhamedov R, Yuldashev M. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. T., 2013, 9; 277 bet.

Mirziyoyev Sh. M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qattiyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild. 4. 283; 592. bet

Mirziyoyev Sh. M Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. 2022– yil 20-dekabr “Xalq so'zi”, 2022-yil 21-dekabr, 2 bet

TARIX DARSLARIDA ILLYUSTRATSIYALAR VA XARITALAR BILAN ISHLASH USULLARI

**Bauetdinov R.A.– t.f.n., dotsent,
Qoraqalpog'iston Respublikasi pedagoglarni
yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi**

Annotatsiya: Tezisda tarix darslarida illyustratsiyalar va xaritalar bilan ishlash usullari ko'rsatib o'tilgan va afzalliklari to'g'risida xulosalar chiqarilgan.

Kalit so'zlar: Interfaol metodlar. Darslik. Illyustratsiyalar. Tarixiy xarita. U kim? Bu nima? Mashqi. Rasmlarni to'g'ri joylashtiring. “Tarixiy xaritani bilasizmi? o'yini. Tarixiy xarita bo'yicha hayoliy sayohat o'yini.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanish, o'ni qo'llashga bo'lgan qiziqish kundan-kunga kuchayib bormaqda. Buning asosiy sabablaridan biri, ushbu vaqtga qadar dasturiy ta'limda o'quvchiga tayyor bilimlar berib kelingan bo'lsa, endilikda zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali o'quvchilarni o'zlari bilimlarni izlab topish, mustaqil o'rganish, tahlil qilishga, hattoki xulosalarni o'zlari chiqarishga o'rgatadi. Ushbu jarayonda o'qituvchi faqat boshqaruvchi, nazorat qiluvchi vazifasini bajaradi, o'quvchi esa dars jarayonining asosiy ishtirokchisiga aylanadi.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim-tarbiya jarayoniga ta'limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish masalalari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining xalq ta'limi tizimini isloh qilish va rivojlantirishga qaratilgan bir qator Farmonlarida o'z aksini topgan [1].

O'quvchilar ongida esa tarixiy bilimlarni shakllantirishda bugungi kuni ta'lim tizimiga keng joriy qilingan o'qitishning interfaol metodlaridan foydalanish yaxshi samara beradi [2. 10-bet].

Umumta'lim maktablarida o'quvchilar uchun asosiy qurol va bilim manbai bu darslik hisoblanadi. Lekin, ushbu darsliklarda berilgan ma'lumotlarni o'quvchilar qanday o'zlashtirmoqda, o'quvchilarni qanday qilib samarali o'qitish mumkin, berilgan ma'lumotlari qaysi usullar bilan etkazib bergan maqul yoki tarix darslarida illyustratsiyalardan bilan ishlashda qanday usullardan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi degan savollar har bir o'qituvchini o'ylantirishi tabiiy hol.

Shuning uchun, ushbu tezisimizda darslikda berilgan illyustratsiyalar va xaritalar bilan ishlash hamda o'quvchilarda tarixiy bilimlarni shakllantirishda yaxshi samara beradigan usullarni ko'rib o'tamiz.

5-6-sinf o'quvchilari bilan darslikda berilgan illyustratsiyalar bilan ishlashda **U kim?, Bu nima?** mashqidan foydalanish ham yaxshi samara beradi. Mashqni bajarish uchun o'quvchilarda darslikda berilgan ma'lumotlar asosida o'qituvchi tomonidan tarixiy shaxslarga ta'rif beriladi. O'quvchilar berilgan ta'rif asosida tarixiy shaxsning kimligini aytadi va uni taxtadan ko'rsatib berishida mumkin. Namuna:

1. Misr, Mesopatamiya va Qora dengiz bo'yi koloniyalari bo'ylab sayohatini nihoyasiga etkazganda hali uni Yunonistonda birov tanimas edi. «Yunon-fors urushlari to'g'risidagi tarix» asari bilan tanishtirilganidan so'ng u birdaniga mashhur kishiga aylanadi. Tirikligidayoqga «tarixning otasi» degan unvon berilgan. Bu kim bo'lishi mumkin? (**Gerodot**).

Bu mashqni mavzu mazmunidan kelib chiqqan holda yoki bir bob, bo‘lim yuzasidan ham amalga oshirib ushbu tarzda davom ettirishimiz va amalga oshirishimiz mumkin.

U kim?, Bu nima? mashqining afzalligi o‘quvchilarning xotirasini mustahkamlaydi ya’ni o‘rganilgan nazariy bilimlarini sinovdan o‘tkazishga yordam beradi, ularda illyustratsiyalar bilan ishlash ko‘nikmasini shakllantiradi, diqqatini bir joyga jamlashga va tahlil qilishga o‘rgatadi hamda darsning samarali bo‘lishiga yordam beradi.

Illyustratsiyalar bilan ishlashda «Rasmlarni to‘g‘ri joylashtiring» metodidan foydalanish yaxshi samara beradi [4]. Bunda o‘quvchilar 4-5 o‘quvchidan kichik guruhlariga ajratiladi va ularga tarixiy shaxslarning rasmlari tarqatiladi. Ushbu metodni bajarishda o‘quvchilardan berilgan topshiriqdan kelib chiqqan holda tarixiy shaxsning kimligini topadi va ularning yashagan davriga qaray xronologik tarzda ketma-ketlikda joylashtirish talab qilinadi. **Topshiriq namunasi [4]:**

Mashqning afzallik tomoni, o‘quvchilarning darsga qiziqishini kuchaytiradi, xotirasini mustahkamlaydi, sinfda yuqori kayfiyotni foyda etadi, eng asosiysi, davlat ta’lim standartida belgilangan tayanch va fanga oid kompetentsiyalarni shakllantirishga, milliy standart darajasining shakllanishiga o‘zining ijobiy ta’sirini ko‘rsatadi.

Tarix darslarida o‘quvchilarning bilimlarini mustahkamlashda xaritalar bilan ishlash yaxshi samara beradi. Tarix fanining milliy o‘quv dasturida tarixiy jarayonlarni amaliy tushunish va ko‘nikmalar hosil qilish kompetentsiyasi

shakllantirishda o'quvchilardan voqyoa, hodisalarni tarixiy xarita yordamida tushuntirib berishlari talab qilinadi. Ushbu kompetentsiya elementlarini o'quvchilarda shakllantirishga yordam beradigan metodlarni ko'rib chiqamiz.

“Tarixiy xaritani bilasiz mi? o'yini

O'yinni o'tkazish uchun dunyoning siyosiy yozuvsiz xaritasi, shartli belgilar jadvali, karton qog'ozdan qirqilib, turli ranglarga bo'yalgan doirachalar zarur bo'ladi. Rangli doirachalar insoniyat yashaydigan qit'alar va ushbu qit'alardagi davlatlarda bo'lib o'tgan tarixiy voqealarni o'rganish uchun ishlatiladi. Jadval yozuvsiz xaritaning yoniga ilib qo'yiladi.

Rangli doirachalarning bir qismi magnitli taxtaga joylashtirilgan yozuvsiz xaritadagi qit'alarga, tarixiy davlatlarga bekitib qo'yiladi. Taxtaga chaqirilgan o'quvchi alohida qaltachaga solib qo'yilgan doirachalardan bittasini oladi. Masalan, u qora rangli doirachani oldi deylik. Xaritadagi ushbu rang Afrika qit'asini anglatadi. Namuna: 1-jadval.

	Qit'alar va davlatlar	Shartli belgilar	Tarixiy voqyoalar
	Afrika		
	Amerika		
	Evropa		
	Osiyo		

Ushbu doirachalarga asoslangan holda qit'alarda joylashgan davlatlarning nomi aytiladi. O'quvchilar ushbu qit'ada joylashgan davlatni xaritadan ko'rsatib, bo'lib o'tgan tarixiy voqea haqida ma'lumot aytishi talab qilinadi.

«Tarixiy xarita bo'yicha hayoliy sayohat» o'yini

Sinf bir nechta kichik guruhlariga bo'linadi. Har bir guruhga xarita bo'yicha o'tkaziladigan «hayoliy sayohat» yunalishi belgilab beriladi. Guruhlar turli adabiyotlardan foydalangan holda, xarita bo'yicha qilingan «hayoliy sayohat» yo'nalishida ushrgan tarixiy davlatlarga qisqa ta'rif yozadi.

Ushbu sayohatni bir bob yoki bo‘lim yakunida, sinfdan tashqari darslarni tashkil etishda foydalanish tavsiya qilinadi. Bunda o‘quvchilar guruhlariga bo‘lingan sayohatni amalga oshiradi. Namuna:

6-sinf Tarix. I-bo‘lim. Qadimgi Sharq va O‘rta Osiyo

Topshiriqlar namunasi qo‘yidagicha bo‘lishi mumkin.

- 1-guruhga topshiriq: Qadimgi Misr bo‘ylab sayohat
- 2- guruhga topshiriq: Qadimgi Mesopotamiya bo‘ylab sayohat
- 3- guruhga topshiriq: Qadimgi Hindiston bo‘ylab sayohat
- 4- guruhga topshiriq: Qadimgi Xitoy bo‘ylab sayohat
- 5- guruhga topshiriq: Old Osiyo davlatlariga sayohat

« **Tarixiy xarita bo‘yicha hayoliy sayohat**» o‘yinida o‘quvchilar guruhlarda o‘zlarishga berilgan topshiriqlardan kelib chiqib ushbu davlatga hayoliy sayohat qiladi, davlatning joylashgan hududi, boshqaruv tuzumi, ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, bo‘lib o‘tgan ahamiyatli tarixiy voqeoalar to‘g‘risida ma’lumotlar to‘playdi.

«Sayohatlar» ma’lum bosqichlar bo‘yicha o‘tkazilishi ham mumkin. Masalan, agar ushbu hafta ichida guruh a’zolari qoniqarli baho olsa va tartib-intizomni buzbasa o‘z y o‘nalishlari bo‘yicha «sayohatni» davom ettirishlariga ruxsat beriladi.

Sayohat turli «transport» turlaridan foydalanib o‘tkazilishi mumkin. Har chorak oxirida «sayohatlar»ning hisobotlari tahlil qilinib, o‘yin davomida sayohatni o‘z vaqtida tamomlagan va «hisobotlari» yuqori baholangan guruh g‘olib bo‘ladi.

«Sayohatlar» o‘yini barcha sinflarda o‘tkazilishi va o‘quvchilarning o‘zlashtirishi hamda tartib-intizomini yaxshilashda yuqori samara berishi mumkin. Ushbu o‘yinni o‘tkazishda o‘quvchilarga tarixiy yozuvsiz yoki atlas xaritaning shartli shartli belgilarini chuqur o‘rgatish lozim.

Tarixiy xarita bo‘yicha hayoliy sayohat o‘yining ahamiyatli tomoni, birinchidan, o‘quvchilarda tarixiy xaritalar bilan ishlash ko‘nikmasini payda etadi, ikkinchidan, darsning ko‘rgazmali bo‘lishini ta’minlaydi, uchinchidan, o‘rgangan

nazariy bilimlarini mustahkamlaydi, to'rtinchidan, o'quvchilarda hamkorlikda ishlash ko'nikmasi shakllanadi, beshinchidan, davlat ta'lim standartida belgilangan fanga oid kompetentsiyalarni shakllantirishga yordam beradi.

Tarix darslarida berilgan materialning o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilish darajasiga darsning to'g'ri tashkil etilishi, uni etkazib berish metodlari, usullarining mavzuga mos tanlanganligi va qo'llanilganligi muhim hisoblanadi deb o'ylaymiz.

Xulosa o'rnida shuni alohida ta'kidlab o'tmoqchimiz, yuqorida tavsiya qilingan interfaol metodlar va mashqlar o'quvchilarda illyustratsiyalar va xaritalar yordamida tarixiy bilimlarni shakllantirishga o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatadi, o'rgangan nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llay olishga o'rgatadi, darsni samarali tashkil etishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 11-maydagi "2022 - 2026 yillarda Xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi PF-134-son farmoni
2. Muxamedov O'.X., Usmonbaeva M.H., Rustamov S.S. Ta'limni tashkil etishda interfaol metodlar. T-2016. 46 bet
3. Sagdullaev A.S. Kostetskiy V. A. Tarix (Qadimgi dunyo) T-2022
4. Ijtimoiy yo'nalishlarda interfaol o'qitishning mashqlari va metodlari (o'quv qo'llanma) T-2008.

**VATAN OZODLIGI YO'LIDAGI MASHAQQATLAR: ZAHIRIDIN
MUHAMMAD BOBUR VA MUHAMMAD SHAYBONIYXON**

*Xidirov X.I.- PhD, dotsenti,
Jizzax politexnika instituti
"Ijtimoiy fanlar" kafedrasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘z davrining shoh va shoiri, Boburiylar sulolasining asoschisi hisoblangan Zahiriddin Muhammad Boburning Vatan ozodligi yo‘lida amalga oshirgan ishlari haqda so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Vatan, ozodlik, sinov, Zahiriddin Muhammad Bobur, Muhammad Shayboniyxon, Davlat, Samarqand, shoir, Konigil va h.k.

O‘zbek mumtoz adabiyotining yirik vakili buyuk shoir, tarixchi, geograf, davlat arbobi, iste’dodli sarkarda, boburiylar sulolasi asoschisi, temuriy shahzoda Zaxiriddin Muhammad Bobur 1483 yil 14 fevralda Andijonda tavallud topgan. Zaxiriddin Muhammad Boburning otasi - Umarshayx Mirzo Farg‘ona viloyati hokimi, onasi - Qutlug‘ Nigorxonim Mo‘g‘uliston xoni va Toshkent hokimi Yunusxonning qizi edi. Bobur barcha temuriy shahzodalar kabi tarbiyachilar, yirik fozilu ulamolar ustozligida harbiy ta’lim, fiqh ilmi, arab va fors tillarini o‘rganadi, ko‘plab tarixiy va adabiy asarlar mutolaa qiladi, ilm-fanga, she’riyatga qiziqqa boshlaydi. Dovyurakligi va jasurligi uchun u yoshligidan “Bobur” (“Sher”) laqabini oladi.

Temuriylarning o‘zaro urushlari kuchaygan kezlarda Shayboniyxon Movarounnahrni istilo qilishga kirishadi. U 1499 yili Jizzax va Samarqand orqali Qarshi va Shahrisabzgacha bosib boradi, katta o‘lja bilan Dashti Qipchoqqa qaytadi. Oradan ko‘p o‘tmay katta kuch bilan Movarounnahrqa qaytgan Shayboniyxon Buxoro va Qorako‘lni egallaydi, 1500 yili Sulton Ali Mirzo kaltabinlik bilan Samarqandni Shayboniyxonga jangsiz topshiradi. Biroq, shahar aholisi va zodagonlarining ma’lum qismi temuriylar hukmdorligini tiklash tarafdori edi. Ular Farg‘ona hokimi Boburga maktub yo‘llab, Samarqandni ishg‘ol qilishga da’vat etganlar.

Muhammad Shayboniyxon va Samarqand aholisi o‘rtasidagi to‘qnashuv kunning o‘rtalarida boshlanadi. Muhammad Shayboniyxonning o‘zi bu jangda o‘limga tik boqib, qo‘shinning ruhiyatini tetiklashtirish maqsadida o‘zi jangga

kiradi. To‘qnashuv boshlanganidan boshlaboq har ikki tomondan anchagina talafot ko‘riladi. Jangning ertasi kuni Muhammad Shayboniyxonga xizmat qilgan Abduvali tarxonning o‘g‘li Boqi tarxon Samarqandga yordamga keladi. Boqi tarxonning Samarqandning Dabusiya qal‘asi yonida istehkom qurganligi xabari Muhammad Shayboniyxonga etib keladi. Bu xabarni eshitgan Muhammad Shayboniyxon tezlik bilan Samarqand qamalini to‘xtatishni va Buxoroga chekinishga qaror qiladi. Boqi tarxonning Samarqand qamaliga yordamga kelishi shaharliklarni anchagina talofatdan qutqarib qoladi (1, 40-b).

Zaxiriddin Muhammad Bobur yordam so‘rab ketgan chopar Samarqandga etib borguncha bo‘lmay Shayboniyxon Dabusiyaning qo‘liga kiritadi va himoyachilarni bitta qoldirmay qilichdan o‘tkazdi. Shayboniyxon hali hech qaysi jangga bunchalik jon-jahdi bilan tayyorlangan emas. U Boburni engish oson emasligini sezardi. Bobur endi o‘n to‘qqizga kirgan yosh yigit bo‘lsa ham nihoyatda iste‘dodli, nihoyatda dovyurak sarkarda ekanini Shayboniyxon amalda ko‘rdi. Hozir bu atrofdagi shahar qishloqlarning ko‘pchiligi Boburga yon bosadi. Bobur Samarqandni olgandan keyin hammasi uning tomoniga qochib o‘tib ketdi. Boburning qo‘shini kun sayin ko‘payib boryapti. Hatto Andijondagi Ahmad Tanbal ham ukasi Sulton Xalilni ikki yuz navkari bilan Boburning ixtiyoriga yuboripti. Shayboniyxon shuni eshitgandan keyin, hozir Boburning obro‘si juda baland ekanini, undan hatto Ahmad Tanbal ham qo‘rqib qolganini sezdi. Bu ketishda yozga borib Boburning qo‘shini yana ham ko‘payadi. Shayboniyxon hal qiluvchi jangni tezlatmasa, keyin yutqizadi.

Zahiriddin Muhammad Boburning qo‘shinlari orasida to‘ra ko‘targan, dastasi uzun nayzalar va oyboltalar bilan qurollangan piyodalar ham ko‘p edi. Samarqand aholisi esa Xo‘ja Ahrorning o‘g‘li Xo‘ja Muhammad Yahyo boshchiligida Sulton Ali Mirzoga sodiq bo‘lishga ahd qiladilar. Muhammad Shayboniyxonning qo‘shinlari Samarqandga etib kelganida shaharning shayxlari qo‘rqoqlik qilib qo‘yadilar. Xullas, Temuriylar saltanatining qadimiy poytaxti Samarqand 1500 yilda Muhammad Shayboniyxonga jangsiz taslim bo‘ldi. Muhammad

Shayboniyxon shahar dorug'asi qilib Jonvafo Mirzoni tayinlaydi. (2, 75-76-b) Qochib ketgan amirlarning boyliklari esa musodara qilinadi. Bu haqda Buxoroga xabar jo'natiladi. Muhammad Shayboniyxon esa shaharga kirmay, Konigilda to'xtaydi. Bo'dana qo'rig'ida esa Hamza Sulton bilan Mahdi Sulton joylashadilar. Lekin bu tinchlik kunlar uzoqqa cho'zilmaydi. Shunday qilib, 4 oy o'tadi. Samarqandning ko'zga ko'ringan obro' – e'tiborli kishilaridan biri "Hidoya" asarining muallifi Burxoniddin al-Marg'inoniy avlodlaridan bo'lmish Xo'ja Abulmakorim 19 yoshli Boburga xat jo'natib, shaharni olish endi oson ekanini, agar u kelsa shahar darvozalarini ochib berishini va xalqni o'zbeklarga qarshi ko'tarishni ma'lum qilgan. (3, 12-b) Samarqand olinganidan 1-2 kun o'tgach, Bobur Mirzo Asfidak qo'rg'onidan chiqib, Vasmand qo'rg'oniga keladi. Shu kuni kechga yaqin esa Vasmand qo'rg'onidan chiqib, Samarqandga qarab yurishni boshlaydi. Bobur Mirzoning yigitlari G'ori Oshiqon darvozasiga narvon qo'yib chiqqa boshlaydilar. Qa'laga chiqqanlaridan keyin Piruza darvozasiga kela boshlaydilar. Piruza darvozasida soqchilik qilib turgan Fozil tarxonni bir necha yigitlari bilan o'ldirib, darvozani buzib ochadilar. (4, 75-76-b)

Xo'ja Abulmakorim bir o'zi harakat qilmaganligiga shubha yo'q. Bobur buni tushunib, Zarafshon tog'laridan oshib o'tib, Farg'ona va Qo'shtut orqali kichik bir bo'linmasi bilan 3 mingdan ortiq o'zbek lashkarini qirib tashlaydi. Samarqand xalqi o'zbeklar va Muhammad Shayboniyxon tarafdorlarining uylariga kirib, ularni talaydilar va o'ldirib chiqadilar. Tong otishi bilan Bobur shoh deb e'lon qilinadi. Bu paytda Samarqanddan 2 km uzoqlikda Konigilda turgan Muhammad Shayboniyxon shaharni endi qaytarib ololmasligini bilgach, o'sha kuniyoq Turkistonga jo'nab ketadi. Miyonqolning turli qo'rg'onlari va qal'alarida yashayotgan o'zbeklar uch-to'rt oy ichida u erlardan ham quviladilar. Bu qa'lalar ham Boburning hokimiyatini tan olishga majbur bo'ladilar. Tez orada o'zbeklarning kuchli qo'rg'onlari bo'lmish Qarshi va G'uzor ham Bobur qo'liga o'tadi. Lekin bu g'alabalar Boburga osonlik bilan kelgani yo'q. Bobur xalq va qo'shining ko'nglini olish uchun qanchalik harakat qilmasin o'zbeklar qoldirgan iz

bilinib turar edi. Xalq va davlatning g'alla zahirasi ko'p sonli o'zbek qo'shinlari tomonidan eb bitirilgan edi. (5, 523-b). Shaharning bunday tarzda Boburga qoldirilishi, shaharliklarning hattoki o'zlariga ham g'allaning etishmasligi oqibatida qoldirilgan askarlarni boqishning sirayam iloji yo'q edi. Shu boisdan ham qamalda qolgan Samarqanddan chiqishning yo'lini qidira boshlaydi. Mana shu vaqtda Muhammad Shayboniyxon tomonidan Zahiriddin Muhammad Boburning opasi Xonzoda begim evaziga Boburning hayotini saqlab qolishga va'da beradi. Bu gaplardan xabar topgan Xonzoda begim rozi bo'lib, bir kuni tunda Muhammad Shayboniyxon huzuriga boradi. (6, 174-b). Buni eshitgan Bobur Mirzo esa xavotirlanadi. Lekin, endi boshqa iloji yo'qligini bilgan Bobur kechasi o'zining sodiq odamlari bilan shaharni tark etadi. Muhammad Shayboniyxon esa ikkinchi marta Samarqand shahrini to'siqsiz egallaydi. Aholi turli tomonlarga qochib ketadi. Samarqandni olgan Muhammad Shayboniyxon qo'shinini shahar aholisi hushlamaydilar. Ular o'zlariga Andijon hokimi bo'lgan Boburni shoh qilib ko'tarish kerak degan qarorga keladilar. Ular Boburga maktub yozishib, uni Muhammad Shayboniyxonga qarshi kurashga chorlaydilar. Bu bo'lib o'tayotgan voqealardan xabardor bo'lgan Bobur Zarafshon daryosining yuqori oqimida o'zining qo'shinini bir joyga jamlamoqda edi.

1500 yilning kuz fasliga kelib Boburning qo'shini hiyla ko'paygan edi. U o'z qo'shinining kuchiga ishonib, qolaversa, Samarqand aholisining qo'llab-quvvatlashi natijasida poytaxt shaharga qarab yurishni boshlaydi. Kechki payt qorong'ulik cho'kkanda shaharga kirib kelgan Boburning qo'shini butunlay shaharni egallab olishadi. (7, 80-83-b). Muhammad Shayboniyxonning qo'shini esa mahalliy aholining va Boburning qarshiligini engga olmasdan chekinishga majbur bo'ladi. Buning asosiy sababi Muhammad Shayboniyxonning ko'pchilik qo'shini Qorako'lda qolib ketganligida edi. Oldindagi ulkan rejalarini o'ylagan Muhammad Shayboniyxon shahardagi muvaffaqiyatsizlik natijasida orqaga yana Buxoroga qaytishga majbur bo'ladi. Ammo Boburning Samarqanddagi hukmronligi uzoqqa cho'zilmaydi. U bu erda atigi 3 oy hukmronlik qiladi.

Muhammad Shayboniyxon o'zining qo'shinini 1501 yilning bahorida to'liq ko'rikdan o'tkazib olganidan so'ng, Samarqandga qarab yurishni boshlaydi. (8, 43-b).

Boburiylar sulolasining bo'lg'usi asoschisi Bobur bu bo'lib o'tgan jangni shunday tasvirlaydi: "Ikkita qo'shin bir-biriga yaqinlashayotganda o'zbeklarning o'ng qanoti mening chap qanotimni aylanib o'tib, orqadan hujum qildi. Men qo'shinim holatini o'zgartirib, ularga burilgan paytimda, mening oldimdagi qo'shinim mag'lubiyatga uchrab, uloqtirib tashlangan edi. Shunga qaramasdan biz dushmanlarga hujum qilib, ularning markaziga etdik, Muhammad Shayboniyxonning bir qancha sarkardalari uni orqaga qaytishga unday boshladilar. Lekin, u qaytmadi. Dushmanning o'ng qanoti bizning chap qanotimizni aylanib o'tib, yana orqadan hujum qildi. Endi mening qo'shinim himoyasiz qolib, ular bizga qarshi hujum boshladilar. Yordamga etib kelgan mo'g'ul qo'shinlari menga yordam berish u yoqda tursin, mening xalqimni talay boshladilar. Bu ablah mo'g'ullar dushmanni engsa, ularni tezlik bilan talashga o'tadilar. Agar ular engilsalar, o'zlarining ittifoqchilarini talaydilar. Shunday qilib, Muhammad Shayboniyxon bizni orqa va old tarafdin qisib kela boshladi. Ko'chmanchi o'zbeklarda "to'lg'ama" degan ajoyib jang san'ati bor. Ko'chmanchi o'zbeklarning to'lg'ama jang usulisiz bironta janggi o'tmagan. Ularning yana bir shunday harakati borki, bu ularning dushman ustiga ketayotib, orqadan bek va uning navkarlari yoy otayotganda otlarni ushlab turishlaridir. Qaytayotganlarida esa otning yuganlarini tashlab otlarini o'z holiga tashlab o'zlari qochadilar. Jangning so'nggida mening 10-15 askarim qolgan edi. Bu jang bo'layotgan joy Ko'xak daryosi yaqinida edi." – deb Zaxiriddin Muhammad Bobur eslab o'tadi. Bobur qolgan qo'shini bilan Zarafshon qirg'og'iga o'tib ketadi. Muhammad Shayboniyxon 4 oy davom etgan shahar qamalini boshlaydi. (9, 84-92) Zahiriddin Muhammad Boburning o'zi esa omonsiz ta'qiblardan qochib, Samarqand qal'asiga kirib yashirinishga majbur bo'ladi. Bobur shu yo'l bilangina Muhammad Shayboniyxonning qo'shini tig'idan qutulib qoladi. Zahiriddin Muhammad

Boburning Samarqanddagi magʻlubiyati nafaqat oʻzi uchun balki bu erdagi hokimiyat boshida turgan Temuriylar davlatining ildizlari ham nechogʻlik chiriganligini va temuriy shahzodalarning oʻzaro parokandaligi avj olganligining yorqin ifodasi edi. Zahiriddin Muhammad Bobur bu magʻlubiyatdan oʻziga tegishli hulosa chiqargan holda endi Samarqand taxtini qaytarib olish mumkin emasligini va bu yoʻldan qaytish lozimligini anglab etgan edi. (10, 104-110 - b) Endigi yoʻl faqatgina Temuriylarning oxirgi sulola vakili va qudratli podshosi hisoblangan Xuroson hukmdori Sulton Husayn Boyqaro va uning oʻgʻillarining oʻzaro dushmanga qarshi birgalikdagi ittifoqchiligiga bogʻliq boʻlib qolgan edi. Albatta, Boburning magʻlubiyatga uchrashida bevosita Sulton Husayn Boyqaroning ham “hissasi” borligini unutmasligimiz lozim. Bunga asosiy sabab sifatida Bobur Mirzo oʻz vaqtida umumiy dushmanga qarshi birgalikda harakat qilish lozimligini uqtirgan paytlarda unga yordam bermaganligida koʻrish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muhammad Solih. Shayboniynoma., 40 bet.
2. Z.M.Bobur. Boburnoma... 75-76 betlar.
3. R.Shamsutdinov va boshq., Vatan tarixi. T. Sharq. 2003 y. 12 bet.
4. Z.M.Bobur. Boburnoma. 75-76 betlar
5. I.Moʻminov va boshq. Oʻzbekiston tarixi. T. 1970 y. 523 bet.
6. P.Qodirov. Til va el. T.Maʼnaviyat. 2010. 174 bet.
7. Muhammad Solih. Shayboniynoma. 80-83 betlar.
8. H.Ziyoev. Tarixning ochilmagan sahifalari. T. Mehnat. 2003 y. 43 bet.
9. Muhammad Solih. Shayboniynoma., 84-92 betlar.
10. Oʻ.Nosirov. Jizzaxdan aytar soʻzim. T. Extrimum Press. 2011. 104-110 betlar

TARIX DARSLARIDA O‘QUVCHILARDA UMUMMILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLAR KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH USULLARI

*Tagayev G.X. – PhD,
Samarqand viloyati pedagoglari yangi
metodikalarga o‘rgatish milliy markazi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada tarix darslarida o‘quvchilarda umummilliy va umuminsoniy qadriyatlar kompetensiyasini shakllantirishda etnografik muhit, urf-odatlar, milliy qadriyatlarni ta’lim-tarbiya jarayonlariga singdirib borish masalalari o‘rin olgan. Shaxs kamolatida milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o‘rni va ta’siri tizimli tahlil etilgan. Shu bilan bir qatorda, yosh avlodda hayotiy ko‘nikmalarni shakllanishiga ijobiy ta’sir etuvchi pedagogik tavsiyalar ham keng o‘rin olgan.

Kalit so‘zlar: Milliy va umuminsoniy qadriyatlar, xalq pedagogikasi an’analari, xalqlar ma’naviy-madaniyati, ma’naviy meros. urf-odatlar va etnik madaniyatga oid an’analar.

Mamlakatimizda mustaqillik yillarida amalga oshirilgan keng ko‘lamli islohotlar milliy davlatchilik va suverenitetni mustahkamlash, xavfsizlik va huquq-tartibotni, davlatimiz chegaralari daxlsizligini, jamiyatda qonun ustuvorligini, inson huquq va erkinliklarini, millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglik muhitini ta’minlash uchun muhim poydevor bo‘ldi, xalqimizning munosib hayot kechirishi, fuqarolarimizning bunyodkorlik salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlar yaratdi. O‘quvchilarda ijtimoiy ong va tarixiy tafakkurni shakllantirish, dunyo xalqlari hamda ko‘p millatli xalqimizning tarixi va bugungi kuniga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat hissini tarbiyalash zarur. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti

Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, "Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hyech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz"[1;14] deb, yoshlar siyosiy faolligini oshirishga da'vat etdilar.

Milliy o'zlikni anglash o'z ichki ziddiyatlariga ham ega. O'z-o'zini anglash jarayoni real hayot vazifalariga muvofiq tarzda muayyan harakat va faoliyat yo'nalishini tanlash asosida olib boriladi. Bu tanlov esa inson uchun yetakchi bo'lgan qadriyatlar majmuasi bilan belgilanadi. O'z-o'zini va milliy o'zlikni anglash uchun tanlab olgan yo'nalish ta'sirida ideallik parchalanadi. Bir tomondan milliy o'zligini anglash darajasidagi shakllangan tasavvuri bo'yicha o'z millati va uning ma'naviy qadriyatlarini boshqa millatlarnikidan afzal deb biladi[2:86-87]. Milliy qadriyatlarga sodiq bo'lgan xalqni qul qilish, abadiy istibdodda saqlash mumkin emas. "Millatning tanazzuli milliy qadriyatlar tanazzulidir, bu oqibat-natijada ushbu qadriyatlarni egasiz qolish xavfini tug'diradi. Insoniyat tarixi muayyan etnoslarning vujudga kelishi, taraqqiyoti va tanazzuli, ularning o'rniga boshqalari vujudga kelishi bilan bog'liq jarayondir. Bunday fikr esa o'z navbatida, g'oyat muhim va dolzarb masalaga, millat o'z qadriyatlarining obykti sifatida, o'z-o'zini saqlab turmog'i lozim, degan masalaga olib keladi" [4:127].

Umumiy o'rta ta'lim bitiruvchilariga qo'yiladigan talablar qatoriga umummilliy va umuminsoniy kompetensiyasi kiritilgan bo'lib, milliy ma'naviy qadriyatlarning har bir tarkibiy qismi xalqning mustaqilligini mustahkamlash va kelajagini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

1. O'z kelajagini qurmoqchi bo'lgan har qanday davlat o'z milliy g'oyasiga suyanishi va tayanishi zarur. Davlat tizimi, uni boshqarishdagi siyosat aniq mafkura asosiga qurilmog'i lozim. Oldin g'oya paydo bo'ladi. Odamlarimizni olijanob maqsad atrofida birlashtirishimiz zarur. Ongni, tafakkurni o'zgartirmasdan turib, biz ko'zlagan oliy maqsadga erishib bo'lmaydi.

2. Biz totalitar tuzumdan erkin va ozod tuzumga o'tish sharoitida yashamoqdamiz. Shu davrda maqsadimiz aniq bo'lishi kerak. Maqsadga puxta ishlangan mafkura asosida yetishish mumkin.

3. Yoshlarimizni qanday g'oya negizida tarbiyalaymiz, qanday mafkura va tafakkur ular uchun qurol bo'lib xizmat qiladi?

4. Hech qanday g'oyaviy bo'shliqqa yo'l qo'ymasligimiz kerak. Eng ta'sirchan kurash avvalo, mafkura maydonlarida olib borilmoqda. Lekin hali suyagi qotmagan yoshlarimiz soxta g'oyalar orqasidan ergashib ketmoqda.

5. Milliy g'oya millatning o'zligini anglashga, qadriyatlarni tiklashga xizmat qilmog'i kerak

6. Milliy mafkuramiz: a) milliy qadriyatlarga va b) umuminsoniy qadriyatlarga tayanishi zarur.

Shunday ekan, milliy qadriyatlar asosida yoshlarni ma'naviy-ahloqiy tarbiyalashda, kelajagi buyuk davlat qurishda, ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda milliy qadriyatlar muhim o'rin egallaydi. Chunki, mamlakatimizda yashayotgan har bir yoshning va butun aholining ma'naviy-ahloqiy kamoloti orqali insonparvar, demokratik, huquqiy fuqarolik jamiyati, kelajagi buyuk O'zbekiston barpo etiladi. Shundan kelib chiqib quyidagilarni tavsiya etish mumkin:

Jamiyat hayoti va ta'lim soxasida ro'y berayotgan tub o'zgarishlar yoshlarni milliy – ma'naviy qadriyatlarni egallash ehtiyojlarini aniqlash va uni qondirish zaruriyatini vujudga keltirmoqda.

Shu zarurat tufayli ham o'quvchilarning o'z-o'zlarini tarbiyalashlari, milliy – manaviy jihatdan takomil etib borishlari kabi masalalar pedagogik nuqtai nazardan alohida dolzarblik kasb etadi. Bunda badiiy adabiyot, tarix, milliy san'at va madaniyat namunalaridan foydalanishga ahamiyat berish lozim.

Chunki, ma'naviy olamini boyitish, ularda mas'uliyat tuyg'usini kuchaytiradi va vatanparvallikka chorlaydi. Bular o'zini-o'zi anglash o'zligini ta'kidlash, o'zini tadbiq qilishga bo'lgan kuchli intilishlar orqali nomoyon bo'ladi.

Bugungi kunda pedagog-olimlar yoshlarning milliy qadriyatlarni egallashga bo'lgan ehtiyojlarni shakllantirishning muhim bilish jarayoni bilan bog'liq ijtimoiy, estetik, axloqiy, tarixiy va madaniy masalalarga alohida e'tibor qaratishlari shart.

Shaxs tarbiyasida nafaqat ijtimoiy sohalar tadqiqi, balki tabiiy sohalarni o'rganish ham ustuvor ahamiyat kasb etadi. Tabiat va jamiyat qonunlarini bilishning o'ziga xos xususiyati shuki, tabiat va uning hodisalari bilish obyekti, ammo ularning o'zlari bilish subyekti emas. "Jamiyat qonunlari ham bilish obyekti, ham subyektidir. Zero, jamiyat bir-biri bilan ehtiyojlar va manfaatlar mushtarakligida uyushgan odamlar va ijtimoiy guruhlarining yaxlit birligi, birlashmasidir" [3:80-81].

Yuqorida bayon etilgan fikrlarga asoslangan holda xulosa qilish mumkinki, vujudga kelgan zaruriyat asosida milliy-ma'naviy qadriyatlarni egallash ehtiyojini qondirish jarayonidavujudga keladigan qarama-qarshilikni bartaraf etishmaqsadga muvofiqdir. Shu bilan bir qatorda o'quvchilarda milliy-ma'naviy qadriyatlarni egallashga bo'lgan ehtiyojini shakllantirish strategiyalarini aniqlash va ularni amaliyotga tadbqiq etish vositalari, usul va metodlarini belgilab berish ham muhim vazifalardan biridir.

Bu borada quyidagi muammolarni yechish zarur:

-o'quvchilarda milliy-ma'naviy qadriyatlarni egallashga bo'lgan ehtiyojini shakllantirishning ilmiy pedagogik asoslarini belgilab berish;

-o'quv – tarbiya milliy-ma'naviy qadriyatlarni egallashga bo'lgan ehtiyojini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik tizimni vujudga keltirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Mirziyoyev Sh. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. //O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutqi. -Toshkent: «O'zbekistan». NMIU, 2016.

Karimov I. Ma'naviyat, falsafa va hayot. – Toshkent: Fan, 2001.

Karimov I. Noosfera: geosiyosat va mafkura. – Toshkent: Fan, 2007.

Nazarov Q.N. Aksiologiya (qadriyatlar falsafasi): tajribaviy qo‘llanma. Toshkent: 2011.

“TARBIYA” FANINI ZAMONAVIY YONDASHUVLAR ASOSIDA O‘QITISHNING DOLZARB MASALALARI

Abdullayeva M. I.

*Buxoro viloyati pedagoglarni yangi
metodikalarga o‘rgatish milliy markazi*

*“Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi” kafedrası
katta o‘qituvchisi*

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekiston umumiy o‘rta ta‘lim maktablari dasturiga “Tarbiya” fani kiritilishining ahamiyati va bu fanni zamonaviy yondashuvlar va innovatsiyalar asosida o‘qitishning konseptual masalalari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Innovatsiya, tarbiya, barkamol avlod, ta‘lim, dars, fan, globallashuv, bilim, ko‘nikma, malaka, o‘quv reja, dastur, texnologiya, raqobatbardosh, mahorat, metod.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Mamlakatimiz taraqqiyotini yangi pog‘onaga olib chiqish uchun boshqaruv ham, qonunchilik ham, jamiyatimiz ham o‘zgarishi kerak. Agar shunday qilmasak, muammolarni ko‘rib, ko‘rmaslikka olsak, zamondan orqada qolamiz. Xalqimiz, yosh avlodimiz bizdan rozi bo‘lmaydi “[1.2]. Bugungi kunda shiddat bilan o‘zgarayotgan dunyoda o‘quvchi yoshlarni ijtimoiy hayotga zamon talablari asosida tayyorlash, ularda teran dunyoqarash, sog‘lom e’tiqodlilik, ma’rifatlilik, diniy va milliy bag‘rikenglik, ijtimoiy, fuqaroviy va yuksak ma’naviy fazilatlarni shakllantirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Globallashuv yanada chuqurlashib borayotgan davrda fan-texnika taraqqiyoti, innovatsion jamiyatga bo'lgan ehtiyoj yoshlar uchun ko'plab imkoniyatlar eshigini ochmoqda. Bugungi yoshlardagi mustaqil fikr, tezkor qarorlar qabul qilishi, innovatsion tafakkur, valelogik ong, intellektual salohiyatga kundalik hayot ehtiyoji sifatida qaralmoqda.

Shuning uchun ham zamon talablaridan kelib chiqib, mamlakat kelajagi bo'lgan yoshlarni ma'nan va jismonan barkamol qilib tarbiyalash, ularda fuqarolik kompetensiyalarini shakllantirish maqsadida umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitilayotgan "Odobnoma", "Vatan tuyg'usi", "Milliy istiqlol g'oyasi va ma'naviyat asoslari", "Ma'naviyat asoslari", "Dunyo dinlari tarixi" fanlarini birlashtirgan yagona "Tarbiya" fanini o'qitish rejalashtirilmoqda.

"Tarbiya" fanini umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quv dasturiga kiritilishiga ehtiyoj nima uchun paydo bo'ldi?"- degan haqli savol tug'uladi.

Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev yangi O'zbekistonni bunyod etishga kirishganlarining ilk davridayoq yosh avlod tarbiyasiga alohida e'tibor qaratdilar va bu masala hayot-mamot masalasi ekanligini qayd etdilar: "Ma'lumki, yosh avlod tarbiyasi hamma zamonlarda ham muhim va dolzarb ahamiyatga ega bo'lib kelgan. Ammo biz yashayotgan XXI asrda bu masala haqiqatdan ham hayot-mamot masalasiga aylanib bormoqda. ... Tarbiya mukammal bo'lishi uchun esa bu masalada bo'shliq paydo bo'lishiga mutlaqo yo'l qo'yib bo'lmaydi". [2.504-505]

Yurtboshimiz tomonidan yoshlar tarbiyasi sohasida belgilab berilgan konseptual vazifani bajarish esa, yoshlar tarbiyasidagi mavjud bo'shliqlarni bartaraf etishni talab etmoqda. Kuzatish va tahlillar shuni ko'rsatdiki, bugungi kunda yoshlar tarbiyasida ayrim bo'shliqlar ko'zga tashlanadi.

Yoshlar tarbiyasida dunyoda yuz berayotgan murakkab geosiyosiy va mafkuraviy jarayonlarga to'g'ri baho bera olmaslik, ijtimoiy muammolarni hal etishda to'g'ri qaror qabul qila bilmaslik, hayotda o'z o'rnini topish bilan bog'liq bo'lgan aniq maqsadlarni shakllantira olmaslik hollari uchrab turibdi. Bular o'z navbatida oila va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning murakkablashuvi,

loqaydlik, huquqbuzarlik, “ommaviy madaniyat” ning turli ko’rinishlari osonlikcha qabul qilinishi kabi illatlarning tarqalishiga zamin yaratmoqda.

Natijada yoshlar tarbiyasida prinsipial, yangicha yondashuvlar va innovatsiyalarni takomillashtirish, strategik maqsad hamda vazifalarning konseptual asoslarini ishlab chiqish ehtiyoji kun tartibiga qo’yildi.

Shu ehtiyoj asosida tarbiya fani konsepsiyasi, davlat ta’lim standarti, dasturlar ishlandi, zamonaviy darslik yozishga kirishildi.

“Tarbiya” fani konsepsiyasini yaritish jarayonida Buyuk Britaniya, Yaponiya, Singapur, Avstraliya, Birlashgan Arab Amirliklarining ushbu sohaga oid ilg’or tajribalari tahliliy o’rganildi.

Endilikda milliy qadryatlarimizga asoslangan tarbiya metodlari “Tarbiya” fani konsepsiyasiga asos qilib olindi. Chunki Sharq tarbiyasining durdonalari: millatimizdagi andisha, hamjihatlik, mehnatsevarlik, tadbirkorlik, mehmondo’slik, xushmuomalalik, kattaga hurmat, kichkinaga izzat fazilatlarini kamdan-kam xalqlar tarbiyasida uchratish mumkinligini xorijiy tajribani o’rganish jarayonida esdan chiqarilmadi. Taniqli pedagog olimlarimiz ta’kidlagandek, “Zero, sog’lom demokratik jamiyatni yaratishning muhim shartlaridan biri, avvalo, har jihatdan sog’lom, ma’naviyati yuksak, mustaqil fikrlovchi yangi avlodni tarbiyalashdan iboratdir” [3.7]

Endilikda o’quvchi-yoshlar “Tarbiya” fanini yaratish va uzluksiz ta’lim tizimiga joriy etish uchun ishlab chiqilgan DTS talablari asosida boshlang’ich sinfda (1-4 sinflar) da u fanni o’zlashtirish orqali orzularini aniqlay olish, o’z oldiga maqsad qo’ya olish va amalga oshirishga harakat qilish, mas’uliyatni anglash, etiket qoidalariga ega bo’lish, to’g’ri harakatlarni qo’llab-quvvatlash va amal qilish, jarayonlarda tashabbus ko’rsatish, o’z-o’zini rivojlantirish va o’z faoliyatini tanqidiy tahlil qila olishga o’rgatiladi. Ko’rinib turibdiki, boshlang’ich sinflardayoq o’quvchilarning dunyo qarashida muhim o’zgarishlar ro’y beradi hamda o’zini-o’zi ijtimoiy hayotga tayyorlashning poydevori qo’yiladi.

O'rta va yuqori sinflarda esa "Tarbiya" faniga kiritilgan mavzularni o'rganish orqali o'quvchilarda tanqidiy tafakkurga ega bo'lish, jamoada hamkorlik qila olish, mas'uliyat va majburiyatlariga amal qilish, jismoniy va intellektual imkoniyatlarini rivojlantirish, faol fuqarolik pozitsiyasini egallay boshlash, ijtimoiy borliqni his etish va undan zavqlana olishga o'rgatiladi.

Bitiruvchi sinflarda "Tarbiya" faniga kiritilgan mavzularni o'rganish natijasida yangi ish o'rinlarini yarata olish, mehnat jamoasi va mutaxassislar bilan samarali hamkorlik qila bilish, bilimni muntazam ravishda oshirib borishni tizimlashtira olish, jahondagi voqea-hodisalarga o'z munosabatini bildira olish, burch, majburiyat va huquqlarini bilish va ularga rioya qilish, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lish, o'z hatti-harakatlarini tanqidiy baholay olish, yurt taqdiriga daxldorlik hissi qalbida jo'sh urgan, yuksak ma'naviy- axloqiy fazilatlariga ega bo'lish bilan birga, ularni targ'ib ham qila olish singari bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarga ega bo'ladilar.

Shuning uchun ham umumiy o'rta ta'lim maktablari dasturiga "Tarbiya" fanining kiritilishi juda dolzarb va o'z vaqtida qilingan qaror bo'ldi. "Tarbiya" fanidan dars berayotgan o'qituvchi zamonaviy dars mashg'ulotlarini tashkil etish uchun ta'lim innovatsiyalaridan unumli foydalanishi talab etiladi.

Keyingi paytlarda nafaqat ta'lim sohasi, balki tarbiya sohasida ham innovatsiyalardan foydalanishni mukammal yo'lga qo'yish borasida pedagog olimlarimiz ilmiy tavsiyalar berib kelmoqdalar.

Pedagog olimlar V.Ishmuhammedov va M. Yuldashevlarning ta'kidlashicha: "... O'quvchilarni tarbiyaviy jarayonga jalb etish masalalariga bag'ishlangan kerakli uslubiy tavsiyalar va maslahatlarni pedagogik kadrlarga yetkazish hozirgi kunning dolzarb vazifalaridan biridir" [4.92,93 b]

Haqiqatda ham "Tarbiya" fani o'qituvchisi milliy urf-odat va marosimlar haqidagi masalalarini tushuntirganda "Kichik guruhlarda ishlash" interfaol metodidan foydalansa yaxshi samara beradi. Bunda sinf to'rtta guruhga bo'linib, har bir guruhga urf-odat va marosimlarning qaysidir turini topish va uning

ahamiyatini izohlash topshiriladi. Bunda birinchi guruhga yoshlarni Vatanga, o'z xalqiga muhabbat ruhida tarbiyalashni shakllantirishga qaratilgan urf-odat va marosimlar tizimini aniqlash topshiriladi;

Ikkinchi guruhga- yoshlarda fuqarolik burchi, tanlagan kasbiga mas'uliyat hissini shakllantiruvchi urf-odat va marosimlar;

Uchunchi guruhga- yoshlarning axloqiy fazilatlarini takomillashtirishga qaratilgan urf-odat va marosimlar;

To'rtinchi guruhga- kelgusida urf-odat va marosimga aylanishi mumkin bo'lgan tarbiyaviy tadbirlar tizimini bayon qilishini topshirish mumkin.

Barcha guruhlar o'z taqdimotlarini qilib bo'lgandan so'ng, o'qituvchi ularning fikrlarini umumlashtiradi va to'ldiradi. O'quvchilarga taqdimot davrida o'zlariga berilgan topshiriqlarga boshqa guruh a'zolarining munosabat bildirishi, hayotiy misollar keltirishiga, tanqidiy tahlilga ruxsat beriladi. Guruhlarda o'zaro kelishmovchilik kelib chiqmasligi uchun o'qituvchi jarayonni o'ta sergaklik bilan boshqarib boradi, guruhlarning javoblari rag'batlantirib turiladi.

Ushbu innovatsion ta'lim texnologiyasini qo'llash jarayonida o'quvchilarni hayotda mavjud urf-odat va marosimlar, ularning barkamol inson tarbiyasidagi ahamiyati bilan birgalikda to'rtinchi guruhning javoblari ham qiziqtiradi. Tajribamiz shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar kelgusida urf-odat va marosimga aylanishi mumkin bo'lgan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar tizimiga quyidagilarni kiritadilar:

“Yosh kitobxonlar konferensiyalari”, “Yosh kitobxon” ko'rik-tanlovlari, “Tarixiy joylarga ekskursiya”, “Men sevgan kasb” festevallarini o'tkazishni taklif etadilar.

Tanlangan innovatsion ta'lim metodining afzalligi shundaki, butun dars davomida o'quvchilar izlanadilar, mustaqil fikrleydilar va har bir masalaga o'z nuqtai nazarlarini bayon qiladilar. Dars oxirida o'qituvchi mashg'ulotga yakun yasaydi. “Tarbiya” fanini o'qitishda ana shunday innovatsion ta'lim

texnologiyalarida foydalanib dars o'tish ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati bunyod etilayotgan yangi O'zbekistonda "Tarbiya" fanining umumiy o'rta ta'lim maktablari dasturiga kiritilishi ta'lim-tarbiya sohasida zamonaviy va oqilona tizim yaratish borasidagi dadil qadamlardan yana biri bo'lib, ta'lim tizimini jahon standartlariga tenglashtirish va jahonda raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlis va
- 2.O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi."Xalq so'zi",2022-yil,21- dekabr
- 3.Mirziyoyev Sh. M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qattiyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild, "O'zbekiston", T., 2017. 1, 504-505; 592 b
- 4.Safarov O., Maxmudov M. Oila ma'naviyati. T., "Ma'naviyat", 2009, 2.7; 248 b.
- 5.Ishmuhamedov R, Yuldashev M. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. T., 2013, 3.92-93; 277 b

XUSAYN VOIZ KOSHIFIYNING MA'NAVIY MEROSIDAN TARBIYA FANINI O'QITISHDA FOYDALANISH

*Xusainbekova G.M.- t.f.n., dotsent,
Xorazm viloyati pedagoglarni yangi
metodikalarga o'rgatish milliy markazi
"Ijtimoiy-iqtisodiy va amaliy fanlar
metodikasi" kafedrasi*

Annotatsiya: Maqolada Xusayn Voiz Koshifiy ilmiy merosidan tarbiya fanini o'qitishda foydalanish haqida kerakli ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: ma'naviy meros, ruhiy-ma'naviy poklanish, adolat, insonparvarlik, axloq, kamolot.

Tarbiya fanini o'qitishda buyuk bobomiz, xususan ma'rifat xomiysi, yuksak ma'naviyat egasi Xusayn Voiz Koshifiyning qoldirgan, abadiylikka dahldor merosidan foydalanib, darslarni tashkil qilsak maqsadga muvofiq bo'lib, bugungi kunda barkamol avlodning ruxiy-ma'naviy poklanishi va milliy o'zligini anglashida nihoyatda katta ahamiyatga ega ekanligini his qilamiz.

Bobomiz o'zining ma'naviy merosida tarix, falsafa, tilshunoslik, adabiyotshunoslik, musiqashunoslik, dinshunoslikka doir asarlar yaratadi. U yaratgan «Lubbi lubobi Masnaviy», «Mahul zuhal», «Tafsiri Husayniy», «Javoxirot tafsif» asarlari bunga yorqin misoldir. Koshifiy ma'naviyatga oid fikrlarini «axloqi Muhsiniy», «Anvoi Suxayliy», «Risolan Xotamiya» asarlarida ifodaladi. Uning arab, fors, urdu tillarida yozgan bu benazir merosi g'arb va sharq mamlakatlarida ham sevib o'qiladi. Voiz Koshifiy notiq, olim, adib, mudarris, mohir xattot sifatida ham shuhrat qozindi. Koshifiy o'zining ma'naviyat va ma'rifat xaqidagi g'oyalarini asosan «Axloqi Muhsiniy» kitobida bayon qiladi. Koshifiy o'z ma'naviy qarashlarida adolat, insonparvarlik, axloqiy, kamolot, vijdoniylik g'oyalarini olg'a suradi. Uning fikricha, adolat insonni nazorat qiluvchi tuyg'udir. Insonparvarlik insonning eng yaxshi fazilatidir.

Koshifiy ta'lim- tarbiya, adolat, diyonat xaqidagi fikrlar o'z davrida ma'naviy fikr rivojida muxim ahamiyat kasb etadi. Uning g'oyalari ma'naviyat tarixiga munosib hissa bo'lib qo'shildi, xozirgi davr yoshlar tarbiyasiga ham xizmat qilishi shubhasizdir. Demak, har bir inson, milliy-ma'naviy manbalar bilan birga Jaxon mutafakkirlarining ma'naviyat va ma'rifat xususidagi qarashlari, nazariyalaridan ham xabardor bo'lishi joyizdir. Chunki ajodlarimiz asrlar davomida tilimiz, dilimiz va dinimizni, millatning o'zligini, sharqona urf- odatlarimizni avaylab, yetuk va barkamol avlodlarni tarbiyalab kelganlar. Zero yoshlarga yaxshi tarbiya berilsa, ular baxtli saodatli bo'ladilar. Go'zal xulq fazilatlari bilan o'qituvchi- ustozlarini ham ota onalarini xursand qiladilar, butun jamiyatga manfaaat yetkazadilar. SHu boisdan ajodlarimizning ma'naviyma'rifiy g'oyalarini o'rganish va uni yoshlarga tadbiq etish lozimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Husayn Voiz Koshifiy. Futuvvatnomai sultoniyy. Ahloqi muhsiniy. (Nashrga tayyorlovchilar: Murodjon Aminov, Faxriddin Hasanov) T.: "O'zbekiston milliy entsiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2011 2.Koshifiy til odobi 281 Koshifiy. Axloqiy Muxsiniy. T.: "O'zbekiston" , 1967-98bet

3.Husayn Voiz Koshifiy. Futuvvatnomai sultoniyy. Ahloqi muhsiniy. (Nashrga tayyorlovchilar: Murodjon Aminov, Faxriddin Hasanov) T.: "O'zbekiston milliy entsiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2011,- 77 b.

TARIX DARSLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INTERFAOL METODLARNING O'RNI VA AHAMIYATI

Ganiev T.S. – katta o'qituvchi,
**Qoraqalpog'iston Respublikasi pedagoglarni
yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi**

Annotatsiya: Tezida tarix darslari samaradorligini oshirishda interfaol metodlardan foydalanishning o'рни va ahamiyati to'g'risida xulosalar chiqarilgan va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim tizimi. Islohotlar. Interfaol metodlar. Tushunchalar diktanti mashqi. Restavratsiya metodi. «Mosligini toping» mashqi. Rasmlar o'rtasidagi aloqa. Tarixiy insho. Tanqidiy fikrlash.

Bugungi kunda ta'lim tizimi, ayniqsa, xalq ta'limi tizimida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Davlatimiz rahbari tomonidan o'tkazilgan videoselektor majlisida ta'lim sifatini oshirish, barcha rahbar va mutaxassis xodimlarning ma'suliyati va malakasini oshirish, xorijiy tajribalar asosida maktab ta'limi tizimida yangi metodikalarni joriy etish bo'yicha topshiriqlar berildi [1]. Bu bildirilgan fikrlardan har bir fan o'qituvchisi o'ziga xulosa qilishi lozim deb hisoblaymiz. Shuningdek, umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartining maqsad va vazifalari, asosiy printsiplarida o'quvchilarga bilim berishda

innovatsion usullardan foydalanib darslarni tashkil etish belgilab qo'yilganligi har bir o'qituvchini o'z darslarini yangi pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etishni talab qiladi [2]. Lekin, bugungi kunda fanlarni o'qitishda fanning asosiy metodlari bilan birga tavsiya qilingan interfaol metodlarni qo'llashda o'qituvchilarda ayrim muammolar bor ekanligi hech kimga sir emas. Ushbu muammo bugungi kunda har bir o'qituvchini o'z ustida ishlash va yangi metodikalarni o'z faoliyatiga joriy etishni talab etmoqda.

O'quvchilar ongida tarixiy bilimlarni shakllantirishda bugungi kuni ta'lim tizimiga keng joriy qilingan o'qitishning interfaol metodlaridan foydalanish katta ahamiyatga egaligi ilmiy-metodik adabiyotlarda qayd etilgan [3.160-161]. Bunga asosiy sabab, tarix darslarida qo'llanilayotgan metodlar o'quvchilarning o'tilgan mavzularni oson o'zlashtirishiga, tarixiy voqyoalarga mustaqil tarzda o'z munasabatlarini bildirishga, voqyoalar ketma-ketligini mantiqiy ketma-ketlikda tushunishga va eslab qolishga, sinxron tarzda davrlar, hududlar, davlatlardagi bo'lib o'tgan tarixiy voqyoalarni taqqoslab, chuqurroq o'rganishga yordam beradi.

Maqola tezisimizda tarixiy ma'lumotlar bilan ishlash va o'quvchilarda tarixiy bilimlarni shakllantirishda yaxshi samara beradigan usullarni ko'rib o'tamiz.

Tushunchalar diktanti mashqi

Ushbu mashqni bajarishda bir nechta variantlar tayyorlanishi mumkin. O'qituvchi so'zlarni aytib beradi, ma'noni yozish uchun har bir so'zga 30 soniyadan vaqt beradi. O'quvchilar yakka tartibda berilgan topshiriqni bajaradi. Mashq oxirida o'qituvchi o'quvchilarni turli variantlarni almashishga va bir-birlarining ishlarini baholashga taklif qiladi. Agar tekshiruvchi xato topsa yoki ta'rifga rozi bo'lmasa, u o'z javobini yozishi mumkin. Bunda u boshqa rangdagi qalamdan foydalansa yaxshi bo'ladi. O'qituvchi ishlarni tekshirar ekan, nafaqat o'quvchining ishini, balki do'stining ishini qanchalik to'g'ri baholaganini, xatolarni tuzatganligini ham hisobga oladi.

Ushbu mashq orqali o'quvchilarning esda saqlash qobiliyati, tahlil qilish va xulosa qilish ko'nikmalarini rivojlantirishimiz mumkin. Tushunchalar diktanti

mashqidan o'quvchilarning yoshi va psixologik rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda qo'llanish tavsiya qilinadi.

Restavratsiya metodi

Ushbu metodni foydalanishda o'quvchilarga mavzudan kelib chiqqan holda tushuncha va atamalarni tushirib qoldirgan holda ma'lumotlar taqdim etiladi. O'quvchilar berilgan matn bilan tanishadi va tushirib qoldirilgan so'zlarni kiritish orqali tarixiy ma'lumotlarni qayta tiklashlari mumkin bo'ladi.

Ushbu metodni ikkinchi usulda foydalanganimizda o'quvchilarga tarixiy shaxslar, davlatlar, lavozimlarning nomlari, tarixiy atamalar va boshqa da asosiy tarixiy ma'lumotlar xato shaklida harflarning joylari olmashtirilgan holda beriladi. O'quvchilar esa ma'lumotlar bilan tanishib, ularni to'g'rilash va tuzatish orqali tarixiy ma'lumotlarni qayta tiklaydi.

Metodning afzalligi, birinchidan, o'quvchilarning kognitivlik qobiliyatini kuchaytiradi, ikkinchidan, o'qituvchidan ortiqcha resurs talab qilmaydi, sinf taxtasi yordamida ham ishlashi mumkin, uchunchidan, qisqa vaqt ichida o'qituvchiga bir nechta o'quvchini baholash imkoniyatini beradi, to'rtinchidan, fanlarora integratsiyani ta'minlaydi, o'quvchilarni to'g'ri va xatosiz yozishga o'rgatadi, beshinchidan, o'quvchilarning tahlil qilish ko'nikmasini rivojlantiradi.

Tarixiy sanalar va voqyoalarni, tarixiy shaxslar va ularning faoliyati, tarixiy davrlar va ularda bo'lib o'tgan voqyoalarning mosligini topishda «**Mosligini toping**» mashqidan foydalanish yaxshi samara beradi. Topshiriqlarni tayyorlashda tarixiy sanalar va voqyoalarning, tarixiy shaxslar va ularning faoliyatiga oid ma'lumotlar, tarixiy davrlar va ularda bo'lib o'tgan voqyoalar joylari olmashtirilgan holda beriladi. Topshiriqlarni o'quvchilar yakka tartibda yoki kichik guruhlarga ajratilgan holda bajarashi mumkin.

Ushbu mashqning afzallik tomoni, o'quvchilarning darsga qiziqishini kuchaytiradi, xotirasini mustahkamlaydi, sinfda yuqori kayfiyotni foyda etadi, illyustratsiyalar, har xil jadvallar asosida tarixiy bilimlarni shakllantiradi, natijada

o'quvchilarning bilish, tahlil va xulosa qilish kabi qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatini beradi.

Rasmlar o'rtasidagi aloqa mashqida o'qituvchi mavzulari bir-biriga umuman bog'liq bo'lmagan rasmlar to'plamlarini (3-4 rasm) oldindan tayyorlab qo'yadi [5]. Har bir bunday to'plam konvertga solib qo'yiladi. Juda katta bo'lmagan rasmlardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi, ularni eski gazeta va jurnallardan qiyib olish mumkin. Agar bolalar yordamidan foydalanilsa, o'qituvchida bunday rasmlarning katta to'plami hosil bo'ladi. 3-5 o'quvchilardan iborat kichik guruhlar shakllantiriladi. Har bir guruhga oq qog'oz varag'i, marker va rasmlar to'plami solingan konvert beriladi.

O'qituvchi bolalarga konvert ichidagi rasmlarni partaga chiqarib qo'yish, ularni diqqat bilan ko'rib chiqish va ularning o'rtasida qanday umumiylik borligi, qanday bog'liqlik mavjudligini aniqlashni taklif qiladi. Bunday bog'liqlik aniqlangandan so'ng, o'quvchilarga ushbu rasmlar bo'yicha tarixiy insho yozish va o'z ishlariga nom berish taklif etiladi. Qo'yiladigan shart: tarixiy insho yozish vaqtida barcha rasmlardan foydalanish kerak va unga 20-25 daqiqa vaqt ajratiladi.

Rasmlar namunasi [4]:

O'quvchilar tarixiy inshoning orqa tomoniga o'z ismlarini yozib qo'yib, ularni sinf doskasiga, devorlariga bir-biridan ma'lum masofada joylashtirib chiqadilar. Shundan so'ng barcha o'quvchilarga guruhlarining insholari bilan tanishib (o'qib) chiqish taklif etiladi. Shu tariqa o'quvchilar ishlarining o'ziga xos vernisaji, ya'ni ko'rgazmasi yuzaga keladi. Bu jarayonga darsning qolgan vaqti ajratiladi.

Bu mashqdan xronologik izchillikda o'rganiladigan yoki mantiqiy izchillik usullari qo'llaniladigan darslikdagi mavzular ustida ish olib borishda foydalanish mumkin.

Ushbu mashq o'quvchilarga dunyo o'zining barcha ko'rinishlarida yaxlitligini ko'rishga yordam beradi. Mashq o'quvchilarning kuzatuvchanligini rivojlantiradi, muloqotga kirishish ko'nikmalarini shakllantiradi, mantiqiy fikrlash qobiliyati va nutqini rivojlantiradi.

Xulosa o'rnida shuni alohida ta'kidlab o'tmoqchimiz, tavsiya qilingan interfaol metodlar o'quvchilarda tarixiy bilimlarni shakllantirishga o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatadi, o'rgangan nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llay olishga o'rgatadi, o'qituvchiga darsni samarali tashkil etishga yordam beradi, eng asosiysi, davlat ta'lim standartida belgilangan tayanch va fanga oid umumiy kompetentsiyalarni shakllantirishga, milliy standart darajasining ta'minlanishiga o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 5 aprel'dagi videoselektor majlisi

2.O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirining "Umumiy o'rtata'limning davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 2021 yil 17-dekabrdagi 406-son buyrug'i

3.Toshpo'latov, Ya.G'afforov, Tarix o'qitish metodikasi. (darslik) T-2010. Turon-Iqbol 326 b

4. Salimov T. O'.,Sultonov F. E. JAHON TARIXI (milodiy V asr oxiridan – XV asr oxirigacha). umumiy o'rta ta'lim maktablarining 7-sinfi uchun darslik. «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, Toshkent - 2017 8-22-betlar

5.Ijtimoiy yo'nalishlarda interfaol o'qitishning mashqlari va metodlari (o'quv qo'llanma) T-2008, 15-bet.

XX - ASR 70 YILLARIGA QADAR O‘ZBEKISTON ARXELOGIYASINING FAN SIFATIDAGI AHVOLI

*Yuldashev J - katta o‘qituvchi,
Jizzax viloyat pedagoglarni yangi metodikalarga
o‘rgatish milliy markazi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr 70 yillariga qadar O‘zbekiston arxeologiyasining muvaffiqiyatlari, rus va o‘zbek arxeolog olimlarning ilmiy izlanishlari, ibtidoiy jamoa davri yodgorliklarining puxta o‘rganganligi haqidagi ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: arxeologiya, Afrosiyob, Jonbosqal’a, obida, ekspeditsiya

Arxeologiya tarixning bir bo‘limidir. Tarix fani tarixiy, yozma va moddiy manbalarni o‘z ichiga oladi. Moddiy manbalarning o‘ziga xos xususiyatlari ularning alohida mutaxassislar , ya’ni arxeologlar tomonidan o‘rganilishini zurur qilib qo‘yadi.

XX asr boshida mashhur ingliz arxeologi G.Chayld ta’kidlaganidek: “arxeologiya fan sifatida o‘tmishining cheksiz ufqlarini ko‘rishni shu darajada kengaytirdi, tarixshunoslikda o‘tmishni o‘rganish imkoniyatlarini yuzlab karra oshirdi”- degan edi.

Qadimgi madaniyat o‘choqlaridan biri bo‘lgan O‘zbekiston moddiy-madaniyat yodgorliklariga nihoyatda boydir. O‘zbek xalqining uzoq o‘tmishdan qolgan tarixiy obidalarini o‘rganish, XIX asrning ikkinchi yarmida, O‘rta Osiy chor Rossiyasi tomonidan bosib olingandan so‘ng boshlangan bo‘lsa-da, Vatanimiz hududida arxeologik tadqiqotlar va moddiy madaniyat yodgorliklarini ilmiy asosda har tomonlama chuqur tekshirish ishlari XX asr birinchi yarim yilligida keng ko‘lamli amalga oshirildi.

XX asrning 20-30 yillarida O'zbekistonning turli hududlarida qator muhim arxeologik tekshirishlar o'tkazildi. 1925-1930 yillarda Samarqandda V.L.Vyatin, 1926-1928 yillarda Termizda B.P.Danike, 1925-1928 yillarda Ohangaron vodiysida M.E.Masson, 1929-1930 yillarda esa A.A.Potapov hamda 1930-1933 yillarda Farg'ona vodiysida B.A.Latinlar qazish va qidiruv ishlari olib bordilar.

1930 yillarning ikkinchi yarmida Moskva, Leningrad va O'zbekiston olimlarining hamkorligida bir nechta arxeologik ekspeditsiyalar tashkil etiladi. A.Yu.Yakubovskiy boshliq Zarafshon (1934 y); M.E.Masson rahbarligida Termiz (1936 y) va S.P.Tolstov boshliq Xorazm (1937 y) arxeologik ekspeditsiyalari shular jumlasidandir.

1945 yildan sobiq Ittifoq Fanlar akademiyasi Xorazm arxeologik-etnografik ekspeditsiyasi ishga tushdi. 1946-1948 va 1950-1952 yillarda A.N.Bernshtam boshliq Pomir-Oloy va Pomir-Farg'ona ekspeditsiyasi Farg'ona arxeologiyasini o'rgandi. A.G'.G'ulomov va V.A.Shishkinlar rahbarligida O'zbekiston Fanlar akademiyasining O'zbekiston arxeologiya ekspeditsiyasi ish boshladi. Bu ekspeditsiyaning ko'pgina otryadlari Samarqand, Buxoro va Toshkent vohalarida hamda Farg'ona va Surxondaryo vodiylarida arxeologik qazishlar o'tkazdi.

O'zbekistondagi eng qadimgi shaharlardan biri –Samarqandni tarixiy va arxeologik jihatdan har tomonlama chuqur o'rganish maqsadida 1966 yilda V.A.Shishkin boshliq Afrosiyob arxeologik ekspeditsiyasi tashkil etildi. Keyinchalik ushbu ekspeditsiyaga O'zbekiston Fanlar akademiyasining akademigi Ya.G'.G'ulomov rahbarlik qildi. (1967 y) Bulardan tashqari keyingi yillarda juda ko'p maxsus arxeologik otryadlar tashkil etilib, Chimqurg'on, Janubiy Surxon, Tuyabug'oz suv omborlari va Chorvoq GESi zonasida hamda Amu-Buxoro, Amu-Qarshi va Markaziy Farg'ona kanallari trassasida arxeologik tekshirishlar olib borildi.

Arxeologik olimlar A.P.Oklandikov, S.P.Tolstov, Ya.G'.G'ulomov va boshqalarning ko'p yillar davomida olib borgan arxeologik tadqiqotlari tufayli O'zbekiston arxeologiyasining paleolit, neolit, bronza davrlari puxta o'rganildi.

Xorazm, Buxoro, Qashqadaryo, Surxondaryo, Farg‘ona, Samarqand, Toshkent va boshqa joylarda o‘tkazilgan arxeologik qazishmalar O‘zbekistonda quldorlik va feodalizm davr arxeologiyasini o‘rganishda juda boy va qimmatli materiallar berdi. Arxeologlar tomonidan topilgan muhim yodgorliklar, ayniqsa moddiy-madaniyat yodgorliklari O‘rta Osiyo xalqlari qadim zamonlardayoq yuksak va o‘ziga xos madaniyatga ega ekanini va jahon xalqlari madaniyatiga ma’lum hissa qo‘shganini shubhasiz fakt deb tasdiqlashga imkon beradi.

1938-1939 yillarda A.P.Oklandikov tomonidan O‘zbekistonning muste davri yodgorliklaridan biri Teshiktosh g‘or makoni topib o‘rganildi. Ushbu topilma muste davri bo‘yicha juda ko‘plab qimmatli ma’lumotlarni berdi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasidagi Jonbosqal’a yaqinidagi S.P.Tolstov tomonidan topib tekshirilgan neolit davri yodgorligi fanda “Kaltaminor” madaniyati deb nom oldi. Bu madaniyatga mansub bo‘lgan yodgorliklardan 60 dan ortiqrog‘i 1950-1966 yillar oralig‘ida Zarafshon va Qashqadaryo etaklaridan topib o‘rganildi.

Mustaqil arxeologik tadqiqotlarni Ya.G‘ulomov ilk bor 1936 yilda qadimgi Xorazm yerlarida havaskor arxeolog do‘sti T. Mirg‘iyosov bilan birgalikda boshladi. 1937 yilda uning guruhiga arxeolog A.I.Terenojkin va arxitektor B.N. Zasipkinlar jalb etildi.

Ya.G‘ulomov qadimgi Xorazm yerlarida saqlanib qolgan son-sanoqsiz arxeologik yodgorliklar, bu ko‘hna o‘lkani qachonlardir obi hayot bilan ta’min etgan ko‘hna sug‘orish tarmoqlarining quruq o‘zanlari va atrofda sochilib yotgan turli-tuman arxeologik topilmalarni o‘rganar ekan, dehqonchilik xo‘jaligining asosi hisoblangan sug‘orish tarixi bilan jiddiy shug‘ullanishni ilmiy-tadqiqotlarining o‘zagi sifatida qaraydi. Chunki, O‘rta Osiyoning qadimgi madaniyat maskanlaridan biri hisoblangan Xorazmning o‘zlashtirilib obod etilish tarixi, qadimgi madaniyati va bu o‘lka aholisining ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlari bilan bog‘liq bo‘lgan qator masalalarga aniqlik kiritish uchun Xorazmning sug‘orilish

tarixini bosqichma-bosqich sinchiklab o'rganish va katta kuch bilan keng ko'lamdagi tadqiqotlarni amalga oshirish zarur edi.

Ya.G'ulomov Xorazm vohasida qal'a, qo'rg'on eski shahar xarobalarini o'rganishda go'yo ochiq usuldagi muzey-qo'riqsona sifatida turgan, turli davrlarda qurilgan me'moriy komplekslarga boy Xiva shahriga, uning obidalariga alohida e'tibor qaratadi, ular ustida ko'plab tadqiqotlar olib boradi. Bu izlanishlarning natijasi 1941 yilda Ya.G'ulomov qalamiga mansub "Xiva shahri obidolari" nomli kitobi bosilib chiqadi.

1965 yili Afrosiyob yodgorligida ilk o'rta asrlardagi Samarqand hokimi Varxumanning muhtasham saroyi ochiladi. Saroy devorlari takrorlanmas rang tasvir suratlar bilan bezatilgan edi. Lekin respublikada ushbu qimmatli topilmalarni yuksak saviyada ko'chirib oladigan tajribali ta'mirchi, san'atshunoslar yetishmas edi. Topilmalarni ochish ma'lum muddatda kechiktiriladi. 1966 yilda Ya.G'ulomov O'zbekiston Respublikasi FA Tarix va Arxeologiya instituti qoshida kimyo-texnologiya tadqiqotlari va konservatsiyalash laboratoriyasini tashkil etilishiga juda katta hissa qo'shdi. Ushbu laboratoriyada olimlar ishlab chiqqan kimyoviy ta'mirlash usullari tufayli ko'pgina san'at obidolari, jumladan, jahon madaniyatining durdonalaridan bo'lgan Afrosiyob, Varaxsha, Zartepa, Tovqa, Jartepa tasviriy san'at asarlari, Sopollitepa, Kuyovqurg'on haykallari, turli yozuv madaniyati namunalari saqlab qolindi va xalqimizning madaniy merosiga aylantirildi.

O'zbekistonda keng ko'lamda olib borilgan arxeologik izlanishlar tufayli O'rta Osiyoning qadimiy madaniyat markazlaridan hisoblangan Samarqand, Buxoro, Xorazm, Qashqadaryo va Toshkent vohalarida, Farg'ona va Surxondaryo vodiylarida O'rta Osiyo xalqlari tarixining turli bosqichlariga oid juda ko'p nodir moddiy madaniyat yodgorliklari topib o'rganildi. Arxeologik yodgorliklarni keng ko'lamda va muntazam ravishda o'rganish ularning davrini aniqlab olish imkonini beribgina qolmay, balki O'rta Osiyo xalqlarining ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy tarixi bilan bog'liq bo'lgan juda ko'p masalalarni yechib berdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

А.В.Арциховский. Археология асослари. Ўқитувчи Тошкент. 1970.

Ўзбекистонда археология фанини ривожлантириш концепцияси
//Ўзбекистон моддий маданияти тарихи // 32-нашр 2001.

Т.Ш. Ширинов, М.Х.Пардаев, Ж.К.Мирзааҳмедов. Академик
Я.Ғ.Ғуломовнинг ҳаёт йўли ва илмий мероси. //Ўзбекистон моддий маданият
тарихи// 29-нашр. Самарқанд. 1998.

TARIX DARSLARIDA «TARIXIY SANA» METODIDAN FOYDALANISHDA YANGICHA YONDOSHUV

Ganiev E.S. – o‘qituvchi,

Qoraqalpog‘iston Respublikasi Kegayli tumani 34-sonli maktab

Annotatsiya: Ushbu tezisda tarix darslarida «Tarixiy sana» metodidan foydalanishda yangicha yondoshuv asosida ko‘rib chiqilgan va ularning afzalliklari to‘g‘risida xulosalar chiqarilgan.

Kalit so‘zlar: Ta’lim tizimi. Islohot. Tarix darslari. Pedagogik kreativlik. Tarixiy sana. Tarixiy voqea.

Bugungi zamonaviy jamiyatda inson faoliyatining eng keng sohalaridan biri – ta’lim tizimi hisoblanadi. Shunki, so‘nggi yillarda ta’limning ijtimoiy mavqei oshib, jahonning ko‘pchilik davlatlarida ta’limning barcha turlariga bo‘lgan qarashlar o‘zgardi. Ta’lim davlatlarning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishining ustuvor, etakchi omili sifatida qaralmoqda. Ushbu holat bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida ham davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunda ta’lim oluvchiga ta’lim olish turini tanlash erkinligi, ta’lim olishdagi tenglik, uzluksizlik va uzvuylik, butun hayot davomida o‘qish va boshqa da qator imkoniyatlar ta’lim olish tamoyillarida belgilab berilgan [1]. Shunday

ekan, hozirgi kunda ta'lim tizimi shaxs va jamiyatni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning «Eng katta boylik-bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros-bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik-bu bilimsizlik hisoblanadi» degan fikrlari bugungi kunda nafaqat pedagoglarni, ota-onalarni, butun jamiyat a'zolarini chuqur o'ylandirishi zarur [2].

O'quvchilar ongida tarixiy bilimlarni shakllantirishda bugungi kuni ta'lim tizimiga keng joriy qilingan o'qitishning interfaol metodlaridan foydalanish katta ahamiyatga egaligi ilmiy-metodik adabiyotlarda qayd etilgan [3.160-161]. Bunga asosiy sabab, tarix darslarida qo'llanilayotgan metodlar o'quvchilarning o'tilgan mavzularni oson o'zlashtirishiga, tarixiy voqealarga mustaqil tarzda o'z munosabatlarini bildirishga, voqealar ketma-ketligini mantiqiy ketma-ketlikda tushunishga va eslab qolishga, sinxron tarzda davrlar, hududlar, davlatlardagi bo'lib o'tgan tarixiy voqealarni taqqoslab, chuqurroq o'rganishga yordam beradi.

Umumta'lim maktablarida o'quvchilar uchun asosiy kurol va bilim manbai bu darslik hisoblanadi. Lekin, ushbu darsliklarda berilgan ma'lumotlarni o'quvchilar qanday o'zlashtirmoqda, o'quvchilarni qanday qilib samarali o'qitish mumkin, berilgan ma'lumotlari qaysi usullar bilan etkazib bergan maqul yoki tarix darslarida atamalar bilan ishlashda qanday usullardan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi degan savollar har bir o'qituvchini o'ylantirishi tabiiy hol.

Tarix darslarida biz hohlaymiz mi, yo'q mi tarixiy sanalar bilan ishlashimiz zarur. Shunki, har bir mavzuda kamida 5-6 ta tarixiy sanalar va ularda bo'lib o'tgan tarixiy voqealar o'rganiladi. Ushbu sanalarni eslab qolish, ularda bo'lib o'tgan tarixiy voqealarning kelib chiqishini bilish o'quvchilarda qiyinchilik to'g'adiradi. Yana bir jihati metodlarni bir xil uslubda foydalanish o'quvchilarni zeriktirishi mumkin.

Shunday ekan, biz ushbu maqola tezisimizda tarix darslarida tarixiy sanalar va voqealar bilan ishlashda yaxshi natija beradigan metodni yangicha yondoshuv asosida ko'rib o'tamiz.

«Tarixiy sana» metodi tarixiy sana va voqealar bilan ishlashda eng samarali usullardan biri hisoblanadi. Metodning ahamiyati shundan iboratki, o‘quv fani bo‘yicha yangi mavzu yoki bo‘limdagi ma’lumotlarni o‘quvchi tomonidan eslab qolish, mustaqil xulosa berish, shu orqali o‘z bilimlarini baholashga imkoniyat yaratish va o‘qituvchiga qisqa vaqt ichida barcha o‘quvchilarni baholay olishga qaratilgan [5].

«Tarixiy sana» metodidan darslarimizda o‘tilgan mavzuni takrorlash va yangi mavzuning mustahkamlash bosqichlarida o‘quvchilarning bilimini aniqlash hamda mustahkamlash maqsadida qo‘llash mumkin. Ijodiy yondoshgan holda metodni bir nechta usullarda foydalanishimizga bo‘ladi. Birinchi usulda namunada keltirilganday qilib, o‘quvchilarga topshiriq sifatida mavzuda o‘rganilgan tarixiy sanalar beriladi. Bunda o‘quvchi berilgan jadval asosida tarixiy voqealarni yozishi kerak.

Namunalar:

Tarixiy sanalar	Tarixiy voqealar
486 yil	
496 yil	
732 yil	

Bunda o‘quvchilar yakka tartibda daftarlariga berilgan atamalar mazmunini darslikdan foydalanmagan holda yozishlari talab qilinadi. Ushbu jarayonda o‘quvchilarning esda saqlab qolish qobiliyati ko‘proq rivojlanadi.

Metodni qo‘llashning ikkinchi usulida o‘quvchiga tarixiy voqealar taqdim etiladi va o‘quvchilarga tarixiy sanani yozish topshiriq sifatida beriladi.

Tarixiy sanalar	Tarixiy voqealar
	Merovinglar sulolasiga asos solinishi
	Xlodvig tomonidan xristian dinining qabul qilinishi

	Puate jangi
--	-------------

Uchinchi usulda o'quvchilarga tarixiy sanalar va ularda bo'lib o'tgan tarixiy voqealar jadvalga bir-biriga noto'g'ri tartibda joylashtiriladi va o'quvchilar ma'lumotlarni tahlil qilgan holda berilgan sanalarni voqealar bilan moslashtiradi.

	Tarixiy sanalar		Tarixiy voqealar
	486 yil		Xlodvig tomonidan xristian dinining qabul qilinishi
	496 yil		Puate jangi
	732 yil		Merovinglar sulolasiga asos solinishi

Javoblari: 1-s, 2-a, 3-v

Tarixiy sana metodidan o'qituvchilar ortiqcha resurs sarf qilmasdan sinf taxtasi yordamida foydalanish imkoniyati mavjud. Ushbu metodni samarali foydalanish orqali o'quvchilarda tarixiy bilimlarni shakllantirishga yordam beradi.

Xulosa o'rnida shuni alohida ta'kidlab o'tmoqchimiz, ushbu metodni o'quvchilarning yoshiga moslashtirgan holda qo'llash tavsiya qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni 2020-yil 23-sentyabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi (2020 yil 24 yanvar')
3. Toshpo'latov T, .G'afforov Ya, Tarix o'qitish metodikasi. T-2010. 9,160-161 betlar
4. Хохлова Д.А. Педагогика. «Наука, инновация технологии» №2, 2013
5. Salimov T.Nasrullaev L va boshqalar. Jahon tarixi. Umumta'lim maktablarining 7-sinflari uchun darslik. T-2022.

XVI ASRDA XIVA XONLIGI SIYOSIY-TARIXIY GEOGRAFIYASI

*Holmetova R.B.- tarix fani o'qituvchisi,
Xorazm viloyati, Yangibozor tumani 20-son
Maktabi*

Xorazm vohasi Movarounnaxr o'lkalaridan suvsizcho'llar bilan ajralib typapedi. Shu sababli kadimdanok vujudga kelgan savdo yo'llari uning manfaatlarini Volgabuyi hamda Kaspiyorti mamlakatlarigaqaratgan. Xorazm tevaragida ko'chmanchilik bilan hayot kechirgan ko'p sonli turkman qabilalari katta xarbiy kuch bo'lib, undan har vaqt qo'shnilarga qarshi kurashda foydalanish mumkin bo'lgan. Ana shu sharoitlar Xorazmning erta ajralib, unda mustaqil xonlik tashkil topishiga olib keldi.

Xorazm XVI asr boshlarida dastlab Shayboniyxon, keyin Shoh Ismoil tomonidan bosib olindi. Eron hukmdori Xorazmning Xiva va Hazorasp, Urganch, Vazir shaharlariga uchta noib jo'natdi. Xalq shia mazhabidagi qizilboshlardan qutulish maqsadida "jihad" e'lon qilib, Vazir qozisi Umar boshchiligida mashhur xonadon vakili Sayid Ota avlodidan bo'lgan Sayid Hisomiddin qattol tavsiyasi bilan Dashti Qipchoqdan Shaybon Berka sulton o'g'illari Elbars va Bilbars sultonlar Vazir taxtiga taklif kilinadi²⁶.

Buxoro shayboniylari Berka sulton xonadoni bilan garchand bir shajaradan bo'lsa-da, ular o'zaro dushmanlik munosabatida edilar. Shayboniyxon bobosi Abulxayrxonning davlatini tiklash uchun kurashayotganda mustaqillikka intilgan Berka sultonni o'ldirganligi buning sabablaridan biri edi. Shu bois dashtdagi o'z qarorgohlarida yashab qolgan Berka sulton o'g'illari va qarindoshlari Shayboniyxon yurishlarida ishtirok etmaganlar.

²⁶ Абулғозихон Шажарай турк. -Т.: Чулпон, 1992. - Б. 121.

1511 yilda Vazir shahri²⁷ Eron qizilbosh qo‘shinlaridan ozod etilib, hokimiyat tepasiga Elbarsxon (1511-1516) keldi. Xiva shayboniylarining xukmronligi o‘rnatilgan Xorazm 1511 yilda Xiva xonligi nomi bilan ataluvchi mustaqil xonlikka aylandi. Shytariqa 1770 yilgacha Xivada xukmronlik qilgan shayboniylar sulolasiga asos solindi. Abulg‘ozixon “Shajarai turk” asarida yozishicha, Bazipshahri xududi oldin ancha katga bo‘lgan, ichki urushlar natijasida, Elbarsxon egallagan paytda uchta - Vazir, Yangishaxr va Tirsak hokimlik yerlari qolgan edi. Vazirda Elbarsxon, Yangishaxrda Bilbarsxon xokimlik kilib, uch oydan so‘ng Urganch ham egallandi. Tez orada poytaxt Vazir shaxridan Urganch shahriga ko‘chirildi.

Xorazmga Dashti Qipchoqdan kelib joylashgan sulola vakillari dasht an‘analariga asoslangan davlat boshqaruvi, ya’ni mamlakatni mayda udellarga bo‘lib boshqarish tizimini etishgan. Xususan, Elbarsxon xam Vazir va Urganch qo‘lga kiritilgach, Yodgorxon xonadoniga mansub amakivachchalarini huzurlariga taklif qilib, Urganchni Amnakxonning farzandlariga topshirgan edi.

Tez orada Xiva, Xazopacp, Katqizilboshlardan tozalandi. 1524 yilda shox Ismoilning o‘limi o‘zbeklarning Urganchda mustahkam o‘rnashib, bu xududga anchagina yerlarni – Sharqda hozirgi Turkmanistonning janubiy qismi, Eronning shimolida Saraxs tumani, Orol va Mang‘ishloqni qo‘shib olishga imkon berdi.

Elbarsxon davridayok xonlikning siyosiy geografiyasi shakllanib bo‘ldi. Uning tasarrufiga Xorazm - Amudaryo etaklaridagi qadimiy dehqonchilik vohasi, shuningdek Mang‘ishloqning Abulxon tog‘lari, Dehiston va O‘zboy atrofidagi ko‘chmanchi turkman xuludlari kirgan. Xiva xonligining sharqiy chegarasi to XX asrgacha Amudaryo chap soxilidagi Darg‘on (Darg‘onota) qal’asi xududi bo‘lgan²⁸.

XVI asrda Xorazm hali markazlashgan davlat darajasiga yetmagan, bu yerda qabila-urug‘chilik tuzumining asoratlari kuchli edi. Hukmron sulolada urug‘

²⁷ Устюрта, Кухза Урганчдан 60 чакирим узокликда жойлашган, XV аср урталарида Ўзбек хонларидан Мустафохон курдирган.

²⁸ Огахлий М. Зубдату-т таворих. -Т.: Ўзбекистан, 2009. - Б.б.

oqsoqoli xon deb e'lon qilingan, to'ra mug'ul udumlari saqlanib qolgan. Xon deb e'lon kilinganidan keyin uni amirlar, musulmon ruxoniylari, yaqin qarindoshlarni oq kigizga o'tkazishgan. Hukmdor vafot etishi bilan taxtni uning o'g'li emas, undan keyingi ukasi, faqat ukasi bo'lmagan taqdirdagina xonning katta o'g'li egallagan²⁹. Elbarsxondan so'ng ukasi Bilbarsning o'g'li Sultonhoji, Suiyonxondan so'ng ukasi Bo'chg'axonning taxtga o'tkazilishi bunga misoldir.

Xon xonadonining kattasi xonlik taxti bilan birga poytaxtshaharni ham olgan. Xonning urug'lari va xesh-aqrabolari ulush sifatida viloyat va shaharlarni idora qilishgan, ayni paytda mustaqil bo'lishga intilishgan. Xon hokimiyati qabila zodagonlari bilan cheklangan, nizo va feodal urushlar tinmagan. Masalan, Abulg'ozixon ma'lumotlariga ko'ra, xonlik hududi So'fiyonxon zamonida (1516-1522) quyidagicha idora qilingan: xon poytaxt Urganchda, Vazir, Yangishaxr, Tirsak, Xuroson, Durun, Mang'ishlok turkman hududini Elbarsxon vorisi Sultong'ozini sulton; suv bo'yidagi Xiva, Hazorasp, Kat, Buldumsoz va Pingichka shaxarlari, tog' yaqinidagi Bog'obod, Niso, Obivard, Chahordeh, Maxna, Chacha xududi, Amudaryoning Kaspiy yo'nalishi -O'zboy kanali bo'yi, Abulxon va Dexistonda yashovchi turkman qabilalari xududi Amnakxonning to'rto'g'li-Bug'cha, Avanesh, Aqatay, Qolxon tomonidan boshqarilgan¹.

XVI asrning II yarmida Xorazm iqtisodiy inqirozga duchor bo'ldi. Buning asosiy sabablaridan biri-Amudaryoning o'z o'zanini o'zgartirib 1573 yildan boshlab Kaspiy dengiziga oqmay qo'yganligi edi. Daryo 15 yil davomida Orol dengizi yo'nalishiga burildiki, natijada eskn o'zan atrofidagi yerlar cho'lga aylandi. Poytaxt Urganch va uning atroflari, unga qarashli qishloqlarda hayot to'xtab, axoli xonlikning boshqa xududlariga ko'chib keta boshladi. Xonlik uchun kutilmagan bu tabiiy ofat keyinchalik xonlik poytaxtining Urganchdan Xivaga ko'chirilishiga olib kelib, xonlik tabiiy, siyosiy, aholi, xo'jalik tarixiy geografiyasiga juda katta ta'sir ko'rsatdi.

Веселовский Н. Очерк историко-географических сведений о Хивинском ханстве от древнейших времен до настоящего -СПб., 1877. -С. 140.

¹ Абулғозихон Шажарай турк. -Т.: Чўлпон, 1992. - Б. 125.

Bundan tashqari, Xorazmning XVI asrda ikki marta Buxoro xonligi tomonidan bosib olinishi, shuningdek, o'zaro qabilaviy urushlar, og'ir soliqlar hamda turli to'lov va jarimalar mamlakat aholisini xonavayron qildi. Iqtisodiy tanglik davlatning siyosiy ahvoliga juda katta ta'sir ko'rsatdi. Shimoldan Xiva xonligiga tashqi dushman xavfi ortib, XVI asr boshida goh Nechay, goh Shamay boshchiligida dam qalmlar, dam qozoqlar, dam ural kazaklari xujum qilib turishgan.

Umuman olganda, mazkur davrda quyi Amudaryoda Xiva xonligi nomi bilan mashhur bo'lgan tarixiy-madaniy mintqa siyosiy geografiyasi shakllandi. Bu ichki urushlar natijasida tez-tez o'zgarib tipca-da, keyingi asrlarda xonlik siyosiy geografiyasi rang-barangligi yanada mustahkamlandi.

TARIX DARSLARIDA O'QUVCILARNING TANQIDIY FIKRLASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

*Ganiev T.S.- katta o'qituvchi,
Qoraqalpog'iston Respublikasi pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish
milliy markazi*

Annotatsiya: Tezisda tarix darslarida o'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish usullari ko'rsatib o'tilgan va ahamiyati to'g'risida xulosalar chiqarilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim tizimi. Islohotlar. Interfaol metodlar. «Tarixiy mozaika» mashqi. Toza taxta mashqi. «Uch gap» o'yini. Jamaoda ishlash. Tanqidiy fikrlash. Dars samaradorligi.

Kelajagimiz bo'lgan, voyaga etib kelayotgan yosh avlodni har tomonloma ma'naviy va jismoniy jihatdan etuk insonlar qilib tarbiyalash har bir davrda ham

muhim hisoblangan. Bu borada bugungi kunda ishlar yana da jadal sur'atlarda olib borilmoqda. Davlatimiz rahbari tomonidan ta'lim sohasi, ayniqsa, xalq ta'limi tizimini tubdan yaxshilash, maktablarda ta'lim sifatini oshirish bo'yicha qator vazifalar belgilab berilmoqda va bu holat esa tizim rahbariyati ham da pedagog xodimlarining mas'uliyatini yana da oshirmoqda. Prezidentimizning «Maktabda o'qitish metodikasi o'zgarmasa ta'lim sifati ham, mazmuni ham o'zgarmaydi» degan fikrlari ham har bir maktab o'qituvchisining o'quvchilarga samarali ta'lim berishda o'z ustida muntazam ishlashini, kasbiy mahoratini rivojlantirib borishini talab etadi va katta ma'suliyat yuklaydi [1].

An'anaviy ta'lim berishdan farqli o'laroq, interfaol o'qitish «ta'lim jarayonining asosiy ishtirokchilari – o'qituvchi, o'quvchi va o'quvchilar guruhi o'rtasida yuzaga keladigan hamkorlik, qizg'in bahs- munozara, o'zaro fikr almashish imkoniyatiga egalik asosida tashkil etiladi, ularda erkin fikrlash, shaxsiy qarashlarini ikkilanmay bayon etish, muammoli vaziyatlarda echimlarni birgalikda izlash, o'quv materiallarini o'zlashtirishda o'quvchilarning o'zaro yaqinliklarini yuzaga keltirish, «o'qituvchi – o'quvchi – o'quvchilar guruhi»ning o'zaro birlarini hurmat qilishlari, tushunishlari va qo'llab-quvvatlashlari, samimiy munosabatda bo'lishlari, ruhiy birlikka erishishlari kabilar bilan tavsiflanadi» [2].

O'quvchilarda ongida tarixiy bilimlarni shakllantirishda bugungi kuni ta'lim tizimiga keng joriy qilingan o'qitishning interfaol metodlaridan foydalanish katta ahamiyatga ega [3]. Bunga asosiy sabab, dars jarayonida qo'llanilgan interfaol metodlar o'quvchilarning o'zlarini mustaqil bilim olishga chorlaydi, darsning sifat-samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Lekin, bugungi kunda tarix fani o'qituvchilari orasida ham darslarda interfaol metodlarni foydalanishda bir qancha muammolar mavjud ekanligi sir emas. O'zaro tajriba almashish va fan o'qituvchilariga metodik yordam berish maqsadida maqola tezisimizda tarix darslarida, shuningdek, boshqa fanlarda ham mavzudan kelib chiqib foydalanishi mumkun bo'lgan interfaol usullarni ko'rib o'tamiz.

«Tarixiy mozaika» mashqi

Jamoaning ishi tarixiy mavzudagi mashhur rasmlardan biri bo'lgan kichik bir parcha (masalan, 1/8 yoki 1/4 qism) bilan boshlanadi [4]. Agar ishtirokchilar uning nomini taxmin qila olmasalar, parcha ko'payadi (ikki marta). Jamoa rasm nomini qanchalik tez bilib olsa, shuncha ko'p ball oladi.

Tarixiy mozaika mashqini tarix darslarida illyustratsiyalar bilan ishlashda keng turda foydalanish mumkin.

Ushbu mashq o'quvchilarning diqqat-e'tiborini bir joyga jamlashga yordam beradi va xotirasini mustahkamlaydi, jamaoda ishlash va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Toza taxta mashqi

Toza taxta mashqini tashkil qilish uchun, yangi materialni tushuntirishdan oldin, o'qituvchi sinf taxtasining turli uchlarida, tasodifiy tartibda, savollarni yozadi (o'yin qulayligi uchun ular raqamlangan bo'lishi kerak), ularni odatiy shaklda ham ifodalash mumkin, chizmada, diagrammada, rasmning fragmentida va hokazo. Ular o'rganilayotgan mavzu materiali asosida tuzilishi kerak.

O'qituvchi yangi materialni tushuntirish jarayonida sinf o'quvchilariga "Toza taxta" o'yinida ishtirok etishini aytadi.

Taxtaga qarang, u umuman toza emas, aksincha, hammasi turli savollar bilan to'ldirilgan. Ularga javoblar mening hikoyamda bo'ladi. Men vaqti-vaqti bilan har qanday savolga javob berishga tayyormisiz, deb so'rayman. Agar siz unga javob bersangiz, bu savol o'chiriladi. Ushbu o'yinning maqsadi - dars oxirigacha taxtani tozalash.

Toza taxta mashqining yana bir varianti kichik musobaqani o'z ichiga olishi mumkin: qaysi qator ko'proq savollarni o'chirishga yordam beradi. Bunday holda, qaysi qatorlar ma'lum bir savolga javob berganligini belgilash kerak.

Uchinchi variant - o'qituvchi tushuntirganidek, barcha talabalar savollarga daftarda yozma ravishda javob berishlari mumkin. Keyin eng ko'p savollarga javob bergan o'quvchi aniqlanadi. "Barcha savollarga javob berganlar qo'llaringizni ko'taring", deb so'raydi o'qituvchi. Agar ular yo'q bo'lsa, unda

quyidagi savol beriladi: "Kim bitta savolga javob bermadi?" va hokazo. Uning javoblari ovoz chiqarib o'qiladi va savollar taxtadan o'chiriladi. G'olib o'ziga tegishli bahoni oladi. Agar savollar javobsiz qolsa, boshqa o'quvchilar javob berishlari mumkin. Agar shundan keyin ba'zi savollar javobsiz qolsa, ular avtomatik ravishda sinf uchun uy vazifasiga aylanadi.

Ushbu mashq o'qituvchiga ortiqcha resurslarsiz dars o'tish imkonini beradi, o'quvchilarning diqqatini bir joyga jamlagan holda ularni faollashtiradi va darsning samarali o'tishiga zamin yaratadi.

“Uch gap” o'yini

“Uch gap” o'yinida o'quvchilar diqqat bilan tinglashlari va o'qituvchi hikoyasining mazmunini uchta sodda gapda yetkazishlari kerak. Kimning hikoyasi qisqaroq bo'lsa va shu bilan birga mazmunini to'g'ri etkazsa, g'olib hisoblanadi.

O'yinning yana bir versiyasi bosma matn bilan ishlaydi. Bu darslik paragrafidan olingan kichik mavzuchalar bo'lishi mumkin. O'quvchilar o'z daftarlariga uchta oddiy jumlani yozishlari mumkin. Bunday holda, g'olibni aniqlash qulayroqdir.

Bu qoidalarga ega oddiy o'yin. U asosiyni tanlash uchun mantiqiy operatsiyaga asoslangan. O'yinni qiziqarli qiladigan shartli komponent ushbu "asosiy" ni uchta oddiy jumlagacha qo'yish qoidasi orqali erishiladi. Busiz, o'yin yo'q, odatiy ta'lim vazifasi mavjud. Qoidaning bajarilishi kichik raqobatning asosini tashkil qiladi: kim eshitgan yoki o'qigan narsaning mazmunini uchta jumlada aniqroq va qisqacha bayon qila oladi va, ehtimol, boshqa variantlar bilan to'qnashuvda o'z versiyasini taqdim etadi yoki himoya qiladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu vazifani bajarayotganda, maktab o'quvchilari g'alabadan uzoqlashtiradigan ba'zi tipik xatolarga yo'l qo'yadilar: kimdir tayyor jummalarni qayta yozadi; kimdir qiziqarlisini tanlaydi, lekin asosiy narsa emas; kimdir jummalarni juda murakkab va uzun qiladi.

Ushbu o'yin juda muhim mahoratni rivojlantirishga yordam beradi - matbuot bilan ishlash ko'nikmalariga asoslangan asosiy narsani ajratib ko'rsatish, axborot

oqimiga yo'naltirish, reja, mavhum, shuningdek, ish paytida. o'yinda nutqni rivojlantirish bo'yicha ba'zi ishlar mavjud.

Xulosa o'rnida shuni alohida ta'kidlab o'tmoqchimiz, tavsiya qilingan interfaol metodlar o'quvchilarda tarixiy bilimlarni shakllantirishga o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatadi, o'rgangan nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llay olishga o'rgatadi, o'qituvchiga darsni samarali tashkil etishiga yordam beradi, eng asosiysi, davlat ta'lim standartida belgilangan tayanch va fanga oid umumiy kompetentsiyalarni shakllantirishga, milliy standart darajasining ta'minlanishiga o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev rahbarligidagi maktab ta'limini rivojlantirish masalalari yuzasidan videoselektor yig'ilishidan (2022 yil 28 yanvar)

2. Inoyatov U.I., Muslimov N.A., Usmonboeva M., Inog'omova D. Pedagogika: 1000 ta savolga 1000 ta javob: Metodik qo'llanma. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2012. – B.122

3. Toshpo'latov, Ya. G'afforov, Tarix o'qitish metodikasi. T-2010. 160-161 b

4. Суворова М.О. Вопросы инновационных технологий обучения, пришедших на смену традиционным методам обучения // Образование и проблемы развития общества. – 2017. – № 1(3).

MIRZO ULUG'BEK - SHARQ ASTRONOMIYASI ASOSCHISI

Tadjiyeva N.D. - UrDU

Tarix yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: Mirzo Ulug'bekning o'rta asrlar sharoitida namoyon etgan ilmiy jasorati bugungi kun olimlarini hayratga soladi. Bu buyuk alloma o'zida minglab yulduzlarning harakatini jumladan mukammal astronomik jadvalni

yaratdi. Ulug‘bekning hayoti va ilmiy faoliyati xalqimizning ma‘naviyatining poydevoriga qo‘yilgan tamal toshlaridan biri bo‘lib, yurtimizda bundan necha zamonlar oldin fundamental fanlarni rivojlantirishga qanchalik katta ahamiyat berilganini ko‘rsatadi. Ulug‘bek tashkil qilgan Samarqand madrasasi va ilmiy to‘garagi sharq madaniyati va fani tarixida nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi. Turli xalqlarning madaniy rivojlanishiga katta ta‘sir ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: Rasadxona, sinuslari va tangenslar, muarrirlar, xattotlar.

Ulug‘bek yashab ijod etgan davr XIV asr oxiri va XV asrning birinchi yarmi nafaqat Movarounnahr, balki dunyo tarixidagi muhim bir palla edi. Biroq Movarounnahr, Xuroson va boshqa qo‘shni Sharq mamlakatlarining o‘sha davrdagi tarixi ko‘p jihatdan Ulug‘bekning bobosi Temurning faoliyati bilan bog‘liq edi.

Ulug‘bek Samarqandda hokim bo‘lishi bilan, olimlarni, shoir va me‘morlarni to‘playdi. Lekin bundan ilm-ma‘rifat faqat Samarqandda bo‘lgan, degan xulosa kelib chiqmaydi. O‘sha davrning yetuk olimi Abdurazzoq Samarqandiyning aytishicha, Samarqand bilan bir qatorda Hirot ham Ulug‘bek va Shohruh davrida Sharqning yirik madaniyat markaziga aylanadi. Albatta, bunda eng avvalo Ulug‘bekning xizmati beqiyos kattadir. U o‘z davrining yetuk olimlaridan biri bo‘lib yetishdi. Ulug‘bek hokimligi davridagi taraqqiyparvar yangiliklar butun o‘rta asr madaniyati tarixida ulkan ahamiyat kasb etadi. U qadimgi yunon olimlaridan Platon (Aflotun), Aristotel (Arastu), Gippart (Ibarxus) va Ptolemey (Batlimus)larning asarlarini va o‘z vatandoshlaridan Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Xorazmiy va Nasiriddin Tusiyning asarlarini tahlil qilgan edi. Rus akademigi V.V.Bartoldning aytishicha “islom olamida Ulug‘bekkacha hech bir podshoh olim bo‘lmagan”. Tarixda ko‘p musulmon hokimlari olimlarga homiylik qilib, ularning ilmiy izlanishlariga sharoitlar yaratib berganligi ma‘lum. Biroq, ularning barchasidan farqli o‘laroq, Ulug‘bekning o‘zi jiddiy astronom va matematik bo‘lib, o‘z atrofidagi olimlar bilan hamkorlikda ijod etgan.

Ulug‘bek Movarounnahrni butun musulmon mamlakatlarining ilmiy markaziga aylantirishga harakat qildi. Samarqanddagi madrasaga Ulug‘bek tez orada mudarris va olimlarni to‘play boshlaydi va shu tariqa uning Samarqandda astronomik ilmiy maktabi shakllanadi. Bu maktabning asosiy mudarrislari ilmni davom ettirishlariga to‘la sharoit mavjudligi uchun Temur davridayoq Samarqandga kelgan Taftazoniy, Mavlono Ahmad va Qozizodaning maslahati bilan Ulug‘bek otasining mulki Xurosonning Koshon shahridan G‘iyosiddin Jamshid Koshiyni keltiradi. Samarqandga Movarounnahrning turli shaharlaridan va Xurosondan to‘plangan olimlarning soni 1417-yilga kelib 100 dan ortib ketadi. Ular orasida adiblar, muarrixlar, xattotlar, musavvirlar, geograflar bor edi. Lekin astronomiya va matematika sohasidagi olimlar sharafliroq va obro‘liroq edi. Ular orasida Qozizoda bilan Koshiy eng salobatli va nufuzli edilar.

Mirzo Ulug‘bek temuriyzodalar ichida fan va madaniyat taraqqiyotiga eng ko‘p va salmoqli hissa qo‘shgan hukmdordir. U Samarqandda birinchi falakkiyotshunoslik akademiyasiga asos solgan siymo sifatida dunyoga nom taratadi. Bu so‘zlar rivoyat yoki afsona emas, balki jahonning ulug‘ allomalari tomonidan tan olingan haqiqatdir. Ulug‘bek akademiyasini tan olgan va dunyoga taratgan kishi bu – fransuz yozuvchisi, faylasufi va tarixchisi Volter (1694-1778) dir. Bo‘riboy Ahmedov o‘zining “”Ulug‘bek”” kitobida Volterning quyidagi so‘zlarini keltiradi: “”Transoksianada uning o‘rniga taxtga chiqqan mashhur Ulug‘bek Samarqandda birinchi akademiyasiga asos soldi, yer kurrasini o‘lchashni buyurdi va falakiyotshunoslik jadvallarini tuzishda ishtirok etdi””.³⁰

Chindan ham Ulug‘bek tomonidan qurdirgan rasadxona o‘z davrining akademiyasi bo‘lgan. Tarixchi olim, professor G.A.Hidoyatov bu haqda haq gapni aytgan: “Samarqandda barpo etilgan Ulug‘bek rasadxonasi ulkan madaniy yutuq bo‘lgan ediki, jihozi va ilmiy yutuqlari jihatidan unga teng keladigan rasadxona o‘sha davrda ham, undan ancha keyin ham yaratilmadi. Rasadxona 1018 ta yulduz tasvirlangan katalog tuzildi, yulduzlarning belgisi o‘ndan to‘qqizgacha aniq

³⁰ Ahmedov B. “Ulug‘bek” T.: 1989. 112 b.

bo'lgan turish burchaklari sinuslari va tangenslari notarial qiymatlarining jadvallari, shuningdek yer hududidagi ko'p sonli nuqtalar koordinatalari (kenglik va uzunlik)ni qamrab olgan jadvallar ishlab chiqildi rasadxonada Ulug'bekning bevosita raxbarligida o'tkazilgan ishlar uning matematika, geometriya va falakiyotshunoslik sohasida chuqur bilimlar sohibi ekanligidan guvohlik berar hamda bir qancha amaliy vazifalar yechimi uchun katta ahamiyat kasb etardi".

1420-yili Samarqand madrasasining tantanali ochilishida bo'ladi. Vasifiyning aytishicha, birinchi mudarris etib Mavlono Havofiy tayinlanadi. Madrasa bitishiga yaqin qurilishda ishlayotganlar Ulug'bekdan kim mudarris etib tayinlanadi deb so'raydilar. Ulug'bek javobida bu lavozimga barcha ilmlardan xabardor odamni topajagini aytadi. Shu yerda g'ishtlar orasida iflos kiyimda o'tirgan Mavlono Muhammad Ulug'bekning so'zlarini eshitib, shu mansabga o'zi munosibligini aytadi. Ulug'bek unga savollar berib qoniqarli javob olganidan so'ng, uning bilimlaridan qanoat hosil qiladi va uni hammomga olib borib cho'miltirish va yaxshi kiyimlar kiyintirilishini buyuradi. Madrasa ochilishida Mavlono Muhammad mudarris sifatida birinchi ma'ruzasini o'qiydi. Bunda 90 ta olim hozir bo'lgan bo'lsa ham ma'ruzani faqat Ulug'bek bilan Qozizoda Rumiy ikkovlari tushunadilar. Lekin asosiy ma'ruzalarni Qozizoda Rumiy, Ulug'bek, Jamshid Koshiy va keyinroq Ali Qushchilar o'qiydilar.

Ulug'bek tashkil qilgan Samarqand madrasasi va ilmiy to'garagi sharq madaniyati va fani tarixida nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi. Turli xalqlarning madaniy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Bu yerda ko'plab buyuk siymolar shakllandi. Jumladan, Xurosonning (Eron) Jom shaxrida 1414-yili tug'ilgan bo'lajak ulkan shoir Jomiy Ulug'bekning Samarqand madrasasida tahsil ko'radi. U bu yerda Qozizoda Rumiy, Ulug'bek va Ali Qushchi kabi ulkan o'zbek olimlarining ma'ruzalarini tinglaydi, ularning tarbiyasida bo'ladi. Shu tariqa o'zbek olimlari Jomiyni shoir sifatida voyaga yetkazadilar.

Rasadxona qurilishi 1420-yildan 1429-yilgacha davom etadi. Ulug'bek rasadxonani loyihalash va qurishda ham o'zi bevosita ishtirok etadi. U davlat

ishlarini bajarish bilan birga madrasada ham ma'ruzalar o'qiydi. Odat bo'yicha u haftada bir marta astronomiya yoki matematikadan ma'ruza o'qirdi. Uning chuqur bilimi, isbotlarining dalillarga asoslanganligi, mahorati va shu fanlarga muhabbati tinglovchilarni hayratlantirdi.

Bundan tashqari Qozizoda Rumiy, G'iyosiddin Jamshid Koshiy, Ali Qushchilar bilan bir qatorda ustod Ismoil mavlono Ibrohim, Mavlono Bahriddin va boshqa olimlar ham ma'ruzalar o'qirdilar.

Samarqand akademiyasi olimlari davrida eng taniqli va obro'lisi Salohiddin Muso ibn Muhammad ibn Mahmud Qozizoda ar-Rumiy edi. Mashxur riyoziyotchi va astronom deb sanalgan bu olim faylasuf sifatida ham yurtga yaxshi tanilgan bo'lib, uni "Aflotuni zamon" deb atashgan.³¹

Ulug'bekning matematika va astronomiya sohasida birinchi ustozlaridan hisoblangan Rumiy Kichik Osiyoning ya'ni Rumning Burs shahrida 1360-yillarda qozi oilasida dunyoga kelgan.¹ O'z yurtida astronomiya va matematikadan yetarlicha keng bilimga erishgan Rumiy Xurosonalik kezlarida markazi Samarqand bo'lgan Movarounnahrda matematikaning rivojlanganligi haqida eshitib Samarqandga yo'l oladi. Mashxur "Asar al-Boqiyanning muallifi Solih Zokiyning ma'lum qilishicha, Rumiy Samarqandga XIV asrning oxirgi o'n yilligiga kelgan.

Xullas, Ulug'bek tashkil qilgan Samarqand akademiyasi va ilmiy to'garagi Sharq madaniyati va fani tarixida nihoyatda muhim ahamiyat kasb etdi va bu turli xalqlarning madaniy, ilmiy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi.

TARIX FANINI O'QITISHDA FANLARARO ALOQADORLIKNI O'RNATISHNING SAMARADORLIGI

*Abdullayev S.H. – MMIBDO',
Urganch shahar 18-maktab,
Atayeva M.P. – tarix fani o'qituvchisi,*

³¹ Amir Temur-faxrimiz, g'ururimiz.T.: "O'zbekiston", 1998 y

Annotasiya: Bilimlarning fanlararo integrasiyasi asosida bo‘lajak tarix o‘qituvchilarini tayyorlash bo‘yicha zamonaviy ilg‘or tajribani umumlashtirish va uni tarixiy ta’lim mazmunida loyihalashtirish mumkin. Zamonaviy ilmiy bilishga xos bo‘lgan integrativ yondashuv o‘rganilayotgan hodisalarni ularning boshqa hodisalar va jarayonlar bilan ko‘p tomonlama aloqalarida umumlashtiradi va chuqurlashtiradi, zamonaviy fanning holati va rivojlanish istiqbollari to‘g‘risidagi umumiy yaxlit tasavvurni shakllantiradi.

Kalit so‘zlar: fanlararo integrasiya, zamonaviy tarix ta’limi, ijodiy va intellektual salohiyat, loyihalashtirish, modellashtirish, mavhumlashtirish, ijtimoiy tarix, siyosatshunoslik.

Mustaqillik yillarida yurtimizda sog‘lom va barkamol avlodni tarbiyalash, yoshlarning o‘z ijodiy va intellektual salohiyatini ro‘yobga chiqarishi, ularni hozirgi zamon talablariga to‘liq javob beradigan, hech kimdan kam bo‘lmagan va har tomonlama yetuk shaxslar qilib voyaga yetkazish uchun zarur shart-sharoitlar va imkoniyatlarni yaratish bo‘yicha miqyosi jihatdan ulkan ishlar amalga oshirib kelinmoqda. Mamlakatimiz taqdirini, xalqimizning ertangi kunini belgilab beradigan yoshlarni har tomonlama qo‘llab quvvatlashga, ularning iqtidori, iste’dodi va salohiyatini, imkoniyatini kuch-g‘ayratini jamiyatimizning turli jabhalarida ro‘yobga chiqarishga qaratilgan keng islohotlar va harakatlar ta’lim sifatini takomillashtirishini alohida ta’kidlash joiz.

Bugungi kunda tarixchilar o‘tmishni o‘rganishga ko‘proq fanlararo aloqadorlik nuqtai nazaridan yondoshmoqdalar. O.M.Medushevskaya ‘Fanlararo aloqadorlik sharoitlarida gumanitar ta’limning professionalligi’ ishida quyidagicha yozadi: “Fanlararo aloqadorlik tarixchilar va boshqa gumanitar , axborot,tabiiy,ilmiy fanlar vakillari o‘rtasidagi o‘zaro faol munosabatlar

mazmunida haqiqatga aylandi va kelgusida yanada keng tarqalish istiqbollariga egadir”. [1]

Bilimlarning fanlararo integrasiyasi asosida bo‘lajak tarix o‘qituvchilarini tayyorlash bo‘yicha zamonaviy ilg‘or tajribani umumlashtirish va uni tarixiy ta’lim mazmunida loyihalashtirish mumkin. Zamonaviy ilmiy bilishga xos bo‘lgan integrativ yondashuv o‘rganilayotgan hodisalarni ularning boshqa hodisalar va jarayonlar bilan ko‘p tomonlama aloqalarida umumlashtiradi va chuqurlashtiradi, zamonaviy fanning holati va rivojlanish istiqbollari to‘g‘risidagi umumiy yaxlit tasavvurni shakllantiradi; bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining kasbiy kompetentliklarining asosiy komponenti sifatida tadqiqotchilik kompetentligini shakllantirishga yordam beradi.

Qo‘yilgan vazifalarni hal etish uchun ham nazariy va ham amaliy tadqiqot metodlaridan foydalaniladi. Nazariy metodlar tizimli yondashuv, ijodiy loyihalashtirish, modellashtirish, mavhumlashtirish, induksiya va deduksiyan iborat bo‘ladi. Amaliy metodlar anketa so‘rovi, test, kuzatish, monitoringni tashkil etish, o‘quvchilar faoliyati natijalarini tahlil qilish, ilg‘or pedagogik tajribani o‘rganish va umumlashtirish, yangi tajribani yaratish, tadqiqotning olingan natijalarini amaliyotga joriy etish, o‘quvchilar uchun metodik qo‘llanmalarni, o‘qituvchilar uchun metodik tavsiyalarni tayyorlashdan tashkil topadi.

Bo‘lajak tarix o‘qituvchilarini ilmiy ijodga jalb etish orqali ularda tadqiqotchilik ijodiy faolligini shakllantirish muammosi dolzarb va oliy ta’limning kechiktirib bo‘lmaydigan vazifasi hisoblanadi.[2]

Yuqorida aytilganlardan kelib chiqib, tarix fanida, shuningdek, zamonaviy tarix ta’limining strukturasi va mazmunida yuz bergan sezilarli o‘zgarishlar tufayli bo‘lajak tarix o‘qituvchilarini kasbiy tayyorlashga yondashuvlarni qayta ko‘rib chiqish zarurati mavjud.

O‘quvchilarning tarixiy materiallarni o‘rganishlari metodlarini yangilash maqsadida bugungi kunda shaxsiy-faoliyatli yondashuv asosida ishlab chiqilgan

qator o'ziga xos metodikalar mavjud. Foydalaniladigan metodlarning turli tumanligi orasida asosiylari sifatida quyidagilarni ajratish mumkin:

siyosiy, ijtimoiy tarix, madaniyat tarixini muvozanatli o'rganish metodi;

Yevropa va jahon tarixi kontekstida har bir milliy tarix hodisalari tahlilini nazarda tutuvchi qiyosiy tahlil metodi;

dalillarning tarixiy tadrijiy dinamikasida ularni tahlil qilish metodi;

tarixni huquq, siyosatshunoslik, falsafa va boshqa fanlar bilan aloqadorlikda intrgrasiyalashgan o'rganish metodi;

o'quvchilarning mustaqil ishlarini nazarda tutuvchi materialni faol taqdim etish metodi;

muzeylar, ko'rgazmalarga tashrif buyurish, filmlar, teleko'rsatuvlar tomosha qilishdan iborat darsdan tashqari o'qitish metodi;

loyihali metod.

Maktabda tarixni o'rganish o'rta ta'limning muhim komponenti, butun gumanitar ta'limning asosi va insonning o'z-o'zini shakllantirishi uchun asosdir.

Maktab tarix ta'limi ustuvorliklari orasida quyidagilar ajratiladi:

jahon tarixiy kontekstida milliy tarixni o'rganish; inson hayoti va ularning madaniyatini keng ko'rsatish foydasiga davlat tarixining ustubligini bartaraf etish;

o'quvchilarda tarixiy tafakkur asoslarini shakllantirish;

tarixiy jarayon qonuniyatlarini tushunish;

o'quvchilarda tarixni o'rganish jarayonida fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish.

Maktab tarix ta'limi bugungi kunda har bir bitiruvchining bo'lajak kasbidan qat'i nazar, uning uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga qaratilgan.

Tarix o'qituvchisining faoliyati faqatgina o'qitishdan iborat emas. Bir vaqtning o'zida u tarbiyachilik vazifasini ham bajaradi. Ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etish ham pedagog faoliyatining muhim yo'nalishi hisoblanadi. Shunday

ekan, pedagog ma'naviy-ma'rifiy ishlarini tashkil etishga ham ijodiy yondasha olishi zarur. Bunda u quyidagilarga e'tiborni qaratishi lozim:

ma'naviy-ma'rifiy ishlarni maqsaga muvofiq, izchil, uzluksiz va tizimli tashkil etish;

o'quv yili uchun puxta asoslangan ma'naviy-ma'rifiy ishlar rejasini ishlab chiqishi;

rejadan o'quvchilarning ehtiyoj va qiziqishlariga mos keladigan hamda dolzarb mavzulardagi muammolarga bag'ishlangan tadbirlarning o'rin olishiga erishish;

ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning reja uchun emas, balki o'quvchilarning ehtiyojlarini qondirish, ularni shaxs va mutaxassis sifatida shakllanishlarini ta'minlash maqsadida tashkil etish;

ma'naviy-ma'rifiy ishlarni ularning yo'nalishi, mazmuni, xarakteriga, ko'lami va boshqa xususiyatlariga ko'ra turli shakllardan interfaollik asosida tashkil etilishiga erishish;

har bir ma'naviy-ma'rifiy tadbirning aniq maqsad asosida tashkil etilishi va albatta, kutilgan natijani kafolatlay olishini ta'minlash;

ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etish va o'tkazishda guruhning barcha o'quvchilari birdek faol ishtirok etishlariga erishish.

Nafaqat ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar tashkil etiladigan joy, balki o'quv mashg'ulotlari o'tkaziladigan auditoriyaning jihozlanishiga erishish pedagogning ham tashkilotchilik, ham kreativ faolligidan dalolat beradi. Har ikki holatda ham pedagog o'rganiladigan, tahlil etiladigan mavzu mohiyatidan kelib chiqqan holda o'quv auditoriyasi va tadbir o'tadigan xonani o'ziga xos ruhda bezata olishi maqsadga muvofiqdir.[3]

O'quv mashg'ulotlarida xonani mavzuning xarakteriga ko'ra plakatlari, mulajlar, gerbariylar, xaritalar, badiiy adabiyotlar, olimlar, rassomlar, yozuvchilar, sarkardalar hamda davlat arboblarning portretlari, ish jihozlari, yozishmalari,

adabiyotlari, badiiy asarlari va hokazolar bilan bezatilishi mashgʻulot va tadbir ruhiyatini koʻtarishga, oʻquvchilarga ijobiy, hissiy taʼsir koʻrsatadi.

Oʻqituvchi qanchalik kreativ boʻlsa, oʻquv auditoriyasi va maʼnaviy-maʼrifiy tadbirlar tashkil etiladigan xonani oʻquvchilar bilan hamkorlikda, ularning ijodiy imkoniyatlari, kreativlik layoqatlariga tayangan holda jihozlashga muvaffaq boʻladi. Natijada ham talabalarning kreativ faolligi oshadi, ham mashgʻulot, tadbirning taʼsirchanligi kuchayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

O.M.Medushevskaya. “Fanlararo aloqadorlik sharoitlarida gumanitar taʼlimning professionalligi”. Moskva., 2017.

R.B. Yarmatov. “Boʻlajak tarix oʻqituvchilarining oʻquv-ilmiy-tadqiqot ishlarini takomillashtirish”. (Monografiya) Toshkent.: “Turon-Iqbol” 2018.

Respublika Ijtimoiy tadqiqotlar institute materiallari. Toshkent. 2022.

PARLAMENT TARIXI BOʻYICHA MANBALAR TAHLILI VA TARIXSHUNOSLIGI

***Qurbanova D.Sh. – PhD, dotsent,
Xorazm viloyati pedagoglarni yangi
metodikalarga oʻrgatish milliy markazi.
“Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi”
kafedrası***

Annotatsiya: Ushbu maqolada parlamentarizm tarixi, uning davlat, jamiyat, insoniyat hatida tutgan oʻrni. Parlamentarizmning manbalari va tarixshunosligi toʻgʻrisidagi maʼlumotlar tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: parlament, davlat, siyosat, jamiyat, ijtimoiy, madaniy, boshqaruv, hokimiyat.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda "parlamentarizm" toifasi ko'pincha hokimiyatlar bo'linishi va ko'ppartiyaviylik sharoitida xalq manfaatlarini va irodasi saylangan oliy davlatda mujassamlanadigan siyosiy tizim sifatida talqin qilinadi. Vakillik instituti – parlament hisoblanadi. Parlament xalq manfaatlarini himoya qilib, qonun ijodkorligi faoliyatini amalga oshiradi va ijro etuvchi hokimiyat organlari ustidan nazoratni amalga oshiradi.

Parlamentarizمنى o'rganishning murakkabligi va uning zamonamizdagi siyosiy jarayonlardagi o'zgarishlar jarayonlarining dinamikligi va to'liq emasligi bilan bog'liq. Ijroiya va qonun chiqaruvchi hokimiyatlarning qarama-qarshiligi, shuningdek, markaziy va mintaqaviy vakillik organlarining o'zaro hamkorligi, biznes va hukumat o'rtasidagi munosabatlarning o'zgarishi, fuqarolik jamiyatining rivojlanmaganligi, parlamentarizmning rivojlanishi ko'p jihatdan sinov va xato bilan belgilanadi [1].

Jamoatchilik fikri va ilmiy jamoatchilikda parlamentning davlat tizimidagi o'zgarishlar, uning jamiyat va turli ijtimoiy qatlamlar bilan munosabatlariga oid turli qarashlar to'qnash keladi; byurokratiyaning muhim roli, mamlakatni isloh qilishning avtoritar usullarining tiklanishi va prezidentlik institutining roli tufayli mamlakatni demokratlashtirish darajasi masalasi hali ham munozarali. Demak, davlat va rivojlanish istiqbollari har tomonlama o'rganish zarurati tug'iladi.

Parlamentarizm muammolari ustida turli fanlar vakillari – siyosiyotshunoslar, faylasuflar, huquqshunoslar, sotsiologlar, iqtisodchilar, demograflar va boshqa sohalar mutaxassislari ish olib bormoqda, bu muammoning murakkabligi bilan to'liq oqlanadi. Avvalo, parlamentarizmning umumiy nazariyasiga bag'ishlangan siyosiy nuqtai nazardan olib borilgan tadqiqotlarning muhimligini ta'kidlash kerak.

Avvalo, parlamentarizmning umumiy nazariyasiga bag'ishlangan siyosiy nuqtai nazardan olib borilgan tadqiqotlarning muhimligini, uni rivojlantirishning asosiy parametrlari, parlament faoliyatining demokratik xususiyatlarini aniqlash ta'kidlash kerak [2].

Mustaqillikning dastlabki yillarida xotin-qizlar masalalariga oid ilmiy-tadqiqot ishlari bajarildi. Masalan, D.Alimova, K.Nishonboeva, N.Jo'raeva, Ya.Abdullaeva, D.Sobirovalarning [3] ilmiy-tadqiqot ishlari diqqatga sazovordir. Mualliflarning ilmiy tadqiqotlarida O'rta Osiyoda xotin-qizlar masalasi, xotin-qizlarning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy hayotda tutgan o'rni va muammolarini tarixshunoslik nuqtai nazardan tahliliy ma'lumotlarni bayon etish bilan birga, sovet davrida va mustaqillik sharoitida xotin-qizlar masalasiga oid davlat siyosati, uning amalga oshirilishi, ayollarning oila, davlat va jamiyat qurilishidagi roli va genderlik masalalarining mohiyatiga xolis baho berilib, tarixiy davr taqqoslangan. Undan tashqari O'zbekiston xotin-qizlar qo'mitasi tomonidan tayyorlangan O'zbekiston ayollari deb nomlangan asarda mamlakatimizning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy soha islohotlarida faol va yetakchi xotin-qizlar haqida ma'lumotlar keltirilgan.

G.G'anieva, M.Boltaboeva, M.SHamsieva, N.Toliboeva, D.Attaeva, D.Bobojonovalarning[4] dissertatsiyalarida mustaqillikning dastlabki yillarida ayollarning davlat boshqaruvidagi ishtiroki hamda ularni ish bilan ta'minlash kabi dolzarb masalalar xususida tahliliy ma'lumotlar bayon qilingan.

Mustaqillikning ilk yillarida turli fan soha olimlari M.Irisova, M.Xolmatova, S.Safoeva, G.Matkarimova, J.Bobonazarova, S.Ahrorova va boshqalar tomonidan olib borilgan izlanishlar doirasida muammoning turli jihatlari ochib berilgan.

Ijtimoiy soha olimlari N.Muravyova, Yu.Ergasheva, T.G'afforova, SH.Ashurova[5] va boshqa mualliflar mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy jarayonlarda xotin-qizlarning ishtiroki masalalarining ayrim jihatlari to'g'risida risola, monografiyalarida ma'lumotlar keltirgan.

O'zbekistondagi islohotlar jarayonida xotin-qizlarning ishtiroki va davlat siyosati xorijiy tadqiqotchilarning asarlarida ham qisman yoritilgan. Jumladan, xalq vakilligi g'oyalari N.Makiavelli, T.Gobs, J.Lokk, J.-J.Russo, C.-L.Monteskyu, S.E.Desnitskiy, Yu.Krijanich, I.T.ning ongini yegallaydi. Posoizhova, A.N.Radishcheva, V.N. Tatishcheva, M.M. SHcherbatova va boshqalar.

Parlamentarizm tarixining turli bosqichlarida vakillik hokimiyati faoliyati bilan bogʻliq holda uning shakllanishi va rivojlanishining ilmiy shart-sharoitlarini tashkil yetuvchi nazariy va uslubiy jihatlar N.A.Berdyaev, V.O.Klyuchevskiy, M.M.Kovalevskiy, N.M.Korkunov, P.L. Lavrov, V.I.Lenin, N.M.Muravyov, P.I.Pestel, M.M.Speranskiy, K.M.Taxtayeov, P.Ya. CHaadaeva, B.N. CHicherina [6].

Parlamentarizmning hozirgi holatining koʻplab oʻziga xos muammolarini chuqur oʻrganish S.A.Avakyan, N.R.Baranova, N.I.Biryukov, O.N.Bulakov, N.A.Vasetskiy, I.V.Ivanova, Yu.K.Krasnova, S.M.Mironov, S.P. Obuxov, Ye.V.Oxotskiy, Ye.V.Pershina, L.Ya.Poluyan, R.M.Romanova, I.P.Rybkina, G.N.Seleznev [7] va boshqalar. Bu ishlarda parlament faoliyatini tashkil etish tajribasi, uning rivojlanishi, siyosiy jihatlari, qonunchilik va tartibga solish normalari umumlashtirilgan.

Parlament faoliyatining ommaviy ongda aks yetishi keyingi yillarda V.E.Boykov, B.A. Grushina, M.K. Gorshkova, V.N. Ivanova, B.C. Parlamentning qonun ijodkorligi faoliyatida Korobeynikov, A.S.Kulagina, V.K.Levashov, Yu.A.Levada, B.K.Lisin, Ye.V.Oxotskiy, V.I.Staroverov [8] va boshqalar.

Parlamentarizm muammolarini tadqiq etgan olimlar koʻp asrlik tajriba tahliliga murojaat qiladilar. Bunday tahlil natijalari, masalan, Avstriya, Buyuk Britaniya, Italiya, Kanada, Portugaliya parlamentlari hayoti tajribasini ochib beruvchi "Dunyo parlamentlari" fundamental asarida yeelon qilingan. AQSH, Finlyandiya, Frantsiya, Shveytsariya, Shvetsiya, Yaponiya va dunyoning boshqa mamlakatlari, shuningdek, Yevropa Parlamenti, parlamentarizm evolyutsiyasi va zamonaviy muammolariga bagʻishlangan jamoaviy monografiyalar eʼtiborga loyiqdir [9].

Siyosiy jarayonni siyosatshunoslikning asosiy tushunchalaridan biri deb hisoblovchi K.S.Gadjiev, P.K.Goncharov, G.Yu.Semigin, A.S.Panarin, O.N.Smolyn, A.V.Smorgunov, F.E.SHeregi va boshqa bir qator mualliflarning asarlari bir yoʻl yoki hokimiyatlarning boʻlinishi, qonunchilik jarayoni bilan

bog'liq yana biri, ya'ni parlamentarizmning mohiyatini tashkil etuvchi tadqiqotlarini olib borgan [10].

Xotin-qizlar ijtimoiy-siyosiy faolligi, gender tenglik masalalari S.Ayvazova, Ye.Zdravomislova, A.Temkina va boshqalarning ilmiy tadqiqotlarida o'rganilgan [11]. Bu tadqiqotlarda zamonaviy sharoitda qonun va me'yoriy hujjatlarning ulkan hajmini amaliyotga tatbiq etishda parlamentning hokimiyatning boshqa tarmoqlariga, ayniqsa, ijro hokimiyatiga nisbatan nazorat funktsiyalarini amalga oshirish imkoniyati alohida ahamiyatga egaligi ta'kidlab o'tilgan.

Xulosa o'rinda shuni ta'kidlash zarurki, tadqiqotchilar tomonidan xotin-qizlar muammolari sifatida oila va ish faoliyatiga bog'liq bo'lgan tendentsiyalar ijtimoiy so'rovnomalar asosida o'rganilgan. Ijtimoiy so'rovnomalarga asoslangan tahliliy ma'lumotlar xotin-qizlar siyosatini o'rganishda qo'shimcha manba vazifasini bajardi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Таваходи А.Дж. Парламентаризм: особенности и специфика формирования и развития в современном мире. Автореф. на соис.уч.степ.канд.наук. – Москва, 2015.- С.7

2. Абдулатипов Р.Г., Болтенкова Л.Ф., Яров Ю.Ф. Федерализм в истории России. В 3 кн. М., 1992-1993; Бюджетный федерализм. 2-е изд. М., 1998; Валентен С.Д. Федерализм: Российская история и российская реальность. М., 1998.

3. Алимова Д. Женский вопрос в советской историографии Средней Азии: Дисс...докт. ист. наук. – Ташкент, 1991. – С. 285; Нишонбоева К. Ўзбекистонда хотин-қизлар масаласини ҳал этишнинг маданий жиҳатлари (20-30-йиллар): тажриба ва оқибатлари. Автореферат.т.ф.н...дисс. – Тошкент, 1998; Жўраева Н. Ўзбекистон ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаётида хотин-қизларнинг ўрни. Тарих фан. номз. дисс... – Тошкент, 2004. – Б. 161; Абдуллаева Я.А. Женский вопрос в Каракалпакстане в конце XIX-XX вв (социально-политический аспект): Автореферат дисс... докт. ист. наук. – Ташкент, 2005. – С. 46; Собирова Д. Ўзбекистонда совет тоталитар тузумининг аёллар масаласидаги сиёсати ва унинг оқибатлари (XX асрнинг 40-80-йиллари). Т.ф.н...дисс. – Тошкент, 2009. – Б. 173.

4. Чичерин Б.Н. О народном представительстве //Антология мировой политической мысли. Т. 4. М., 1997.С. 131-157.

5. Ғаниева Г. Ўзбекистонда хотин-қизлар масаласи: янгича ёндашув, муаммолар ва ечимлар (мустақиллик даври 1991-2005 йй.): Тарих фан. ном. дисс... – Тошкент, 2005. – Б. 161; Балтабаева М. Ўзбекистон Республикаси хотин-қизларининг кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантиришдаги иштироки (1991-2017 йиллар). Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс... автореф. – Тошкент, 2019. – Б. 53.

6. Муравьёва Н. Ўзбекистон хотин-қизлари ижтимоий мақомини юксалтириш. – Тошкент, 2004. – Б. 121; Эргашева Ю.А., Раҳмонкулова О.А. Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда миллий амалий санъатнинг тикланиши ва ривожланиши. Монография. – Тошкент: “Мусика”, 2017. – Б. 133.

7. Полуян Л.Я. Система организации законотворчества. Ч. 1. Законотворчество в системе законодательного регулирования // Аналитический вестник. - 2004. - № 16; Хубнер Е. Парламентаризм и правительственная система // Полис. - 1992. - № 3.

8. Авакьян С.А. Федеральное Собрание - парламент России. М., 1999; Баранова Н.Р. Эволюция российского парламентаризма: социологический аспект. М., 2004.

9. Миронов С.М. Десятилетие Конституции Российской Федерации и задачи совершенствования законодательства // Федерализм. - 2004. - № 1.

10. Гаджиев К.С. Введение в политическую науку. М., 1997; Гончаров П.К. Политическая система российского общества: теория и практика российского транзита. М., 2008; Общая и прикладная политология / Под ред. В.И.Жукова. М., 1997; Панарин А.С. Политическая философия. М., 1996.

11. М.Гафараги, А.Касаев Ривожланишининг ўзбек модели: тинчлик ва барқарорлик – тараққиёт асоси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2001. – Б. 430; Гейл Тземах Леммон Жёнщины предприниматели – не исключение, а реальность” // <https://ideanomics.ru/lectures/14831>.

III SHO‘BA

YANGI O‘ZBEKISTONDA TA’LIM-TARBIYA TIZIMINING AYRIM MASALALARI

*Tojiboev M.T. t.f.d., dotsent,
IIV Akademiyasi Xizmat psixologiyasi va
kasbiy madaniyati kafedrasi professori v.b.*

Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo‘lsa, uning joni va ruhi ma’naviyatdir. Biz yangi O‘zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma’naviyat

Shavkat Mirziyoev

Annotatsiya: Ushbu maqolada Ta’lim-tarbiya tizimining rivojlanish bosqichlarida umumqadriyatlar tarixining omillari: odob-axloq, zamonaviy innovatsion ta’limni insonparvarlashtirishga e’tibor qaratgan.

Kalit so‘zlar: Ta’lim, tarbiya, odob, axloq, innovatsiya, qadriyat, milliy qadriyat, zamonaviy ta’lim, insonparvarlashtirish.

Yangi O'zbekistonda ta'lim-tarbiya sohasida tub demokratik islohotlar amalga oshirildi. Chunonchi «Ta'lim to'g'risida»gi qonun 2020 yil 23 sentabrda qabul qilingan[1]. Ushbu normativ-huquqiy xujjat puxta o'ylangan ilmiy amaliyoti ijodkorlik va ijtimoiy faol, ma'naviy jihatdan boy yangi avlodni shakllantirish hamda yuqori malakali, jahon standartlariga javob beradigan raqobatbardosh kadrlar tayyorlashdan iborat istiqbolli va ulkan maqsadga erishish uchun ilmiy-nazariy asos va strategik zamin yaratdi. Avvalo boshlang'ich, umumo'rta hamda oliy va o'rta maxsus ta'limi tizimining hamma bo'g'inlarida ma'naviy umumqadriyatlar tamoyillari asosida o'quvchi-yoshlarni o'qitish va tarbiyalash borasida barcha o'quv fanlari muallimlari zimmasiga mas'uliyatli vazifalar yuklandi.

Bizningcha, jamiyatda ijtimoiy va gumanitar fanlarning roli muhimdir. Ayniqsa, Vatan tarixi, tarbiya asoslari, ona tili va adabiyoti, geografiya, O'zbekistonning eng yangi tarixi, xorijiy tillar fanlari ma'naviy umumqadriyatlar, boy madaniy meros va an'analar bilan o'quvchilarni qurollantirish hamda ularda ma'naviy madaniyatni shakllantirish uchun imkoniyatlar yaratila boshlandi. Ta'kidlash lozimki, jamiyatning qay darajada rivojlanganligi yoshlarga berilayotgan ta'lim va tarbiyaning qay ahvolda ekanligi bilan belgilanadi.

Aholi tarkibida yoshlar ko'pchilikni tashkil etadi. Bolalar, o'smirlar va yoshlarning aholi umumiy salmog'ida salkam 67% ni tashkil qiladi, ya'ni respublika aholisining 2/3 qismi yoshlardir. «Bu xususda yoshlarimiz xaqli ravishda Vatanimizning kelajagi uchun javobgarlikni zimmasiga olishga qodir bo'lgan, bugungi va ertangi kunimizning hal etuvchi kuchiga aylanib borayotgani barchamizga g'urur va iftixor bag'ishlaydi. Mamlakatimizda 30 yoshgacha bo'lgan yoshlar soni 18 milliondan ziyod. Bu – aholining qariyb 55 foizini tashkil etadi. Zamon talablarini ilg'ash va amalga oshirish, soha va tarmoqlarni olg'a boshlashda bu juda katta tayanch, bebaho xazinadir»[2.], – deya qayd etadi mamlakat Prezidenti Shavkat Mirziyoev.

Darhaqiqat, milliy va umumbashariy qadriyatlarga mos xalqaro ta'lim standartlari, o'quv dasturlari va rejalari, darsliklarni ishlab chiqish, shuningdek, ta'lim jarayonini tashkil etish uchun yetakchi xalqaro ekspertlar hamda mutaxassislarni jalb etish o'ta muhim edi. Bu shubhasiz, ko'pmillatli mamlakatda ta'lim-tarbiyaning insonparvarligini ta'minlash, uning xalqaro obro'sini yanada oshirish tizimini yangi bosqichga olib chiqdi. Bu xususda mamlakat Prezidenti Shavkat Mirziyoev 2016 yil 30 dekabr kuni mamlakatning yetakchi ilm-fan namoyondalari bilan bo'lgan uchrashuvda shunday degan edi: «Mamlakatimiz va jamiyatimizning zamon talablari darajasida rivojlanishini ilm-fansiz tasavvur qilish qiyin. Ilm-fan taraqqiyotida fundamental tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Aynan ular orqali yangi bilimlar o'zlashtiriladi va nazariyalar shakllantiriladi, kelgusi amaliy tadqiqotlar va innovatsion ishlanmalar uchun mustahkam asos yaratiladi»[3].

2017 yil 22 dekabrda mamlakat Prezidenti Shavkat Mirziyoev O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga yo'llagan Murojaatnomasida: «Ta'lim tizimidagi innovatsiya va kreativ yondashuvlar asosida Muhammad Xorazmiy va Mirzo Ulug'bek nomlari bilan ataladigan, aniq fanlar chuqur o'qitiladigan maxsus maktablar tashkil etildi»[4,79-b.]. Oliy ta'lim tizimini yanada takomillashtirish borasida ham ko'plab amaliy ishlar qilinmoqda. Jumladan, «2017–2021 yillarda oliy ta'lim tizimini kompleks rivojlantirish dasturi qabul qilindi. Yangi tashkil etilgan institut va filiallar hisobidan yurtimizdagi oliy ta'lim muassasalari soni 81 taga, hududlardagi filiallar 15 taga, xorijiy universitetlar filiallari 7 taga yetdi. Shular qatorida Olmaliq shahrida Moskva po'lat va qotishmalar institutining, Toshkent shahrida esa AQShning Webster universitetining filiallarini tashkil etish bo'yicha kelishuvlarga erishilganini ta'kidlash lozim. Oliy ta'lim muassasalarida iqtisodiyotning real sektoridagi talab va ehtiyojdan kelib chiqib, sirtqi va kechki bo'limlar ochildi»[5,79-80-b.].

Davlatimiz uchun so'nggi olti yilda Shavkat Mirziyoev siyosiy yetakchiligida yangi O'zbekistonni barpo etish hamda uning Uchinchi Renessans poydevorini

yaratish borasida jiddiy va tub o'zgarishlar hamda ulkan yangilanishlar davri boshlandi. Chunonchi, akademik-allomalar – O.U.Salimov va A.X.Saidovlar rahbarligida tayyorlangan va «Ta'lim» nashriyoti tomonidan chop etilgan **«Qadimgi sharq sivilizatsiyalaridan yodgorliklar»** asari ushbu jabhadagi keng qamrovli izlanishlar mahsulidir. Unga Prezident Shavkat Mirziyoevning «Biz keng ko'lamli demokratik o'zgarishlar, jumladan, ta'lim islohotlari orqali O'zbekistonda yangi Uyg'onish davri, ya'ni Uchinchi Renessans poydevorini yaratishni o'zimizga asosiy maqsad qilib belgiladik»[6, 227-b.], degan so'zlari epigraf qilib olingan.

Xalqaro Islom akademiyasi huzurida «Ziyo» media-markazi tashkil etilib, u ajdodlarning diniy-ilmiy merosini keng targ'ib qilish, dinning haqiqiy insonparvarlik maqsadi hamda diniy-ma'rifiy hayotda sodir bo'layotgan yangiliklardan keng jamoatchilikni xabardor etishni ta'minlovchi asosiy media-tuzilma hisoblanadi. O'zbekiston musulmonlari idorasi huzurida «Vaqf» xayriya jamoat fondi tashkil etildi. Uning asosiy vazifasi masjidlar, ziyoratgohlar, muqaddas qadamjolar va shu kabi boshqa ob'ektlarning ta'mirlanishini moliyalashtirish, ularning moddiy-texnika bazasini yaxshilash hamda ushbu soha xodimlarini moddiy qo'llab-quvvatlashdan iboratdir[7].

Prezident Shavkat Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 26 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasida ta'kidlanganidek, «biz **«Tarbiya go'daklikdan boshlanadi»**, degan hikmatli so'zga amal qilib, ta'lim-tarbiya sohasidagi o'zgarishlarni uning eng quyi bosqichi – maktabgacha ta'lim tizimidan boshladik»[8]. Davlat-xususiy sheriklik asosida barpo etilayotgan xususiy maktabgacha ta'lim maskanlari so'nggi bir yilda ikki barobar ko'paydi va 568 tani tashkil etmoqda. Yana mingta shunday bog'cha ochish bo'yicha amaliy ishlar boshlangan. So'nggi yillarda xalq ta'limi tizimini isloh qilish, pedagog-o'qituvchilar uchun munosib mehnat sharoitini yaratish bo'yicha ham sezilarli ishlar amalga oshirildi. O'qituvchilarning ish haqi bosqichma-bosqich ko'paytirilib, ularni rag'batlantirishning yangi mexanizmlari joriy qilinmoqda.

Darvoqe, muhtaram O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev shunday qayd qiladilar: «Yoshlarimizning milliy va umumbashariy qadriyatlar ruhida, har tomonlama sog'lom va barkamol bo'lib voyaga yetishi uchun ta'lim-tarbiya sohasida ulkan o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, maktabgacha ta'lim muassasalarining zamonaviy tizimi yaratilmoqda, umumta'lim maktablarida 11 yillik ta'lim joriy etilmoqda. Oliy ta'lim tizimida yangi, zamonaviy bilim maskanlari, jumladan, nufuzli xorijiy universitetlarning filiallari tashkil etilib, soha faoliyati tubdan takomillashtirilmoqda»[9, 74-b.].

Mamlakatda kelajagimizni belgilab beruvchi muhim tizim sifatida maktab ta'limini yanada ravnaq toptirish uchun Prezident Farmoniga muvofiq tasdiqlangan 2022 – 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida «Adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish» alohida yo'nalish sifatida belgilanib, maktab ta'limiga oid yangi qator maqsadlar qabul qilindi. Jumladan, Maktablarni rivojlantirish milliy dasturini joriy etish orqali xalq ta'limi tizimida qo'shimcha 1,2 million o'quvchi o'rni yaratish, yangi maktablar qurish, xususiy maktablarni ko'paytirish, ta'lim sifatini yaxshilashni nazarda tutuvchi milliy dasturni ishlab chiqish va amalga oshirish qayd etildi.

Hujjatga asosan, o'quv o'rinlari sonini 2026 yil yakuniga qadar 6,4 milliongacha yetkazish ko'zda tutilmoqda. Nodavlat ta'lim xizmatlari ko'rsatuvchi tashkilotlarga sharoit va imkoniyatlarni kengaytirish orqali ularning ulushini 2026 yilda 8 foiz, jumladan, 2022 yilda 3 foiz ko'paytirish mo'ljallanmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoev raisligida 2022 yil 28 yanvar kuni o'tkazilgan videoselektor yig'ilishida maktab ta'limini rivojlantirish masalalari atroflicha muhokama qilindi. Bu sohadagi islohotlarni kechiktirishga haqqimiz yo'q. Maktab ta'limida poydevorni bugundan mustahkam qo'yishimiz kerak. Bunga barcha e'tiborimiz va resurslarimizni safarbar qilamiz. Qiyin yo'lni tanlayapmiz, lekin shu yo'l muammolarni yechadi [10], – dedi davlatimiz lideri.

Darhaqiqat, xalq ta'limi tizimiga qo'yilayotgan talablar dunyo andozalariga mos. «Zamonaviy maktab» deganda, ikki jihatni birgalikda o'zgartirish zarurati aks

etadi: birinchisi, hard skills, ya'ni qattiq komponent – zaruriy infrastruktura, moddiy-texnik ta'minot, ikkinchisi, soft skills, ya'ni yumshoq komponent – ta'lim ishtirokchilari, pedagoglar va maktab rahbarlari, o'quvchi-yoshlarning bilim saviyasi va dunyoqarashini kengaytirish. Quvonarlisi, bugun mamlakatimizda ayni shu jihatlarga alohida ahamiyat berilmoqda.

2026 yilgacha o'quv dasturlari va darsliklarni ilg'or xorijiy tajriba asosida to'la qayta ko'rib chiqib, amalda joriy etish eng muhim maqsad sifatida belgilandi. Bu esa strategiyada belgilangan maktablarda ta'lim sifatini yaxshilash, pedagog kadrlarning bilimi va malakasini xalqaro darajaga olib chiqish maqsadi bilan chambarchas bog'liqdir. Bu maqsadlarni amalga oshirish uchun oliy ta'lim muassasalari maktablar bilan qanday hamkorlik qilishi zarur? Avvalo, oliy o'quv yurtlari rahbarlari maktab ichiga kirib borishi kerak. U yerda yosh avlodga ta'lim beradigan o'qituvchi bilan suhbatlashishi, ularning muammolarini eshitishi va hal qilishga ko'maklashishi, pedagoglar bilim va tajribasini yuksaltirishga hissa qo'shish choralari ko'rishi zarur. Bo'lajak muallimlar, ya'ni talabalar ta'lim-tarbiyasini yanada yaxshilash haqida bosh qotirishi darkor. Chunki universitetga maktabni bitirib kelgan yoshlarning bilim darajasi kamligi, pastligidan norozi bo'lib ko'p gapiramiz. Ammo oliy ta'limni bitirib borgan o'qituvchining saviyasi haqida sinfda o'tirgan yigit-qizlarning maqsadli tayyorgarlik ko'rmayotgani to'g'risida kam o'ylaymiz. Bu masalalarni samarali hal etishda o'zaro hamkorlik – zamon talabidir.

Darhaqiqat, qachonki maktab ta'limi har jihatdan rivojlansa, kelajak maqsadlarimizga yeta olamiz. Buning uchun esa o'quv dargohlarida zamonaviy sharoitlar yaratish va imkoniyatlarni kengaytirish zarur. Ma'naviyati yuksak, tarbiyasi havas qilgulik, bilimi teran, dunyoqarashi keng, intiluvchan, fidoyi, vatanparvar yoshlarni tarbiyalash uchun nafaqat maktabga mas'ul xalq ta'lim tizimi, balki barchamiz birgalikda vakolatlarimiz doirasida o'z hissamizni qo'shishimiz zarur. Zotan, kuch birlikdadir [11].

Avvali Qo‘qon universiteti rektori, iqtisod fanlari doktori, professor Sh. Mustafaqulov – hozirgi paytda Halqaro Nordik universiteti rektorining ziyrak va zukko kuzatuvlarini keltiramiz:

Yevropa Ittifoqi tomonidan o‘tkazilgan tahlillarga ko‘ra, Finpyandiya dunyoda axborot texnologiyalarini ishlab chiqish va foydalanish bo‘yicha birinchi o‘rinda turadi. Triada tufayli ish joyida ta‘lim olish tizimini rivojlantirish borasida ham ijobiy natijalarga erishildi.

Finlyandiyaning ta‘lim to‘g‘risidagi qonunida (1998 yilda qabul qilingan) uchta asosiy maqsad belgilab qo‘yilgan. Bu – o‘quvchilarga hayotda zarur bo‘lgan bilim hamda ko‘nikmalarni berish, jamiyatda rivojlanish va tenglikni targ‘ib qilish hamda butun mamlakat bo‘ylab ta‘lim sohasida tenglikni ta‘minlashdan iboratdir. Bular:

Birinchidan, boshlang‘ich maktablarga boradigan bolalar bog‘cha va maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida tayyorgarlikdan o‘tishadi. Bolalarning bog‘chalardan maktablarga «silliq» o‘tishini ta‘minlash, adaptatsiyasini oshirish bo‘yicha tadqiqotlar muntazam ravishda olib boriladi. Maktabgacha ta‘limni tugatgan bolalar 7 yoshda maktabga kelishadi. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining (OESD) ma‘lumotlariga ko‘ra, fin maktablari jahon ta‘lim tizimi reytingida yetakchi o‘rinlardan birini egallaydi. Ma‘lumki, «RISA» dasturi doirasida har uch yilda takrorlanuvchi sikllarda o‘quvchilarning matematik, tabiiy fanlar va o‘qish fanlari savodxonligi baholanganda fin o‘quvchilari tabiiy fanlar bo‘yicha ikkinchi o‘rin va matematika bo‘yicha beshinchi o‘rinni band qilishgan.

Qizig‘i shundaki, finlyandiyalik o‘quvchilar shunday yuqori natijalarni ko‘rsatishiga qaramay, maktabda rekord darajada kam vaqt o‘tkazishidir. Kuniga eng ko‘pi bilan yarim soat dars qilishsa-da, fin ta‘lim uslublari dunyoning eng muvaffaqiyatli ta‘lim tizimi sifatida e‘tirof etilgan.

Finlardan eng yaxshi maktab qaysi deb so‘ralsa, bunga uyga yaqini, degan javobni eshitasiz. Bu yerda «elita» maktablar yo‘qligi mamlakat bo‘ylab barcha maktablar yagona ta‘lim standarti asosida dars mashg‘ulotlarini olib borishi va

sifati bo'yicha bir xil ekanligidan dalolat beradi. Finlyandiyada «ta'lim kuchaytirilgan» yoki «bo'shroq maktab», degan tushuncha ham yo'q. Hukumat proporsional moliyalashtirishga e'tibor qaratadi, o'quvchilarga bir xil imkoniyat beriladi.

Ikkinchidan, fin maktablarida imtihonlar mavjud emas. Finlarda «O'quvchilarni yo hayotga tayyorlaymiz yoki imtihonlarga. Biz birinchisini tanlaymiz», degan qarash shakllangan. Barcha fin maktablari hamma imtihonlar, testlar va oraliq nazorat ishlaridan voz kechgan. Hatto maktabni tugatayotganda ham o'quvchilardan imtihon olinmaydi. O'qituvchilar tomonidan uyga vazifa deyarli berilmaydi. Pedagogdan faqat o'quvchini o'z faniga qiziqtirish talab qilinadi, lekin bolada o'qishga qiziqish bo'lmasa «2» baho bilan qo'rqitilmaydi, aksincha, amaliy jihatdan foydali bo'lgan osonroq kasbga yo'naltirishadi. Shuningdek, maktablarda ichki diskriminatsiyaga yo'l qo'yilmaydi. Har bir o'quvchi uchun individual ta'lim va rivojlanish rejasi tuziladi!

Qolaversa, ularga alohida mashg'ulotlar tashkil etish ham taqiqlangan. Shu jihatidan fin ta'lim tizimi ijtimoiy yo'naltirilgan va insonparvarligi bilan ajralib turadi. Barcha maktablar akademik-uslubiy, moddiy-texnik jihatdan teng imkoniyat va sharoitlarga ega. Muhimi, bunday yondashuv barcha maktab o'quvchilari, pedagog-o'qituvchilar va ota-onalarga bir xilda maqbul kelishi bilan xarakterlidir.

Maktabni tugatgandan so'ng o'quvchilarga tanlash imkoniyati beriladi. Ular gimnaziyalar, litseylar yoki professional texnikumlarning birida uch yillik o'qishni davom ettiradi. Bugungi kunda mamlakatda 441 ta gimnaziya va 334 ta professional texnikum faoliyat yuritadi. Ushbu muassasalarda o'qish to'liq davlat tomonidan qoplanadi. 2017 yildan aksariyat maktablarda dars jarayonida ruchkadan voz kechilgan, ya'ni kompyuter va planshetlardan foydalaniladi. Shu o'rinda aytish joiz, bu mamlakatda tushlik, darsliklar, o'quv qurollari, kalkulyator va noutbuk-planshetlar, muzeylarga ekskursiya va barcha tadbirlar hamda

o'quvchilar transporti ham bepul. Ota-onalardan pul yig'ish noqonuniy hisoblanadi.

Finlyandiyada juda yaxshi rivojlangan oliy ta'lim tizimi mavjud. Hukumatning faoliyati zamonaviy axborot jamiyatini yaratishga qaratilgan, shuning uchun o'quv muassasalarida ta'lim jahon standartlariga to'liq javob beradi. Xorijlik talabalar uchun darslar ingliz tilida olib boriladi. Bakalavr bosqichida o'qish mudдати 3-4 yil. Bu vaqtda mutaxassislik bo'yicha asosiy va fakultativ fanlar o'rganiladi.

Umuman, Finlyandiyada olingan diplom dunyoning istalgan davlatida mehnat faoliyatini olib borish imkonini beradi. Magistrlik darajasini egallash dasturi 2 yilga mo'ljallangan bo'lib, ta'lim davomida tanlangan mutaxassislik bo'yicha fanlar chuqur o'rgatiladi.

Qo'qon universitetida 2021 yilning 2 dekabr sanasida Finlyandiyaning «SkillGrower» kompaniyasi, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi, Fanlar akademiyasining V. Romanovski nomidagi Matematika instituti bilan hamkorlikda vebinar-trening tashkil etildi. Treningda fin o'qituvchilarining 95 foizidan ko'prog'i tomonidan tavsiya etilgan keng qamrovli matematik yechim – «SkillGrower» platformasidan foydalanish bo'yicha zarur ko'nikmalar berildi. Barcha qurilmalarda ishlaydigan, har bir o'quvchiga muvaffaqiyatga erishishda yordam bera oladigan ushbu platforma tizimiga kirish, rollarni tanlash, guruh yaratib, sinfdagi barcha o'quvchilar bilan birgalikda foydalanish jarayonlari o'rgatildi.

E'tiborlisi, matematikani oson o'rganishga mo'ljallangan mazkur platformada 35 mingdan ziyod masala-misollar o'rin olgan bo'lib, undan bir paytning o'zida o'quvchilar, pedagog-o'qituvchilar va ota-onalar ham foydalanishi, o'quvchining bilim darajasini baholab borish imkoniyati yaratilgan.

Bugungi gadjetlarga bolalarning bog'lanib qolishi, ijtimoiy tarmoqlarda behuda vaqt yo'qotishining oldini olishga qaratilgan ushbu platforma o'yinlar va

turli xildagi qiziqtirish usullari orqali matematikani o'qituvchilar yordamisiz o'rganish, mustaqil rivojlanishni ta'minlashga qaratilganligi bilan ham ahamiyat kasb etadi. Darvoqe, «SkillGrower» platformasidan barcha qurilmalar orqali, ya'ni telefon, planshet va noutbuklardan kirib foydalanish mumkin. Va eng ahamiyatlisi, ota-onalarga farzandlarining rivojlanishlarini shaxsiy ilova orqali kuzatib borish imkoniyati yaratilgan. «Osondan – qiyingacha» bo'lgan misollar an'anaviy yechimlarga qaraganda ko'proq qiziqish bilan mashq qilishga o'rgatadi [12].

Izoh:

So'nggi ikki yilda Finlyandiya bilan O'zbekiston o'rtasida ta'lim sohasida hamkorlikni rivojlantirish uchun qilinayotgan harakatlar natijasi o'laroq, 2022 yilning 27 may kuni Toshkent shahrida O'zbekiston – Finlyandiya tashqi ishlar vazirlarining siyosiy maslahatlar bo'yicha 10-yig'ilishida Shimoliy Yevropa mamlakatlarining ta'lim sohasidagi ilg'or yutuqlariga asoslangan zamonaviy xususiy oliy ta'lim tashkiloti – Xalqaro Nordik universitetini ochish bo'yicha kelishuvga erishildi.

Uning tashkil etilishi Finlyandiya tomonidan O'zbekistonda olib borilayotgan har tomonlama shiddatli islohotlarning e'tirofi, qolaversa, Shimoliy Yevropa davlatlari – Finlyandiya, Shvesiya, Norvegiya, Daniya, Islandiya hamda boshqa davlatlarning O'zbekistonda va O'rta Osiyoda inson kapitalini rivojlantirish hamda Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan Barqaror rivojlanish maqsadlariga (SDG) erishish va xalqaro loyihalarda munosib ishtirok etish imkonini beradi.

Ayni chog'da Shimoliy Yevropa mamlakatlarining nufuzli xorijiy oliy ta'lim muassasalarida yo'lga qo'yilgan ilg'or tajribalari, innovatsion ta'lim modellari, o'quv reja va dasturlari asosida iqtisodiyotning real sektori ehtiyojlarini hisobga olgan holda yuqori malakali oliy ma'lumotli mutaxassislarning yetishib chiqishiga katta hissa qo'shadi.

Shuningdek, iqtidorli talabalar seleksiyasini amalga oshirish, yangi avlod tadbirkorlarining paydo bo'lishi, ularga keng ko'lamda ko'mak berish maqsadida

butun dunyo startaperlari, investorlari va tadbirkorlarini bir joyga jam qiladigan «Slush» (Finlyandiyaning Xelsinki shahrida har yili o'tkazilib boriladi) tadbirida yoshlarning o'z innovatsion va startup g'oyalari bilan ishtirok etishlariga ulkan imkoniyat yaratiladi.

Xulosa qilib aytganda, hozirgi kunda ilm-fan va ta'lim-tarbiya sohalarida milliy va umumbashariy qadriyatlarning o'zni muhimligi, ya'ni ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatni rag'batlantirish, hamda innovatsiya yutuqlarini amaliyotga keng joriy etishga xizmat qiladigan ta'sirchan mexanizmlarni ishlab chiqish, OO'Yu va ilmiy-tadqiqot institutlari huzurida ixtisoslashtirilgan ilmiy-eksperimental laboratoriyalar, yuqori texnologiya markazlari va texnoparklarni tashkil etishga jiddiy e'tibor berish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.<https://lex.uz/docs/5013007>.
- 2.<https://president.uz/uz/lists/view/4105> Мурожаат қилинган сана: 6.03.2021.
- 3.Мирзиёев Ш.М. Илм-фан ютуқлари – тараққиётнинг муҳим омили. 2016 йил 30 декабрь куни мамлакатимизнинг етакчи илм-фан намоёндалари билан учрашувдаги маърузаси) // «Маърифат». 2016 йил 31 декабрь.
- 4.Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. II жилд – Тошкент: Ўзбекистон, 2018. – Б. 79.
- 5.Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. II жилд – Тошкент: Ўзбекистон, 2018. – Б. 79-80.
- 6.Норматов К. Янги Ўзбекистон меъмори. (Президентнинг “Ўзбек мўъжизаси” ва таълимоти фаолиятига айрим чизгилар). Сиёсий эссе. I. II. – Тошкент, ЎзР ИИБ Академия. 2021, – Б. 227.
- 7.Ўзбекистонда диний бағрикенглик // «Тараққиёт стратегияси» маркази Ахборот хизмати маълумотлари. Мурожаат қилинган сана. 15.07. 2020 йил.
- 8.Халқ сўзи. – 2018. – 8 дек.
- 9.Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. –Т., 2018. – Б.74.
- 10.Халқ сўзи. 2022 йил 29 январь.
- 11.Рихсиева Г. Инсон капиталини ривожлантириш – тараққиёт стратегиясининг муҳим йўналиши. Халқ сўзи. 2022 йил 16 февраль.
- 12.Мустафоқулов Ш. Таълимдаги ҳамкорлик ва илғор тажрибалар сабоғи. Халқ сўзи. 2022 йил 21 июль.

YOSHLARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHDA ABU RAYHON BERUNIY MEROSINING O‘RNI VA AHAMIYATI

*Isakov B.N. – t.f.n., dotsent,
O‘zbekiston jahon tillari universiteti*

Yurtimizda boshlangan islohotlar, kelajak sari tashlanayotgan dadil qadamlar bardavom bo‘lishini ta’minlashda dunyoda o‘ziga yarasha yuksak salohiyati, benazir nufuziga mos ravishda o‘rin egallayotgan mustaqil O‘zbekiston atalmish davlat bor ekan, bu yurtda ana shu nomga munosib millat yashamoqda. Bu yurtda uning ota-bobolari, avlod-ajdodlari, buyuk zotlari yashab o‘tgan. Ayni paytda bu borada to‘plangan tajriba, ana shu buyuk zotlarimizning bebaho merosi hamisha boshimizni baland, qaddimizni tik qiladi, o‘zbek millatining kelajagi buyuk davlat qurishda jahon ayvonida turib, o‘z iymoni, e’tiqodlari, ma’naviy ruhlari bilan qo‘llab-quvvatlab, olg‘a yetaklaydi. Chunonchi, “...xalqlar tarixida o‘ziga xos tub yangilanish davrlari borki, bunday zamonlarda muayyan millat dahosi, uning o‘z salohiyatini namoyon etishga intilishi, yaratuvchanlik faoliyati eng yuksak cho‘qqilarga ko‘tariladi”³².

Buyuk siymolarimiz nomlari dunyo ilm-fani rivojiga beqiyos hissa qo‘shganliklari bois, mangulikka daxldordir. Ularning ilmu ma’rifat o‘rganish orqali olamni ezgulikka, taraqqiyotga yetaklash maqsadida avlodlarga qoldirgan buyuk merosi insoniyat uchun bebaho xazinadir. Ana shu buyuklar qatorida ulug‘ alloma bobomiz Abu Rayhon Beruniyning ham bugungi avlodlarga qoldirgan ilmiy va ma’naviy merosi beqiyos bo‘lib, ularning intellektual salohiyatini yuksaltirishda muhim omil sanaladi.

Qomusiy alloma Abu Rayhon Beruniy Al-Xorazmiy, Farobiy va Ibn Sino bilan bir qatorda turuvchi musulmon SHarqi “Uyg‘onish davri”ning eng mashhur namoyandasi. O‘z davrida birinchi bo‘lib Yerning shar shaklidaligini va u quyosh atrofida aylanishi g‘oyasini ilgari surgan, keyinroq Yer radiusini katta aniqlik bilan

³² Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2021.– Б.5.

o'lgan. Dunyoga mashhur Markaziy Osiyolik qomusiy olimdan biri – Muhammad ibn Ahmad al-Beruniy 973 yil Xorazmning o'sha davrdagi poytaxti Kat shahri (hozir mamlakatimizning Beruniy shahri) da tavallud topdi. Bu yil allomaning 1048 yilligi yurtimizda keng nishonlanmoqda.

Abu Rayhon Beruniyning ilmiy ijodi asrlar davomida o'rganilib kelingan, so'nggi yillarda ayniqsa, yanada chuqur o'rganishga kirishildi, bu borada dunyo olimlari bilan hamkorlikda ish yuritish borasida katta yutuqlarga erishilmoqda.

Katta hajmdagi asarlaridan tashqari o'z zamonining ko'pchilik fanlarini, birinchi navbatda falakiyot, fizika, riyoziyot, madaniyatshunoslik, astronomiya, astrologiya, matematika, geodeziya, geologiya, etnologiya, mineralogiya, geografiya, arifmetika, tibbiyot, farmokognoziya, tarix, jamiyatshunoslik, ilohiyot, filologiya fanlarini puxta egallagan va bu fanlar taraqqiyotiga qo'shgan hissasi natijasida uning nomi dunyo fanining buyuk siymolari qatoridan joy oldi. Tarixiy, falsafiy masalalarga oid qator risolalar yaratdi va sanskrit tilidan arabchaga, arab tilidan sanskrit tiliga tarjimalar qildi, badiiy ijod bilan ham shug'ullanib she'rlar yozdi. "Astrologiyaga kirish", "Astronomiya kaliti", "Jonni davolovchi quyosh kitobi", "Ikki xil harakatning zarurligi haqida", "Ko'paytirish asoslari", "Ptolemey "Almagest"ning sanskritchaga tarjimasi", "Foydali savollar va to'g'ri javoblar", "Farg'oniy "Elementlar"iga tuzatishlar", "Turklar tomonidan ehtiyotkorlik", "Oq kiyimlilar va karmatlar haqida ma'lumotlar", "She'rlar to'plami", "Al-Muqanna haqidagi ma'lumotlar tarjimasi", "Ibn Sino bilan yozishmalar" shular jumlasidandir³³.

Yangi O'zbekistonni rivojlangan mamlakatga aylantirish maqsadida mamlakat taraqqiyotining yangi bosqichiga qadam qo'yilgan hozirgi davrda Uchinchi renessans poydevorini yaratishga bel bog'langan. Ana shu maqsadni ko'zlagan Prezident SH.M.Mirziyoev ta'kidlaganidek, "milliy ma'naviyatimiz tarixida o'chmas iz qoldirgan ulug' allomalarimiz, mutafakkir bobolarimizning turli mamlakatlardagi muzey va kutubxonalarda saqlanayotgan qo'lyozmalarini

³³ Абу Райхон Мухаммад ибн Ахмад Ал-Беруний (973-1048 йиллар)
http://www.ud.uz/uz/unique_charming/great_personality/542/ (Мурожаат 15.09.2021).

o'rganish, mavjud nusxalarini yurtimizga olib kelish, atroflicha tadqiq qilib, xalqimizga yetkazish borasida muhim ishlar amalga oshirilishi"³⁴ yo'lida amaliy harakatlarga undab kelmoqda. Ana shu maqsadda Yangi O'zbekistonda buyuk allomalarimizning bebaho merosini chuqur o'rganish va uni keng jamoatchilikka yetkazish ustuvor masalalardan biriga aylangan. Zero, Abu Rayhon Beruniydek buyuk ajdodlarimiz merosini teran anglash, chuqur o'rganish asnosida milliy-ma'rifiy qadriyatlarimizni, qadimiy an'analarimizni, jahon tsivilizatsiyasi tarixida o'chmas iz qoldirgan ajdodlarimizni yangi sharoitda yangidan yana bir bor kashf etamiz, qaytadan dunyoga tanitish imkoniyatiga ega bo'lamiz hamda kelajagi porloq bo'lgan Yangi O'zbekistonning intellektual salohiyatli yoshlarini buyuk zotlarga munosib bo'lishga astoydil undaymiz, ibrat va namuna sifatida ko'rsataveramiz.

Jahon fani tarixining eng ulug' va yorqin siymolaridan biri, qomusiy bilimlar sohibi bo'lgan buyuk ajdodimiz Abu Rayhon Beruniy ilm-fanning buyuk homiysi va muxlisi sifatida mamlakatning obodonchiligi ilm-fanning gullashida, odamning baxti esa uning bilim va ma'rifatida deb bildi. Uning olamshumul ishlaridan kishi aqli lol qoladi, shu bois, jahon ilm-fani, dunyo tamadduni hamda bashariyat oldidagi buyuk xizmatlari, ilm-fanga cheksiz sadoqati, qat'iyati hamda sobitqadamligini ta'kidlamay iloj yo'q. Bu fazilatlar har qaysi davrda, ilm yo'lida xizmat qilaman, degan har qanday inson uchun yuksak fidoyilik namunasi bo'lib qolaveradi. Ayniqsa, bu fazilatlar intellektual va madaniy salohiyatning qanday noyob boylik, nodir iste'dod egalarini tarbiyalab kamolga yetkazishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini unutmaslik kerak. O'tmishga hamohang bugungi kunimizgacha milliy tafakkurimiz negizida shakllanib kelgan, turli g'oya va amaliy harakatlarda o'z ifodasini topayotgan har bir ishda yaratuvchanlik, mehnat qilish, bunyodkorlik ishlarini yo'lga qo'yishda buyuk allomalar, xususan, Beruniy merosini, uning asarlarini chuqur o'rganish intellektual salohiyatli yoshlar

³⁴ Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2021.– Б.34.

tarbiyasida muhim o‘rin egallaydi, ularni iste’dodlarini namoyish qilishga undaydi va yangi kashfiyotlar sari otlantiradi.

Vatanimiz kelajagi bo‘lgan barkamol avlodni yetishtirish uchun millatimizning har bir vakili o‘z farzandini milliy g‘oyamiz, qadriyatlarimiz, tilimiz, qadimiy tariximiz, madaniy boy o‘tmishimizda chuqur iz qoldirgan buyuk siymolarimizga muhabbat va hurmat ruhida tarbiyalash bilan birga, jahoniy o‘zigagina xos bo‘lgan insonparvarlik, baynalmilallik, samimiyluk va bag‘rikenglik ruhida ham tarbiyalashimiz, bugungi kunda har qachongidan ham zarurroqdir.

Foyalanilgan adabiyotlar

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2021.– Б.34.

2..Абу Райхон Мухаммад ибн Ахмад Ал-Беруний (973-1048 йиллар)
http://www.ud.uz/uz/unique_charming/great_personality/542/ (Мурожаат 15.09.2021).

“TARBIYA” FANI MASHG‘ULOTLARIDA O‘QUVCHILARNI MANTIQIY FIKRLASHGA O‘RGATISH

*Haydarov K. – f.f.d.,(DSc), professor,
Samarqand viloyati pedagoglarni yangi
metodikalarga o‘rgatish milliy markazi*

Annotasiya: Ushbu maqolada umumta’lim maktablarida Tarbiya fanini o‘qitishning o‘ziga xos xususiyatlari, mashg‘ulotlarda zamonaviy metodikalarni qo‘llash orqali o‘quvchi yoshlarda mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalari to‘g‘risida mushohada yuritiladi.

Tayanch iboralar: zamonaviy ta’lim, mantiq, mantiqiy fikrlash, mantiqiy xulosa, ijodiy mushohada, tafakkur madaniyati, suqrotona usul, mantiqiy samaradorlik.

Davlatimiz rahbari o‘zining “Yangi O‘zbekiston strategiyasi” nomli asarida “Biz yangi O‘zbekistonni yetuk ma’naviyatli jamiyat, yerkini va baxtli insonlar yashaydigan yurtga aylantirishimiz lozim” [1.274.], deb ta’kidlagani bejiz yemas. Zero, baxtli inson, ya’ni fikri teran, ma’naviy barkamol insonni shakllantirish jarayoni ko‘plab omillarga bog‘liq bo‘lib, ulardan biri “Tarbiya” fanini o‘qitish,

ushbu fandan mashg'ulotlar mazmunini kuchaytirish, ularning ta'sirchanligi va natijadorligini oshirishdir.

Albatta, Tarbiya fanidan mashg'ulotlarni zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil yetish o'quvchilarda yuksak axloqiy fazilatlarni shakllantirish barobarida zamonaviy bilimlar yegallashiga, umumiy dunyoqarashi va intellektual jihatdan rivojlanishiga yordam beradi. Tarbiya fani mashg'ulotlari o'quvchi yoshlarda ularning yoshiga mos kompetensiyalarni shakllantirish, ijtimoiy faol hayotiy ko'nikmalar va fazilatlarni rivojlantirishda g'oyat muhim ahamiyat kasb yetadi. Ayniqsa yoshlarda mehnasevarlik, irodalilik, serg'ayratlik, tirishqoqlik kabi fazilatlarni shakllantirish, ularning o'z ustida qunt bilan muntazam ishlash, o'ziga ishonchni qaror toptirish kabi xislatlarini kamol toptirishda ushbu fanning imkoniyatlari kattadir.

Bugun mamlakatimiz maktab ta'limi tizimida o'qituvchilarni yangi, zamonaviy metodikalarga o'rgatish muhim vazifa sifatida belgilangan. Bundan ko'zlangan pirovard maqsad – kutilgan natijaga yerishish, ya'ni o'quvchi yoshlarda tafakkur madaniyatini shakllantirish, ularni mustaqil mantiqiy fikrlashga o'rgatishdan iborat.

Falsafiy va pedagogik mazmundagi adabiyotlarda mantiqiy fikrlashning ahamiyati to'g'risida, uni qo'llashda pedagogning mahorati va tajribasi zarurligi to'g'risida muayyan fikr-mulohazalar bayon qilingan. Masalan, "Jahon falsafasi qomusi"da "mantiqiy fikrlash" degan tushunchaga quyidagicha ta'rif berilgan: "Mantiqiy fikrlash – inson tomonidan ko'rib, yeshitib, bilib, his qilib va anglanib turgan borliq, voqyelik yoki taassurotlarning boshqalar uchun ham tushunarli tarzda tafakkur yetilishini anglatuvchi tushuncha" [2.710.].

Demak, mantiqiy fikrlash barcha sohalarda, ayniqsa pedagogik faoliyatda juda muhimdir. Chunki aynan pedagogik faoliyatda izchillik, mantiqiy ketma-ketlik orqali ko'zlangan natijaga yerishish mumkin. Shundan kelib chiqib, "mantiqiy fikrlash" degan tushunchaga yanada aniqroq qilib, shunday ta'rif berish mumkin: **mantiqiy fikrlash** – bu inson bilan uni o'rab turgan olamdagi narsa va hodisalar o'rtasidagi munosabatlar, ular o'rtasidagi aynanlik va tafovutlarni kuzatish, idrok va

tasavvur qilish, taqqoslash, tahlil qilish orqali anglab yetish va shu asosda faoliyatni to'g'ri tashkil yetish demakdir.

Mantiqiy fikrlash insonning tafakkur madaniyati darajasini bildiradi. Shu boisdan mantiqiy fikrlash tafakkur qonunlarining namoyon bo'lishi hamdir. Umuman, mantiqiy fikrlashning nima yekanligini bilish uchun tafakkur qonunlaridan yaxshi xabardor bo'lish lozim. Ayniyat, ziddiyasizlik (nozidlik), uchinchisi istisno hamda yetarli asos qonunlari mantiqiy tafakkurning mohiyatini tashkil yetadi.

Ayniyat qonuni olamdagi har qanday narsa yoki hodisaning o'ziga tengligini, fikr-mushohadada, yozishda (matnda), o'zaro so'zlashuvda so'zlarni to'g'ri va bir xil qo'llashni bildiradi. Ziddiyasizlik (nozidlik) qonuni ayni vaqtning o'zida har qanday voqyea-hodisaning ziddi (teskarisi) bo'lmasligini taqoza qiladi. Yetarli asos qonuni fikrning chinligi avvaldan isbotlangan bo'lishi shart, degan talabga asoslanadi. Uchinchisi istisno qonuni ikkita zid fikrdan biri chin, ikkinchisi xato, uchinchisiga o'rin yo'q, degan ma'noni bildiradi. Xullas, mantiqiy fikrlash jarayonida tafakkurning ushbu qonunlari o'zaro uyg'un holda namoyon bo'ladi. Mulohaza jarayonida ushbu qonunlarning buzilishi mantiqiy xatoliklarga olib keladi va bunday mantiqiy xatolar paralogizmlar deb ataladi. Paralogizmlar ataylab yoki bilmasdan sodir yetilishi mumkin. Bunday xatoliklarga yo'l qo'yish yesa pedagogning faoliyatida noxush oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Insonning dunyoni bilishida mantiqiy fikrlash universal xarakter kasb yetadi. Shunday bo'lsa-da, mantiqiy fikrlashning o'ziga xos xususiyatlari bor. Birinchidan, mantiqiy fikrlash deduktiv mohiyatga yega, ya'ni umumiy bilimlardan juz'iy, alohida bilimlarga qarab yo'nalish jarayoni hisoblanadi. Aniqroq aytganda, narsa yoki hodisa haqida umumiy bilimlardan alohida, konkret bilimlarga qarab borish mantiqiy fikrlashning mazmunini ifodalaydi. Ikkinchidan, mantiqiy fikrlash qiyosiy va tahliliy mohiyatga yega: inson fikrlash jarayonida albatta narsa yoki hodisalarni o'zaro qiyoslaydi, kerakli hollarda tahlil qiladi va yakunda xulosaga yega bo'ladi. Uchinchidan, mantiqiy fikrlash konvergent xarakterga yega, ya'ni kishi muayyan

xulosaga yega bo‘lish uchun avvalgi, o‘zaro yaqin, o‘xshash fikrlarga, bilim va tajribaga asoslanadi.

Mantiq (logika) fani, uning qoida va tamoyillarini yaxshi bilish pedagog xodimlar faoliyatida g‘oyat muhim ahamiyat kasb yetadi. Misol uchun, “chuqurligi 3 metr, yeni 6 metr chuqurlikda qancha tuproq bor?” yoki “xodani 4 ga bo‘lish uchun uni necha marta arralash kerak?” degan oddiy savollar ham o‘quvchilarni mantiqiy fikrlashga undaydi va matematika darsi mashg‘ulotlarining mazmunini oshiradi (birinchisiga javob - chuqurda tuproq yo‘q, ikkinchisiga – 3 marta). Ko‘rinib turibdiki, bunday fikrlar to‘g‘ridan to‘g‘ri tajribadan kelib chiqadi va o‘quvchilar muammoga duch kelganda, to‘g‘ri qaror qabul qilish qobiliyatini rag‘batlantiradi.

Bugun maktab ta’limida tayyor bilimlarni yegallashga o‘rgatish yemas, balki zarur bilimlarni o‘quvchining o‘zi qidirib topishga o‘rgatish ustuvor ahamiyat kasb yetmoqda. O‘qituvchi ushbu jarayonda o‘quvchining shaxs sifatida shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi, ya’ni yo‘naltiruvchilik, “rejissyorlik” vazifasini bajaradi. Nemis pedagogi A.Disterveg aytganidek, “noqobil o‘qituvchi haqiqatni shunchaki aytadi-qo‘yadi, yaxshisi yesa uni topishga o‘rgatadi”.

Mantiqiy fikrlashda asosiy omil bilim yekanligi o‘z-o‘zidan tushunarli. Lekin mantiqiy fikrlash ko‘p narsani yemas, balki kerakli narsani bilish deganidir. “Men kam bilaman, lekin bilganlarimni juda yaxshi bilaman” [4.70.], degan yekan bir donishmand. Albatta, davr o‘qituvchi oldiga yangidan yangi mas’uliyatli vazifalarni qo‘ymoqda. “Bugungi o‘qituvchi zamonga “moslashish” yemas, balki undan bir qadam oldinda yurishga intilishi kerak” [5.219.].

Bugun uzluksiz ta’lim tizimida “Aqliy hujum”, “Fikrlar hujumi”, “Tarmoqlar” metodi, “Sinkveyn”, “BBB”, “Bahs-munozara”, “Rolli o‘yin”, “Kichik guruhlarda ishlash”, “Zigzag”, “So‘nggi so‘zni men aytay” kabi ko‘plab zamonaviy texnologiyalar muvaffaqiyali qo‘llanmoqda. Aslida ushbu metodlarning barchasi o‘quvchida mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga

qaratilgan. Masalan, “klaster” metodini olaylik. Ushbu metodning qoidasiga ko‘ra doska yoki katta qog‘ozning o‘rtasiga asosiy so‘z (yoki mavzu) yoziladi. Uning mohiyatini ochishga xizmat qiladigan “yo‘ldosh” so‘zlar doirachalarga yozib qo‘yiladi, chiziqlar bilan tutashtiriladi, bu doirachalar g‘oya tugaguncha davom yettiriladi. Klaster (tutam, bog‘lam) - axborot xaritasini tuzish yo‘li bo‘lib, barcha tuzilmalarning mohiyatini markazlashtirish va aniqlash uchun asosiy omil atrofida g‘oyalarni yig‘ish demakdir. U fikrlash jarayonining mantiqli davom yetishini ta’minlaydi.

Yoki, “aqliy hujum” – biror bir muammo bo‘yicha ishtirokchi (o‘quvchi)lar tomonidan bildirilgan yerkin fikr va mulohazalarni to‘plab, ular orqali muayyan yechimga kelinadigan metoddur. Yoki, aytaylik, “Bumerang” texnologiyasi ishtirokchilarda tanqidiy fikrlash, mantiqni shakllantirishga imkoniyat yaratadi, xotirani chiniqtiradi, g‘oya va fikrlarni yozma va og‘zaki shakllarda bayon qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. O‘quvchilarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan ushbu metodlar, ayniqsa Tarbiya fanini o‘qitishda samaraga yerishish kalitidir.

Ushbu metodlar ishtirokchilarni o‘z fikrini himoya qilishga, yerkin fikrlash va o‘z fikrini boshqalarga singdirishga, ochiq bahslashish, yegallangan bilimlarni tahlil qilishga, o‘z bilimlarini baholash va o‘zaro bahslashish madaniyatiga o‘rgatadi.

Mantiqiy fikrlashga o‘rgatishning klassik namunalarini qadimgi (antik) davr donishmand muallimlari tomonidan yaratilgan, desak to‘g‘ri bo‘ladi. Masalan, qadimgi Yunonistonda donolik va chiroyli so‘zlashuvga o‘rgatuvchi o‘qituvchilar, faylasuflarni sofistlar deb atashgan. Sofistlar o‘z o‘quvchilariga munozara olib borish san‘atini, bahslarda o‘z fikrini boshqalarga o‘tkazish, ularni yengib chiqish usullarini o‘rgatganlar. Ba’zilar qadimgi yunon sofizmini Sharqda o‘rta asrlarda keng tarqalgan so‘fiylik falsafasi bilan adashtiradilar. So‘fiylik bizning Markaziy Osiyo mintaqasida keng tarqalgan falsafiy ta’limot bo‘lib, asosan ilohiy ishq – Allohga bo‘lgan sevgi, insonning diniy-axloqiy barkamollikka yerishuvini oliy

baxt deb targ'ib qiluvchi ta'limotdir. Sofizm tushunchasi yesa yeramizdan oldingi V asrning ikkinchi yarmi - IV asrning birinchi yarmida Yunonistonda mavjud bo'lgan va "bilimdon", "usta", "san'atkor", "donishmand" kabi ma'nolarni anglatgan va o'sha davrdagi faylasuf o'qituvchilarga nisbatan qo'llanilgan. Sofistika" degan so'z "munozarani o'tkir aql, ziyraklik, ustomonlik, uquvlik bilan olib borishni bildiradi" [2.203.].

Qadimgi yunon donishmandi Suqrot bu borada ko'plab shogirdlarga ustoz bo'lgani, falsafiy maktablar yaratgani tarixdan ma'lum. Polemika ustasi bo'lgan Suqrotning savol-javob usulidan ta'lim jarayonida foydalanish o'quvchida mantiqiy tafakkur shakllanishida muhim o'rin tutadi. "Suqrotona suhbatlar deganda o'qituvchining o'quvchini mustaqil va faol fikrlash jarayoniga olib kirishi hamda uning fikrlashidagi noto'g'ri jihatlarni ziyraklik bilan aniqlagan holda ularni tuzatish yo'liga olib chiqishdan iborat usullar nazarda tutiladi" [3.47.].

Sofistlar, avvalo, faylasuf bo'lganlar. Demak, mantiqiy fikrlashga o'rgatuvchi o'qituvchining o'zi ma'lum darajada faylasuf bo'lishi lozim. Bugungi Tarbiya fani o'qituvchisi falsafiy mushohadaga qodir, teran fikrlaydigan mohir pedagog bo'lishi kerak.

Qadimgi xitoy donishmandi Konfusiylar ta'limotidagi ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil yetishga doir klassik yondashuvlar bugungi kunda O'zbekistonda ham yuksak qadrlanadi. Ayniqsa maktab ta'limida mashg'ulotlar buyuk Konfusiylarning "Yeshitdim – unutdim, ko'rdim – yesladim, bajardim – tushundim" degan tamoyili asosida tashkil yetilayotgani yuqori samaraga yerishishni ta'minlamoqda. Uning ma'nosi shundaki, mashg'ulotlar to'liq ma'ruza shaklida tashkil yetilsa samara bermaydi, ko'rgazmalilik asosida tashkil yetilsa xotiraga muhrlanadi, ishtirokchilar topshiriqni bajarsalar, ularda mavzu haqida to'la tasavvur hosil bo'ladi va mashg'ulot o'z maqsadiga yerishadi.

Moziyga qilgan murojaatimiz bejiz emas. Mantiqiy tafakkurga asoslangan ta'limni joriy qilish uchun o'tmishda yaratilgan ilg'or tajribalarni zamonaviy yondashuvlar bilan uyg'unlashtirish kerak. Ayniqsa Tarbiya fani o'qituvchisi

donishmandlik ilmidan yaxshi xabardor bo'lishi, moziydan meros qolgan rivoyatlar, hikmatlar, matallar va maqollarni bilishi, hadislardan namunalar keltirib olishi mashg'ulotlar samaradorligini oshiribgina qolmay, o'quvchilar mantiqiy tafakkur va mushohada maniyatini shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. T.: "O'zbekiston", 2021.
Jahon falsafasi qomusi. 1-kitob. –T.: "Ma'naviyat", 2019.
Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari: qo'llanma. – T.: "O'qituvchi", 2004.
Смешные рассказы: пер. с средневеков. ассирийск. Бар-Ебрая Г.Ю. (Абул Фарадж). – М.: Политиздат, 1992.
Haydarov K. Sharq falsafasida ma'naviy tarbiya ustuvorligi. – T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2020.

TARBIYA FANINI O'QITISHDA SHARQ MUTAFAKKIRLARI MEROSIDAN FOYDALANISH

*Karimova D. – PhD, dotsenti,
Navoiy viloyati pedagoglarni yangi
metodikalarga o'rgatish milliy markazi
"Ijtimoiy – iqtisodiy va amaliy
fanlar metodikasi" kafedrası*

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida tarbiya darslarida ilmiy bilimlarni berish bilan birga ajdodlar merosi, sharq mutafakkirlarining tarbiya haqidagi qarashlarini yosh avlod qalbiga singdirish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Tarbiya, Vatan, axloq, odob, ta'lim, ma'naviyat, ma'rifat

Bugungi davrda Yangi O'zbekiston "Inson qadri ustuvor bo'lgan jamiyat va xalqparvar davlat" degan muhim g'oya negizida barpo etilmoqda. Davlatimiz

rahbari belgilab bergan bu ulug‘vor maqsad 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasida o‘z ifodasini topdi. Mamlakatimizda so‘nggi yillarda ijtimoiy – iqtisodiy, ma’naviy va ma’rifiy sohalarda tub islohotlar amalga oshirilib katta tajriba to‘plandi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga va O‘zbekiston xalqiga murojaatnomasida ilgari surilgan ko‘plab tashabbuslarida ham bu o‘z ifodasini topdi. Murojaatnomadagi ko‘tarilgan barcha masalalardagi pirovard maqsad xalqimiz turmush farovonligini tubdan yaxshilashni anglatadi. Buning uchun Ta’lim sifatini oshirish – Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining yakkayu yagona to‘g‘ri yo‘lidir, - deb ta’kidladi davlatimiz rahbari.

Mamlakatimizda ta’lim-tarbiya tizimida tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Umumta’lim maktablarida tarbiya fanini o‘qitish dolzarb masalalardan biridir. Tarbiya darslarida ajdodlarimiz merosi, mutafakkirlarimiz o‘gitlarini o‘quvchilar qalbi va ongiga singdirish muhim ahamiyatga ega.

Barcha zamonlar donishmandlari yoshlar tarbiyasi haqida bosh qotirib kelishgan. Abu Nasr Forobiyning ta’lim-tarbiya yo‘llari, usullari, vositalari haqidagi qarashlari ham qimmatlidir. U “Insonda go‘zal fazilatlar ikki yo‘l — ta’lim va tarbiya yo‘li bilan hosil qilinadi. Ta’lim faqat so‘z va o‘rgatish bilangina bo‘ladi. Tarbiya esa, amaliy ish, tajriba bilan, ya’ni shu xalq, shu millatning amaliy malakalaridan iborat bo‘lgan ish-harakat, kasb-hunarga berilgan bo‘lishi, o‘rganishidir”, deya ta’kidlaydi. Olim, o‘z navbatida, ta’limda barcha fanlarning nazariy asoslari o‘rganilsa, tarbiyada ma’naviy-axloqiy qoidalar, odob me’yorlari o‘rganiladi, kasb-hunarga oid malakalar hosil qilinadi, deb uqtiradi. Shuning uchun ushbu g‘oyalardan jamiyatning tarbiyaviy-ta’lim salohiyatini mustahkamlashda, ma’naviy-axloqiy muhitni yaxshilashda foydalansa, maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Navoiy inson qadr-qimmati uning mol-mulki, zeb-ziynati, mansabi yoki ijtimoiy kelib chiqishi bilan emas, balki uning ma’naviy qiyofasi, axloqiy sifatlari, undan elga qanchalik naf tegishi bilan belgilanishini ko‘p marta takrorlagan. Shoir she’rlaridan birida:

Tut bargichalik qimmating yo‘qmi?

Ipak qurtichalik himmating yo‘qmi?

- deya insonni o‘ylashga, o‘ylaganda ham o‘z hayotidan kelib chiqib xulosa qilishga chorlaydi. Shu ikki satrda insonning dunyoga kelishidan tortib, bu yorug‘ olamda yashashining tub mohiyati ochib berilgan.

Shoirning quyidagi so‘zlari ham tahsinga sazovor: “Kishilarning so‘z bilan naf yetkazish qo‘lidan kelmasa, loaqal ko‘nglidagi andishasi yaxshi bo‘lishi kerak. Ko‘ngli odamlarning xursandligidan xursand bo‘lishi lozim. Kimning xalq g‘amidan g‘ami bo‘lmasa, haqiqiy odam bo‘lsang, uni odam dema”.

Bu fikrlarning tub negizida tarbiya yotganligini anglab olish qiyin emas.

Zero, Prezidentimiz ta’kidlab o‘tganlaridek, “Ma’rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniyning asriy qadriyatlarimiz asosida yaratgan “Turkiy guliston yoxud axloq” asari sharqona tarbiyaning noyob qo‘llanmasi sifatida bugungi kunda ham o‘zining qadri va ahamiyatini yo‘qotgan emas. Biz “Tarbiya” fanining nazariy asoslarini ishlab chiqishda mana shunday bebaho asarlardan samarali foydalanishimiz zarur”.

Demak, anglashiladiki, biz “Tarbiya” fanini o‘qitishda uzoq-yaqin o‘tmishimizda yashab o‘tgan ulug‘ zotlar merosidan, qolaversa, umuminsoniy qadriyatlardan unumli foydalanishimiz kerak bo‘ladi. Ana shular asosida yaratilgan yangi fan farzandlarimiz tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etishi, shubhasiz. Barkamol avlodni tarbiyalash orqali esa oldimizga qo‘ygan ulkan maqsadga erishamiz - mamlakatimizda uchinchi Uyg‘onish ko‘z ochadi.

Nafaqat bir oila, balki yer sayyorasidagi har bir mamlakatning gullab-yashnashi, undagi yashovchi xalqlarning farog‘ati ham shak-shubhasiz ta’lim va tarbiya tufaylidir. Hayot olamida, shubhasiz, tarbiya singari insoniyatga ta’sirli narsa yo‘qdir. Shu sababdan qadimdan mashhur donishmandlar tarbiya to‘g‘risida qimmatli fikrlarni yozib qoldirganlar.

Yoshlar tarbiyasi, ularni ilimli va har tomonlama yetuk qilib voyaga yetkazish barcha zamonlarda muhim vazifa hisoblangan. Mutafakkirlarimiz tomonidan yozib qoldirilgan bunday nodir asarlar o‘sib kelayotgan yosh avlodni salbiy illatlardan asrab, axloqan pok, haqiqiy inson bo‘lib yetishishlariga undagan.

Tarbiya borasida Sa'diy Sheroziy shunday misralarni bitgan:

Minbarning poyida tursa ham eshak,

Tarbiya yuqmaydi, bo'lmaydi odam.

Tarbiya ko'rmayin ulg'aysa kishi.

Eshak bo'lib qolur yuzga kirsa ham.

Adabiyotshunos olim Abdurauf Fitrat "Xalqning harakat qilishi, davlatmand bo'lishi, baxtli bo'lib izzat-hurmat topishi, jahongir bo'lishi, zaif bo'lib xorlikka tushishi, faqirlik jomasini kiyib, baxtsizlik yukini tortib e'tibordan qolishi, o'zgalarga tobe va qul, asir bo'lishi bolalikdan o'z ota-onalaridan olgan tarbiyalariga bog'liq. Bolalar axloqiy tarbiyani muhitdan oladilar, boshqacha qilib aytganda, bolalar suvga o'xshaydi, suv idishning shaklini olganidek, bolalar ham muhitning odob-axloqini qabul qiladilar", deydi.

Alixonto'ra Sog'uniy tarbiya xususida shunday yozadi: "Yolg'iz insonga emas, barcha jonlik mavjudotlarda ta'lim-tarbiya ta'siri ko'z oldimizda ko'rib, buning natijalari butun dunyoga tarqalib turmoqda. O'qitish-o'rgatish buyon tursin, suhbat o'zi ham, suhbatdoshlarga o't bilan suvdek tez o'tadi. Shuning uchun ham har kimga, suhbat yo'ldoshlariga qarab baho beriladi".

Darhaqiqat, nafaqat bir oila, balki yer sayyorasidagi har bir mamlakatning gullab-yashnashi, undagi yashovchi xalqlarning farog'ati ham shak-shubhasiz ta'lim va tarbiya tufaylidir.

Ma'lumki, ulug' mutafakkir Abu Ali ibn Sino merosida ilm va axloq uyg'unligi masalasi alohida o'rin tutadi. Allomaning "Tadbiri manzil" risolasida tarbiya masalasi ko'proq tahlil etilgan. Xususan, "Tadbiri manzil"da inson tayyor shaxsiy sifat, odat va ko'nikmalar bilan tug'ilmasligi qayd etiladi. Bunday xususiyatlar odamning ijtimoiy hayotida sekin-asta shaxsiy va o'zgalar tajribasi, avvalgi ajdodlar an'analari, ta'lim-tarbiya o'zgalarning ta'siri ostida shakllanadi. Shaxs kamolotida ijobiy fazilat va odatlarni qaror toptirish qanchalik qiyin va mushkul bo'lsa, ma'naviy qiyofaga yopishib olgan salbiy jihat va odatlardan xalos bo'lish shunchalik murakkabdir.

Alloma nazdida bolalar tarbiyasini barvaqt boshlagan ma'qul: "Bola tana bo'g'inlari barqaror bo'lgan, uning tili to'g'ri, ravon gapirish va quloqlari tinglash va o'zgalar so'zlarini qabul qilish hamda o'rganilayotgan narsaga (tabiiy) moyillik paytdan boshlab uni ilmlar va axloq-odob (asoslari)ga o'rgatib borish lozim".

Yuqoridagilardan shu narsa ma'lum bo'lmoqdaki, hamma vaqt tarbiyada butun ish nafaqat ota-onalarga, balki go'zal axloq va ilmiy salohiyatga ega bo'lgan ustoz-muallimlarning sa'y-harakatiga ham bevosita bog'liq. Bunda ishni tashkil qilish shakllarinigina emas, ayni paytda, ishlashni to'g'ri yo'lga qo'yish shartlarini bilish ham muhimdir.

Ta'lim va tarbiyaning o'rtasida ochiq-oydin farq bor. Ta'lim tarbiyaning bir juz'idir. Tarbiya esa ta'limni o'z ichiga oladi, aksincha emas. Demak, tarbiya o'z-o'zidan ta'limga nisbatan komil va keng qamrovlidir. Islomiy tarbiyaning ma'nosi esa jamiyatda har taraflama komil inson shaxsiyatini barpo qilish va albatta, bu tarbiya ruhiy, aqliy va jismoniy taraflarni o'z ichiga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni.
2. Mirziyoyev Sh.M. Oliy Majlisga Murojaatnomasi. T., Xalq so'zi gazetasi, 2022-yil 20-dekabr № 281.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 2020-yil 6-iyuldagi "Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida «tarbiya» fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 422-sonli qarori.
4. A.Avloniy. «Turkiy guliston yoxud axloq», «O'qituvchi» nashriyoti., T.1993yil.
5. Abu Nasr Forobiy. «Fozil odamlar shahri» «A.Qodiriy» nashriyoti. T. 1993 yil.

6. A.Navoiy, Asarlar. O'n besh tomlik. Uchinchi nashr. – Toshkent, G'.G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1977, 29-30-betlar

BOSHLANG'ICH SINIF TARBIYA FANINI O'QITISHDA O'QUVCHILARNING KOMMUNIKATIVLIK KOMPETENTSIYALARINI SHAKILLANTIRISH

*Utemuratov B. K. - f.f.n., dotsent,
Qoraqalpog'iston Respublikasi Pedagoglarni
yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi
“Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus
ta'lim metodikalari” kafedrasi mudiri*

Annotatsiya: Maqola boshlang'ich sinf tarbiya fanini o'qitishda o'quvchilarining fanga oid kompetensiyalarini, rivojlantirish yo'llari ko'rsatilgan. Shuningdek, tarbiya darslarida kommunikativ kompetentsiyani shakllantirish masalalari yoritilgan.

Kalt so'zlar: tarbiya, kompetensiya, kommunikasiya, ijtimoiy, bilim, dars jarayoni, kreativ, o'quv dasturi.

Inson o'z hayotida shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirishishi, jamiyatda o'z o'rini egallashi, duch keladigan muammolarning echimini hal etishi, eng muhimi, o'z sohasi, kasbi bo'yicha raqobatbardosh bo'lishi uchun zarur bo'lgan tayanch kompetentsiyalarga ega bo'lishi lozim. Bundan tashqari, ta'limda har bir o'quv fanini o'zlashtirish jarayonida o'quvchilarda, shu fanning o'ziga xosligi, mazmunidan kelib chiqqan holda, sohaga tegishli xususiy kompetentsiyalar ham shakllantiriladi. Tarbiya fanida boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'quvchilarda kompetentsiyalarni shakllantirib boradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 25 yanvardagi «Xalq ta'limi sohasida ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab quvvatlash hamda uzuluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4963-sonli qarori qabul qilindi. Qarorda umumiy o'rta ta'limni tashkil qilishning ilmiy-uslubiy va amaliy-texnologik asalarini yaratish, milliy ta'lim standartlari, o'quv reja va dasturlarini ishlab chiqish va tajriba sinovdan o'tkazish vazifalari berilgan.

Boshlang'ich sinf tarbiya fanini o'qitishda o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish kerak. Ularning kreativ fikrlashga yo'naltirish talab etiladi. Dars jarayonida egallangan bilim, ko'nikma va malakalarini o'z shaxsiy ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo'llay olishi zarur.

Kelajagimiz bo'lgan farzandlarimizni rivojlangan davlatlarning bolalari singari va ular bilan raxobatlashadigan darajada ta'lim –tarbiya jarayonida tayanch kompetentsiyalarni shakillantirishda o'qituvchilarga yangicha yondashmoq davr talabi bo'lib qolmoqda. Boshlang'ich sinf tarbiya fani darslarda zamonaviy metodlardan qaysi kompetentsiyalar o'quvchilarda shakillanganligini tahlil qilinib, mavzu rejada belgilangan metod va usullarning darsda qo'llash qiyin bo'lganliklarini aniqlanib ularni trening shaklida o'zlariga amalda qo'llansa bo'ladi.

Rasmiy ta'limning birlamshi asosi dars hisoblanadi. Dars, o'z navbatida, bir butunlik bo'lib, quyidagi qisimlardan tashkil topgan: ta'lim-tarbiya beruvchi: ta'lim-tarbiya oluvchi: dastur va darslik, o'quv-uslubiy qo'llanma hamda didaktik materiallar; pedagogik usul va uslublar, o'qitishning texnik vositalari. Tarbiya darslarini o'qitish samaradorligiga erishish uchun o'qitishning didaktik ta'minotini yaratish mexanizmlari ham muhim ahamiyatga ega. Didaktik ta'minotni yaratish mexanizmlariga kreativ yondashuvni tashkil etish o'quvchilarni tanqidiy, tahliliy yoki ijodiy fikrlash va aniq ma'lumotlarga asoslangan bilimlarga ega bo'lishlarini amalga oshiradi.

O'qituvchining ko'p qirrali va murakkab faoliyati zahirida yosh avlodni odobli, axloqli qilib tarbiyalash, ularni bilimlar bilan qurollantirish kabi muhim

vazifalar yotadi [Mavlonova R., To'raeva O., Xoliqberdiyev K. "Pedagogika" 27 bet]. Mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi bilan bir qatorda bugungi kunda ta'lim tizimining rivojlanib borishi zamon talabiga mos ta'lim-tarbiyaga qaratilganligida. O'qituvchining o'z ustida ishlashi, muntazam malakasini oshirib borishi, tinmay izlanish olib borishi hamda, o'quv jarayonini zamon talablari darajasida, ilmiy asosda tashkil etish uchun zaruriy sharoitlarni yaratib berish bilan bir qatorda, kommunikativ kompetentsiyaga da ega bo'lishi lozim.

Boshlang'ich sinf tarbiya fanini o'qitishda o'quvchilarning dunyoqarashlarini o'zida mujassam etishi, ularning atrof muhit bilan bog'liq holda jamiyatda ro'y berayotgan voqea-hodisalarga nisbatan o'z munosabatini bildirga olishi va mustaqil qaror qabul qila olishi kerak. Kommunikativ kompetensiya o'quvchini o'z oldiga qo'ygan maqsad vazifalariga erishish traektoriyasini belgilab, o'quv jarayoni va boshqa faoliyatda o'zini anglash mexanizmini shakllantiradi. O'quvchining jamiyatda o'z o'rinini topa olishi ushbu mexanizm bilan bog'liq bo'ladi.

Ta'lim jarayonining muvaffaqiyoti tarbiya fani bo'yicha pedagog tomonidan taqdim etilayotgan o'quv materiallarini tayyorlashga iyodiy yondashishlari talab etiladi. Bunda ular o'quv materiallarini samarali shakllantirishda g'oyaviylik, ilmiylik, vizuallik, tizimlilik, o'quv axborotlarining izchil bayon etilishi, o'quv axborotlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, o'quvchilarning yosh xususiyatiga mosligi, amaliy ahamiyatga egalik, aniq maqsadga yo'naltirilganlik hamda estetik talablarga muvofiqlik kabi tamoyillarni inobatga olishi o'quv jarayonining sifatli metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilishini ta'minlaydi.

Tarbiya fani darslarida kommunikativ kompetentsiyani shakllantiriladi. O'qituvchi tomonidan zarur bo'lgan axborotlarni izlab topish, ma'lumotlar bazasini yaratish mustaqil to'play olish, ularni tahlil etish, baholash, axborotni qayta ishlash va ularni uzatish, asosiylarini tanlab olish belgilab olinadi. To'plangan materiallar o'quvchilarga etkazib beriladi. o'quvchi shaxsini fikrlashga, o'zgalar fikrini anglashga, o'z fikrini og'zaki hamda yozma shaklda savodli bayon qila olishga qaratilgan nutqiy kompetentsiyani rivojlantiriladi.

O'rganilayotgan material mazmuni, sinf o'quvchilarining umumiy tayyorgarligi, o'qituvchilarning pedagogik mahorati, darsda qo'llaniladigan metodlardan qat'iy nazar o'quvchilarda idrok etish, esda saqlash tezligi turlicha bo'ladi [Сафарова Р., Мусаев У., Мусаев П., Юсупова Ф., Нуржанова Р. Ўзбекистон “Республикасида умумий ўмумий ўрта таълим стратегияси муаммолари ва таълим мазмунининг янги моделлари, уларнинг татбиқ этиш йўллари” 199 бет]. O'quv jarayonida o'quvchilarda kommunikativ kompetentsiyalarni shakllantirish uchun o'quvchilarning o'quv materiallarni o'zlashtirish tezligidagi mustaqil ishlash natijasida egallagan bilimlar darajasi, qiziqishlari va boshqa farqlarini inobatga olishi muhim. Shuningdek, maktab o'qituvchisi malaka oshirish jarayonida urgangan zamonaviy metodlardan dars jarayonida muntazam qo'llanib borishi talab etiladi.

Tarbiya fanining o'quv dasturi o'quvchilarda kompetentsiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan. O'quv dasturida o'quvchilarda fanga doir nutqiy va kommunikativ kompetentsiyalarni hamda kompetentsiyalarning elementlarini shakllantirish ko'zda tutilgan. Maktab o'qituvchilari har bir dars jarayonida o'quvchilarda kommunikativ kompetentsiyalarni shakllantirib boradi.

Tarbiya fanida o'quvchilarda kommunikativ kompetentsiyalarni shakllantirishda o'qituvchi oldindan katta tayorgarlik bilan dars ishlanmalarini tayyorlashda, metod va usullarni tanlab, koproq ijodiy yondashishlari darkor. O'quvchilarida kompetentsiyalarini shakllantirishda samarali metodlarni yaqshi o'rganib bolalarning yosh xususiyatlariga va o'tiladigan mavzuning mazmuniga mos tanlay olishi kerak. Mavzu bo'yicha malaka oshirish davrida urgangan metodlarning to'g'ri tanlanishi o'quvchilarda kommunikativ kompetentsiyalarni shakllantirishda asosiy omil bo'lib hisoblanadi.

Demak, tarbiya darslarida ta'lim-tarbiya jarayonlarini ilmiy asoslarda tashkil etish, o'qituvchi va o'quvchilar faolligini ta'minlash va faoliyatini muvofiqlashtirish asosida o'quv jarayonlarning sifat va samaradorligini ta'minlashdan iborat bo'ladi. O'qituvchilar zamonaviy yondashuvlarga

asoslanadigan, yuksak axloqiy sifatlarga ega bo'lgan, o'zini-o'zi va o'z faoliyatini o'zi tahlil qiladigan, muntazam malaka oshirib boradigan, mustaqil izlanadigan va obektiv baholay oladigan, boy falsafiy va ma'naviy dunyoqarashga, psixologik-pedagogik va tashkiliy texnologik salohiyatga ega bo'lishi zarur. Ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish orqali o'quvchilarning kommunikativ kompetentsiyalarini rivojlantirishi talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 25 yanvardagi «Xalq ta'limi sohasida ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab quvvatlash hamda uzuluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4963-sonli qarori.

2. Mavlonova R., To'raeva O., Xoliqberdiyev K. Pedagogika. O'qituvchi, Toshkent 2010 yil, 495 bet.

3. Сафарова Р., Мусаев У., Мусаев П., Юсупова Ф., Нуржанова Р. Ўзбекистон Республикасида умумий ўмумий ўрта таълим стратегияси муаммолари ва таълим мазмунининг янги моделлари, уларнинг татбиқ этиш йўллари, Тошкент, Фан, 2005, 255 бет.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA MILLIY QADRIYATLAR ASOSIDA TARBIYALASHNING METODIK ASOSLARI

*Mahmudova N. – p.f.n., dotsent,
Xorazm viloyati pedagoglarni yangi
metodikalarga o'rgatish milliy markazi
“Maktabgacha, boshlang'ich, maxsusta'lim
metodikasi” kafedrası,
Bekchanova O. – UrDU magistranti*

Annotatsiya: Xalqimizda bolalarga qadr-qimmat, burch va ma'suliyatni his etish halollik va rostgo'ylik, yaxshilik kabi xislatlarga ega bo'lish lozimligi qadim-qadimdan pandnasihat vositasida uqtirilgan. Ushbu maqolada ijtimoiy fanlar orqali

bolarni milliy ruhda tarbiyalashga qaratilgan darsliklarda keltirilgan hikoyalar bayon qilib, unda bolalar qanady insoniy hislati shakllanganligi haqida soʻz boradi.

Kalit soʻzlar: xalq ogʻzaki ijodi , milliy qadriyatlar, insoniylik, mardlik, tarbiya, lanka, milliy oʻyinlar, tinchlik

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida oʻtkazilgan majlisda. “Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot boʻlsa, uning joni va ruhi maʼnaviyatdir. Biz yangi Oʻzbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli maʼnaviyat”, deydi Shavkat Mirziyoyev.

Oʻzbekiston Respublikasining istiqbolli taraqqiyoti bugungi kunda yosh avlodning har tomonlama mukammal darajada shakllanishiga bogʻliqdir. Shu nuqtayi nazardan, yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash muammosi psixologiyada eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ushbu masalani ilmiyamaliy jihatlarini oʻquvchilarda oʻrganish va tarbiyalash yoshlarda huquqiypsixologik bilimlarni zamon talablari asosida rivojlantirish imkonini beradi.

Bugun yoshlarimiz qanday qadriyatlar sari intilmoqda, qanday niyat, orzu, oʻy– xayollar bilan yashamoqda, biz bunga aslo loqayd va befarq qaramasligimiz kerak. Ota-ona, ustoz, murabbiy, yetakchi-rahbar sifatida bu jarayonni chetdan turib kuzatib turishga haqqimiz yoʻq. Oʻzini haqiqiy pedagog, murabbiy–ustoz deb bilgan har bir ziyoli kishi taʼlim-tarbiya maskanida faoliyat yuritir ekan, demakki, shu yerda tahsil olayotgan har bir bolaning tarbiyasida, maʼnaviy olamining shakllanishida bevosita masʼuldir. Odob-axloq, taʼlim-tarbiya sohasidagi qadriyatlarimiz bizlar uchun faqat milliy merosgina emas, balki, insoniyat maʼnaviy hayoti borasida katta oʻrin olishi mumkin boʻlgan maʼnaviy boylik hamdir. Shu milliy qadriyatlarimizni tiklash, ulardan toʻla bahramand boʻlish, yosh avlodni ular bilan tanishtirish mustaqilligimizni mustahkamlashda, odamlarda

insonparvarlik, vatanparvarlik singari fazilatlarini qaror toptirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Gap ma'naviy va axloqiy poklik, imon, insof, diyonat, ornomus, mehr-oqibat, mehmondo'stlik, insonparvarlik va boshqa umuminsoniy hamda milliy qadriyatlar ustida bormoqda. Ular jamiyatimizning iqtisodiy taraqqiyoti, madaniy-ma'naviy kamoloti uchun nechog'lik muhim o'rin tutishini yetti yashardan yetmish yashargacha bo'lgan har bir inson biladi.

O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining ma'naviy asoslarini mustahkamlash, yoshlar ongi va qalbida milliy qadriyat va ona Vatanga muhabbat tuyg'ularini singdirish, inson manfaatlarini eng oliy va ustuvor qadriyat sifatida qaror toptirish, ma'naviyatimiz va amaliy hayotimizda ro'y berayotgan mafkuraviy jarayonlarda sobit g'oyaga va mustahkam qarashlarga ega bo'lgan yangi davr kishisini Xalqning tajribasidan ma'lumki, tarbiya jarayoni murakkab va ko'p qirralidir.

Zero, inson tarbiyasi bilan bola tug'ilgan kundan boshlab shug'ullaniladi.

Qadimgi yunon faylasufi Suqrotidan so'radilar:

Siz kattalardan ko'ra yoshlar tarbiyasiga ko'proq ahamiyat berasiz. Buning sababi nima?

Yoshlar daraxt niholiga o'xshaydilar, qanday egsang shunday egiladilar, mening va'z-nasihatlarimni toshga muhr o'ygandek ko'ngillariga joylashtirib oladilar. Shuning uchun men ularning tarbiyasiga ko'proq e'tibor beraman

Agar bola boshidan tarbiya qilinmay, tarbiyaning vaqti o'tgan bo'lsa, bunda ularni qayta tarbiyalash zarur bo'ladi. Lekin xalq tarbiyaning bir kunlik emas, balki bir umrlik ekanligini doimo ta'kidlab kelgan va bu haqda hikmatli fikrlar bildirgan: Shu bilan birga xalq har bir bolaning yaxshi inson bo'lib shakllanishida to'g'ri tarbiya bilan birga nasl-nasab ham muhim ahamiyat kasb etishini anglab yetgan.

Bolalar tarbiyasida tarixiy tajribalardan kelib chiqqan holda xalq tarbiyaning bir butun, yaxlit tizimini yaratdi. Bunda o'git-nasihatning ahamiyati kattaligi ta'kidlangan.

Bu metod asosida tarbiyalashda xalq maqollaridan o‘rinli foydalanilgan. Qadr-qimmat, burch va ma’suliyatni his etish halollik va rostgo‘ylik, yaxshilik kabi xislatlarga ega bo‘lish lozimligi pand-nasihat vositasida uqtirilgan. O‘git-nasihat ertaklarda ham ko‘p qo‘llanilgan. Chunki ertaklar hayot maktabi bo‘lib, ularda pand-nasihatning natijasi, yechimi o‘zini namoyon etadi. shakllantirish muhim vazifa sifatida belgilab olindi.

Davlatimizda bu qadriyatlarni saqlash uchun va kelgusi avlodga o‘zgarmagan holda yetkazib berish uchun bir qancha harakatlar qilmoqda. Xalqimizda qadimdan kelayotgan bobolarimiz quydagi ibratli gapini shu o‘rinda keltirib o‘tsak mubolag‘a bo‘lmaydi. **“Til bilsin, yurt kezsın ,ammo yuragi o‘zbekcha ursin**“ deydi. Yuragi o‘zbekcha urib va o‘z millatidan faxr ruhida yurishi uchun maktab ta’limida ijtimoiy fanlarda bu tuyg‘ular alohida o‘rgatilib bormoqda.

Prezidentimiz tamonidan 2020-yil maktab ta’limidagi “Odobnoma”,”Milliy istiqlol go‘yasi”, “Vatan tuyg‘usi” fanlarini birlashtirib bir fan asosida “Tarbiya” fanini joriy etilishi va uning Ichida qadriyatlarimizga yanada e’tibor berib o‘tilgan.

2-sinf Tarbiya darsligida “Insonparvarlik” mavzusida urush davrida ko‘chada qolgan onasiz farzandlarni o‘zbek oilalari millatiga qaramasdan o‘z boquviga olganligi haqida matn berilgan. Bu matnni o‘qib o‘quvchilarga insonparvarlik, ko‘chada qolgan hech nimasi yo‘q beva -bechoralarga berish bu o‘zbek xalqiga xos an’analardan hisoblanishi haqida xulosa chiqarishadi. Har doim o‘zimizdan ortib qolgan ortiqcha narsalarni, zarur bo‘lgan shaxslarga berishimiz kerakligi uqib oladilar. Har bir qilingan ezgu ishimiz uchun Allohimiz bizga mingdan-ming savoblar yozdirishi tushunib oladilar.

4- sinf tarbiya darsligida ham insonni mard va jasur,sadoqatli bo‘lish haqida hikoyalar ko‘pdir. “Mard va jasur ” bobida bobosining nabirasibilan suhbatı

Bobojon mard va jasur bo‘lish uchun urushga boorish kerakmi?

Bolajonim, tinchlik vaqtida ham mardlik qilish mumkin.Buning uchun muhtojlarga yordam berish, biror ish boshladingmi oxiriga yetkaz, va’da qildingmi bajar buni o‘zi mardlik va xalqimizga xos bo‘lgan insoniylikdir.

Yana aynan shu darslikda buyuk bobolarimiz ilm yo‘lida qilgan ishlari haqida ham alohida matnlar berib o‘tilgan. Bu matnlarni o‘quvchilar o‘qib,o‘rganib vatanga muhabbat ruhida tarbiyalanadi va kamol topadi. Yaxshilik hikmati bobida Abdulla aka o‘glining operatsiyasi uchun uyini bor-u yog‘ini sotishga majbur bo‘lib turgan paytda ,uning yoshlikda yukini yengil qilishga qarashgan do‘sti eshitib unga buni qilmaslik va bu operatsiya uchun o‘zi pul berishi aytib qiynalgan paytda insinni yolg‘iz qoldirmaslik, uning yonida turin yelkadosh bo‘lib qarashib turish ham o‘zbek xalqining insoniyligi buyk millat ekanidan dalolat beradi.

Bundan tshaqari “Ona tili va savodxonlik” darsligida esa albatta eng qadimiy o‘yinlarimizdan tortib hozirgi an‘analar sifaida qadrlanib kelayotgan qadriyatlarimiz haqida ma’lumotlar berib o‘tilga.

1-sinf “Ona tili va savodxonlik” fanida esa qadimiy xalq o‘yinlari: lanka, kurash, shaxmat haqida ham darslikda yorib berilgan

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek xalqining milliy qadriyatlarida yosh avlodni oilaviy hayotga tayyorlashda ta’lim-tarbiya metodlari, usullari keng qo‘llanilganki, o‘zining amaliyligi, avloddan-avlodga o‘tib, tajribada sinalganligi va hayotiyligi bilan tarbiya tizimida katta ahamiyatga egadir. Biz bu borada yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda qo‘llanilgan metod va usullar, farzand tarbiyasida ota-ona ibрати, oilada bolalarni aqliy, axloqiy, mehnat va hunar, estetik va jismoniy tarbiyasida xalq hikmatlari, maqol va iboralar, hikoyatlar, rivoyatlar, ertaklar, dostonlarda xalq foydalangan metod va usullarni hozirgi davrda yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda qo‘llash muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Sh.Mirziyoyev ma’naviyatni yuksaltirish bo‘yicha yig‘ilish o‘tkazdi Jamiyat19 Yanvar 2021visibility37374
- 2.Umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun “Tarbiya ” darsligi 1-sinf
3. Umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun “Tarbiya ” darsligi 2-sinf
- 4.Umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun “Tarbiya ” darsligi 4-sinf
- 5.”Xalq so‘zi” gazetasi 03.03.2023.

6. N.Sh.Almetov – “O‘quv tarbiya jarayonida xalq pedagogikasining tarbiyaviy imkoniyatlaridan foydalanish” – Chimkent: 1993

YANGI O‘ZBEKISTONDA QADRIYATLAR VA MA’NAVIY MEROSNI TARG‘IB ETISHNING AHAMIYATI

Vaisov A.X. – PhD

*Xorazm viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish
milliy markazi “Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi”*

kafedra mudiri,

Xasanov U.

Toshkent davlat yuridik universiteti

1- kurs talabasi

Yangi O‘zbekiston barpo etilayotgan bugungi kunda mamlakatimizga butun dunyoning nigohi qadalgan, qadimiy madaniyatimiz va ma’naviy qadriyatlarimizni jahon ahli tan olayotgan bir davrda ajdodlarimiz qoldirgan boy milliy qadriyatlarimizni avaylab-asrash va rivojlantirishga alohida ahamiyat berilmoqda. SHunda biz, o‘tmishdagi buyuk zotlarimiz: “Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Muhammad Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Ahmad Farg‘oniy, Abu Mansur Moturidiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino kabi mutafakkir bobolarimiz hayoti, faoliyati, asarlarida o‘z talqinini topgan adolat va adolatparvarlik g‘oyalarida mujassam bo‘ldi”[1.16], deb ayta olamiz. Ular qoldirgan ulkan ma’naviy merosdan o‘rnak va ibrat olib, bu g‘oyani yoshlar ongiga tezroq etkaza olamiz hamda ularning ilmga, tariximizga bo‘lgan hurmat-ehtiromini yanada oshiramiz, ularda milliy g‘urur shakllanishiga, ma’naviyatini yanada yuksaltirishga imkon yaratgan bo‘lamiz.

Yangi O‘zbekistonning buyuk ne‘mati bo‘lgan erki va ozodligi xalqimizning sa’y-harakati, barakali mehnati va ijodiy faoliyatidan kelib chiqish bilan birga, Turon zaminda voyaga etgan hamda jahon sivilizatsiyasiga munosib hissa qo‘shib, o‘z g‘oyalari, tafakkuri bilan o‘zbek milliy g‘oyasiga asos solgan ajdodlarimizning boy ma’naviy merosi va sarmazmun tariximizga ham tayanadi. Har bir millatning o‘ziga xos jihatlarini, xususan, ma’naviyatini shakllantirishda eng avvalo, beqiyos

ta'sir kuchiga ega bo'lgan milliy qadriyatining o'rni katta. Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishda milliy qadriyatlarning qayta tiklanishi, buyuk zotlar ma'naviy merosining, xususan, allomalarimiz ta'limotlarining o'rni va ahamiyati katta.

Katta umidlar bilan olg'a qadam tashlayotgan O'zbekiston bugungi kunga kelib, taraqqiyotning mutlaqo yangi bosqichiga qadam qo'ydi. Dunyo tamaddunida yurtimizni "Yangi O'zbekiston", "Yangilanayotgan O'zbekiston" kabi nomlar bilan e'tirof etmoqdalar. "Yangi O'zbekistonda el aziz, inson aziz!" degan bosh g'oyani o'zida mujassam etgan ezgu ishlarning amalga oshirilayotgani bu yurtda istiqomat qilayotgan har bir insonning baxt-saodati uchun xizmat qilmoqda. Bu e'tirof yangi davlat va jamiyat qurish yo'lida tarixiy ishlarni amalga oshirgan xalqimizga xos yaratuvchanlik shijoati, bilim va salohiyati, kuch va imkoniyatlari hamda olib borilgan keng ko'lamli islohotlarga nisbatan izhor etildi, deyish mumkin. Buyuk ajdodlarimizga xos azmu shijoat, xalqimizning metin irodasi, tobora ulg'ayib kelayotgan barkamol avlodimizga tayanib, jamiyat hayotini tubdan yangilash yo'lini izchil davom ettirish bugungi kunda eng dolzarb vazifadir.

O'zining noyob asarlari hamda olamshumul kashfiyotlari bilan jahon ilm-fani va madaniyati rivojiga beqiyos hissa qo'shgan buyuk mutafakkir va qomusiy olimlardan biri, Ilk Renessans davrining yorqin namoyandasi Abu Rayhon Beruniyning ilmiy-ma'rifiy merosini yanada chuqur o'rganish va keng targ'ib qilish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 25 avgustdagi "Buyuk mutafakkir va qomusiy olim Abu Rayhon Beruniy tavalludining 1050 yilligini xalqaro miqyosda keng nishonlash to'g'risida" gi PQ-361-son qarori"[2] ning qabul qilinishi va unga ko'ra, buyuk ajdodimiz yubiley tantanalarini nishonlashga jiddiy tayyorgarlik ko'rilishi va munosib nishonlashga doir vazifalarning belgilanishi ayni muddao bo'ldi. Jumladan, 2022-2023 yillarda buyuk mutafakkir, qomusiy olim, tabiatshunoslik asoschilaridan biri Abu Rayhon Beruniy majmuasi qurilishining rejalashtirilishi, bog' barpo etilishi, kitoblarining chop etilishi va shu kabi ezgu ishlarning amalga oshirilishi maqsad etib qo'yilganligi yosh avlod tarbiyasida muhim o'rin tutadi.

O'zbekistonda Beruniyning ijodiga katta e'tibor berib kelinmoqda. Uning hayoti, faoliyati va ilmiy merosi haqida H.Abdullaev, I.Mo'minov, V.Zohidov, Ya.G'ulomov, U.Karimov, S.Bulgakov, A.SHaripov kabi olimlar risola, asarlar yaratdilar. Unga bag'ishlangan qator xalqaro ilmiy konferensiyalar o'tkazildi va bugungi kunda ham bu ishlar davom ettirilmoqda. Beruniyning "Qadimgi yodgorliklar", "Hindiston", "Mas'ud qonuni", "Geodeziya", "Saydana" kabi asosiy asarlarini o'z ichiga oluvchi ko'p tomli saylanma asarlari o'zbek va rus tillarida O'zbekiston Fanlar akademiyasi tomonidan nashr etilib, kitobxonlar jamoasiga etkazildi. SHuningdek, 2010 yilda chop etilgan kitoblar orasida faylasuf olim B.Turaev tomonidan "Abu Rayhon Beruniy" kitobchasi, 2019 yilda esa olim G.Masharipovning "Xorazm Ma'mun akademiyasi allomalari tabiiy-ilmiy, ijtimoiy-falsafiy va ma'naviy merosining ijtimoiy tafakkur taraqqiyotiga ta'siri" nomli monografiyasi ham nashr qilindi"[3].

Dunyo ilm-fani rivojiga o'zining beqiyos hissasini qo'shgan ulug' alloma Abu Rayhon Beruniyning nomi manguylikka daxldor. Uning ilmu ma'rifat o'rganish orqali olamni ezgulikka, taraqqiyotga etaklash maqsadida avlodlarga qoldirgan buyuk merosi insoniyat uchun bebaho xazina, shu bilan birga, biz avlodlarga qoldirgan ilmiy va ma'naviy merosi beqiyosdir.

Qomusiy alloma Abu Rayhon Beruniy Al-Xorazmiy, Forobiy va Ibn Sino bilan bir qatorda turuvchi musulmon Sharqi "Uyg'onish davri"ning eng mashhur namoyandasi. O'z davrida birinchi bo'lib Erning shar shaklida ekanligini va u quyosh atrofida aylanishi g'oyasini ilgari surgan, keyinroq Er radiusini katta aniqlik bilan o'lchagan.

Buyuk alloma o'zidan so'nggi avlodlarga katta ilmiy meros qoldirdi. Beruniyning o'z davri ilm-fanining turli sohalariga oid 160 dan ortiq turli hajmdagi asarlari, yozishmalari qolganligi bizga ma'lum. Yuqorida ko'rsatib o'tilgan katta hajmdagi asarlaridan tashqari astronomiya, astrologiya, matematika, geodeziya, geologiya, mineralogiya, geografiya, arifmetika, tibbiyot, farmokognoziya, tarix, filologiya masalalariga oid qator risolalar yaratdi va sanskrit tilidan arabchaga,

arab tilidan sanskrit tiliga tarjimalar qildi, badiiy ijod bilan ham shugʻullanib sheʼrlar yozdi. “Astrologiyaga kirish”, “Astronomiya kaliti”, “Jonni davolovchi quyosh kitobi”, “Ikki xil harakatning zarurligi haqida”, “Koʻpaytirish asoslari”, “Ptolemey “Almagest”ning sanskritchaga tarjimasi”, “Foydali savollar va toʻgʻri javoblar”, “Fargʻoniy “Elementlar”iga tuzatishlar”, “Turklar tomonidan ehtiyotkorlik”, “Oq kiyimlilar va karmatlar haqida maʼlumotlar”, “Sheʼrlar toʻplami”, “Al-Muqanna haqidagi maʼlumotlar tarjimasi”, “Ibn Sino bilan yozishmalar” shular jumlasidandir. Bularning bari Yangi Oʻzbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlarning samaradorligi, avvalo, xalq maʼnaviyatining tiklanishi, boy tarixiy merosining keng oʻrganilishi, yoshlar qalbi va ongiga milliy gʻoyaning chuqur singdirilayotganligi bilan uzviy bogʻliqdir. Oʻzbekistonning bugungi yoshlari sharoit va yangi imkoniyatlardan unumli foydalangan holda, oʻtmishda yashab oʻtgan buyuk allomalar va ustozlardan ibrat olib ish yuritsalar, jahon ilm-fani va madaniyati yutuqlarini toʻliq egallaydilar, mamlakat taraqqiyoti, yuksalishi uchun etuk va malakali kadrlar boʻlib etishadilar.

Yangi Oʻzbekistonda boshlangan islohotlar, kelajak sari tashlanayotgan dadil qadamlar bardavom boʻlishini taʼminlashda dunyoda oʻziga yarasha yuksak salohiyati, benazir nufuziga mos ravishda oʻrin egallayotgan mustaqil Oʻzbekiston atalmish davlat bor ekan, bu yurtida ana shu nomga munosib millat yashamoqda. Bu yurtida uning ota-bobolari, avlod-ajdodlari, buyuk zotlari yashab oʻtgan. Ayni paytda bu borada toʻplangan tajriba, ana shu buyuk zotlarimizning bebaho merosi hamisha boshimizni baland, qaddimizni tik qiladi, oʻzbek millatining kelajagi buyuk davlat qurishda jahon ayvonida turib, oʻz iymoni, eʼtiqodlari, maʼnaviy ruhlari bilan qoʻllab-quvvatlab, olgʻa etaklaydi. Chunonchi, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoev 2022 yil 20 dekabrda Parlament va oʻzbek xalqiga qilgan Murojaatnomasida taʼkidlaganidek” “Biz qadimiy va boy tariximizni, ayniqsa, gʻoyat ogʻir sharoitda ilm-maʼrifat, inson erkinligi, xalq ozodligi, Vatanga, milliy qadriyatlarga mehr va sadoqat gʻoyalarini dadil koʻtarib chiqqan jadid bobolarimiz faoliyatini yanada chuqur oʻrganishimiz lozim. Ularning

ulug‘ maqsadlar yo‘lidagi mardona kurashi va fidoyiligi Yangi O‘zbekistonni qurishda barchamiz, avvalo, yoshlarimiz uchun chinakam ibrat maktabi bo‘lib xizmat qilishi zarur”[4].

Yangi O‘zbekistonni rivojlangan mamlakatga aylantirish maqsadida mamlakat taraqqiyotining yangi bosqichiga qadam qo‘yilgan hozirgi davrda Uchinchi renessans poydevorini yaratishga bel bog‘langan. Ana shu maqsadni ko‘zlagan Prezident SH.M.Mirziyoev ta’kidlaganidek, “milliy ma’naviyatimiz tarixida o‘chmas iz qoldirgan ulug‘ allomalarimiz, mutafakkir bobolarimizning turli mamlakatlardagi muzey va kutubxonalarda saqlanayotgan qo‘lyozmalarini o‘rganish, mavjud nusxalarini yurtimizga olib kelish, atroflicha tadqiq qilib, xalqimizga etkazish borasida muhim ishlar amalga oshirilishi”[5.34] yo‘lida amaliy harakatlarga undab kelmoqda. Ana shu maqsadda Yangi O‘zbekistonda buyuk allomalarimizning bebaho merosini chuqur o‘rganish va uni keng jamoatchilikka etkazish ustuvor masalalardan biriga aylangan. Zero, jahon ilm-fani va madaniyati rivojiga beqiyos hissa qo‘shgan buyuk ajdodlarimiz hamda jadid bobolarimiz, xalqimizning ma’rifatparvar farzandlari Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvar Qori, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, CHo‘lpon, Usmon Nosir, Abdulla Qodiriy kabi buyuk bobolarimiz vasiyatlari va ular qoldirgan ulkan ma’naviy merosdan o‘rnak va ibrat olib, bu g‘oyaviy ta’limotni yoshlar ongiga singdira qanchalik darajada singdira olsak, ularning tariximizga bo‘lgan hurmat-ehtiromini yanada oshirgan bo‘lamiz.

Vatanimiz kelajagi bo‘lgan barkamol avlodni etishtirish uchun millatimizning har bir vakili o‘z farzandini milliy g‘oyamiz, qadriyatlarimiz, tilimiz, qadimiy tariximiz, madaniy boy o‘tmishimizda chuqur iz qoldirgan buyuk siymolarimizga muhabbat va hurmat ruhida tarbiyalash bilan birga, jahoniy o‘zigagina xos bo‘lgan insonparvarlik, baynalmilallik, samimiylik va bag‘rikenglik ruhida ham tarbiyalashimiz, bugungi kunda har qachongidan ham zarurroqdir.

Yoshlar masalasi e’tibor markazidan, kun tartibidan o‘rin olganining sababi, avvalo, aholining yarmidan ko‘prog‘ini tashkil etadigan yoshlar miqdor jihatidan

yirik qatlam, katta kuch hisoblanadi. Shuningdek, yoshlar kuch-quvvatga to'la, g'ayratli bo'lgani uchun ular boshqa guruhlarga nisbatan faol, yangiliklarga ochiq, innovatorligi va tashabbuskorligi bilan ajralib turadi. Shu bois, Prezident, "biz o'z oldimizga mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug' maqsadni qo'ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug'beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak. Bunda, avvalo, ta'lim va tarbiyani rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g'oyamizning asosiy ustunlari bo'lib xizmat qilishi lozim"[6], deb ta'kidlagani ham bejiz emas.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Shavkat Mirziyoev. Yangi O'zbekiston strategiyasi.– Toshkent:O'zbekiston, 2021.–B.16.
- 2.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning "Buyuk olim Abu Rayhon Beruniy tavalludining 1050 yilligini xalqaro miqyosda keng nishonlash to'g'risida"gi PQ-361 sonli qaror www.xabar.uz > jamiyat > abu-rayhon-beruniy- <https://lex.uz/docs/6172044>.
- 3.Masharipova G. Xorazm Ma'mun akademiyasi allomalari tabiiy-ilmiy, ijtimoiy-falsafiy va ma'naviy merosining ijtimoiy tafakkur taraqqiyotiga ta'siri. Monografiya. – Toshkent: Navro'z, 2019.
- 4.www.xabar.uz > jamiyat > Shavkat-mirziyoyevn..Shavkat Mirziyoevning 2022 yil 20 dekabrda Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi.
- 5.Mirziyoev SH.M. YAngi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.– B.34.
- 6.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi <https://president.uz/uz/lists/view/4057>

TARBIYA FANI O'QITUVCHILARINI TAYORLASHDA UMUMINSONIY QADRIYATLARNING AHAMIYATI

*Raximova D. – f.f.n., katta o'qituvchi,
Samarqand viloyati pedagoglarni yangi
metodikalarga o'rgatish milliy markazi,
Xidirov X. –PhD, dotsenti,*

Kalit so‘zlar: Qadriyat, milliy qadriyat, umuminsoniy qadriyat, davlat, millat, milliy urf-odat, olamdagi ijtimoiy xilma-xillik, mafkuraviy rang-baranglik, qiziqish, maqsad, intilish, xatti-harakat va h.k.

Annotatsiya: Ushbu maqolada qadriyatlar tizimining asosiy xususiyatlaridan biri bo‘lgan umuminsoniy qadriyatlarni tarbiya fanni o‘qituvchilariga samarali o‘rinni haqida fikr-mulohazalar bildirilgan.

Umuminsoniy qadriyatlar bilan bog‘liq muammolar hozirgi davrga kelib faylasuflar va tadqiqotchilarning diqqatini jalb etayotgan asosiy mavzulardan biriga aylanmoqda. Bu ibora hozir ko‘p ishlatilayotgani bilan, uning mazmuni, tuzilishi, asosiy shakllari, namoyon bo‘lish xususiyatlari va umuminsoniy qadriyatlar tizimi, bu tizimdagi asosiy qadriyat shakllarining o‘rni va ahamiyatini ilmiy tahlil qilish bilan bog‘liq masalalarga e‘tibor kam.

Umuminsoniy qadriyat – jamiyat va odamzod nasli uchun eng qadrli va umumijtimoiy ahamiyatiga ega bo‘lgan narsalar, hodisalar, sifat, faoliyat va boshqalarning ismi yoki nomini emas, balki, ularning ijtimoiy qadrini ifodalash uchun ishlatiladigan falsafiy-aksiologik tushunchadir. (2.15.)

Bizning davrimizga kelib umuminsoniy qadriyatlar jamiyatdagi har qanday umumiy qadriyatlar tizimining markaziy va asosiy bo‘g‘inlaridan biri bo‘lib qolganligining sabablari quyidagilardir:

– Er sayyorasining olamdagi hamma kishilar uchun, ularning irqi, millati, e‘tiqodi, toifasi va boshqa tabiiy-tarixiy hamda ijtimoiy belgilaridan qat‘iy nazar, eng umumiy makon va shu bilan birga cheksiz koinotdagi mo‘jazzgina yulduz ekanligini tobora yaqqolroq his etila boshlanganligi;

– olamdagi ijtimoiy xilma-xillik, siyosiy va mafkuraviy rang-baranglik, turli xil ehtiyoj, qiziqish, maqsad, intilish, xatti-harakat, faoliyatlarini taraqqiyot

talablariga mos keladigan eng umumiy ma'naviy mezonlarga muhtojlik sezila boshlanganligi;

– dahshatli qurollar, yadro urushi, ekologik bo'hron va ma'naviy tanazzul kabi xavflar bilan yuzma-yuz kelish natijasida insoniyatning kelajagi, Er sayyorasi aholisi umumiy genofondining taqdiri xavf ostida qolganligi, Erda insoniyatning hozirgi avlodi mansub bo'lgan sivilizatsiyani saqlab qolish ehtiyojlari borligi;

– kishilarning turli ijtimoiy tuzumlar va davlatlarda yashashidan qat'iy nazar, hamma joyda eng asosiy maqsad inson, uning tirikligi va mazmunli hayoti ekanligi, bunday hayotni ta'minlashda butun jahon ahamiyatiga molik universal texnologiyalar, ilm-fan yutuqlari, ularni hamma mamlakatlarda qo'llash imkoniyatlarining umumiyliigi, bu imkoniyatlarni umumjahon voqeligiga aylantirish uchun umumsayyoraviy hamkorik zarurligi tobora ko'proq anglab olinayotganligir.

Umuminsoniy qadriyat tushunchasining ob'ektiv asosi ijtimoiy munosabatlar va jarayonlar, insoniyatning uzluksiz hayotini va turmush tarzini umumlashtiradigan jamiyatdir. Insoniyatning eng umumiy jamoasi bo'lgan jamiyatgina umuminsoniy qadriyatlarning yaratuvchisi va saqlab turuvchisidan iborat. Umuminsoniy qadriyatlar nihoyatda keng ko'lamli va serqirra tushuncha. U ozodlik, erkinlik, tinchlik, baxt-saodat kabi umumijtimoiy ma'no va mazmun kashf etadigan qadriyatlardangina iborat emas. Uni faqat moddiy va ma'naviy boyliklar sifatida tushunishni ham maqsadga muvofiq, deb bo'lmaydi. Shu bilan birga, muayyan milliy, sinfiy yoki boshqa xususiy qadriyatlar tizimi ham, umuminsoniy qadriyatlar tizimining o'rnini bosa olmaydi. (2.)

Umuminsoniy qadriyatlarning namoyon bo'lish shakllari nisbiy xususiyatga ega, ammo bu nisbiylik doimo ham ko'zga tashlanavermaydi. Tarbiya fanni o'qituvchilari umuminsoniy qadriyatlarning namoyon bo'lish shakllarini o'rganishda quyidagilarga e'tibor berishlari lozim ;

– butun insoniyatga xos bo‘lgan tabiiy-tarixiy jihatlar, ya’ni inson vujudining tirikligi, sihat-salomatligi, ijtimoiy faoliyatga qobilligi, ongi, bilim, muomala vositasi;

– madaniyat, ma’naviyat, fan, din, huquq, siyosat, mafkura va ijtimoiy ongning boshqa shakllari bilan bog‘liq yutuqlar, kashfiyotlar. Yaratilgan boyliklar, ta’lim-tarbiya va ma’anviy kamoltning yo‘nalishlari, usullari, vositalari;

– insoniyat rivojining hozirgi davri bilan bog‘liq mintaqalar, ijtimoiy tuzumlar, davlatlar oldida turgan va butun jahon ahamiyatiga molik eng umumiy olamshumul muammolar, dolzarb vazifalar, kelajakning istiqbollari;

– sayyoramiz hududlari, davlatlari va ijtimoiy tuzumlaridan qat’iy nazar, hamma uchun umumiy foydalanish imkonini beradigan universal texnologiyalar, ishlab chiqarish, boshqarishni tashkil qilish, kosmonavtika, EHM, kibernetika va boshqa yo‘nalishlardagi umumjahon ahamiyatiga ega bo‘lgan jarayonlar. (5.)

Tarixiy rivojlanish jarayonida (ob’ektiv tarzda), jamiyat va kishilarning talab va ehtiyojlari natijasida (sub’ektiv tarzda) umuminsoniy qadriyat shakllaridan goh biri, goh boshqasi umumiy tizimning markaziga, hayotning oldingi pog‘onasiga chiqib oladi: yurtida dushmanlar hukmronlik qilganida – ozodlik, diktatura davrida – erkinlik, Vatan mustaqilligiga xavf tug‘ilganida – vatanparvarlik, milliy o‘zlikni anglash va milliy uyg‘onish davrida – tarixiy va madaniy merosni o‘rganishga intilish, urush sharoitida tinchlik va barqarorlikka ehtiyoj kuchayib boradi. Shu tariqa ijtimoiy jarayonlar rivojida umuminsoniy qadriyatning ma’lum bir shaklining dolzarbligi, boshqasining zarurligini bir qadar xiralashtirganday, ularning ayrimlari ideal qadriyatlarga yaqinlashganday, boshqalari esa ulardan uzoqlashganday bo‘lib tuyuladi. (6.)

Umuminsoniy qadriyatlarning namoyon bo‘lish shakllari orasida o‘z ahamiyatini, ijobiylik hamda foydalilik xususiyatlarini doimo saqlab qoladiganlari ham bor: Inson vujudining tirikligi, uning ijtimoiyligi, insonning umri va hayoti, sihat-salomatligi, ijtimoiy faoliyati va munosabatlari, mehnati, bilim, muomalasi va boshqalar. Bu qadriyatlar inson va jamiyat bor ekan o‘zining ijtimoiy

ahamiyatini saqlab qoladi, ularning qarama-qarshisi bo'lgan o'lim, kasallik, ma'nosiz hayot kechirish, bilimsizlik va boshqalar ham tarixiy jarayonlarning doimiy hamrohidir.

Umuminsoniy qadriyatlarning eng oliy shakllari ideal-qadriyatlar sifatida qaraladi. Jamiyat tarixining hamma davrda odamlar ana shu ideal-qadriyatlarga intilib, ularga erishishni orzu qilib yashaydilar. Kundalik hayotda va ilmiy adabiyotlarda eng oliy ideal-qadriyatlarga nisbatan bir qator ibora va tushunchalar keng qo'llanadi: Ma'naviy va axloqiy poklikning umumiy belgisi – yaxshilik; nafosat belgisi – go'zallik;

bilimlarimiz va fan yutuqlarining amaliyotga mosligi – haqiqat, inson huquqlarining oliy ifodalari – erkinlik va tenglik;

siyosatning to'g'riligi – adolat, odamlar o'rtasidagi ijobiy munosabatlar – do'stlik;

eng xokisor va beg'araz tuyg'ular asosidagi qalblarning bog'langanligi – muhabbat, orzu-umidlarga erishganlik– baxt-saodat, o'z yurtini sevmqlik va ardoqlash –vatanparvarlik va hokazo. Ushbu ideal-qadriyatlar va ularga nisbatan teskari ma'noni anglatadigan yomonlik, xunuklik, yolg'on, erksizlik, tengsizlik, adolatsizlik, dushmanslik, nafrat, xiyonat va boshqalar hayotda muayyan tarzda namoyon bo'ladi. Kundalik hayotda va tarixiy taraqqiyotda umuminsoniy qadriyatlarni barqaror qilish yo'llari. Usullari va manfaatlarini bu boradagi maqsadlar bilan ayniylashtirish hollari ham uchraydi. Ushbu holat siyosatda va ijtmoy-siyosiy o'zgarishlarni amalga oshirish davrida nihoyatda katta ahamiyatga ega. Bunda uch asosiy jihatga e'tibor berish lozim:

1. Tarbiya fanni o'qituvchilariga umuminsoniy qadriyatlar to'g'risidagi qarashlari va ularga erishish yo'llari haqidagi xulosalarida o'tmish avlodlardan meros qolgan orzu-umidlar, tasavvurlar ham katta ahamiyat kasb etadi. Har bir avlod umuminsoniy qadriyatlarni barqaror qilish va ideal-maqsadlarga etish to'g'risidagi o'tmish avlodlarning tasavvurlari va xulosalarini meros qilib oladi,

o'z faoliyati, zamonasidagi o'zgarish va jarayonlarga ham ana shu nuqtai nazardan yondoshib uni amaliyotga tadbqiq etadilar.

2. Har bir avlodning o'tmishdoshlaridan meros qilib olgan umuminsoniy qadriyatlar to'g'risidagi tasavvurlari va orzu-umidlardan tashqari, o'zlari to'plagan tajribalari, ana shu tajriba asosida vujudga kelgan mulohazalari va xulosalari ham bor. Kishilar umuminsoniy qadriyatlarni barqaror qilish, umrlari davomida ularga etish uchun intilishlari, faoliyat va munosabatlarida, bir tomondan merosiy tasavvurlarga ega bo'lish bo'lsa, ikkinchi tomondan esa o'zlarining amaliy xulosalariga amal qiladilar. Bu boradagi turli jarayonlar, reja va dasturlarga ham yuqoridagi ikki xil jihatga asoslangan holda munosabatda bo'ladilar. Demak har qanday davrda ideal-qadriyatlarga etishish yo'lida harakatlar boshlanganida, ularni amalga oshirishning reja va dasturlari tuzilayotganda tarbiya fanni o'qituvchilari uchun ruhiy-ma'naviy tayyorgarligi, bu boradagi maqsad, qiziqishi, ehtiyoj va talablarini hisobga olish zarur bo'ladi.

3. Umuminsoniy qadriyatlarga erishishi to'g'risidagi tasavvurlar, ehtiyojlar va intilishlar asosida vujudga kelgan turli reja va dasturlarda, ko'proq bu boradagi faoliyatning nazariy tomonlariga va umumiy jihatlariga e'tibor beriladi. Bu hol, ayniqsa, jamiyat taraqqiyotining tub burilish va chuqur o'zgarishlar yuz berayotgan davrlarda yaqqol namoyon bo'ladi. Ammo bu boradagi rejalaridan amaliyotga o'tilganida, tajribada maqsadlarga erishish uchun bevosita harakat boshlanganida, kutilmagan holatlar namoyon bo'la boshlaydi. Bular esa o'z navbatida, bosh maqsadga erishish (strategiya) borasidagi kundalik faoliyatda turli xil yo'llardan, usulardan (taktika) foydalanishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi —2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risidagi PF-4947- sonli Farmoni.
2. Salimov O. va boshq. Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari. - T., 2019.

3. Otamurodov S., Otamurodov S.S. O‘zbekistonda ma‘naviy-ruhiy tiklanish. –Toshkent: Yangi asr avlodi, 2003.
4. Otamuratov S. Globallashuv: Millatni asrash mas‘uliyati (siyosiy-falsafiy qirralar).–T.: —O‘zbekiston, 2018.– 352 b.
5. <https://president.uz> - O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti.
6. <https://strategy.uz> – —Taraqqiyot strategiyasil Markazi.
7. <http://ziyonet.uz> – Ta‘lim portali ZiyonET.
8. <http://huquqburch.uz> – Huquqiy axborot portal

ФОРМИРОВАНИЯ И СУЩНОСТЬ УГРОЗОУСТОЙЧИВОСТИ ОБЩЕСТВА В ЭПОХЕ ГЛОБОЛИЗАЦИИ

*Авазов К. - независимый исследователь,
Института социальных и духовных исследований
при Республиканском центре духовности и просвещения,
Республика Узбекистан.*

Аннотация: в данной статье особое внимание уделено анализу и поиску новых способов и путей выхода из кризисной ситуации, который в данный момент характеризуется значительными мировыми экологическими кризисами и усилением геополитической напряженности. Для аналогии приведен анализ нынешнего состояния современного общества, для которого характерен «кризис патриотизма». Автором уделяется внимание раскрытию характерных особенностей пассивных и активных форм прохождения социумом кризисных периодов.

Ключевые слова: угрозоустойчивая общества, легитимность, лидер, стабильность.

Перспективы развития угрозоустойчивого общества определяются в значительной степени внешними условиями, процессами, происходящими в формирующемся планетарном социуме.

Проблематика глобального социального становления нашла свое отражение в концепции угрозоустойчивого развития социума, которая в ходе двух встреч на высшем уровне – в Рио-де-Жанейро (1992 год) и Йоханнесбурге (2002 год) – закрепила свой научный статус. [1]

Перед исследователями на современном этапе стоит задача поиска новых принципов и путей выхода из ситуации, характеризующейся обострением мировой экологической обстановки и усилением политической напряженности в сфере международных отношений.

Не вызывает сомнения необходимость в проведении глубокого и всестороннего анализа принципов, способов организации общественных отношений, а также в изучении ценностных приоритетов в развитии современного общества.

Исследование общества и закономерностей его существования требует философского подхода к анализу проблемы угрозоустойчивости и ее связи с различными социальными институтами.

Напряженные, экстремальные ситуации, несущие угрозу безопасности, приводят к деформации временной перспективы индивида и провоцируют социогенные психические аномалии.

Актуализация проблемы угрозоустойчивости общества в современном мире обусловлена тем, что для текущего периода истории человечества характерны многочисленные кризисы, затрагивающие различные сферы жизни общества и неодинаковые по своему масштабу.

Первостепенный характер рассматриваемой проблемы также обусловлен усилением роли техногенеза в развитии современного общества, его влиянием на структуру социальных отношений.

В связи с этим необходимо провести всесторонний анализ существующих кризисных тенденций для выявления и корректировки рисков общественного развития.

Социальная угрозоустойчивость выступает в качестве своего рода оборонительной стратегии для обеспечения личной угрозоустойчивости и развития личного потенциала в текущей, безопасной повседневной деятельности, что формирует общий фон угрозоустойчивости социума в целом.

Важную роль в этом играют коллективные чувства, то есть переживания, свойственные многим членам группы и обладающие признаком устойчивости.

Коллективные чувства в общественной жизни выполняют значимые функции:

- побуждают людей к деятельности, служат стимулом к их активности;
- обуславливают мобилизацию или демобилизацию человеческого поведения;
- обеспечивают символическую защиту от нежелательных влияний, воздействий;
- служат в некоторой степени компенсацией морального и материального ущерба;
- помогают создавать прогнозы на перспективу;
- обеспечивают фундамент для взаимодействия между социальными группами и т. п.

Коллективные чувства, обуславливающие угрозоустойчивость общества, представляют собой устойчивые переживания, разделяемые многими членами большой по численности группы. [2]

Такие чувства связаны с оценкой степени стабильности в экономике и политике, с отношением к условиям жизни в том или ином регионе.

Надо отметить, они могут представлять собой ответственность, надежду, гордость, страх, стыд, недоумение, агрессию, пессимизм или оптимизм, удовлетворенность или неудовлетворенность и др.

Согласимся с тезисом, что условием формирования угрозоустойчивого общества выступает общегражданский диалог, стратегия которого выстраивается с ориентацией на главную цель – достижение консенсуса между всеми гражданами.

Следует отметить, что, организация такого диалога является фундаментальной проблемой, связанной с обеспечением национальной безопасности.

Наличие в социуме общегражданского диалога предполагает, что у каждого гражданина данного государства имеется возможность принять участие в дискуссии по первостепенным вопросам национальной безопасности и их решении. Голос гражданина в решении таких проблем должен быть значимым.

Безусловно, невозможно обеспечить личное участие каждого человека в заседаниях правительства или совещаниях силовых министерств и ведомств, но в этом и нет необходимости.

Задача заключается в организации эффективной работы по делегированию полномочий и обеспечению общественного контроля их исполнения – представительной властью, общественной экспертизой и т. п.

Такая четко налаженная система обеспечивает, в том числе учет частных мнений простых людей, занимающих активную гражданскую позицию.

Безусловно, важнейшее значение имеет широкое и достоверное освещение подготовки и принятия важнейших государственных решений, активная и грамотно организованная работа СМИ.

Приоритет гражданского консенсуса не должен ограничиваться лишь декларативными заявлениями. Кроме того, неприемлемо положение, когда обеспечение безопасности даже подавляющего большинства населения сопряжено с причинением ущерба другим гражданам.

В литературе отмечается, что «применительно к иным видам безопасности (промышленной, экологической и пр.) этот принцип в развитых

странах осуществляется практически, ибо он подкреплён эффективной работой ясных и однозначных законов, общедоступностью суда».

Так, если предприниматель намеревается осуществлять проект, связанный с деятельностью, опасной для кого-либо, в его собственных интересах – начать подготовку к проекту с предварительного согласования в той или иной форме своих планов со всеми потенциально затрагиваемыми субъектами.

В противном случае последние будут отстаивать свои права через суд и могут получить компенсацию причиненного ущерба.

Следует отметить, что в вопросах обеспечения национальной безопасности чрезвычайно сложно наладить такие механизмы гражданского регулирования, это сопряжено с большим количеством проблем. Тем не менее, придерживаться данного принципа в целом необходимо.

В наши дни существенно изменился характер процессов в международной политике: «В межгосударственных отношениях метод “воздействия на другого” перешел в самую сложную стадию – духовную. [3]

Теперь государства ликвидируются другими государствами не с помощью оружия, силы, богатства, а с помощью духовно-идеологических движений».

Страны, стремящиеся к мировому лидерству, претендующие на гегемонию, используют различные имеющиеся в их распоряжении экономические, политические, геополитические, стратегические ресурсы для ослабления потенциала других государств, дестабилизируют их.

В соответствии с теорией гегемонистской стабильности, «если положение гегемона на международной арене начинает ослабевать, то мировая хозяйственная система перестает быть столь открытой, как ранее, и приобретает конфликтный характер».

Стремление государства к гегемонии неизбежно подталкивает его к тому, чтобы «сделать все свое окружение однородным и себе подобным,

уничтожить материал для сравнений, снять потенциальную угрозу разоблачений, подчинить себе другие страны».

Следствием этого становится постоянное стремление потенциального гегемона заполнять собой все свободное жизненное пространство, на которое есть хотя бы малейшая возможность проникнуть.

Подобное агрессивное поведение оправдывается идеологией, которая представляет такую деятельность как обусловленную прогрессивными гуманистическими принципами, направленную во благо человечества, например, с целью освобождения мира от диктатуры или колониализма. При этом исследователи отмечают, что «желание господствовать в политической и экономической сферах ведет неизбежно и к стремлению доминировать в духовной».

Общественность и эксперты Узбекистана полагают, что республике необходимо интенсивно развивать международные отношения, расширять контакты с другими странами мира – как из ближнего, так и из дальнего зарубежья.

Важнейшим фактором, который влияет на оценку гражданами уровня безопасности, выступает терроризм – одна из главных угроз стабильности современного мира.

По вопросу о методах противодействия терроризму мнения простых граждан и экспертов расходятся: широкие слои населения считают необходимым применение силовых способов борьбы с этим явлением, тогда как эксперты настаивают на приоритетном характере социальных и политических методов.

Важнейшим фактором достижения стабильности в обществе является грамотное, объективное освещение и разъяснение шагов власти, направленных на нормализацию социального и политического процесса в стране: «Пока картина усилий власти фрагментарна и не создает цельного

позитивного информационно-пропагандистского эффекта, работа СМИ в освещении многих событий дисфункциональна».

Анализ чрезвычайных ситуаций показывает, что их социально-психологическим факторам и последствиям не хватает научного внимания, адекватного их значимости.

Например, Н. В. Тарабрина и Ю. В. Быховец констатируют: социально-психологические последствия террористических угроз включают виктимизацию, антисоциальное поведение, алкоголизацию, семейные конфликты, стигматизацию и дискриминацию, академическую отсталость, обострение социальных конфликтов в обществе и др.

Социально-психологические последствия террористических угроз проявляются в гражданском неверии в способность государства (правительства) и его правоохранительных органов защищать людей. [4]

Идущий в мире процесс экономической и политической глобализации требует, чтобы государства мира сохраняли свою независимость. Вместе с тем неизбежным результатом глобализации является то, что независимость, автономность отдельного государства в определенной степени утрачивается, как минимум ограничивается.

Суверенитет – это первичное условие и неотъемлемая часть государственности. Значительная часть граждан, согласно опросам, считает, что на международном уровне национальные интересы их страны защищены в недостаточной мере, ненадежно.

В результате социальных изменений и процессов в политической сфере, связанных с кризисом политической идентичности, произошла «деполитизация патриотических чувств, ориентаций, поведения, сведение их к “малому патриотизму”, ограничивающемуся системой отношений в ближнем социальном окружении».

Стратегический подход к формированию угрозоустойчивости и обеспечению национальной безопасности предполагает укрепление духовно-

нравственной солидарности граждан, отказ от конфронтации в идеологической сфере, приоритет этических принципов сосуществования и взаимодействия «на основе традиционных гуманистических ценностей, коллективизма, взаимопомощи, трудового самоуправления».

Одним из основополагающих постулатов развития современного общества должна стать духовность, то есть свойство души, состоящее в преобладании нравственных и интеллектуальных интересов и потребностей над материальными.

В общечеловеческом понимании духовность является признаком зрелой личности, вышедшей за пределы своих узких пристрастий и преходящих ценностей.

В социологических, культурологических работах, а также в современной публицистике под духовностью нередко понимают факторы, обеспечивающие солидарность общества, объединяющие людей и представляющие собой моральные ценности, и традиции, квинтэссенция которых представлена в религиозных учениях и практиках, а также в образах искусства, художественного творчества.

С этой точки зрения «проекция духовности в индивидуальном сознании называется совестью, а также утверждается, что укрепление духовности осуществляется в процессе проповеди (увещания), просвещения, идейно-воспитательной или патриотической работы».

Следует подчеркнуть, что понятия «духовность» и «религиозность» не идентичны: источником последней является «внешний мир в виде предписаний и традиций», тогда как «источником духовности является внутренний опыт человека».

Усиление глобализационных тенденций в культурной сфере не могло не вызвать обратного процесса, связанного с тем, что в обществе возрос интерес к традициям, национальной культуре, появилось осознание необходимости их сохранения и передачи следующим поколениям.

Использованная литература:

1. Коптюг В. А. Конференция ООН по окружающей среде и развитию (Рио-де-Жанейро, июнь 1992г.). Информационный обзор. – Новосибирск, 1992.
2. Василик М. А. Политология. – М., 2014. – С. 15-21.
3. Левашов В. К. Социально-политическая устойчивость общества: теория, измерения, стратегии. – М., 2010. – 370с.
4. Тарабрина Н. В., Быховец Ю. В. Современное состояние психологических исследований террористической угрозы//Электронный научный журнал «Медицинская психология в России», 2011.URL: http://medpsy.ru/mprj/archiv_global/2011_5_10/.
5. Пахрутдинов Ш. И. Угрозоустойчивость общества как фактор как фактор развития государства и общества// Вестник современной науки. – 2016. – № 4. – С. 148.
6. Shukritdin Ilyasovich Pakhrutdinov Uzbekistan: Responsibility for Sustainable Development and Intensity of Rapid Changes//United Kingdom. Advances in Social Sciences Research Journal/ Vol.6, No.8.P 233–239.
7. Пахрутдинов Ш. И. Укрепление регионального и международного сотрудничества в целях обеспечения безопасности, стабильности в центрально-азиатском регионе//Вопросы политологии. Выпуск 12(88), Том 12. 2022 стр.4265-4275

O‘QUVCHI YOSHLARDA INSONIYLIKNING OLIJANOB FAZILATLARINI SHAKLLANTIRISH USULLARI

*Umarova M.– o‘qituvchi.
Andijon viloyati pedagoglarni yangi
metodikalarga o‘rgatish milliy markazi*

Annotatsiya: Maqolada o‘quvchi yoshlar tarbiyasida vatanparvarlik, mehnatsevarlik va insoniylikning olijanob fazilatlarini shakllantirishga qaratilgan omillar, natijaviy usullar, amalga oshirilishi zarur bo‘lgan amaliy ko‘rsatmalar berilgan bo‘lib, fan o‘qituvchilariga amalda qo‘llash imkonini beradi.

Kalit soʻzlar: Insoniylik, tarbiya, gʻalaba choʻqqisi, taʼlim tizimi, ezgulik gʻoyasi, intellektual, islohat. blits, zinama-zina.

Mustaqil Oʻzbekistonimizda amalga oshirilayotgan ulkan islohatlar zamirida xalq farovonligi, yurtimiz tinchligi, Vatan ravnaqi va yosh avlodni barkamol xamda intellektual salohiyatli qilib, tarbiyalashdek buyuk maqsad koʻzda tutilgan. Barcha sohalar qatori taʼlim tizimida ham ana shu ulkan maqsadni koʻzda tutgan holda xukumatimiz tomonidan yaratilayotgan imkoniyatlar, pedagog xodimlarga yurtboshimiz SH.Mirziyoevning eʼtibori va gʻamxoʻrliklari yoshlarning taʼlim tarbiyasiga maʼsul boʻlgan har bir ustoz-murabbiylar zimmasiga katta maʼsuliyat yuklaydi. Maktabda oʻquvchi yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularda insoniylikning olijanob fazilatlarini shakllantirishda tarbiyaviy soatlarning ahamiyati kattadir. Tarbiyaviy soatlarni oʻtkazish sinf rahbarlari zimmasiga yuklatilgan boʻlib, oʻquv yili boshidan oʻquv rejasiga tasdiqlanadi. Tarbiyaviy soatlar rejasida mavzular mazmun mohiyati oʻquvchilarda quydagi koʻnikmalarni shakllantiradi:

- Vatanni sevish, uni koʻz qorachigʻidek asrash;
- Ona- Vatanni madh etuvchi maqollar, matallar, rivoyatlar, sheʼrlarni yod olish va mazmunini oʻzlashtirish;
- Ajdodlar merosini oʻrganish ularga ehtirom nazari bilan qarash;
- Qadimiy urf-odatlar xalqimizning maʼnaviy va madaniy moddiy boyliklarini anglab yetish;
- Oʻquvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish;
- Ota –ona, aka – uka, opa –singil, doʻstu yor munosabatlarida mehr . samimiylk tuygʻularini kamol toptirish;
- Mehnatsevarlik, xalqparvarlik, yurtga sadoqat ruhida tarbiyalash;
- Oʻz–oʻzini va oʻzgalarni nazorat qilish, boshqalar fikrini tinglash odobidan saboq berish;
- Ezgulik gʻoyalarini singdirish.

Tarbiyaviy soat rejasida berilgan “Ajdodlar o‘giti –oltin xazina “mavzusini o‘tish jarayonida “FSMU” va “Zinama-zina” texnologiyalaridan va turli metodlardan foydalanish maqsadga muvofiqlidir. «Kichik guruhlarda ishlash» metodi orqali darsni tashkil etish yaxshi samara beradi .

“G‘alaba cho‘qqisi» o‘yinida o‘quvchilar 3ta kichik guruhlariga bo‘linadi.

Savol: buyuk shaxslar nomini yozish bilan g‘alaba cho‘qqisiga chiqing

1-guruh «Ziyo»	2- guruh »A’lo»	3-guruh »Navo»
----------------	-----------------	----------------

1 A.Navoiy	U.Umarbekov	X.Olimjon
------------	-------------	-----------

2 Zamaxshariy	G. Gulom	Firdavsiy
---------------	----------	-----------

3 Beruniy	Nodira	Xos Hojib
-----------	--------	-----------

4 Ibn Sino	Koshgariy	Farobiy
------------	-----------	---------

5 Bobur	M. Yusuf	Sh.Rashidov
---------	----------	-------------

Har bir guruhdan chiqqan o‘quvchilar 2- bosqichda baholanadi .

Topqirligiga, tezkorligiga 2- Mazmuniga

O‘quvchilar quydagicha misollar keltirishlari mumkin : Hadislarda «Al jome’ as –saxix «asaridan :Ey- bandai mo‘min sen kichginagina bir chumoliga xam ozor bermagin , chunki chumolining ham sen kabi shirin va latofatli joni bor, deyilgan. Har bir o‘quvchi buyuk ajdodlarning asarlaridan misol keltiradilar o‘qituvchi uni birgalikda tahlil qiladi.Tarbiyaviy soatlarda FSMU texnologiyasidan foydalanilganda “savol-javob” metodini qo‘llash mumkin. F-fikr-(vatan nima degan savolga javob beriladi)-ko‘z qorachig‘, onam allasi, mo‘jaz mahallam, ajdodlarim ko‘milgan tuproq, men tug‘ilgan zamin, to‘ydirgan , o‘stirgan,kiydirgan maskanim va hakazo.

Sabab- Nima uchun sevamiz . Ona kabi muqaddas –mo‘tabar, ota kabi buzrikvor , nondek aziz, hayotdek laziz, suvdek musaffo va nurdek yorug‘ maskanligi uchun

Misol- Oq yo‘rgakka o‘ragansan o‘zing bizni

Oq yuvib oq taragansan o‘zing bizni,

Beshigimiz uzra bedor ona bo‘lib,

Kunimizga yaragansan o‘zing bizni.

Hech kimga bermaymiz seni, O‘zbekiston!

2-o‘quvchi: Ona yurtim oltin beshigim.

3-o‘quvchi: O‘zga yurtda shoh bo‘lguncha, o‘z yurtida gado bo‘l kabi misollar bilan davom ettiriladi va ular tahlil qilinadi

“Zinama-zina” texnologiyasida “Blits-so‘rov” usuli qo‘llanishi lozim.

O‘quvchilar zinama –zina bir birini fikrini to‘ldirib oladilar Ayol ona –opa-singil-ustoz-boquvchi-tarbiyachi.

Dunyoni ko‘zgusi , tiragi - ayol

Hayotning tomiri yuragi - ayol

Zaminning qudrati tilagi - ayol

U borki, bilingiz yorqin kelajak.

Xulosa qilib aytganda, tarbiyaviy soatlar- ma’naviyat soatlari bo‘lmog‘i insoniylikdan saboq bermog‘i lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Baxtiyor Roziq. “O‘quvchilar aqlini charxlaydigan qiziqarli va mantiqiy savollar to‘plami” Baxtiyor.uz 2019-yil.

2. Tolipov U., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tadbqiq asoslari. –T.: 2006.

3. Sultonov I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1980. 245-bet

4. Homidiy H. va boshq. Adabiyotshunoslik terminlari lug‘ati. – T.: O‘qituvchi, 1979. 104 - bet.

O‘QUVCHILARNI MILLIY, UMUMINSONIY VA MA’NAVIY QADRIYATLAR ASOSIDA TARBIYALASHDA TARBIYA FANI O‘QITUVCHILARIGA QO‘YILADIGAN TALABLAR

Oripov J. – o‘qituvchi,

Annotatsiya: Mazkur maqolada muallif tomonidan o'quvchilarni milliy, umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlar asosida tarbiyalashning ahamiyati hamda bu jarayonda "Tarbiya" fani o'qituvchilariga qo'yiladigan talablarning muhim jihatlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Yangi O'zbekiston, axborot kommunikatsion texnologiyalari, ilmiy dunyoqarash, erkin tafakkur, global-axborot asri, ma'naviy-axloqiy fazilatlar, kompetensiya, mafkuraviy immunitet, tolerantlik, huquqiy madaniyat.

Ma'lumki, bugungi Yangi O'zbekiston sharoitida mamlakatimiz taraqqiyotining poydevorini yaratuvchisi bo'lgan yoshlarni bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish, mustaqil fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish, dunyoqarashini kengaytirish, shuningdek, ta'lim olishlari, axborot kommunikatsion texnologiyalari, IT va boshqa sohalarning yetuk mutaxassislari bo'lib kamol topishlari hamda ularning ilmiy salohiyatini yuksaltirish maqsadida barcha shart-sharoitlarni yaratish davlatimiz siyosatining asosiy faoliyat yo'nalishlaridan biriga aylanib ulgurdi. Ayniqsa, bugungi global-axborot asrida yoshlarni milliy, umuminsoniy va ma'naviy qadriyat asosida tarbiyalashda "Tarbiya" fani o'qituvchilariga bo'lgan talab har qachongidan ko'ra bugungi kunning ijtimoiy zaruratiga aylandi.

Aslida, jamiyatning har bir a'zosi shaxs sifaida shakllanar ekan, olam, borliq haqidagi bilimlarni, inson va uning mohiyati borasidagi dastlabki tasavvurlarini oilada o'zlashtiradi. Jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar sub'yektlarini olam, borliq haqidagi bilimlarni, inson va uning mohiyati borasidagi dastlabki tasavvurlarini oilada o'zlashtirar ekanlar bunday bilim va tasavvurlarning takomillashuvining keying bosqichi bevosita umumiy o'rta ta'lim maktablaridagi fan o'qituvchilari faoliyati bilan bog'liq jarayondir. Bu bosqichda o'qitishning sifat va samaradorligi esa o'qituvchi pedagoglarning salohiyati, tafakkur darajasining qay darajada teranligi, bugungi innovatsion pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirganlik darajasi

hamda ular bilan muomila qilish qobiliyati, shuningdek dars jarayonlarida milliy-umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlardan qay darajada foydalana olish mahorati bilan ham uzviy bog'liq jarayondir.

Yoshlarni insoniy fazilatlar, odob-axloq me'yorlari, islom dini g'oyalari asosida kamol toptirish, milliy-umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlar asosida barkamol shaxs qilib tarbiyalashda ijtimoiy fanlar turkumiga kiruvchi "Tarbiya" fani fan sifatida o'z o'rniga egadir. Zero, Kaykovusning "Qobusnoma"si, Sa'diyning "Guliston", "Bo'ston"ni, Abdurahmon Jomiyning "Bahoriston"ni, Alisher Navoiyning "Mahbub-ul qulub" asari, Husayin Voiz Koshifiyning "Axloqiy Muhsiniy" va shu kabi ko'plab donishmad allomalarimiz tomonidan milliy va umuminsoniy qadriyatlarni omuxtalashtirish asosida yaratilgan ma'naviy merosimizning asosiy mazmunini o'quvchi yoshlarga singdirishva ularni milliy tarbiya tamoyillari asosida kamol toptirishda tarbiya fani o'qituvchilari beminnat xizmat qiladi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, "Tarbiya" fani o'qituvchisi milliy, umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlar asosida o'quvchilarni tarbiyalar ekan, o'z navbatida ularning o'zlari ham bu borasidachuqur bilim va malakasiga ega bo'lishi talab etiladi. "Tarbiya" fani o'qituvchisi o'zidagi anashunday bilimga tayanib o'quvchi qalbni davolash va ularni qalbida ezgu insoniy fazilatlarini uyg'otish hamda hayotga tadbiq eta olish malakasiga ega bo'lmog'i lozim. Bu borada yunon faylasufi Suqrotning: "... ta'lim olishni mazmuni shundaki, avvalo, qalbni davolash kerak. Qalbni, kerak bo'lmagan axborotdan tozalash, o'tkinchi, shunchaki yolg'on qadriyatlardan qutilib o'z o'zidan ochilib, o'z o'ziga realizatsiya qilish uchun maydon ochilishi kerak. Shundan so'ng qalb potentsiali uni kerativ imkoniyati biz o'ylaganimizdan ham ko'proq bo'ladi. Shuning uchun o'qituvchini muhim vazifasi shunday jarayonki u o'quvchini qalbini uyg'otish. Qalbni uyg'otish uchun o'qituvchi o'quvchini shahsiy hayoti va ijodida o'z yo'lini topishga ko'maklashishi kerak"[1, 232-bet],-degan fikrini qo'llab-quvvatlaymiz.

Suqrotning ushbu fikri bugungi texnologiyalar yuksak darajada rivojlangan, zamonaviy axborot asrida ham o'zining ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Haqiqatdan ham bugungi ta'limning mazmun-mohiyati Suqrot davrida bo'lganidek, o'quvchilarning olam haqidagi tasavvurlarini boyitish imkoniyatini beruvchi bilimlar ayriboshlanadigan, o'zlashtiriladigan makon sifatidagi vazifasi o'zgargani yo'q. Faqatgina sohaning funksiyalari, texnik ta'minoti, o'quv-uslubiy va metodik tomonlari mazmun jihatidan zamon ta'lablari darajasida takomillashib, rivojlanib bormoqda xolos. Bunda o'qituvchilar o'quvchilarning ehtiyojlaridan kelib chiqib, bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishda ularning qalbidan joy olishlari ya'ni bu bora o'qituvchilar faqat nazariy bilimlar bilan cheklanmasdan, balki o'zlashtirilgan bilimlarni amaliy qo'llashda yoshlarga o'rnak bo'lish amaliyoti, bugungi zamonaviy ta'limning asosiy sharti sifatida qaralmoqda.

Bir so'z bilan aytganda o'quvchilarni ham ma'naviy ham jismonan sog'lom, axloqiy yetuk shaxs sifatida tarbiyalash, ijtimoiy hayotga moslashtirish va turli murakkab vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilishga o'rgatish, ularda ilmiy dunyoqarash, erkin tafakkur yuritish qobiliyati shakllantirishda milliy, umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlarga tayanish bugungi global-axborot asrida "Tarbiya" fani o'qituvchisining asosiy maqsadini tashkil etmog'i lozim. Chunki, milliy, umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlar asosida ilmiy dunyoqarashi va erkin tafakkurishakllangan shaxs har qanday muammoni teran tafakkur asosida hal etish qobiliyatiga ega bo'ladi. Buning uchun tarbiya fani o'qituvchisi: "Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti va o'quv dasturlari o'quvchilarda yoshiga mos tayanch ma'naviy-axloqiy fazilat (kompetensiya)lar — Vatanga sadoqat, tadbirkorlik, irodalilik, mafkuraviy immunitet, mehr-oqibatlilik, mas'uliyatlilik, tolerantlik, huquqiy madaniyat, innovatsion fikrlash, mehnatsevarlik shakllantiriladi"[2],-degan tamoyillar asosida dars mashg'ulotlarini tashkil etishga alohida e'tibor qaratish talab etiladi.

Darhaqiqat, o'quvchilarni milliy, umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlar asosida tarbiyalashda tarbiya fani o'qituvchisi amal qilishi lozim bo'lgan bir

nechta ijobiy ahamiyatga molik talablar xususida to'xtalib o'tdik. Ammo, masalaning ikkinchi tomoni ham borki, biz yuqorida sanab o'tgan talablarga javob beradigan fan o'qituvchilarini tayyorlashda:

birinchidan, "Tarbiya" fani o'qituvchilarini tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishning tashkiliy-huquqiy asoslarini yaratish hamda amalga oshirish tizimini zamon talablari asosida yanada takomillashtirish hamda soha ta'limda yuqori natijalarga erishgan xorijiy davlatlarning ilg'or tajribalari bilan qurollantirishda milliy xususiyat va mentalitetimizga mos keladigan yutuqlarni tanlab olish;

ikkinchidan, "Tarbiya" fani o'qituvchilarini tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishga xizmat qiladigan darsliklar, adabiyotlar, mediamahsulotlar, ilmiy-metodik qo'llanmalar majmuasini yaratish;

uchinchidan, "Tarbiya" fani o'qituvchilarini faoliyatidagi ma'naviy-axloqiy tarbiyalanganlik darajasini ko'rsatuvchi indikatorlarni amaliyotga joriy etish va ana shu indikatorlarning yuqoriligiga qarab muntazam rag'batlantirib borish;

to'rtinchidan, vijdonan mehnat qilish ko'nikmalarini o'rgatish, muvaffaqiyatga erishish motivlarini kuchaytirish, o'zini-o'zi baholashda tanqidiy yondashuv asosida irodaviy sifatlar, ijtimoiy faollik, bilishga intilish va o'zini namoyon qilish motivlarining rivojlanishi;

beshinchidan, "Tarbiya" fani o'qituvchilari va o'quvchilar orasida uzluksiz ma'naviy tarbiya tizimi samaradorligini baholash va darajasini aniqlash maqsadida muayyan belgilangan davr oralig'idasotsiologik so'rovlar o'tkazish kabi ta'lablar asosida faoliyatni tashkil etish lozim bo'ladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, biz yuqorida sanab o'tgan talablar asosida tarbiya fani o'qituvchilarini tayyorlash asosida keng dunyoqarash, teran tafakkur va chuqur bilimga ega, mahoratli hamda ijtimoiy axloq talablariga javob beradigan kadrlarni tayyorlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Князева Е.Н. “Основания синергетики”. М: издательство Дом Книга 2007.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrda “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 1059-son Qarori.

OILADA BOLALARDA ODOB-AXLOQ MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

*Yusupov Q. – katta o‘qituvchi,
Qoraqalpog‘iston Respublikasi pedagoglari
yangi metodikalarga o‘rgatish millii markazi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada oilada balalarning odoq-axloq madaniyatini shakllantirishda axloqiy tarbiya tushunchalari, milliy qadriyatlar haqida va ijtimoiy institutlarning odoq-axloq tarbiyasidagi ta’sir ko‘rsatish vositalari bo‘yicha ma’lumotlar va tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Oila, ijtimoiylashuv, odoq-axloq, tarbiya, madaniyat, milliy qadriyatlar.

Jamiyatda mavjud an’ana va urf-odatlar ham axloq me’yorlari va mazmuni o‘z aksini topadi. Axloqiy tarbiyaning bir kategoriyasi sifatida axloqiy qadriyatlar qabul qilingan va bu axloqiy qadriyatlar axloqiy tarbiyaning mazmunini va me’yorlarini belgilashda asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi. Umuman qadriyatlar deganda milliy va umuminsoniy qadriyatlar tushuniladi. Qadriyatlar ijtimoiy xususiyatga ega bo‘lib, kishilarning amaliy faoliyati jarayonida paydo bo‘ladi va rivojlanadi. Qadriyatlar kishilarning turli sohadagi, avvalo, ishlab chiqarish, mehnat sohasidagi faoliyati uchun foyda keltiradigan narsalar, hodisalar majmui bilan bog‘liq holda yuzaga keladi. So‘ngra asta-sekin sub’ekt faolligining ortib borishi natijasida nisbiy mustaqil soha tarzida amal qila boshlaydi.

Axloqiy mazmundagi qadriyatlar bolaning ongi va faoliyatini faollashtiradi, ish va soʻz biriligini taʼminlashga yordam beradi. Bunday qadriyatlar jumlasiga insonparvarlik, maʼrifatparvarlik, mehr-muhabbat, poklik, kattalarga hurmat, muhabbat, xushmuomalalik, doʻstlik, saxiylik, sahovat, shirinsoʻzlik va boshqalar kiradi. Mazkur qadriyatlar negizida jamiyatda, oilada, maktabda bolani yuksak insoniy fazilatlarga ongli ravishda amal qilishga daʼvat etish gʻoyasi yotadi. Demak, axloqiy qadriyatlar axloqiy tarbiya mazmunining oʻzagini tashkil etadi.

Axloqiy tarbiya tushunchalari, qoidalari va meʼyorlari dastlabki jamoalar vujudga kelishi bilanoq vujudga kela boshlagan va ana shu kurtaklar asta-sekin avloddan - avlodga oʻtib rivojlanib borgan. Jamiyatning rivojlanishi va bir ijtimoiy tuzum oʻrnini ikkinchi ijtimoiy tuzum egallashi, hayotiy tajribalar asosida insoniyatning ongini rivojlanib, boyib borishi oʻz navbatida axloqiy tarbiya mazmunini ham boyib borishiga olib keldi. Yangidan-yangi axloqiy bilimlar, axloqiy qadriyatlar, qoida va meʼyorlar vujudga kela boshladi. Ularning baʼzilari davr oʻtishi bilan oʻz qiymatini yoʻqotgan boʻlsa, boshqalari yanada rivoj topib, yanada keng tarqala boshladi. Axloqiy tarbiya mazmunini koʻrinishiga, uning shakllanishiga taʼsir etuvchi eng muhim omil – bu insoniyat ongining rivojlanish darajasidir. Inson ongi qanchalik yuqori darajada rivoj topsa, axloqiy ong ham shunchalik mukammallikka ega boʻladi. [1, 144-145-b.]

Axloqiy madaniyat strukturasi xususida gapirishdan oldin etika fanining odob-axloqiy madaniyat kategoriyalariga taʼrif bersak. Axloq–ijtimoiy ongning bir formasi boʻlib, axloqiy meʼyorlar, qonun-qoidalar yigʻindisi. Axloqiy madaniyat–insonning axloq qonunlarini, qoidalarini, meʼyorlarini, fazilatlarini bilishi, egallashi va ularga boshqa insonlar bilan boʻlgan munosabatlarda rioya etish darajasi. Axloqiy madaniyatni amaliy axloq deyish mumkin.

Oila shunday muqaddas makonki, unda hayotning davomiyligini taʼminlovchi shaxs shakllanadi, etnik madaniyat, urf-odatlarimiz, axloqiy va maʼnaviy qadriyatlarimiz saqlanadi, rivojlantiriladi, jamiyat taraqqiyotini belgilovchi iqtisodiy va madaniy hayot poydevori mustahkamlanadi.[2, 5-6-b.]

Oilada shakllangan o'ziga xos axloqiy madaniyat unda muayyan milliy qadriyatlar tizimining shakllanishida muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Zero, xalqimiz juda qadim zamonlardanoq oilani muqaddas hisoblab kelgan. Oilaviy munosabatlarga asos bo'lgan odob-axloq me'yorlari hozirgi diniy me'yorlar kelib chiqmasidan oldinroq shakllangan. Oilaviy tarbiya hozir mavjud bo'lgan axloqiy qarashlarning amaliy jihatdan namoyon bo'lishi hamdir. Oiladagi axloqiy madaniyat er va xotin o'rtasidagi munosabatnigina ifodalab qolmasdan, balki bolalar uchun ham ular etuk inson sifatida shakllanishining muhim ma'naviy omillaridan hisoblanadi. Binobarin, ma'naviy boy, axloqan pok va jismonan sog'lom farzandlarni tarbiyalab, voyaga etkazish aynan oilada axloqiy madaniyatni qaror toptirish orqali amalga oshiriladi. YUksak axloqiy madaniyatga egalik kishida ezgulik, yaxshilik, yaratuvchanlik, fidoyilik, sadoqat, mardlik kabi insoniy fazilatlarning shakllanishiga yordam beradi. [3, 51-52-b.]

Oilaning asosiy ijtimoiy, ma'naviy, axloqiy va psixologik vazifalarini qisqacha tahlil qilib ko'radigan bo'lsak, bolada shakllanadigan barcha hissiy, ruhiy tuyg'ular: mehribonlik, oqibatlilik, o'ziga va atrof-muhitga nisbatan mas'uliyatlilik kurtaklari oilada namoyon bo'ladi. Oila o'z vazifasini lozim darajada amalga oshirishi uchun uni tegishlicha, ma'rifiy-metodik qurollantirish, ijtimoiy-ma'naviy tadbirlarni o'tkazish yo'li bilan unga yordam berib borish zarur. Qolaversa, ma'naviy etuk oila–ma'naviy yuksak jamiyat tayanchidir. Oila urf-odatlar, shajarasi, an'analari, axloqiy-ma'naviy qadriyatlarni farzandlar ongiga singdirish, har bir kishini kasb-hunar malakalari bilan qurollantirish ma'naviy barkamollikni tarbiyalashning asosidir. SHunday ekan, joylardagi xotin-qizlar, yoshlar tashkilotlari, mahallalarda faoliyat yuritayotgan oqsoqollar kengashlari oldida turgan muhim vazifalardan biri oila qadriyatlariga bag'ishlangan suhbatlar, konferentsiyalar, munozaralar, uchrashuvlar, oilaviy bayramlar, kitobxonliklar, san'at asarlari ko'rgazmalari, qo'shiq va raqslar ko'rik-tanlovlari o'tkazish, oilaviy folklor etnografik ansambllarni tashkil etish, tarixiy joylarga sayohatlar uyushtirish maqsadga muvofiqdir.[2, 5-6-b.]

Demak yuqoridagi fikrlar shundan dalolat beradiki, jamiyatimizning kuchi fan informatsion-texnologiyalar taraqqiyoti, moddiy boyligimiz bilan bir qatorda ma'naviy boyligimiz, hayotimiz ma'nosi bo'lmish axloqiy kamolotdadir. Ularga befarq bo'lmasligimiz, yoshlarimizni insonparvarlik, odamiylikka va bag'rikenglikga chorlashimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N.Xo'jaev, M.Xoshimova, M.Xakimova, G.Ochilova, G.Musaxonova «Pedagogika», Toshkent – 2007., 144-45-betlar
2. Bahriddin Umarov «Oilaviy tarbiya saboqlari» Toshkent – 2019., 5-6-bet
3. Najmidinova Karimaxon Usmonovna «Oila tarbiyasida milliy va umuminsoniy axloqiy madaniyatning o'rni» Toshkent «Adolat» 2016. 51-52-betlar

UCHINCHI RENESANSNING MUSTAHKAM POYDEVORINI YARATISHNING MUHIM OMILI

*Jumayeva L. – o'qituvchi,
Buxoro viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish
milliy markazi "Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi"
kafedrası*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Uchinchi Renessansning mustahkam poydevorini yaratishda yuksak ma'naviyatli yosh avlodning o'rni va roli bayon qilingan. Uchinchi Renessans g'oyasini hayotga tadbiq etishda yuksak intellektual salohiyat egalari bo'lgan yoshlarning ishtirokiga oid aniq misollar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Uchinchi Renessans, yuksak ma'naviyat, intellektual salohiyat, yosh avlod, ta'lim, tarbiya, Yangi O'zbekiston, madaniyat, ilm-fan, ijodkorlik.

“Yangi O‘zbekiston” da yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish va ularda yurt taqdiriga daxldorlik his tuyg‘ularini tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi.. Shu maqsadda, Uchinchi Renessansning mustahkam poydevorini yaratish borasida ulkan ishlar amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Xalqimizning ulug‘vor qudrati jo‘sh urgan hozirgi zamonda O‘zbekistonda yangi bir uyg‘onish- Uchinchi Renessans davriga poydevor yaratilmoqda, desak, ayni haqiqat bo‘ladi” [1.1]. Uchinchi Renessansning mustahkam poydevorini yaratishda xalqimizning jipsligi, birdamligi va fidoiyligi muhim rol o‘ynaydi. Yuksak ma’naviyatli avlod-Uchinchi Renescans bunyodkori sifatida faollik ko‘rsatishi ham bu boradagi yutuqlarimizni ta’minlashga xizmat qiladi.

Uchinchi Renessans g‘oyasini, avvalo, jamiyatimiz chuqur anglab olmog‘i kerak. XVI asrning 30-40 yillarida bizda an’anaviy jamiyat uzil-kesil qaror topdi. Ilmiy, badiiy izlanishlarga ijtimoiy ehtiyoj pasayib ketdi. O‘tmish yutuqlari oldida qulluq qilish, ularni ideallashtirish va faqat takrorlashga urinish, yangiliklarga salbiy munosabat shakllandi. Asta-sekin chuqur turg‘unlik va inqiroz boshlandi. Ular noxush ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, diniy-mafkuraviy, regional nizolar va ayirmachilik kabi sabablar bilan qo‘shilib qoloq bo‘lib qolishimizga, XIX asr ikkinchi yarmida milliy mustaqilligimizni yo‘qotishga olib keldi. O‘tmishdan birinchi bo‘lib teran tarixiy xulosa chiqargan — jadid bobolarimiz edi. Ular taklif qilgan islohotlar millatni qayta uyg‘otish, taraqqiyot tomon burishni ko‘zladi. Ammo mustabid hokimiyat jadidlar harakatini avj olmasdan bo‘g‘ib qo‘ydi.

Badiiy ijod,Kamoliddin Behzod va boshqa ijodkorlar ilmiy merosi chuqur o‘rganilmadi.Oqibatda badiiy ijodiyotga qiziquvchi yosh avlodni tarbiyalab voyaga yetkazishda ham bir talay muammolar paydo bo‘ldi.Ayniqsa amaliy fanlarga bo‘lgan e’tibor ham bir qadar susaydi.Aslda yoshlarni kasb hunarga o‘rgatish,ularda hayotiy va amaliy ko‘nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.Negaki bugungi kunda kamida ikkita xorijiy tilni va birta kasbni egallagan yoshlar umumiy o‘rta ta’lim maktablarini tugatib chiqishlari lozim.

Mustaqillikka erishgandan keyin dastlab chorak asr davomida milliy tiklanish bilan shug'ullanishga to'g'ri keldi. Endilikda milliy tiklanishdan milliy yuksalishga o'tganimizdan keyin, uchinchi Renessansga erishishni davlat rahbari strategik vazifa etib qo'ydi. Haqiqatan tarixan olganda biz ikki Renessansni boshdan kechirdik: birinchisi IX — XII asrlar, ikkinchisi XIV— XVI asr. Birinchi Renessansda yurtimizdan Farg'oniy, Xorazmiy, Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Mahmud Qoshg'ariy, Mahmud Zamaxshariy kabi buyuk daholar, buyuk muhaddislar-Buxoriy, Termiziy, mutakallimlar — Moturidiy va Abul Muin Nasafiy hamda boshqa atoqli dunyoviy va diniy allomalar shuuri olamni yoritdi.

Ikkinchi Renessansda — Ulug'bek, G'iyosiddin Jamshid Koshiy, Qozizoda Rumiy, Ali Qushchi, Lutfiy, Jomiy, Navoiy, Kamoliddin Behzod, buyuk me'morlar, bastakorlar, musavvirlar, tarixchilar chiqib, bugun ham dunyoni lol qoldirayotgan asarlar yaratdilar. Har ikki Renessans davrida biz dunyoning ilg'or, mutaraqqiy xalqlari qatorida edik. Agar yana shunday darajaga erishmoqchi bo'lsak, Uchinchi Renessansni amalga oshirmog'imiz zarur.

“Biz Uchinchi Renessans masalasini strategik vazifa sifatida oldimizga qo'yib, uni milliy g'oya darajasiga ko'tarmoqdamiz. Biz maktabgacha talim va maktab talimi, oliy va o'rta maxsus talim tizimi hamda ilmiy-madaniy muassasalarni bo'lg'usi Renessansning to'rt uzviy halqasi, deb bilamiz. Bog'cha tarbiyachisi, maktab muallimi, professor-o'qituvchilar va ilmiy-ijodiy ziyolilarimizni esa yangi Uyg'onish davrining to'rt tayanch ustuni, deb hisoblaymiz. Men ishonaman – hurmatli ota-onalar bu tashabbusni albatta qo'llab-quvvatlab, yangi Renessansning beshinchi halqasi, beshinchi ustuni bo'ladilar” [2.2] deb ta'kidladilar Prezidentimiz.

Bosh vazifamiz esa Uchinchi Renessansning mustahkam poydevorini yaratadigan yosh avlodni yuksak ma'naviyatli insonlar qilib tarbiyalashga qaratilishi lozim. Uchinchi Renessans milliy g'oyaga aylanishi zarur va yoshlarda mafkuraviy imunitetni tarbiyalashga xizmat qilishi kerak.

Shu ma'noda Uchinchi Renessans g'oyasi istiqbolga intilishga juda mos keladi. Mazkur g'oyaning safarbarlik kuchi, umuman, mafkuraviy salohiyati juda yuqori. Ayni chog'da o'tmish tariximizning shonli sahifalari, buyuk ajdodlarimizning bunyodkorlik va ijodkorlik salohiyati bilan bog'lanadi. Bizga mazkur tushuncha kimlarning vorislari ekanimizni eslatib turadi. Yangi Renessans yo'lida xalqimiz turli mayda, vaqtinchalik masalalarga, guruhbozlik, mahalliychilik, ayirmachilik, mafkuraviy mutaassiblikning har xil ko'rinishlariga chalg'imasligi kerak..

“Uchinchi Renessans” g'oyasini yoshlar ongi va qalbiga singdirish uchun puxta o'ylangan siyosat olib borilishi, xalqda ruhiy ko'tarilish, qat'iy irodali intilish yuz bermog'i zarur. Avvalo, tushuncha mazmunini aniq ochib berish, aholining barcha qatlamlari, avvalo, yoshlar ongiga yetkazish kerak. O'tmish renessanslari davrida ajdodlarimiz nimalarga erishganini, jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasini, boshqa xalqlar, mintaqalar yutuqlari bilan taqqoslab, jahonning yetakchi madaniyatlaridan, ilm-fani, san'ati va adabiyotlaridan birini, ilg'or ijtimoiy fikru qarashlarini yaratganini qisqa, lo'nda, dabdabali jumalalarsiz yoritish zarur.

Yoshlarni yuksak ma'naviyatli qilib tarbiyalashda har kimga ilmiy va texnikaviy ijod erkinligini yaratib berish, rassomchilik, amaliy san'at turlariga qiziktirish, ular orasidan shu sohaga iqtidori bo'lganlarni tanlab olish va ularni turli tanlovlarga tayyorlash ham Uchinchi Renessansning mustahkam poydevorini yaratishda muhim omil vazifasini bajarishi mumkin. Musavvirlik, musiqa san'ati va badiiy ijodning boshqa turlari bilan shug'ullangan yosh avlod ona yurtimiz kelajagi uchun fidoiylarcha xizmat qilishiga shak- shubha yo'q. Negaki davlatimiz jamiyatimizning madaniy, ilmiy, texnikaviy rivojlanishiga hamishv g'amxo'rlik qilib kelmoqda.

Yuqoridagilardan ayonlashmoqdaki, Uchinchi Renessans bizdan xalqaro hamjamiyatga ilm-fan, texnologiyalar, axborot, madaniyat va iqtisodiyot sohalarida yanada chuqurroq integratsiya bo'lishini talab etadi. Ammo

o'zligimizni, tilimizni, milliy xususiyatlarimizni, ma'naviyatimizni saqlab qolishimiz shart. Bu esa ta'lim-tarbiya tizimiga jiddiy e'tibor qaratishni bildiradi.

Inson — Yangi Renessans ijodkoridir. Buni yoshlar ongi va qalbiga singdirish lozim. Har bir jamiyat o'ziga zarur shaxsni tarbiyalaydi. Unga o'z taraqqiyoti darajasi va tendensiyalaridan kelib chiqib axloqiy, e'tiqodiy, kasbiy-professional, huquqiy va boshqa qator talablar qo'yadi. Jamiyat taraqqiyotining pirovard maqsadi ham inson, uning farovon, erkin va xavfsiz turmush kechirishidir. Jamiyat talabiga to'liq javob beradigan kishi turli davrlarda har xil atalgan. Yusuf Xos Hojib uni "tugal er", Forobiy "fozil kishi", tasavvuf namoyandalari "komil inson" deb ataganlar. "Har tomonlama rivojlangan shaxs", "uyg'un rivojlangan shaxs" atamaları ham qo'llanilgan.

Mustaqillikdan keyin biz shaxsga nisbatan "komil inson", yosh avlodga nisbatan "barkamol avlod" atamalarini qo'llay boshladik. Gap atamada emas. Qanday sifatni qo'llamaylik, kelajak insonini tarbiyalashda biz, avvalo, jamiyat taraqqiyoti tendensiyalarini va ayni paytda milliy ma'naviyatimiz xususiyatlarini hisobga olmog'imiz lozim. Binobarin, sun'iy intellekt va yuksak texnologiyalarga tayanadigan "to'rtinchi sanoat inqilobi" insonga qo'yadigan talablarini oldindan modellashtirishimiz va ta'lim-tarbiya tizimini ularga moslashtirishiz kerak.

Bugungi kunda Uchinchi Renessansning mustahkam poydevorini yaratar ekanmiz, jahonda robototexnika, avtomatlashtirish, nanotexnologiyalar rivojlangan davrda ilm-fanga asoslanib, mutlaqo yangi taraqqiyot bosqichiga erishmog'imiz zarur. Ayniqsa, amaliy fanlarni o'qitishni ijtimoiy fanlar bilan integratsiya qilish orqali ko'zlangan maqsadlarga erishishimizni esdan chiqarmasligimiz kerak. Mamlakatimizda ilm-fan taraqqiyoti uchun yaratilgan shart-sharoitlar va yoshlarning ilm-fanga yuksak darajada qiziqish bilan qarayotgani hamda jahon miqyosida bu sohada hech kimdan kam emasligini ko'rsatayotganligi Uchinchi Renessansning mustahkam poydevorini yaratishimizga qat'iy ishonch tug'diradi.

Xulosa qilib aytganda, Uchinchi Renessansning mustahkam poydevorini yaratish uchun yoshlarning jipsligi, birdamligi va fidoiyligi muhim rol o'ynaydi.

Eng muhimi, ularning bu boradagi izlanish va tashabbuslarini hamisha ragʻbatlantirib turish, yagona maqsad sari yoʻnaltirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada yoshlardagi texnik ijodkorlik, ilmiy va texnikaviy ijod erkinligini yanada mustahkamlash ularning ongi va qalbiga yuksak maʼnaviyatni singdirishga xizmat qilishini aslo unutmasligimiz lozim. Yuksak maʼnaviyat esa yoshlarni Uchinchi Renessansning mustahkam poydevorini yaratishga undaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Mustaqillik-ezgu niyatlarimiz, buyuk maqsadlarimiz roʻyobi yoʻlida qudrat manbai. Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oʻzbekiston Respublikasi mustaqilligining yigirma toʻqqiz yilligiga bagʻishlangan tantanali marosimdagi nutqi. “Yangi Oʻzbekiston”, 2020- yil, 1- sentabr

2. Mirziyoev Sh.M. Oʻqituvchi va murabbiylar - Yangi Oʻzbekistonni barpo etishda katta kuch, tayanch va suyanchimizdir. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning oʻqituvchi va murabbiylar kuniga bagʻishlangan tantanali marosimdagi nutqi. “Yangi Oʻzbekiston”, 2020 yil, 1 oktabr

OILADA BOLALARDA ODOB-AXLOQ TARBIYASINI SHAKLLANTIRISH

*Qadirov A. – OʻIBDOʻ
Qoraqalpogʻiston Respublikasi Nukus shaxri
№22-sonli ayrim fanlar chuqurlashtirib oʻqitiladigan
sinfi mavjud umum oʻrta talim maktabi*

Annotaciya: Bu maqolada oilada bolalarda odob-axloq tarbiyasini milliy qadiriylar asosida shakllantirish va kattalarning ijobiy xulq-atvori orqali bolalarga namuna bulish boʻyicha uslubiy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit soʻzlar: Oila, bola, taʼlim-tarbiya, odob-axloq, milliy qadiriylar, maʼnaviyat.

Yosh avlodni tarbiyalash, ularda yuksak insoniy fazilatlarni shakllantirish va kamolga etkazish muammolari doimo hukumatimiz diqqat markazida turadi. Maʼnaviy boylikni, axloqiy poklikni va jismoniy mukammallikni mujassamlashtirgan, har tomonlama kamol topgan, ijtimoiy jihatdan faol shaxsni shakllantirish borasidagi ishlar sobitqadamlik bilan olib borilmoqda. Yangi kishini

tarbiyalash g'oyat murakkab jarayon, shunday ekan, o'rta qo'yilgan tarbiya talablariga amal qiladigan kishilarning odobli, axloqli hisoblanadi.

Forobiy inson kamolotida talim-tarbiyaning muhimligini takidlab: Munosib inson bo'lish uchun insonda ikki xil imkoniyat: talim va tarbiya olish imkoniyati bor. Talim olish orqali nazariy kamolotga erishiladi, tarbiya esa kishilar bilan muloqotda axloqiy qadr-qimmatni va amaliy faoliyatni yaratishga olib boradigan yo'ldir..." deydi. Abu Ali ibn Sino oila tarbiyasida ota-onaning o'rniga alohida to'xtalib: "Bola tug'ilgach, avvalo, ota unga yaxshi nom qo'yishi, so'ng uni yaxshilab tarbiya qilishi kerak. Agar oilada tarbiyaning yaxshi usullaridan foydalanilsa, oila baxtli bo'ladi" degan fikrni ilgari suradi.[1]

Bugungi kunda oilada odob-axloq masalasi milliy qadriyatlarimiz ijtimoiy tarbiya jarayonlarda o'ziga xos ravishda namoyon bo'lmoqda. Chunki, aynan odob-axloq insoniy sifatleri shaxs ongiga singdirish avvalo oiladan boshlanadi va bunda oila, ota-bobolar o'giti, otaning shaxsiy ibrati, onaning mehri orqali insondan-insonga, avloddan-avlodga o'tadi, bolaning ong va shu tarzda muhrlanib boradi. Shu nuqtai nazardan qaraganda axloqiy, g'oyaviy-tarbiyaviy jihatdan sog'lom bo'lgan oila negizidagi jamiyat va davlat mustahkam bo'ladi. Bunday oilada barkamol shaxs voyaga etadi, uning his-tuyg'ulari, tushuncha va dunyoqarashida insoniylik qaralar va xulq-atvorlar keng tarqaladi.

Oila jamiyatning tabiiy va asosiy hujayrasini tashkil etadi. Jamiyat katta-kichik oilalardan iborat. Bu oilalar qanchalik mustahkam bo'lsa, jamiyat ham shunchalik mustahkam bo'ladi. Darhaqiqat, ota-ona va farzandlar orasidagi axloqiy muhitning buzilishlari salbiy sifatlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Ayni shu manoda, oilada bolalarning yoshligidan boshlab yaxshi sifatlarni shakllantirib borishga jiddiy etibor berish lozim, hayotiy masalalarni xal qilishda ota-onaning bilimi, manaviyati, o'zini tutishi, yurish-turishi katta ahamiyatga egadir.

Oila yoshlarning axloqli-odobli, rostgo'y, mehnat-sevar, halol va samimiy bo'lib voyaga etishlari uchun zamin tayyorlaydi. «Rostgo'ylik kishi o'z xatti-harakatida sodir bo'lgan ishlarni ko'rgan, bilgan va eshitganlarini boshqalarga

gapirib berganda, yolg'on aralashtirmay, aynan o'zini so'zlab berish odatidir. Rostgo'y kishi yolg'on gapni gapirishni o'zi uchun uyat deb biladi». Oila tarbiyasi bolaning kelajakda kim bo'lib etishishida muhim o'rin tutadi. Demak, bola oilada jamiyatning, millatning qiyofasini ko'radi, bo'lajak fuqaroning tabiati, dunyoqarashi va milliy axloqiy qiyofasi oilada shakllanadi, hamda shu asosda kamol topib boradi. Bola uchun oiladagi sog'lom ijtimoiy-ruhiy muhit umuminsoniy va milliy axloqiy qadriyatlar manbaidir. Oila bolalarga insoniy va salbiy tasir etish omili bo'lishi mumkin. Bola shaxsiga ijobiy tasir etish shundan iboratki, oilada bolaga eng yaqin insonlardan- ota-ona, buvi-buva, aka-opalardan tashqari hesh kim ulardek bolani yaxshi ko'rib, u haqida qayg'urmaydi. SHu bilan birga bola shaxsini shakllantirishga, ularga tarbiya berishda oila salbiy tasir ham ko'rsatishi mumkin. [2]

Axloqiy tarbiya oila tarbiyasining o'zagini tashkil etadi. Uning maqsadi bolalarda eng oliy axloqiy sifatlar, ota-ona hamda oilaning boshqa azolari, shuningdek, atrofdagilarga nisbatan adolat, mehr-muhabbat, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, vijdon, or-nomus, g'urur, burch, insonparvarlik, mehnatsevarlik, saxovat, to'g'riso'zlik, kamtarlik, muruvvat, intizomni ijtimoiy anglash va hokazolarni shakllantirishdan iboratdir. Bunda shaxsning axloqiy fazilatlari muhim o'rinni egallaydi.

Demak oiladagi axloqiy madaniyat har bir oila azosining manaviy qiyofasi orqali bir-birini tushunishga bo'lgan intilishi orqali shakllanadi. Oiladagi axloqiy madaniyat uning shonu sharafi, g'ururi, burch va vazifalarini ko'rsatib beruvchi mezondir. Oilada pokiza nasl-nasab tuyg'usi va u bilan faxrlanish-pirovard oqibatida vatanparvarlik, xalqparvarlik iftixorini yuzaga keltiradi. Oilada o'zaro xurmat qat'iy intizom asosida barcha azolarning o'z burch va vazifalarini ado etishlari, bir-birlariga nisbatan ezgulik va mehr-oqibat ko'rsatishlari muhim mezonlardan biri hisoblanadi. Shuningdek ota-onalarning bir-biriga bo'lgan hurmati va to'g'ri muomalalari farzanlarning tarbiyasida juda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Asqar Zunnunov «Pedagogika tariyxi» Toshkent-2004
- 2.Najmidinova Karimaxon Usmonovna «Oila tarbiyasida milliy va umuminsoniy axloqiy madaniyatning oʻrni» Toshkent «Adolat»-2016
- 3.Muzayyamxon Farmonova «Shaq mutaffakirlarining ma'naviy merosida farzand tarbiyasi» Toshkent–2020.

YOSH BARKAMOL AVLODNI YETUK INSON QILIB TARBIYALASH DAVR TALABI

*Kazakova S.- o'qituvchi,
Xorazm viloyati pedagoglarni yangi
metodikalarga o'rgatish milliy markazi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy –iqtisodiy islog'otlar va tobora takomillashib borayotgan ta'lim jarayoni o'quvchi-yoshlarni xech kimdan kam bo'lmagan yuksak bilimli, barkamol avlodni ta'biyalash davr talabi.

Kalit so'zlar: barkamol avlodni tarbiyalash, maktablar, yoshlar, qobiliyatli yoshlar,bozor munosabatlar, pedagogic muammolar.

Farzandlar kamoli istiqbolini ko'zlab,ezgu niyatlar bilan yashash halqimizga xos ulug' fazilatdir. Avloddan-avlodga o'tib,sayqal topib kelayotgan bu azaliy qadriyat mustaqillik yillarida yanada boyib,xech kimdan kam bo'lmagan barkamol avlodni tarbiyalash davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Har qanday mamlakatning qudratini belgilaydigan omillar ko'p. Eng asosiylaridan biri shu yurtda voyaga yetayotgan yuksak ma'naviyatli,jismonan sog'lom,ertagi kunning xaqiqiy egalari bo'lgan barkamol avloddir.

Bugungi kunda yoshlarning ijtimoiy hayotdagi faolligini oshirish, bozor munosabatlari sharoitida ularning mehnat va kasb ko'nikmalarini shakllantirish muhim vazifa hisoblanadi. Chunki, har bir yurtning kelajagi,ertagi kuni erkin va farovon hayoti, mamlakatimizning halqaro doiradagi nufuzi, avvalambor,unib

o'sib kelayotgan yoshlarning yetuk insonlar bo'lib voyaga yetishiga bog'liqdir. Mamlakatimizda rivojlanib, takomillashib borayotgan bozor munosabatlari sharoitida mehnat va kasb ko'nikmalarini shakllantirish mazmuni fan, texnika, ishlab chiqarish va madaniyatning taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq ravishda modernizatsiya qilinishi lozim. Umumiy o'rta ta'lim maktablari texnologiya fani darslarida o'quvchilarning bozor munosabatlari sharoitida mehnat va kasb ko'nikmalarini shakllantirish jarayonida bir qator dolzarb pedagogika muammolari hal qilish zarur.

Asosiy muammolar :

- 1.O'quvchilarda mehnat va kasb ko'nikmalarini shakllantirish.
2. O'quvchilarni kasbga yo'naltirish asosida mehnat va kasbga tayyorlash
- 3.Zamonaviy mehnat va kasb turlari bilan o'quvchilarni tanishtirish.
- 4.O'quvchilarning mehnat va kasb turlarini shakllantirishda fan-texnika, texnologiyalar va ishlab chiqarishdagi yangiliklardan samarali foydalanish.
- 5.Ishlab chiqarish korxonalariga ekskursiyalar tashkil qilish.

Ushbu muammolarni uzluksiz ta'lim tizimining umumiy o'rta ta'lim bosqichida hal qilish orqali ta'lim tizimining keyingi bosqichlarida har tomonlama intellektual, bilimli mutaxassislarni tayyorlashga erishiladi. Kasb tanlashda muhim omillar bu-qobiyat ,mahorat va malakadir. Inson biror ishga qo'l urushda ayniqsa kasb tanlashda xatoga yo'l qo'ymasligi uchun aynan o'z qobiliyatini hisobga olishi muhim. Qobiliyatlar – shaxsdagi shunday individual, turg'un sifatlarki, ular odamning turli xil faoliyatdagi ko'rsatkichlari, yutuqlari va qiyinchiliklari sabablarini tushuntirib beradi.

Kasbiy mahorat faqat bilim, yuksak malaka va tinimsiz mehnat hisobiga rivojlanadi. Ishlab chiqarish jarayonida mutaxassisdan avvalo ishga qobiliyatligi, layoqati va kasbiy xususiyatlari talab etiladi. Bularni bir so'z bilan kasbiy mahorat deb ataymiz. Bizga ma'lum ,yoshlarimiz kasb tanlashida ba'zan ota-onaning xohishlariga qarashsa, ayrim hollarda tavakkal qilishadi. Lekin hayot davomida bunday yo'l tutganlarning ba'zilar afsus chekkanlari, biror ishning boshini tuta

olmay yurganlariga guvoh bo'lganmiz. Kasb –bu har bir insonning hayot yo'lini boshqaruvchi katta bir kuchdir. Yoshlarimiz eng avvalo kasb tanlashda uning muhim va o'ta nozik masala ekanligini chuqur anglamoqlari lozim. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy –iqtisodiy islog'otlar va tobora takomillashib borayotgan ta'lim jarayoni o'quvchi-yoshlarni yuksak bilimli,zamonaviy kasb egalari qilib tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Yaratilayotgan mavjud imkoniyatlardan foydalangan holda kasb –hunarga to'g'ri yo'naltirish , bu jarayonning uzluksizligi va uzviyligini ta'minlash uchun har bir o'qituvchining individual xususiyatlari, intellektual qobiliyatini va intilishlarini e'tiborga olish zarur.

Hozirgi zamon o'quvchisi o'ta qiziquvchan va talabchandirlar. U egallayotgan bilimlari natijasini ,tanlagan kasbining kelajagi bor yo'qligi bilishni istaydi. Shunday ekan, bu jarayon bugungi kun pedagogi va psixologidan davr bilan hamnafas bo'lishni,kirib kelayotgan axborot oqimlaridan to'g'ri, o'z o'rnida foydalanishni ,o'quvchilarni kasbga yo'naltirishning innovatsion ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqishni,shakllantirishni talab qilmoqda.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirishda o'qituvchi ijodiy mahoratini shakllantirish,o'quvchilar kasb portfoliosi va kasblar katalogini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish samarali bo'lib, bularning barchasi ta'lim bosqichlaridagi uzviylikning natijaviyligini kafolatlay oladi. Bu esa, o'z navbatida, yoshlarimizning zamonaviy kasb hunarlarni egallashiga, hayotda o'z o'rnini topishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.F.Umarova, A.Ubbieva, F.Gaibnazarova, N.Jurayev “O'quvchi shaxsini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim” I modul. Toshkent-2019
- 2.R.Ishmuxamedov, M.Yuldashev “Ta'lim va tarbiyada innobatsiyon pedagogik texnologiyalar” Toshkent – 2019

ФОРМИРОВАНИЕ ТОЛЕРАНТНОСТИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ

*Машарипова Ш. - старший преподаватель,
Национальный центр по обучению новым
методикам педагогов Хорезмской области
кафедры «Методика преподавания языков»*

Аннотация: сегодня тема толерантности - способности благосклонно, без недовольства и гнева относиться к поступкам, внешнему виду и взглядам другого человека, становится все более важной и в школьной среде. Использование педагогом интерактивных технологий помогает развить толерантность у школьников.

Ключевые слова: толерантность, интерактивные методы обучения, мозговой штурм, дискуссия

Современные условия развития общества выдвигают новые требования к педагогу, предусматривающие формирование педагогической толерантности. Толерантность может рассматриваться, с одной стороны, как средство достижения поставленных воспитательных и образовательных задач, с другой, – как одна из целей процесса воспитания. Педагог должен не только видеть и понимать окружающую жизнь, но и чувствовать, переживать её, уметь ставить самого себя в положение тех, с кем сталкиваешься в жизни.

Толерантность (от лат. *tolerantia* – терпимость) – качество, характеризующее отношение к другому человеку как к равнодостоинной личности и выражающееся в сознательном подавлении чувства неприятия, вызванного всем тем, что знаменует в другом иное (внешность, манера речи, вкусы, образ жизни, убеждения и т.п.).

Толерантной личности присущи многие качества, такие как: эмпатия, адекватная самооценка, активная жизненная позиция, ответственность, альтруизм, сдержанность, уступчивость, терпимость, самоуважение, чувство

юмора и другие качества [5]. Естественно, эти качества не возникают на пустом месте, ниоткуда, и не являются – как любое социальное качество – врожденными. Следовательно, и активная нравственная позиция, и установки толерантного поведения формируются, стимулируются и корректируются, сначала окружающими нас взрослыми, а потом самим человеком.

При традиционном подходе к образованию весьма затруднительно воспитать личность, удовлетворяющую этим требованиям. Все эти задачи могут быть реализованы в условиях активной деятельности учащегося при использовании учителем интерактивных методов и приемов обучения [1].

Многие методические инновации связаны сегодня с применением интерактивных методов обучения. Слово “интерактив” образовано от слова “interact” (англ.), где “inter” – взаимный, “act” – действовать. “Интерактивность” означает способность взаимодействовать или находиться в режиме диалога. Следовательно, интерактивное обучение – это, прежде всего, диалоговое обучение [3].

Интерактивное обучение – это специальная форма организации познавательной деятельности, когда учебный процесс протекает таким образом, что практически все учащиеся оказываются вовлеченными в процесс познания, они имеют возможность понимать и рефлексировать по поводу того, что они знают и думают.

Следует выделить несколько методов интерактивного обучения, активно используемых на уроках для формирования толерантности. Это: «мозговой штурм», дискуссия, ролевая и деловая игра. Например, мозговой штурм мы применяли на внеклассном мероприятии при знакомстве с термином «толерантность». В ходе мероприятия использовались карточки четырех цветов (можно заранее наклеить их на спинки стульев) таким образом, чтобы получилось четыре группы. На разных столах раскладываются привлекательно оформленные информационные материалы, связанные с темой (рисунки, наглядные пособия, газетные вырезки из статей,

фотоматериалы, иллюстрирующие понятие «толерантность»). Задание для всех групп будет одно: ознакомиться с материалами и на основе полученной информации дать свое определение понятию «толерантность». Каждая группа за своим столом знакомится с информацией, проводит внутригрупповую дискуссию и вырабатывает собственное определение. Далее каждая группа участвует в межгрупповой дискуссии, отстаивая свою точку зрения.

Метод дискуссии (учебной дискуссии) представляет собой «вышедшую из берегов» эвристическую беседу. Смысл данного метода состоит в обмене взглядами по конкретной проблеме. Это активный метод, позволяет научиться отстаивать свое мнение и слушать других. Метод дискуссии мы использовали в групповых формах занятий: на семинарах-дискуссиях, собеседованиях по обсуждению итогов выполнения заданий, на практических и лабораторных занятиях, когда студентам нужно высказываться.

Можно использовать также следующее: каждая группа после «Мозгового штурма» вырабатывает свое понятие «толерантности» и включает в это понятие то, что является, по их мнению, сущностью толерантности. После обсуждения представитель каждой группы знакомит с выработанным определением всех участников. Каждое определение выписывается на доске или на большом листе ватмана. Далее обсуждаются вопросы, заданные преподавателем на эту тему.

Таким образом, применение интерактивных технологий способствует формированию активного, толерантного и самостоятельного человека, готового к жизни в современном обществе. Даже самые пассивные учащиеся с помощью интерактива включаются в активную деятельность с огромным желанием, у них наблюдается развитие навыков оригинального мышления, творческого подхода к решаемым проблемам. Кроме того, формируются качества толерантного человека:

- ответственность, уступчивость;
- уважение людей других национальностей, умение жить с людьми других культур, религий, языков;
- способность прислушиваться к мнению другого человека;
- эмпатия.

Литература:

- 1.Интерактивные методы обучения: учебно-метод. пособие / С.С. Кашлев. – 2-е изд.– Минск: Тетра Системс, 2013. – 224 с.
- 2.Миляева Л.М. Роль инновационных технологий при подготовке студентов к воспитательной работе в школе / Педагогическая наука и образование в диалоге со временем. Материалы III Международной научно – практической конференции, посвященной памяти В.А. Пятина (г. Астрахань,18 июня 2018г.) / ред. – сост. Л.М.Миляева. – Астрахань: Издатель: Сорокин Роман Васильевич, 2018. – С.44 - 48.
- 3.Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. - М., 1998.
- 4.Суворова Н.И. Интерактивное обучение: новые подходы / Н. Суворова. – М.: Учитель, 2000. – № 1. – С. 25–27.
- 5.Толерантность: взгляд, поиск, решение / Г.В. Безюлева, Г.М. Шеламова. - М.: Вербум, 2003. – 65с.

TARBIYA FANININI O‘QITISHDA MA’NAViy QADRIYADLARNI SHAKLLANTIRISHNING ROLI

*Shrazov. A – katta o‘qituvchisi
Qoraqalpog‘ston Respublikasi pedagoglarni
yangi metodikalarga urgatish milliy
markazi*

Maktabgacha ta'lim, maktab va oliy ta'lim tizimlari, ilmiy-tadqiqot muassasalari faoliyatida sifat o‘zgarishlari ro‘y bermoqda. Biz ustozni otaday ulug‘ deb bilgan, doimo ardoqlagan ma'rifatparvar xalqning vakillarimiz. Men ham o‘qituvchi, muallim deganda o‘zim uchun eng aziz va hurmatli bo‘lgan, ziyoli va zamonaviy, samimiy va mehribon insonlarni tasavvur qilaman. Chunki hammamizga ham shu muallim saboq va ta'lim berib, mehribon ota-onalarimiz

qatorida tarbiyalagan, – dedi davlat rahbari yig'ilish avvalida. Bugungi kunda O'zbekistonning yangi taraqqiyot davri poydevorini yaratyapmiz. Bunda bizning eng yaqin ko'makchilarimiz ustoz va murabbiylar, ilmiy va ijodkor ziyolilardir.

Har bir oila, har bir bola hayoti maktab bilan bog'langani, bu masala davlatning, jamiyatning eng muhim ishi ekani ta'kidlandi. Hammamiz aziz farzandlarimiz hayoti va taqdirini o'qituvchi va murabbiylarga ishonib topshiramiz. Mana shunday beqiyos boylik posbonlari, kelajak bunyodkorlari bo'lgan bu mo'tabar zotlarga munosib hurmat-ehtirom ko'rsatishimiz kerak, – dedi Prezident.

Biz bugungi kunimizni axborotsiz, internet yangiligisiz tasavvur qilishimiz qiyin. Hech bo'lmaganda qo'limizdagi telefon orqali internetdan haftalik obihavoni kuzatib boramiz. Faqat biz farzandlarimizga internetdan to'g'ri foydalanishni o'rgatmog'imiz lozim. Ming shukr, istiqloldan keyin ayol qadri va sha'ni tiklandi. Ayollar jamiyatda o'z o'rnini, mavqei va so'ziga ega bo'ldi. Bu asosiy qonun – Konstitutsiyamizda kafolatlab qo'yildi. Unda bunday deyiladi: «Oila jamiyatning asosiy bo'g'inidir hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqiga ega» [1]

O'zbekiston Respublikasining Birinshi Prezidentimiz nutqlaridan birida farzandlar tarbiyasi va ularning barkamol avlod bo'lib yetishishida odob- axloqning o'rnini katta ekanini ta'kidlab, jumladan, bundaydeganlar: “Yoshlarimizga bugunning o'zida alohida e'tibor qaratishimiz lozim. Ular nafaqat ishonchimiz va kelajagimiz, yoshlar – bugungi va ertangi kunimizning hal qiluvchi kuchidir. Ya'ni ertangi kun kutganimizdek bo'lishi uchun bugunning o'zida yoshlar tarbiyasiga jiddiy e'tibor qaratishimiz zarur”. Mamlakatimiz mustaqilligini qo'lga kiritgan yildan boshlab bolalar va o'smirlarning jismonan sog'lomu baquvvat, ruhan va ma'nan yetuk inson bo'lib ulg'ayishlari uchun katta e'tibor qaratilayotgani hammamizga ma'lum.. Muhtaram Yurtboshimiz tashabbuslari bilan 2005 yil «Onalar va bolalari yili», 2008 yil «Yoshlar yili», 2010 yil esa «Barkamol avlod yili» deb e'lon qilindi va ularga taalluqan ishlab chiqilgan Davlat dasturlari

doirasida katta hajmdagi ishlar amalga oshirildi. Mustaqil davlatimiz tarixida 2010 yil «Barkamol avlod yili» deb atalishining ham chuqur ramziy ma'nosi bor. Eluyurt kelajagi bo'lgan yosh avlod har jihatdan barkamol bo'lishilozim. Payg'ambarimiz Muhammad (alayhissalom) hadislarida bunday marhamat etiladi: «Farzandlaringizdan shar'an buyurilgan ishlarni qilishni va qaytarilgan narsalardan saqlanishni talab etinglar, shu ishlarning ularni do'zaxdan saqlaganlarning bo'ladi» [2].

Farzandlarimizga ota-ona birinchi muallim beb bejiz aytishmagan, qush inida ko'rganini qiladi. Xar bir bola oilasida nimani ko'rsa shuni jamiyatda qshllab ko'radi. Bugungi kunda maktablarimizda tarbiya fani joriy qilindi. Ushbu fan orqali o'quvchilarimiz milliylikni, urf-odatni, ota-bobolarimizdan meros bo'lib kelayotgan ananalarimizni o'rganadilar va keyingi avlodga yetkazib berish burchini ado qilishga tayyorlanadilar.

Zamonaviy bilimlar sari keng yo'l ochish, ta'limni takomillashtirishda pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanish, noan'anaviy darslarni tashkillashtirish va o'tkazish bugungi kunning asosiy talablaridan biridir .

Mustaqil O'zbekistonda uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilishni yangi Davlat ta'lim standartlari asosida ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etishga qaratilgan hozirgi kunda o'qituvchi faoliyatiga, uning pedagogik mahoratiga alohida e'tibor berilmoda. Yurtimiz milliy mustaqillika erishgan kundan e'tiboran mamlakatimizda ulkan o'zgarishlar amalga oshirilmoda.

Ijtimoiy hayotimizga «Tarbiya» fanining kirib kelishi, biz uchun qanchalik kata ahamiyatga ega. Hayotimizda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan ta'lim-tarbiya tizimi haqida gapirganda, Abdulla Avloniy bobomizning dono fikrlarini takror va takror aytishga to'g'ri keladi: ta'lim-tarbiya - biz uchun hayot-mamot masalasidir, dedi prezident. qaysi sohani olmaylik, biz zamonaviy yetuk kadrlarni tarbiyalamasdan turib biron-bir o'zgarishga, farovon hayotga erisha olmaymiz. [3].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev huzurida 2019 yil 23-avgust kuni kengaytirilgan tarzda o'tkazilgan 34-sonli majlis bayonining 24-bandi

hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasining 2019 yil 9 dekabrda 11435-xdfu-son topshiriiga muvofiq “o‘qituvchi” Davlat unitar korxonasi ilmiy metodik nashriyot markazi hamda maxsus ijodiy ishchi guruh tomonidan “Umumiy o‘rta ta’lim uchun “Tarbiya” fani bo‘yicha davlat ta’lim standarti” loyihalari ishlab chiqildi. Bu loyihani muhokama qilish samarali natija bermoqda. Yuqori sinflarda “Tarbiya” fanini o‘qitish ta’limda darslarni shu asosda tashkil etish, avvalambor, o‘qituvchining innovatsion faoliyatiga, ijodiy tafakkuriga bog‘liqdir. Pedagogik innovatsiyalar ta’limning majmuaviy vazifalarini hal etish uchun xizmat qilishga yo‘naltirilgan, o‘zgarishlardan iboratdir. Agar o‘qituvchi qandaydir yangi usul, uslub yoki texnologiyani joriy etish orali o‘quvchida mustahkam bilim bilan birga, uni amaliy faoliyatda qo‘llashning ko‘nikma va malakalarini tarkib toptirib, yuqori samaradorlikka erishsa, yangi g‘oyalar ustida muntazam ish olib borsa, ushbu innovatsiyalar kafolatlangan natijalarini beradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev raisligida 19 oktabr kuni maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish masalalariga bag‘ishlangan yig‘ilishdan. Ta’lim jarayonini zamon talablari darajasida moslashtirishga, muammolar yechimini topishga va ta’lim mazmuni, shakli va usullarini muntazam yangilashga qaratilgan zamonaviy pedagogik texnologiyalar dars sifatini oshiradi.[4].

“Tarbiya” fani o‘qituvchisi o‘quv texnologiyasining bevosita yetkazuvchisi sifatida mashg‘ulotlarga jiddiy tayyorlangan, yangilikdan boxabar bo‘lgan holda dars jarayonini qiziqarli olib borishi lozim. Dars berayotgan sinfiga taaluqli didaktik materiallarni, darsliklarni, uslubiy qo‘llanmalarni va elektron o‘quv vositalarni ham mukammal o‘rganishi, shuningdek, ularni darslarda qo‘llay olishi, faoliyatini muntazam yangilab borishi darkor. Biz xalqimizning dunyoda hech kimdan kam bo‘lmasligi, farzandlarimizning bizdan ko‘ra kuchli, bilimli, dono va albatta baxtli bo‘lib yashashi uchun bor kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etayotgan ekanmiz, bu boradi ma’naviy tarbiya masalasi, hech shubhasiz, beqiyos

ahamiyat kasb etadi. Agar biz bu masalada hushyorlik va sezgirligimizni, qat'iyat va mas'uliyatimizni yo'qotsak, bu o'ta muhim ishni o'z holiga, o'zibo'larchilikka tashlab qo'yadigan bo'lsak, muqaddas qadriyatlarimizga yo'g'rilgan va ulardan oziqlangan ma'naviyatimizdan, tarixiy xotiramizdan ayrilib, oxir- oqibatda o'zimiz intilgan umumbashariy taraqqiyot yo'lidan chetga chiqib qolishimiz mumkin. Ma'naviyatni shakllantirishga bevosita ta'sir qiladigan yana bir muhim hayotiy omil – bu ta'lim-tarbiya tizimi bilan chambarchas bog'liqdir. Ma'lumki, ota-bobolarimiz qadimdan bebaho boylik bo'lmish ilmu ma'rifat, ta'lim va tarbiyani inson kamoloti va millat ravnaqining eng asosiy sharti va garovi deb bilgan. Albatta, ta'lim-tarbiya – ong mahsuli, lekin ayni vaqtda ong darajasi va uning rivojini ham belgilaydigan, ya'ni, xalq ma'naviyatini shakllantiradigan va boyitadigan eng muhim omildir. Binobarin, ta'lim- tarbiya tizimini va shu asosda ongni o'zgartirmasdan turib, ma'naviyatni rivojlantirib bo'lmaydi. Shu bois bu sohada yuzaki, rasmiy yondashuvlarga, puxta o'ylanmagan ishlarga mutlaqo yo'l qo'yib bo'lmaydi. Shuni unutmasligimiz kerakki, kelajagimiz poydevori bilim dargohlarida yaratiladi, boshqacha aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday bo'lishi farzandlarimizning bugun qanday ta'lim va tarbiya olishiga bog'liq. Buning uchun har qaysi ota-ona, ustoz va murabbiy har bir bola timsolida avvalo shaxsni ko'rishi zarur. Ana shu oddiy talabdan kelib chiqqan holda, farzandlarimizni mustaqil va keng fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan, ongli yashaydigan komil insonlar etib voyaga yetkazish – ta'lim-tarbiya sohasining asosiy maqsadi va vazifasi bo'lishi lozim, deb qabul qilishimiz kerak. Bu esa ta'lim va tarbiya ishini uyg'un holda olib borishni talab etadi. Ta'limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta'limdan ajratib bo'lmaydi – bu sharqona qarash, sharqona hayot falsafasi.

Ta'lim-tarbiya tizimidagi islohotlar boshlangan dastlabki yillarda men jahon tajribasi va hayotda o'zini ko'p bor oqlagan haqiqatdan kelib chiqib, agar bu maqsadlarimizni muvaffaqiyatli ravishda amalga oshira olsak, tez orada hayotimizda ijobiy ma'nodagi «portlash effekti»ga, ya'ni, yangi ta'lim modelining kuchli samarasiga erishamiz, degan fikrni bildirgan edim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 2017.
2. Qur'oni karim ma'nolari tarjima va tafsiri. Abdulaziz Mansur. “TIU” matbaa birlashmasi, 2009.
3. I.A. Karimov “Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch
4. Prezident Shavkat Mirziyoev raisligida mamlakatimizda ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish masalalari muhokamasi bo'yicha videoselektor yig'ilishidagi nutkidan.

OILADA BOLALARNI JISMONIY SOG‘LOMLASHTIRISH

*Ajimov E. – katta o‘qituvchi,
Qoraqalpog‘iston Respublikasi pedagoglarni
yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi*

Annotatsiya: Bu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy va jismoniy rivojlanishida oiladagi bolalarni sog‘lomlashtirish ishlarini olib borish bo'yicha uslubiy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Oila, maktabgacha yosh, ijtimoiylashuv, jismoniy, sog‘lom turmush tarzi, ta'lim-tarbiya, rejim

Inson o‘zining kundalik hayot tarzini va ish faoliyatining 3/2 qismini oila muhitida o‘tkazadi. Bugungi kunda jamiyat rivojlanishi har bir shaxsdan atrofimizda ro'y berayotgan taraqqiyot jarayonini to‘g‘ri anglashi o‘z holicha qaror qabul qila olishi, o‘z fikrida mahkam tura olishi, jamiyatimizning har xil sohalarida ildam bo‘lishini talab etmoqda. Inson shaxsining bunday ijtimoiy, hissiy, doimiy harakatlari va boshqa xislatlariga oila muhitida asos solinadi. Kelajagimizning qanday bo‘lishi bugungi biz ta'lim-tarbiya berayotgan yoshlarga bog‘liq ekanligi barchamizga ayon.

Bolaning jismoniy rivojlanishi uning har tomonlama uyg‘un rivojlangan inson bo‘lib o‘sishida muhim ahamiyatga ega. Sog‘lom, jismonan baquvvat

bolaning ish qobiliyati ham yuqori bo'ladi, sharoitga oson moslashadi, har xil topshiriqlarni osonlik bilan tez bajaradi.

Bolalarni jismoniy va aqliy tomondan rivojlantirish va ularni sog'lom turmush tarziga o'rgatishga oiladagi muntazam tarbiyaviy muhitni ta'minlash orqali erishiladi. Bolalarning 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan davri maktabgacha yosh davri hisoblanadi. Bu yoshdagi bolalarning jismoniy tarbiyasi ular hayotini saqlash, sog'ligini mustahkamlash, harakat malakalarini shakllantirish va to'la ma'nodagi jismoniy tarbiya berish, madaniy-gigienik malakalarni shakllantirish, batartib hayot kechirish odatini singdirishga qaratilgan. Bolaga ta'lim-tarbiya berishda amalga oshiriladigan har qanday ishning muvaffaqiyatli bajarilishi bolaning sog'lig'iga bog'liq. Shuning uchun ko'pchilik pedagogik ishlar bolaning jismoniy imkoniyati va sog'ligini e'tiborga olgan holda amalga oshiriladi. [1,287-b.]

Oilada bolalarning jismonan sog'lomlashishini quyidagi vazifalarning amalga oshirilishidan ko'ramiz:

Zarur bo'lgan sharoitlar: bunga ko'p narsa kiradi. Tibbiyot fanlari doktori Y. Zmonovskiyni ta'kidlashicha, bolalardagi shamollash kasalligi asosan bolaning kiyimi va poyafzali harorat rejimiga to'g'ri kelmasligidan kelib chiqadi. Demak, haroratni va kiyimni doimo taqqoslab, kichkintoylar badani haroratining ko'tarilishi yoki pasayishiga yo'l qo'ymaslik kerak. Shuningdek, bolalarning uxlashi va ovqatlanishi uchun sharoitlar yaratish ham muhim. Masalan, bola ko'p hollarda kattalar bilan umumiy stolda ovqatlanishi bois ularning oyoqlari polga 30-50 sm etmay turadi. O'zimiz ham ushbu holatda har kuni utirib kuraylikchi? Aytmoqchi bu ovqatlanish paytida bola injiqligining sabablaridan biri hisoblanadi. Bolalar sog'ligi uchun u yashayotgan shart-sharoitlar, muhitni shakllantirish uchun zarur bo'lgan asosiy shartlar hisoblangan musiqa va xid terapiyasi judayam muhim.

Ikkinchi o'ringa biz farzandlarimizning sog'lom diagnostikasini qo'ygan bo'lardik. Farzandimizning sog'ligi to'g'risida biz kam, judayam kam bilamiz.

Demak, bizga doimo tor mutaxassis shifokorlar xulosalarini bilish lozim: *masalan*, bolaning eshitish qobiliyati, ko'rishi, ichak, jigar faoliyati, jinsiy rivojlanishi qanday ahvolda ekanligi va hokazo. Faqat diagnostik ma'lumotlarga oilada bolaga aniq individual yondashishni ta'minlaydi.

Hamisha bolalarning to'lik, fiziologik rivojlanishining negizi bo'lgan va bo'lib qoladi. Bolalar bog'chasi tarbiyachilarining ta'kidlashlaricha-aksariyat asabiylashgan jahli tez bolalar dushanba kunlari ko'proq ko'zga tashlanadi. Buning asl sababi shanba va yakshanba kunlari bolalar odatiy kun tartibidan kattalar jadvaliga o'tganligidan bo'lishi mumkin: ertalab kech uyg'onishadi, sayrga chiqishmaydi, mehmonlar dastidan kech tunga yaqin uxlaydilar. Biz esa ularning nima sababdan bunchalik injikligiga xayron bo'lamiz. Buning asosiy sababi bola organizmida ma'lum darajada shakllangan «qolip»ning buzilishidadir.

Bunday holatlarninig oldini olishda bolalar bilan qo'ydagi ertalabki badan tarbiya mashg'ulotlarini olib borish lozim.

Oilada ertalabki badan tarbiyani o'tkazish an'anasi shakllangan bo'lsa, kichik yosh (2 yoshdan keyin)dan boshlab bolalarni uyin shaklidagi gimnastikaga qatnashtirmoq judayam foydalidir. Mana, 3-4 yoshdagi bolalar uchun qator taklid qilish, o'xshatishlar bilan tanishing.

1.«Mushukcha tortilmokda»-qo'llarni yuqoriga, oldinga, pastga ko'tarib tushirish. Oyoqlarini sal ochiq quyish, to'p bor qo'llarini pastga tushirish, oyoq uchida kutarilish, qo'llarni ko'tarish, gavdani cho'zmoq ko'tarilgan to'pga sakrash, dastlabki holatga qaytish, «p-f-f» deb nafas chiqarish (6 marta).

2.«Sichqoncha qani ?»—yon taraflarga burilish tizzalarda turgan holda, oldinda to'pga qo'llar bilan suyanish. Bir-ikki marta to'pni o'ngga, chapga yumalatish. Unga «myau»deb qarab dastlabki holatga qaytish. (Har ikki tomonga 3 martadan, o'rtacha tezlikda).

3.«Mushukvoy g'azablanmoqda»-tizzalarida turgan holda elkani egib qo'llar bilan to'pga suyanib, orqani egmoq gavda sal old tomonga, «fur-r-r»deb dastlabki holatga qaytish (6 marta).

4.«O'tkir changalchalar» - oyoq, barmoqlarining faol harakatlanishi bilan goh bu oyog'ini, goh, u oyog'ini ko'tarib yurmoq (oyoqyalang bajargan ma'qul). Dastlabki holat. Oyoqlarini bir joyga quyish, qo'limizdagi to'pni bosh uzra ko'taramiz. Bir, ikki, uch, to'rt-o'ng tomonga o'tamiz. Oyoq barmoqlari bilan tirmashish harakatlarini faol bajaramiz. Besh, olti-dastlabki holat. (Har ikki tomonga 3 martadan).

5. «Dumchani quvib et»-to'pni aylanib, goh, o'nga goh chap tomonga oshirib, «mushukcha-bolalar» to'pni erda yumalatishadi, to'pni bir-biridan bir metr masofada turgan 5 ta narsaning orasidan ilon izini solib olib o'tishadi. [2, 222-223-b.]

Umuman olganda maktabgacha yoshiga kelib organizmining ishchanlik qobiliyati ancha oshadi. Shuning uchun bog'chada va oilada ta'lim-tarbiya ishlari hamda bola faoliyati rejimini tuzishda bolaning jismoniy taraqqiyoti xususiyatlarini doimo hisobga olish zarurdir. Shuningdek bolaning muskul va jismoniy rivojlanishini qanchalik darajada faol takomillashtirib borsak, bu uning kelgusi maktabdagi o'quv faoliyatida o'zinig ijobiy ta'sirini ko'rsatadi. [3]

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Davletshin M.G., Do'stmuhamedova Sh., M.Mavlonov, S.To'ychieva Yosh davrlari va pedagogik psixologiya Toshkent -2004.
2. «Bolangiz maktabga tayyormi ?» «Ma'rifat madadkor» nashriyoti, Toshkent-2000. 222-223-betlar
3. Shodmonova Sh. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi Toshkent-2008.

TARBIYA MAQSADINI BELGILASHDA JAMIYATNING TALABLARI

*Shrazov A. – katta o'qituvchi,
Qoraqalpog'iston Respublikasi pedagoglarni
yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi
Ijtimoiy -iqtisodiy fanlar metodikasi kafedrasida*

Annatatsiya: Hozirgi zamon pedagogikasida tarbiya tarbiyachining tarbiyalanuvchi shaxsiga oddiy ta'sir ko'rsatishi emas. balki tarbiyachilar va tarbiyalanuvchilarning aniq bir maqsadga qaratilgan. bir-biri bilan hamkorlikda qiladigan munosabatlari va o'zaro ta'sir ko'rsatishi ekanligi alohida ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Tarbiyaning vazifalari, ta'lim, pedagogik tafakkur, Ilmiy taraqqiyot.

Umumiy ta'lim maktabida yangi pedagogik tafakkur egasi, munosib shaxs, o'z ishining ustasi bo'lgan o'qituvchiga ehtiyoj tug'iladi. Zero o'qituvchining bilim saviyasi, ma'naviyati jamiyatni xarakatga keltiruvchi, taraqqiyotga eltuvchi yetakchi omillardan biridir.

O'qituvchi o'zining insoniy fazilatlari, yurish-turishi, xatti-harakati, kiyinishi, odob-axloqi va muomalasi bilan o'quvchi qalbiga kirishi, uni ezgulik sari yo'naltirishi zarur. Bir butun pedagogik jarayonda ta'lim doimo tarbiyaviy vazifalarni, tarbiya esa hayotni bilish, unga tayyorlanishdek mas'uliyatli vazifani bajaradi. Tarbiyaning vazifalari ko'p qirralidir. Ta'limning asosiy vazifasi o'quvchi-talabalarni bilimlar bilan qurollantirish bo'lsa, tarbiyada o'quvchi-talabaning jamiyatimizda qabul qilingan axloq-odob qoidalariga mos keladigan e'tiqodini, axloqiy malaka va ko'nikmalarini, ehtiyoj va intilishlarini tarkib toptirish muhimdir.

Hamma davrlarning ilg'or kishilari tarbiyaga yukori baho berganlar. Xalq donishmandlari va mutafakkirlaridan Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Zavqiy, Furqat, Avaz O'tar, Hamza, Abdulla Avloniy inson kamolotini ilm-fan va tarbiyada deb bildilar.

Tarbiyashunos olim Abdulla Avloniy o'zining «Turkiy Guliston yoxud axloq» asarida inson kamolotida tarbiyaning rolini alohida ta'kidlab shunday degandi: «Janobi haq insonlarning asl xilqatda iste'dod va qobiliyatni, yaxshi ila yomonni, foyda ila zararni, oq ila qorani ayiradigan qilib yaratgan. Lekin bu insondagi qobiliyatni kamolga yetkazmoq tarbiya vositasida bo'ladir. Agar bola yaxshi tarbiya topib, buzuq xulqlardan saqlanib, go'zal xulqlarga odatlanib katta

bo'lsa, har kim qoshida maqbul, baxtiyor bir inson bo'lib chiqadi. Agar tarbiyasiz, axloqi buzilib o'ssa, nasihatni qulog'iga olmaydigan, har xil buzuq ishlarni qiladigan, nodon, johil bir rasvoyi olam bo'lib qoladi. Tarbiya qiluvchilar tabib kabidurki, tabib xastaning badanidagi kasaliga davo qilgani kabi tarbiyani bolaning vujudidagi jahl maraziga «yaxshi xulq» degan davoni ichidan, «poklik» degan davoni ustidan berib, katta qilmog'i lozimdir. Zeroki, amri sharifi uzra xulqimizni tuzatmoqqa amr qilinganmiz. Lekin xulqimizning yaxshi bo'lishining asosiy panjasi tarbiyadir. Axloqimiz binosining go'zal va chiroyli bo'lishiga tarbiyaning zo'r ta'siri bordir". [1]

Ta'lim pedagoglarning bilim berish faoliyatidan va o'quvchi-talabalarning bilim olish, o'qish faoliyatlaridan iborat qo'shaloq jarayondir. Ta'lim so'zi bilan tarbiya so'zi ko'pincha birga ishlatilsada, ularning o'ziga yarasha farqlari va o'zaro aloqadorlik jihatlari bor.

Tarbiya ta'limsiz amalga oshmaydi. Ta'lim berishdan maqsad, uning ketidan tarbiya berishdir.

Umumiy ta'lim maktabida yangi pedagogik tafakkur egasi, munosib shaxs, o'z ishining ustasi bo'lgan o'qituvchiga ehtiyoj tug'iladi. Zero o'qituvchining bilim saviyasi, ma'naviyati jamiyatni xarakatga keltiruvchi, taraqqiyotga eltuvchi yetakchi omillardan biridir.

O'qituvchi o'zining insoniy fazilatlari, yurish-turishi, xatti-harakati, kiyinishi, odob-axloqi va muomalasi bilan o'quvchi qalbiga kirishi, uni ezgulik sari yo'naltirishi zarur.

Bir butun pedagogik jarayonda ta'lim doimo tarbiyaviy vazifalarni, tarbiya esa hayotni bilish, unga tayyorlanishdek mas'uliyatli vazifani bajaradi. Tarbiyaning vazifalari ko'p qirralidir. Ta'limning asosiy vazifasi o'quvchi-talabalarni bilimlar bilan qurollantirish bo'lsa, tarbiyada o'quvchi-talabaning jamiyatimizda qabul qilingan axloq-odob qoidalariga mos keladigan e'tiqodini, axloqiy malaka va ko'nikmalarini, ehtiyoj va intilishlarini tarkib toptirish muhimdir.

Ta'lim. Ibn Manzur aytadilar: “Robboniy – Robb so‘zidan olingan bo‘lib, u tarbiya ma‘nosidadir”. Ibn Arabiy: “Robboniy deb insonlarga katta ilmlardan oldin kichiklarini oziqlantirgan muallimga nisbatan aytiladi”, deydilar. Yana robboniy deb mustahkam ilmli yoki Allohning jamolini istab ilm talab qiluvchi talabaga nisbatan ham aytiladi.[2]

Jahonda ikkinchi muallim deb nom olgan Abu Nasr Farobiy ta'lim-tarbiyaga birinchi bo‘lib ta'rif bergan olim hisoblanadi. U aytadi: “Ta'lim -o‘qitish asosida, tushuntirish asosida nazariy bilim berish; tarbiya – nazariy fazilatlarni, ma'lum hunarni egallash uchun zarur bo‘lgan xulq va amaliy malakalarni o‘rgatishdir”, “Ta'lim faqat so‘z va o‘rgatish bilangina bo‘ladi. Tarbiya esa, amaliy ish, tajriba bilan[3]”. Demak, bu keltirilgan ta'riflardan tarbiya so‘zini isloh qilish, talabalarni ishini boshqarish, bu mas'uliyatni zimmaga olishlik, ularning malakasini oshirishga e'tibor berish kabi tushunchalar orasida aylanishini bilib olish mumkin.

Tarbiya so‘zining istilohiy ma'nosi. Uning lug‘aviy ma'nosiga o‘xshab istilohiy ma'nosiga ham turlicha ta'riflar berilgan.

Aristotelning tarbiyaga bergan ta'rifi: “Tarbiya bu – yerni urug‘ sepishga tayyorlagandek, aqlni ham ta'lim olishga hozirlashdir”.

Imom Bayzoviy va Imom Rog‘ib al-Isfahoniylar “tarbiya” so‘ziga ma'no jihatdan shunday ta'rif berganlar: “Robb kalimasi aslida tarbiya ma'nosida bo‘lib, bir narsani asta-sekin kamoliga yetkazishga aytiladi[4]”.

Boshqa bir manbada unga shunday ta'rif beriladi: Insonni islomiy dastur asosida, unga ikki olam saodatini ko‘zlab, asta-sekin har tomonlama yetuk qilib o‘stirish bu tarbiyadir[5].

Islomiy tarbiya insonni haq, adolatli yo‘lga chorlaydi, Allohni tanitadi va U Zotni barcha insoniyatni tarbiyakunandasi ekanligidan xabardor qiladi.

Demak, keltirilgan ta'riflarga asoslanib shuni aytish mumkinki, tarbiya bu umumiy tushuncha bo‘lib, ta'lim uning asosiy bir bo‘lagini tashkil qiladi.

Inson miyasini muayyan ma'lumotlar bilan to‘ldirishning o‘zi uni tarbiya qilib kamolotga yetkazish bo‘ladi, deyish xato, chunki ba'zi jamiyatlarda kuzatilganidek,

ta'lim darajasi ko'tarilgani bilan sodir bo'layotgan jinoyatlar soni kamaymagani yo'q. Ta'lim-tarbiyani to'g'ri tashkil qilish, uning maqsadlarini to'g'ri belgilab olishdan boshlanadi.

Ta'lim-tarbiya har bir millatning hayotida asosiy ahamiyatga ega. Ayniqsa, joriy asrimizda ta'limning ahamiyati beqiyos. Ilmiy taraqqiyot, yangi texnologik revolyutsiya sharoitida muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsata oladigan jamiyat a'zolarini yetishtirib berish, ta'lida tashabbuskorlik ko'rsata oladigan, ta'lim tarbiya berishda eng ilg'or vositalarni qo'llaydigan pedagoglarni yetishtirish davlatimiz o'z oldiga qo'ygan vazifalarlan biridir. Chunki ta'lim-tarbiya insonni inson qiladi, aqlini ravshanlashtiradi, vijdonini uyg'otadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.A.Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – T.: 1992. 43-bet.
- 2.Muhammad ibn Mukrim ibn Manzur. Lisanul arab. – Bayrut: Darusodir.
- 3.Bo'ri Ziyomuhammadov. Pedagogik mahorat asoslari. –Toshkent. Tib-kitob, 2009. –B.75.
- 4.Abul Fido Ismoil ibn Umar ibn Kasir. Tafsir al- Quran al-azim. Maktabat ash-shamila/at-tafasir. 3-juz. –B.344.
- 5.Doktor Xolid ibn Homid al-Hozimiy. Usul at-tarbiyat al-islamiya. Al-mamlakatul arabiyat as-su'udiya: Dor al-olam al-kutub, 1420 h. –B.17-20.

YOSHLAR MA'NAVIYATINI YUKSALTIRISHDA MILLIY QADRIYATLARNING O'RNI

*Allayorova Sh. – o'qituvchi,
Kamoliddin Behzod nomidagi
milliy rassomchilik va dizayn
instituti*

Yangilanayotgan O'zbekiston yoshlarining ma'naviyatini yuksaltirish, ularning mamlakat ilm-fani taraqqiyotiga va innovatsion rivojlanishga qo'shayotgan hissalarini targ'ib qilish, ularni har tomonlama himoya qilish masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. O'zbekistonning zamonaviy taraqqiyot yo'lida xalqning eng katta boyligi bo'lgan ulkan intellektual va ma'naviy salohiyat egalaridan bo'lmish yoshlarning ma'naviyati va huquqiy

madaniyatini yanada yuksaltirishda milliy qadriyatlarning oʻrni har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi kunda yoshlarning ilm-fan va taʼlim tizimida ham toʻlaqonli ishtirok etishi, mamlakatning iqtisodiy taraqqiyoti, davlat xavfsizligi, ichki va tashqi siyosat masalalarida faol ishtirok etishi oddiy bir holga aylanib bormoqda. Boy qazilma va tabiiy resurslarga, qudratli iqtisodiy va insoniy salohiyatga ega boʻlgan Oʻzbekistonda maʼnaviy qadriyatlarning ilm-fan va taraqqiyot yutuqlari bilan boyitilib borilishini taʼminlash borasida olib borilayotgan saʼy-harakatlar jahon talablariga mos ravishda rivojlanishiga, bu jarayonda yoshlarning ham faol ishtirok etishlariga keng yoʻl ochilmoqda.

Bugungi yoshlar sharoit va yangi imkoniyatlardan unumli foydalangan holda, oʻtmishda yashab oʻtgan buyuk allomalar va ustozlardan ibrat olib ish yuritsalar, jahon ilm-fani va madaniyati yutuqlarini toʻliq egallaydilar, mamlakat taraqqiyoti, yuksalishi uchun yetuk va malakali kadrlar boʻlib yetishadilar. Buning uchun esa, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev taʼkidlaganidek, “Yoshlarimiz oʻz oldiga katta marralarni qoʻyib, ularga erishishlari uchun keng imkoniyatlar yaratish va har tomonlama koʻmak berish – barchamiz uchun eng ustuvor vazifa boʻlishi zarur”[1.69]. Zero, taraqqiyotning mutlaqo yangi bosqichiga qadam qoʻyayotgan Yangi Oʻzbekistonda **“Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari”** degan daʼvatkor gʻoya hayotimizga tobora chuqur kirib borayotgan hozirgi zamonda Oʻzbekistonda yangi bir uygʻonish – Uchinchi Renessans davriga poydevor yaratilayotgan bir paytda, ajdodlarimizning bebaho merosi – abadiyatga daxldor maʼnaviy xazina ekanligini chuqur anglansa, bu jarayonda yoshlarqanchalik salohiyatli, maʼnaviyati va huquqiy bilimi yuksak boʻlsa, ilm-fan yanada taraqqiy etadi. Bu borada yoshlar taʼlim-tarbiyasida muhim ahamiyatga ega boʻlgan maʼnaviy-maʼrifiy tadbirlar taʼsirchanligini yanada oshirish yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu boradaturli taʼlim tizimi tashkilot va idoralarining qoʻshadigan hissalarini yanada oshirish, yoshlar maʼnaviyatini yuksaltirish, ayniqsa, Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorida

ta'kidlanganidek, "ularni tarbiyalashni zamonaviy asosda ilmiy-texnologik isloh qilish borasida olib borilayotgan ishlar uni bugungi kun ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ilmiy asoslangan tayanch kompetensiyalar, fazilatlar asosida shakllantirishni talab etmoqda"[3].

XXI asrga kelib, yoshlar masalasi yanada dolzarb tus oldi, chunki hech qachon hozirgidek, muhim va ulkan o'zgarishlar sodir etilgan emas. Bu borada shunday fikrlar bor: har qaysi millat va xalqning ma'naviy kamolotini yaqqol aks ettiradigan shunday bir mezon borki, u ham bo'lsa, jamiyatning yoshlarga bo'lgan munosabati, hurmati bilan belgilanadi. Zero, bugungi kundagi eng muhim vazifa hayotimizni yanada sog'lom va obod qilish, avvalo yoshlarning jamiyatdagi o'rni va nufuzini, ijtimoiy faolligi, ularning mak'naviyati va huquqiy madaniyatini yanada yuksaltirish, ularning turli jabha va yo'nalishlarda qilayotgan ishlarini munosib baholash, ular uchun yetarli darajada sharoit yaratib berish muhim hisoblanadi. Bu so'zlar shunchaki quruq gap emas, u nafaqat ma'naviyatga, balki ijtimoiy masalalarga ham taalluqlidir.

So'nggi yillarda tobora yangilanayotgan O'zbekistonga qarab, uning kuch-qudrati manbai xalqimizning umuminsoniy qadriyatlarga sodiq ekanligidaligini anglash qiyin emas. Yurtimizga butun dunyoning nigohi qadalgan, qadimiy madaniyatimiz va ma'naviy qadriyatlarimizni jahon ahli tan olayotgan bir davrda hamjihat, bag'rikeng xalqimizning milliy qadriyatlarini avaylab-asrash va rivojlantirish asnosida yoshlar tarbiyasiga alohida ahamiyat qaratilgan. O'tmishdagi buyuk zotlarimiz: Imom al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, Mahmud Zamaxshariy, Burhoniddin an-Marg'inoniy, Bahouddin Naqshband, Abduxoliq G'ijduvoniy kabi buyuk bobolarimiz vasiyatlari va ular qoldirgan ulkan ma'naviy merosdan o'rnak va ibrat olib, bu g'oyani yoshlar ongiga singdira qanchalik darajada singdira olsak, ularning tariximizga bo'lgan hurmat-ehtiromini yanada oshirgan bo'lamiz.

Mamlakatimizda faoliyat ko'rsatayotgan besh yuzga yaqin katta-kichik muzeylarda tariximizning qadimiy davrlariga oid bir necha minglab ashyoviy buyumlar va qadriyatlar bilan bir qatorda muqaddas islom tarixi, madaniyati,

san'ati, ayniqsa, me'morchiligiga oid bebaho moddiy boyliklar davlat muhofazasida bo'lib, ularning asrab-avaylab saqlanishi va kelgusi avlodlarga yetkazilishi O'zbekistonda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ana shulardan yoshlarimizning ma'naviy kamolotini yanada o'stirish va ongiga chuqur singdirishda yangi innovatsion usullardan unumli foydalanilsa, qo'yilgan maqsadlarga tezroq erishilgan bo'lar edi.

O'zbekistonning barcha hududlarida mavjud bo'lgan to'rt mingdan ziyod moddiy-ma'naviy obida umumjahon merosining noyob namunasi sifatida YuNESKO ro'yxatiga kiritilgan. Shuningdek, O'zR FA Sharqshunoslik instituti va Adabiyot muzeyi, O'zbekiston musulmonlari idorasi kutubxonalari va Toshkent islom universiteti Manbalar xazinasida qo'lyozma manbalari, shuningdek, Qur'onning eng qadimiy qo'lyozma nusxasi "Usmon Mushafi" ham Toshkentda saqlanadi. Bularning bari mamlakatimizda muqaddas dinimiz rivoji, uning millat ma'naviyatini yanada yuksaltirish, yoshlarimizni boy ma'naviy merosimizga hurmat-ehtirom ruhida tarbiyalash, shu bilan birga ularning huquqiy, ma'naviy-axloqiy saviyasini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Prezident Sh.Mirziyoev 2020 yil 23 sentabrda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 75-sessiyasida nutq so'zlab, **Yoshlar huquqlari to'g'risidagi Birlashgan Millatlar Tashkilotining konvensiyasini** qabul qilish bo'yicha O'zbekiston tashabbusini yana bir bor ilgari surdi. Ushbu tashabbus har bir davlatning yoshlar taqdiri va ularning porloq kelajagi borasida mas'uliyatni o'z zimmasiga olishi kerakligini nazarda tutadi.

Hozirgi kunda O'zbekiston aholisining **60%** dan ortig'ini (qariyb – 18 mln.) kuchli va shijoatli **yosh fuqarolar** tashkil etadi. Shu sababdan ham, yoshlar siyosati davlat taraqqiyotining uzluksizligini ta'minlashga qaratilgan barcha strategiya va dasturlarida alohida o'ringa ega. O'zbekiston tarixida ilk bor **30 iyun "Yoshlar kuni"** deb e'lon qilindi hamda "O'zbekiston Respublikasida yoshlar kunini belgilash to'g'risida"gi qonun qabul qilindi. Shu bilan birga, Respublika

darajasida Bosh vazir rahbarligida, hududlarda esa hokimlar raisligida **Yoshlar masalalari bo'yicha Idoralararo Kengashlar** faoliyati yo'lga qo'yildi.

Yoshlarga oid davlat siyosati doirasida ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy va huquqiy chora-tadbirlarni tizimli ravishda amalga oshiruvchi davlat boshqaruv organi sifatida O'zbekiston Respublikasi **Yoshlar ishlari agentligi** va Oliy Majlis qoshida 350 nafar faol va tashabbuskor yoshlardan iborat **"Yoshlar parlament"**lari tashkil qilindi.

Yoshlar ishlari agentligi mamlakatda yoshlarga oid davlat siyosatini ishlab chiquvchi va amalga oshiruvchi davlat boshqaruv organi hisoblanib, agentlik faoliyatining asosiy vazifalari belgilab berildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1..[https://nrm.uz/contentf?doc=612866_o%E2%80%98zbekiston_respublikasi_prezidenti_Shavkat_mirziyoevning_oliy_majlisga_murojaatnomasi\(2020_yil_24_y_anvar\)&products=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana](https://nrm.uz/contentf?doc=612866_o%E2%80%98zbekiston_respublikasi_prezidenti_Shavkat_mirziyoevning_oliy_majlisga_murojaatnomasi(2020_yil_24_y_anvar)&products=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana)

2. Yangi O'zbekiston–yangicha dunyoqarash. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2020 yil 29 dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasi asosida. Risola. Mualliflar jamoasi. – Toshkent, 2021. – B.69.

3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 31 dekabrda "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1059-sonli qarori // <https://www.lex.uz/docs/4676839>.

4. Yangi O'zbekiston–yangicha dunyoqarash//O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning 2020 yil 29 dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasi asosida.–Toshkent, 2021.–B.69.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi <https://president.uz/uz/lists/view/4057>

QADRIYATLAR YOSHLARIMIZNI EZGU ISHLARGA ETAKLOVCHI OMIL SIFATIDA.

*Durdiyeva M. – o'qituvchi,
Xazarasp tumani 6-son maktab*

Annotatsiya: Bugungi kunda maktab maktab o'quvchilarini ezgu ishlarni qilishga o'rgatib borish, komil inson darajasiga yetib olish eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Maqolada o'quvchilarni tarbiyalashda qadriyatlarimizning ahamiyati nihoyatda ko'p ekanligi ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: qadriyat, inson ma'naviy kamoloti, millat, tinchlik, haqiqat, an'ana, urf-odat, udumlar.

Jamiyat taraqqiyoti jarayonida hamda insonning komillikka erishuvida qadriyatlar nihoyatda katta ahamiyatga egadir. Qadriyatlar ijtimoiy jarayon bo'lib, kelajagimiz uchun yangi yangi imkoniyatlarni yaratib berishga qodirdir. Qadriyatlar inson ma'naviy kamolotiga ta'sir etuvchi muhim omil hamdir. Har bir millat o'zining vatanparvar farzandlari bilan faxrlanadi, g'ururlanadi. Falsafiy adabiyotlarda qadriyatlar jamiyat, inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan barcha narsa, hodisa va voqealar: erkinlik, ezgulik, tenglik, tinchlik, haqiqat, ma'rifat, madaniyat, moddiy va ma'naviy boyliklar, obida- yodgorliklar, go'zallik, axloqiy xislat va fazilatlar, an'ana, urf-odat, udum va boshqalar qadriyat hisoblanadi", - deb ta'rif beriladi. Qadriyatlarga axloqiy hodisalar sifatida yondashish u yoki bu darajada barcha adabiyotlarda mavjud. Biroq ayrim mualliflar qadriyatlardagi ushbu belgilarni mutlaqlashtirishga moyildirlar. Masalan, A.I.Kravchenko qadriyatlarga quyidagicha ta'rif beradi: "Qadriyatlar, - deb yozadi u, - ko'pchilik kishilar tomonidan ijtimoiy qo'llab-quvvatlanadigan ezgulik, adolat, vatanparvarlik, romantik sevgi, do'stlik kabi hodisalar haqidagi tasavvurlardir ,deb ta'rif beriladi.

Insonning o'zi uchun qadrli bo'lgan narsalar qatoriga juda ko'p narsalarni kiritish mumkin. Masalan: oila, sog'lik, shaxsiy hayot, ota-ona, ota-onani hurmat qilish, xonadon, sevgi, do'stlik, bilim, xavfsizlik, boylik, kasb-kor, mavqe', obro', ishxona, shaxsiy erkinlik, omad, muvaffaqiyat, mustaqil bo'lish, sport, medallar, adolat, tozalik, barqarorlik, mehnat qilish, halollik, tarbiya, mas'uliyat, hayot, hashamat, madaniyatlilik, iymon va hokazolar. Bu ro'yxatni uzoq davom ettirish mumkin va bu qadriyatlar har bir insonda uning dunyoqarashi va e'tiqodidan kelib

chiqib turlicha bo'lishi mumkin. Shaxsiy qadriyatlar har bir insonning hayotiy maqsadlari shakllanishida asos vazifani bajaradi. Ammo shaxsiy qadriyatlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlardan ayirmaslik kerak. Qadriyatlar yoshlarimizni ezgu ishlar qilishlari uchun yo'l ochib beradi. Yoshlarimiz o'z bobolari, momolari bilan faxrlanishsa, ular ortidan yurishga, ularning qilgan ishlarini davom ettirishga harakat qiladilar. Shaxsiy qadriyatlar milliy va umuminsoniy qadriyatlarga muvofiq shakllangandagina yuksak insoniy qadriyatlarga ega bo'lgan yoshlarimiz shakllanadi, zero komil inson tarbiyasi hozirda eng dolzarb masalalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Falsafa qomusiy lug'at. T.: Faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti. 2004.B. 858
2. Ma'naviyat asosiy tushunchalar izohli lug'ati.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.2010. B.707
3. Ochilova B. Milliy ma'naviy yuksalishda me'ros, qadriyatlar va vorisiylik.T. Istoqlol.2009y. 23- b .
4. Kravchenko A.I. Sotsiologiya.- M.: «Logos» Ekaterinburg, Delovaya kniga,1999.- S.168 P.Feyerabendning Anarxis.

BEHBUDIYNING TARBIYAGA OID QARASHLARI

Axmedova N. – MMIBDO'

Urganch tumani 32-sonli maktab

Yangi O'zbekistonda tariximiz, eng avvalo o'tgan buyuk siymolar xalq orasidan chiqqan shu omma taqdiri bilan hamnafas ajdodlarimiz, ma'rifatparvar bobolarimiz merosini chuqur o'rganish masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning Parlamentga Murojaatnomasida "2020 yilda xalqimiz tarixining murakkab damlarida, ma'rifat mash'alini baland ko'tarib chiqqan alloma va adib Mahmudxo'ja Behbudiyning 145 yillik tavallud sanasini keng nishonlanadi. Umuman, biz jadidchilik harakati, ma'rifatparvar bobolarimiz merosini chuqur o'rganishimiz kerak. Bu ma'naviy xazinani qancha ko'p o'rgansak, bugungi kunda ham bizni tashvishga solayotgan

juda ko‘p savollarga javob topamiz. Bu bebaho boylikni qancha faol targ‘ib etsak, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz bugungi tinch va erkin hayotning qadrini anglab yetadi”[1], deb ta’kidlagan edi. Ayniqsa, yangilanayotgan O‘zbekistonning zamonaviy taraqqiyot yo‘lida xalqning eng katta boyligi bo‘lgan ulkan intellektual va ma’naviy salohiyat egalaridan bo‘lmish yoshlar ma’naviyati va huquqiy madaniyatini yuksaltirishdagi o‘rni yanada muhim ahamiyat kasb etadi.

Yangi O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlarning samaradorligi, avvalo, xalq ma’naviyatining tiklanishi, boy tarixiy merosining keng o‘rganilishi, yoshlar qalbi va ongiga milliy g‘oyaning chuqur singdirilayotganligi bilan uzviy bog‘liqdir. O‘zbekistonning bugungi yoshlari sharoit va yangi imkoniyatlardan unumli foydalangan holda, o‘tmishda yashab o‘tgan buyuk allomalar va ustozlardan ibrat olib ish yuritsalar, jahon ilm-fani va madaniyati yutuqlarini to‘liq egallaydilar, mamlakat taraqqiyoti, yuksalishi uchun yetuk va malakali kadrlar bo‘lib yetishadilar. Ana shularni nazarda tutib, Prezident ta’kidlaganidek, “Yoshlarimiz o‘z oldiga katta marralarni qo‘yib, ularga erishishlari uchun keng imkoniyatlar yaratish va har tomonlama ko‘mak berish – barchamiz uchun eng ustuvor vazifa bo‘lishi zarur”[2.69]. Zero, taraqqiyotning mutlaqo yangi bosqichiga qadam qo‘yayotgan Yangi O‘zbekistonda “Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari” degan da’vatkor g‘oya hayotimizga tobora chuqur kirib borayotgan hozirgi zamonda O‘zbekistonda yangi bir uyg‘onish – Uchinchi Renessans davriga poydevor yaratilayotgan bir paytda, ajdodlarimizning bebaho merosi – abadiyatga daxldor ma’naviy xazina ekanligini chuqur anglansa, bu jarayonda yoshlar qanchalik salohiyatli, ma’naviyati va huquqiy bilimi yuksak bo‘lsa, ilm-fan yanada taraqqiy etadi. Bu borada yoshlar ta’lim-tarbiyasida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar ta’sirchanligini yanada oshirish yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu borada turli ta’lim tizimi tashkilot va idoralarining qo‘shadigan hissalarini yanada oshirish, yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish, ayniqsa, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorida ta’kidlanganidek, “ularni tarbiyalashni zamonaviy asosda ilmiy-texnologik isloh

qilish borasida olib borilayotgan ishlar uni bugungi kun ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ilmiy asoslangan tayanch kompetensiyalar, fazilatlar asosida shakllantirishni talab etmoqda”[3].

Turkistonda «Usuli jadid», «Usuli savtiya» nomlari bilan shuhrat topgan yangi maktabni shular tashkil qilib, shular birinchi bo‘lib zamonaviy maktab g‘oyasini ilgari surdilar. Ular o‘z hisoblaridan maktablar ochib, yosh avlodni istiqloqlarga tayyorladilar, she‘r va maqolalar, sahna asarlari orqali milliy ongini shakllantirishga, milliy g‘urur va iftixor tuyg‘ularini singdirishga urindilar. Rusiya qonunlari imkon bergan darajada Turkiston musulmonlarining sha‘nu Shavkatini himoya qildilar, inqilob yillarida esa mustaqillik bayrog‘ini baland ko‘tardilar.

Mahmudxo‘ja Behbudiy mana shu Turkiston jadidchilik harakatining asoschisi, boshlab beruvchisi edi. U 1875 yilning 19 yanvarida Samarqand yaqinidagi Baxshitepa qishlog‘ida, ruhoniylar oilasida dunyoga kelgan. Otasi Behbudxo‘ja Solihxo‘ja o‘g‘li turkistonlik, Ahmad Yassaviyning avlodlaridan, ona tomonidan bobosi Niyozxo‘ja urganchlik bo‘lib, amir Shohmurod zamonida (1785—1800) Samarqandga kelib qolgan. 1894 yilda otasi, imom-xatiblik bilan shug‘ullanib kelgan Behbudxo‘ja vafot etadi. Yosh Mahmudxo‘ja tog‘asi qozi Muhammad Siddiq tarbiyasi va qaramog‘ida o‘tib voyaga yetadi. Arab sarfu nahvini kichik tog‘asi Mulla Odildan o‘rganadi. 18 yoshida qozixonada mirzolik qila boshlaydi. O‘z ustida qunt bilan ishlab, shariatning yuksak maqomlari — qozi, mufti darajasigacha ko‘tariladi. Yosh Mahmudxo‘ja dunyoqarashining shakllanishida Rusiya jadidchilik harakatining asoschisi Ismoilbek Gasprinskiyning xizmati katta bo‘lgan. U 1892 yilda Turkistondagi maktablarni isloh qilish, «usuli savtiya»ni joriy etish taklifi bilan general-gubernator N. O. Rozenbaxga murojaat etadi. Javob olmagach, 1893 yilda o‘zi Toshkentga keldi. Samarqand, Buxoroda bo‘ldi. Mahalliy xalq bilan gaplashib, dastlabki yangi usul maktablarni ochishga muvaffaq bo‘ldi. Behbudiy o‘z xotiralarida ustozini bilan uchrashuvlarini ixlos va muhabbat bilan tilga oladi.

Behbudiy adabiyot, tarix fanlari bilan birga siyosatni ham o'rgangan. Gazeta va jurnallar orqali dunyoda sodir bo'layotgan yangiliklar bilan tanishib borgan. 1899—1900 yillarda Behbudiy haj safariga boradi. Dunyo ko'rish izsiz ketmaydi. Safar yangi maktab haqidagi qarashlarini mustahkamlaydi. Uning tashabbus va g'ayrati bilan 1903 yilda Samarqand atrofidagi Halvoyi (S. Siddiqiy), Rajabamin (A. Shakuriy) qishloqlarida yangi maktablar tashkil topdi. Adib bu maktablar uchun darsliklar tuzishga kirishadi. Ketma-ket «Risolai asbobi savod» (1904), «Risolai jug'rofiyai umroniy» (1905), «Risolai jug'rofiyai Rusiy» (1905), «Kitobatul-atfol» (1908), «Amaliyoti islom» (1908), «Tarixi islom» (1909) kabi kitoblari paydo bo'ladi.

Makka, Misr hamda Istanbulga qilgan sayohatlari uning dunyoqarashini butunlay o'zgartirib yuborgan. U gazeta va jurnallar bilan hamkorlikni o'rnatib, o'z maqolalarini chop eta boshladi, uuularda maktab va san'atni yaxshilash masalalarini ko'tarar edi. Behbudiyning maorif masalasidan tortib mustaqillik mavzusigacha bo'lgan barcha asarlari – Turkistonning taqdirini belgilaydigan muhim muammolarga bag'ishlangan. Uning barcha fikrlarini jamiyat va mamlakatni rivojlantirishning izchil nazariy konsepsiyasi sifatida ko'rish mumkin.

Mahmudho'ja Behbudiy faoliyati va unga bog'liq dunyoqarashida zamon talablaridan kelib chiqib ish ko'rish, millat taqdiri va istiqbolini belgilovchi milliy kadrlarni yetishtirish, milliy biqlikdan chiqib, dunyo miqyosida fikrlay oladigan, chet ellar bilan siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma'naviy munosabatlar va muloqotlarda jahon andozalari darajasida ish yuritadigan millatga aylanish kabi qarashlar mavjud. XX asr boshlarida ilgari surilgan bu qarashlar hozirgi davrga hamohangdir va bu narsa ulug' siymoning naqadar uzoqni ko'ra bilganidan dalolat beradi.

U millat taraqqiyoti va istiqboli, Turkistonning kelajagi haqida o'ylar ekan, xalqni jaholat va nodonlik, erksizlik va qashshoqlik botqog'idan qutqarib olishning birdan bir yo'li ilm-ma'rifatli bo'lishdir, degan xulosaga keldi[4.48].

Behbudiy adabiy tanqidga katta e'tibor berdi. Navoiydan keyingi bir necha asrlik sukunatdan so'ng bu sohaning xos-xususiyatlarini ta'kidlab adabiyotda tenghuquqlilik masalasini o'rta qo'ydi. Maqola "Tanqid saralamoqdur" (1914, 27-son) deb nomlangan edi. Adibning barcha tarixiy-ilmiy mavzudagi maqolalari o'tmishga kamoli ehtirom va e'tiqod bilan yozilgan.

Behbudiy millat o'zini anglagandagina ijtimoiy-siyosiy masalalarni boshqalar bilan teng muhokama eta oladi, degan fikrda bo'ldi. Shuning uchun ham tarixga alohida e'tibor berdi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ma'rifatparvar jadidchilar zamonning dolzarb masalalarini, hayotning muammolarini ijtimoiy – siyosiy, madaniy ma'naviy yo'l bilan yechish yo'llarini o'z maqola va asarlarida ko'rsatganlar. Yoshlarni o'qishga, bilim olish va ishlab chiqarish jarayoniga jalb etish, saviyasini yuksaltirishga chorlaydi. Jadidlarning ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'naviy faoliyatlarini tahlil qilib va ularning asr boshidagi g'oyaviy qarashlaridan kelib chiqqan holda shuni aytish o'rinliki, jadidlar xalqni savodsizlik, qullikdan qutqarishga bel bog'lab, shu yo'lida yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga asosiy kuchni qaratish kerakligini tushunganlar, ular jadid allomalarning tarbiyaga oid ta'limotlarini singdirish, shu yo'l bilan ularning ong-saviyasini oshirish uchun ko'p sa'y-harakat qilganlar. Yoshlar manfaatini himoya qilish, ularning jamiyat va davlatda munosib o'rin egallashlari uchun tegishli imkoniyatlarni yaratish borasidagi fikrlari bugungi yangi O'zbekiston yoshlari uchun muhim dasturulamal bo'ib xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi (2020_yil_24_yanvar)
2. Yangi O'zbekiston–yangicha dunyoqarash. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2020 yil 29 dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasi asosida. Risola. Mualliflar jamoasi. – Toshkent, 2021. – B.69.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 31 dekabrda "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish

chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1059-sonli qarori//
<https://www.lex.uz/docs/4676839>.

4.Mustaqillik. Izohli ilmiy-ommabop lug'at. – Toshkent:Sharq, 2009. – B.48.

IV. SHO‘BA

O‘QUVCHILARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHDA AJDODLAR MEROSIDAN FOYDALANISH

*Sultanov B.Y. - f.-m.f.n.,
Xorazm viloyati pedagoglarni yangi
metodikalarga o‘rgatish milliy markazi
“Maktabgacha, boshlang‘ich, maxsusta‘lim
metodikasi” kafedra mudiri*

Annotatsiya: Maqola o‘quvchilarga ajdodlar merosidan foydalanib ta‘lim tarbiya berish, ularni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash usullariga bog‘ishlangan.

Kalit so‘zlar: tarbiya, mashhur insonlar, ilmiy meros.

Zamonaviy ta‘lim-tarbiyada eng samarali metodlardan biri bu o‘quvchilarga mashhur kishilar qilgan ilmiy ishlari, yutuqlari, hayotidagi qiyinchiliklariga qaramasdan katta yutuqlarga erishganliklari, o‘z irodasini toblashlarini misol qilib keltirish orqali ta‘sir qilishdir. Tarbiya bu ta‘limning egizaki, har doim biz ta‘lim jarayonida tarbiyaga ham qat‘iy e‘tibor berishimiz zarur. Bolaga tarbiya berganda unga tanish bo‘lgan taniqli shaxslar yoki qarindosh-urug‘ida bor bo‘lgan mashhur insonlarni misol tariqasida keltirib, agar yaxshi o‘qisa, yaxshi xulqqa ega bo‘lsa u ham shunday inson bo‘lib yetishi muqarrarligi, chunki juda ko‘p shaxslar oddiy oiladan chiqqanligi, oldin oddiy bola kabi bo‘lganligi, keyin esa o‘zining irodasi, maqsad yo‘lida tinmay mehnat qilishi, qiziqishi natijasida shunday mashhur, obro‘li, jamiyat, insoniyat uchun juda ko‘p foydali shaxs bo‘lganligini uqtirib borish yaxshi samara beradi.

Misol tariqasida matematika darslarida Al Xorazmiy, Ibn Sino, Beruniy, zamondoshimiz, ustozimiz akademik Azimboy Sadullaevlarning ilmiy ishlaridan qisqa hammabop, boshlang‘ich sinf o‘quvchisi tushuna oladigan darajadagi qiziqarli ma‘lumotlar, ularning davridagi qiyin sharoitlarga qaramasdan katta ilmiy meroslar qoldirganliklari haqida ibratli hikoyalar, savol-javoblar o‘tkazish mumkin.

Al Xorazmiy bobomiz Xorazmning Xiva tumanida tugʻilganligi, Xorazmda yaxshi matematik boʻlib yetishib, arablar xalifaligi poytaxti Bogʻdoddagi “Bayt al Xikma”(Donishmandlar uyi, hozirgi tilda akademiya)da eng yetakchi olim darajasiga mehnati evaziga koʻtarilganligini taʼkidlash zarur. Al Xorazmiy oʻzidan juda katta ahamiyatga ega boʻlgan 3 ta kashfiyoti, ilmiy ishlari: oʻnlik sanoq sistemada sonlarni yozish, oʻqish, va ular ustida 4 ta arifmetik amalni ketma - ket bajarish tartibini juda sodda tarzda, misollar bilan bajarishni koʻrsatgani; oʻzining “Китаб аль-жебр ва-ль-мукабала” asarida chiziqli va kvadratik tenglamalarni klassifikatsiyasini va ularni yechish usullarini batafsil koʻrsatgani sababidan algebra faniga asos solganini; har bir masalani yechishni mantiqiy ketma-ketlikda bajarish lozim boʻlgan bosqichlarini aniq bayon qila olish mahorati sababli “Al Xorazmiy dedi” iborasini shakl almashishlari evaziga fanga “algorithm” tushunchasini kirib kelganligini faxr bilan taʼkidlab, oʻquvchilarni ham shunday ishlar qilishga undash zarur. Ibn Sino tibbiyot sohasida juda koʻp ilmiy ishlar qilgan, uning tibbiyot sohasidagi asarlari yaqinlargacha Yevropa mamlakatlarining tibbiyotida asosiy adabiyot, darslik sifatida ishlatilgan. Ammo Ibn Sino matematika sohasida ham, ayniqsa, natural sonlarning xossalarini oʻrganganini bir nechta qiziqarli, boshlangʻich sinf oʻquvchisi tushunadigan holda koʻrsatish mumkin. Bogʻdod akademiyasi olimlarining koʻpchiligi Oʻrta Osiyodan, ularning ham asosiy qismi Xorazmdan ekanini, xorazmliklar azaldan ilm-fanga katta qiziqish bilan qaraganliklarini, ularning ishlari 1000 yildan oshiq vaqt oʻtsa ham oʻzining dolzarbligi, qiymatini yoʻqotmaganligini misollar orqali yetkaziladi.

Hozirgi kunda ham Oʻzbekistonlik, xususan, xorazmlik olimlar fanda samarali izlanishlar olib borayotganliklarini taʼkidlab, xususan ustozimiz, oʻzining yorqin fundamental, ilmiy ishlari bilan jahonga tanilgan, juda koʻplab matematik shogirdlarni yetkazib chiqargan ustozimiz akademik Azimboy Sadullaevni misol keltirish mumkin. U oddiy oiladan chiqib, respublikamiz markazi Toshkentga oʻqishga kirib, bu oliygohdan oʻqishini sobiq ittifoqning markazi boʻlgan Moskva davlat universiteti kabi nufuzli universitetga koʻchirib matematika fakultetini

tamomlagani, eng ko‘zga ko‘ringan professorlardan B.V.Shabat rahbarligida fan nomzodi, keyin fan doktori ilmiy darajalariga, akademik unvoniga ega bo‘lganligidan faxrlanishimiz va unga o‘xshash uchun motivlar berishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. <https://ru.wikipedia.org>
2. https://uz.wikipedia.org/wiki/Abu_Ali_ibn_Sino
3. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-s/sadullaev-uz/>

INKLYUZIV TA'LIMNI TASHKILETISHDA OTA-ONALAR VA O ‘QITUVCHI HAMKORLIGI

*Salayeva N. – ps.f.n,
Xorazm viloyati pedagoglarni yangi
metodikalarga o‘rgatish milliy markazi
“Pedagogika, psixologiya va ta’lim
menejmenti” kafedra mudiri,
Xudayberganova Sh. – o‘qituvchi*

Respublikamizda alohida ehtiyojlarga ega bo‘lgan bolalarni ilk yoshdan ta’limga tayyorlash , psixologik- tibbiy- pedagogik yordamlarni kompleks yo‘naltirilgan holda olib borish masalalariga ko‘proq e’tibor qaratilmoqda. Psixologo- tibbiy – pedagogik maslahatxonalarda alohida ehtiyojlarga ega bo‘lgan bolalarga to‘g‘ri tashhis qo‘yish , unga mos keluvchi korreksion , ta’lim- tarbiya, mehnat shart- sharoitlarini belgilash muhim ahamiyat kasb etadi. Alohida ota-onalarga beriladigan maslahatlar ularning farzandlarini yanada sog‘lomlashtirish va ehtiyojlariga mos ravishda bo‘lishi kerak. Buning uchun quyidagi vazifalarning amalga oshirilishi zarur:

1.Ota- onalarga farzandining ruhiy rivojlanishining faqat zaif tomonlari emas, balki uning ichki imkoniyatlari, hamda uni bartaraf etishdagi ahamiyatini ko‘rsata olishi;

2. Ota- onalar va oila a'zolariga bola muammosini hal etishda o'z javobgarligi, kuchi va imkoniyatlarini his etishga o'rgatish;

3. Bola individual va tipologik xususiyatlari va imkoniyatlariga mos keluvchi ta'lim sharoitlarini belgilash;

4. Oilaning tibbiy, ijtimoiy – psixologik bilimlarini, bola bilan muloqot malakasini, bola muammosini o'zaro muhokama qilish orqali umumiy tarbiyalashdan xabardor bo'lish ko'nikmasini oshirish;

5. Ota- onalar farzandining hayoti, uning muammolarini hal etish uchun javobgarlikni his etishi, bola muammolari yuzasidan oilada hayotiy qarorlarni tanlashga yordam berishini ta'minlashdan iboratdir.

Bola rivojlanishining buzilishi muammolari bo'yicha oila maslahat berish jarayonida quyidagi tamoyillarga ahamiyat berish maqsadga muvofiqdir:

Bolaning qiziqishlariga e'tibor berish, mutaxassis va maslahatchi psixologlar ishining o'ziga xosligi faqat bolaga emas, balki uning ota- onasiga va oila a'zolariga maslahat berish yo'li bilan belgilanadi.

Ayrim ota -onalar turli sabablarga ko'ra bola rivojlanishini buzilish darajasini oshirib yuboradilar, muammolarni juda qiyin va og'ir qabul qiladilar.

Ba'zi bir ota - onalar psixologo-tibbiy- pedagogik maslahatga shifokor, pedagog yoki qarindoshlari ta'siri natijasida kelgan bo'lsalarda, o'z farzandining muammosini tan olishni istamaydilar, bola rivojlanishidagi barcha buzilishlarini rad etadilar.

Maslahatxona mutaxassislari va psixologlari bolaning qiziqishlari va ruhiy rivojlanish buzilishlarini hisobga olgan holda unga mos ta'lim tarbiyaviy shart-sharoit mohiyatini aniq, ravshan ochib beradilar. Sababi, maslahatchi psixolog bola va oila a'zolariga yoqadigan yo'lni emas, balki bola rivojlanishi uchun foydali bo'lgan yo'l- yo'riqni ko'rsatadilar.

Maslahat oluvchi shaxsini hurmat qilish. Bu tamoyil mutaxassislar fikrini majburan qabul qildirmaslik, ularning tavsiyalariga so'zsiz bo'ysunishlarini talab

qildirmaslik, bola rivojlanishi muammolariga mutaxassislarni bee'tibor bo'lmashliklarini ko'zda tutadi.

Maslahatxona mutaxassislari va psixologlari ota- onalar bilan farzandi muammosini hal etishda ular bilan bir xil huquqga ega, sababi oila a'zolari bola hayotidagi o'ziga xosliklar bo'yicha to'liq va aniq ma'lumotlarga egadirlar va o'z fikrlarini asoslab bera oladilar.

Ota - onalar fikrini hurmat qilish , muammo va uni hal etish yo'llarini o'zaro bog'liq holda birga muhokama qilish sharoitida , ular mutaxassislar va psixologik fikrini ongli idrok etadilar, berilgan tavsiyalarga rioya qiladilar, o'z farzandining muammosini hal etish javobgarligini bo'yniga oladilar.

Maslahat oluvchi shaxsini hurmat qilish tamoyili bir necha sharoitlarini amalga oshirilishini ko'zda tutadi. Jumaladan: tashxis qo'yishning ehtiyotkorona shakli. Farzandining rivojlanishidagi nuqsonlari haqidagi ma'lumot ota - onada murakkab tuyg'ular , bezovtalik holatini yuzaga chiqarishi mumkin. Bolaga tashhis qo'yilganda , mutaxassis va psixolog xulosasi yumshoq shaklda bayon etilishi maqsadga muvofiqdir. Ota- onalar bilan bo'ladigan suhbatda murakkab, kasbiy,ilmiy tildagi atamalardan foydalanish ota- onalarning ma'lumotni to'liq idrok etishini murakkablashtiradi va ularni xavotirga qo'yadi. Shuning uchun ota - onalarga bola xususiyatlari haqida tushunarli ma'lumot beriladi va bolaning qiziqishlarini amalga oshirish maqsadida qanday ishlarni amalga oshirish zarurligi tushuntiriladi.

Oilaning ijtimoiy – madaniy va psixologik xususiyatlarini hisobga olish tamoyili maslahatxona mutaxassislari va psixologlari ota- onalar bilan suhbatda ularning ishi , ijtimoiy kelib chiqishi,madaniyatini e'tiborga olishlari zarur. Tibbiy va ijtimoiy ma'lumotlarni jamlashda va tekshirishda oila a'zolarining psixologik va tipologik xususiyatlari haqida tasavvurga ega bo'lishlari zarur. Bu ma'lumotlar muvaffaqiyatli maslahat berish usullarini va metodlarni tanlashda muhim omil sanaladi.

*Oila a'zolarining fikrini hisobga olish tamoyili maslahat berishda qo'pincha, ota- onalar farzandining muammosi, uni hal etish yo'llarini topishda bir fikrga kela olmaydilar va mutaxassis bilan alohida bu muammoni hal etishni hohlaydilar. Mutaxassis va psixologlar bola qiziqishlarini himoya qilib, maslahat berish sirini saqlagan holda, bolaning ota- onasi va qarindoshlari bilan alohida suhbatlashadi. Shuningdek bola ehtiyojlarini qondiradigan xulosaga kelishda barcha oila a'zolarining fikrini hisobga olishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalarning ta'lim-tarbiyasini tashkil qilish jarayonida turli darajadagi qiyinchiliklarga duch kelish mumkin. Ularni bartaraf etishda pedagogik-psixologik konsilium o'tkazish maqsadga muvofiqdir.

Pedagogik-psixologik konsilium - alohida ehtiyojlari mavjud bo'lgan bolalarning, o'ziga xos xususiyatlari, ta'lim olishlarida yuzaga keladigan turli darajadagi muammolar, shaxsiy imkoniyatlari, ota-ona va tengdoshlari o'rtasida yuzaga keladigan muammolar, bezishlar, chekinishlar, turli holatlar, tasodifiy vaziyatlarga qarab o'tkaziladi.

Konsiliumni o'tkazishdan asosiy maqsad quyidagilardan iborat:

- O'quvchi uchun qulayliklar yaratish, ular uchun vaziyat va sharoitni moslashtirish;

- Yuzaga kelgan muammolarning mazmun – mohiyatiga qarab, o'quvchilarga differensial yondashish;

- O'quvchi o'zini bexavotir va xavfsiz his etish zarurati amalga oshirish;

- O'zaro munosabat va muloqot o'rnatishning maqbul usullarini tanlash va qo'llash imkoniyatini yuzaga keltirishi lozim.

- Alohida ehtiyojga ega bo'lgan o'quvchining ta'lim olishidagi qiyinchiliklarni bartaraf qilishda fan o'qituvchilari bilan hamkorlikda ishlash, o'quvchiga xos va mos bo'lgan usul, vosita, shakl tanlash tavsiya qilinadi;

- O'qituvchi va o'quvchi hamkorligidagi qiyinchiliklarni esa, alohida ehtiyojga ega bo'lgan o'quvchiga psixologik madad va ko'mak berish mumkin, uni qo'llab-quvvatlash, rag'batlantirish va eng asosiysi o'ziga bo'lgan ishonchni

kuchaytirishda ota-ona va pedagoglar hamjihat bo'lishlari lozim. Bu esa, inklyuziv ta'limni samarali ashkil qilinishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. L. Mo'minova, Sh. Amirsaidova va boshqalar Maxsus psixologiya -T.: Fan va texnologiyalar .2013.
2. P. Po'latova, L. Nurmuxamedova, Sh. Amirsaidova Maxsus pedagogika -T.: Fan va texnologiyalar, 2014.
3. L. R. Mo'minova, O. A. Maxmudova, Sh. A. Karimova. "Nutqni tekshirish va rivojlantirish bo'yicha logopedik albom" T., 2016.
4. «Ta'lim hamma uchun» Save the children. 2002 yil.
5. «Inklyuziv ta'lim». Ture Yonsen. Toshkent. 2003 yil. YUneskonning O'zbekistondagi vakolatxonasi va Operation Merey tashkiloti tomonidan chop etilgan.

SHAXS INNOVATSION SALOHİYATI VA UNING ASOSIY XUSUSIYATLARI

*Xakimova D.M. – p.f.f.d., dotsent,
Toshkent shahar pedagoglarni yangi
metodikalarga o'rgatish milliy markazi
“Ijtimoiy-iqtisodiy va amaliy fanlar
metodikasi” kafedra mudiri*

"Biz bir narsani tushunishimiz kerak: fansiz, innovatsiyasiz biz hech qachon o'z maqsadimizga erisha olmaymiz. Hisobot uchun emas, natija uchun ishlashimiz kerak".

Sh. Mirziyoyev.

Ma'lumki, inson o'z ijodiy izlanishlari asosida dunyoni o'zgartiradi va o'zini yaratuvchi, ijodkor, kashfiyotchi sifatida namoyon etadi.

Bugungi kunda ko'plab olimlar ilm-fanning turli masalalarini tadqiq etib kelmoqdalar. Jumladan, bundan taxminan 50 yil avval "innovatsion salohiyat" tushunchasi tizimning innovatsiyalar orqali o'sishini bildirish maqsadida K. Friman tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan. "Shaxsning innovatsion salohiyati" toifasi

esa birinchi marta 1953 yilda amerikalik sotsiolog H.Barnettning monografiyasida tilga olingan.

Ilmiy hamjamiyat tomonidan muhokama qilinishi kerak bo'lgan muammo sifatida "innovatsion salohiyat" birinchi marta 1981 yilda Evri shahrida (Fransiya) Tavistok Inson munosabatlari instituti (London) va Xalqaro ijtimoiy innovatsiyalar jamg'armasi tomonidan tashkil etilgan konferentsiyada ko'rib chiqildi (Parij). Mazkur konferensiya tadbirkorlik tashkilotlarining innovatsion salohiyatini oshirishda ijtimoiy-psixologik usullarni qo'llash bo'yicha ilmiy-amaliy seminar xarakteriga ega bo'ldi. Natijada, ushbu nazariyaning rivojlanishi uzoq vaqt davomida iqtisodchilar tomonidan tashkilotning innovatsion salohiyatini o'rganish yo'nalishi bo'yicha amalga oshirilgan tendentsiya o'rnatildi.

Shunday qilib, bu atamaning amaliy qo'llanilishini P.Druker sanoatning o'sish manbalarini o'rganganida aniqladi. Aynan P.Druker innovatsiyalar mavjud salohiyatni tahlil qilishdan boshlanishi kerakligini asoslab berdi [2].

Iqtisodchi olimlar korxonaning innovatsion salohiyatini tizim sifatida tahlil qilib, asosan uchta uslubiy yondashuvdan foydalanadilar:

- funktsional, uning yordamida innovatsion jarayon oqimining qonuniyatlari ochiladi, ba'zi hollarda bu yondashuv samarali deb ataladi;
- innovatsion faoliyat tuzilmasi elementlarini aniqlash va tashqi iqtisodiy aloqalar mavjudligini ta'minlovchi tarkibiy va institutsional;
- innovatsion transformatsiyalar jarayonida har bir resursning imkoniyatlarini ochib beruvchi resurs.

Innovatsion salohiyatni o'rganishga turlicha yondashuvlar uning tarkibi va tuzilishi haqida ko'plab olimlarning turli takliflarini keltirib chiqardi. Jumladan: J.Shumpeter korxonaning innovatsion salohiyati o'zaro bog'liq bo'lgan to'rt qismdan iborat deb hisoblagan: 1) o'ziga tegishli va sotib olingan ilmiy-texnikaviy ishlanmalarning mavjudligi; 2) innovatsion o'zgarishlarning barcha bosqichlarini ta'minlash uchun korxona infratuzilmasining imkoniyatlari; 3) korxona salohiyatining barcha turlarining o'zaro harakatiga ta'sir qiluvchi tashqi va ichki omillar; 4) korxonada innovatsion madaniyatning rivojlanish darajasi [6].

Resursli yondashuv tarafdorlari innovatsion salohiyatga barcha to'plangan resurslarni: insoniy, moliyaviy, ilmiy, texnologik resurslarni o'z ichiga oladi. Demak, resurslarning ikki guruhi mavjud: moddiy va nomoddiy [3].

Samarali yondashuv tarafdorlari innovatsion salohiyat tarkibiga turli iqtisodiy ko'rsatkichlarni kiritadilar.

Strukturaviy-institutsional yondashuv tarafdorlari korxonaning innovatsion salohiyatini o'zaro bog'liq va o'zaro bir biriga ta'sir o'tkaza oladigan uchta komponentning birligi sifatida ko'rdilar: resursli, ichki va samarali. Resursli

komponent moddiy-texnikaviy, mehnat, moliyaviy va boshqa resurslarni ifodalaydi. Samarali komponent innovatsiya jarayonida paydo bo'lgan yangi mahsulotning sifatlarini aks ettiradi. Ichki komponent tizimga innovatsiyalarni yaratish, amalga oshirish va tarqatish imkoniyatini beradi.

Ko'plab tadqiqotchilar manbalarga e'tibor berishadi va "innovatsion salohiyat"ning tarkibiy elementlari sifatida mavjud va talab qilinadigan resurslarning turli kombinatsiyalarini keltiradilar.

Har bir korxona "innovatsion salohiyatga" ega, ammo uning holatlari har xil, degan olimlarning nuqtai nazarini qo'llab-quvvatlash mumkin. Uchta holatni ko'rib chiqish taklif etiladi: rivojlanmagan innovatsion salohiyat, normal rivojlangan innovatsion salohiyat va rivojlangan innovatsion salohiyat [5].

Bunday holda, shaxsning innovatsion ijtimoiy yo'nalishi uning innovatsion turi bilan bog'liq deb taxmin qilish mumkin. Fransuz sotsiologi M.Krozye bugungi kunda har qanday taraqqiyot uchun moddiy resurslarni boshqarishdan ko'ra odamlarning tashabbus ko'rsatish qobiliyati va tayyorgarligi muhimroq ekanligini ta'kidlaydi. Raqobat muhitida bu holat rahbariyatning asosiy e'tiborni kadrlarga qaratishiga, uning tez yangilash, innovatsiyalarni joriy etish qobiliyatiga olib keldi. Bunday odamning o'ziga xos xususiyatlari shaxsiy tashabbus va o'zgarishga tayyorlikdir.

G.I.Gerasimov va L.V.Ilyuxinalarning [3] ta'rifiga ko'ra innovatsion shaxs turi quyidagi tuzilishga ega:

- o'zgarish zarurati, an'analar kuchidan uzoqlashish qobiliyati, rivojlanish nuqtalarini va adekvat ijtimoiy mexanizmlarni belgilash;
- shaxsiy sifat va ijodiy fikrlash sifatida ijodkorlikning mavjudligi;
- g'oyalarni topish va ularni optimal amalga oshirish imkoniyatlaridan foydalanish qobiliyati;
- innovatsiyalarni tanlash va tashkil etishda tizimli, bashoratli yondashuv;
- noaniqlik holatida harakat qilish va xavfning maqbul darajasini aniqlash qobiliyati;
- doimiy ravishda paydo bo'ladigan to'siqlarni yengib o'tishga tayyorlik;
- mulohaza yuritish, introspektsiya qilish qobiliyati rivojlangan.

Shuni ta'kidlash joizki, innovatsion shaxs turining qayd etilgan elementlari sezilarli darajada kengaytirilishi mumkin. Biroq, tadqiqotchilar shaxsning innovatsion turini tavsiflash uchun zaruriylik va yetarlilik belgilariga ega ekanligini isbotlaydilar.

Biz M.V.Chigrinovaning innovatsion faoliyatda tafakkur, xotira, idrok etish va hokazo shakllari boshqa faoliyat turlariga qaraganda ko'proq ko'zga tashlanadigan va aniqroq bo'ladi deb aytgan fikriga qo'shilmiz. Barcha paydo

bo'lgan o'zaro bog'liq fikrlar, ularning ko'lami, kuchi va sifati shaxsning innovatsion salohiyatini belgilaydi.

"Innovatsion shaxs" innovatsion faoliyatga bo'lgan rivojlangan motivatsiya, o'zini o'zi anglashning yuqori salohiyati, mavjud xulq-atvor stereotiplarini o'zgartirishga tayyorligi, noaniqlikka bardoshlilik va boshqalar bilan ajralib turadi.

Shuningdek, olimlar shaxs innovatsion salohiyatini innovatsion xatti-harakatlarning asosi sifatida namoyon bo'lishi mumkin bo'lgan mavjud resurs sifatida ham asoslaydilar. Ammo bu ma'lum sharoitlarda sodir bo'lishi mumkin bo'lgan, ulardan biri insonning qulay muhitda o'zini-o'zi rivojlantirish rejimiga qo'shilishini ta'minlaydigan hissiy-munosabat kompleksining mavjudligidir.

Yuqorida keltirilgan fikrlarni xulosalaydigan bo'lsak, bizni qiziqtiradigan tushuncha olimlar tomonidan mutaxassislarning (menejer, muhandis, operator va boshqalar) muhim kasbiy va shaxsiy fazilatlar va xarakter xususiyatlari kontekstida ko'rib chiqilishini tahlil qiladigan bo'lsak, innovatsion faoliyat maqsadlari mavjud bo'lgan hamda mavjud bo'lish ehtimoli bo'lganligi bilan belgilanadi.

Ilmiy adabiyotlarda bunday sifatlarning turli kombinatsiyalari mavjudligini, bu xilma-xillik davom etayotgan innovatsion faoliyatning xususiyati bilan bog'liqligini ko'rish mumkin. Darhaqiqat, muhandisning innovatsion faoliyati iqtisodchi yoki o'qituvchining innovatsion faoliyatidan sezilarli darajada farq qiladi, bu esa mutaxassisning turli fazilatlar va xususiyatlarining mavjudligini anglatadi.

Ba'zi tadqiqotchilar innovatsion salohiyatni insonning nostandart vaziyatlar va muammolarni hal qilish yo'llarini izlash va topishga yo'naltirilganligi, shuningdek, standart muammolarni hal qilishning yangi original usullarini taklif qilish prizmasi orqali ko'rib chiqadilar. Negaki tayyor yangi g'oyalarni yaratish qobiliyati va ularni keyinchalik amaliyotga tatbiq etish shaxs innovatsion salohiyatining eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Shu bilan birga, shuni ta'kidlash joizki, ko'plab olimlar shaxs innovatsion salohiyatini o'rganishda uning ichki resurslari va shaxsiy fazilatlarini hisobga oladi. Bunda bilim, ko'nikma va malakalarni o'z ichiga olgan ichki resurslar faqat shaxsning resurs imkoniyatlari sifatida taqdim etiladi.

Faqat ayrim asarlarda olimlar salohiyat ma'nosini to'g'ri tushungan holda, shaxs innovatsion salohiyati tarkibida shaxsning ijodiy motivatsiyasi, faolligi va innovatsion muammolarni hal qilishga yo'naltirilganligini alohida ta'kidlab o'tishadi.

Shaxs innovatsion salohiyatining mohiyatini talqin qilishda shuni ta’kidlash joizki, salohiyat inson o’z hayotida foydalanadigan va har qanday yangi faoliyatni, shu jumladan innovatsion faoliyatni amalga oshirishda ishtirok etishi mumkin bo’lgan uning haqiqiy va salohiyat resurslarining birligi ekanligini ta’kidlash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 3-dekabrda qabul qilgan qaroriga asosan, fan va innovatsiyalar sohasida oliy ta’lim muassasalari, ilmiy tashkilotlar, sohalar va hududlar oldida turgan ustuvor vazifalarga bag‘ishlangan videoselektor yig‘ilishi.

2. Болотова, Ж.А. Ценности педагогической деятельности / Ж.А.Болотова, Ю.В.Кострикова, Е.А.Раденко, М.Н.Рахманова // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – № 1–2. – С. 257–259.

3. Герасимов, Г.И. Инновации в образовании: сущность и социальные механизмы / Г.И.Герасимов, Л.В.Илюхина. – Ростов н/д: НМД «Логос», 1999. – 136 с.

4. Лаптева, Е.А. Классификация факторов развития инновационного потенциала предприятия / Е.А.Лаптева // Экономика предпринимательство. – 2013. – № 9. – С. 495–498.

5. Фомченкова, Л.В. Кто на новенького? (Формирование реализации инновационного потенциала промышленного предприятия) / Л.В.Фомченкова // Российское предпринимательство. – 2005. – № 8.

6. Шумпетер, Й. Теория экономического развития Капитализм, социализм и демократия / Й.Шумпетер; предисл. В.С.Автономова. – М.: ЭКСМО, 2007. – 864 с.

OILADA O‘QUVCHI-YOSHLARNI AXBOROT XURUJLARIDAN HIMOYA QILISHNING BA’ZI JIHATLARI

*Salayeva N. – ps.f.n,
Xorazm viloyati pedagoglarni yangi
metodikalarga o‘rgatish milliy markazi
“Pedagogika, psixologiya va ta’lim
menejmenti” kafedra mudiri,
Xudayberganova Sh. – o‘qituvchi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘quvchi –yoshlarni axborot xurujlaridan himoya qilishning o‘ziga xos xususiyatlari. Umumta’lim maktablari o‘quvchilarini

axborot xurujlaridan saqlashning psixologik mexanizmlari va bir qator omillar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: muloqot, munosabat, individual yondashuv, ijtimoiy faol shaxs, jamoa, gurux, shaxsiy sifatlar, tarbiya, omillar, xususiyatlar.

Bugungi kunda, rivojlangan texnika davrida turli xil ma'lumotlarni ommaviy axborot vositalari orqali tez va oson topish mumkin. Oila davrasida kattalar voyaga yetmaganlarning axborotlardan qanday foydalanishlari, informatsiyalarni qabul qilishdagi o'ziga xosliklari, olgan informatsiyalarga munosabatlari, axborotlarga bo'lgan ehtiyoji va qiziqishlari o'ziga xosliklari, yaqin do'stlari va tengdoshlari bilan bo'lgan aloqalari, axborot almashishlari bilan muntazam tanishib borishi lozim.

Oiladagi nosog'lom mikroijtimoiy muhit natijasida voyaga yetmaganlar axborotlar xuruji ostida qolib ketishi ehtimoli yuqoridir.

Quyida, axborotlar xurujlariga munosabatlar bo'yicha oilalarning ijtimoiy-psixologik turlari keltirilgan:

1. Informatsiyalar oqimini nazorat qilmaydigan oila - oila a'zolari o'rtasida faqat rasmiy munosabatlarning ustunligi va ular o'rtasida iliq, samimiy emotsional bog'liqlikning yo'qligi kuzatiladi. Oilaga kirib kelayotgan informatsiyalar nazorat qilinmaydi. Informatsiyalarning interaktiv, pertseptiv tomonlariga munosabat bildirilmaydi.

2. Voyaga yetmaganlarni informatsion xurujlar haqidagi ma'lumotlar bilan tanishtirib boruvchi oila - bunda oila a'zolarining shaxsiy avtonomlik hissi buziladi, ular shu darajada bir-birining hayotiga singib, jipslashib ketishadiki, kundalik hayotda kechayotgan barcha holat va vaziyatlar to'g'risida axborotlar to'laqonli muhokama qilinadi va oila a'zolari o'z xulosalari bilan o'rtoqlashadilar. Axborot xurujlaridan himoyalashning mazmun-mohiyati, himoyalash vositalari va usullari to'g'risidagi ma'lumotlarni voyaga yetmagan bolalariga o'z vaqtida to'liq va aniq yetkazib boriladi.

3. Axborot xurujlariga qarshi kurashish to'g'risida tushunchalar berib boruvchi oila – oila a'zolari maqsad, ehtiyojlardan kelib chiqib ushbu oilaga kirib kelayotgan har bir axborot saralanib, tahlil qilinib, voyaga yetmaganlarga tushuntirilib, axborotning xajmi, turi, ahamiyatliligi, yolg'on yoki rostligi, to'g'ri yoki noto'g'riligi, aniq yoki mujmalligi, qaysi maqsadda ishlatilishi va uning natijasida nimalar sodir bo'lishi xaqida tahliliy ma'lumotlar ota-onalar tomonidan muntazam ravishda berib boriladi.

4. Axborotlar oqimini nazorat qiluvchi va muntazam muloqot o'rnaturvchi oila turi – bu oila a'zolari uchun oilaning ichki hayoti har bir a'zoning yashash tarzi yagona mazmun hisoblanadi. Oila a'zolari tomonidan voyaga yetmaganlarning axborot almashish uchun qo'llanilayotgan har bir vosita kundalik hayotda tekshirilib boriladi. Oila a'zolari tomonidan voyaga yetmagan farzandlarining informatsion ta'sirlarga beriluvchanlik darajalari, muloqotga kirishuvchanligi, axborotlar almashinuvidagi o'ziga xos xususiyatlari, axborotlarni tushunishi, anglashi va xulosalar chiqarishiga ko'maklashuvchi, axborotlardan psixologik himoya qila oluvchi va axborotlarni to'g'ri talqin qilishni o'rgatish masalalari bo'yicha muntazam muloqot amalga oshiriladi.

5. Konservativ oila – tashqi o'zgaruvchan shart-sharoitga moslashmaslik xususiyatiga ega. Agar bunday oilaning bir a'zosi oiladan tashqarida turli informatsiyalardan ta'sirlanib frustratsiya holatiga tushib qolsa, u bilan ovora bo'lib qolsa, oilaning boshqa a'zolari o'z konservativ ustanovkalarining kuchi tufayli unga yordamga kela olmaydilar va bu informatsion xurujga tushib qolgan shaxsga to'liq yordam bera olmaydilar. Bunday vaziyatning oldini olish uchun oiladan tashqaridagi shaxslarga ya'ni psixolog, o'qituvchilarga murojaat qilishi mumkin.

Voyaga yetmaganlar orasida informatsion xurujlariga qarshi kurashish bo'yicha taklif va tavsiyalar:

- Oilada voyaga yetmagan bolalarning informatsion xurujlarga qarshi kurashish malaka va ko'nikmalarini shakllantirishga erishish;

- Oilada bolalarga xavf keltiruvchi axborot oqimlari to'g'risida ma'lumotlar berib borishni tizimli amalga oshirish;

- Oilada voyaga yetmaganlar bilan axborot almashishda ijobiy va salbiy, yaxshi va yomon, to'g'ri va noto'g'ri kabi tushunchalarni o'z vaqtida yoshiga mos va xos tarzda shakllantirishga erishish;

- Voyaga yetmaganlar orasida informatsion xurujlar sababli asotsiallik, ruhiy beqarorlik, o'zgaruvchanlik, affektga moyillik xususiyatlarining yaqqol ifodalanganligidan kelib chiqib, informatsion xurujlardan o'zini himoya qilish va oldini olish bo'yicha ota-onalar va maktab o'rtasida hamkorlikni takomillashtirish.

- Fanatlarcha biror axborotga yoki narsaga ruju qo'ygan farzandni bee'tibor qoldirmaslik;

- Internetda uzoq vaqt o'tiradigan voyaga yetmaganlarning hulqini nazoratsiz qoldirmaslik;

Informatsion xurujlarga qarshi kurashishda voyaga yetmaganlarga beriladigan psixologik yordam va ko'mak turlari:

- Informatsion xurujlariga tushib qolgan shaxsni eshitishga harakat qiling;

- Uning muammosini yechishga bevosita yordam berish juda muhim;

- Informatsion xuruj orqali psixik ta'sirlanishlarga tushib qolgan shaxsni chalg'itish yoki psixologik himoya mexanizmini yaratishga hamda shaxsning yengil tortishi uchun imkoniyat yarating;

- Informatsion xurujlarga beriluvchi shaxsga psixologik maslahat va ustanovkalar bering;

- Axborot xurujlaridan o'z-o'zini himoyalashda nimalarga e'tibor qaratish lozimligi to'g'risida ma'lumotlar berib boring.

Voyaga yetmaganlarda informatsion xurujlar sababli bilish jarayonlarida quyidagi o'zgarishlar kuzatiladi:

- diqqat xajmining torayishi;

- axborotlar qabul qilinishining izdan chiqishi;

- fikrlarni bayon etishdagi noaniqlik;

- tafakkur faoliyatining susayishi;
- o‘z hissiyatini aql,ong boshqaruvida ushlay bilmaslik;
- xotira bilan bog‘liq funktsiyalarning qiyinlashuvi kabilar..

Quyida voyaga yetmaganlar orasida informatsion xurujlarga beriluvchi shaxslarga ta’sir etuvchi ijtimoiy - psixologik omillarning ayrimlarini keltirib o‘tamiz:

- hissiy-emotsional yaqinlikka intilish ehtiyojining oshishi;
- ichki psixologik himoya mexanizmining sustlashuvi;
- frustratsiya ya’ni olgan informatsiyasi orqali qo‘rquv holatiga tushish;
- impulsivlik;
- axborotlarni qabul qilishidagi emotsional qat’iyatsizlik;
- axborotlarni idrok qilishdagi hayotiy tajribaning yo‘qligi;
- informatsiyalar ta’sirida hissiyotlarga berilish;
- informatsiyalarni saralashdagi va qayta tiklashdagi qiyinchilik;
- axborot ta’sirida o‘ziga ishonchning sustlashuvi ba’zi holatlarda esa o‘ziga ishonchning yo‘qolishi;
- axborotlar xuruji ta’sirida yolg‘izlanib qolish,ilojsizlik va nochorlik hissining paydo bo‘lishi;
- informatsion xuruj natijasida umidsizlikning paydo bo‘lish holatlari ham kuzatiladi.

Voyaga yetmaganlar orasida informatsion xurujlarga qarshi kurashni amalga oshirishda mahallada amalga oshiriladigan ishlar mazmuni:

- Mahallada ota-onalarning voyaga yetmagan farzandlarini informatsion xurujlardan himoyasini tashkil qilish va unga qashi kurashish to‘g‘risida suhbatlar tashkil etish;
- Ommaviy axborot vositalaridan kelayotgan axborotlar oqimini nazorat qilish maqsadida har bir oilaning kattalari extiyot choralarini ko‘rish ishlarini yo‘lga qo‘yish ishlarini tashkil etish;
- Mahallalarda pedagog va psixologlar tomonidan “Voyaga yetmaganlar orasida informatsion xurujlarga qarshi kurash ”, “SHaxsni axborotlardan

psixologik himoyalash ” , “Axborot turlari va ularning shaxsga ta’siri ” mavzularidagi ma’ruzalarni tashkil qilish;

- Axborot xurujlaridan tezda ta’sirlanuvchi va unga beriluvchi voyaga yetmaganlar bilan psixologik oqartuv va korrektsiya ishlarini tashkil qilish;

- Voyaga yetmaganlar bilan individual ishlash uchun shart-sharoitlar yaratish, informatsion xuruj ta’siriga tushgan bolalarga noxush holatning boshqa qaytarilmasligi uchun psixologik etika bilan uning salbiy oqibatlarini tushuntirish;

- Farzandlarini o’zi yolg’iz tarbiyalanayotgan onalarga alohida e’tibor qaratish, onaning yaqin qarindosh-urug’lari va jamoatchilikning shu oila ehtiyojlariga befarq bo’lmasligiga erishish, moddiy va ma’naviy ko’mak tizimini shakllantirish, muntazam ravishda psixologik madad va ko’mak ishlarini olib borish;

- Noto’liq oilalarning voyaga yetmagan farzandlarining ta’lim va tarbiya olishidagi o’ziga xosliklari hamda oilaning ijtimoiy aloqalariga alohida e’tibor berish;

- Yolg’iz onalarga Krizis va ijtimoiy ko’mak markazlarining xizmatlaridan foydalanishni o’rgatish, ommabop targ’ibot-tashviqot ishlarini yo’lga qo’yish;

- Mahalla hududidagi barcha oilalarning ma’naviy-psixologik muhiti nuqtai-nazaridan guruhlariga bo’lish va barcha faollarning, notinch va psixologik himoyaga muxtoj bo’lgan shaxslarga maqsadli, tizimli psixologik yordam berishini tashkil etish;

- Sinf rahbari, oila va mahalla o’rtasida voyaga yetmaganlar xususida o’zaro axborot almashuvini yo’lga qo’yish.

Foydalangan adabiyotlar:

1.Quronov M. Ma’fura, ta’sirchanlik va uslub. Voizga yordam: ma’ruza matni. T.: Ma’naviyat, 2000, -12 b.

2.Umarov B., Axmedova M. Axborot tizimlarida axborot-psixologik xavfsizlik. Ijtimoiy-gumanitar oliy ta’lim yo’nalishi talabalari uchun o’quv qo’llanma. Toshkent. 2013 y.

- 3.Yuldasheva M. Jamiyat axboriy jarayonlarining barkamol avlod shakllanishiga ta'siri // J. Zamonaviy ta'lim. 2018 y.10 son.
- 4.Aripov M. Internet va elektron pochta asoslari.-T.; 2000. – 218b.
- 5.Maraximov A.R., Raxmanqulova S.I. Internet va undan foydalanish - Toshkent, 2001 y.
- 6.Abduqodirov A., Xaitov A., Rashidov R. Axborot texnologiyalari.-T.: "O'qituvchi», 2002 y.

ZAMONAVIY TA'LIMDA INTERFAOL PEDOGOGIK TEXNOLOGIYALAR PALATFORMASINI YARATISH

*Taylakova D. N. –
Toshkent shahar pedagoglarni yangi
metodikalarga o'rgatish milliy markazi
"Pedagogika, psixologiya va ta'lim menejmenti"
kafedra mudiri*

“Dunyoda turmoq uchun dunyoviy fan va ilm lozimdir,
zamon ilmi va fanidan bebahra millat boshqalarga poymol bo'lur”.

Maxmudxo'ja Bexbudi

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy ta'limda interfaol texnologiyalar platformasini yaratish va ularni qo'llash orqali pedagogik texnologiyalarning afzalliklari ochib berilgan. Shuningdek, muallif interfaol texnologiyalar orqali o'qitish usullarini tanlash mezonlarini, zamonaviy ta'limda aytib o'tgan.

Kalit so'zlar: Zamonaviy ta'lim, intrfaol o'qitish, texnologiya, innovatsiya, interfaol metod

Hozirgi davrda keng ko'lamli islohotlarning muhim tomoni – innovatsiyalar ham bugun har bir sohada bo'lgani kabi ta'lim tizimida ham o'zining afzalliklarini namoyish qilib qilmoqda. Innovatsiya amaliyot va nazariyaning

muhim qismi bo'lib, ijtimoiy-madaniy ob'ekt sifatlarini yaxshilashga yo'naltirilgan ma'lim bir harakat tizimidir.

Texnologiya (yunon tilidan. Téxno-san'at, mahorat, logos - fikr, sabab, texnika, ishlab chiqarish usuli) — keng ma'noda- faoliyatning har qanday sohasida qo'llanadigan usullar, jarayonlar va materiallar to'plami.

Zamonaviy ta'limda interfaol pedagogik texnologiyalardan foydalanib ta'limning samaradorligini ko'tarishga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan kunga oshib bormoqda. Zamonaviy interfaol pedagogik texnologiyalar qo'llanilgan mashg'ulotlar o'quvchilar egallayotgan bilimlarni o'zlari mustaqil ravishda izlanib topishlariga, mustaqil ravishda bajarishlariga, tahlil qilishlariga va hatto xulosalarni ham o'zlari qilishlariga qaratilgan usuldir. O'qituvchi bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga imkon yaratadi. O'quv-tarbiya jarayonida asosiy tashkilotchi yoki maslahatchi sifatida faoliyat yuritishiga olib keladi. Maqsad va vazifalar: zamonaviy pedagogik texnologiyaning eng asosiy belgisi o'qituvchi bir vaqtning o'zida sinfdagi barcha o'quvchilarni qamrab olish imkoniyatiga ega bo'lishi, hamkorlikda bajarganda natijaga erishishlari uchun tanlangan zamonaviy interfaol texnologiyalarga bog'liqligi, ya'ni o'qitish jarayonida, maqsad bo'yicha kafolatlangan natijaga erishishda qo'llaniladigan har bir ta'lim texnologiyasi o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida xamkorlik faoliyatini tashkil eta olsa, har ikkalasi ijobiy natijaga erisha olsa, o'quv jarayonida o'quvchilar mustaqil fikrlay olsalar, ijodiy ishlay olsalar, guruh tashkil etib guruhda ishlay olsalar, pedagog esa ularning bunday faoliyatlari uchun imkoniyat va sharoit yaratib bersa ularni rag'batlantira olsa ana shu zamonaviy o'qitish jarayonining asosi hisoblanadi.

Xozirgi vaqtda informatsion texnologiyalarini o'quv jarayonini intensivlashtirish, o'quv materialini o'zlashtirishni yaxshilash uchun, ta'lim oluvchilarni fikrlashini rivojlantirish uchun qo'llash mumkin. Innovatsion ta'lim berish vositalari ma'lum o'quv fanini o'rganishda noan'anaviy va informatsion texnologiyalar mutanosibligi shartlariga javob berishi kerak.

O'quv dasturlari o'quvchilariga muvofiq muammoli yoki munozarali mashg'ulotlarning tashkil etilishi tanqidiy va tahliliy fikrlarning rivojida muhim ahamiyatga ega. O'quv jarayonida munozarali darslarning ikki xili: ilmiy munozara darslari va erkin fikrlash darslaridan foydalaniladi.

Bu turdagi metodlar interfaol ta'limning muhim tarkibiy elementi hisoblanadi. Hozirgi kunda interfaol metodlarning 100 dan ortiq turi mavjud bo'lib, o'quv materialining xarakteri, o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ta'lim jarayonida ularning har biridan samarali foydalanish mumkin. Innovatsion texnologiyalar-innovatsiyalarni amalga oshirish bosqichlarini qo'llab-quvvatlovchi usul va vositalar to'plamidir.

Ta'lim texnologiyalari (ta'lim sohasidagi texnologiyalar) bu har qanday ta'lim sohasida kerakli natijaga erishish uchun ilmiy va amaliy asoslangan usul va vositalar yig'indisi. Pedagogik innovatsiya—bu pedagogika sohasidagi yangilik—bu maqsadli progressiv, ta'lim muhitiga barqaror elementlarni, yangiliklarni kiritish, uning individual tarkibiy qismlarining xususiyatlarini va umuman ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlarini yaxshilashdir. Pedagogik texnologiya-shakllar, usullar, o'qitish usullari, o'quv vositalarining maxsus to'plami va tartibini belgilaydigan psixologik va pedagogik munosabatlar to'plamidir.

“Pedagogik texnologiya” tushunchasi 3ta jihati mavjud:

Ilmiy-pedagogik texnologiyalar-pedagogik fanning o'quv maqsadlari, mazmuni va usullarini o'rganadigan va ishlab chiqiladigan, pedagogik jarayonlarni loyihalashtiradigan qismi;

Protsessual va tavsiflovchi: jarayonning tavsifi, rejalashtirilgan natijalarga erishish uchun maqsadlar, tarkib, usullar va vositalar to'plami;

Protsestual-samarali: texnologik jarayonni amalga oshirish, barcha shaxsiy, instrumental va uslubiy pedagogik vositalarning ishlashi;

Innovatsion pedagogik texnologiyalar quyidagi xususiyatlarga ega: diagnostika maqsadlari, samaradorlik, algaritmlash, dizayn, yaxlitlik, boshqarish, sozlash, vizualizatsiya.

Interfaol metod – ta’lim jarayonida o‘quvchilar hamda o‘qituvchi o‘rtasidagi faollikni oshirish orqali o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirishini faollashtiradi, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy interfaol metodlar - o‘zaro fikr almashishga, o‘zaro fikrlarni to‘ldirishga, goh noverbal, goho verbal ta’sir o‘tkazishga qaratilgan harakatlar majmuasidir. Interfaol metodlarni qo‘llashda o‘zaro ta’sir asosiga qurilgan intellektual harakatlar shunchaki ta’sir yoki turtki vazifasini bajarish bilan cheklanib qolmaydi va hamkorlik sub’ektlarini ijodiy izlanishga yo‘naltiradi

Ta’lim mazmunini o‘zlashtirishda o‘quvchilarning bilim saviyasi, o‘zlashtirish darajasi, ta’lim manbai, didaktik vazifalarga muvofiq va munosib ravishda quyidagi interfaol metodlar qo‘llaniladi:

- o‘qitishning ko‘rgazmali metodi;
- mustaqil ishlar metodi;
- muammoli-evristik modellashtirish metodi;
- ilmiy tadqiqot metodlari;
- o‘qitishning muammoli-izlanishli va reproduktiv metodlari;
- o‘qitishning induktiv va deduktiv metodlari;
- o‘qitishning nazorat va o‘zini o‘zi nazorat qilish metodlari.

Metodlar quyidagi guruhchalarni o‘z ichiga oladi:

Birinchi guruh metodlari: o‘quv axborotlarini eshitish orqali qabul qilish metodlari (og‘zaki metodlar: hikoya, ma’ruza, suhbat va boshqalar).

Ikkinchi guruh metodlari: o‘quv axborotlarini ko‘rgazmali uzatish va ko‘rish orqali qabul qilish metodlari (ko‘rgazmali metod, tasviriyl namoyish qilish va boshqalar).

Uchinchi guruh metodlari: o‘quv axborotlarini amaliy mehnat harakatlari orqali berish (amaliy metodlar, mashqlar, laboratoriya ishlari, dasturlar tuzish, mashq va masalalar hamda test topshiriqlarini yechish, mehnat harakatlari va boshqalar).

Interfaol metodlar asosida tuzilgan dars tizimlarida turli strategiyalardan

foydalaniladi. Bunda o'quvchilarga yashirincha usullardan (kitob, konspektlar va h.k.) foydalanish taqiqlanmaydi, aksincha bunday usullarni qo'llash rag'batlantiriladi.

Muammoli vaziyat qanday hosil qilinadi? Buning uchun bajarilishi lozim bo'lgan topshiriq e'lon qilinadi. Endi shu vazifani bajarish uchun o'quvchi bor bilim va ko'nikmalarini eslaydi, topshiriqni bajarishda shu paytgacha egallagan bilimlarining yetishmasligini sezish bilan birga o'quvchi shaxsida ma'lum psixologik qarama-qarshilik shaklidagi holat yuz beradi. Galdagi muammo topshiriqni bajarish va shu topshiriqni bajarish uchun yangi bilim, iqtidor va ko'nikmalarni izlash muammosi paydo bo'ladi. Ana shu vaziyat esa muammoli tahsilning boshlanish jarayoni hisoblanadi.

Pedagog o'quvchilarning topshiriqni mustaqil bajarish jarayonini zukkolik bilan boshqaradi, e'tibor bilan kuzatadi, kerak bo'lganda jonli muloqotga chorlaydi. O'quvchilar mantiqiy fikrlash davomida ularning jonli mushohadasi, fikr doirasi pedagog tomonidan izchillik bilan hisobga olinadi va tahsil oxirida faol o'quvchilarga qo'yilgan ballar yoki baholarni e'lon qiladi.

O'quvchilarda umumlashgan psixologik va uslubiy bilim, iqtidor va ko'nikmalarni shakllantirish, o'z tajribalarini tanqidiy nuqtai nazardan yanada mustahkamlash, real haqiqiy amaliyotdagi sharoitda sinash va amaliy ko'nikmalarni yangi bilimlar bilan yanada boyitish maqsadida shu uslubdan foydalaniladi.

Ma'lumki, har qanday fan o'qitilishi uchun belgilangan maqsadga ko'ra, uning mazmuni tanlanadi. Uni o'zlashtirish uchun unga mos metodlar tanlanadi. So'ngra o'quv vositalari va nihoyat, bularga mos ravishda o'qitish shakli olib boriladi.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim jarayonida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini, interfaol metodlarni qo'llash, birinchi navbatda, mavjud o'quv va boshqarish texnologiyasini takomillashtirishga olib keladi. Shu bilan birga, ular tadqiqot, o'qitish usullari va zamonaviy axborot bilan ishlashning yangi

innavatsion usullarini yaratilishga olib kelishiga asos bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Тарасова И.М.Интерфаол ўқитиш усуллари табиий фанларни ўқитишда касбий компетенцияларни шакллантириш воситаси сифатида//халқаро экспреминтал таълим журнали.-2015.-№5-1.63-65 бетлар

2.Тайлакова Д.Н.Интерактив методлар платформасини яратиш//Халқ таълими илмий-методик журнали.2023.№1

3.Толипова Ж.О. Педагогик технологиялар-дўстона муҳит яратиш омили.Т:ЮНЕСЕФ.2005

YOSHLARNI MANIPULYASIYA QILISH (BOSHQARISH)DA OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING ROLI

*Artikov J.O. – psixolog, rezervdagi podpolkovnik,
Xorazm viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga
o'rgatish milliy markazi o'quv va metodik ishlari bo'yicha
direktor o'rinbosari*

Yer yuzidan odamzod paydo bo'libdiki inson ongi va qalbi uchun kurash, ularni manipulyasiya qilish (boshqarish) davom etib, takomillashib bormoqda. Ayrim davlatlar o'z geosiyosiy maqsadlariga erishish uchun ommaviy axborot vositalari, xususan xalqaro Internet tarmoqlari orqali turli negativ (noto'g'ri, yolg'on, bir tomonlama yoritilgan) ma'lumotlarni tarqatish orqali xalqni, ayniqsa yoshlarni ongini zaxarlash va shu yo'l orqali davlat, xukumat ishlariga aralashish, salbiy ta'sir o'tkazish yoki amaldagi tuzumni butkul ag'darish kabi g'ayriqonuniy ishlarni amalga oshirishmoqda. Buni psixologik urush yoki axborot xuruji sifatida baholash mumkin.

Miloddan avvalgi VI-asrda yashagan Xitoy faylasufi va harbiy arbobi Sun Szining aytgan gaplari yuqoridagi fikrimizni qanchalik tarixiy va haqiqatga yaqin ekanligini tasdiqlaydi. U axborot xurujini quyidagicha bayon qiladi: "Dushman

mamlakatidagi hamma yaxshi narsalarni parokanda qiling, barcha vositalar orqali hukumat ishiga xalal bering, rahbarlarning obro'sini to'kib, ularni jamoatchilik oldida sharmanda qiling, fuqarolar orasida nizo va to'qnashuvlar keltirib chiqaring, yoshlarni keksalarga qarshi gij-gijlang, axborot va sheriklarni sotib olish uchun mablag'ni ayamang. Umuman, pulni ham, va'dalarni ham ayamang, chunki ular ajoyib natijalar beradi. Shu maqsadda eng qabih va razil odamlar bilan hamkorlik qiling”.

Xo'sh axborot xuruji o'zi nima? Axborot xuruji bu - raqib ustidan axborot hukmronligiga erishish va shu yo'l bilan unga moddiy, siyosiy, mafkuraviy yoki boshqacha zarar yetkazish uchun boshqa bir davlatning harbiy kuchlari va hukumati tomonidan amalga oshiriladigan tadbirlar va operatsiyalar majmuasidir.

Axborot xurujidan maqsad – aholini davlatga bo'lgan ishonchini yo'qotib, fuqarolar orasida parokandalik, tartibsizlik va ommaviy norozilikni keltirib chiqarishdir.

A.Gitlarning propaganda vaziri, uchinchi reyx Y.Gebbels o'z asarlarida - “Yolg'onni qo'rqmasdan ishlatib, hech bo'lmaganda chandiq qoladi”, “Ming marta takrorlangan yolg'on, haqiqatga aylanadi”, “Menga ommaviy axborot vositalarini bering va men xalqdan cho'chqalar galasini yarataman”, “Tashviqot aqldan ko'ra ko'proq hissiyotga ta'sir qilishi kerak”, kabi iboralarni yozibgina qolmay, uni amalda ham keng qo'llagan.

Bugungi kunda ayrim davlatlar tomonidan yaratilgan va moliyalashtirilayotgan OAVlari ham xuddi shunday usullardan keng foydalanib kelishmoqda.

Masalan, «Ozodlik Radiosi» dastlab sotsialistik davlatlarga qarshi kurash uchun AQSh Davlat departamenti va Markaziy razvedka boshqarmasi tomonidan tashkil etilgan. 1951 yilda tashkilot siyosiy maslahatchisi O.Djekson radiostansiya xodimlariga qarata “Bu radio - psixologik urush xizmati. Bizning tashkilot biz eshittirish olib borayotgan mamlakatlarda ichki tartibsizliklarni keltirib chiqarish uchun tashkil qilingan” degan edi. «Ozodlik Radiosi»ning birgina Markaziy Osiyo

xizmatlari uchun AQSh byudjetidan 2018 yilda sal kam 10 mln dollar ajratilgan va bu ko'rsatkich yildan yilga oshib bormoqda. AQSh Davlat departamenti va Markaziy razvedka boshqarmasi «Ozodlik Radiosi»ni nafaqat moliyaviy jihatdan, balki yoritilishi lozim bo'lgan axborotlar bilan ham ta'minlaydi hamda shu yo'nalishda ko'rsatmalar berib boradi.

Bugungi kunda shu kabi boshqa OAVlar ham davlat va maxsus xizmatlar tomonidan turli geosiyosiy maqsadlarga yo'naltirilgan. Ular ma'lum bir davlatga (davlat rahbariga, yuqori elita vakillariga yoki millatga) ta'sir o'tkazish uchun bir taraflama, noxolis axborot tarqatishda, o'z usullarini takomillashtirishda davom etishyapti.

MDH va yaqin sharq davlatlarida sodir etilgan davlat to'ntarishlari - "rangli inqiloblar" tashqi kuchlar tomonidan maqsadli ravishda aholiga nisbatan amalga oshirilgan axborot xurujining yaqqol natijasidir. Bunda xorijiy OAVlarining roli beqiyosdir.

Shu bilan birga, ular amaldagi tuzumni obro'sizlantirish yoki uni ag'darish maqsadida "beshinchi kolonna" vakillaridan ham keng foydalanishmoqda. "Beshinchi kolonna" – bu davlat ichidagi turli ko'rinishdagi dushmanlar bo'lib, ular chet el maxsus xizmatlari va g'oyaviy markazlari tomonidan yollangan terroristik tashkilotlar a'zolari, siyosiy guruhlar, biznes egalari, qo'poruvchi kuchlar, qasd olish ilinjida yurgan "alamzadalar" va boshqalar bo'lishi mumkin.

Odamlarni, ayniqsa yoshlarni manipulyasiya qilish ham o'ziga xos quroldir. Manipulyasiya bu ong ustidan hukmronlik o'rnatish bo'lib, unda inson ruhiyati, hatti-harakatlari va dunyoqarashiga ta'sir ko'rsatiladi. OAVlari faoliyatida qo'llanilishi nuqtai nazaridan, manipulyasiyani inson tafakkuri ustidan nazorat o'rnatish deya baholash mumkin.

Bugungi dunyo voqealari – manipulyasiyaning yaqqol ko'rinishidir. Odamlarga ularning qadriyatlari va qarashlariga mohiyatan zid bo'lgan soxta maqsadlar osonlikcha singdirilmoqda. Muammo shundaki, auditoriyaning aksar qismi o'zi qabul qilayotgan axborot oqimini tahlil qilish, juda bo'lmaganda, o'sha

ma'lumotlarning to'g'ri yo noto'g'riligini tekshirib ko'rishni istamaydi. Axir axborotni shunchaki qabul qilish unga baho berish, tanqidiy nazar solishdan ancha osonroqdir. Bu – ma'lumotlarning muvaffaqiyat qozonishini ta'minlab turadigan asosiy jihatdir.

Muvaffaqiyatli manipulyasiyaning birinchi (ehtimol asosiy) sharti shundaki, ko'p hollarda fuqarolarning aksariyati xabarlarining to'g'riligidan shunchaki shubhalanish uchun na ruhiy, na aqliy quvvatini, balki vaqtini ham sarflagisi kelmaydi. Chunki, passiv ravishda axborot “oqimi” bilan birga “suzish”, har bir signalni tanqidiy nuqtai nazardan qabul qilishga qaraganda ancha oson.

Bugungi globallashuv davrida OAVning manipulyator sifatidagi imkoniyatlari yanada kengaydi. Eng yomoni, axborot xurujlari ta'siriga ko'pincha yoshlar tushib qolmoqda. Xorijdagi maxsus kuchlar va ularning rahnamoligidagi xalqaro tashkilotlar siyosiy ongi yetarlicha shakllanmagan yoshlarni ongini turli yot unsurlar bilan zaxarlashga urinishmoqda.

Bugun ijtimoiy tarmoqlar orqali yoshlar ongiga juda katta hajmdagi ma'lumotlar oqimi kirib kelayotgan bo'lsa, ular orasida diniy fundamentalizm, ekstremizm, terrorizm, narkomafiya, odam savdosi, foxishabozlik, besaqolbozlik va boshqa mentalitetimizga yot bo'lgan g'oyalarni ilgari suruvchi ma'lumotlar ham ko'pchilikni tashkil etadi.

Shu boisdan axborot xurujlariga qarshi kurash uchun eng avvalo aholida, ayniqsa yoshlarda ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish madaniyatini shakllantirishga qaratilgan huquqiy chora-tadbirlarni ishlab chiqish va uni amalda joriy etish zarur. Xalqaro internet tarmog'ida e'lon qilib borilayotgan axborot xurujlarini aniqlash, tahlil qilish va monitoringini yuritish hamda ularga qarshi aksiltarg'ibot tadbirlarini amalga oshiruvchi davlat institutlarini (OAVlarini) tashkil etish kerak. Ijtimoiy tarmoqlarda noto'g'ri, asoslanmagan, yolg'on ma'lumotlarni tarqatuvchilarga qarshi qonunda nazarda tutiladigan qattiq jazo choralarini qo'llashni joriy etish lozim. Davlatimiz ichidagi “beshinchi kolonna” ni aniqlash

va ularga nisbatan tegishli choralarni ko‘rish tizimli tarzda davom ettirilishi talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Экспериментал психология”. Баротов Ш.Р., Олимов Л.Я.
2. “Психоанализ асослари”. Отажонов М.
3. “Харбий санъат тарихи”. Ўқув-қўлланма. 2010 йил
4. “Манипуляция сознанием” С.Г. Кара-Мурза
5. Интернет материаллари.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHINING IJODIY KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH

***Qurbonov N.Y – PhD, dotsent,
Jizzax viloyati pedagoglarni yangi
metodikalarga o‘rgatish milliy markazi
“Pedagogika va psixologiya, ta’lim
texnologiyalari” kafedrasi,
Otajonov K.S – katta o‘qituvchi,
“Amaliy fanlar va MTT” kafedrasi***

Annotatsiya: Bugungi kunda maktab yoshidan boshlab, har bir vaziyat ijodiy yondashuvni talab qiladi, shuning uchun o‘qituvchi har qanday muhitda o‘quvchilarni ijodiy faoliyatga tayyorlashlari kerak, chunki ijodiy fikrlash fanning dvigatelidir. Maqolada bo‘lajak o‘qituvchisining ijodiy kompetentsiyani shakllantirish va rivojlantirishning ayrim jixatlari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ijod, kompetentsiya, kompetentlik, ta’lim, rivojlantirish, rivojlantirish, maktab.

Jamiyatda siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy sohalarda tub o‘zgarishlar ro‘y bermoqda. Jumladan xalq ta’limi tizimida milliy ta’lim tizimi yaratilmoqda, bu esa o‘quvchilarni barkamol, ijodiy, kasbiy jihatdan innovatsion o‘qitish va ijodiy rivojlantirishni amalga oshira oladigan o‘qituvchilarni taqozo etadi. Ta’limni

modernizatsiya qilishning zamonaviy sharoitida maktab o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligiga qo'yiladigan talablar darajasi ortib bormoqda.

Zamonaviy maktab o'qituvchisini ham kasbiy, ham ijodiy shaxs sifatida tayyorlashning yangi pedagogik asoslarini yaratish dolzarb muammolardan biridir. O'qituvchining kasbiy tayyorgarligini oshirish uchun uning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirish lozim.

Pedagogika oliy o'quv yurtlarida bo'lajak maktab o'qituvchilarini o'z kasbiga muvaffaqiyatli o'zini namoyon qilaoladigan va ijodiy qobiliyatni shakllantirish va rivojlantirishga yordam beradigan ijodiy ta'lim maydoniga aylantirish zarur.

Gumanistik paradigma nuqtai nazaridan, ta'limning asosiy qadriyati - bu shaxsning ijodiy salohiyatidan kelib chiqib, kasbiy faoliyatda o'zini o'zi anglash qobiliyatidir.

Zamonaviy oliy ta'limni rivojlantirishning muhim tendentsiyasi malakaviy yondashuvdan kompetensiyaga asoslangan yondashuvga o'tishdir. Ushbu tendentsiya zamonaviy ishlab chiqarishda kognitiv va axborot tamoyillarini mustahkamlash an'anaviy kasbiy malaka tushunchasi bilan "qoplanmagan"ligida ifodalanadi.

Pedagogik jarayonida o'qituvchining kasbiy mahorati va malakasi har qanday kontekstda pedagogik ijodkorligi, pedagogik tafakkuri, o'qituvchining subyektivligi ko'tariladi[1].

Ta'limning kompetensiyaga asoslangan modeli [2], bo'yicha tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, "kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalarida hal qiluvchi omil shaxsning tajribasi, uning faol pozitsiyasi, maqsadni belgilashga tayyorligidir.

Kompetentsiya ma'lum kasbiy vazifaning bajarilishini ta'minlaydigan o'zaro bog'liq bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirgan vakolatlar doirasida (kasbiy) faoliyatni amalga oshirish qobiliyatini tushunamiz, ya'ni mas'uliyatli qarorlar qabul qilish va ushbu vaziyat talablariga muvofiq harakat qilishdir.

Kasbiy kompetensiyalar deganda ishning talablariga asosan maqsadga muvofiq harakat qilishga, muammolarni uslubiy va mustaqil ravishda hal qilishga, shuningdek, o'z faoliyati natijalarini baholay olish qobiliyati tushuniladi. Kompetensiyalar ta'lim jarayoniga texnologiyalar, mazmun, ta'lim muassasasining turmush tarzi, o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar turi orqali "ingdiriladi".

Hozirgi pedagogika oliy ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchining ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirish muammosini o'rganish bir qator qarama-qarshiliklarni aniqlashga imkon berdi:

- bozor iqtisodiyoti sharoitida o'qituvchilarga qo'yilayotgan yangi talablar va bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda an'anaviy yondashuvlarning keng tarqalganligi;

- mutaxassisning ijodiy rivojlanishi, o'z-o'zini takomillashtirish sohasidagi keng ko'lamli ilmiy tadqiqotlar va uning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirish uchun kontseptual asoslarning etarli darajada rivojlanmaganligi;

- bo'lajak o'qituvchining ijodiy shaxsini tashkil etuvchi zarur kompetensiyalarni rivojlantirishda kasbiy pedagogik ta'limning zamonaviy imkoniyatlari va ularni amalga oshirishga imkon bermaydigan bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashni tashkil etishning an'anaviy shakllarining haqiqiy ustunligi;

- bo'lajak o'qituvchining ijodiy «kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish jarayonini tashkiliy-pedagogik qo'llab-quvvatlash zarurati va ushbu jarayonning samaradorligini ta'minlaydigan pedagogik shart-sharoitlarning ilmiy va uslubiy jihatdan etarli darajada ishlab chiqilmaganligi.

Muammoni dastlabki o'rganish bizga pedagogikada yaxlit bilimlarning yo'qligini aniqlashga imkon berdi:

ijodiy kompetensiyaning pedagogik hodisa sifatidagi mohiyati haqida;

o'qituvchi-talabaning ijodiy kompetensiyasini shakllantirishga yordam beradigan kasbiy tayyorgarlikning tabiiy aloqalari va uslubiy asoslari haqida;

tegishli ijodiy rivojlanayotgan ta'lim maydoni va kasbiy pedagogik ta'limni modernizatsiya qilishning hozirgi sharoitida uni yaratish yo'llari to'g'risida;

bo'lajak o'qituvchining ijodiy faoliyatini rivojlantirishning ilmiy darajadagi mantiqiy ketma-ketligi va bu jarayonini tegishli uslubiy va texnik ta'minlash haqida.

Bo'lajak o'qituvchilarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirish quyidagi hollarda samarali bo'ladi:

a) pedagogik jarayonning yaxlitligi hamda shakllanayotgan hodisaning samaradorligini ta'minlovchi o'rganishning uslubiy asosi bo'lib xizmat qiladi;

b) bo'lajak o'qituvchining ijodiy kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqilgan va amalga oshirilgan bo'lib, uning etakchi g'oyasi ijodiy rivojlanayotgan ta'lim makonini yaratishdir;

v) pedagogik ta'limning boshlang'ich, o'rta va yuqori bosqichlarida bo'lajak o'qituvchining ijodiy kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish modeli boshqaruv, boshqariladigan, texnologik quyi tizimlar va umumiy pedagogik, uslubiy tizimlarni o'z ichiga olgan tizim sifatida quriladi;

d) ijodiy kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish mezon va ko'rsatkichlar ishlab chiqilish bo'lajak o'qituvchining ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish darajalarini tavsiflaydi;

e) ijodiy faoliyatda mintaqaviy-milliy komponentni, shu jumladan pedagogik jarayonning bosqichlari mazmunini, pedagogik jarayonning yangi usullari va shakllarini hisobga olgan holda, bo'lajak o'qituvchining ijodiy kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi ishlab chiqish;

f) bo'lajak o'qituvchining ijodiy kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish uchun pedagogik shart-sharoitlar yaratishi.

Sanab o'tilgan omillar – bo'lajak o'qituvchining kasbiy barkamol, intellektual rivojlangan, ijtimoiy yetuk, bilimli, yuksak ma'naviyatli, ijodiy o'ziga xos xususiyatga ega, o'z ijodiy kompetensiyalarini muvaffaqiyatli amalga oshirishga qodir shaxsni tayyorlashdir.

Xulosa o' rinda aytish mumkinki pedagogik faoliyatning yangi qadriyatlari zamonaviy o' qituvchini kasbiy va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yo' naltiradi.

Pedagogik ta' limning uzluksizligi, innovatsion ta' limning tashkiliy-pedagogik modellarining hozirgi kasbiy tayyorgarlik tizimi bilan integratsiyalashuvi, bo' lajak o' qituvchining pedagogik faoliyatga ijodiy tayyorgarligini shakllantirish o' qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini sifat jihatidan o' zgartirishning etakchi tendentsiyalari hisoblanadi.

Bo' lajak o' qituvchining ijodiy kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish imkoniyatini ta' lim jarayonida pedagogik shartlar tizimini ilmiy asoslangan holda aniqlash va amalga oshirishni talab qiladi.

Foydalangan Adabiyotlar

1. Адольф В.А. Теоретические основы формирования профессиональной компетентности учителя: дис. . д-ра пед. наук / В.А. Адольф. — М., 1998.
2. Батракова, И.С. Теоретические основы организации педагогического процесса в современной школе: дис. . д-ра пед. наук / И.С. Батракова. — СПб., 1995.

О РОЛИ ЛИТЕРАТУРЫ В ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА

Усманова Р.М. – доцент, заведующая кафедрой Методики преподавания языков НЦОНМП Навоийской области

Аннотация. В предлагаемой статье раскрыта роль литературы как хранилища духовно-нравственных ценностей, которая знакомит читателей с духом той или иной эпохи, с жизнью той или иной общественной среды. Раскрыта эстетическая функция книг, формирующая нравственные принципы.

Ключевые слова: литература, морально-нравственные проблемы, духовно-нравственные ценности, информационное пространство, источник информации

К сожалению, в современном обществе роль литературы постоянно снижается. И это является самым большим парадоксом XXI века. При всех возможностях современной техники, при существовании виртуальных

библиотек, электронных устройств для чтения или прослушивания книг, аудитория читателей уменьшается. Книги выполняют две основные функции: информационную и эстетическую. Испокон веков книги были трибуной для идей мировоззрений. Кроме того, из поколения в поколения именно при помощи книг передавался опыт, накопленный веками. Эстетическая функция книг весьма важна. Они учат прекрасному, доброму, формируют нравственные принципы. В трудных жизненных ситуациях человек прибегает к книге и черпает из нее мудрость, силы и вдохновение. Ведь книга универсальна, в ней подсознательно сокрыт ответ на любой интересующий вопрос, и каждому под силу увидеть свою собственную истину. Книги формируют не только нравственные идеалы, но и идеалы внешности и поведения. Героини и герои книг становятся образцами для подражания. Их образы и мысли берут за основу своего собственного поведения. Поэтому так важно, в период становления личности обращаться к правильным книгам, которые дадут твердые ориентиры.

В современном мире меняется роль книги в жизни человека. Если еще до недавнего времени книга была учебником жизни, то сейчас книга – это, прежде всего, источник информации. Появилась прекрасно иллюстрированная познавательная литература, предлагающая фактическую информацию ребенку (что? где? когда?). Объем информации, который воспринимают дети, увеличился во много раз.

Современные дети живут в совершенно ином информационном пространстве по сравнению с предыдущим поколением. Увеличился объем воспринимаемой информации, но в процентном соотношении уменьшилось количество книг, посвященных морально-нравственным проблемам. Многим социальным аспектам реальности не дается однозначной оценки и у детей не всегда адекватно формируются представления том, что такое хорошо и что такое плохо. Поэтому возрастает роль совместного обсуждения прочитанного ребенком, о том, какие выводы он сделал? Как он видит

окружающую реальность? Современный рынок во многом ориентирован на развлечения, и часто читиво, предлагаемое читателям, в том числе и детям, носит сиюминутный развлекательный характер. И реклама в этом играет не последнюю роль. Окружающая среда не всегда формирует у ребенка потребность думать, переживать. Практически исчезли радио- и телепостановки, нет такой культурной среды, в которой ребенок даже из самой неблагополучной семьи имел бы возможность погрузиться в мир литературы. Родители хотят, чтобы их дети много читали. Но возникает вопрос: а как часто и что читают сами родители? Обсуждают ли взрослые с детьми прочитанное? Как часто родители сами читают детям? Дети имеют огромную потребность в том, чтобы родители читали им вслух. Для благополучного развития ребенка семейное чтение очень значимо, и не только пока ребенок сам не умеет читать, но и в более позднем возрасте. Дети с нетерпением ждут, когда же у мамы или папы найдется для них время. К сожалению, сейчас во многом прочтение книг заменили мультфильмы. Это замечательно, существует достаточное количество интересных и качественных мультфильмов. Но они не заменяют книгу. Почему? Не будем останавливаться на том, что длительный просмотр телевизора негативно отражается на здоровье ребенка. В мультфильме образ героя и сюжет однозначно задан, а при прочтении книги существует возможность нахождения собственной версии его толкования, но главным в совместном чтении является то, что это важная форма общения ребенка и родителя, которая теряется, когда ребенка оставляют одного для просмотра мультфильма. Это способ, позволяющий протянуть ниточку от одного к другому, поддержать общение в семье, стремительно сокращающееся в силу огромной занятости родителей. Чтобы ребенок рос психически здоровым, ему необходимо полноценное общение с родителями, когда внимание уделяется ему полностью, и мама или папа не делает это во время приготовления ужина, разговора по телефону или просмотра программы

новостей. Такое общение отличается тем, что с одной стороны родителю легче донести до ребенка свои ценности и взгляды, которые тот не всегда готов почерпнуть в повседневной жизни, с другой стороны оно ведется на темы, важные для самого ребенка. Через книгу ребенок воспринимает различные модели поведения (умение дружить, добиваться целей, разрешать конфликты), которые могут быть эффективны в различных жизненных ситуациях. Наибольший эффект может быть достигнут, если чтение дополняется также совместным обсуждением того, что и что вынес для себя, что понравилось, что было близко, что напугало, а что позабавило. Родители могут помочь ребенку увидеть аналогии прочитанного в его собственной жизни. Как правило, в семьях, где родители часто и много читают детям, существует гармоничная, доброжелательная атмосфера. Чтение книг в семье можно рассматривать как показатель благополучия семьи, в них не бывает насилия, отсутствует непонимание.

Литература стирает границы времени. Литература развивает разум и чувства. Она – наш учитель, наставник, проводник.. Всё то, что входит в нашу душу извне, отпечатывается в наших чувствах, мыслях, и в самом способе их выражения. В творениях одного писателя мы встречаем смеющиеся картины, живописные изображения: это потому, что дух его воспитывался на лоне природы, там, где она щедрой рукой рассыпает дары свои.

Литература – это огромное хранилище духовно-нравственных ценностей. Казалось бы, каждый из нас давно знаком с понятием «литература». Но насколько литература многосложна и многозначна, мы, порой, даже не задумываемся. А ведь литература – это явление грандиозное, она создана гением человека, является плодом его ума. Какова роль, значение литературы в жизни человека?

Литература – это средство познания мира, она помогает нам понять, «что такое хорошо и что такое плохо», указывает на истоки

общечеловеческих конфликтов. Литература помогает нам увидеть внутреннюю красоту человека, научиться понимать и ценить её.. Посредством раскрытия художественных образов литература даёт нам понятия о добре и зле, истине и лжи. Никакие рассуждения, самые красноречивые, никакие доводы, самые убедительные, не могут оказать на ум человека такого воздействия, как правдиво нарисованный образ. И в этом сила и значимость литературы. В литературе есть очень важное понятие — «текст». Правильная работа над текстом лучших мастеров слова, литераторов имеет огромное значение. Она расширяет кругозор человека, приучает к вдумчивому чтению, к пониманию тех идей, которые посредством образов выражает автор.

Грамотная работа над текстом обогащает лексику человека, развивает умение владеть литературным языком и различными художественными приёмами.

Литература – это могучее оружие, которое указывает нам пути самосовершенствования.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

- 1.Бугрименко Б.А., Цукерман Г.А. «Чтение без принуждения», М, 2003.
- 2.Тихомирова И.И., Психология детского чтения от А до Я.Методический словарь-справочник для библиотекарей. – М.:Школьная библиотека, 2004.
3. <http://www.activestudy.info/literatura-v-sovremennom-mire>

RAHBAR BOSHQARUVIDA MULOQOT MADANIYATI VA TA’SIR KO’RSATISH OMILLARI.

*Sirojiddinova F.X. – dotsent,
Andijon viloyati pedagoglarni yangi
metodikalarga o‘rgatish milliy markazi
“Pedagogika va psixologiya, ta’lim
texnologiyalari” kafedrası*

Annotatsiya: ushbu maqolada boshqaruvning ko'p sohalarida muvaffaqiyatli rahbarlik faoliyatini ta'minlovchi shaxs xislatlarini aniqlash, uddaburron rahbar bo'la olishlikka tegishli xislatlar, Xodimlarning qobiliyatlaridan to'la foydalanish, rahbarning o'z liderlik qobiliyatini namoyish eta olishi, xodimlar orasidagi obro'-e'tibori, muloqot ma'daniyati va rahbarning o'zgalarga ta'sir ko'rsata olishi borasida fikr muloxazalar bildirilgan

Kalit so'zlar: boshqaruv, muloqot, xislatlar, xodim, qobiliyat, liderlik, ta'sir ko'rsatish

Muvaffaqiyatli rahbarlikka oid shaxs xislatlarini talqin etarkanmiz, shu mavzu yuzasidan chet el olimlari tomonidan o'tkazilgan ba'zi bir tadqiqot natijalariga murojaat etamiz. Amerika va Yaponiyalik 1500 menejerlarni o'rganish asosida samarali rahbarlikka oid quyidagi xislatlar ajratib ko'rsatiladi:

- strategik rejalashtirishga moyillikning kuchliligi;
- ishchilarni, mehnat resurslarini taqsimlash bo'yicha maqbul va o'z vaqtida qaror qabul qilish;
- faoliyat doirasini kengaytirish yoki yuksak tartibda mehnat qilish evaziga o'z mas'uliyatini oshirishga intilish;
- xavfli sharoitda ijodiy va ratsional qaror qabul qila olish;
- o'z kuchiga cheksiz ishonch;
- o'z huquqlarini anglash va mas'uliyatni his qilish;
- kezi kelganda qurbon berishga ham tayyor turish;
- muloqot malakalarini mukammallashtirishga intilish;
- murakkab va inqirozli vaziyatdagi jarayonlarni tahlil etish va intuitiv tarzda bashorat qila olish;
- mehnatga yuksak qadriyat sifatida qarash va unga butun kuch-g'ayratni safarbar etish;

- aybdorni izlash emas, balki muammoni hal etishga intilish, tavakkaldan qoʻrqmaydigan va mustaqil fikrdagi xodimlar bilan ishlash xohishi;

- amalga oshirilayotgan gʻoya va natijalarni ishlab chiqarishga, joriy etishga xuddi shaxsiy mulkdek qarash.

Yaponiyalik va Amerikalik menejerlarni qiyosiy oʻrganish natijasida olingan xulosalar shundan iborat boʻldiki, yapon menejerlari oʻz boshqaruv faoliyatida ijtimoiy psixologik jihatlarga koʻproq eʼtibor berishar ekan va jamoa faoliyatini tashkil etish qobiliyati yetakchi oʻrinda turar ekan. Amerikalik menejerlar esa xodimlarda yakka tartibdagi tashabbusni koʻproq ragʻbatlantirishar ekan.

Maʼlumki, boshqaruvning koʻp sohalarida muvaffaqiyatli rahbarlik faoliyatini taʼminlovchi shaxs xislatlarini aniqlashga doir koʻplab tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, oʻtgan asrning 50-yillarida, har qanday sohada uddaburron rahbar boʻla olishlikka tegishli xislatlar mavzuida yuzdan ortiq tadqiqotlar oʻtkazildi. Natijada, boshqaruvni mukammal ijro etuvchi hamma rahbarlarga xos fazilatlar umumlashtirilganda, atigi 5% xislat koʻzga tashlandi. Bular quyidagicha:

- aql-idrok, murakkab va mavhum muammolarni yechish qobiliyati oʻrtadan baland, ammo juda yuqori boʻlmasligi shart;

- tashabbuskorlik;

- oʻziga ishonch, oʻz mahoratini va intilishlarini yuksak baholash.

Lekin koʻp tadqiqotchilar diqqat-eʼtiborlaridagi asosiy xususiyatlardan biri – rahbar shaxsiga xos dominantlik (ustunlik)ka intilishdir. Aynan shu sifat rahbarning tashabbusni oʻz qoʻliga olishiga, guruhga yetakchilik qilishiga va murakkab vaziyatda masʼuliyatni oʻz boʻyniga olishiga zamin yaratadi. Shu munosabat bilan tadqiqotchi R. Stogdill qalamiga mansub "Rahbar qoʻllanmasi"da dominantlik boshqaruvga zarur sifatlar roʻyxatida birinchi oʻringa qoʻyiladi. Dominantlik soʻzi bir necha maʼnoni anglatadi. Rahbarlik mavzusidan kelib chiqilsa, oʻzgalarga taʼsir etish degan bir jumla mazmunan hamma gapga asos boʻladi. Yuqorida taʼkidlangan maʼnodagi "taʼsir etish" iborasi hissiyot tufayli oʻzgalarni oʻziga jalb eta bilish, oʻzaro munosabat natijasida oʻziga nisbatan

xayrixohlik hissini yaratishni anglatadi. Chunki tashkilotning ilg'or faoliyati uchun rahbar o'z zimmasidagi rasmiy majburiyat va vakolatlar o'zi yetarli emas.

Boshqaruv sohasidagi mutaxassislar G. Kunts va S.O'donnelning fikricha "Agar xodimlar rahbariyat tomonidan o'rnatilgan tartib va qoidalargagina rioya etib mehnat qilganlarida, ular o'zlarining 60-65% imkoniyatlarini ishlata olar va o'z majburiyatlarini bajarib, shunchaki ishdan bo'shamasliklariga bahona topar edilar, xolos. Xodimlarning qobiliyatlaridan to'la foydalanish niyatidagi rahbar ularda shunga loyiq his tuyg'uni uyg'ota olishi lozim". Bu yerda gap rahbarning o'z liderlik qobiliyatini namoyish eta olishi, xodimlar orasidagi obro'-e'tibori haqida borayapti.

Yuqorida zikr etilgan qo'llanmada e'tirof qilingan sifatlardan yana biri, rahbarning o'ziga ishonch hissidir. Sir emas, har birimiz rahbar o'ziga ishongan va ishonmagan hollarda nafaqat qanday ish tutishini, hatto o'zini qanday tutishini ham ko'rganmiz. Baxtga qarshi, o'ziga ishonchi bo'lmagan rahbar vaziyat o'zgarishi bilan, o'z qarorini o'zgartirib turadi. Bunday rahbar qo'l ostida ishlaydigan xodimlar o'z rahbari timsolida suyanchiq ko'rmaydilar, tashkilotda o'tkazayotgan kunlari vaqtinchalikdek tuyuladi. Peshqadam rahbarga xos fazilatlardan biri – vazminlik va sabru bardoshlikdir. Rahbar hissiyotini muvozanatlashganligi, uning ichki dunyosiga xos qarama-qarshi tuyg'ularning tug'yoniga yo'l qo'ymaslikda va kayfiyatdagi sokinlikda ifodalanadi.

Ma'lumki, rahbar odamlar orasida va ularga xos turli hissiyotlar og'ushida yashaydi. Binobarin, atrofdagilarning salbiy yoki ijobiy his-tuyg'ulari o'zaro kundalik muloqotda tez "yuqish" xususiyatiga ega. Shuning uchun rahbar qaltis va ziddiyatli vaziyatlarda nafaqat boshqalarning hissiyoti ta'siriga berilmaslik, balki atrofdagilarga o'z muvozanati va jilovlangan his-tuyg'usi bilan ta'sir eta olishi kerak. Shaxsning bu fazilati bir tomondan asab tizimining tug'ma xususiyati bilan belgilansa, ikkinchi tomondan orttirilgan hayotiy tajribaga bog'liqdir. Asab tizimining mo'tadilligi uchun rahbar o'z sog'ligi haqida qayg'urishi lozim. Mehnat faoliyatini ratsional tarzda tashkil etish, ya'ni mehnatdagi ijobiy jihatlarga

ko'proq e'tibor berish, noxush vaziyatlarni donolik bilan bartaraf etish, ko'proq yaqin do'stlar davrasida bo'lish, jismoniy tarbiya va foydali mashg'ulotlarga ishqibozlik kayfiyatida vaqtni o'tkazish, har qanday stressga qarshi tura olishni kuchaytiradi, shuningdek, organizmning ishchanlik qobiliyatini qayta tiklashga xizmat qiladi.

Boshqaruv faoliyatini samarali bajarish uchun rahbarga zarur fazilatlardan yana biri – muvaffaqiyatga intilishdir. Rahbar o'z oldiga maqsad qo'ya olishi va uni bajarishga urinishi lozim. Umuman olganda, insonga xos intilishni ikki toifaga bo'lish mumkin:

- 1) muvaffaqiyatga intilish;
- 2) mag'lubiyatdan qochish.

Biron-bir qiyin va inqirozli vaziyat paydo bo'lganda, ba'zi birlar mazkur vaziyatni hal etish orqali muvaffaqiyatga erishish haqida o'ylasa, boshqa birov esa talofotga uchramaslik g'amida o'zini iloji boricha "ofat"dan olib qochadi.

Bu bir xil vaziyatga ikki xil yondoshuv bo'lib, uning egalari turlicha xarakterdagi insonlardir. Boshqaruvni samarali olib boruvchi rahbar esa aynan birinchi toifaga mansub bo'lgani sababli, u muammolarni tez hal etadi va yanada o'z maqsadi sari oldinga intiladi. Bunday toifa kishisi odatda tavakkalchilikka xam borishi mumkin. Kezi kelganda u katta maqsadni kichik bo'laklarga bo'lib, har bir kichik maqsad ortida turgan natijani oldindan tasavvur etadi. Biroq, bunday omilni hamisha amalga oshirish oson emas. Binobarin, rahbar tavakkalga bora oladigan va xavf- xatardan qo'rqmaydigan xarakterga ega bo'lishi lozim. Mashhur biznesmen va menejer Li Yakokkaning ta'kidlashicha: "Ba'zida tavakkal ham ma'qul, lekin yo'l qo'yilgan xatolarni o'z vaqtida tuzatib ketish lozim".

Maqsadga erishish ishtiyoqi bilan yashaydigan odam doim o'z faoliyat natijalari haqida xabardor bo'lishni istaydi Aynan shu toifaga mansub shaxslardan birining aytishicha: "Men uchun biznes faqatgina boyish vositasi emas, boylik orttirish men uchun hech qachon maqsadga aylanmagan. Biznes shuning uchun ham menga rohatbaxshki, u har kun cheksiz muammolarni hal qilish maqsadida

aql-idrokimni bir nuqtaga jamlashga undaydi" Bunday ibora ko'pgina tadbirkorlarga xos bo'lib, aniqlanishicha, maqsad yo'lida malakasi yorqin biznesmenlar uchun pul degan narsa unchalik katta qiymatga ega emasdir.

Rahbarning, nafaqat, obro'sini oshiradigan, balki qiyin vaziyatda uni asosiy maqsad yo'lidan yetaklaydigan fazilatlardan biri – mustaqillikdir. Rahbar o'z qarashi, mushohada layoqati va shaxsiy nuqtai nazariga egalikka intilishi lozim. To'g'ri, rahbar o'z hamkasblariga, shuningdek, maslahatchilariga quloq tutishi kerak, lekin qaror va uning ijrosi rahbar zimmasiga yuklatiladi. SHu bois fikrlash va xatti-harakatdagi mustaqillik samarali boshqaruvning asosiy omillaridan biridir.

Shunday qilib, rahbar faoliyatidagi samaradorlikni amalga oshiradigan shaxs xislatlari bilan tanishib o'tdik. Sir emaski, hech bir inson ushbu ro'yxatdagi xislatlar bilan birga tug'ilmaydi. Bularning hammasi insonga ato etilgan layoqat, shuningdek, ijtimoiy-tarixiy yashash sharoitlarining mahsulidir. Bunday xislatlarning rahbar faoliyatida namoyon bo'lishi, shaxsdan muntazam tartib va o'z ustida ishlashni, doimo o'z idrokida namuna yaratish va unga taqlid etishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.E. G'oziev- Tafakkurpsixologiyasi T.1990.
- 2.E.G'oziev- Menejmentpsixologiyasi T.2001
- 3.Satvaldiev A.A.Inson 'arakatida va shaxslararo munosabatlarida irodani kuchi,(BuxDU) Pedagogik ma'orat jurnali № 4.2021 116-119 betlar
- 4.Satvaldiev A.A. Socio-psychological characteristics of t'e formation of entrepreneurial psychology. Journal of Psychology Buk'DU 4, 2019. stp.149-153.
- 5.Satvaldiev A.A. Personal and social psychological factors of female managers mashinasozlik ilmiy- texnika jurnali №3 (maxsus son), 2022 yil 349-354 betlar
- 6.Satvaldiev A.A.“Rahbarning kasbiy mahorati”,Raqamli xayot va ijtimoiy fanlarning barkamol avlodni voyaga etkazishdagi o'rni va ahamiyati: dolzarb muammolar va istiqbol.Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya ilmiy maqola va tezislari to'plami. – Andijon. AndMI, 2021 y.217-219betlar
- 7.Satvaldiev A.A.“Rahbar xotin-qizlarning shaxsiy va ijtimoiy psixologik jihatlari”,“Raqamli iqtisodiyot sharoitida ijtimoiy himoyalash mexanizmini

takomillashtirish” Respublika ilmiy-amaliy (onlayn) anjumani ilmiy maqolalar va materiallari to‘plami. – Andijon. AndMI, 2021 y.219-221betlar

4 SIMPLE DRAMA TECHNIQUES FOR TEACHING ENGLISH

*Sobirov Q.S. – PhD,
Khorezm Regional Teacher Training
National Center on New Methods*

Abstract:In our view, a favorable technique in aiding primary school students to acquire and develop oral communication skills is the use of creative and educational drama activities. No matter where this technique is applied, creative drama may be considered a method of learning-a tool for self-expression, as well as art. Drama games or theatre games combine elements of creative drama, improvisation, pantomime, creative movement, and storytelling.

Key words: drama, drama technique, approach, activity, game, improvisation, pantomime, creative movement.

Do you want to get your students up on their feet, energized and excited to learn? Want to give them a chance to goof around together, have fun, make mistakes, laugh and move forward – all while building resiliency and community? Want to allow students who aren’t always great at academics to stand out, displaying their physical skills, artistry and ability to “ham it up”? I introduce some drama into your English teaching! And even if you aren’t a ham yourself, or don’t feel like you could act your way out of a paper bag, you can easily use these techniques in your classroom.

I’ll share four very simple ways to use drama with ESL students, which you can adopt and adapt to fit your own teaching.

As you try these out, you’ll find that they help all your students learn to work together. It becomes clear that no matter their level of English or how much they

excel at academics, they can all contribute, have fun, build relationships and stretch their creative muscles.

Your students will be able to practice speaking English in a very low-pressure environment, trying out vocabulary and sentence constructions in a way that pushes them past the self-consciousness that can be such an obstacle to success.

4 Simple Drama Techniques for Teaching English:

Technique 1: The Improvisational Approach (“Yes, and...”)

This approach comes to us from improvisational comedy, and has become incredibly popular in the corporate world as a way to improve the quality of brainstorming and group work. (Here’s a popular book on the subject.)

Too often when brainstorming or being creative, one person will offer an idea only to have the next person respond with some variation on “No, but...” The idea is shot down, refuted and rejected, and the creative energy in the room collapses like a deflating soufflé.

The basic idea of this approach is simple: When two actors are improvising a scene together, and the first one kicks off the action, the second always responds positively and builds on what the other has done. We call this the **“Yes, and...!”** approach, because it’s the opposite of the “No, but...” approach.

It takes practice to get students (and ourselves) working in this way. I like to make my students stand when we get started, because as I tell them, this is a “no but(t) zone,” so it would be hard to sit down.

You can try brainstorming or improvisational storytelling to practice this technique. For example, I might ask my students to suggest new, modern settings for the Shakespeare play we are reading. The rule is that if they want to respond to another idea, they must begin with the phrase “Yes, and...”.

Student A: Maybe we could set it in a coffee shop?

Student B: Yes, and the fight scenes could happen on the street outside!

It doesn’t matter what you are brainstorming—solutions to a problem, settings for a play, topics for research papers, ad campaigns for products—this technique

makes the process more fun and energetic, and makes your students feel as if their ideas are heard and understood by their classmates (because too often we shoot down ideas before we have even really considered them).

Once your students have had some practice working in this way, you can ask them to use it when they approach brainstorming and small group work. And you'll know you have taught them something valuable when you find them using this approach even when you haven't required it, because they have found that it works well to elicit creative, interesting ideas.

Technique 2: Improvisation Games

Improvisation games take the “Yes, and...” approach to the next level. They are incredibly fun, and help build energy and foster creativity. They are great lead-ins to brainstorming, acting out scenes in plays and group work.

Here are a couple good examples, both of which build on the improvisational philosophy, and which give students practice embracing the ideas that others offer.

The Hitchhiker

Set up four chairs in front of the class. Two will be the front seat of the car, and two are the back seat. Put three volunteers in the car, two in the front seat and two in the back. Of course the front left person is driving the car. Ask them to drive for a few minutes, and then spot another volunteer “hitchhiking,” and pick him or her up.

When the new person gets in the car, they choose a feeling—happy, sad, tired, angry, whatever they like—and act in that way. The other students in the car should pick up and act out the feeling too. So if the person who gets in the car is acting tired, for example, the driver might start slumping in her seat, slapping her face to help herself stay awake, etc.

Let them do this for a short amount of time (thirty seconds to one minute), and then have the car stop to pick up another hitchhiker. Those already in the car should rotate seats; the driver will exit the car, the front passenger slides over, one

of the back seat passengers should move up front, and the former hitchhiker slides over a seat.

The longer your class plays, the harder they'll have to work to come up with fun new ideas, but the more creative they'll get with the feelings and actions they choose.

The Strange Neighbor

The class stands in two circles, an inner circle facing outward, and an outer circle facing inward. Each student faces a partner. One of the two offers a ridiculous statement to the other, and the second must accept what they say and add on to it. For example:

Student A: Maria, I love your new pet dinosaur.

Student B: Oh yes, he's the best, except he keeps eating all the dogs in the neighborhood!

Rotate the outer circle and let them try again and again as they change partners.

There are hundreds of great improvisational games you can play. Some take just a few minutes, and others take more time to complete. The resources online are tremendous; here are a few of the best ones:

The improvwiki offers an encyclopedia of different improvisation games, each one categorized by type. They are grouped as "exercises" and "games," and each one has a description as well as suggestions for similar activities.

The improv encyclopedia offers similar resources, although their activity descriptions tend to be a little shorter and less detailed.

Technique 3: Human Slideshow

This technique (as well as the next) has many uses. It's particularly good at pushing students to think about which moments in their reading are most important, and so it's a great way to work on summarizing material. You can use it to have them summarize chapters in a book or the entirety of a book, play or short story.

In the Human Slideshow, we ask students to create “slides” or photographs by posing. For example, I assign each group of students one chapter from “The Joy Luck Club,” and ask them to choose the three most important moments from the chapter.

They will create a living picture to illustrate the moment, and then the narrator will explain what is happening and why it’s a key moment. If you want, let them bring in props and create costumes to add to the fun of the scene.

For example, we might see one student at a piano, pretending to play, while a beaming teacher looks on happily and the audience reacts with dismay.

The narrator explains: “Here Jing-Mei plays piano at her recital, and her parents learn that she isn’t the prodigy they thought she was. Her teacher, who is deaf, has no idea how bad she is! This moment is important in the chapter because...”

Technique 4: One-minute Theater

One-minute Theater, like Human Slideshow, can be used to summarize chapters, books and other reading material. It can also be used to introduce your students to the plots of challenging work, so that they can focus on understanding the writing rather than following the story.

For example, I use this technique when introducing plays by Shakespeare. If the students have a basic understanding of what will happen in the play before they begin reading, it takes some of the pressure off, and we can work together on acting out scenes and making sense of individual lines and speeches.

You can give students a summary of a full play or of smaller pieces of it, then ask them to read it, assign roles and put together a one-minute play that goes with the summary. Don’t be a stickler for time. If their plays take 2-4 minutes, that’s fine too!

Hopefully these suggestions have given you a sense of some ways you can use drama techniques in your classroom. Embrace the “Yes, and...” philosophy, and start bringing drama into your classroom!

Used literature

1. Courtney, Richard. Dramatic Curriculum. London: Heinemann Educational Books Ltd., 1980.
2. Darby, Jaye T., and James S. Catterall. "The fourth r: The arts and learning." Teachers College Record. V.96, n.2. 1994: 299-328.
3. Dickinson, Dee. "Learning Through the Arts." New Horizons for Learning. Seattle: New Horizons for Learning, 2002.

O'QITUVCHINING PEDAGOGIK QOBILIYATI – TA'LIM SIFATI SAMARADORLIGI OMILI

*Valixanova N.A. – PhD, dotsent,
Andijon viloyati pedagoglarni yangi
metodikalarga o'rgatish milliy markazi
"Pedagogika va psixologiya, ta'lim
texnologiyalari" kafedrasi*

Annotatsiya. Qobiliyatli o'qituvchi o'z fanini faqat hajmidagina emas, balki atroflicha, keng, chuqur bilib, bu sohada erishilgan yutuqlar va kashfiyotlarni doimiy ravishda kuzata borib, o'quv materialini mutlaqo erkin egallab, unga katta qiziqish bilan qaraydi hamda ozgina bo'lsada tadqiqot ishlarini olib boradi.

Kalit so'zlar: o'qituvchi, qobiliyat, pedagogic qobiliyat, pedagogik takt, pedagogik xayol.

Inson faoliyatining muhim turlaridan biri bu o'qituvchining kasbiy faoliyati. Bu yuqori ijtimoiy ahamiyatga ega, chunki u insoniyat tomonidan to'plangan tajriba almashinuvini ta'minlaydi, bolalarni insoniyat madaniyati qadriyatlarini bilan tanishtirishga yordam beradi. O'qituvchining ishi sharaflidir va talabchan. Uning harakatlari tufayli mamlakatning kelajagi ko'p jihatdan bog'liqdir.

O'qituvchining o'rni va uning vazifalari, o'sib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalash ishiga jamiyat va jamoatchilik tomonidan e'tibor qaratilishining

naqadar muhim ahamiyatga egaligi aniqlanadi. Mamlakatimizda “Ta’lim to’g’risida”gi Qonunni hayotga tatbiq etish jarayonida o’qituvchining yosh avlodga ta’lim va tarbiya berishida jamiyat oldida javobgarligi yanada ortib boraveradi³⁵.

O’qituvchi o’quvchilarni maktab programmalarida tutilgan ilmiy bilimlar sistemasi bilan qurollantiradi, ularning dunyoqarashini shakllantiradi, kuzatuvchanlik xotira, diqqat va xayolini rivojlantiradi, ijodiy fikr yuritishga o’rgatadi, hissiyot va irodasini tarbiyalaydi, qobiliyatlarini rivojlantiradi, xarakterini shakllantiradi. Bunda unga pedagogik qobiliyatlari katta rol o’ynaydi. Pedagogik qobiliyat – bu qobiliyat turlaridan biri kishining pedagogik faoliyatga yaroqliligini va shu faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug’ullana olishi aniqlab beradi.

Uzoq yillar olib borilgan tadqiqotlar, pedagogik qobiliyatlar murakkab va ko’p qirrali psixologik bilimlardan iboratligini ko’rsatib berdi. Ana shu tadqiqot ma’lumotlaridan foydalanib, pedagogik qobiliyatlar tuzilishida muhim o’rin egallaydigan qator komponentlarni (tarkibiy qismlar) ajratib ko’rsatish mumkin.

Didaktik qobiliyatlar – bu bolalarga o’quv materiallarni aniq va ravshan tushuntirib, oson-qilib yetkazib berish, bolalarda fanga qiziqish uyg’otib, ularda mustaqil fasl fikrlashni uyg’ota oladigan qobiliyatlardir.

Akademik qobiliyatlar – matematika, fizika, biologiya, ona tili, adabiyot, tarix va boshqa shu kabi fanlar sohasiga xos qobiliyatlardir. O’z fani bo’yicha bunday yuksak bilim saviyasiga erishish, boshqalarni qoyil qilib hayratda qoldirish, o’quvchilarda katta qiziqish uyg’ota olish uchun u yuksak madaniyatli, har tomonlama mazmunli, keng eruditsiyali (bilimdon) odam bo’lmog’i lozim.

Perseptiv qobiliyatlar – bu o’quvchining, tarbiyalanuvchining ichki dunyosiga kira bilish, psixologik kuzatuvchanlik, o’quvchi shaxsining vaqtinchalik psixik holatlari bilan bog’liq nozik tomonlarini tushuna bilishdan iborat qobiliyatdir.

Nutq qobiliyati – kishining o’z tuyg’u-xislarini nutq yordamida, shu bilan birga mimika va pantomimika yordamida aniq va ravshan qilib ifodalab berish qobiliyatidir. Bu o’qituvchidan o’quvchilarga uzatiladigan axborot, asosan,

³⁵ Ta’lim to’g’risidagi Qonun 2023-yil 23-sentabr O’RQ-637-son

ishonchi signal tizimi – nutq orqali beriladi. Bunda mazmun jihatdan uning ichki va tashqi xususiyatlari nazarda tutiladi.

Tashkilotchilik qobiliyati bu birinchidan, o‘quvchilar jamoasini uyushtira bilish, bunda jamoani jipslashtira olish va ikkinchidan, o‘zining shaxsiy ishini to‘g‘ri tashkil qila olish qobiliyatidir. O‘qituvchining o‘z ishini tashkil qila bilishi deganda, uning o‘z ishini to‘g‘ri rejalashtirib, uni nazorat qila olishi nazarda tutiladi. Tajribali o‘qituvchilarda vaqtga nisbatan o‘ziga xos sezuvchanlik – ishni vaqt bo‘yicha to‘g‘ri taqsimlab, mo‘ljallangan vaqtdan to‘g‘ri foydalana olish ko‘nikmasi paydo bo‘ladi.

Avtoritar qobiliyat – bu o‘quvchilarga bevosita emotsional – irodaviy ta’sir etib, ularda obro‘ orttira bilishdan iborat qobiliyatdir (garchand o‘qituvchining o‘z fanini mukammal bilishi, sezilarli va xushmuomalaligi asosida qozoniladi). Avtoritar qobiliyat o‘qituvchining rostgo‘yligi, irodaviy uddaburonligi, o‘zini tuta bilishi, farosatlilik, talabchanligi kabi irodaviy xislatlari hamda qator shaxsiy xislatlarga, shu bilan birga o‘quvchilarni ta’lim-tarbiyasida javobgarlikni his etish, uning e’tiqodi, o‘quvchilarga ma’naviy va ma’rifiy e’tiqodni singdira olganligiga ishonchi kabi xislatlarga ham bog‘liqdir.

Kommunikativ qobiliyatlar – bu bolalar bilan muloqotda bo‘lishga, o‘quvchilarga yondashish uchun to‘g‘ri yo‘l topa bilishga, ular bilan pedagogik yuqtai-nazardan maqsadga muvofiq o‘zaro aloqa bog‘lashga pedagogik taktning mavjudligiga qaratilgan qobiliyatdir. Pedagogik takt psixologiyasini o‘rganishda psixolog I.V.Straxov benihoyat katta xissa qo‘shgan. Uning fikricha bunda muhimi o‘quvchilarga ta’sir etishning eng qulay usullarini topa bilish, tarbiyaviy ta’sirni qo‘llashda maqsadga muvofiq pedagogik choralarga e’tibor berish, aniq pedagogik vazifalarni hisobga olish, o‘quvchi shaxsining psixologik xususiyatlari va uning imkoniyatlari hamda mazkur pedagogik holatlarini hisobga olish zarurdir.

Pedagogik xayol – bu kishniing o‘quvchilar shaxsini tarbiyaviy tomondan loyihalashtirishda o‘z ish-harakatlarining natijasini oldindan ko‘ra bilishda namoyon bo‘ladigan qobiliyatdir. Bu qobiliyat o‘qituvchi ma’lum o‘quvchidan

kelgusida kim chiqishini ko‘z oldiga keltirishda, tarbiyalanuvchilarda u yoki bu xildagi xislatlarni o‘tib rivojlanishi oldindan ko‘ra bilishida namoyon bo‘ladi. Bu qobiliyat pedagogik optimizm, tarbiyaning kuchiga o‘quvchilarga bo‘lgan ishonch bilan bog‘liqdir.

Diqqatni taqsimlay olish qobiliyati – bu qobiliyat bir vaqtning o‘zida diqqatni bir qancha faoliyatga qarata olishda namoyon bo‘lib, o‘qituvchi ishida g‘oyat muhim ahamiyatga egadir. Qobiliyatli, tajribali o‘qituvchi o‘zining diqqat-e‘tiborini o‘quv materialini qanday bayon etilishiga, uning mazmuniga, o‘z fikrlarini atroflicha qilib qanday ochib berishga yoki o‘quvchi fikriga baralla qaratadi va shu bilan birga bir vaqtning o‘zida barcha o‘quvchilarni kuzatib, ularni toliqqan-toliqmaganligiga, e‘tiborli yoki e‘tiborsizligiga darsni tushunish-tushunmasligiga ahamiyat berib, o‘quvchilarning intizomini ko‘rsatadi hamda oqibat natijada o‘zining shaxsiy xulq-atvoriga (yurish-turishiga, o‘zini tutishiga, mimika va pantomimikasiga) e‘tibor beradi. Tajribasiz o‘qituvchi, ko‘pincha o‘quv materialini bayon etishga berilib ketib, o‘quvchilarning nima qilayotganliklarini sezmay qoladi va nazoratdan chiqarib qo‘yadi, agar bordiyu, o‘quvchilarni diqqat-e‘tibor bilan kuzatishga harakat qilsa, bunday hollarda o‘z bayonotining izchilligini yo‘qotib qo‘yadi.

Yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan qobiliyatlardan tashqari, o‘qituvchi inson shaxsining maqsad sari intilishi, uddaburonlik, mehnatsevarlik, kamtarlik kabi qator ijobiy xislatlariga ega bo‘lishi lozim.

F oydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Sirozhiddinova I. Rational methods of awakening and stimulation professional and creative abilities of university students //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – T. 7. – №. 7
- 2.Sultonova G.A. Pedagogik mahorat. - T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2005.
- 3.Xoliqov A. Pedagogik mahorat. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2011.
- 4.Ziyomammedov B. Pedagogika . T.: “ Turon-Iqbol”, 2006.

YOSHLAR MA'NAVIYATINI SHAKLLANTIRISHDA BAG'RIKENGLIK MUHIM OMIL

*Kutlikov V. – 2-kurs magistranti
O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti*

Annotatsiya: Mazkur maqola O'zbekistonda millatlararo totuvlik va bag'rikenglikning yoshlar ma'naviyatini shakllantirishdagi muhim o'rniga bag'ishlangan bo'lib, unda yurtimizda istiqomat qilayotgan bir yuz o'ttizdan ortiq millat va elat vakillarining mamlakat kelajagi va barqarorligi yo'ila hamjihatli bilan olib borayotgan ezgu ishlari, buning uchun davlatimiz tomonidan yaratib berilayotgan imkoniyatlar xususida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: millatlararo munosabatlar, millat, elat, xalqlar do'stligi, ma'naviy yuksalish, milliy-ma'naviy qadriyatlar, milliy-madaniy markazlar.

Hozirgi globallashuv jarayonida o'zgarib borayotgan dunyo manzarasi va uning mazmun-mohiyatini chuqur anglash, sodir bo'layotgan siyosiy voqelik va o'zgarishlarni milliy va umuminsoniy manfaatlar asosida tahlil etish, xavf solayotgan tahdidlarning kelib chiqish sabablarini idrok etgan holda ularga qarshi kurashda yurtimizda istiqomat qilayotgan 130 dan ortiq millat va elat vakillarining barchasini safarbar etish mamlakat kelajagi va barqarorlik rivojlanishning muhim omilidir. O'zbekistonda 140 ga yaqin milliy madaniy markazlar faoliyatidagi turli millatlarning o'z ona tili, milliy tarixi, qadriyatlari va an'analarini o'rganish, yoshlarga o'rgatish va takomillashtirish borasida amalga oshirilayotgan ishlar eng muhim jihatlardandir[1]. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev bu xususda, "milliy mustaqilligimizning bosh maqsadi yurtimizdagi har bir insonning izzat-hurmati va qadr-qimmatini joyiga qo'yishdan iboratdir"[2], deb ta'kidladi.

Tinchlik, mustaqillik, taraqqiyot tushunchalari bir-biri bilan mudom yonma-yon. Aynan shu ne'matlar el-yurt farovonligini, uning istiqboli va rivojlanish

bosqichlarini belgilab beradi. Ayni paytda, Prezident Shavkat Mirziyoev Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 2020 yil 23 sentyabrda bo‘lib o‘tgan 75-sessiyasidagi nutqida ta’kidlaganidek, “millatlararo totuvlik va dinlararo bag‘rikenglikni yanada mustahkamlash biz uchun doimiy muhim vazifadir”[3].

O‘zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining yigirma to‘qqiz yilligi nishonlanayotgan bu yil mamlakatimiz uchun ham ichki, ham tashqi siyosatda muhim o‘zgarish va tub burilishlar pallasi bo‘ldi. “Biz qanday tahlikali va suronli davrlarni boshimizdan kechirmaylik, qanday yutuq va natijalarga erishgan bo‘lmaylik, mustaqillik g‘oyasi, istiqlool ruhi bizga doimo tog‘dek tayanch bo‘lmoqda”[4], deyilishi ham ayni haqiqatdir.

Bugungi kunda “mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi inson, uning ehtiyoj va manfaatlarini ta’minlashdan iborat bo‘lgan eng muhim ustuvor vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish”[5] ekanligini O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev o‘zining Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqida ta’kidlagani yurtimizning obro‘-e’tiborini dunyo jamoatchiligi ko‘z o‘ngida keskin oshganining yaqqol namunasi bo‘ldi.

O‘zbekiston erishgan va erishayotgan betimsol yutuqlar, ulkan islohotlar, yangilanishlar, bunyodkorlik ishlari, xalqimizning farovon turmushi, osoyishta hayotimiz, voyaga yetayotgan barkamol avlod – mana shu ulug‘ ne’matlarni in’om etgan istiqlool uchun qanchadan-qancha ajdodlarimiz kurashgan, shahid ketgan. Zero, bu yo‘lda jon fido qilgan bobolarimizning muborak ruhlarini shod etish barchamizning insoniy burchimiz ekan, mustaqilligimizni avaylab-asrash, millatlararo totuvlik, hamjihatlik va ayniqsa o‘zaro munosabatlarni ta’minlashni hamisha dolzarb, deb qarash va har qanday vaziyatda ham bu masalaning yechimini o‘z vaqtida topish lozim. SHuni nazarda tutib, hukumatimiz istiqloolning dastlabki yillaridayoq hamjihatlik, totuvlik va bag‘rikenglik munosabatlarini ta’minlashga harakat qildi. Prezident Shavkat Mirziyoev: “...mamlakatimizda

hukm surayotgan millatlar va fuqarolar totuvligi, o‘zaro hurmat va mehr-oqibat muhitini ko‘z qorachig‘idek saqlash hamda mustahkamlashni o‘zimning ustuvor vazifam, deb hisoblayman”[6.8-9], deb ta’kidlagani ham ayni muddao.

Bugungi kunda O‘zbekistonda mehr-oqibat, hamjihatlik va bag‘rikenglik oliy qadriyat darajasiga ko‘tarilgan. Jamiyatimizda tinchlik-osoyishtalik qaror topgan. El-yurt osoyishtaligi, tinch-totuvligi, mazkur zaminda yashayotgan barcha millat va elat vakillari o‘rtasidagi do‘stlik va hamjihatlik har qanday davlat ravnaqini, taraqqiyoti va dunyodagi obro‘-e’tiborini, eng muhimi, uning kelajagini belgilab beruvchi asosiy omillardan biri bo‘lib kelgan. Darhaqiqat, bizning istiqlol yillarida erishgan eng katta boyligimiz – xalqimizning tinch va osuda hayotidir. Jamiyatimizdagi o‘zaro hurmat, mehr-oqibat va bag‘rikenglik kabi oliyjanob fazilatlar, milliy va umumbashariy qadriyatlarga uyg‘un yashash tamoyili tobora mustahkamlanib borayotgani yurtimizda istiqomat qilayotgan barcha millat va elat vakillari hamda jahon hamjamiyati tomonidan keng e’tirof etilmoqda. SHuning uchun ham, millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglik milliy mafkuramizning asosiy g‘oyalaridan biri hisoblanar ekan, Prezident SH.Mirziyoev ta’kidlaganidek: “Yurtimizda tinchlik va osoyishtalikni, xalqimizning munosib hayot kechirishini ta’minlash borasida bugun oldimizda yanada muhim va dolzarb vazifalar turganini biz har tomonlama chuqur anglaymiz”[7]. Respublikamizning turli millatga mansub, har xil dinga e’tiqod qiluvchi xalqlari o‘rtasidagi do‘stlik, hamjihatlik rishtalarining rivojlanishi, umuman, ijtimoiy-siyosiy barqarorlikning mavjudligi hamda milliy istiqlol g‘oyasi va mafkurasining, huquqiy demokratik fuqarolik jamiyati barpo etish sohasidagi harakatlar O‘zbekistonda jamiyat hayotining barcha jabhalarida tub islohotlar o‘tkazish uchun mustahkam shart-sharoit yaratmoqda. Ana shunday ko‘p sonli millat va elat vakillarining birgalikda, hamkor va hamjihat bo‘lib umr kechirishi natijasida ularning har biri ma’naviy va madaniy jihatdan boyib, o‘zaro munosabatlar ta’sirida ko‘p millatli xalqimizning turmush tarzi yanada yuksalmoqda. SHu bilan birga, O‘zbekiston atalmish jannatmakon yurtning, Prezident SH.Mirziyoev aytganidek: “millati, tili va dinidan

qat'iy nazar, ularning barchasi uchun haqiqiy Vatanga aylanganini alohida ta'kidlash o'rinlidir"[8.449]. Zero, yurtimizda vijdon va e'tiqod erkinligi, turli millat vakillarining huquqlari teng kafolatlanib, diniy bag'rikenglik muhiti tobora mustahkamlanib bormoqda.

Mamlakatimizda etnik o'ziga xosligi, tili, urf-odat va an'alarini har tomonlama rivojlantirish va o'zaro boyitish bo'yicha teng huquq va imkoniyatlarga ega bo'lgan turli millat va elat vakillari yagona oila bo'lib, do'stlik va inoqlikda hayot kechirish barobarida, tinchlik va osoyishtalikni saqlash, Vatanimizni yanada ravnaq toptirish, uning xalqaro maydondagi obro'-e'tiborini yanada oshirish maqsadida barcha sohalarida keng ko'lamli o'zgarishlarni amalga oshirish yo'lida ular o'zlarining fidokorona mehnati bilan munosib hissa qo'shib kelmoqdalar. Yurtimizning qaysi bir hududiga nazar tashlamaylik, barcha joyda ahillik, o'zaro iliqlik munosabat va ahillikning guvohi bo'lamiz.

Istiqlolning dastlabki kunlaridanoq mamlakatimizni rivojlantirishning asosiy tamoyillaridan biri – bu xalqimizning ma'naviy merosini o'rganishni kuchaytirishdan iborat ekanligi ta'kidlab kelinmoqda. SHu maqsadda diniy-ma'rifiy qadriyatlarimizni o'rganish, asrash va himoya qilish, shu asosda yosh avlod qalbi va ongiga ezgu g'oyalarni singdirish borasida ulkan ishlar amalga oshirildi. O'zbekistondagi har bir moddiy va ma'naviy meros namunasini ko'z qorachig'idek asrab-avaylash, qayta tiklash va ta'mirlash bo'yicha qilayotgan bu ishlarni kimgadir namoyish qilish, ko'z-ko'z etish uchun emas, aksincha, kelajakni o'ylab, ongimiz va qalbimiz da'vati bilan amalga oshirilmoqda. Toki, boshlangan olijanob ishlarni munosib davom ettirishga qodir bo'lgan yoshlar ana shu bebaho ma'naviy boylikdan bahramand bo'lsin, shu asosda o'zining kimligi, qanday buyuk zotlarning avlodi ekanini anglab yetsinlar. Darhaqiqat, bugungi O'zbekistonning kuch-qudrati manbai xalqimizning umuminsoniy qadriyatlarga sodiqligidadir. Xalqimiz insoniylik, mehr-oqibat, halollik, oxiratni o'ylab yashash, sahovat va muruvvat, bag'rikenglik singari xalqimizga xos bo'lgan fazilatlarining nozik kurtaklarini asrlar bo'yi avaylab-asrab kelmoqda. O'zbekistonni

yangilashning oliy maqsadi ana shu an'analarni qayta tiklash, ularga yangi mazmun bag'ishlash, zaminimizda tinchlik va farovonlik, madaniyat, vijdon erkinligi va har bir kishini kamol toptirish uchun zarur bo'lgan shart-sharoit yaratishdan iboratdir.

Har qanday mamlakatning taraqqiyoti va dunyodagi obro'-e'tibori, avvalo, shu el-yurtda qaror topgan tinchlik-osoyishtalikka, shu yerda yashayotgan barcha millat va elat vakillarining totuvligiga bog'liq. SHuning uchun ham, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik milliy mafkuramizning asosiy g'oyalaridan biri hisoblanadi. Mustaqillikka erishganimizning dastlabki yillaridanoq yurtimizda turli dinlarga mansub qadriyatlarni asrab-avaylashga, barcha fuqarolarga o'z e'tiqodini amalga oshirish uchun zarur sharoitlarni yaratib berishga, dinlar va millatlararo hamjihatlikni yanada mustahkamlashga, ular o'rtasida qadimiy mushtarak an'analarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 18-moddasida "O'zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo'lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat'iy nazar qonun oldida tengdirlar"[9.9], – deb belgilab qo'yilganligi, ko'pmillatli xalqimiz o'rtasidagi totuvlik va hamjihatlikni yanada mustahkamlash uchun yaratilgan zamindir.

Yurtimizda turli millat va dinlarga mansub kishilar uchun o'z e'tiqodlarini amalga oshirish borasida zarur shart-sharoitlarni yaratib berishga, diniy qadriyatlarni asrab-avaylashga, jamiyatimizda dinlar va millatlararo hamjihatlikni yanada mustahkamlashga va ular o'rtasidagi do'stlikni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratib kelinmoqda. Xususan, Konstitutsiyamizning 31-moddasida belgilab qo'yilganidek, "Hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har bir inson xohlagan dinga e'tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e'tiqod qilmaslik huquqiga ega. Diniy qarashlarni majburan singdirishga yo'l qo'yilmaydi"[10.13].

O'zbekistonda tom ma'noda diniy bag'rikenglikning yuksak an'alariga amal qilinayotgani jahon hamjamiyati tomonidan e'tirof etilmoqda. Zero, bu masala muhokama etilayotgan "O'zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida

milliy g'oyani rivojlantirish kontseptsiyasi" loyihasida ta'kidlanganidek: "dunyoviylik va diniylikning sog'lom muvozanatini ta'minlash, insof, vijdon, diyonat kabi axloqiy qadriyatlarga tayanib yashash va faoliyat yuritishni fuqarolarning dunyoqarashi va xatti-harakatiga singdirish lozimligi ta'kidlagan. Millatlararo totuvlik, o'zaro iliq munosabatlar va diniy bag'rikenglik tamoyillarining yaxshi yo'lga qo'yilganligi, milliy an'ana va qadriyatlarni yanada rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan ezgu ishlar, ko'rsatilayotgan ulkan e'tibor va g'amxo'rliklar, yaratilayotgan barcha imkoniyat va sharoitlar bugungi hayotimizda har qachongidan ko'ra yaqqolroq namoyon bo'lmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Markaziy Osiyo – umumiy uyimiz// O'zbekiston ovozi. 2019. 26 noyabr.
- [2] O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasining 29 yilligi tantanasida qilgan nutqi// <https://parstoday.com/uz/news/uncategorised-i54386>
- [3] O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning BMT Bosh Assambleyasining 75-sessiyasidagi nutqi <http://uza.uz/ru/politics/vystuplenie-prezidenta-respubliki-uzbekistan-Shavkata-mirziye-23-09-2020>.
- [4] O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasining 29 yilligi tantanasida qilgan nutqi// <https://parstoday.com/uz/news/uncategorised-i54386>
- [5] O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqi//XXI ASR, 2017 yil 21 sentyabr.
- [6] Mirziyoev SH. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz//O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishgan tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutq. – Toshkent:O'zbekiston, 2016. –B.8-9.
- [7] O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining yigirma olti yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi// Xalq so'zi, 2017 yil 1sentyabr.
- [8] Mirziyoev SH. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – B.449.
- [9] O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2015. –B.9.

[10] O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2015. –B.13.

O‘ZBEKISTONDA EKOLOGIK TURIZMNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

*Mo‘minov A.Z. – PhD, dotsent,
Nizomiy nomidagi TDPU
“Jahon tarixi” kafedrası
Hasanova M. – Tarix fakulteti
3-bosqich talabasi
Nizomiy nomidagi TDPU*

Annotatsiya. Ushbu maqolada xududlarda ekoturizmni rivojlantirishning imkoniyatlari va ulardan samarali foydalanishning o‘ziga xos xususiyatlariiga to‘xtilib o‘tilgan. Shuningdek, bu sohada ham o‘ziga xos muammolar va qiyinchiliklar bartaraf qilish bo‘yicha takliflar berilgan.

Tayanch so‘zlar: ekologik turizm, Ekologik partiya, ekoturistik resurs, ekologik turlar, turoperatorlik firmalar

Mamlakatimizda turizm sanoati jadallik bilan rivojlanib bormoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasining turizm sohasini jadal rivojlantirishni ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmonida bir qator imkoniyat va yengilliklar belgilab berildiki, bu mamlakatimizni Markaziy Osiyo davlatlari orasida turizm markaziga aylantirishga erishish uchun yetarlicha asos borligini ko‘rsatib bermoqda. Prezidentimiz ta’kidlaganlaridek, “...O‘zbekiston noyob bir mamlakat bo‘lib, uning hududida eng qadimgi tamaddun va madaniyatlar yuzaga kelgan, rivojlangan, o‘z jozibadorligi jihatidan dunyodagi dam olish va sayohatlar uchun eng yaxshi maskanlardan qolishmaydigan ulkan turizm salohiyatiga ega...” mamlakatdir (1).

Respublikamiz xalkaro turizm soxasidagi imkoniyatlarining kattaligi bilan qo‘shni mamlakatlardan tubdan fark qiladi. O‘zbekistonning geografik o‘rni

nixoyatda qulay, ajoyib tabiiy - iqlim sharoitiga egaligi insoniyat madaniy tarakkiyotida xam katta o‘rin tutadi. O‘zbekiston nodir tarixiy arxitektura yodgorliklariga, shirin-shakar mevalar, xilma-xil taomlar, ajoyib milliy an‘ana, urf-odatga ega, xalqi esa mexmondust. Bularning barchasi chet ellik turistlar e‘tiborini tortadi va turistik sayoxatlarga chiqishga undaydi.

Xalkaro turizmni rivojlantirishda O‘zbekistondagi iktisodiy barkarorlik xam muxim o‘rin tutadi. Ta’kidlash joizki 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustivor yo‘nalishi bo‘yicha harakatlar strategiyasining uchinchi, iqtisodiyotni yanada rivojlantirish va liberallashtirish yo‘nalishida xizmat ko‘rsatish soxasining tarkibiy kismi bulgan turizm tarmog‘ini rivojlantirishga alohida e‘tibor berilgan. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida turizm sohasiga to‘talib o‘tib, 86 ta davlat fuqarolariga vizasiz va 57 ta davlat fuqarolariga soddalashtirilgan viza rejimi joriy etilishi natijasida o‘tgan yili yurtimizga 6,7 million nafar xorijiy sayyoh tashrifi, 2016 yilga nisbatan 4,7 million nafarga yoki 3,3 barobar ko‘p ekanligi ta’kidlandi (2).

2020 yil 2 mart kuni qabul qilingan mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarni xalq manfaatlari yo‘lida izchil davom ettirish maqsadida 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustivor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini “Ilm, ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturida ham turizmni iqtisodiyotning strategik tarmog‘iga aylantirish biz uchun ustivor vazifa bo‘lib qolishi alohida to‘xtali o‘tilgan. Hukumat oldidagi eng muhim vazifalardan biri – joriy yilda yurtimizga keladigan turistlar sonini 7,5 millionga yetkazish, katta salohiyatga ega bo‘lgan ziyorat va tibbiyot turizmini ham jadal rivojlantirish zarurligi alohida ko‘rsatib o‘tildi (3). Ma’lumki, qator nufuzli xorijiy ommaviy axborot vositalari 2020 yilda O‘zbekistonni sayohatga albatta borish tavsiya etilgan mamlakatlar qatoriga kiritilishi, yurtimizda turizm sohasidagi imkoniyatlardan unumli foydalanishimiz kerakligini ko‘rmatmoqda.

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda, mamlakatimizda "...ichki, kirish va chiqish turizmini kompleks rivojlantirishning milliy va hududiy dasturlari ishlab chiqilishini muvofiqlashtirish va ularning amalga oshirilishi monitoringi, turizm turlarining keng doirasini jadal rivojlantirish, xalqaro standartlarga muvofiq bo'lgan..." (4) mamlakatimizda ekoturizmni jadal sur'atlarda rivojlantirish mamlakat iqtisodiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekistonda ekoturizmni rivojlantirish xar jixatdan muvofiklashtirilgan kompleks yondashuvni talab qiladi. Bu ishga alokador barcha manfaatli tamonlarni jalb qilish lozim. Shundagina ekoturizmni rivojlantirish jarayonida yuz berishi mumkin bulgan xatoliklarning oldi olinadi va salbiy okibatlariga yul kuyilmaydi. Ayniksa, asosiy faoliyati turizm bulgan, korxona va tashkilotlarga alohida e'tibor berish lozim.

Korxona va tashkilotlarni rivojlantirish davlat va jamiyat tomonidan kullab-kuvvatlanishi zarur. Bu masala, ayniksa, yerdan foydalanish, soliqqa tortish, xo'jalik faoliyatlarini litsenziyalash va ruyxatga olish, chegara muammolarini xal qilishga tegishli. Amaldagi konunchilikdan kelib chiqqan holda ekoturizmni rivojlantirishning bir necha ko'rinishni taklif qilish mumkin:

Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi negizida ekologik turizmni rivojlantirish bo'yicha bo'limni tashkil etish va xududiy faoliyatini yo'lga qo'yish;

ekologik turizmni rivojlantirish va qo'llab-qo'vvatlash markazini tuzish (alohida qo'riqlanadigan tabiiy xududlar, manzillar, ekoturistik tumanlar turizmi tug'risida konunlar yaratish va xk);

ekologik turizm infratuzilmasini yaratish (erkin turistik xududlar, turistik ob'ektlarni barpo qilishga. jalb etilayotgan chet el investitsiyalarini kafolatlash, turizmda shaxsiy tadbirkorlikni qo'llab- quvvatlash to'g'risidagi qonunlarni yaratish va xk).

O'zbekistonda ekologik turizmni rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar mavjud. Jozibali tog'lar va daryolar, go'zal manzarali landshaftlar, an'anaviy turmush tarzi, tarixiy-diniy markazlar ekologik turizm uchun eng zarur omillardir.

O'zbekistonda ekoturizmni rivojlantirish respublikadagi barqaror turizm taraqqiyoti strategiyasining uzviy qismiga aylanishi lozim. Shuni ta'kidlash joizki, sarguzashtli joylar hozircha ekoturistlar uchun unchalik jozibali emas. Shuning uchun asosiy e'tiborni turizmning tabiiy guzallikdan baxra olish imkonini beruvchi shakliga karatish lozim.

O'zbekiston ekoturistik resurs va imkoniyatlarga juda boy. Turoperatorlik firmalari tomonidan "Toshkent-Chorvoq-Toshkent", "Toshkent-Bildirsoy-Chimyon-Toshkent", "Toshkent-Zomin-Toshkent", "Toshkent-Aydarko'l-Toshkent" kabi marshrutlarda o'tkazilgan ekoturlar, cho'l hududlardagi tuyadagi sayr, nafaqat O'zbekiston, balki butun dunyo turistlarining katta e'tibor va e'tiroflariga sazovor bo'lmoqda. Tahlillarga ko'ra, ekoturizm xizmatlarini ko'rsatayotgan turoperatorlik firmalari asosan, Chimyon-Chorvoq rekreatsiya zonasi doirasida dastlaki faoliyat ko'rsatilgan. Yurtimizda keyingi uch yil davomida O'zbekistonning Hisor, Bobotog', Ko'hitangtog' (Surxondaryo), Chaqchar (Qashqadaryo), Nurota (Navoiy-Jizzax), Zarafshon (Samarqand), Turkiston (Jizzax), Oloy (Farg'ona), Qurama, Chotqol (Namangan) tog'lari, Qizilqum cho'lidagi qoldiq tog'lar, Qizilqum cho'li, Orol dengizining qurigan tubi va qoldiq sho'r ko'llar, Ustyurt platosi, Borsa kelmas sho'rxogi, Mingbuloq botig'i, Aydarko'l, Dengizko'l, Amudaryo va Sirdaryo sohilidagi to'qaylar, Muruntov kareri va tabiatning noyob yodgorliklari bo'ylab majmual va mavzuli ekoturlar tashkil etish bo'yicha loyixalar amalga tadbiiq qilinmoqda.

O'zbekiston cho'llari va tekislik hudlarida barxan, dyuna, to'qay, sho'rxok, taqir, quduqlarni, shuningdek mahalliy cho'ponlar yashash tarzini namoyon qiluvchi o'tovlarni tomosha qilishga qaratilgan tuya sayrini tashkil etish katta imkoniyatlarga ega. Katta Chimyon, Zomin, Chotqol, Ko'ksuv, Piskom, Turkiston, Hisor, Zarafshon, Oloy, Qurama, Nurota tog'larida piyoda, trekking turlarini hamda alpinizmni tashkil etishga tabiiy geografik shart-sharoit mavjud. Shuningdek, tog'lardan oqib tushuvchi ko'plab serostona va sharqiroq daryo va soylar (Ugam, Chotqol, Piskom, Ko'ksuv, To'polondaryo, Shoximardon, Sangzor,

Zarafshon va h.k.)larda rafting turizmini rivojlantirish imkoniyatlari katta. Ilmiy tadqiqot muassasalari va mutaxassislarning ma'lumotlariga ko'ra, bugungi kunda ekoturizmning rivojlanish yo'nalishlari va istiqbollari tabiat qonuniyatlari va geotizimlar barqarorligi bilan bog'liq holda shakllanmoqda.

Mamlakatda ekoturizmni rivojlantirishga davlat miqyosida e'tibor berilishini yana bir jihati, 2019 yil 8 yanvarda "Ekologik harakat"ni mustaqil Ekologik partiyaga aynalanishi, mamlakatda ekoturizmni rivojlantirish bo'yicha ishlar yana bir pog'onaga ko'tarilganligi ko'rsatdi. Ekologik partiya yosh bo'lishiga qaramay qisqa muddat ichida xududlarda amaliy ishlar olib borish orqali katta natijalarga erishmoqda. Jumladan, Qizilqum cho'lida to'rta yurtali lagerlar mavjud bo'lib, ularda vaqtni juda mazmunli o'tkazish mumkin. Suv bo'yida piknik uyushtirish, Aydarko'lda katerda sayohat qilish, teleskop orqali yulduzlarni kuzatish, gulxan atrofida qo'shiq aytish, jipda qizilqum bo'ylab sayohat, tuyalarga minish va sayr qilish va yana bir qancha qiziqarli mashg'ulotlar bilan shug'ullanish shug'ullanish yo'lga qo'yilgan.

Ekologik turlar alohida tur yoki aralash tipdagi tur sifatida olib borilishi mumkin. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, aralash tipidagi turlar, madaniy turizm va ekoturizm birgalikda, umumiy hajmda 15-23% ni tashkil etadi. Misol uchun turistlar Toshkentga kelgach 1 kunga Ugom-Chotqol tabiiy milliy parki borishlari mumkin. Keyin mashhur 3 tarixiy shahar –Samarqand, Buxoro, Xiva-bo'ylab o'z sayohatlarini davom ettirishlari mumkin. Bir shahardan ikkinchi shaharga borish paytida qishloqlar va o'tovli lagerlarga kirib o'tishlari mumkin.

Hozirgi kunda ekoturizm birmuncha yangi ko'rinishdir. Uni ommalashtirish kerak. Birinchi navbatda ekoturizm nafaqat iqtisodiyotga balki mahalliy aholi uchun ham foydali ekanligini, shuningdek ekoturizm tabiatni saqlashning eng oqilona yo'li ekanligi haqida tushuntirish ishlarini olib borish kerak. O'sha hududda yashovchi aholini shu sohada ishlashga jalb qilish lozim ya'ni ular mutaxassis kadr sifatida ish olib borishlari lozim. Ekoturizmni rivojlantirish maqsadida fuqarolarda ekologik madaniyatni, ta'lim-tarbiyani shakllantirish talab

etiladi. Ayni paytda ekoturizm va unga tegishli tashkilotlar to'g'risida to'laqonli ma'lumot beraoladigan axborot resurslarini yaratish va takomillashtirish lozim. Shu bilan birgalikda shahar tashqarisida joylashgan kichik mehmonxonalar tashkil etish tartibini soddalashtirish kerak. Va asosiysi, bu yerda turizmning rivojlanishi tabiatga zarar yetkazmasligiga, keluvchi kapital urf-odatlar va asosiy elementlarning yo'qolib ketishiga olib kelmasligini nazorat qilish talab etiladi.

O'zbekistonda ekologik turizmni hududiy rivojlantirish - iqtisodiy jihatdan jamiyatga naf keltirishi bilan birga, insonlarning uzoq umr ko'rishi, shuningdek, kelgusi avlodlarga ozod va obod, hur Vatan meros bo'lib qolishini ta'minlashda muhim omildir. Turizmning rivojlanishi mamlakatimiz iqtisodiyoti, madaniyatining yanada yuksalishida, tabiatining diqqatga sazovor joylari, tarixiy yodgorliklari va milliy an'analarni asrab-avaylash borasida millatning yanada hamjihatligini qo'llab-quvvatlash hamda iqtisodiyotini yanada taraqqiy ettirishda muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, "O'zbekiston Respublikasining turizm sohasini jadal rivojlantirishni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida". Xalq so'zi, 2016 yil 7 dekabr, № 242 (6677).

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. Xalq so'zi, 2020 yil 25 yanvar.

2020 yil 2 mart kuni qabul qilingan mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarni xalq manfaatlari yo'lida izchil davom ettirish maqsadida 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi. Xalq so'zi, 2020 yil 3 mart.

"O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-2666-sonli Qarori, T; 2016 yil 2 dekabr.

USING DRAMA ACTIVITIES

*Sobirov Q.S. – PhD,
Khorezm Regional Teacher Training
National Center on New Methods,*

Abstract. This article is about advantages of using drama and drama activities for language learning, which encourages children to speak and gives them the chance to communicate, even with limited language, using non-verbal communication, such as body movements and facial expressions.

Key words: drama, drama activities, communication, body movements, facial expressions.

Using drama and drama activities has clear advantages for language learning. It encourages children to speak and gives them the chance to communicate, even with limited language, using non-verbal communication, such as body movements and facial expressions. There are also a number of other factors which make drama a very powerful tool in the language classroom. Try thinking about the ways in which reading a dialogue aloud from a textbook is different from acting out that same dialogue. You will find that the list is a long one. This is because drama involves children at many levels, through their bodies, minds, emotions, language, and social interaction. Some of the areas where I feel drama is very useful to language learners and teachers are outlined below.

Motivation

Dramatizing a text is very motivating and it's fun. In addition, the same activity can be done at different levels at the same time, which means that all the children can do it successfully. The end product, the performance, is clear and so children feel safe, and have a goal to work towards (even though this may not coincide with their teacher's aims). Children are motivated if they know that one or two groups will be asked to show what they have done, or if they are being videoed or putting on a public performance.

Familiar activities

Dramatizing is part of children's lives from an early age: children act out scenes and stories from the age of about three or four. They play at being adults in situations, like shopping and visiting the doctor, which are part of their lives. Many of these day-to-day situations are predictable. Children try out different roles in make-believe play.

They rehearse the language and the ‘script’ of the situation and experience the emotions involved, knowing that they can switch back to reality whenever they want to. Such pretend play prepares children for the real-life situations they will meet later on: it is a rehearsal of the real thing. Make-believe encourages their creativity and develops their imagination, and at the same time gives them the opportunity to use language that is outside their daily needs. Language teachers can use this natural desire to act out situations. You can ask them to be Little Red Riding Hood, Aladdin’s Magic Carpet, or a bank robber and then use all the language that grows out of that personality or role.

Confidence

By taking on a role, children can escape from their everyday identity and lose their inhibitions. This is useful with children who are shy about speaking English, or don’t like joining in group activities. If you give them a special role it encourages them to be that character and abandon their shyness or embarrassment. This is especially true when you use puppets and masks. The teacher can use roles to encourage children who would otherwise hold back, and control children who dominate the weaker ones.

Group dynamics

Children often work in groups or pairs when dramatizing. This group work may be very structured, where children reproduce a model, or it may mean children taking responsibility for their own work. Children have to make decisions as a group, listen to each other, and value each other’s suggestions. They have to co-operate to achieve their aims, find ways of settling their differences, and use the strengths of each member of the group.

Different learning styles

Dramatizing appeals to all kinds of learners. We receive and process information in different ways, the main ones are through sight, hearing, and our physical bodies. One of these channels tends to be dominant in each of us. If we receive new information through this channel, it is easier for us to understand and

use; if it is presented through a weaker channel, we tend to find the ideas more difficult.

When children dramatize they use all the channels, and each child will draw on the one that suits them best. This means they will all be actively involved in the activity and the language will 'enter' through the channel most appropriate for them.

Language personalization

Dramatizing allows children to add an emotion or personality to a text that they have read or listened to. Take any word, sentence, or short dialogue (two to four lines) and ask the children to practice saying it 'in character'. It is surprising how the meaning of something as simple as 'What's your name?' can be changed according to how and where you say it. Think about how a policeman asks a robber and how Father Christmas asks a hopeful child this same question. By interpreting the words, the children make them their own. This also makes language memorable.

Language in context

In the classroom, we often expose children to small bits of language such as individual words, rather than whole phrases or 'chunks'. When speaking, children are not often asked to combine the different structures they are learning. Drama is an ideal way to encourage children to guess the meaning of unknown language in a context which often makes meaning clear. Similarly, children will need to use a mixture of language structures and functions if they are to communicate successfully.

Cross-curricular content

When using drama your aims can be more than linguistic. You can use topics from other subjects: the children can act out scenes from history, or the life cycle of a frog. You can work on ideas and issues that run through the curriculum, such as sexism, respect for the environment, and road safety. Important messages can be conveyed and explored through sketches and role play. Drama can also be used to

introduce the culture of the new language, through stories and customs, and with a context for working on different kinds of behaviour.

The pace of a lesson

Drama can add a change of pace or mood to the classroom. Dramatizing is learner-centred so that you can use it to contrast with the more teacher-centred parts of your lesson. It is active and so you can use it to make a class more lively after quieter or individual work. Practical advice on using dramatization in the classroom

Choose the right activity

When you plan a drama activity you need to know your aim. There are activities for accuracy and fluency work, and others that practice language skills. Your aim may be to revise and practice language from previous lessons, or it may be to change the pace of the lesson.

The children's age affects the kind of activity you plan. Younger children find it more difficult to work in groups and so whole-class activities, or much guided activities, are better for them. Older children may work better in smaller groups, though this depends on the style of teaching they are used to. They may take more initiative, contributing their own ideas about characters and situations, and if they have been attending English classes for some time, will perhaps only need the teacher to help with language. The more dramatizations the children do, and the more they reflect on what they have done, the better they will become at it.

Start small

Not all children are good at acting, especially if drama is not part of their first language curriculum. Introduce drama into your classroom in small steps. Start with easy, guided activities, such as 'Mime a monster', and move on to less controlled activities, such as the plays, as the children gain confidence. You may be surprised that you need to teach them simple things like stretching out their arms, taking big and small steps, and using their faces and whole bodies to show emotion. 'Total Physical Response' activities are an excellent way into dramatization: the children respond to language with their bodies, a first step to miming and acting.

Children often don't realize that they can say things in different ways: simply asking them to say words or sentences loudly, quietly, angrily, or sadly can be a good way for them to explore the power of their voices. The children need to see that you are enthusiastic about dramatizing and enjoy doing the activities you propose. You serve as a model, and encourage them to be active in the classroom.

Organize the classroom

The children stand up in most of the activities, and usually the space at the front of the classroom is enough. If the children stand in a circle or work in groups you need more space: push the tables and chairs to the edge of the classroom, or take the children to the gym.

If you use drama activities often, train your children to move the tables and chairs quietly to one side. Give each child one thing to move and practice a few times: make it a competition, they should be as fast and as quiet as possible! If you have real space problems, puppets may be a solution.

Give feedback

You are not training professional actors and actresses but giving children an enjoyable way of practicing and using their English. You need to give feedback on what the children have done, not only the end product and language, but also the process that they went through, the way they co-operated with each other, and how they came to decisions. Find something positive to comment on. There will be areas of the children's work that can be improved and this should be part of your feedback to them. While the children are doing the activity, watch and listen to them, try not to interfere, and take notes on what you are observing. The process is your main aim, but the children will see the 'performance' as the most important part of the lesson. You need to value their performances. When they have finished, you can ask some groups to show their work and then give them feedback. There are many ways of doing this: you could prepare a feedback sheet for them to do and use this. If constructive feedback becomes a regular part of dramatization

activities, the children will gradually improve their dramatizing abilities and their language.

Used literature

Schaffner M.G. Drama language and learning. National Association for Drama in Education Papers NS-1984

Holden, S. Drama in language teaching. London: Longman-1981

Long, M. H. and Porter P.A..Groupwork, Interlanguage talk and second language acquisition. TESOL-1985. 19,2,207-28.

Slade P. Child drama. London: University of London Press-1954

Way B. Development through drama. London: Longman-1967

BO‘LAJAK PEDAGOG KADRLAR ONGIDA AKADEMIK ERKINLIK G‘OYASINI SHAKLLANTIRISH-BUGUNGI KUNDA GANADAGI UNIVERSITETLARI MISOLIDA.

*Xudayberganov Sh. – mustaqil tadqiqotchi,
UrDU Pedagogika fakulteti
“Maktabgacha ta’lim metodikasi”
kafedrasi o‘qituvchisi*

Annotatsiya. Akademik erkinlik konsepsiyasi bo‘yicha turli xil fikrlar mavjud. Bu tushuncha ko‘p qirrali va odamlar orasida turli xil ma’nolar bilan ta’riflanadi. Universitet tashqarisidagi ba’zi odamlar akademik erkinlikni shubha darajasida ko‘rishadi. O‘shishni rag‘batlantirish uchun bilim va uni tarqatish, akademik erkinlik chegaralarini kengaytirish va korrupsion holatlarni oldini olish kerak. Bu jarayon akademik erkinlik chegaralarini o‘rganishga intiladiva bu jarayonda turl xil savollar paydo bo‘ladi. Shulardan biri: amaliyotchi talabalar duch keladigan turli cheklovlarva konsepsiyani bugungi kunda qanday qilib dolzarb qilish kerak.

Kalitso‘zlar: Akademik erkinlik, akademik halollik, akademik erkinlikni tadbiq qilish bosqichlari, talaba erkinligi.

Universitetning konsepsiyasi universitetlar sub’ekt bo‘lishi kerakva tanqidiy fikrlash masalasida hech qanday tashqi hokimiyat masalalariga jiddiy aralashmasligi kerak degan qonuniylashtirilgan g‘oyadir.

Ko‘pchilik mamlakatlar shu jumladan Afrikadagi universitetlar faoliyatida avtonomiya va akademik erkinlik, odatda, optimallashtirish uchun ajralmas deb tan olingan. Afrika universitetlari assotsiatsiyasi yana shuni ta’kidladiki, universitetlarining turli manfaatdor tomonlari hukumatlar oldida javobgardirlar. Agar ular o‘zlarining tarixiy missiyasini bajara olsalar, kelajakda institutsional avtonomiyaning o‘lchovi juda muhimligini yaxshi anglaganlar.

Turli oliy o‘quv yurtlarida ham ilmiy-tadqiqot va o‘qitishni aniqlashga qodir standartlarni belgilash va akademiklar faoliyatini baholash va boshqarishda maqsadlar ustuvorligi ta’minlangan. Universitetlarda haqiqatga intilish, intellektual yaxlitlik va ma’suliyatning asosiy tamoyillariga rioya qilishni talab qiladi. Boshqa qabul qilingan erkinliklar singari, akademik erkinlik ham shaxslardan, hokimiyatdan va hukumatdan olimning ishiga cheklovsiz ruxsat berish, balki ushbu erkinlikka har qanday aralashishni oldini olishni talab qiladi. Bundan tashqari, akademik erkinlik jamiyatda yaratilgan, tarbiyalangan va erkin almashinadigan yangi g‘oyalar bo‘lishi mumkin bo‘lgan sharoitlarni ta’minlaydi.

Akademik erkinlikning chegaralari. Akademik erkinlik oddiy tushuncha emas. Amerika Universitet professorlari assotsiatsiyasi tadqiqotchilar va olimlarni hokimiyatlavozimidagilardan himoya qilish uchun umumiy kelishuvni qo‘llab quvvatlaydi. Akademik erkinlikning mazmuni hech qachon aniq bo‘lmagan, chunki u juda ko‘p ma’nolarni o‘z ichiga oladi va turli tarixiy sharoitlarda va hokimiyat munosabatlarida turlicha rivojlangan.

Akademik erkinlik-akademik hamjamiyat a’zolarining alohida yoki jamoaviy erkinligi sifatida tadqiqot, o‘rganish muhokamasi, hujjatlashtirish orqali bilimlarni izlash, rivojlantirish va uzatish, ishlab chiqarish, yaratish, o‘qitish, ma’ruza va

yozish. Akademik erkinlik universitet avtonomiyasi, idoraviy o'zini-o'zi boshqarish va xizmat muddatini o'z ichiga olgan bir qator akademik siyosat bilan bog'langan.

Universitet ozmi-ko'pmi oliy o'quv yurti ekanligi haqidagi da'voni tasdiqlash uchun **“akademik erkinlik”** so'zidan foydalangan. Akademik erkinlik jamiyatga, mamlakatga hurmat va sadoqatsizlikni o'rganish jarayonida xizmat qilishni nazarda tutadi. Universitet aniq ma'lumotlarga ega. Universitetdagi ma'lumotlarni qo'llab-quvvatlagan holda akademik erkinlikning hozirgi vaqtdagi dolzarbligi, jamiyatning shu tushuncha bilan bog'liq ehtiyojlarini to'ldirish har bir jamiyat a'zosining huquqlari doirasiga kiradi. Akademik erkinlik-universitetning intellektual erkinligi hamma joyda universitetga xizmat ko'rsatish bilan to'liq mos keladi. Universitet jamiyatda yashovchilarni fikrlaydigan va xizmat qiladigan qismidir va doimo shunday bo'lib qolishi kerak.

Akademik erkinlik turlari-akademik erkinlikning ikki xil turi aniqlangan. Bular individual(shaxsiy) va institutsional akademik erkinlikdir.

Shaxsiy akademik erkinlik. Bu erkinlik shaxsning individual professional akademik erkinligini himoya qiladi. Shaxsning akademik erkinligining umumiy ifodasi Amerika assotsiatsiyasi tomonidan “1940-yilda akademik erkinlik va xizmat muddati to'g'risidagi tamoyillar bayonoti”ga kiritilgan. Aksariyat hollarda, individual akademik erkinlik akademik an'ananing bir qismidir.

Shaxsiy akademik erkinlik-bu professor-o'qituvchilar va universitet ma'muriyati o'rtasidagi munosabatlar.

Boshqa tomondan, universitet rahbariyati professor-o'qituvchilar tomonidan o'qitish va ilmiy tadqiqotlarga minimal nazoratni ta'minlaydi, bundan tashqari professor-o'qituvchilarning lavozimga ko'tarilishi, xizmat muddati yoki ish haqi oshishi kabi yuzaga chiquvchi muammolar bilan baholanadi. Haqiqatdan ham, fakultet o'z ishini malakali va professional tarzda bajarishiga ishoniladi. Har bir professor malakali va bir qator ilmiy nashrlarni ishlab chiqarish, o'z darslarini kutib olish va dars berish uchun javobgardir. Yana fakultet o'z darsliklarini tanlaydi. Kurslar uchun o'quv rejasi kafedra professor-o'qituvchilaridan tashkil

topgan qo'mitaning o'quv rejasi bilan belgilanadi. Bu jarayonga professor yoki ma'murning layoqatsiz qarashi juda noo'rin hisoblanadi.

Fakultet o'qituvchilari orasida o'qitish usullarini muhokama qilish ko'pincha qiyin, chunki hech bir o'qituvchi boshqasini tanqid qilishni, aybdor qilishni hoxlamaydi. Boshqa nuqtai nazardan, professor-o'qituvchilar barcha akademik qoidalar va qoidalarni belgilashda, yangi professor-o'qituvchilar xizmat muddatlarini berishda shuningdek tanlashda faol ishtirokchilardir. Birinchi darajali qarorlar ya'ni tayinlash va lavozimga ko'tarish, qabul qilish, kafedra kengashlaridan foydalanish ilmiy kengash tomonidan amalga oshiriladi. Ma'muriyat jabrlangan professor-o'qituvchilarning ko'pchiligini qo'llab-quvvatlaydi. Professorlar sanoat uslubidagi jamoada individual ravishda ishlaydi, shuning uchun ular bir-biri bilan mos keladimi yoki yo'qmi muhim emas.

Institutsional akademik erkinlik. Institutsional akademik erkinlik universitetlarni hukumat aralashuvidan himoya qiladi, bu huquq universitetlarga tegishli alohida fakultet emas, balki olimlar jamoasi. Shuningdek, u universitetning o'ziga fakultet tanlashni, talabalar tanlashni, shuningdek, har bir sinf yoki darajadagi o'quv dasturining mazmuni kabi o'quv dasturidagi masalalarni o'z zimmasiga oladi. Shuni ta'kidlash kerakki, institutsional akademik erkinlik g'ayrioddiy qarashlarga ega bo'lgan individual professorlarni universitet ma'muriyati tomonidan ishdan bo'shatishda ularni himoya qilmaydi. Biroq, bu professorlarni siyosatchilar tomonidan ishdan bo'shatishdan himoya qiladi. Universitetda kafedralar va ilmiy kengashda institutsional akademik erkinlikka tayangan holda professor-o'qituvchilarni tanlash huquqi, yordamchi xodimlar va talabalarni qabul qilish jarayonlari, o'quv rejasidagi masalalar, shuningdek, talabalarga o'tiladigan kurslarning mazmuni o'zaro kelishiladi.

Talabalar erkinligi. Akademik erkinlikning asosiy turi talabalarga tegishli. Bu turida talabalarning akademik erkinligi masalalari muhokama qilinadi. Bularga misol tariqasida talabaning sinfda taqdim etilgan ma'lumotlar va qarashlardan "asoslangan istisno" olish huquqini taqdim qilish mumkin. Shuni ta'kidlash

kerakki, ko‘pincha talabalar, o‘qituvchilar va muassasalarning akademik erkinligiga to‘qnash keladi.

Akademik erkinlik va institutsional avtonomiyaga cheklovlar

Yaqin o‘tmishda akademik erkinlik bir qancha to‘siqlar va davom etayotgan jarayonlar bilan bog‘liq edi. Bularga oliy ta‘lim muassasalaridagi moliyaviy resurslar, akademiklarni haddan tashqari yuklaydigan byurokratik to‘siqlari, ma‘muriy vazifalar va ichki boshqaruv bilan bog‘liq muammolar kiradi.

Ayniqsa, Ganadagi davlat universitetlari oliy ta‘lim sohalaridagi ta‘limni rivojlantirish va akademik erkinlikkayetarli davlat moliyasining yo‘qligi oliy ta‘lim olish uchun asosiy to‘siqdir. Darhaqiqat, bilim ishlab chiqarish, omon qolish haqida tashvishlanish to‘grisida juda yomonbepul so‘rovlar o‘tkaziladi.

Akademik erkinlik va institutsional avtonomiyaga putur yetkazadigan yana bir jiddiy to‘siq byurokratik muammolarning mavjudligidir. Masalan, Gana oliy o‘quv yurtlari turli xil qonun hujjatlariga muvofiq huquqiy avtonomdir. Parlament ularni tashkil qiladi. Ushbu avtonomiya milliy javobgarlik tizimlari doirasida tuzilganbirinchi navbatda universitetlar va davlat yoki jamiyat o‘rtasidagi ishonchni rivojlantirishga qaratilgan. Bularning barchasi rasmiy qonunchilikda belgilangan.

Ganadagi turli oliy ta‘lim muassasalariga kirish uchun minimal talablar.

Universitetlarda taklif etilayotgan Iqtisodiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash va malakali ishchi kuchi bilan ta‘minlash uchun dasturlar oliy ta‘lim muassasasining hozirgi boshqaruviga tahdid solmoqda. Jamiyatning Bu taraflama taxminlariga ko‘ra, Ganadagi davlat universitetlariga kunduzgi kurslarni joriy qilish yoki to‘lov olish taqiqlanadi. Chunki bunday siyosat hukumat tomonidan ma‘qullanishi kerak va hokimiyatdagi aksariyat siyosatchilar uchun bu nomaqbul siyosiy qaror. Universitetlarga bozorga asoslangan dasturlarni kiritish uchun ushbu yangi dasturlarni joriy etish, talablarga javoblar kurslarni diversifikatsiya qilish kerak edi.

Shunisi e'tiborga loyiqki, akademik erkinlik tushunchasi oliy ta'lim muassasalari xodimlariga hurmat-ehtirom uyg'otadi. Xodimlar o'zlarini topadigan jamiyatda teng huquqli. Shuning uchun universitet xodimlari bilimlarni tarqatuvchilar timsoli sifatida qabul qilinadi. Jamoat xizmatining vazifasi jamiyat a'zolarining kutishidir.

Departament boshliqlari va vakolatli shaxslarni nashr etish yoki yo'q qilish ham yangilik va ijodkorlikni susaytiradi, nashrga olib kelmasligi mumkin bo'lgan tavakkalchilikni talab qiladi. Shunday qilib, fakultetodob va jamiyat me'yorlari o'rtasidagi ehtiyotkor munosabatlarda yaxshi qobiliyatga ega bo'lishi kerak.

Oliy ta'lim muassasalarida akademik erkinlikdan foydalanish so'z erkinligini ta'minlaydi. Fuqarolik normalariqanchalik befarq ko'rinishidan qat'i nazartalabalarni o'qitishda ham, tadqiqot olib borishda ham g'oyalar yoki e'tiqodlarni ifodalashda ham mavzu keng qo'llanilishi kutilmoqda.

Universitet va uning xodimlari, agar shunday bo'lsa, shaxs yoki siyosiy masala bo'yicha tushunarli yoki shov-shuvli bayonotlar qilgan deb hisoblangan sanktsiyalarga duch kelishi mumkin. Shu munosabat bilan, ular har doim aniq bo'lishga majburdirlar va vazmin bo'lishlari, hurmat ko'rsatishlari kerak. Boshqalarning fikrini hisobga olishi kerak va ular muassasa nomidan gapirmayotganliklarini ko'rsatish uchun barcha sa'y-harakatlarini qilishlari kerak.

Gana davlat universitetlarida oliy fakultet tarkibiga rahbarlarni tayinlash mustaqil qidiruv qo'mitalari orqali amalga oshiriladi. Prezident avvalgidek Ganadagi biron bir davlat universitetining rektori emas. Biroq, akademik hamjamiyat ko'pincha akademik erkinlik va avtonomiya bilan bog'liq ba'zi tashvishlarni keltirib chiqaradi.

Ilmiy muassasalar ko'pincha vazirlik davlat idoralari tomonidan belgilanadigan normativ hujjatlar qoidalariga rioya qilishni talab qiladigan vaziyatdan norozilar. Ta'lim vazirligi ham shunday deb hisoblaydi.

Bu muqobil variantlar modernizatsiya qilish belgilaridir. Shuningdek, Gana universitetlari o'qituvchilari uyushmalari akademik birlashmalarni jonlantirish kabi

zaruratlar mavjudligini ta'kidlaydi. Davlat universitet ma'murlari uyushmasi va boshqalar akademik erkinlik va jamoat javobgarligi o'rtasidagi munosabatlarda universitet boshqaruvini jalb qilish va bundan tashqari, maqbul mehnat sharoitlariga ehtiyoj borligini ta'kidlaydi. Tadqiqot manfaatlari va kun tartibiga intilish agentliklari maslahatlar va moliyalashtirishga tayanishdan ko'ra, ilmiy-tadqiqot faoliyati yiliga amalga oshirilishi kerak.

Akademik erkinlikning asosiy sharti bo'lgan shanbalik ta'til aslini saqlab qolish uchun berilishi kerak. Bunday ilmiy-tadqiqot ishlab chiqarishga daromad keltiradigan korxonalar bilan shug'ullanish uchun berilgan ta'tillar moddiy jihatdan mahrum bo'lgan professor-o'qituvchilar o'z imkoniyatlaridan foydalanishni zarur deb topadigan holatlarning oldini oladi. Nihoyat, akademiklar odob va jamiyat me'yorlari o'rtasida chegara chizishlari kerak. Bu shuni anglatadiki, akademiklarkasbiy etikadan xabardor bo'lishi va har qanday kasb kabi tashkilotning axloq kodeksi bilan bog'liq bo'lishi kerak.

Universitetlarning boshqa institutlardan o'ziga xosligi akademik erkinlikdan kelib chiqadi. Universitetlarda professor-o'qituvchilar tomonidan akademik erkinlik professor-o'qituvchilarga boshqalarning qarashlariga bag'rikeng bo'lish, o'zaro baholash jarayoni orqali tanqid qilish va ularni qabul qilish imkonini beradi.

Ya'ni, akademik erkinlik fakultetga boshqalarning ishlariga va ularning qarashlariga individual hurmat tarzida singdiriladi.

Bu tadqiqot natijalarining erkin tarqalishiga olib keldi. Ko'tarilgan idrok muammolariga qaramay, konsepsiya hali ham dolzarb bo'lib, bilimlar jamiyatining o'sishi uchun mustahkamlandi.

Hukumat oliy ta'limni moliyalashtirishda davom etar ekan, hukumatning ilmiy muassasalarga aralashuvi ularni bo'g'ib qo'yishi mumkinligini tan olgan holda, mutlaqo institutsional avtonomiya ham mumkin emas. Resurslarni samarali boshqarish zaruriyati bundan keyin ham institutlar xarajatlarni kamaytirishga va kamroq mablag' bilan ko'proq ishlashga chaqirilmoqda. Hukumat

agentliklaridavlat va xususiy oliy ta'lim muassasalariga tegishli yo'nalishlar orqali umumiy yo'nalish berishni davom ettirmoqda.

Akademik erkinlikka mablag' yetishmasligi, akademiklar va talabalar uchun og'ir ma'muriy vazifalar tufayli davlat moliyasiga haddan tashqari qaramlik tahdid solayotgan bo'lsa-da, byurokratiya va davlat universitetlarida akademiklar Kanada demokratiya va qonun ustuvorligi kontekstini hisobga olgan holda, Kanada norozilik bildirish erkinligidan foydalanishi mumkinligini ta'kidlab kelmoqda.

Xulosa qilib aytish mumkinki, akademik erkinlikning yuragi o'qituvchilar, talabalar huquqlarini himoya qilishdir va tadqiqotchilar o'z g'oyalarini intellektual halollik bilan qo'rqmasdan bayon qilishlari kerak. Gana davlat universitetlari akademik erkinlik amaliyotini rasman tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rostan, M. (2010). Challenges to Academic freedom, Some Empirical Evidence. *European Review*, Vol. 18. Cambridge University Press.
2. Downs, D. A. (2009). *Academic Freedom: what it is, what it isn't and How to tell the Difference*. The John William Pope Centre for Higher Education Policy.
3. <http://www.iiste.org/conference/upcoming-conferences-call-for-paper/>
4. www.google.uz

ETIM VA OTA-ONA QARAMOG'IDAN MAHRUM BO'LGAN BOLALARNING JAMIYATDAGI O'RNI

***Safixodjaeva N.N. – 1-bosqich tayanch doktoranti
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti***

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi mehribonlik uylarida yashayotgan, yoki qarindoshlari bilan katta bo'layotgan yetim bolalar hayoti va yashash sharoitini tahlil etish maqsadi qo'yilgan. Ushbu mavzuni to'liq va ochiqroq tasvirlash va yetim bolalar sonini kamaytirish uchun mazkur

maqolaning tahlil etilishi katta ahamiyatga ega buladi, ularga biroz bo'lsada baxt ulashishdek savobli ishlar amalga oshiriladi, deyish mumkin.

Kalit so'zlar: Yetim bolalar, mehribonlik uyi, baxt, ota-ona, ishonch, muammolar, ilmsizlik, mas'uliyat, asrab olish, majburiy ishlatish, mehrsizlik, davlat ko'magi, voyaga yetmagan qizlar, zo'ravonlik, himoya.

Dunyo mamlakatlarida yetim-esir bolalar va ota-onasi qarovidan hamda oila muhitidan mahrum bo'lgan farzandlar uchun maxsus davlat internati tamoyilidagi ta'lim-tarbiya muassasalari mavjud bo'lib, ularning faoliyati davlat nazoratiga olingan edi. Ularning ijtimoiy-siyosiy mavqeini mustahkamlash masalasiga, ayniqsa, ular hayotida nodavlat notijorat tashkilotlarining o'rni va ularning bozor iqtisodiyotining o'zgaruvchan talablariga tez moslashishi, bolalar uylari ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan ham, ma'naviy-ma'rifiy jihatdan ham, ta'lim-tarbiya tizimining yo'nalish va tamoyillari jihatidan ham, xo'jaligining ta'minoti jihatidan ham, tibbiy xizmat ko'rsatish masalalari bo'yicha ham davlat tomonidan ta'minlanib kedindi. Qolaversa, ularning barcha huquqlari maxsus qonunlar orqali kafolatlangan edi. Bolalar uylarini tashkil qilish, mavjudlarini qayta tashkil etish yoki tugatish, ularning mustaqil yuridik shaxs sifatida tan olinishi, yetim-esirlarga mehr-muruvvat, mehr-nafqat, mehr-oqibat, insonparvarlikning alohida o'rni masalalari ilmiy-nazariy jihatdan tadqiq etilishi muhim ekanligi nazarda tutilib, hozirgi kunda mehribonlik uylari faoliyatini takomillashtirish, xo'jalik yuritish, ularning ijtimoiy faolligini yanada oshirish, bu jarayonda uchraydigan muammolar sabablarini o'rganish yuzasidan keng ko'lamli tadqiqot ishlari olib borish taqozo etilmoqda.

Globalashuv va zamon talabi bilan bugungi kunga kelib, yetim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni tarbiyalashning tubdan yangilangan tizimini joriy etish, ularning barkamol avlod sifatida shakllanishi hamda ijtimoiy moslashuvini ta'minlash uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, shuningdek, yetim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash masalalari bo'yicha keng jamoatchilik bilan

o'tkazilgan muhokama natijalari ijrosini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 9 avgustda "Etim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni tarbiyalashning tubdan yangilangan tizimini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5215-son qarori³⁶ qabul qilindi. Unga ko'ra, Vazirlar Mahkamasi, Xalq ta'limi vazirligi, Sog'liqni saqlash vazirligi va Milliy gvardiyaning "Mehribonlik" uylari, Bolalar shaharchalari, oilaviy bolalar uylari va Sog'liqni saqlash vazirligi tizimining Bolalar uylarini Milliy gvardiyaga birlashtirish to'g'risida gi taklifiga rozilik berildi.

Milliy gvardiya "SOS – O'zbekiston bolalar mahallalari" uyushmasining bolalar mahallalari bilan hamkorlik o'rnatishi belgilab qo'yildi. SHuningdek, Milliy gvardiyaga o'quv-tarbiya muassasalarining tarbiyalanuvchilarini ota-onasi yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslarga qaytarish, vasiy yoki homiy tayinlash, farzandlikka berish va joylashtirishning boshqa shakllarini qo'llash choralarini ko'rish; yetim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni moddiy, huquqiy va psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash; o'quv-tarbiya muassasalarida sifatli ta'lim va tarbiya jarayonini yo'lga qo'yishga, ularning maishiy shart-sharoitlari yaxshilanishiga, shuningdek, tarbiyalanuvchilarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish hamda ularning intellektual, jismoniy va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga ko'maklashish; yetim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar uchun ma'naviy-ma'rifiy va madaniy tadbirlarni tashkil etish; zamonaviy usul va shakllardan foydalangan holda jismonan sog'lom, ma'naviy yetuk va dunyoqarashi keng yoshlarni shakllantirish, yetim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni sport turlariga qiziqtirish va jalb etish kabi qo'shimcha vazifalar yuklatildi.

O'zbekistonda ham boquvchisidan u yoki bu sabab bilan mahrum bo'lgan yetim-esirlarga g'amxo'rlik qilish muqaddas "Avesto" va Qur'oni Karimda ham, Muhammad Payg'ambarimiz Hadislarida ham alohida ko'rsatib o'tilgan.

³⁶Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 9 августда "Етим болалар ва ота-она қарамогидан маҳрум бўлган болаларни тарбиялашнинг тубдан янгиланган тизimini жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-5215-сон қарори/ <https://lex.uz/docs/5570968>

Qolaversa, Al-Buxoriy, at-Termiziy, SHayx Najmiddin Kubro kabi allomayu ulamolar ham yetim-esirlarga ko'mak qilish, xayr-sadaqa in'om etish savob ekanligidan ta'limot berishgan. SHuningdek, boquvchisidan mahrum bolalarga ko'maklashish, ularni tarbiyalash o'zbek xalqining azal-azaldan urf-odati va an'anasiga aylangan. SHu ma'noda Mehribonlik uylarida tarbiyalanuvchi bolalarni har tomonlama muhofaza qilishni davlat tasarrufiga olish kabi muruvvatli siyosat, bag'rikenglik, milliy qadriyatlar va an'analarga asoslangan bo'lib, bu olamshumul tarixiy ahamiyatga egadir. O'tgan yillar mobaynida o'zbek xalqi o'zining bolajonligi, bag'rikengligi va insonparvarligi bilan boshqa millatlarga o'rnak bo'larlik darajadagi ishlarni amalga oshirdi. Darhaqiqat, yetim bolalarni asrab olish, ularga homiylik qilish, o'zbek xalqining qon-qoniga singib ketgan doimiy an'anasi bo'lib kelgan. Xalqimiz ana shunday ezgu fazilatlariga hamisha sodiq qolgan. Sovetlar tuzumi davrida bolalar uylari va turli internatlar ochilgan. O'sha muassasalarga boquvchisidan mahrum bo'lgan bolalar qabul qilingan va tarbiyalangan. Bundan mafkuraviy maqsadlarni ko'zlangansiyosat yuritildi-ki, bolalar uylaridagi yetimlar milliy tarbiya an'analari bilan butunlay uzoqlashtirilgan, ularyot g'oya va mafkura asosida tarbiyalangan, ta'lim-tarbiya milliylikdan tamoman uzoqlashgan, kommunistik tarbiya g'oyalari va mafkurasi tarbiyalanuvchi bolalar ongiga chuqur singdirilgan edi. Milliy qadriyatlar va an'analari, milliy fikr va tafakkur, milliy g'urur va iftixordan butunlay uzoqlashtirilgan, ular hatto, o'zlarining ona tillarini ham deyarli unutgan edilar.

O'zbekiston mustaqilligi yillari kuchli ijtimoiy siyosat, yoshlar tarbiyasi va sog'lig'i borasidagi hukumat qarorlari mahsuli sifatida ota-onasiz va qarovsiz qolgan bolalarga davlat tomonidan g'amxo'rlik ko'rsatish darajasi kuchaydi. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmonida "O'zbekiston tarixini o'rganish va targ'ib qilishni yanada rivojlantirish"³⁷ maqsadi qo'yilgan. Zero, "o'tmishdagi yutuq va g'alabalardan

³⁷Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги "2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида"ги ПФ-60-сон Фармони / <https://lex.uz/pdfs/5841063>.

kuch-quvvat olib, xato va mag'lubiyatlaridan xulosa va saboq chiqarib yashaydigan xalq o'zining taraqqiyot yo'li va kelajagini to'g'ri belgilay oladi"³⁸, deb ta'kidladi Prezident SH.Mirziyoev. Yetim va qarovsiz qolgan bolalarga g'amxo'rlik qilish hukumatning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. Unga ko'ra, faoliyat olib borayotgan turli jamg'armalar asosan yoshlar bilan ishlashi va boquvchisiz qolgan yetim bolalarga diqqat qaratishi bunda muhim ahamiyat kasb etadi. Prezidentning 2019 yil 11 fevraldagi "Etim bolalar va ota-onasining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4185-son"³⁹, 2021 yil 9 avgustdagi "Etim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni tarbiyalashning tubdan yangilangan tizimini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5215-son"⁴⁰ va 2021 yil 9 avgustdagi "Etim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning yangi tizimini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5216-son"⁴¹ qarorlari hamda sohaga oid boshqa me'yoriy hujjatlarda ko'rsatilgan vazifalarni bajarish borasida ulkan ishlar amalga oshirildi.

Bugungi kunga qadar ijtimoiy fanlarning turli sohalarida mamlakat fuqarolarining ijtimoiy hayotdagi ishtiroki va faoliyatlari bilan bog'liq qator ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilgan bo'lsa-da, O'zbekistonda, jumladan, Farg'ona vodiysida Mehribonlik uylari faoliyatining takomillashtirilishi, uning huquqiy himoya qilinishi, moddiy-texnik bazasining mustahkamlanishi, ular uchun zarur shart-sharoitlarning yaratilishi, bu yerdagi tibbiy-tarbiyaviy jarayonlarni tashkil etish va ularni ijtimoiymavjud muammolarning kelib chiqish sabablarini chuqur tahlil qilish va ularni hal qilishga qaratilgan takliflar ishlab chiqishda muhimdir.

³⁸ Шавкат Мирзиёев. Янги Ўзбекистон стратегияси.–Тошкент: Ўзбекистон, 2021.–Б.288.

³⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 11 февралдаги "Етим болалар ва ота-онасининг қарамог'идан маҳрум бўлган болаларни ижтимоий ҳимоя қилишни кучайтиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПҚ-4185-сон қарори/<https://lex.uz/docs/4199119>.

⁴⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 9 августдаги "Етим болалар ва ота-она қарамог'идан маҳрум бўлган болаларни тарбиялашнинг тубдан янгиланган тизimini жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-5215-сон қарори/ <https://lex.uz/docs/5570968>.

⁴¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 9 августдаги "Етим болалар ва ота-она қарамог'идан маҳрум бўлган болаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг янги тизimini жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-5216-сон" қарори///<https://lex.uz/ru/docs/5569689>.

Ushbu yo‘nalishdagi tadqiqotlarga oid adabiyotlarni tarixshunoslik nuqtai nazaridan tahlil etishda ularni ikki guruhga: mustaqillik yillaridagi adabiyotlar hamda xorijiy mualliflar asarlariga ajratish mumkin.

Mustaqillik yillarida sovetlar tuzumining barbod bo‘lishi natijasida barcha fanlar doirasida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar kommunistik mafkura ta‘siridan xalos bo‘ldi. Bu o‘z navbatida ijtimoiy fanlarning barcha sohalarida tarixiy voqeliklarni yoritishda yangicha yondashuv va qarashlarga keng yo‘l ochib berdi, ayniqsa, ijtimoiy fanlarning barcha sohalarida tadqiqot ishlariolib borish imkoniyati tug‘ildi. Lekin, bu tadqiqotlarda aynan Mehribonlik uylari va ularning tarbiyalanuvchilari faoliyati tarixiylik nuqtai nazaridan tahlil etilmagan, faqat mazkur muammoning ayrim jihatlariga bag‘ishlangan maqolalar chop etilgan.

Mustaqillikning dastlabki yillarida O‘zbekistondagi, xususan Farg‘ona vodiysidagi mavjud Mehribonlik uylari faoliyati masalasi tarixiy izchillikda olib borilgan tadqiqotlarda mazkur uylarda tarbiyalanuvchilarning ijtimoiy-ma‘naviy islohotlardagi ishtiroki, yoshlarga doir davlat siyosatida ularning o‘rni muammolari hujjatli manbalar va arxiv materiallari asosida ochib berilgan. Ijtimoiy-gumanitar fanlar yo‘nalishida, jumladan, falsafa va pedagogik sohada mazkur mavzu o‘z ifodasini topgan⁴².

Hozirgi kunda Farg‘ona vodiysidagi mavjud Mehribonlik uylari faoliyati masalasi, mazkur uylarda tarbiyalanuvchilarning ijtimoiy-ma‘naviy islohotlardagi ishtiroki, yoshlarga doir davlat siyosatida ularning o‘rni muammolari hujjatli manbalar va arxiv materiallari asosida ochib berilgan. Tarixiy izchillikda olib borilgan tadqiqotlarda Mehribonlik uylari faoliyatiga doir maqola, qo‘llanma va to‘plamlar mavjud. Ammo, Farg‘ona vodiysidagi Mehribonlik uylari tarixi va ular faoliyatining takomillashtirilishi, uning huquqiy himoya qilinishi, moddiy-texnika

⁴²Асқарова Ў.Мехрибонлик уйлари ўсмирларида миллий гурурни тарбиялашнинг педагогик хусусиятлари. Педагогика.фан.номз...дисс.—Тошкент, 2001.—136 б.; Сафаева С. Аёллар масаласи умумижтимоий ва миллий жиҳатлари. Фалсафа фан номз.автореп...—Тошкент, 2002.—86 б.; Юсупова Г. Мехрибонлик уйлари тарбияланувчиларида толерантлик фазилатини шакллантириш технологияси. Педагогикафан.номз...дисс. — Тошкент, 2011. — 128 б.; Султонова Э. Аёл давлатнинг ривожланиш стратегиясида(Глобал муаммо сифатида). —Тошкент, ЖИДУ, 2005.—250 б.; Ўша муаллиф. Замонавий ўзбек аёлида инсониятнинг бебаҳо маънавий бойлик негизлари // Шарқ аёли: кеча ва бугун (илмий-амалий анжуман материаллари)—Тошкент, 2012.—Б.97-98.

bazasining mustahkamlanishi, ular uchun zarur shart-sharoitlarning yaratilishi kabi masalalar tarixiy nuqtai nazardan o'rganilmagan.

Zero, har bir inson o'z hayotida qiyin damlarni boshidan o'tkazar ekan, o'ziga hamroh yoki sirdosh izlaydi. Yoshlarning hayoti, faoliyati, qiziqishlari xususida fikr yuritish bugungi islohotlar jarayonida yanada qiziqarli va boradagi o'zgarishlarni tahlil etish muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi aholisining asosiy qismini tashkil etadigan yoshlarning barchasi ham hayotda baxtga to'liq sazovor bo'lganlar, deb bo'lmaydi. Chunki hayotning og'ir sinovlariga duch kelgan yoshlar ko'plab uchraydi, ularning ko'pchilik qismi yetimlikda yoki ota-ona mehridan judo bo'lgan holatda hayot kechirmoqdalar. Ularning hammasi ham hayotda o'z o'rnini topgan, deb bo'lmaydi. Ular moddiy jihatdan boy bo'lishlari, sirtidan kayfiyatini a'lo qilib ko'rsatishi, kulishi, hazillashishi mumkin. Ammo, ularning ko'zlariga tikilib, diqqat bilan qaralsa, ularda ona yoki otaga bo'lgan mehr, sog'inch tuyg'ularini ko'rish mumkin. Bir og'iz shirin so'z bilan ummon qilsa bo'ladigan ko'z yoshi yashirinib turganini ko'rish mumkin. Ularni yer yuzining har bir qismida uchratish mumkin. Afsuski, buni hech kim inkor qila olmaydi. Kamida 50 yil ortga nazar tashlansa, o'tmish va bugungi kunni qiyosiy taqqoslansa, hozirgi kunda ajrimlar sonining ortib borayotganini, qisqa umr mobaynida arzimasa sabablar bilan turli janjallarning yuzaga kelishi oqibatida muammoli mojarolarning kelib chiqayotganini kuzatish mumkin. Ana shunday sabablar natijasida ayrim yoshlarda hayotga qiziqish kamayib, kelajakka ishonchning yo'qolib borayotgani achinarli. Shuningdek, eng asosiysi, ilm olishga qiziqish darajasining pasayganini va pasayishda davom etayotganini ko'rish mumkin. Bolalarning yetim bo'lib qolishiga asosiy sabab sifatida ikki shaxs—ota va ona deb nomlanuvchi shaxslarning ilmsizligi, bilim olishdek asosiy vaqtini boshqa bekorchi ishlarga sarflashlik, o'z bilimini farzandi bilan ulashmaslik, birgalikda vaqt o'tkazishdek, baxtli onlarni bolasiga ravo ko'rmasligi, ilmiy ham hayotiy darslar sabog'ini ularga bermasligi, o'zaro shaxsiy munosabatlarda kelisha olmasligi, o'zlarining farzandlari oldidagi burchi va uning

qiymatini bilmasliklari oqibatini ko'rsatish mumkin. Shu boisdan ham, farzandlar o'zlariga boshqa maslakdosh va ko'maklashadigan hamroh topishlari ularni oiladan, ota-onadan yiroqlashishlariga sabab bo'ladi. O'zaro bir-birini tushunmaslik, oilaviy hamjihatlikning yo'qligi ajrashish bosqichiga yetaklaydi. Eng achinarlisi, ular shu masofani bosib o'tayotgan jarayonlari davomida farzandlarini o'ylamagani va gap ajrashishga qadar kelib taqalganida o'z farzandlaridan voz kechishi, ularning taqdirini o'ylamasligi, bolasini o'zidan itarishi kabi holatlar ro'y beradi. Ko'p hollarda farzand onada qoldiriladi, ammo ona moddiy tomondan bu bolani to'liq ta'minlay olmaydi, har tomonlama yetuk qilib o'stiramolmaydi va bu murg'ak bolaning yangi uyi – mehribonlik uyi bo'ladi. Balki, bolalar onasi bilan qolganlarida, kambag'allikka dosh beraolmasliklari, yetishmovchiliklardan qiynalishlari, hatto, o'lib ketishlari ham mumkin edi. Shuning uchun ham, mehribonlik uylari ular uchun eng maqbul joy hisoblanadi. Bu yerda yashagan hayotlaridan ko'ngillari to'q, onalardek mehribon tarbiyachilar bor, barcha sharoitlar yetarli. Bu jihatdan ularda hamma narsa mavjud, nolishga o'rin yo'q. Bolalar uyida tarbiya topgan bola o'sib, rivojlanib, yuqori darajalarga erishishlari mumkin, biroq qalbining bir chekkasida alam, doimiy og'riq, ota-ona mehri, oila atalmish qo'rg'onning issiq tafti yetishmaydi. Ularning qalbini ota-onasizlik, ularning mehr quyoshi yo'qligi tinmay yaralab turadi. Yosh bolalarni ota-onalari bog'larda aylantirib yurganida, do'konlarda harhasha qilayotgan bolalarni ko'rganlarida bunday holat yanada kuchliroq seziladi.

Bolalarning yetim bo'lish sabablarini o'rganilar ekan, mavjud muammolarga yechim ham topish kerak bo'ladi. Masalan, oilasi chindan ham biror hodisa tufayli vafot etib, mehribonlik uyidan joy topganlarga davlat ota-onasini qaytarib bera olmaydi, biroq barcha sharoitlarning to'liq ta'minlab beradi. Ammo, unga ota-ona bo'la oladigan, farzand isini hush ko'radigan munosib oila topishi ham mumkin. Asrab olmoqchi bo'lgan oilalarni yaxshilab o'rganish ham bu ishni muhim qismi bo'ladi, negaki, bu farzand boshqa oilada o'zini begona va xo'rlangan his qilmasligi va ular tomonidan jismoniy og'ir ishlarga jalb qilinmasligi lozim

bo‘ladi. Respublikamizda va boshqa davlatlardagi yetim bolalar sonini imkon qadar kamaytirish, har bir ota-onada farzandga muhabbat tuyg‘usini singdirish va har bir oilada oilaning muqaddas qo‘rg‘on ekanligini shakllantirish ishiga davlat siyosati darajasida katta ahamiyat berilmoqda.

Boshqa tarafdin, mehribonlik uyi xodimlari orasida psixolog va malakali tarbiyachilarni, yetuk huquqshunoslarni ko‘paytirishni yo‘lga qo‘yish zarurligini ta’kidlash joiz. O‘z farzandini turli sabablar bilan tashlab ketishga intilayotgan ota-onalarni fikrlaridan qaytarish, ularga farzand oliy ne‘mat ekanligini anglatish, qadr-qimmatini tushuntirish, farzandga zor bo‘lgan insonlarni misol qilib keltirish, ularda bolaga rahm-shafqat tuyg‘usini uyg‘otish, psixolog va huquqshunolar yordamida farzandini boshqa oilalar asrab olgan taqdirda, ularning ruxsatisiz qaytarib ola olmasliklarini tushuntirish, o‘z jismi jonidan bunyod bo‘lgan farzandini butunlay yo‘qotishdan qo‘rqish hissini uyg‘otishga yordam beradi.

Aynan ushbu mavzu ko‘plab shoir-u ulamolar, yozuvchilarning ijod mahsulini tashkil etgan. O‘zbek yozuvchilaridan G‘afur G‘ulom “Sog‘inish”, Boymurod Rametov “Etim bo‘lib qolganlar”, jahon yozuvchilaridan “Etim yig‘isi” va boshqalar shular jumlasidandir. Bularni badiiy adabiyotlarda o‘qib, uning mazmun-mohiyatini tushunmasdan o‘tib ketish ham haqiqiy inson zotiga munosib emas. Mehribonlik uyining tarbiyachilaridan biri o‘z suhbatida: “Bolalarimizning ko‘p qismining ota-onasi bor bo‘lib, tashlab ketganlar tashkil qiladi. Juda ham kam qismi chin yetimlar. Ba’zida, ayrim hollarda bir oiladan to‘rtta-beshtalab bolalarini tashlab ketishadi. Balki, bu moddiy qiyinchilikdan kelib chiqqan, deb o‘ylash mumkin. Biroq, yaqin o‘tmishga nazar tashlansa, urush yillarida yetishmovchiliklar nihoyada kuchli bo‘lgan holatlarda ham ota-onalar o‘z farzandlaridan voz kechmaganlar, hatto urushda halok bo‘lganlarning yetim qolgan farzandlarini ham o‘z qaramog‘lariga olib, tarbiyalaganlar. Hayratlanarli jihati shuki, farzandi endi o‘ziga oila topganda, ular o‘z bolasini qaytarib olmoqchi bo‘ladilar. Va yana yangi muammolar tug‘iladi va yana ulardan voz kechishadi. Axir, bola xohlagan paytda o‘ynalib, boshqa paytda otib yuboriladigan o‘yinchoq

emas-ku. Ular ham inson, ularda ham yurak, tuyg‘u, mehr-muhabbatga tashnalik mavjud-ku. Nahotki bu tuyg‘ular ayrim ota-onalarga yot bo‘lsa!”, deb kuyinchaklik bilan ta’kildagan edi.

Amalga oshirilayotgan tadbirlardan so‘z ochilsa, o‘tgan yillar davomida davlat tomonidan voyaga yetgunga qadar asrab olinmagan va mehribonlik uyida qolib ketgan bolalarni 2 va 1 xonali yangi qurilgan uy, vaqtinchalik ish joyi bilan ta’minlandi. Bugungi kunda va kelgusida ham O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev ta’kidlaganidek, “inson qadri, insonni e’zozlash – e’tiborimizdagi eng asosiy masala”, bo‘lib qoladi.

Xulosa: Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, ko‘chalarda tentirab yurgan yoki mehribonlik uyidan panoh topgan bolalar bunday hayot kechirishga, har kimning unga qarata aytilgan gap-so‘zlariga qaramasdan, boshi egik turishga mahkum bo‘lmasligi, mehr-muhabbatga tashna, muhtoj bo‘lmasligi, zo‘ravonlik qurbonlari bo‘lib qolmasligi kerak. Har bir farzand o‘z ota-onasi bag‘rida ulg‘ayishga loyiq. Ular baxtli va samarali hayot va mehr bilan qurshalgan oila qo‘rg‘onida yashashga loyiq! Yaqin kunlarda respublikaning turli hududlarida voyaga yetmagan qizlarga taalluqli nohush voqeliklar, ularga nisbatan zo‘ravonlik sodir etilganligi guvohi bo‘ldik. Bugungi kunda ushbu jinoyatlar ochilib, sudda, jinoyat-protsessual kodeksining talablariga muvofiq jinoyat ishlari sudda ko‘rib chiqilmoqda va boradagi tergov ishlari davom ettirilmoqda. Tergov jarayoni Bosh prokuratura tomonidan nazoratga olingan. Hech qachon sodir etilgan jinoyat jazosiz qolmaydi. Bo‘lib o‘tgan nohush holatlar takrorlanmasligi, buning uchun mutasaddilar hamisha ogoh bo‘lib, zo‘ravonliklarning oldini olishlari zarur. Yangilanayotgan Konstitutsiyamizga ham aynan, mana shu kabi muammolar, ayniqsa voyaga yetmagan qizlarning xo‘rlanishi bilan bog‘liq masalalarning kiritilib, jinoyatchilarga qo‘llaniladigan jazo choralari kuchaytirilayotganligi ayni muddao bo‘ldi.

TEACHERS' PROFESSIONAL DEVELOPMENT

*Jambilov N. – senior teacher,
Andijan regional local center of teaching
innovative methods to teachers*

Abstract: Professional development of teachers is regarded as an individual and collective process that should be accomplished in the workplace of the teacher. Furthermore, it is viewed as a long-term process, covering different types of opportunities and experiences that are systematically planned to stimulate the development and evolution of the teacher.

Keywords: Professional Development, long-term process, individual and collective process, opportunities.

INTRODUCTION

Teacher education still has the honour of being simultaneously the worst problem and the best solution in education - Michael Fullan, 1993

Whenever I mention or write about the professional development of teachers, I tend, always, to refer to the work of Linda Darling -Hammond, “The Right to Learn” (Darling -Hammond, 2001). I do so, as I feel one should recall that schools were created with a view to transforming the minds of students into educated minds and nowadays, teachers are expected to show even greater signs of trust, commitment and motivation (Marcelo, 2002) to ensure that this right continues to be respected. Much has been written on the influence of current social changes on society itself, on education, schools and the work of teachers. We have always known that the teaching profession is a “knowledge profession”. Knowledge has, in fact, been the legitimising aspect of the teaching profession and the justification of its work has been based on the commitment to transform such knowledge into relevant learning for students. In order for this commitment to be renewed, as is the case with many other professions, teachers have always been required to display conviction towards the need to broaden, further and improve their personal and professional skills. Zabalza (2000) stated that we have

converted “the pleasurable experience of learning something new each day into an unavoidable survival principle” (p. 165). Thus, being a teacher in the 21st century is based on the assumption that knowledge and students (the raw material with which they work) are being transformed at a far greater speed to what we were formerly used to. Therefore, the teacher will have to make an extra effort to continue to learn in order to suitably foster students’ right to learn.

PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF TEACHERS

In this article, we have opted to focus on the concept of the professional development of teachers. Within our context, we are in a position to refer to other notions: permanent training, continued training, in-service training, human resources development, life-long learning, re-cycling or skill-building courses (Bolam& McMahon, 2004; Terigi, 2007). However, we are of the opinion that the term professional development lends itself best to the conception of the teacher as an educational professional. On the other hand, the concept “development” has a connotation related to evolution and continuity which, in our opinion, goes beyond the traditional overlapping of basic and continued teacher education. Rudduck referred to the professional development of the teacher as “the teacher’s ability to maintain the curiosity of the class; to identify significant interests in the teaching and learning processes; to value and seek dialogue with experienced colleagues as a source of support in the analysis of situations” (Rudduck, 1991, p. 129). From this perspective, the professional development of teachers may be interpreted as an attitude based on constant questioning and the search for solutions. We will now go on to present some of the more recent definitions of the professional development of teachers’ concept, formulated by well-known authors:

“The professional development of teachers goes beyond a merely informative stage; it implies adaptation to change with a view to changing teaching and learning activities, altering teacher attitudes and improving the academic results of students.

The professional development of teachers is concerned with individual, professional and organizational needs” (Heideman, 1990, p. 4);

“The professional development of teachers is a broad area which includes any activity or process intent on improving dexterity, attitudes, understanding or involvement in current or future roles” (Fullan, 1990, p. 3);

“It is defined as the entire process that improves knowledge, dexterity or teacher attitudes” (Sparks & Loucks -Horsley, 1990, pp. 234 -235);

“It implies the improvement of control skills of the actual working conditions, a progression of professional status within the teaching career” (Oldroyd& Hall, 1991, p. 3);

As may be observed, both the most recent as well as the most ancient definitions interpret professional teaching development as a process, which can be either individual or collective, but which should be contextualized in the teacher’s workplace - the school - and contributes to the development of the afore-mentioned professional competencies by means of a variety of formal and informal experiences. The development of the teaching profession concept has changed over the last decade, as a result of an evolution in the understanding of how the teaching to learn processes are produced. In his review of the professional development of teachers, Villegas-Reimers (2003) shows how this process has recently come to be viewed as being long term and includes different kinds of systematically planned opportunities and experiences, so as to stimulate the professional growth and development of teachers. This has given rise to the emergence of a new perspective that interprets the professional development of teachers as having the following characteristics:

1. It is based on constructivism and not on transmissive models, whereby the teacher is regarded as someone who learns actively while being involved in specific teaching tasks, through evaluation, observation and reflection;

2. It is viewed as a long term process, which acknowledges that teachers learn over time. Thus, experience is considered to be more effective if it allows teachers to link new experiences with former knowledge. In order for this to happen, appropriate monitoring is necessary and indispensable to triggering change;

3. It is assumed as a process which takes place in specific contexts. Unlike traditional training practices, which do not associate training situations with classroom practices, the most effective experiences for professional teacher development are those based on the school and which are connected to the daily activities carried out by teachers;

4. Professional teacher development is directly related to school reform processes, where the latter is viewed as a process that tends to reconstruct school culture and in which teachers are involved as professionals;

PROFESSIONAL IDENTITY AND THE TEACHING PROFESSION

Given that we clearly assume professional development to be a process that is constructed as teachers begin to gain experience, knowledge and professional awareness, I would now like to further examine the role that professional identity plays in professional development and in the processes involving the change and improvement of the teaching profession. I consider this reflection necessary since it is through our identity that we perceive ourselves, see ourselves and wish to be seen by others. Professional identity is how teachers define themselves and others. It is a construction of the professional I, which evolves over the course of the teaching career and can be influenced by the school, reforms and political contexts, It “involves a personal commitment, availability to learn and teach, beliefs, values, knowledge on the subjects being taught and how they teach them, past experiences, as well as professional vulnerability itself”. Professional identities are a “complex web of histories, knowledge, processes and rituals” (Lasky, 2005).

References:

1. Darling -Hammond, L. (2000). Teacher Quality and Student Achievement: A Review of State Policy Evidence. Educational Policy Analysis Archives, 8, 1. Retrieved March 2009
2. Marcelo, C. (2002). Aprender a enseñar para la sociedad del conocimiento. Educational Policy Analysis Archives, 10, 35.
3. Bolam, R. & McMahon, A. (2004). Literature, definitions and model: towards a conceptual map. In C. Day (ed.), International Handbook on the Continuing Professional Development of Teachers. Berkshire: McGraw -Hill Education, vol. 33 -60.
4. Rudduck, J. (1991). Innovation and Change. Milton Keynes: Open University.
5. Heideman, C. (1990). Introduction to staff development. In P. Burke et al. (eds.), Programming for staff development. London: Falmer Press, pp. 3 -9.
6. Fullan, M. (1990). Staff Development Innovation and Institutional Development. In B. Joyce (ed.), School Culture Through Staff Development. Virginia: ASCD, pp. 3 -25.
7. Pajares, M. F. (1992). Teachers' Beliefs and Educational Research: Cleaning Up a Messy Construct. Review of Educational Research, 62, 3, pp. 307 -332.
8. Lasky, S. (2005). A sociocultural approach to understanding teacher identity, agency and professional vulnerability in a context of secondary school reform. Teaching and Teacher Education, 21, pp. 899 -916.

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA SIFATLI, YO‘QORI MALAKALI, RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASH

*Ixlasov I.U. - o‘qituvchi,
Qoraqalpog‘iston Respublikasi pedagoglarni
yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi
“Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta‘lim”
kafedrası*

Annotatsiya. Ta‘lim – tarbiya tizimining jahon andozalariga har tomonlama mos kelishi. Ta‘limda islohotlar olib borish. O‘qituvchining innovatsion faoliyati o‘z ishiga yangilikni tahlil qilish va unga baho berish. Ta‘lim maqsadi va kontsepsiyasini shakllantirish.

Kalit soʻzlar: Innovatsiya, taraqqiyot, takomillashtirish, tadqiqotchi, mikrotuzilma, kontsepsiya, subektiv, progressiv.

Mamlakatimizning istiqlol yoʻlidagi birinchi qadamlaridanoq yurtimizda milliy qadriyatlarni qayta tiklash va yanada yuksaltirish, milliy taʼlim – tarbiya tizimini takomillashtirish, uning milliy zaminini mustahkamlash va zamon talablari bilan uygʻunlashtirish asosida jahon andozalari darajasiga koʻtarishga katta ahamiyat berib kelinmoqda.

Soʻngi yillarda mamlakatimizda taʼlim – tarbiya tizimining jahon andozalariga har tomonlama mos kelishi yoʻlida ulkan islohotlar olib borilmoqda. Bundan koʻzlangan maqsad – hozirgi davr talablariga javob beradigan, ilmiy, texnik, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlanishni taʼminlay oladigan hamda yuksak maʼnaviy va axloqiy sifatlarga ega boʻlgan yoʻqori malakali, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashdir. Koʻrinib turibdiki, ayni paytdagi ilm – fan taraqqiyoti shunday kadrlarni talab etmoqda. Chunki jahon har daqiqa, har soniyada yangilanib bormoqda. Yoshlar uchun yaratilayotgan bunday imkoniyat va qulayliklardan oʻnumli foydalanish uchun esa innovatsion faoliyatning ahamiyati kattadir.

Innovatsiya – inglizcha (innovation) – yangilik, yangilik kiritish degani. Yangilikni faqatgina oʻqituvchi yoki olimlarga yaratmaydi, balki baʼzi istedodli, yangilikga intiluvchi oʻquvchi yoshlar ham ishlab chiqadi. Oʻquvchi yoshlar ishlab chiqqan yangi innovatsion gʻoyalarni esa, oʻqituvchi –murabbiylar tekshirib, xato – kamchiliklarini tuzatishga oʻrgatadilar va birgalikda toʻgʻrilashga harakat qiladilar.

Oʻqituvchining innovatsion faoliyati oʻz ishiga yangilikni tahlil qilish va unga baho berish, kelgusidagi harakatlarning maqsadi va kontsepsiyasini shakllantirish, ushbu rejani amalga oshirish va tahlil qilish, samaradorlikga baho berish kabilarni qamrab oladi. Shunday ekan, barcha oʻqituvchilar, oʻqib izlanishga, yangilik yaratishga intilayotgan yoshlarni qoʻllab – quvvatlashlari zarur. Chunki

innovatsion faoliyat ta'lim jarayonida o'zining foydaliligi, o'quvchi yoshlarning ta'lim olishiga qiziqishini oshirib borishi bilan ahamiyatlidir. Shu sababdan maktab o'qituvchisining innovatsion faoliyati, maktab pedagogikasining bosh muammolaridan biridir. Shunga asosan hozirgi davr ta'lim taraqqiyoti yangi yo'nalish – innovatsion pedagogikani maydonga olib chiqdi. «Innovatsion pedagogika» termini va xos bo'lgan tadqiqotlar G'arbiy evropa va A.Q.SH. da 60-yillarda paydo bo'ldi. Innovatsion faoliyat F.N.Gonobolin, S.M.Godnin, V.I.Zagvyazinskiy, V.A.Kan-Kalik, N.V.Kuzmina, V.A.Slastenin, A.I.Shcherbakov, ishlarida tadqiq etilgan. Bu tadqiqotlarda innovatsion faoliyat amaliyoti va ilg'or pedagogik tajribalarni ommalashtirish nuqtai nazardan yoritilgan.

Tadqiqotchilar innovatsion jarayonlar tarkibiy qismlarini o'rganishning ikki yondashuvini ajratadilar: yangilikning individual va alohida kiritilgan yangiliklarni o'zaro ta'siri.

Birinchi yondashuvda hayotga joriy etilgan qandaydir yangi g'oya yoritiladi.

Ikkinchi yondashuvda alohida kiritilgan yangiliklarning o'zaro ta'siri, o'larning birligi, raqobati va oqibat natijada birining o'rnini ikkinchisi egallashidir.

Olimlar innovatsion jarayon mikrotuzilmasini tahlil qilishda hayotning davriyligi kontseptsiyasini farqlaydilar.

Bu kontsepsiya yangilik kiritishga nisbatan o'lchanadigan jarayon ekanligidan kelib chiqadi.

Yangilik kiritishning tizimli kontseptsiyasi mualliflari (A.I.Prigojin, B.V.Sazanov, V.S.Tolstoy) innovatsion jarayonlarning ikki muhim shaklini farqlaydilar.

Birinchi shaklda yangilik kiritish oddiy ishlab chiqish sifatida kiritiladi. Bu ilk bor mahsulot o'zlashtirgan tashkilotlarga taluqlidir.

Ikkinchi shaklda yangilikni keng ko'lamda ishlab chiqish taluqlidir.

Pedagogik innovatsiyada «yangi» tushunchasi markaziy o‘rin tutadi. Shuningdek, pedagogik fanda xususiy, shartli, mahalliy subektiv yangilikga qiziqish uyg‘otadi.

Xususiy yangilik V.A.Slasteninning aniqlashicha, joriy zamonaviylashtirishda muayyan tizim mahsuloti unsurlaridan birini yangilashni ko‘zda tutadi.

- Murakkab va progressiv yangilanishga olib keluvchi ma’lum unsurlarning yig‘indisi shartli yangilik hisoblanadi.

- Mahalliy yangilik konkret obektda yangilikning foydalanishi bilan belgilanadi.

- Subektiv yangilik ma’lum obekt uchun obektning o‘zi yangi bo‘lishi bilan belgilanadi.

V.I.Zagvyazinskiy yangi tushunchasiga ta’rif berib, pedagogikadagi yangi bu faqatgina g‘oya emas, balki hali foydalanilmagan yondashuvlar, metodlar, texnologiyalardir. Lekin pedagogik jarayonning unsurlari majmua yoki alohida olingan unsurlari bo‘lib, o‘zgarib turuvchi sharoitda va vaziyatda ta’lim va tarbiya vazifalarini samarali hal etishning ilg‘or boshlanmalarini o‘zida aks ettiradi.

R.N.Yusufbekova pedagogik yangilikga, o‘qitish va tarbiya berishda avval ma’lum bo‘lmagan va avval qayd qilinmagan, holat, natija, rivojlanib boruvchi nazariya va amaliyotga eltuvchi pedagogik voqelikning o‘zgarib turishi mumkin bo‘lgan mazmuni sifatida qaraydi.

Pedagogik innovatsiyaning davriy takrorlanishi va qaytishi qonunining mohiyati shundaki, yangilik yangi sharoitlarda qayta tiklanadi.

Innovatsion pedagogik jarayonning muhim unsurlari shaxsning o‘z – o‘zini boshqarishi va o‘zini – o‘zi safarbar qila olishi hisoblanadi. Uning eng muhim yo‘nalishlaridan biri o‘quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantirish.

Bunday yo‘nalish o‘quvchilarning o‘quv ishlarini faollashtirish, o‘larning kasbiy ixtisosligini aniqlab olish faolligini kuchaytiradi va rivojlantirib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ziyomuxammedov B., Abdullaeva Sh. Ilg‘or pedagogik texnologiya.

Nazariya va amaliyot. – Toshkent: Abu Ali Ibn Sino, 2001.

2. Zunnunov A. Pedagogika tarixi. – T.: Sharq, 2004.

3. Yuldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004.

4. Djaylavov A. Ta’lim sohasida interaktiv davlat xizmatlaridan foydalanish texnologiyalari (malaka oshirish kurslari tinglovchilari uchun uslubiy qo‘llanma). - A.Avloniy nomidagi XTXQTMOMI, 2016.

5. Ishmuhamedov R.J, Yuldashev M.A, “Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar”. T.: “Nihol”, 2013.

BO‘SH O‘ZLASHTIRISH FENOMENAL XUSUSIYAT SIFATIDA

*Salayeva N. – ps.f.n,
Xorazm viloyati pedagoglarni yangi
metodikalarga o‘rgatish milliy markazi
“Pedagogika, psixologiya va ta’lim
menejmenti” kafedra mudiri,
Xudayberganova Sh. – o‘qituvchi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo‘sh o‘zlashtirish sabablari va ularni bartaraf etish usullari keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogik sabab,psixologik sabab,fiziologik sabab, bo‘sh o‘zlashtirish, nutqiy buzilishlar,diqqat etishmaslik sindromi.

G‘oziyev o‘quvchilarning bilish faoliyatini tashxislashda muhim bo‘lgan komponentlar bilan bir qatorda bo‘sh o‘zlashtirishning asosiy sabablari ham mavjudligini ta’kidlab o‘tgan. O‘quvchilar sinfida bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar mavjud bo‘lsa, ularning bilish jarayonlaridagi muammolar,kamchiliklar ularning sinfdoshlaridan orqada qolish jarayonini yuzaga keltiradi.Bu esa sinfnig sifat ko‘rsatgichiga bevosita salbiy ta'sir ko‘rsatadi. Shu sababli, maktab o‘quvchilaridagi bo‘sh o‘zlashtirish sabablari va o‘quvchilarning psixologik xususiyatlarini o‘rganish, ularning bilish jarayonini korrektsiya qilish pedagogik psixologiya yonalishidagi dolzarb masalalardan biridir.

Pedagog va psixologlar tomonidan maktab yoshidagi o'quvchilarning bo'sh o'zlashtirishni sabalari o'rganilgan bo'lib, quyida ularning asosiylarini keltirib o'tamiz:

1. Pedagogik sabablar-O'quvchilarda o'quv motivlarining to'liq shakllanmaganligi. O'qituvchi tomonidan dars berish darajasining pastligi. O'qituvchining o'quvchilarga nisbatan salbiy munosabatda bo'lishi. O'qituvchi tomonidan o'quvchining individual- tipologik xususiyatlarning inobatga olinmasligi hamda o'quvchilarga individual yondashmasliklikdir.

2. Psixologik sabablar- O'zini- o'zi ixtiyoriy boshqarish usullarining shakllanmaganligi. O'quvchining diqqat ko'lamining torligi. Diqqatining tarqoqligi va beqarorligi. Mexanik yoki uzoq muddatli xotiraning pastligi. O'ziga -o'zi past baho berishi hamda uquvsizlikni ko'rsatish mumkin.

3. Neyrofiziologik sabablar-Bilish jarayonidagi nuqsonlar, ko'rish, eshitish hamda nutqidagi kamchiliklar, barmoqlardagi mayda motorikaning sust rivojlanganligi. umumiy intellektidagi kamchilik va muammolar shular jumlasidandir.

Bo'sh o'zlashtirishni keltirib chiqaruvchi omillardan yana biri bu kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda diqqat yetishmasligi sindromi va giperaktivlik bo'lib, bu muammo chuqur o'rganishni talab etadi, chunki ushbu muammo o'quvchilarda o'quvch faoliyatini amalga oshirish, bilish jarayonlarining rivojlanishi, muloqot ko'nikmalarining shakllanishi, xulq- atvor me'yorlarini o'zlashtirishda bir qator qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Dars vaqtida bunday bolalar topshiriqni bajarishi juda qiyin kechadi, chunki ular ishni tashkil qilish va tugutishga qiynaladilar, topshiriqni bajarish jarayonida tezda chalg'iydi. Ularning o'qish va yozish malakasi tengdoshlarinikiga nisbatan bo'shdir. Ularning yozuvlari pala- partish va diqqatning yetishmasligi , o'qituvchining ko'rsatmasini bajarmalik yoki o'ylab topish natijasi bo'lmish xatolar bilan tavsiflanadi.

Ushbu yonalish bo'yicha M.G.Davletshin va S.To'ychiyevaning tadqiqotlari natijalariga ko'ra, bu bolalarning xatti- harakatida muammolar bog'cha davridayoq

yuzaga keladi, bundan tashqari idrokda qiyinchiliklar aniqlangan bo'lib, ularda nutqiy buzilishlar, disgrafiya, disleksiya, motorika, sensomotor koordinatsiya va qo'l harakatining epchilligida muammolar kuzatiladi. Sh.Do'stmuhamedova tomonidan diqqat yetishmovchiligi sindromi va giperaktiv bolalarda nutq faoliyatining o'ziga xosliklari tadqiq etilgan bo'lib, olingan natijalarga ko'ra, olimaning ta'kidlashicha, ushbu bolalarning nutqi o'ziga xos jihatlarga egadir. Ya'ni bolalarda aynan idrok, diqqat, tafakkurning bo'sh darajasi, grammatik qurilishini tushunishning buzilganligi, birlik va ko'plikdagi so'zlarni qo'llashda noaniqlik, matnni tushunish va aytib berishda fikriy nuqsonlar, grammatik qurilishni noaniq qayta tiklash va nomlar variatsiyasini noto'g'ri ajratish kabilar aniqlangan. Jumladan, bolalarning nutqiy ko'rsatkichlari bilan bilish sohasining o'ziga xosligi o'rtasida ahamiyatli korrelatsion aloqaning mavjudligi aniqlangan. Bu holat esa ushbu toifadagi bolalarning nutqi va psixik jarayonlarini bir butunlikda rivojlantirishga qaratilgan dasturlarni ishlab chiqish zaruratini paydo qiladi.

Demak, bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarning boshqa toifalariga nisbatan, diqqat tanqisligi sindromli va giperaktiv o'quvchilarda turli xil nutqiy muammolar, diqqatning barqaror emasligi, idrokda kamchiliklar chet tillarni o'zlashtirishda ko'proq qiyinchiliklarni keltirib chiqarib, ushbu toifadagi o'quvchilar ta'limi alohida e'tiborni talab etadi. Bu esa ularga ta'lim berish jarayonini qiyinlashtiradi va pedagogni bunday bolalarga yordam berish usullarini qidirishga majbur qiladi. Birinchi bosqichda individual, keyin esa guruhiiy ish amalga oshirilishi mumkin. Bola topshiriqni bajarayotgan vaqtda pedagog yoki kattalar bolaning o'quv harakatlarini bosiq ovoz bilan izohlab, nazorat qilib borishlari muhim hisoblanadi.

Bosh o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan ishlashda ushbu yonalishda olib borilayotgan ilmiy tatqiqotlar natijasida keltirilgan fikrlar, qarashlar hamda xulosalarda o'quvchilarning o'quv motivlari, baho olishga bo'lgan ishtiyoq va xohishi, qiziqishi, o'quvchining ta'lim olishga bo'lgan

munosabati, layoqati, uquvlilik darajasi va tirishqoqlik kabi masalalar bilan o'zaro bog'liqdir.

Foydalangan adabiyotlar:

1. M.G. Davletshi. S. To'ychiyeva. Yosh va pedagogik psixologiya. T.: 2004
2. E.G'. G'oziyev. Tafakkur psixologiyasi. T.: Universitet. 2006.
3. E.G'. G'oziyev. Psixologiya fani metodologiyasi. T.: Universitet. 2002
4. Sh. A. Do'stmuhamedovning "O'qituvchilarning o'quv faoliyatlarini boshqarish psixologiyasi" T.: 2000.
5. E.G'. G'oziyev. Ontogenez psixologiyasi. T.: Universitet. 2010

YANGI O'ZBEKISTON: SALOHİYATLI, VATANPARVAR YANGI O'QUVCHI SHAXSINING TA'LIM-TARBIYASI MASALALARI

Hojiev F.J.

O'zDJTU mustaqil tadqiqotchisi,

O'zMTRK "O'zbekiston 24"

telekanali bosh muharriri

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada o'quvchi yoshlar shaxsini tarbiyalash, shuningdek ularda yurt ravnaqi uchun qayg'urish tuyg'usini shakllantirish, vatanparvarlikni kuchaytirishning asoslari bo'yicha ilmiy nazariy takliflar ishlab chiqilgan. Yangi O'zbekistonda maktab ta'limiga ko'rsatilayotgan e'tibor va g'arxo'rlklar va uning samaralari bo'yicha ilmiy mulohazalar, xulosalar, shuningdek takliflar ilgari surilgan. Oxirgi 6 yil - tarixiy ortda qolgan yillar o'quvchi yoshlar hayotida tub o'zgarishlar davri bo'lganligi, maktab ta'limi sohasida tub islohotlarni puxta o'ylangan, aniq strategik maqsadlarga tayangan holda amaliy ishlarga kirishilganligi, bu yoshlar, maktab o'quvchilar hayotida tub o'zgarishlar davrini boshlab berganligini, mamlakat o'quvchilarning dunyoqarashi o'zgarib borayotgani, yosh avlodda mustahkam vatanparvarlik g'oyasi hamda qat'iy fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish, har jihatdan barkamol

rivojlangan, erkin fikrlaydigan, yigit-qizlarni tarbiyalash, amalga oshirilgan ishlarni tarixiy jihatdan tahlil qilish maqsadi qo'yilgan.

Kalit so'zlar: Yangi O'zbekiston, maktab, ta'lim, o'quvchi, tafakkur, shaxs, vatanparvarlik, strategiya, Uchinchi renessans

O'zbekistonda aholi umumiy sonining 66 foizini o'sib kelayotgan kelajak avlod vakillari tashkil etadi. Ular Yangi O'zbekiston bunyodkorlari. Aholining ushbu qatlamini qo'llab-quvvatlash, rag'batlantirish uchun davlat zarur barcha choralarni ko'rib kelmoqda. Bugun mamlakatimizda yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug'beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratish zarur. Bu uchun avvalo, ta'lim va tarbiyani rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g'oyamizning asosiy ustunlari bo'lib xizmat qilishi lozim. Ushbu maqsadlarga erishish va keng ko'lamli islohotlarni amalga oshirishda "Yangi O'zbekiston – maktab ostonasidan boshlanadi" degan shior asosida maktab ta'limini rivojlantirish umumxalq harakatiga aylandi.

Islohotlarning mantiqiy va uzviy davomi sifatida yosh avlodga bog'cha, maktab va oliygohda sifatli ta'lim-tarbiya berish, ular jismoniy va ma'naviy sog'lom, vatanparvar insonlar bo'lib ulg'ayishi uchun barcha kuch va imkoniyatlarni yaratish, yoshlarni zamonaviy bilim va tajribalar, milliy va umumbashariy qadriyatlar asosida mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, ezgu fazilatlar egasi bo'lgan insonlar etib voyaga yetkazishga ustuvor ahamiyat qaratilib kelinmoqda.

Ayni paytda maktabgacha ta'lim qamrovi 70 foizga yetkazildi va maktabga tayyorlashning bepul tizimi bilan 560 ming nafardan ortiq 6 yoshli bolalar qamrab olindi. Yagona "elektron ta'lim" tizimini joriy etildi va boshlang'ich sinflarda davlat ta'lim standarti o'rniga, ilg'or xorijiy tajriba asosida, bolaga ortiqcha yuklama bermaydigan "Milliy o'quv dasturi" joriy etildi. Boshqa tumandagi olis maktabga borib, dars beradigan o'qituvchilar oyligiga 50 foiz, boshqa viloyatga borib ishlasa – 100 foiz ustama haq to'lmoqda. Hududlarda xususiy maktablar faoliyatini

ragʻbatlantirish uchun byudjetdan subsidiyalar ajratilayapti. Yoshlarning iqtidori va salohiyatini toʻgʻri yoʻnaltirishga qaratilgan uzluksiz tizim yaratildi. 10 ta Prezident maktabi, kimyo-biologiya, matematika, axborot texnologiyalariga ixtisoslashgan 200 ga yaqin maktab oʻz faoliyatini boshladi.

Pedagoglar malakasini oshirishda “hayot davomida oʻqish” tamoyili asosida oʻz malakasini uzluksiz oshirib borishi yoʻlga qoʻyildi. Oʻqituvchilarning oʻz fanini bilishi, pedagogik mahorati va psixologik tayyorgarligidan kelib chiqib, toifa berish mezonlari ham qayta koʻrib chiqildi. Jamiyatda oʻqituvchi kasbi eng nufuzli va obroʻli kasb boʻlishini taʼminlash maqsadida xalq taʼlimi xodimlarini ragʻbatlantirish choralari koʻrib kelinmoqda.

2022 - 2026 yillarda xalq taʼlimini rivojlantirish boʻyicha milliy dasturga muvofiq quyidagi asosiy vazifalar belgilab olingan:

“ - maktab taʼlimiga ilgʻor xalqaro tajribalar asosida ishlab chiqilgan Milliy oʻquv dasturini toʻlaqonli joriy etish hamda mahalliy va xorijiy mualliflar tomonidan yaratilgan zamonaviy darsliklarni amaliyotga kiritish;

jamiyatda oʻqituvchi kasbi nufuzini oshirish, pedagoglar uchun qulay ijtimoiy sharoitlar yaratish va mehnatini munosib ragʻbatlantirish;

oʻqituvchilarning yoshlarga taʼlim va tarbiya berishdagi masʼuliyatini, doimiy kasbiy rivojlanishdagi talabchanligini oshirish;

umumiy oʻrta taʼlim muassasalari uchun milliy kadrlar zaxirasini shakllantirish, ilgʻor maktab direktori va namunali oʻqituvchi mezonlarini ishlab chiqish hamda ular asosida rahbar va pedagog kadrlar faoliyatini baholab borish;

umumiy oʻrta taʼlim muassasalarida maʼnaviy-maʼrifiy ishlarni tizimli tashkil etish, mazkur yoʻnalishda uzluksiz monitoring, baholash va prognozlash mexanizmlarini yoʻlga qoʻyish, bola taʼlim-tarbiyasida oila, ayniqsa, ota-onaning oʻrnini oshirish;

oʻquvchilarning boʻsh vaqtlarini mazmunli tashkil etish, ularni kasblarga yoʻnaltirish tizimini takomillashtirish;

alohida taʼlim ehtiyojlari boʻlgan bolalarning xalq taʼlimi tizimiga

integratsiyasini kuchaytirish hamda inklyuziv ta'lim jarayonlarini jadallashtirish;

umumiy o'rta ta'lim muassasalarining navbatlilik ko'effitsientini optimal darajaga yetkazish, zamonaviy modellar bo'yicha maktablarni qurish, rekonstruktsiya qilish, mukammal ta'mirlash hamda zarur jihozlar bilan ta'minlash"⁴³.

Xalq ta'limi vazirligi tomonidan xalqaro va mahalliy ekspertlar ishtirokida Milliy o'quv dasturi yaratildi. 2021/2022 o'quv yilidan boshlab 1- va 2-sinflarda 252 nomdagi yangi zamonaviy darsliklar, o'quvchi mashq daftarlari hamda pedagoglar uchun o'quv qo'llanmalar joriy qilindi.

2024 yil 1 sentyabrga qadar Milliy o'quv dasturining ta'lim jarayoniga to'liq joriy etilishini, shu jumladan 2023-2024 yillarda 4-, 5-, 8-, 9- va 11-sinflar uchun darsliklar, mashq daftarlari hamda o'quv qo'llanmalar yaratilishini ta'minlash vazifasi yuklandi.

Bundan mudao o'quvchilarga sifatli ta'lim tarbiya berishdan iborat.

Maktab ta'limida o'quvchiga fan sohasida erishilgan ilmiy yutuqlar, kashfiyatlar bilan mukammal to'ldirilgan, bir so'z bilan aytganda so'ngi yangiliklarni jamlagan o'quv darsliklari bilan ta'minlash zarur.

Bu jarayonda katta salohiyatga ega, ayni paytdagi dunyo ilm fan yutuqlaridan boxabar pedagog olimlar, malakali o'qituvchilar tajribasiga tayaniladi. Buni amalga oshirish katta mablag'ni ham talab qiladi. Chunki, katta hajmdagi darsliklarni qayta qayta chop etish lozim. Tan olish kerak, zamonaviy darsliklarni yaratish masalasida muayyan ishlar ketayotgan bo'lsada, kamchiliklar yetarli. Muayyan fan yo'nalishida dunyo miqyosidagi yuqori bilim va salohiyatga ega darslik yaratadigan mutaxassislar tahchilligi bor.

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasining maqsadli ko'rsatkichlaridagi raqamlarga e'tibor qaratsak⁴⁴. Bunda 2022 yildagi maktablardagi quyidagi holatlar aks etirilgan:

⁴³<https://lex.uz>, 11.05.2022 йилдаги ПФ-134-сон

⁴⁴<https://lex.uz>, 11.05.2022 йилдаги ПФ-134-сон

- respublikamizdagi 10 mingdan ortiq umumta'lim maktablarda o'quvchilarning 40 foizi bir smenada ta'lim olib kelmoqda(2023 yilda 43 foizga yetkaziladi);

- 25 foiz maktablarning moddiy-texnika bazasi yaxshilangan;(2023 yilda uni 30 foizga yetkazish ko'zda tutilgan);

- Maktablardagi 10 foiz xorijiy til o'qituvchilari B2 darajadagi xalqaro tan olingan yoki unga tenglashtirilgan milliy sertifikatga ega(2023 yilda 21 foizga yetkazilishi belgilangan);

- 5 foiz umumta'lim muassasalari "zamonaviy maktab» darajasiga keltirilgan(joriy yilda 10 foizga yetkaziladi);

- 30 foiz umumta'lim maktablari kutubxonalarini lotin grafikasidagi badiiy adabiyotlar bilan ta'minlangan(2023 yilda 31 foizga yetkaziladi);.

- 50 foiz umumta'lim maktablaridagi o'qituvchilar toifaga ega(2023 yilda 55 foizga yetkaziladi);

- Umumta'lim maktablaridagi o'qituvchilar orasida oliy toifali o'qituvchilar. 5 foizni tashkil qiladi(2023 yilda 6 foizga yetkaziladi).

Tilga olingan ushbu fakt va raqamlarni mulohaza qilaylik, maktab ta'limi sohasida, o'quvchilarga sifatli ta'lim berish, o'quvchi shaxsini shakllantirishda xali oldinda ulkan ishlar, vazifalar turibdi.

Yuqorida xorijiy til o'qituvchilari saviyasi haqidagi raqamni tilga olgandik. Ammo, tan olish kerak ushbu predmet bo'yicha chekka hududlarda pedagoglar yetishmaydi.

Ayrim mutasaddilar buning yechimini⁴⁵ (vaziri birinchi o'rinbosari D.Kenjaevning televideniada bildirgan fikri) universitetlarda ingliz tili yo'nalishini tamomlagan qizlarni chekka hududlardagi yigitlarga turmushga uzatish orqali qishloqlardagi ish o'rinlarini to'ldirish mumkin, deb bilishadi.

Ma'lumki, oliy ta'lim muassasalarida ta'lim oluvchi talabalarning ko'p foizini chekka hududlardan kelgan yoshlar, ayniqsa, xorijiy til mutaxassisligi yo'nalishi

⁴⁵<https://xs.uz/uzkr/post/khalq-talimi-vazirligi-echimiga-tilchi-qizlar-nima-dejdi>

talabalarining aksariyat qismini qizlar tashkil etadi. Ammo ular o'qishni tamomlagach o'z hududlariga qaytib dars berishni xohlashmaydi. **Malohat Yoqubjonova, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti talabasining fikri:**

- Sababi aksariyat xorijiy til mutaxassisligiga o'qigan talabalar bilimni chekka hududlarda emas, xalqaro doiralarda ko'rsatishga intiladi. Aslida chet tili o'qituvchisi chetda, ya'ni chekka hududda ishlay oladimi? Ishlay oladi. Faqat sharoit yaxshi bo'lsagina. O'zini hududiga o'z ixtiyori bilan qaytib, dars beruvchi o'qituvchilarga markazlardagi maktablarga qaraganda ko'proq ijtimoiy imtiyozlar, kengroq imkoniyatlar, moddiy rag'batlar joriy etish kerak deb o'ylayman.

CHekka hududlarda pedagoglarning yetishmasligi bir O'zbekistonda emas-ku, xorijiy davlatlarda ham bunday muammolar hozirgacha uchraydi. Ular qanday yo'l tutayotganini ham bir ko'zdan kechirish kerak.

CHekka hududlarda ishlab yurgan o'qituvchilar bu borada qanday fikrda?

Nafisa Ortiqova, Farg'ona viloyati, Uchko'priq tumani, 29-maktab ingliz tili o'qituvchisi:

- Men ingliz tilini bitirganman va qishloqqa kelin bo'lganman. O'qishni tamomlaganimga olti yil bo'ldi. Men ham dastlab dunyo keizishni, ilmiy izlanishlar qilishni orzu qilgandim. SHuning uchun astoydil o'qidim va universitetni muvafaqqiyatli yakunladim. Ammo o'qishni tamomlagach qishloqqa qaytdim. Bugun o'zim ishlab angladimki, chekka hududlardagi yoshlarni darslarga qiziqtirish juda qiyin. Xoh pedagogik mahorat bilan, xoh qattiqqo'llik bilan bo'lmasin, chetdagi bolalarning ilmga qiziqishi sust. Nazarimda ularning oilalariga tushuntirish ishlarini olib borish kerak. Toki ota-onalar o'g'ilu qizini birday o'qitsin, oliy ma'lumotli kadr, kerakli inson qilib voyaga yetkazsinlar.

Bugun ta'lim tizimining ichkarisida, dastlabki pog'onalarida ham chigallikni ko'p kuzatamiz. Masalan, 1-sinf o'quvchilariga inglizcha so'zlar yodlattiriladi, 2-sinfdan esa o'sha til alfabiti o'rgatish boshlanadi. Aslida teskarisi bo'lishi kerakmasmi? Qolaversa, birgina mavzu bir nechta (masalan, fruits mavzusi uchta) darsga bo'lib tashlangan. Bola yangilikka o'ch, uch dars bir narsani

tushuntirish uni fandan zerikishiga olib kelmaydimi? O'qituvchi o'z uslubi bo'yicha dars o'tishni xohlasa belgilangan dasturdan chetga chiqmagan holda, qo'shimcha sifatida o'rgatishi talab etiladi. Bunga esa 45 daqiqa kamlik qiladi. Ta'lim tizimidagi shu kabi chalkashliklar ham o'quvchilarni sohadan uzoqlashtirayapti.

O'quvchilar orasida mamlakatimizning boy tarixini, uning betakror madaniyati va milliy qadriyatlarini keng targ'ib qilish, jahonilm-fani va adabiyoti yutuqlarini etkazish uchun zarur muhit va shart-sharoit yaratish lozim.

Yuqorida maktablardagi kutubxonalarda saqlanayotgan kitoblarning 30 foizi lotin alfavitida ekanligini tilga olgandik. Bu juda kam. Maktablardagi deyarli barcha o'quvchilar(xorijiy tilga ixtisoslashgan maktablardan tashqari) lotin alfavitida yozadi va o'qiydi.

Hozirgi paytda hammamizning oldimizda juda muhim ahamiyatga ega bo'lgan masala, ya'ni kitobxonlikni keng yoyish va o'quvchilarni, yoshlarimizning kitobga bo'lgan muhabbatini ularning ma'naviy immunitetini yanada oshirishga qaratilgan ishlarimini yangi bosqichga olib chiqish vazifasi turibdi.

2016 yil 30 dekabrda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoevning bir guruh olimlar, ilm-fan vakillari bilan bo'lgan uchrashuvida ta'kidlab o'tganidek, "Yosh avlodni salohiyatli kadrlar etib tarbiyalashdagi birinchi bosqich–maktab ta'limini tubdan takomillashtirish, ilmiy kadrlar va yuksak malakali mutaxassislar tayyorlash jarayonining uzluksizligini ta'minlash zarur."⁴⁶

O'quvchilarimiz bugungi hozirgi gullab-yashnagan Yevropo ilm-fan asoslarini SHarqdan, aynan buyuk ajdodlarimiz qoldirgan ilmiy merosdan o'rganganligi bilishi lozim. Bu yo'nalishda yozilgan darsliklarni saviyasini, yozish uslubini mukammaltirish zarur. Ayrim o'quvchilarimiz bugungi algebra fanining otasi al-Xorazmiy ekanini, tibbiyotda jarrohlikni Ibn Sino boshlab berganini, Beruniy geodeziya, jug'rofiya, falsafa sohasida yangiliklar yaratganini, oliy matematikaning bobokaloni Qozizoda Rumiy ekanini, kub ildizlar tenglamasini

⁴⁶<https://uza.uz>

Umar Xayyom yaratganini, Ulugʻbek bilan Ali Qushchi falakiyot ilmida misli koʻrilmagan yutuqlarga erishganini bilmasligi, barchani hushyor tortirishi kerak.

Baʼzi oʻquvchilarimiz haligacha «Devonu lugʻatit turk»da nimalar yozilgani haqida tuzukroq maʼlumotga ega emas. Navoiyni oʻqib tushunish u yoqda tursin, loaqal bu ulugʻ zot qanday asarlar yozganini, insoniyat tarixidagi xizmatlari nimalardan iboratligini bilishmaydi. Vaholanki, har bir xalqning faxrlanishga arziydigan allomalari, shoiru yozuvchilari, davlat arboblari boʻladi. Gurjilar SHota Rustavelini ilohiylashtirib ulugʻlashadi. «Yoʻlbars terisini yopingan pahlavon»ni oʻqimagan gurjini topish mahol. Maktablarimizning aksariyatida bedilxonlik, navoiyxonlik, boburxonlik, mashrabxonlik oʻtkazilayaptimi?

Yurtimizda azal-azaldan shunday anʼanalar boʻlgan-ku. Nega tariximizdagi bunday xayrli ishlar bugungi kunimizga tatbiq etilmayapti?! Nega bizning maktablarimizda folklor bayrami, Alpomish, Goʻroʻgʻli kunlari oʻtkazilmaydi? Nega bizning bolalarimiz Alpomishdek, Goʻroʻgʻlidek, Namoz botirdek, general Joʻrabekdek boʻlishni istashmaydi?

Maktablarimizda til, adabiyot va tarixni oʻqitish qoniqarsiz ahvoldaligini eʼtiborga olib maxsus darslar oʻtish uchun shoirlarni, yozuvchilarni jalb etish lozim.

Yozuvchi oʻz xalqining vijdoni, degan gap bor. (U oʻz xalqining vijdoni boʻlishga munosib boʻlsagina albatta). Bas, shunday ekan, yoshlarni vijdonli, eʼtiqodli, insonparvar qilib tarbiyalashda, dunyoqarashini shakllantirishda qalam ahli bilan boʻladigan bevosita muloqot yaxshi samara beradi.

Maktab oʻquvchilari orasida oʻz tarixiga, adabiyotiga, tiliga va uning ravnaqiga qiziqadiganlar kamayib ketyapti. Bu hol milliy iftixor hissining susayishiga olib keladi. Milliy iftixori zaif odam insonparvarlik tuygʻusidan mahrum boʻladi, insonparvarlikdan yiroq odamda vatanparvarlik boʻlmaydi.

Przidentimiz SH.Mirziyoev 2023 yilni bejizga “Insonga eʼtibor va sifatli taʼlim yili” deb eʼlon qilish tashabbusini ilgari surmadi.

2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini «Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili»da amalga oshirishga oid davlat dasturida ham ta'limda xalqaro standartlarni tatbiq etish, ta'lim sifatini oshirish, sohani ilg'or xorijiy tajriba asosida isloh qilish maqsadida navbatdagi ustuvor vazifalari aniq belgilab berildi.

Xususan ushbu davlat dasturida⁴⁷:

- 2023 yil 1 sentyabrdan boshlab har bir tuman (shahar)ning bittadan umumiy o'rta ta'lim muassasasida o'quvchilarni ikkita xorijiy til va bitta kasb-hunarga o'rgatish amaliyoti bosqichma-bosqich yo'lga qo'yilishi;

-2023/2024 o'quv yilidan boshlab bosqichma-bosqich umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'quvchilarni umuminsoniy va milliy qadriyatlar, vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, shuningdek, ularda kommunikativ ko'nikmalar, tanqidiy va kreativ fikrlash, jamoa bo'lib ishlash, tadqiqotchilik kabi ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim dasturlari amaliyotga kiritilishi belgilab qo'yildi.

Bundan tashqari, umumiy o'rta ta'lim muassasalarining 1-4-sinflarida o'quvchilarni ilg'or xorijiy tajriba asosida ishlab chiqilgan darsliklar bo'yicha o'qitish, 5-9-sinflarda o'quvchilarga umumta'lim fanlaridan tayanch bilimlar berish, 10-11-sinf o'quvchilarining qiziqish va qobiliyatiga mos bo'lgan ixtisoslashgan dasturlar asosida bilim berish amaliyoti joriy qilish belgilandi.

2023/2024 o'quv yilidan boshlab respublikaning barcha viloyatlari va Toshkent shahrida boshlang'ich sinf o'quvchilarini bepul ovqat bilan ta'minlash yo'lga qo'yildi.

Pedagog kadrlar hamda o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini baholash natijalari bo'yicha aniqlangan bo'shliqlardan, shuningdek, ota-onalar, ekspertlar va boshqa shaxslarning takliflaridan kelib chiqib, Milliy o'quv dasturini doimiy ravishda takomillashtirib borish vazifasi topshirildi.

⁴⁷<https://lex.uz>, 28.01.2022 йилдаги ПФ-60-сон

Davlat umumiy oʻrta taʼlim muassasalariga Xalq taʼlimi vazirligi bilan kelishgan holda oʻquv jarayoniga xalqaro tan olingan taʼlim dasturlarini joriy qilish, shu jumladan davlat taʼlim standartlari doirasida oʻquv dasturlariga oʻzgartirish kiritish hamda darsliklarni tanlashga (ona tili, adabiyot, tarix, tarbiya va huquq fanlaridan tashqari) ruxsat etildi.

Davlat umumiy oʻrta taʼlim muassasalarining oʻquv jarayoniga xalqaro tan olingan taʼlim dasturlarini joriy qilish tartibini tasdiqlandi.

Umumiy oʻrta taʼlim muassasalariga ularning oʻquv jarayoniga xalqaro tan olingan taʼlim dasturlarini joriy qilishga koʻmaklashsin, shu jumladan taʼlim sohasida xizmat koʻrsatuvchi xorijiy tashkilotlar bilan muzokaralar olib borsin hamda dasturlarni sotib olish va amaliyotga tatbiq etish uchun zarur mablagʻlarni ajratish belgilandi

SHuningdek, oʻquvchilar savodxonligini baholash boʻyicha xalqaro PISA 2025 tadqiqot dasturida Oʻzbekistonning ishtirokini 2023 yil noyabrgacha taʼminlash qayd etildi.

Davlat miqyosida maktab taʼlimini ilgʻor davlatlar standartlariga yetkazish yuzasidan barcha choralar bosqichma bosqich koʻrib kelinmoqda. Maqsad oʻquvchilarni har tamonlama bilimli, salohiyatli qilish. Oʻquvchi shaxsini yaratish, ularni ilmga qiziqtirish, Ona yurti taraqqiyoti uchun fidoiylik koʻrsatishga daʼvat etishdan iborat. Bunda albatta, ijtimoiy fanlarning alohida oʻrni bor. Adabiyot, tarix va boshqa gumanitar fanlarni chuqur oʻrganish orqali buyuk ajdodlar merosini, ularning dunyo tamadduniga qoʻshgan ulkan hissasini anglaydi. Ularga munosib avlod boʻlishga intiladi.

«Yangi Oʻzbekiston – maktab ostonasidan boshlanadi», degan gʻoya asosida umummilliy taʼlim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilishga misli koʻrilmagan eʼtibor qaratilmoqda. Ilm-fan sohasini rivojlantirish, maʼnaviy-maʼrifiy ishlar samaradorligini oshirish, oʻquvchi yoshlarning isteʼdod va qobiliyatini roʻyobga chiqarish borasida koʻp ishlar qilinmoqda.

Bularning barchasi yurtimizda Uchinchi Renessans –milliy taraqqiyotimizning yangi davri poydevorini yaratishga xizmat qiladi.

O‘QUVCHILARDA IJTIMOIYLASHUV JARAYONI RIVOJLANISHIGA TA’SIR ETISHNING AHAMIYTI

*Vaisov A.X. – PhD,
Xorazm viloyati pedagoglarni yangi
metodikalarga o‘rgatish milliy markazi
“Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi”
kafedrasi mudiri*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘quvchi-yoshlarni ijtimoiy hayotga tayyorlash va ularda ijtimoiylashuv faolligini oshirish masalalari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Tarbiya. ijtimoiylashuv, yoshlar, ziddiyatlar, faollik, o‘zini o‘zi boshqarish, bag‘rikenglik, ijtimoiy hayot.

Hozirda dunyoning ijtimoiy, siyosiy va mafkuraviy manzarasi o‘zgaryotgan, noaniqlik, beqarorlik hukm surayotgan, ommaviylashuv davrida barcha sohalarga, jumladan, ta’limga bo‘lgan talablar va majburiyatlarga tayyorgarlik zarurati yuzaga chiqmoqda va kuchaymoqda. O‘qitishning samarali mexanizmlarini amalga oshirishda o‘qituvchilarning o‘ziga xos va mos zaruriy kompetensiyalarga ega bo‘lishi bugungi kunning muhim talabiga aylangan. Ta’lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarining munosabatlarida yuzaga keladigan muammoli vaziyatlarni ijtimoiylashuv mexanizmlarining maktab ta’limiga muvaffaqiyatli tadbiq etish orqali yechish mumkin.

O'qituvchining sinfda ziddiyatlarni xal eta olishi hamda samarali muloqot uchun zaruriy sharoitini yaratishi, o'zining fukarolik pozitsiyasini namoyish etishi va o'quvchilarda faollikni shakllantirish uchun barcha imkoniyatlardan foydalanishi kerak. Dars jarayonida o'quvchilarning muayyan masalaga munosabat bildirish madaniyatini va o'z ona tilidan to'g'ri foydalanishi, xamjixatlik va maxalliy birdamlikni amalga oshirishi juda muhimdir.

Har bir pedagog o'quvchilar guruhlar bilan ishlashi, ota-onalar bilan hamkorlik aloqalar o'rnatishi va ularni rivojlantirish, ta'lim-tarbiya masalalariga ongli ravishda shaxsiy munosabatini belgilash bilan birga o'z kasbiy faoliyatidagi yutuqlaridan foydalanishi, ishtirokchilarga ijobiy ta'sir ko'rsatgan holda ta'lim-tarbiya sifatini yaxshilashni rag'batlantirish ishlarida qatnashishi lozim.

Ijtimoiy fanlar o'qituvchisi kasbiy faoliyatining asosini tashkil etuvchi qadriyatlar – ular tomonidan qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyat kasb etib, kasbiy faoliyatida har qanday vaziyatlarda maqsadli harakat va samarali munosabatni ta'minlaydi.

O'qituvchi ta'lim berish bilan birga tarbiyalash funksiyalarini ham bajaradi. Albatta, o'qituvchi u yoki bu holatlarda o'quvchilarga tasir ko'rsatadi va ularning xulqini rejalashtirilgan harakatlar bilan modellashtiradi. Ijtimoiylashtirish nafaqat jamiyatda balki maktablarda ham muhim funksiyalardan biri bo'lib, ya'ni maktab o'quvchilariga ijtimoiy me'yorlarni tushuntirishga va ularga rioya qilishga o'rgatadi. Rejalashtirish jarayonida davlatning ta'lim sohasidagi siyosatining ustuvorligi, maktab-mahalla-oila hamkorligi, milliy madaniyat, tarix va an'analarni inobatga olinishi, tanqidiy fikrlash, kreativlikni rivojlantirish, o'qishga motivatsiyalarni qo'llab-quvvatlash zarur. Ayniqsa o'quvchilarda estetik tarbiyani rivojlantirish orqali ularni san'atga, atrof muhitga muhabbat va hurmatni shakllantirish, estetik tarbiyaning maksadlarini bolalarda yuqori did, xissiyotlar va estetik faoliyatga extiyojni rivojlantirishga erishiladi.

O'qituvchi tomonidan darsning tarbiyaviy maqsadi belgilanadi, o'quvchilar harakatidagi o'zgarishlar kuzatilib, natijalar aniqlanadi. Agar o'quvchilar o'z

xulqini o'zgartirsa, demak o'qituvchi tomonidan qo'yilgan tarbiyaviy maksadlarga erishilgan hisoblanadi. O'qituvchi 2020 yil 28 fevraldagi 131-son buyrug'idagi odob-ahloq qoidalaridan foydalanib, sinfni boshqarish jarayonida o'quvchilar bilan hamkorlikda tuzilgan qoidalarni ularga moslashtiradi. O'qituvchi muammolarni oldini olish uchun qoidalarni oldindan xabardor qilishi va tushuntirishi shart. O'qituvchi qoidalarni tushuntirganda, o'quvchilarga tushunarli tilda, mavhum tushunchalarni ishlatmasdan, qoidalarga rioya qilishni ko'rsatadigan kutilgan xatti-harakatni nomlash kerak. Masalan "Sinfda shovqin qilish mumkin emas" o'rniga "Sinfda jim bo'lish kerak" qoidalaridan foydalanish kerak. Agar qoidalar barcha o'quvchilarga ma'lum bo'lsa, unda hamma ularga teng ravishda amal qilishi kerak. Agar qoidalarning bajarilishi nazorat qilinmasa yoki turli o'quvchilar qoidalarga turli yo'llar bilan rioya qilsalar, ertami-kechmi qoidalar qoidsizlanadi.

Tarbiya umume'tirof etilgan qadriyatlarga asoslanadi, o'qituvchi doimo ularni o'quvchilar tushunishi va o'zlashtirishi uchun tushuntirishga va shakllantirishga xarakat qiladi. O'qituvchi tomonidan shakllantirilgan qadriyatlar kundalik faoliyatda, qabul qilinadigan qarorlarda va muammolar hamda nizolarni xal qilish usullarida namoyon bo'lishi kerak.

Ijtimoiy va fuqarolik kompetensiyalarini shakllantirish maqsadida o'quvchilarning o'zini-o'zi boshqarishga o'rgatishga qaratilgan tarbiyaviy faoliyat juda muxim hisoblanadi. O'quvchilarning o'zini-o'zi boshqarish organlari faoliyati rasmiy bo'lmasada, aniq natijalarga olib kelishi mumkin. Maktabda o'zini o'zi boshqarish organlarining ish qoidalari, shu jumladan o'quvchilar ishtirokida qoidalarni tanlanadi va ishlab chiqiladi. Ushbu organ maktab ma'muriyati va o'qituvchilari oldida barcha o'quvchilar manfaatlarini ifodalashi kerak bo'ladi.

Muloqot - talim va tarbiyaning asosini tashkil etadi. Muloqot o'qituvchi va o'quvchilarning hulq-atvori va faoliyatini tashkil kiladi, ularning mehnati va harakatlarini baholaydi. Qaror qabul qilishda o'quvchining faol ishtirokchiga aylanishiga imkon beradi. Bu muammoli vaziyatlarni muhokama qilish, yuzaga keladigan nizolarning oldini olish va hal qilishga ko'maklashadi.

Bag'rikenglik keng ma'noda insoniyat tomonidan yaratilgan madaniyatlarni, boy qadriyatlarning xilma-xilligini, inson individualligini hurmat qilishni qabul qilish va tushunishdir. Rivojlangan g'arb mamlakatlarida o'quvchilarni bag'rikenglikka o'rgatish ta'limning dolzarb vazifasiga aylangan. Aynan maktab ta'limida o'quvchi-yoshlar bag'rikenglik g'oyalari bilan tanishadilar. Bag'rikeng o'qituvchigina bag'rikeng shogirdni tarbiyalay oladi. Bag'rikenglik shunchaki e'lon qilingan qadriyat bo'lishi mumkin emas, u o'qituvchi qiyofasida namoyon bo'lishi kerak.

O'quvchilarda oliy qadriyat sifatida bag'rikenglikni shakllantirish ularda shaxsiy xususiyatlarni va ijtimoiy hulq-atvoridagi farqlarni hisobga olishni taqozo qiladi. Bu jarayonida madaniy va etnik muhitlarni haam hisobga olish kerak. Masalan, sinfda tili, millati bilan farq qiladigan boshqa millat vakillari bo'lganda, ularning an'analari va qadriyatlari hammaga tushuntirish kerak. Bu o'quvchilarning bir-birlarini o'zaro tushunishiga yordam beradi.

Xulosa shuki, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarga shaxs sifatida qarash va do'stona munosabatda bo'lishni ta'minlanishi tarbiya jarayonining zaruriy tamoyilidir. Demokratik jamiyat qurish yo'lidagi murakkab va keng ko'lamli vazifalarni bajarishga qodir bo'lgan, yangi avlod kadrlarini, boshlagan ulug' ishlarni munosib tarzda davom ettira oladigan farzandlarni voyaga yetkazish eng muhim vazifa bo'lib qolaveradi.

BOLA SHAXSINING RIVOJLANISHIGA TURLI OMILLARNING TA'SIRI

*Yusupova V.
Xorazm viloyati P.Y.M.O'qituvchisi
"Maktabgacha, boshlang'ich va
maxsus ta'lim metodikalari"
kafedrasida o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada bola shaxsining rivojlanishida turli omillarning ta'siri, sharq allomalarining bola tarbiyasidagi qarashlari haqida misollar

keltirilgan. Bolaning jamiyatda o'z o'riga ega bo'lishida kattalarning o'rnini qay tarzda bo'lishi kerakligi yoritib berilgan.

Shaxsning shaxs sifatidagi mohiyati uning tashqi olam va eng avvalo odamlar bilan bo'ladigan munosabatlari orqali namoyon bo'ladi. Bu odamlar o'rtasida yuzaga keladigan barcha munosabatlarni o'z ichiga oladi. Inson shaxs bo'lib tug'ilmaydi, balki umri davomida bir shaxsga aylanadi. Inson hayoti davomida bir necha jihatdan rivojlanadi:

Jismoniy rivojlanish - inson tanasining balandligi, vazni, hajmining o'zgarishi;

Fiziologik rivojlanish - fiziologik jarayonlarning o'zgarishi;

Aqliy rivojlanish - xotirani, fikrlashni, hissiy-irodaviy sohani va boshqalarni rivojlantirish;

Ijtimoiy taraqqiyot insonning butun umri davomida kirib boradigan atrof-muhit bilan munosabatlarining murakkablashuvida namoyon bo'ladi. Barcha taraqqiyotning, shu jumladan, shaxs kamolotining manbai ichki qarama-qarshiliklardir.

Masalan, jamiyat talablari va bolaning hozirgi rivojlanish darajasi o'rtasidagi ziddiyat, bolaning ehtiyojlari va ularni qondirish imkoniyatlari o'rtasidagi ziddiyat, bolaning mustaqillikka intilishi va uning kattalar yordamiga bo'lgan ehtiyoji o'rtasidagi ziddiyat, maqsadli ta'sirlar va ijtimoiy muhitning o'z-o'zidan paydo bo'ladigan ta'siri o'rtasidagi qarama-qarshilik va boshqalar.

Bugun har kim xohlasa, xohlagan narsasiga erisha oladi

Inson taraqqiyotining yana bir omili ijtimoiydir. Bolaning o'zi haqida, o'zini o'zi qadrlashi haqidagi fikrining shakllanishi unga bog'liq. Bu erda bizning "men" ning ijtimoiy komponenti namoyon bo'ladi. Inson o'zini faqat jamiyatda yon tomondan ko'ra boshlaydi. Shunday qilib, u birinchi marta xulq-atvor, tashqi ko'rinish, xulq-atvorga tanqidiy munosabatda bo'lishi mumkin. *Jamiyat uning boshqa odamlar orasida hayot haqidagi g'oyasini shakllantiradi.*

Ijtimoiy rivojlanish omillari shaxsning ijtimoiy muhitdagi faol rolini belgilaydi. Albatta, siz farzandlaringizni butun hayotini nazorat qila olmaysiz, lekin ota-onalar, albatta, ular qanday yashashlarini bilishlari kerak. Hammasiyoshlikdanboshlanadi.

Sharqmutafakkirlariningilmiymerosidata'lim-tarbiyamasalalarimuhimo'rinegallaydi.Ayniqsa, ular oila va oilada farzand tarbiyasiga katta e'tibor berganlar. Zero yosh avlod tarbiyasi insoniyatning kelajak taqdirini belgilaydigan, ularni ijobiy mezon bilan qurollantiradigan sifatlar bo'lganligi uchun ham mutafakkirlar bu muammoni hal qilishga harakat qilib kelganlar. Muhammad ibn Muso al Xorazmiy, Abu Nosr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn sino, Muhammad Qoshg'oriy, Yusuf Xos Hojib, Kaykovus, Umar Xayyom, Ahmad Yugnakiy, Sa'diy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Jaloliddin Davoniy, Husayn Voiz Koshifiy kabi mutafakkirlarning qator asarlarida bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash masalalari o'rta qo'yilgan va ularni hal etish yo'llari ko'rsatib berilgan.Shoir mutafakkirlar qomusiy asarlarida va odob axloqqa bag'ishlangan risolalarida o'zlarining pedagogik qarashlarini ifodalaganlar va ular pedagogik hamda falsafiy-didaktik xarakterga egadirlar. Bular jumlasiga Yusuf Xos Xojibning "Qutadg'u bilig", Ahmad Yugnakiyning "Hibbatul Haqoyiq", Kaykovusning "Qobusnoma", Shayx Sa'diyning "Bo'ston va guliston", Jomiyning "Bahoriston", Alisher Navoiyning "Hayrat-ul abror" va "Mahbub-ul qulub", Nizomul-mulkning "Siyosatnoma" kabi pandnoma, nasihatnoma tarzda yozilgan asarlari kiradi. Shuningdek, o'tmishda diniy-tasavvufiy asarlar ham yozildiki, ularda bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash masalalari ilgari surilgan bo'lib, ular ma'naviyatimiz tarixida munosib o'rin egallaganlar. Imomo al-Buxoriy, Imom al-Termiziy, Ahmad Yassaviy, Az-Zamaxshariy, Sulaymon Boqirg'oni, Bahouddin Naqshband, Najmiddin Kubro va boshqalar shular jumlasidandir. Sharq mutaffakkirlari, bola tarbiyasi bilan ota-ona shug'ullanishi kerak, degan xulosaga kelganlar. Bu bilan ular oilaviy tarbiyaning roliga katta e'tibor beradilar.Umuman, oilada bola tarbiyasi masalasi juda qadimdan

mutafakkirlarni qiziqtirib kelgan, ular bu masalaga hayotiy faoliyatning muhim bir tomoni sifatida qaraganlar va uni hal etishni o'zlarining vazifasi deb hisoblaganlar. Eramizdan avvalgi 528-529 yillar orasida buyuk mutafakkir Zardusht tomonidan yaratilgan "Avesto" kitobida ham ta'lim-tarbiyaga oid qarashlarni ko'rish mumkin. "Avesto"da ta'kidlanishicha, tarbiya hayotning eng muhim tayanchi bo'lib hisoblanishi lozim. Har bir yoshni shunday tarbiyalash zarurki, u avvalo yaxshi o'qishni va so'ngra esa yozishni o'rganish bilan eng yuksak pag'onaga ko'tarilsin. Shu boisdan, har bir bolani yosh paytidanoq mehnat qilib, mehnatning tagi rohat ekanligini anglatish uchun daraxt ko'chati o'tqazishga, uy-ro'zg'or qurollari yasash, yerga ishlov berish va chorva bilan shug'ullanishga o'rgatilishi shart hisoblanadi. Sharq uyg'onish davrining buyuk mutafakkiri Abu Nasr Farobiy o'zining ko'p qirrali ijodi bilan inson bilimlari rivoji asarlarida oqilona davlat tizimi, insoniyat jamiyati haqidagi nodir va dono fikrlarga duch kelimiz. Abu Nasr Farobiy "Fozil odamlar shahri", "Baxt saodatga yerishuv haqida", "Aql ma'noli haqida risola" kabi asarlarning muallifidir. Uning uqtirishicha, insonning barcha qobiliyat va fazilatlari ikki tomonga ega. Birinchisi – tug'ma, irsiy, tabiiy xislatlar bo'lsa, ikkinchisi, tajriba, amaliyot, sharoit ta'sirida tarkib topadigan xislatlardir. Shuningdek, bola tarbiyasida bir-biri bilan bog'liq bo'lgan xislatlarni hisobga olish lozimligini ta'kidlaydi. Mutafakkirning bu qarashlari hozirgi zamon pedagogikasining muhim tamoyillaridan biri bo'lgan ijtimoiy va biologik tomonlarning o'zaro munosabatining birligi degan qoidaga juda mos keladi. Farobiy o'zining odob-axloq haqidagi ta'bir joiz bo'lsa, axloqiy tarbiya haqidagi qarashlarini muayyan bir tizimga tushiradi. Uning so'ziga qaraganda, nimaiki baxtni qo'lga kiritishga xizmat qilsa – yaxshilikdir, nimaiki baxtga erishishga xalaqit bersa, mutlaq yomonlikdir. Bu fikr uning axloqiy qarashlarida asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi. Shunga ko'ra, u o'z fikrini yanada chuqurlashtirib, ko'zda tutilgan maqsadni qo'lga kiritishga yordam beruvchi qobiliyat va xatti-harakat – yaxshilik, uning aksi bo'lsa yomonlikdir, degan

g'oyani ilgari suradiki, bola tarbiyasi bir maqsadga qaratilgan holda olib borilmog'i va u aqliy va axloqiy tarbiya birligidan iborat bo'lmog'i lozim.

Abu Ali ibn Sinoning fikricha, insonning aqlan barkamol, jismonan yetuk, axloqiy – ma'naviy boy bo'lishida tarbiyaning barcha turlarini uyg'unlashgan holda olib borilishi katta ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi. Tarbiyaning asosiy vazifasi–shaxsning aqliy, axloqiy erkin fikrlovchi va jismoniy rivojlanish, uning qobiliyatlarini har tomonlama ochish uchun imkoniyat yaratishdir. Buning uchun:

- yoshlarni erkin fikrlashga tayyorlash;
- hayot mazmunini tushunib olishga ko'maklashish;
- o'zini o'zi idora va nazorat qila bilishni shakllantirish;
- o'zining shaxsiy turmushga maqsadli yondashuvi;
- ularda reja va amal birligi hissini uyg'otish;
- o'quvchilarni milliy, umuminsoniy qadriyatlar va vatanimizning boy ma'naviy merosi bilan tanishtirish;
- madaniy hamda dunyoviy bilimlarni egallashga bo'lgan talablarni shakllantirish

Endi biz bolaga qanday tarbiya berish va qachondan boshlab uni tarbiyalash kerak?

- degan savolga e'tibor qaratishimiz lozim. Har bir shaxs oilada tug'ilib, ijtimoiy hayotga mana shu o'z koshonasi orqali kirib boradi va hamma tarbiya shu oiladan boshlanadi.

Demak, bu fikrdan kelib chiqib, biz bolaga tarbiya berishni nafaqat tug'ilgandan so'ng, balkim ona qornidaligidayoq berib borishimiz masadga muvofiq bo'ladi. Bizning bunday usulda beradigan tarbiyamiz bolani rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bola tug'ilgan zahotiyoq atrof muhitga bo'lgan moslashish hissi uyg'onadi. Asta-sekin ulg'aya boshlagach, har bir narsani farqlaydigan va ko'rgan narsalariga taqlidchan bo'lib voyaga yetadi. Bola tarbiyasi, uning yetuk va barkamol bo'lib tarbiyalanishi onalar uchun eng muhim vazifadir. O'ylaymanki, har bir onalar bunday mas'uliyatli ishga bor kuchlari bilan kirishadilar. Har bir ona

bolalarga tarbiya berayotganlarida o'z shaxsiy tarbiya vositalaridan va usullaridan foydalanishi kerak. Xulosa qilib aytish mumkinki, mustahkam ma'naviy immunitetli, o'zining fikrlarini ravon ayta oladigan, yuqori marralarga erishuvchan avlodni tarbiyalash uchun ota-ona, oila muhiti juda katta ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Munavvarov A.K. "Oila pedagogikasi" T. O'qituvchi.1994.
2. Jo'raev A.J. Tarbiyaviy darslarni o'tish. T. O'qituvchi. 1994.
3. Baratov Sh. O'qituvchi shaxsini o'rganish usullari.T.1995 y.
4. Tursunova O.Oilada bola tarbiyasi. T.1995.
5. Hasanbaeva O. Tarbiyaviy ishlar metodikasi.T.1996.
6. B.Normurodova. Tarbiyaviy ishlar metodikasi (metodik qo'llanma). T. 2006.
7. Qodirova R.M. Maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutqini rivojlantirishning psixologik omillari. Sariyog'och, 2001.
8. Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari. Toshkent – 2008.
9. "Uchinchi mingyillikning bolasi." tayanch dasturi va o'quv qo'llanmasi Tuzuvchilar: M.SH.Rasuleva,S.S.Mirdjalilova va boshqalar. Ma'rifat- madadkor nash.Toshkent,2000.

TA'LIMDA ZAMONAVIY AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI VA TEXNIK VOSITALARDAN SAMARALI FOYDALANISH

***Saparov O'.B.
Qoraqlpog'iston Respublikasi pedagoglarni
yangi metodikalarga o'rgatish
milliy markazi katta o'qituvchisi***

Annotatsiya: Bugungi kunda ta'lim jarayonida interfaol va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qullash, global masshtabdagi telekommunikatsion tarmoq bilan bosqichma-bosqich to'ldirib borish orqali ta'lim-tarbiya mazmunini yangi bosqichga olib chiqish hamda ta'lim sifati va samaradorligini yanada ko'tarishni ta'minlaydi.

Kalit soʻzlar: Axborotlar, inson tafakkuri, zamonaviy stilizatsiya, taʼlim, malakali pedagog kadrlar, kompyuter, axborot kommunikatsiya texnologiyalari.

Taʼlimni axborotlashtirish taʼlim sohasini uslubiy amaliy jihatdan zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari va texnik vositalari bilan taʼminlash hamda ulardan samarali foydalanish asosida taʼlim tarbiya jarayonining psixologik pedagogik maqsadlarini amalga oshirishga yunaltirilgan jarayondir.

Taʼlimni axborotlashtirish taʼlim beruvchi va taʼlim oluvchi faoliyatini intellektuallashtirish jarayoni sifatida faqatgina zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosida rivojlanadi. [1]

Hozirda elektron taʼlimni rivojlantirish uning samaradorligini oshirish yullari izlanmoqda taʼlimda yangi axborot texnologiyalarini joriy etish taʼlim sohasidagi islohotlarning diqqat markazidan urin olgan. Yuqori malakali pedagog kadrlarga talab ortib borayotgan hozirgi sharoitda tinglovchilarni zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini yaxshi uzlashtirib olgan kadrlar sifatida shakllantirish talab etiladi. Bunday vazifalarni amalga oshirish mavjud xalq taʼlimi xodimlari malakasini oshirish tizimini mukammallashtirish uni elektron taʼlim talablariga mos rivojlantirish xalq taʼlimi muassasalarida mutaxassislikka oid fundamental bilimlarni mustaxkam egallashga yunaltirishni takozo etadi.

Pedagog kadrlar mutaxassisligi yaʼni umumtaʼlim va mutaxassislik fanlari boʻyicha bilimlarini boyitadilar yangi metod va zamonaviy texnologiyalarni urganadilar. Binobarin tizimdagi rahbar hamda umumtaʼlim va maxsus fanlar oʻqituvchilarining malakasini oshirish va qayta tayyorlash uzluksizligini taʼminlash muhim ijtimoiy buyurtma sifatida namoyon boʻlmoqda. Bu borada yuzaga kelayotgan muammolarning echimini topishda malaka oshirish shakllari va taʼlimning optimal mazmunini aniqlashtirish hamda malaka oshirish va qayta tayyorlashda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalar ular asosidagi infrastrukturani yaratish va joriy etish lozim boʻladi.

Malaka oshirish kurslarini tayyorgarlik tavsifiga nisbatan quyidagi yunalishlarga bo'lish mumkin:

I. Fanlar bo'yicha ixtisoslashtirilgan tayyorgarlik. Ushbu kursning mazmuni pedagoglar tomonidan fanlar bo'yicha maxsus nazariy bilimlar hamda rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalarini egallashni nazarda tutadi.

II. Umumta'lim va rivojlantiruvchi kurslar. Ushbu kurslar loyihalash, dasturlash darslarni tahlil qilish internet tarmog'idan ta'lim ijodkorlik faoliyati hamda akademik litsey yoki kasbhunar kollej o'quvchilari bilan ishlashda foydalanish masalalarini ko'zda tutadi. Uning mazmuni asosan pedagogik hamda psixologik qonuniyatlarni o'zlashtirishga qaratilgan. [2]

Malaka oshirish kurslarini o'qish davomida pedagog kadrlar dasturlash tushunchasining zamonaviy talqini bilan tanishadilar. Turli fanlar bo'yicha o'quv dasturlarini tuzish o'qituvchilar egallashi lozim bo'lgan vositalar majmuasining bir qismi sifatida qaralib unda asosiy e'tibor ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchining o'zaro muloqoti samaradorligini oshirishga qaratiladi. Zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalari asosida sirtqi malaka oshirishni tashkil etishning istiqbolli yunalishi sifatida masofaviy ta'limni pedagogik jihatdan asoslash axborot va kommunikatsiya texnologiyalari infrastrukturasini rivojlantirish talab etiladi. Zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalari asosida tashqil etilgan masofaviy ta'limning markazida pedagog kadrlarning mustaxil bilish faoliyati mujassamlashgan. O'qish bilimlarni mustaxil o'zlashtirish va qo'llash bugungi kundagi axborotlashgan jamiyatda zamonaviy mutaxassisning kasbiy faoliyati davomida muhim ahamiyat kasb etadigan ehtiyojiga aylandi. Bu esa bir jihatdan bilimlarni pedagog kadrlarga qaerda qachon va qay holatda egallash qulay bo'lsa shunga imkon yaratilishi bunga xizmat qiluvchi malaka oshirish tizimining yanada moslashuvchan bo'lishi talab qilinsa ikkinchidan pedagog kadrlarning nafaqat muayyan miqdordagi bilimlarni uzlashtirishi balki o'zluksiz ta'lim sharoitida ko'llash uchun axborotlarni izlash topish tahlil qilish qayta ishlash mustaxil bilim olish va bilish faoliyati usullarini o'zlashtirishi muhim

ahamiyat kasb etadi. Malaka oshirishni tashqil qilishning mazkur tartibi xalq ta'limi xodimlarining tegishli bilimlarni egallashi va qo'llashga urganishi o'zlariga zarur vosita hamda axborot manbalarini topa olishi ular bilan ishlashni urganishiga olib keladi. [3]

Bugungi kunda sifatli ta'lim zahirida zamonaviy muallim shakllanadi. Sifatli ta'limning muhim omillardan biri malaka oshirish muassasasini zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan ta'minlash va amaliyotga qo'llash, axborot etkazish jadalligini ta'minlash, o'qituvchi shaxsi va kasbiga qo'yilayotgan talablar ishtimoiy mohiyatining keskin oshib borishi, o'qituvchilarning ko'p faoliyatliligiga asoslangan o'quv-biluv maydonini tashqil etish mahoratini egallashlariga keng yo'l ochish, pedagogik faoliyat jarayonida o'quvchining ko'p faoliyatliligiga asoslangan o'quv maydonini vujudga keltirishning didaktik imkoniyatlarini puxta uzlashtirishlariga erishish asoslarini yaratish zarur.

Xulosa qilib shuni aytish joizki, malaka oshirish tizimini zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bazasi bilan ta'minlash, axborot xizmatini yo'lga qo'yish va undan okilona foydalanish sifatli ta'limni hamda zamonaviy o'qituvchini shakllantirishning muhim omili hisoblanadi. Bu jarayon ta'lim sifat-samaradorligini ta'minlash bilan birgalikda salohiyatli, jahon hamjamiyatida raqobatlasha oladigan kadrlarni etkazib berishda muhim ahamiyatga ega. O'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va yo'tuqlardan keng foydalanish, ularni ta'lim tizimiga joriy qilib borish hamda rivojlangan mamlakatlarning tajribalarini tatbiq qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

1.Karimov I.A. O'zbekiston Konstitustiyasi - biz uchun demokratik taraqqiyot yulida va fuqarolik jamiyati barpo etishda mustaxkam poydevordir. / O'zbekiston Respublikasi Konstitustiyasi qabul qilinganining 17 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruza. // «Xalq, so'zi» gazetasi, 2009 yil 6 dekabrda soni.

2. Begimkulov U.Sh. Pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimida masofaviy ta'limni tashqil etish. // «Maktab va hayot» jurnali. T. 2006 6 son. 25-27 b.

3. Bershadskiy A.M. Kraevskiy I.G. Distanstionnoe obrazovanie na baze novix IT. Penza: «Obrazovanie» 1997. S. 55.

OTA-ONALAR VA MAKTAB JAMOASINING HAMKORLIGI O‘QUVCHILARNI KASB -HUNARGA YO‘NALTIRISH OMILI

*Kenjayev Sh.M. – Xorazm VPYMO‘MM
“Amaliy fanlar va maktabdan
tashqari ta’lim metodikasi” kafedrasi mudiri*

Kasb-hunarga yo‘naltirish o‘quvchiga uning shahs xususiyatlarini inobatga olgan holda beriladigan yordam, uning bir tomondan jamiyat uchun kerakli bo‘lishi ikkinchi tomondan o‘zining shaxsiy harakatlariga erishishi, hayotiy sharoitlarining o‘zgarishi davomida ta’lim va mehnat sohalarini mustaqil va ongli tanlay olishi uchun imkoniyat yaratishdir.

O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish umumta’lim fanlari va texnologiya fani o‘quv jarayonida o‘quvchilarni turli mehnat faoliyatlari bilan tanishtirish orqali, ularning qiziqishlari, layoqatlari, qobiliyatlari va individual xususiyatlarini rivojlantirish hisobiga amalga oshiriladi.

“Kamil inson” tarbiyasi hamma zamonlarda ham dolzarb masala bo‘lib kelgan. Dunyoda birorta ota-ona yo‘qki, farzandining jamiyatda o‘z o‘rniga, mustahkam mavqega ega bo‘lishini istamagan va shu farzand orqali boshini baland ko‘tarib, g‘ururlanib yurishni orzu qilmagan bo‘lsa. Sharq xalqlarida bunga qadimdan alohida e’tibor berilib, o‘ziga xos ahamiyat kasb etib kelgan.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgan ilk kunlardan boshlab yoshlar va ularning ta’lim-tarbiyasi masalasi hukumatimiz siyosatining doimiy kun tartibidadir. “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” qabul qilinib, qator hukumat qarorlari asosida amalgam oshirilayotgan sohadagi islohotlar natijasida, ta’lim va tarbiyani uzviy va izchil olib borishga qaratilgan mutlaqo yangi tizim yaratildi. Umumta’lim muassasalari o‘quvchilarini kasb-hunarga yo‘naltirish, ularning kasb-

hunarni ongli ravishda va to'g'ri tanlashiga ko'maklashish masalasi ta'lim sohasida davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi.

Zardushtiyluk dinining muqaddas kitobi "Avesto"da ham, musulmon dunyosining muqaddas kitobi "Qur'oni Karim"da ham, hadis-shariflarda ham, din va tasavvuf asoschilariyu, davomchilari o'git va asarlarida ham, xullas, mumtoz-fan va madaniyat arboblarning madaniy-ma'rifiy meroslarida ham ta'lim-tarbiya, xususan bolalarga kasb-kor o'rgatish masalasi birinchi o'ringa qo'yiladi. Eng asosiysi, xukumatimiz olib borayotgan bugungi siyosatning negizi ham shu muammo bilan bevosita bog'liqdir.

Har bir oilada ota-ona sevimli farzandlari tarbiyasi bilan mashg'ul ekan, ulardan albatta ertaga sog'lom, komil inson, yaxshi kasb kor egalari chiqishini hohlaydi. Chunki bolaning bilimli, ilmi va yaxshi kasb egasi bo'lishidan avvalo oila manfaatdor, qolaversa solih farzand tarbiyalab borish ota-onaning burchidir.

Shunday ekan bola ulg'ayib borishi bilan uni biror kasb-hunarga yo'naltirib borishda bosh-qosh bo'lish, maslahatlar berib borish, mazkur yo'nalish bo'yicha shart-sharoit va imkoniyatlar yaratib berish ota-ona tarbiyasining muhim bir qismi hisoblanadi.

Dunyoda minglab kasblar bor. Mana shu rang-barang kasblar olamida bola qanday qilib mo'ljallanishi kerak?

Hayot yo'lini, mehnat faoliyatini to'g'ri boshlash uchun qaysi kasbni tanlagan ma'qul? Bolaning ichki dunyosida shu kabi savollar g'ujg'on o'ynar ekan, shu asnoda albatta, birinchi yordam sevimli oilasidan, ya'ni ota-onasidan bo'lmog'i lozim. Ota-ona esa o'z navbatida albatta bolaning qiziqishlari, mayllari va qobiliyatlariga tayangan holda ish ko'rishlari muhim ahamiyatga ega.

Xo'sh bular nima? U bolada qanday aks etadi?

Qiziqish- bu odamning muayyan mehnat sohasidagi ijobiy munosabatlari bo'lib, uning bilishga va faoliyat ko'rsatishga bo'lgan intilishidir. Qiziqishlarning mazmuni va ko'lami bolaning bilim darajasini hamda muayyan narsaga qiziquvchanligini aks ettiradi. Bunday qiziqishlar ko'pincha o'sib-ulg'aya borib,

maylga, bolaning muayyan faoliyat bilan shug'ullanishga bo'lgan intilishiga hamda mazkur faoliyat turiga muvofiq keladigan mahorat va malakalarni takomillashtirib doimiy ravishda o'z bilimini oshirib borishi uchun intilishiga aylanadi. Qobiliyat esa odamning biror faoliyat sohasida muvaffaqiyat qozanishiga yordam beradigan individual psixologik xususiyatdir. Demak, ota-ona shularning barchasini hisobga olgan holda bu masalaga to'g'ri yondoshishi kerak bo'ladi, chunki boshlang'ich tarbiyani bola oilada oladi.

Buning uchun ishni nimadan boshlagan ma'qul?

Bizningcha bolaga juda erta vaqtlardan oq turli kasb-hunarlar haqida baholi-qudrat ma'lumot va tushunchalar berib borish joiz. Sababiki ular o'zlarini qiziqtirgan kasb sirlariga, ularning yaxshi-yomon tomonlariga barvaqt e'tibor bilan qaraydigan bo'lishadi. Har bir kasbga a'lo o'qish orqali erishish mumkinligini bolaga alohida ta'kidlash zarur. Vaholanki yoshlikda olingan puxta bilim faqat kasb-hunardagina kerak bo'lmay, balki insonning butun hayot faoliyatini, kelajagini belgilaydi. Busiz komil inson bo'lib yetishish yoki mukammallik darajasi sari borish mumkin emas.

Yana shuniyam bilish joizki, bola qancha o'qimishli bo'lsa, undan shunchalik madaniyatli, manaviyati yuksak shahs tarkib topadi.

Bola kasb tanlayotgan vaqtda oila va maktab hamkorligi katta ahamiyat kasb etadi. Bola oilada olgan tarbiyasi va maktabda olgan ta'limi uning kasbni to'g'ri tanlashiga yordam beradi. Maktabdagi o'quv-tarbiya jarayonining ajralmas qismi hisoblangan kasb-hunarga yo'naltirish ishlariga ham innovatsion tus berish, uning samaradorligini oshirish uchun ilmiy asoslangan zamonaviy pedagogik-psixologik, axborot texnologiyalarini keng joriy etish, ilmiy-uslubiy ta'minot va kadrlar salohiyatini yaxshilash, jarayonga jamoatchilik hamda ota-onalarni faol jalb etish zarurati mavjud.

O'quvchi kasbni to'g'ri tanlashida kasb-hunarga yo'naltirishga doir ilmiy-ommabop adabiyotlar, audiyo, video, multimedia materiallarini yaratish, ko'paytirish va tarqatish ishlarini, tuman va viloyatda mavjud professional ta'lim

muassasalari haqidagi ma'lumotlar bankini yaratib qo'yish, texnologiya darslarida o'qituvchi o'quvchining qiziqishlari asosidagi savollarga yetarlicha javob bera olishi va o'quvchini kasb –hunarga to'g'ri yo'naltira bilishi muhim ahamiyatga ega.

O'quvchi ta'limning keyingi bosqichini qayerda davom ettirishini aniqlashga ikkilanayotgan bo'lsa, bunday vaqtda maktab psixologi, maktab kasb-hunarga yo'naltiruvchi mutaxassisi, sinf rahbari va ota –onalar hamkorligi yordamga keladi. Bunda ota-onaning farzandining qiziqishlari haqidagi ma'lumotlari, maktab psixologi o'tkazgan metodikalar natijalari va o'quvchining bevosita qiziqishlari asosida unga yo'l yo'riq ko'rsatiladi.

Agar bolasining qiziqishlariga qarshi chiqayotgan ota-onalar bo'lsa, maktab psixologi va kasb-hunarga yo'naltiruvchi mutahassisi ota-onalarga kasbiy maslahatlar berib borishi kerak.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, har bir inson bo'lg'usi kasbini mustaqil o'zi tanlasagina sevib tanlagan kasbiga mehr qo'yadi. Uning zahmati qanchalar og'ir bo'lsada, charchamaydi, nolimaydi. O'zi va boshqa hunarmadlar yaratgan mahsulotlarning qadriga yetadi. Halol mehnat evaziga topgan mablag'larini o'ylab, tejamkorlik bilan sarflaydi. Hayotda shunday ota-onalar ham uchraydiki, ular farzandining hohish-irodasi, qobiliyatlarini hisobga olmasdan, o'zlariga qulay bo'lgan kasb- hunarni egallashga majbur qiladilar. Natijada, ota-onaning qistovi bilan o'qishga kirgan farzand, o'quv dargohini bitirib chiqqach mutaxassislikka emas, shunchaki diplomga ega bo'ladi. Tabiiyki, bunday mutaxassislikdan na o'zi, na jamiyat naf ko'radi.

Oilada ota-onalarning o'z kasbiga bo'lgan sadoqati, bir-biriga do'stona munosabati, mehribonligi, g'amho'rliqi, o'z navbatida oilada farzandlarning kasbga, hayotga bo'lgan munosabatining to'g'ri shakllanishiga yordam beradi.

Umumta'lim maktablarida o'quvchilarni qaysi kasb hunarga layoqatliligini aniqlashda oila shifokorining maslahati ham muhim ro'l o'ynaydi. Bolalar va o'smirlar shifokori sog'lom o'quvchilarga kasb-hunar tanlash yuzasidan tavsiya

berar ekan, albatta, tanlangan kasbning o'smir o'sishi va rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmasligi, balki, uni barkamol shaxs bo'lib shakllanishiga imkon berishini hisobga olishlari shart.

Farzandini to'g'ri kasb hunarga yo'naltirish borasidagi ota-onaning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: yoshligidan farzandining ta'lim tarbiya olishiga befarq qaramasdan, uning qiziqish, mayli va qobiliyatini kuzatib borishi;

har bir ota-ona farzandi o'qiyotgan sinf ahbari, maktab amaliyotchi psixologi, yoshlar yetakchisi, shifokori bilan yaqin aloqada bo'lib farzandini qaysi fanlarga qiziqishi, qaysi fan va sport to'garaklariga qatnashayot-ganligini bilib borishi;

ota-ona o'z kasblari haqida farzandiga to'liq ma'lumotlar berib borishi, unda qiziqish uyg'otishi va boshqa kasblar haqida ma'lumotlar berib borishi;

faqat farzandining qiziqishiga qarab kasb tanlash va unda o'rganishiga imkoniyat yaratishi.

Shunday qilib, farzandlarni ularning qiziqishi, qobiliyati, iqtidori va qiziqqan kasbga sog'ligi to'g'ri kelishini, yashayotgan manzilida tanlangan kasbga talabning mavjudligini, hunarmandlar sulolasi an'alariga sodiqligini e'tiborga olib kasb-hunarga yo'naltirish barqaror rivojlanishining muhim omilidir. Bunday hamkorlik o'sib kelayotgan yosh avlodga ongli kasb tanlash, o'z kasbiy istiqbolini belgilash hamda jamiyat ravnaqiga munosib hissa qo'shish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Davlatov K., Vorobyov A., Karimov I. Mehnat va kasb ta'limi nazariyasi hamda metodikasi. - Toshkent., O'qituvchi, 1992. - 320 b.
2. Жўраев Р.Ҳ., Толипов Ў.Қ., Шарипов Ш.С. Узлуксиз таълим тизимида ўқувчиларни касб-хунарга йўналтиришнинг илмий-педагогик асослари. – Т.: 2004 й.
3. Жалолов.А. Касб қандай танланади. – Т.: 2010 й.
4. Муслимов Н.А., Муллахметов Р.Г. Касб танлашга йўллаш.— Т.: 2007 й.
5. Ne'matov Sh.E., Tohirov O'.O. va b.O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish orqali umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi uzviyligini

ta'minlashning nazariy-metodologik asoslari. Monografiya. – T.: O'zPFITI, 2015. - 152 b.

6. Tolipov O'.Q., Barakayev M., Sharipov Sh.S. Kasb ta'limi pedagogikasi. – T.: 2003.-88 b.

7. Qo'ysinov O.A., Yakubov J.N., Tohirov O'.O. va b. Kasblar haqida ma'lumotnoma. – T.: Delta print MCHJ, 2017.-160 b.

O'QITUVCHILAR KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISH USULLARI VA DASTURIY VOSITALARI

***Oqnazarov T.J.
SamVPYMO'MM,
katta o'qituvchi***

O'qituvchidan kafolatlangan ta'lim jarayonini tashkil etish katta mehnat va mashaqqatni talab etadi, ammo zamonaviy virtual ta'lim texnologiyalarga asoslanib ishlab chiqilgan elektron o'quv materilallari fandagi bilimlarni o'quvchiga turli usullar orqali yetkazish va o'quv jarayonini odatdagi ta'lim usuliga nisbatan samarali tashkil etish uchun xizmat qiladi.

Virtual ta'lim texnologiyalar dunyoda bir necha yillardan beri foydalanishda bo'lsada, bizning Respublikamizda endi ta'sis etilmoqda. Vaholangki ta'limning bu turi iqtisodiy jihatdan eng kam xarajat talab etuvchi va talabgorlarning ko'pligi bilan boshqalaridan ajralib turadi.

Ta'limda virtual ta'limni tashkil etish va undan foydalanish asosan quyidagi muammolarni qisman bartaraf etishda ko'maklashadi:

- o'quvchining mustaqil ta'lim soatlarini puxta o'zlashtirishi;
- ta'lim olishda masofa va vaqt chegaralari bo'lmasligi;
- o'quvchi uchun virtual ta'lim odatdagidan ko'ra qiziqarliligi;
- virtual ta'limdan foydalanish uchun alohida dasturiy vositalarning mavjudligi.

Bu jarayonni amalga oshirish uchun o'qituvchilarda virtual ta'lim texnologiyalaridan foydalanish kompetentligini rivojlantirish kerak bo'ladi.

Bu jarayonni amalga oshirish jarayonini iSPRING dasturini o'rganish misolida qarab chiqamiz. Bu quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi.

1-bosqich. iSPRING Free dasturi .PPT, .PPTX, .PPS, .PPSX formatdagi fayllarni Flash (.SWF) va HTML5 formatiga konvertatsiyalash imkoniyatini beradigan mualliflik dasturi hisoblanadi.

Dastur orqali foydalanuvchilar Flash - roliklar va YouTube-video resurslarni Power Point taqdimot slaydlariga joylashtirishlari mumkin.

Xususan:

Yaratiladigan elektron o'quv kontentlarni SCORM va TinCan tizimlarga o'tkazish imkoniyatini beradi, bu esa ixtiyoriy LMS (Learning management system) bilan integratsiyalashtirish mumkin degani.

Power Point dasturida yaratilgan taqdimot faylining hajmini 97% gacha siqish imkoniyati mavjud.

Power Point dasturida yaratilgan taqdimot faylining himoyalashini ta'minlaydi.

Ushbu paket o'z ichiga 3 ta dasturiy modulni oladi. Ular yordamida audio, video, interaktiv elementlar va testlar bilan boyitilgan onlayn taqdimot materiallari va o'quv kurslari, har xil so'rovnomalar, anketalar, interaktiv testlar, 3D kitob kabi bir qancha elektron nashrlar tashkil etish imkoniyati mavjud.

Dastur boshqa elektron testlar yaratish dasturlaridan quyidagi xususiyatlari bilan ajralib turadi:

dasturning ishchi fayli ixtiyoriy kompyuterga ko'chirib qo'yilishi va ishlashi mumkin;

juda kam amallar ketma ketligi bajariladi;

maxsus bilimlar talab etilmaydi;

testlarning 11 xil turini yaratish mumkin;

test savollari va javoblariga rasm, formula va video joylashtirish mumkin;

test natijalari to'g'ridan to'g'ri elektron pochtaga jo'natiladi;

dastur litsenziyaga ega va ochiq kalitli ekanligi.

O'rganilayotgan mavzu bo'yicha ishni bajarishga qaratilgan topshiriq yuzasidan yo'riqnoma o'qituvchilarning qiziqishini uyg'otishdan boshlanadi, chunki ularning qiziqish va e'tibori o'rganilayotgan narsaga qaratilishi kerak.

Kompyuterga iSpringSuite dasturlar paketi o'rnatilgach, Ispring Quiz Maker bloki yordamida elektron testlar tuzish imkoniyati mavjud. Testlar bazasi yaratilgach, darsning qaysi qismida foydalanishiga qarab testlar soni va test o'tkazish vaqti belgilanadi. Interfeys ko'rinishini foydalanuvchi ixtiyoriga ko'ra o'zgartirish mumkin. Tayyor testlar bazasini yaratib bo'lgach, uni lokal tarmoq uchun, global tarmoq uchun, hujjat shaklda (MSWord) yoki LMS tizimi uchun saqlash imkoniyati mavjud

2-bosqich. Amaliyot o'qituvchisi tushuntirgan test turlarini o'zi bajarib, namoyish qilib ko'rsatadi. Buning uchun u avval kerakli ish o'rnini puxtalik bilan tayyorlab qo'ygan bo'ladi va o'sha ish o'rnida namoyishni o'tkazadi. Ishni bajarish uchun kerakli barcha instrumentlar xom ashyolar va ish rejasi hamda kerak bo'lsa, tegishli sharoit tayyorlab qo'yilgan bo'lishi kerak.

Namoyish qilayotgan paytda amaliyot o'qituvchisi o'qituvchilarning diqqat bilan kuzatib turishlarini ta'minlaydi. Har bir harakatni 3 martadan namoyish qilib ko'rsatish tavsiya etiladi. Ular quyidagicha bajariladi:

namoyish oddiy tezlikda o'tkaziladi, o'qituvchilarda kasbiy harakatning amalda qanday bajarilishi to'g'risida to'la va haqiqiy tasavvur paydo bo'lishi uchun.

namoyish atayin sekin tezlikda o'tkaziladi, har bir bosqichni alohida va o'ziga xos xususiyatlarini yaxshiroq ko'rsatish hamda mehnat xavfsizligi qoidalarini tushuntirish uchun.

namoyish oddiy tezlikda o'tkaziladi, ishni bajarish harakati ko'nikmasini yana bir marta to'la ravishda ko'rsatish va o'qituvchilarda «ichki sur'at» ya'ni, harakatni bajarish usuli, tartibi, ketma-ketligi, tezligi to'g'risida aniq tasavvur paydo bo'lishi uchun. Namoyish qilayotgan paytda amaliyot o'qituvchisi har bir harakatini izohlab boradi. Shundan so'ng bevosita instruktaj qismi tugaydi.

Testlar bazasiga barcha savollarni kiritib bo‘linganidan so‘ng, bajarilgan ishni elektron shaklda saqlash kerak bo‘ladi. Tayyor bo‘lgan elektron testni saqlashdan oldin ayrim sozlashlarni bajarish kerak. Chunki bu sozlashlar elektron testdan foydalanilayotgan vaqtda katta ahamiyatga ega.

Yuqorida yaratilgan testlar bazasi shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy testlarga qaraganda bu testda bir xillik bo‘lmaydi va o‘qituvchilarga birmuncha qiziqarliroq bo‘ladi.

Undan tashqari bu interaktiv testlarni rasm, ovoz va formulalar yordamida boyitish imkoniyati mavjudligi ularni yanada qiziqarli va o‘qituvchini katta ishtiyoq bilan ishlashga chorlaydi. Oddiy testlardan foydalanish savollari tuzishda ma’lum bir chegarani hosil qiladi. Masalan, musiqa fani o‘qituvchisi faqat nazariyadan savollar tuzishi mumkin, bu dastur yordamida biror bir musiqadan parcha qo‘yib savollar tuzish imkoniyatini yaratadi. Boshqa yo‘nalishlar masalan, matematika, fizika, biologiya, geografiya kabi fan o‘qituvchilari ham juda qiziq, interaktiv testlar tuzish imkoniyati mavjud.

Bundan tashqari testni kompyuter tarmoqlari orqali ham o‘tkazish imkoniyati va elektron pochta orqali yuborish kabi imkoniyatlarining mavjudligi hozirgi zamonaviy ta’lim talablariga ham javob bera oladi.

Shu paytda u o‘zining amaliy ish tajribasidan kelib chiqib, mavzuga doir barcha o‘quv-didaktik materiallardan, masalan, chizmalar, ish rejalari, ekspluatatsiya bo‘yicha instruktsiyalar, instrumentlar va xom ashyolardan ko‘rgazmali materiallar sifatida foydalanishi mumkin.

3-bosqich. Ko‘rsatilgan tarzda qaytarish – taqlid (imitatsiya). Bu pog‘onada o‘qituvchilarning har biri amaliyot o‘qituvchisining harakatlarini u ko‘rsatgan tarzda qaytarishlari kerak. O‘qituvchilar ishlayotgan paytda amaliyot o‘qituvchisi o‘z fikrini bildiradi, yaxshi ishni maqtab yomon ishni tanqid qiladi va nima qilishni yana bir marta ko‘rsatadi. Hamma o‘qituvchilar ish jarayonini tushunganligini ko‘rganidan keyin amaliyot o‘qituvchisi mashq qilishni boshlashga ruxsat beradi.

4-bosqich. Mashq qilish – o‘qituvchilar ko‘plab marta takrorlash orqali instrument va uskunalar bilan bajariladigan ish jarayonlari bo‘yicha kasbiy harakatlarni to‘g‘ri bajarishni mashq qilishlari uchun amaliyot o‘qituvchisi ularga yetarlicha xom ashyolar berib qo‘yadi. Har bir o‘qituvchi o‘zi ishlaydi va bir xil ishlash usullarini qo‘llaydi. Agar ish natijalarining sifati maqbul natija standartiga (oldindan belgilangan sifat mezonlariga – aniq maqsadlarga) javob bersa, ish tugatilishi mumkin. Amaliyot o‘qituvchisi bu yerda nazoratchi vazifasini bajaradi.

Xulosa shuki, ta’lim tizimida o‘qitishning samadorligini, kafolatini ta’minlashning yagona yo‘li ta’lim buruvchining virtual ta’lim texnologiyalaridan foydalanish kompetentligi, shaxsiy faolligi, ijodkorligiga erishishdir. Bunga erishish ta’lim-tarbiya jarayonida virtual ta’lim texnologiyalarini samarali qo‘llash orqali amalga oshadi, ya’ni o‘quvchi nafaqat o‘qitiladi, balki mustaqil ta’lim olishga ham o‘rgatiladi. O‘quvchiga bilimlar tayyor holda berilmaydi, uni bilimlarni manbalardan mustaqil ravishda o‘l o‘ bilishga o‘rgatiladi.

O‘SMIRLARDA DEVIANT XULQ-ATVORINI KELTIRIB CHIQUVCHI OMILLAR VA ULARNI BARTARAF ETISHDA PSIXOLOGNING ROLI

*Safarova D.K.
Toshkent Shahar PYMO‘MM
katta o‘qituvchisi*

Annotatsiya. Maqola o‘smirlarda deviant xulq-atvorini keltirib chiqaruvchi omillar va ularni bartaraf etishdan psixologning roli mavzusida bo‘lib, unda o‘smirlardagi deviant axloq muammosi va xulqida og‘ishliklari bor o‘quvchilarga tavsiyalar berib borilgan. Umuman olganda o‘smir yoshlarning kelajagi bevosita oila, davlat va jamiyat ravnaqi bilan chambarchas bog‘liq ekanligini avlod tarbiyasi uchun o‘zini ma’sul hisoblaydigan har bir shaxs uchun eng mukammal darajadagi ustuvor vazifaga aylanmog‘i lozim.

Kalit soʻzlar: deviant, axloq, xulq-atvor, ogʻish, nuqson, meʼyor

Oʻsmirlardagi deviant axloq muammosi oʻzining koʻp qirraliligi, murakkabligi va ijtimoiy dolzarbligining cheksiz ortib borishi bilan keng psixologlar doirasining eʼtiborini jalb qiladi, biroq bu muammoga ajratilgan ahamiyatli eʼtibor va bu sohada olib borilayotgan tadqiqotlarning katta miqdoriga qaramay psixologiyada ularning rivojlanishi tanqisligiga urgʻu beruvchi huquqbuzarlar shaxsining xususiyatlarini klinik jihatdan tushunish birmuncha ommaviy boʻlib qolmoqda.

Tarixdan maʼlumki har qanday jamiyatda, u jamiyat qaysi rivojlanish bosqichida boʻlishidan qatʼiy nazar alohida eʼtiborga muhtoj odamlar mavjuddir. Bular oʻz jismoniy, ruhiy va ijtimoiy rivojlanishida chetga chiqish, ogʻishga moyil boʻlgan shaxslardir. Bunday kishilar bilan tegishli, jamiyat va davlatda ularga nisbatan alohida munosabat shakllangan.

Hozirda cheklangan imkoniyatli shaxslar soni butun dunyoda shu jumladan, Oʻzbekistonda ham sezilarli darajada ekanligi eʼtiborni tortadi.

Tibbiyot, psixologiya, sotsiologiyada - “meʼyor” ning oʻz koʻrsatgichlari, oʻz meʼyorlari boʻlib unga mos kelmaydigan jihatni - “ogʻish”, - “chetga chiqish” deyiladi. Ijtimoiy pedagogika uchun - “meʼyor” va - “meʼyordan ogʻish” tushunchalari nihoyatda ahamiyatlidir. Ular bola xulq-atvori va rivojlanish jarayonini xarakterlash uchun qoʻllanadi. Ogʻish ham ijobiy ham salbiy xarakterga ega boʻlishi mumkin.

Meʼyordan chetga chiqishni shartli ravishda 4 guruhga ajratish mumkin: jismoniy, ruhiy, pedagogik va sotsiologik.

Meʼyordan jismoniy ogʻish inson sogʻligiga bogʻliq. Sogʻmliqdagi ogʻish yoki irsiy omillar yoki biror-bir tashqi holatlar: ogʻir ekologik holat, ichimlik suvining qoniqarsiz sifati, oila hayoti darajasining pasayishi va boshqalar asosida yuzaga kelishi mumkin.

Jismoniy nuqsonlarga - inson organizmining faoliyat yurgizishga yoki rivojlanishidagi doimiy yoki vaqtinchalik kamchiliklar, shuningdek, har qanday somatik yoki yuqumli xastaliklar kiradi.

Ruhiy nuqsonlarga - insonning ruhiy rivojlanishidagi doimiy yoki vaqtinchalik kamchilik. Bularga nutq buzilishi, miya faoliyati, shuningdek, aqliy rivojlanishning buzilishlari kiradi.

Pedagogik og‘ishlar tushunchasi pedagogika va ijtimoiy pedagogikada hozircha kam qo‘llaniladigan tushunchadir. Vaholanki, pedagogik faoliyatda pedagogik maqsadlarni amalga oshirish, shaxs rivojlanishi uchun sharoitlar yaratib berish uchun ta’lim olayotganlar faoliyatini tartibga solganidan turli me’yorlar qo‘llanmoqda.

Ijtimoiy og‘ishlar — “ijtimoiy me’yor” tushunchasi bilan bog‘liqdir. Ijtimoiy me’yor bu insonlar, ijtimoiy guruhlar faoliyati yoki xulq-atvori jamiyat rivojlanishining biror-bir bosqichida shakllangan yoki rasman o‘rnatilgan qoidalari namunasidir. Aslida ijtimoiy me’yor kerakli xulq-atvor, ijtimoiy munosabatlar va faoliyatlar modeli hisoblanadi.

Bolalar uchun ijtimoiy me’yorlarning o‘ziga xos xususiyati shuki, ular tarbiya omili hisoblanib, uning jarayoni ijtimoiy me’yor va qadriyatlarni o‘zlashtirish, ijtimoiy muhitga kirish, ijtimoiy tajriba va rollarni o‘zlashtirish sodir bo‘ladi.

Voyaga yetmaganlarning deviant xulq-atvorini keltirib chiqaruvchi omillar quyidagilardir:

Biologik omillar. Bola organizmida uning ijtimoiy adaptatsiyasini qiyinlashtiruvchi fiziologik yoki anotomik xususiyatlarning mavjudligi natijasida o‘z ifodasini topadi. Ularga quyidagilar kiradi:

- irsiy xususiyatlar;
- aqliy rivojlanishning buzilishi, eshitish va ko‘rishning susayishi, asab tizimining zararlanishi va boshqalar;

- organizmga psixofiziologik zo‘r berish, nizoli holatlar, atrof-muhitning kimyoviy tarkibi, turli somatik, allergik, toksik kasallanishlarga olib keluvchi, ya’ni quvvat manbalari bilan bog‘liq bo‘lgan psixofiziologik xususiyatlar.

Psixologik omillar. Bularga bolada psixopatalogiya yoki xarakterining aksetkatsiyasining borligi kiradi. Bu me’yordan chetga chiqishlar asab kasalliklari, psixopatiya, nevrosteniya va bolada g‘ayri adekvant reaksiyalarni paydo qiluvchi boshqa omillarda namoyon bo‘ladi.

Ijtimoiy-pedagogik omillar. Maktab, oila va ijtimoiy tarbiya nuqsonlarida namoyon bo‘lib, uning asosida yoshlik chog‘ida salbiy tajriba to‘planishligi bilan bolaning erta ijtimoiylashuvidagi og‘ishlarga olib keluvchi yosh, jinsiy va individual xususiyatlar yotadi. Bunday bolalar maktabda yomon o‘qishadi, darslarni ko‘plab qoldirishadi, uy vazifalariga mas’uliyatsizlik bilan qarashadi, maktab baholariga befarqliklarini bildirishadi. Bu esa ularning o‘quv dezadaptatsiyasidan dalolat beradi.

Ijtimoiy-iqtisodiy omillar. Ijtimoiy tengsizlik, jamiyatning tabaqalashuvi, ishsizlik, inflyatsiya, daromad olish usullarining cheklab qo‘yilishidan iborat.

Axloqiy omillar. Bir tomondan jamiyatning axloqiy darajasida qadriyatlarning yo‘qolib ketishida namoyon bo‘lsa, boshqa tomondan esa jamiyatning deviant xulq-atvorning namoyon bo‘lishiga befarq qarashida o‘z aksini topadi.

Mamlakatimizda olib borilayotgan tub islohotlar rivojlanish sari dadil qadam bilan borayotgan insonparvarlik tamoyillariga asoslangan yosh mustaqil mamlakatda o‘smir yoshlar orasidagi axloqsizlik, axloq me’yorlaridan chetga chiqish holatlari bugungi kun uchun o‘ta salbiy holat degan xulosaga kelib chiqadi. Ota – onalar, tarbiyachilar uchun o‘smirlardagi axloqiy og‘ishishlarni profilaktika va rehabilitatsiya qilishda samarali yo‘l deb quyidagilarni tavsiya qilish mumkin:

1. Ota-onalar o‘smir yoshlarning kundalik - ish kunlari bilan muntazam xabardor bo‘lishlari kerak.
2. Maktab, oila o‘rtasidagi hamkorlik ishlari tartibida o‘smir yoshlarning - atrofidagi do‘stlari bilan doimo qiziqib turishi lozim.

3. Maktabda doimiy ravishda o‘smir yoshdagi o‘quvchilarning bo‘sh vaqtini rejali o‘tkazishni sinf rahbarlari nazoratga olishlari kerak.

4. Yoshlarning matbuotdan, radio televideniya, - internetdan qanday ma’lumotlar olayotganligini ota-onalar ham nazardan qochirmasliklari kerak.

Umuman olganda o‘smir yoshlarning kelajagi bevosita oila, davlat va jamiyat ravnaqi bilan chambarchas bo‘liq ekanligini avlod tarbiyasi uchun o‘zini ma’sul hisoblaydigan har bir shaxs uchun eng mukammal darajadagi ustuvor vazifaga aylanmog‘i lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1.O‘smirlar deviant hatti-harakatining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Y.Asadov, R.Musurmanov Toshkent 2011.

2.Ishmuhammedov R., Abduqarodirov A., Pardayev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar. Ta’lim muassasalari o‘qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar. – T.: “Iste’dod” jamg‘armasi, 2009.

3.Выготский Л. С. Развитие трудного ребенка и его изучение. – Москва, 1984. – Т. 5. – С. 178-179.

4. SNG davlatlari psixologlar sayti <http://www.b17.ru>

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI TARBIYACHILARINING INNOVATSION FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH OMILLARI

Turakulova M.M.

Andijon viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi Maktabgacha boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha ta’lim tizimida innovatsion faoliyat, va mazkur sohada tizimda amalga oshirilgan ishlar va erishilgan muvaffaqiyatlar, ta’lim tarbiya jarayonida innovatsion faoliyatni tashkil etishning afzalliklari va omillari xususida fikrlar va ma’lumotlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Innovatsiya, innovatsion jarayon, innovatsion faoliyat, loyixa, plotforma, interfaol.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalarning individual rivojlanishini har tomonlama qo'llab-quvvatlashni tashkil etish o'quv jarayoni, uni rejalashtirish hamda maktabgacha ta'lim tashkilotini faoliyatini dasturiy va uslubiy ta'minotga, mehnatni muhofaza qilish xizmati ishini tashkil etishga turli yondashuvlarni talab etadi. O'zbekistonda maktabgacha ta'lim sifatiga o'zgaruvchan talablari maktabgacha ta'lim tashkilotini zamonaviy ta'lim kompleks dasturlari, texnologiyalari, usullaridan foydalanishga undashi kerak.

Hozirgi zamonda «innovatsiya» tushunchasi biron bir turdagi faoliyatni tarkibiy jihatdan yangilanishini, tubdan o'zgartirilishini ifoda etadi.

Mavjud narsaning yangi holatga o'tishi yoki yangicha sifat kasb etishi bilan bog'liq jarayon innovatsiya sifatida e'tirof etiladi. Bu jarayonni ba'zida yangilikning amaliyotga joriy etilishi deb ham atashadi. Innovatsiyalar dastavval insonlar ongida mavjud reallik bilan uning ideal holati o'rtasidagi tafovut sifatida shakllanadi. Aksariyat xollarda innovatsion g'oyalar tez o'sib borayotgan ehtiyojlar bilan nisbatan sust rivojlanayotgan ishlab chiqarish tizimining potentsial imkoniyatlari o'rtasidagi ichki ziddiyatlarni bartaraf etishga intilish asosida shakllanib boradi.

Innovatsion sohaga taalluqli muammolarni ilmiy jihatdan tahlil qilishga uringan turli xil olimlarning ilmiy ishlarini o'rganish shuni ko'rsatmoqdaki, ma'lum bir innovatsiyaning muvaffaqiyati va xarakteri oqibat natijada aniq tarmoqning, regionning, mamlakatning, qolaversa korxona va tashkilotlarning innovatsion potentsiali qandayligiga bog'liq bo'ladi.

Innovatsiyalarga nisbatan oshirilgan e'tibor hozirgi jamiyat hayotining o'zi tomonidan talab qilinadi, axir innovatsion jarayonlar rivojlanishining asosi bo'ladi.

Innovatsiya – bu yangi yoki takomillashtirilgan mahsulot (tovar, ish, xizmatlar) ko'rinishdagi innovatsion faoliyatning yakuniy natijasidir.

Innovatsion jarayon — innovatsion o'zgarishlarni tayyorlash va amalga oshirishdan iborat bo'ladi va yagona bir butunni tashkil qiluvchi o'zaro bog'langan

pallalardan tashkil topgan. Bu jarayonning natijasida amalga oshirilgan o'zgarishlar natijasida innovatsiya paydo bo'ladi.

Maktabgacha ta'lim-tarbiya jarayoni innovatsiyasi deb — maktabgacha ta'lim tashkilotida ta'lim tarbiya jarayonida yangi usullarining yaratilishi, maktabgacha ta'limda bolalar bilan olib boriladigan faoliyatiga tadbiq etilishi, ta'lim sifatini oshirilishiga olib kelinishida faoliyatning yakuniy natijasi tushuniladi.

Innovatsion faoliyat — deganda, iqtisodiy faoliyat sohasidagi jarayonlarni radikal tarzda o'zgartirishga yordam berishi mumkin bo'lgan biron bir yangilikni yaratish tushuniladi.

Maktabgacha ta'lim-tarbiya jarayonida innovatsion faoliyat — bu tashkilotda ta'lim-tarbiyani yangilashga va rivojlantirishga imkon beruvchi yangi g'oyalar va ishlanmalarni yaratish, o'zlashtirish va tatbiq etishga qaratilgan jarayonlar majmuasi tushuniladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida innovatsion faoliyatni tashkil etuvchi jarayonlar quyidagilar:

- g'oya va ishlanmalar yaratilishi;
- innovatsion mahsulot (yangi ta'lim tarbiya namunalari, dasturiy ta'minot va boshqalar)ni yaratilishidir.

Innovatsion faoliyat quyidagi asosiy funktsiyalar bilan izohlanadi:

- kasbiy faoliyatning ongli tahlili;
- me'yorlarga nisbatan tanqidiy yondashuv;
- kasbiy yangiliklarga nisbatan shaylik;
- dunyoga ijodiy yaratuvchilik munosabatida bo'lish;
- o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, o'z turmush tarzi va intilishlarini kasbiy faoliyatida mujassam qilish.

Pedagogika adabiyotlarida innovatsion jarayonning sxemasi ko'rsatiladi va uning bosqichlari quyidagicha:

1. Yangi g'oya tug'ilishi yoki yangilikning paydo bo'lishi (kashfiyot

bosqichi) deb yuritiladi.

2. Ixtiro qilishlik - yangilik yaratish bosqichi;
3. Yaratilgan yangiliklarning amalda qo'llay bilish bosqichi;
4. Yangilikni yoyish, uni keng tadbiq etish bosqichi;
5. Muayyan sohada yangilikka xukmronlik qilish bosqichi.

Tarbiyachi innovatsion faoliyatining tahlili yangilik kiritishning samaradorligini belgilovchi muayyan shartlardan foydalanishni talab qiladi. Bunday me'yorlarga–yangilik, maqbullik, yuqori natijalilik, ommaviy tajribalarda innovatsiyani ijodiy qo'llash imkoniyatlari kiradi.

Tarbiyachining innovatsion faoliyati - o'z ichiga yangilikni tahlil qilish va unga baho berish, kelgusidagi harakatlarning maqsadi va kontseptsiyasini shakllantirish. Ushbu rejani amalga oshirish va tahlil qilish, samaradorlikka baho berishni qamrab oladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining *ta'lim-tarbiya jarayonida* innovatsion faoliyat natijasida yuzaga kelgan g'oya va ma'lumotlarni tayyor turdagi ta'lim-tarbiya metod va texnologiyalari holatiga keltirish mobaynida g'oyani rivojlantirish, sinov guruhlarini tashkil etgan holda ularda yaratilayotgan ta'lim-tarbiya jarayonini tadbiq etish hamda yakuniy bosqichda tayyor yangi ta'lim-tarbiya jarayoniga ega bo'lish, uni qo'llab-quvvatlanishida ko'rinadi. Ma'lumki maktabgacha ta'lim tizimida barcha soxalar kabi , bola ta'limi evolyutsiyasi uchun istiqbol bo'lgan ta'limning barcha shakillari va usullari rivojlanishga ijodiy ta'sir ko'rsatadigan turli tashabbuslar va innovatsiyalar asosida yuzaga keladigan dolzarb va tizimli ravishda o'z o'zini tashkil etuvchi yangiliklar innovatsiyalar yaratildi. Jumladan, “Bolalar qo'shiqlari”to'plami, “Bolalik akademiyasi”raqamli plotformasi, “GTMIBOT”loyixalari, “Bebbo”, “Bolalar bog'chasi” ,“Didaktik o'yinlar”, “Akilvoy oshpaz” ilovalari, “4D karta”lar yaratildi va bulardan tarbiyachilar unumli foydalanmoqdalar.Bunday innovatsion loyixa va ilovalar maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarini ta'limni sifatli tashkil etishlarida va ta'lim jarayonida ularning innovatsion faoliyatlarini shakllanishida metodik

jixatdan ko'makchi bo'lib xizmat qilmoqda.

Innovatsion faoliyatni eng muhim masalalardan biri - tarbiyachi shaxsi: u novator, sermaxsul ijodiy shaxs, keng qamrovli qiziqish, ichki dunyosi boy, pedagogik yangilikka o'ch bo'lishi lozim.

Tarbiyachining innovatsion faoliyatini rivojlantirishga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatadi:

- tarbiyachilarning ijod qilishi uchun erkinlikning taqdim etilganligi;
- novator tarbiyachilarni resurslar bilan ta'minlanishining rahbariyat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi;
- jamoada munozara va fikrlar almashinuvining faol yo'lga quyilganligi;
- kasbiy kompetentlikni rivojlantirishga ishtiyoqning rag'batlantirilganligi;
- tarbiyachining o'z-o'zini rivojlantirishi uchun imkoniyatlarning taqdim etilishi;
- yuqori darajadagi axboriy ta'minotning yo'lga qo'yilganligi;
- o'zgarishlar argumentatsiyasining asoslanganligi;
- jamoada ishonch va o'zaro bir-biriga yordam berish jarayonining qo'llab-quvvatlanishi.

Hozirgi vaqtda maktabgacha ta'lim jarayonida innovatsion ta'lim metodlarini keng qo'llanilmoqda. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'qitishning zamonaviy innovatsion ta'lim metodlarini qo'llash o'qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi. Ta'lim metodlarini tanlashda har bir ta'limiy jarayonning maqsad va vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq sanaladi.

Innovatsion ta'lim metodlar deganda-ta'lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta'lim jarayonining markazida ta'lim oluvchi bo'lgan metodlar tushuniladi. Bu metodlar qo'llanilganda bolalarning real shaxsiy qiziqishlari va ehtiyojlari amalga oshiriladigan, bolalar tomonidan shaxsiy tajriba va bilimlar samarali to'planadigan ta'lim muhiti yaratiladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim jarayonida, tarbiyalanuvchilarning faoliyatini faollashtiradigan innovatsion ta'lim metodlar bilan boyitish ta'lim

oluvchilarning o'zlashtirish darajasining ko'tarilishiga olib keladi. Buning uchun ta'lim jarayoni oqilona tashkil qilinishi, pedagog tomonidan tarbiyalanuvchilarning qiziqishini orttirib, ularning ta'lim jarayonida faolligi muttasil rag'batlantirilib turilishi, o'quv materialini kichik-kichik bo'laklarga bo'lib, ularning mazmunini ochishda aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, bahs-munozara, muammoli vaziyat, yo'naltiruvchi matn, loyiha, rolly o'yinlar kabi metodlarni qo'llash va tarbiyalanuvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishlariga ahamiyat berilishi talab etiladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida interfaol o'yinlardan foydalanish ijobiy natijalarga olib keladi. Bu o'yinlar jarayonida bola passiv obektdan faol subektga aylanadi. Tarbiyachining asosiy vazifasi esa o'yinni tashkil etish, bolalar ijodiga sharoit yaratishdan iborat. Interfaol o'yinlar jarayonida bola

mustaqil fikrini to'g'ri bayon etadi;

boshqalarni tinglaydi;

ta'lim samarasi yuqoriroq bo'lgan o'qish-o'rganish xosil bo'ladi;

ta'lim oluvchining yuqori darajada rag'batlantirilishiga erishiladi;

ilgari orttirilgan bilimning ham e'tiborga olinishi zarur;

o'qish shiddatini ta'lim oluvchining ehtiyojiga muvofiqlashtirilishi kerak;

amalda bajarish orqali o'rganilishi osonlashadi;

ta'lim oluvchining tashabbuskorligi va mas'uliyatining qo'llab quvvatlanishi muxim.

boshqacha qilib aytganda interfaol o'yinlar orqali kelajakda har bir bola uchun zarur bo'lgan ijobiy sifatlar shakllantiriladi.

1. Mashg'ulot oldidan bolalar o'yin qoidolari va mazmunini qay darajada tushunganliklarini aniqlash.

2. Bolalarning yosh xususiyatlari va bir-birlariga bo'lgan munosabatlarini hisobga olish

3. Har bir bolaning qobiliyati va psixologik xususiyatlarini e'tiborga olish.

4. O'yin jarayonida bolalarga qiziq bo'lgan materiallardan foydalanish.

5. Diqqat va e'tiborni jalb etadigan uslublarni izlab topish.
6. Bolalarga rollarni to'g'ri taqsimlash.
7. O'yindan qanday maqsadda foydalanish mumkinligini bilish.
8. O'yinning asosiy bosqichlari haqida tasavvurga ega bo'lish va natijalarini prognoz qilish.

Pedagogik nuqtai nazardan to'g'ri tashkil etilgan o'yin bolaning axloqiy, irodaviy xususiyatlarini shakllantirish bilan birga unda bilim olishga, atrofdagi olam sirlarini ochishga qiziqish uyg'otadi. Shuning uchun maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'yin texnologiyalaridan keng foydalanish kerak. Xulosa qilib shuni ta'kidlash kerakki, yuqoridagi nazariy asoslardan foydalanish maktabgacha ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muslimov N.A., Usmonboeva. "Innovatsion ta'lim texnologiyalari "-T. "Sano standart" nashriyoti, 2015-yil
2. Ishmuhamedov R. Ta'limda innovatsiya. – T.: "Fan va texnologiyalar" nashriyoti, 2010.
3. MTVning 2022-yil An'anaviy avgust konferentsiyasi materiallari.-T.9 – avgust. 2022-yil

TA'LIM OLUVCHILAR FAOLIYATIDA IJTIMOIIY FANLARNING AHAMIYATI

*Latibjonov R.
Andijon viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga
o'rgatish milliy markazi Pedagogika va psixologiya,
ta'lim texnologiyalari kafedrası o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ijtimoiy fanlar nima ekanligi, kelib chiqish tarixi, o'rganilishi va nima uchun jamiyat hayotida shaxsga ijtimoiy fanlar kerakligi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy fan, pedagogik, ijtimoiy faollik, muloqot, pedagogika.

Yosh avlodning har tomonlama kamol topishi jamiyat taraqqiyotini ta'minlovchi asosiy omil bo'lishi bilan bir qatorda uning shaxs sifatida ijtimoiy faollashuvida ham etakchi o'rin tutadi. O'quvchi shaxsining ijtimoiy faolligi quyidagi ikki jihatga ko'ra muhim ahamiyatga ega: birinchidan, shaxsning jamiyatda o'z o'rnini topishi uchun zamin yaratadi, ikkinchidan esa, uning bilimi, kuch-quvvati, imkoniyati hamda iqtidori jamiyat rivoji yo'lida mehnat qilishga yo'naltiriladi. Manbalarning tahlili shuni ko'rsatadiki, demokratik jamiyatda o'quvchilar ijtimoiy faolligi o'z-o'zidan yuzaga kelmaydi, balki muntazam tarzda maqsadli ravishda olib borilgan pedagogik faoliyat natijasida shakllantiriladi. O'quvchiyoshlarga nazariy-amaliy bilimlarni berish, ularda ijtimoiy faollik ko'nikma va malakalarini hosil qilish pedagogika nazariyasi va amaliyoti uchun ham o'ziga xos ahamiyatga ega ekanligi bilan dolzarblik kasb etadi. Yosh avlodni ijtimoiy faolligini oshirishda ijtimoiy fanlar o'rni sezilarli darajada yuqoridir. Ijtimoiy fanlar nima, unga qanday fanlar kiradi va bu fanlar qachon paydo bo'lgan?

Bu savollar ko'pchilikni qiziqtirishi tabiiydir.

Ijtimoiy fanlar Ularni jamiyatda sodir bo'layotgan voqealarni o'rganish va ob'ektiv tahlil qilishga bag'ishlangan ilmiy fanlar deb ta'riflash mumkin. Boshqacha qilib aytganda, ijtimoiy fanlar insonning ijtimoiy muhitidagi xatti-harakatlarini o'rganishga bag'ishlangan. O'z navbatida ushbu fanlar ijtimoiy institutlarda yuzaga keladigan o'ziga xos xususiyatlarni yoki qonuniyatlarni tushunish uchun insonning individual va jamoaviy xatti-harakatlarini tahlil qiladi. Ijtimoiy dunyoni tushunishga bag'ishlangan ushbu fanlarning olimlari o'zlarining ko'rsatmalarini ikkita asosiy savol orqali boshqaradilar: nima uchun ba'zi ijtimoiy va tarixiy hodisalar ro'y beradi va ularni qanday sharoitlar yaratadi. Ushbu taxminlardan jamoaviy xulq-atvorni tahlil qilish osonlashadi.

Ijtimoiy fanlar antropologiya, aloqa, siyosatshunoslik, iqtisod, ta'lim, demografiya, tarix, tilshunoslik, psixologiya, geografiya, semiologiya va boshqa sohalarni qamrab oladi.

Kelib chiqishi va tarixi. Qadimgi asr. Ijtimoiy fanlar, odatda, ko'pgina epistemalar va bilimlarda bo'lgani kabi, qadimgi falsafaning paydo bo'lishida, yozuvga ega bo'lgan birinchi sivilizatsiyalar rivojlana boshlaganda paydo bo'lgan. Biroq, qadimgi asrlarda turli xil bilim sohalari o'rtasida farq yo'q edi, shuning uchun matematika, she'riyat, tarix va siyosat bir xil fan sifatida o'rganilgan; Bu turli xil bilim shakllari doirasida ilmiy asoslarni qo'llashga olib keldi.

XVIII-asrda ijtimoiy fanlar Russo, Didro va boshqa fransuz mualliflarining tadqiqotlari tufayli bugungi kunda ma'lum bo'lganidek paydo bo'ldi. Shu paytdan boshlab "ijtimoiy fanlar" atamasi qo'llanila boshlandi; ammo, bu pozitivizm bilan qattiq bog'liq edi.

Ogyust Komte va Emil Dirksaym. Fransuz faylasufi Ogyust Konte ijtimoiy fanlarning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi, chunki u ushbu fanlarni bilish uchun yangi yo'llarni ochishga imkon berdi. Ushbu yo'nalishlardan biri "ijtimoiy tadqiqotlar" deb nomlangan bo'lib, u Yevropaning ayrim mamlakatlari va Qo'shma Shtatlarda ishlab chiqilgan ko'plab statistik namunalardan iborat edi. Ijtimoiy fanlarning rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan yana bir olim - bu "ijtimoiy faktlar" ni o'rganish bilan tanilgan fransuz sotsiologi Emil Dirksaym; Shuningdek, Vilfredo Pareto tomonidan individual nazariyalar va meta-nazariy g'oyalarni joriy etgan ish muhim edi. Maks Veber o'z navbatida ijtimoiy hodisani aniqlashga imkon beradigan uslubiy ikkilikni joylashtirdi. Ijtimoiy fanlarni o'rganishning yana bir usuli iqtisodiy intizomga asoslangan edi, chunki u "qattiq fan" ko'rsatmalariga binoan iqtisodiy bilimlarni targ'ib qildi.

XX asrning boshlari va hozirgi zamon ijtimoiy fanlarima'rifatparvarlik g'oyalari turli xil tanqidlarga va o'zgarishlarga duch keldi: masalan, turli sohalardagi matematik tadqiqotlar eksperimental tadqiqotlar bilan almashtirildi, chunki ular nazariy tuzilmani ishlab chiqish uchun tenglamalarni tahlil qildilar. Natijada, ijtimoiy fanlarning pastki sohalari metodologiya doirasida ko'proq miqdoriy bo'lib qoldi. Statistika amaliy matematikaning mustaqil

sohasiga aylandi, chunki statistik jarayonlar katta ishonchlilikka erishdi. Xuddi shunday, tabiatshunoslikning ba'zi fanlari ijtimoiy fanlardan, masalan, sotsiobiologiya va bioekonomika kabi ba'zi tadqiqot formulalarini olgan. Zamonaviy davrda Talkott Parsons va Karl Popper kabi olimlar ijtimoiy fanlarni tadqiq etish sohasini yanada chuqurroq rivojlantirdilar. Bu turli xil fanlarni bir-biri bilan bog'lash uchun qaysi metodologiyani eng mos kelishini aniqlashdan iborat edi, chunki hozirgi paytda texnologik yutuqlar bilan o'zgartirilgan ko'plab usullar mavjud. Tarix davomida ijtimoiy fanlar kuchli munozaralarga duch kelgan, chunki ularni aniqlash va ularni tashkil etuvchi narsalarni aniqlash ziddiyatli bo'lgan. Ijtimoiy fanlarning delimitatsiyasi bilan bog'liq ushbu ziddiyatga qaramay, ushbu fanlarning quyidagi asosiy xususiyatlariga ega ekanligi aniqlanishi mumkin:

Metodika. Barcha fanlarning ajoyib xususiyatlaridan biri bu foydalanadigan metodikadir. Buni ikkiga bo'lish mumkin: deduktiv yoki induktiv metodologiya. Ijtimoiy fanlarda asosan aralash induktiv usul qo'llaniladi, bu argumentlar va qoidalar ehtimolligini hisoblash imkonini beradi. Ilmiy va ijtimoiy fanlar bir necha o'n yillar davomida fan nima ekanligi haqida bahslashib kelgan, chunki uning boshlanishida tabiatshunoslik namuna sifatida olingan. Shu bilan birga, ijtimoiy fanlarda (jamiyatda) o'rganish ob'ekti tabiiy fanlar kuzatadigan ko'rsatmalar doirasida tuzilishi mumkin emasligi aniqlandi.

Bu asosan, institutlar va ijtimoiy tizimlarning mumkin bo'lgan natijalar va sifat ta'sirlarini o'zgartiradigan ma'lum tajribalarni ishlab chiqishda bir qator chegaralarni belgilashiga bog'liq bo'lgan.

Ijtimoiy fanlar o'zaro bog'liqligi bilan ajralib turadi, chunki ular yaxshiroq ajratmalar va natijalarni taklif qilish uchun bir-biriga muhtoj. Masalan, sotsiologiya psixologiya va ijtimoiy tarix, shuningdek, inson geografiyasi bilan bog'liq bo'lishi kerak. O'z navbatida madaniy antropologiya urbanizm, demografiya va falsafa bilan bog'liq bo'lishi kerak. Barcha ijtimoiy fanlarni o'rganish ob'ekti ijtimoiy mavjudot sifatida insondan iborat; ya'ni odamlarda ijtimoiy va kommunikativ

mavjudotlar sifatida. Shu sababli, ushbu intizomlar odamlar muhitida olib boriladigan barcha harakatlar va xatti-harakatlar bilan bog'liq. Binobarin, ushbu turdagi fanlar ramziy va moddiy jamiyatlarning namoyon bo'lishini tahlil qilishga intiladi. Shu sababli, ijtimoiy fanlar ko'pincha insoniy fanlar deb ham ta'riflanadi, garchi ba'zi tanqidchilar ushbu toifadagi farqlarni qilishni afzal ko'rishadi. Hozirgi vaqtda ijtimoiy fanlar, ayniqsa, boshlang'ich va o'rta ta'lim ta'limi tayyorlashning asosiy qismini tashkil etadi. Buning sababi shundaki, ijtimoiy fanlar umumbashariy qonunlarni shakllantira olmasligiga qaramay, ular atrofimizdagi dunyoni yanada empatik va ko'p qirrali tushunishga imkon beradi, eng yoshlarning ongini keskin kengaytiradi. Bundan tashqari, ijtimoiy fanlar odamlarga tarixiy jarayonlar, hokimiyat munosabatlari, tuzilmalar va hodisalar to'g'risida hozirgi kunda biz bilgan jamiyat shakllanishiga imkon berganligi haqida hayron bo'lishlariga imkon beradi. Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy fanlar orqali inson o'zini va boshqalarni chuqur bilishga qodir. Jamiyatda o'quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularni o'zlari qiziqqan sohaga yo'naltirish va oldilariga maqsad qo'yish jarayonini ularga anglatish uchun birinchi galda o'quvchi bilan muloqot qilish kerak. Ijtimoiy fanlarda muloqot muhim ahamiyatga ega. Demokratik jamiyatda o'quvchilar ijtimoiy faolligi o'z-o'zidan yuzaga kelmaydi, balki muntazam tarzda maqsadli ravishda olib borilgan pedagogik faoliyat natijasida shakllantiriladi. O'quvchiyoshlarga nazariy-amaliy bilimlarni berish, ularda ijtimoiy faollik ko'nikma va malakalarini hosil qilish pedagogika nazariyasi va amaliyoti uchun ham o'ziga xos ahamiyatga ega ekanligi bilan dolzarblik kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Díaz, C. (2011) Ijtimoiy fanlar nima uchun kerak? La Voz-dan 2019 yil 26 mayda olingan: lavo.com.ar
2. Manzanos, C. (2002) Ijtimoiy fanlar: intizomiy yaqinlashuvlar. 2019-yil 26-mayda Redal-dan olingan: redayc.org
3. Prats, J. (sf) Ilmiy bilimlar doirasidagi ijtimoiy fanlar. 2019 yil 26 mayda UB didaktik tarixidan olingan: ub.edu

4. Ғозиев Э. Ғ. Педагогик психология. –Тошкент: Университет, 2014.-208 бет. 5.А. (sf) Ijtimoiy fanlar. 2019 yil 26 mayda Vikipediya dan olindi: en.wikipedia.org

6. Zinke, M. (1970) Ijtimoiy fanlar: tushuncha va tasnif. 2019 yil 26-mayda Gredos-dan olingan: gredos.usal.es

QORAQALPOQ TILIDA TA'LIM –TARBIYA SOHASIDA QOLLANILADIGAN AYRIM PEDAGOGIK ATAMALAR

***Berdimuratova A.J.
Qoraqalpoq‘iston Respublikasi pedagoglarni
Yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi kattao‘qituvchisi
QDU (mustaqil tadqiqotchisi).***

Annotatsiya. Bu maqolamizda qoraqalpoq tilidagi pedagogik atamalarning rivojlanish barisi haqida qisqacha to‘xtalmoqchimiz. O‘qitish va tarbiyalash muammolarini o‘rganuvchi pedagogika fanlar sistemasi paydo bo‘lganligi, shunga muvofiq turda ona tilimizga ham ko‘pgina pedagogik atamalar shakllanganligi aytib o‘tiladi.

Kalt so‘zlar: ta'lim-tarbiya, o‘qituvchi, o‘quvchi, pedagogika, maxsus pedagogika, termin, ta'lim.

Qoraqalpoq tilining so‘zlik tarkibida so‘nggi yillar ichida yangi pedagogik atamalarning ko‘payishi, qoraqalpoq tilining jamoatlik xizmatini yiriklashuvi ilm-fan va texnikaning, ishlab chiqarishning, jamoatlik va siyosiy, ta'lim sohasidagi katta rivojlanishlar va o‘zgarishlardan atamalar bayimaqta. Ana tilimizda da maxsus pedagogik terminologiya shakllangan.

Pedagogikaning asosiy vazifasi bolalar va yoshlarga ta'lim-tarbiya berishdan iborat bo‘lib hisoblanadi. Bu ishlar bilan pedagogika(maktab shug‘ullanadi) sohasi shug‘ullanadi, u ham o‘zining atamalariga ega. Bu yerda shuni nazarda tutish kerak, (maktab) atamalarni ikki guruhga bo‘lish mumkin: a) ta'lim- tarbiya muassasalarining nomlari, b) faoliyati ta'lim-tarbiya bilan bog‘liq bo‘lgan insonlar nomlari.

Ta'lim sohasida qo'llaniladigan atamalar:

Bilimning mazmuni quyidagi atamalar bilan tushuntiriladi: o'quv predmeti, o'quvchilar fanning asosiy qoidalari yoki madaniyat, mehnat, yoshlariga ham savodlariga qarab belgili darajada o'rganish va o'zlashtirish imkoniyatini beradigan ilmiy bilimlar, amaliy tajriba va ko'nikmalar sistemasi bo'lib hisoblanadi. Sababi pedagogikada o'quv predmeti fanining asosi deb ta'riflanadi: o'quv dasturi, o'quv rejasi, o'quv sistemasi va.h.k.

Bilimni tashkillashtirish tushunchasi keng bo'lib, uning ichiga bir qator tushunchalar kiradi: dars/ maktab ta'limerishning asosiy shakli/guruhiy o'qitish, sinf-dars sistemasi, o'qituvchining individual formasi, brigada-laboratoriya metodi, «loyihalash metodi», bolalar ijodi, sinfdan tashari kitobxonlik, aralash dars, yangi materiallarni tushuntirish darsi, bilimlarni mustahkamlash darsi, takrorlash darsi, uy vazifasi t.b bo'lib hisoblanadi.

Tarbiya tizimida qo'llaniladigan atamalar.

Dastlab shuni aytib o'tishimiz lozimki, bu guruhlarda tarbiya, tarbiyalash, tarbiya metodlari singari umumiy tushunchalar mavjud. Tarbiya jarayonidagi metodlar va shularga bog'liq ayrim atamalarni namuna sifatida keltirish mumkin: jamiyatlik ongni shakllantirish (o'qitish, ishlantirish, tushuntirish) metodlari, o'qitish xizmatini tashkillashtirish ham ularda ijtimoiy xulq-atvor shakllantirish metodlar, pedagogik rag'bat va xulq-atvorni tuzatish metodlari (rag'bat, jazolash).

Tarbiya kategoriyasi o'zlar ichiga quyidagi atamalarni qamrab oladi: milliy tarbiya, ma'naviy - odob - axloq tarbiya, aql tarbiyasi, jismoniy tarbiyasi, mehnat tarbiyasi, iqtisodiy tarbiya, ekologik tarbiya, huquqiy tarbiyasi, harbiy tarbiya, tarbiya, jinsiy tarbiyasi, estetik tarbiya, fiziologik tarbiya, oila tarbiyasi, ijtimoiy tarbiya, kasbiy tarbiya va h.k.

Qoraqalpoq tilining pedagogik terminologiyasida, birinchidan, o'lchami tomonidan ko'p sonli, ikkinchidan, leksika-semantikalik tomonidan har xil guruhlarni ifodalovchi shax sotlari ham bor, ular o'sha tizimda o'ziga soy o'rin egallaydi.

Xulosa qilib aytganda, qoraqalpoq tili pedagogik terminologiyasining shakllanishi uzoq o'tmishga borib taqaladi. Sababi, ta'lim - tarbiyaishi, inson o'zini tanigan dan boshlangan va davrlar o'tishi bilan mustahkamlanib borgan.

Qoraqalpoq tilining so'zlik tarkibida so'ngi yillar ichida yangi pedagogik atamalarining ko'payishi, ilm-fan va texnikaning, ishlab chiqarishning, jamoatlik va siyosiy, ta'lim sohasidagi katta rivojlanishlar va o'zgarishlar sabab dan atamalar boymoqda. Shunga muvofiq turda onatilimizda ham maxsus pedagogik terminologiya shakllangan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tilewmuratov M., Berdiev J. Qaraqalpaqstan tariyxı, Nókis.1996.
2. Usmanov U. Uzbek tilining pedagogic terminologiyasi Toshkent, 1994.
3. Bekbergenov A. Qaraqalpaq tilindegi sózler dińjasalıwı. Nókis,1979.
4. Qıdırbaev A. Házirgi qaraqalpaq tilindegi atlıq sózler. – Nókis, 1961.

O'QUVCHILAR LISONIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARBLIGI

*Xudoyberdieva M.Z. – katta o'qituvchisi
AVPYMO'MM Tillarni o'qitish metodikasi kafedrasi*

Annotatsiya. Maskur maqolada ta'lim tarbiya jaroyonida pedagoglarning kommunikativ kompetensiyalarini oshirishga va o'quvchilarning lisoniy madaniyatini rivojlantirish oid uslubiy tavsiyalar berilgan. . Lisoniy madaniyat tafakkur qilish va fikrlashuvda nutqdan foydalanish jarayoni, jamiyat tomonidan ishlangan o'zaro fikr almashinuv vositasining yagona shakliy ko'rinishi ekanligi izohlangan.

Kalit so'zlar: lison, lisoniy madaniyat, nutq texnikasi , adabiy til, isloh, yangilanish ,matn, nutqiy kompetensiya.

Mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning tashabbuslari hamda rahbarliklari ostida barcha sohalarida bo‘lganidek, ta’lim sohasida ham juda katta o‘zgarishlar, yangilanish hamda yuksalishlar bo‘lmoqda. Ayniqsa, yurtboshimiz tomonidan belgilab berilgan “Harakatlar strategiyasi” doirasida yurtimizda tez fursatlar ichida ta’lim tizimini tubdan isloh qilish, uni jahon standartlari darajasiga yetkazish yo‘lida sa’y-harakatlar qilinmoqda.

Ta’lim sohasi haqida gap ketganda, o‘quvchilarning lisoniy madaniyatini o‘stirish, uning sirlaridan o‘sib kelayotgan avlodni voqif etish ham eng dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Chunki, fikri tiniq, lisoniy madaniyati teran, adabiy til qonun-qoidalaridan habardor yoshlarimiz ertaga mustaqil hayotlarida o‘z fikrlarini erkin bayon eta oladilar, tanlagan yo‘llarida og‘ishmay harakat qiladilar.

Shu o‘rinda lisoniy madaniyat nima? degan savolga javob izlashga harakat qilsak. Lisoniy madaniyat tafakkur qilish va fikrlashuvda nutqdan foydalanish jarayoni, jamiyat tomonidan ishlangan o‘zaro fikr almashinuv vositasining yagona shakliyi ko‘rinishi.

Lisoniy madaniyat deganda, adabiy til tamoyillari, qat’iylashgan me’yorlari va til qonuniyatlariga, so‘zlashish odobiga rioya qilish, fikrning aniq, to‘g‘ri, ta’sirli bayon etilishini ko‘zda tutamiz.

Umumta’lim maktablarimizdagi o‘quvchilar lisoniy madaniyatini ana shu talablar nuqtai nazaridan tahlil qilib ko‘rsak, natijadan qoniqish hosil qilib bo‘lmaydi. To‘g‘ri, chuqur fikrlay oladigan, fikrini ravon va chiroyli bayon qilib beradigan, so‘zamol, fikri teran o‘quvchilar yo‘q emas. Lekin bundaylar ozchilikni tashkil qiladi. Biz ko‘pincha farzandlarimizning fikrlashi sayoz, tasavvuri tor, lisoniy madaniyati qashshoq, tushunarsiz ekanligini ko‘rib ranjiymiz. Bu holdan qutulishning bir qancha omillari mavjudki, ulardan foydalanmoq, ularni ishga solmoq maktablardagi nafaqat ona tili va adabiyot, balki boshqa barcha fan o‘qituvchilarining, butun jamiyatning ham ishidir.

Biz ana shularning bola so‘zlashish madaniyatiga ta’siri haqida fikr yuritib, kasbimning xususiyatidan kelib chiqib, ayrimlariga doim diqqat-e’tiborimizni

qaratmog‘imiz lozim. Bular ota-ona, oila a'zolari, muallim, darsliklar, badiiy adabiyotdir.

Birinchidan, bolaning tili oilada chiqishini unutmaslik kerak. Agar ota-ona va oila a'zolarining so‘zlashish jarayoni ravon bo‘lsa, oilada har bir so‘zni o‘rnida qo‘llay olish odobi ota yoki ona tomonidan doimiy nazoratda tursa, bolaning til imkoniyati ham andozaga tushadi.

Maktabga ayrim oilalardan keladigan bolalar tilida vulgar so‘zlar juda ko‘p bo‘lsa, ba’zi bolalar esa bunday so‘zlardan o‘zlarini mutlaqo tiya oladilar. Muallim ota-ona bilan suhbatlashganda farzandi so‘zlashuvidagi qusurlar va yutuqlardan ularni ogoh etib, bu qusurlarni tugatish, yutuqlarni esa rivojlantirish borasida tavsiyalar berishi kerak.

O‘qituvchi, ayniqsa, onatili va adabiyot muallimi bolani mahliyo qila oladigan darajada so‘zdan foydalanish mahorati yuqori bo‘lishi kerak. Agar muallimning so‘zlari tushunarsiz bo‘lsa, o‘quvchi tez charchaydi va diqqati darsdan qochadi.

O‘quvchi fikrini o‘stirishda nafaqat dars turlari, balki mashqlar tizimini to‘g‘ri tanlash ham muhim masalalardan biridir.

O‘quvchining lisoniy madaniyatini o‘stirishga yordam beradigan mashqlarni quyidagicha tasnif etish mumkin:

1. Matnga mos sarlavha topishni talab etadigan mashqlar. Bunday mashqlar o‘quvchilarda matnni his qilish, matn bilan o‘zi topgan sarlavha o‘rtasidagi mantiqiy bog‘lanishni tushunish ko‘nikmasini shakllantiradi.

2. Nuqtalar o‘rniga turlovchi va tuslovchi qo‘shimchalardan mosini qo‘yishni talab etadigan mashqlar. Bunday mashqlar matnni tashkil etgan so‘zlarni mazmunan bir-biriga bog‘lay olish iqtidorini tarbiyalaydi.

3. Tushirib qoldirilgan so‘zlardan mosini qo‘yishni talab etuvchi mashqlar. Bunday mashqlar o‘quvchini firklashga o‘rgatadi.

4. Berilgan so‘roqlarga mos so‘zlarni topishni talab qiluvchi mashqlar. Bunday mashqlar bolaga so‘z tanlashni o‘rgatadi.

5. Berilgan savollarga to'liq javoblar yozishni talab etadigan mashqlar.

6. Berilgan tayanch so'zlarni qatnashtirib gap va matn tuzishga undovchi mashqlar. Ular o'quvchini fikrlashga va fikrni yozma shaklda ifodalashga o'rgatadi.

7. Berilgan sarlavha asosida hikoya, insho yoki bayon yozishni talab etuvchi mashqlar. Bunday mashqlar o'quvchilarni ijodkorlikka yetaklaydi. Darslikdagi mashqlarning ko'pini ana shunday mashqlar tashkil etishi kerak. Ijodkorlikka, fikrlashga, o'ylab topishga undovchi bunday mashqlarni o'quvchilar qiziqib bajaradilar.

O'quvchi til imkoniyatlarini oshiruvchi omillardan yana biri badiiy adabiyotdir.

Masalan, bir kuni guruhga Chingiz Aytmatovning "Oq kema" asarini olib kirdimda, asar qahramoni Faridaning hayotidan bir lavha so'zlab berdim. Uning keyingi taqdiri bilan qiziqadigan o'quvchilarga kitobni o'qib chiqishni taklif etdim. O'quvchilarim asarni navbatma-navbat deyarli hammasi o'qib chiqishdi, natijada ularning so'z boyligi sezilarli darajada oshdi. So'zlash qobiliyati takomillashdi.

Quyi sinflarda bolalar tilini burro qilish maqsadida ularga juda ko'p tez aytishlar yodlattiriladi. *Olim olma oldi; G'ani g'ildirakni g'izillatib g'ildiratdi* kabi tez aytishlar shular jumlasidandir. Tez aytishlardagi tovushdosh so'zlarni talaffuz qilish bola so'zlashishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Navoiy aytganiday:

So'z guhariga erur oncha sharaf

Kim, bo'la olmas anga gavhar sadaf.

Ya'ni, har bir so'zga gavhardan quticha qilib saqlansa, shunda ham uning qiymatiga yarasha ish qilinmagan bo'lardi. So'z gavhar ekan, tilimizda gavhardek tovlanishi kerak. O'quvchilar lisoniy madaniyatda uni haqiqiy gavhardek tovlantirishlari zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

O‘zbek tilining izohli lug‘ati, III jild – T: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2008.

O‘zbek tilining izohli lug‘ati, IV jild – T: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2008.

MADANIY MEROS OB‘EKTLARIDA VIZUAL VOSITALARDAN FOYDALANISH USULLARI

*Allayorova Sh.
Kamoliddin Behzod nomidagi
milliy rassomchilik va dizayn
instituti o‘qituvchisi*

Axborotni vizualizatsiya qilish xizmat ko‘rsatish marketingining yeng aniq tendentsiyalaridan biridir. Bu xizmatning o‘ziga xos xususiyatlaridan biri bilan bog‘liq – nomoddiylik, ya’ni iste’mol qilishdan oldin xizmatni boshdan kechira olmaslik. Potentsial xaridor xizmatni uning tavsifi asosida sotib olish to‘g‘risida qaror qabul qiladi va shu munosabat bilan ba’zi tashvishlarni boshdan kechirishga moyil bo‘ladi, chunki xizmatning sifati oldindan ma’lum emas va uni empirik tarzda tekshirish mumkin emas.

Turistik yo‘nalishlar uchun xizmatning bu xususiyati katta ahamiyatga ega, chunki iste’molchi va xizmat o‘rtasidagi masofa ko‘pincha sezilarli bo‘lib, bu mijozlarning past sifatli xizmatni sotib olishdan qo‘rqish tendentsiyasini kuchaytiradi. Xizmatlarning nomoddiyligidan kelib chiqadigan noaniqlikni kamaytirish usullaridan biri bu xizmatni tasavvur qilish va matnli yoki og‘zaki tavsifni to‘ldirish imkonini beruvchi vizualizatsiyadir. internet aloqasi sohasida “vizual kontent” maxsus atamasi mavjud.

Inglizchadan olingan “kontent” so‘zi mazmun, mazmun deb tarjima qilingan. Internet aloqasi sohasida foydalanilganda, u turli xil internet resurslarini ma’lumotlar bilan to‘ldirishni anglatadi. Vizual tarkib - bu fotosurat, rasm, video, grafik va boshqalar shaklida taqdim yetilgan kontent. Vizual kontent – ma’lumotni odamga yetkazish va uni keyinchalik yodlash uchun qimmatli vositadir. Buning sababi shundaki, inson miyasi vizual ma’lumotlarni boshqa har qanday ma’lumotlarga qaraganda yaxshiroq javob beradi va qayta ishlaydi.

Hozirgi vaqtda turizm sohasidagi aloqaning samarali kanallaridan biri hisoblanadi. Ijtimoiy tarmoqlar orqali bu yerda so‘nggi yillarda vizual ma’lumotlarni ko‘paytirish tendentsiyasi kuzatildi. Chunki turizm xizmatlarining nomoddiyligi turistik marketologlarning kirishiga olib keladi. Ko‘p narsaga tayanish, vizual kontent turlarini tanlash, maqsadli auditoriya e’tiborini jalb qilish juda muhimdir. Biroq, shunga qaramay vizual tarkibning ta’sirini o‘rganuvchi ko‘plab tadqiqotlar turistik yo‘nalishlarni targ‘ib qilish uchun ijtimoiy tarmoqlar, bizningcha, yetarli emas.

Ushbu tadqiqotning maqsadi vizual tarkibning ahamiyatini aniqlashdir. Turistik yo‘nalishlarni targ‘ib qilish, yeng ko‘p ishlatiladigan vizual kontent turlarini ko‘rsatish va foydalanuvchilarning idrokiga qarab ularning samaradorligi darajasini asoslashga qaratilgan.

Fotosurat - bu sayyohlarni targ‘ib qilish uchun ishlatiladigan vizual kontentning asosiy turi manzillar. Buning sababi shundaki, bu nafaqat tasvirni yetkazishi mumkin bo‘lgan fotografiya foydalanuvchi hudud haqida juda ko‘p ma’lumot, balki kayfiyat, atmosferani yetkazish uchun ham joylar yoki hodisalar. Fotosurat diqqatni tortadi, tafsilotlarni ko‘rishga imkon beradi va o‘zingizni tasvirning bir qismi kabi his qilasiz, ammo videodan farqli o‘laroq, u kamroq vaqt talab etadi.

Ijtimoiy tarmoqlarda o‘rganilgan sahifalarni nashr qilishda yeng ko‘p ishlatiladigan fotosuratlar, shartli ravishda bir necha asosiy guruhlariga guruhlanishi mumkin:

- mashhur diqqatga sazovor joylarning fotosuratlari;

- go‘zal nuqtalardan olingan fotosuratlar (masalan, balandlikdan maxsus texnologiya);

- taniqli shaxslar bilan fotosuratlar;

- voqea joyidan fotoreportajlar;

- 360° panoramali fotosuratlar;

mintaqaviy xususiyatlarga ega fotosuratlar: me'morchilik, mahalliy hayvonlar, milliy kiyimlar va oshxona.

Tabiiyki, har bir fotosurat ushbu hududga tashrif buyurish istagini keltirib chiqarmaydi.

Foydalanuvchilarning eng yuqori javobini quyidagi fotosuratlar olgan xususiyatlari: yuqori aniqlik, g'ayrioddiy tortishish nuqtasi, foto kollajlar, fotosuratlar noyob mintaqaviy xususiyatlar. Fotosuratlar ham ajoyib bo'lib, ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari o'rganilayotgan sahifalarga joylashtirdilar. Rasm ko'rib chiqilayotgan sahifalarning nashrlarida ham faol qo'llaniladi. Ko'pchilik tasvirning tez-tez uchraydigan turi – bu afisha bo'lib, unda katta hajmdagi ma'lumotlar vizual shaklda taqdim yetiladigan ma'lumot.

Infografika – bu ma'lumot taqdim yetiladigan vizual kontentning nisbatan yangi turi statik grafiklar, diagrammalar, diagrammalar, jadvallar shakli. Infografikani yaratishdan asosiy maqsad axborotni idrok yetishni yaxshilash, ko'rinishni oshirish va natijada soddalashtirish qiziqarli va ixcham ma'lumotlarni uzatish orqali yodlash alohida ahamiyatga ega.

Video vizual kontentning tobora ortib borayotgan turidir. Videodan foydalanish ko'pgina ijtimoiy media marketologlari faoliyatining asosiy qismi, 75% so'ralganlardan videodan foydalanishni ko'paytirishni rejalashtirmoqda. O'rganilgan sahifalarda eng ko'p javoblarni keltirib chiqaradigan video bo'lishi mumkin.

Bizningcha, ular quyidagi to'rt guruhga bo'lingan:

video taqdimot, bunda bir nechta yozib olingan hisobotlarning videolari bittaga birlashtiriladigan video;

professional uskuna yordamida balandlikdan olingan video;

g'ayrioddiy nuqtai nazardan olingan video (masalan, kemadan);

mintaqaviy xususiyatlarni ko'rsatadigan video: mahalliy hayvonlar, milliy bayramlar, mahalliy taomlarni tayyorlash jarayoni.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlardagi turli sahifalar eng ko'p ishlatiladigan turli xil vizual kontentdir. Tarkibida har bir vakillik guruhi ko'proq umumiy xususiyatlarni ko'rsatadi guruhlar orasidagi sahifalarni solishtirish. Buni mintaqaviy xususiyatlar bilan izohlash mumkin. Uchinchi savolga javob berish uchun biz yeng ko'p sabab bo'lgan vizual kontent turlarini ko'rib chiqdik foydalanuvchilarning fikr-mulohazalari. Ikki vakillik guruhi va ikkita ijtimoiy tarmoqni tanlashga ruxsat berilgan foydalanuvchilarning vizual kontentga munosabatini o'lchash uchun ikkita usuldan foydalanishimiz kerak: jalb qilish va ko'rishlar soni, bu sizga aniqroq tadqiqot natijalarini olish imkonini beradi.

Ko'rishlar soniga nisbatan foydalanuvchilarning reaksiyasini o'lchash yoki yo'qligini aniqlash imkonini beradi vizual kontentning qaysi turlari ko'proq tashqi nashrlarga e'tiborni tortdi. Nashrlarning semantik mazmuniga qarab. Bu tez-tez sodir bo'lganligi bilan bog'liq foydalanuvchi faoliyati, xoh u yoqtirishlari, sharhlari va baham ko'rishlari bilan bog'liq mazmuni, nashrning semantik mazmuni, ya'ni nashrni dastlabki ko'rish uchun, uning mazmuni bilan tanishishdan oldin vizual komponent javobgardir. Ko'proq qiziqish uyg'otadigan vizual kontent turlarini aniqlash birinchi tadqiqot sohasidagi nashrlar, biz barcha nashrlarning fikrlarini jadvalga joylashtirdik bir muddat ichida. Bundan tashqari, biz barcha nashrlar uchun o'rtacha ko'rish tezligini aniqladik barcha qarashlarni tadqiqotga kiritilgan nashrlar soniga bo'lish. Tanlovlar va reklama materiallari tadqiqotdan sun'iy ravishda olinadi. SHu darajada barcha sahifalar uchun nashrlar va obunachilar soni har xil va ko'rishlar soni asosan jamoa obunachilari soniga bog'liq, keyin sahifalarni bir-biri bilan solishtirishning hojati yo'q.

Keyinchalik, har bir sahifa uchun o'rtacha qiymatlardan oshib ketgan barcha nashrlarning vizual komponenti alohida tahlil qilindi. Vizual kontentning barcha turlari ishlatiladi. Foydalanuvchilarning ye'tiborini tortgan nashrlar umumiy guruhlariga birlashtirildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, vizual kontentning yeng diqqatni tortadigan turi afisha shaklidagi tasvirdir. Buning sababi shundaki, afishada foydalanuvchilar uchun qiziqarli ma'lumotlar mavjud bo'lganligi sababli, ular unga ye'tiborlarini to'xtatib, Ko'rish hisoblagichiga nashrni ko'rishni hisoblashga ruxsat berishdi. Diagrammada video va infografika kabi vizual kontent turlarining yo'qligiga ham e'tibor qaratish lozim, bu ularning o'rganilgan uchta sahifadagi nashrlarda nisbatan kam qo'llanilishi bilan izohlanadi.

Mahalliy va xorijiy ijtimoiy tarmoqlar uchun vizual kontent turistik yo'nalishlarni targ'ib qilishning ajralmas vositasi hisoblanadi. Vizual yeffektlardan foydalanmasdan sayyohlik sohasida reklama qilish mumkin yemas, chunki uning mahsulotlarining nomoddiyligi tasvirlardan foydalanishni talab qiladi va vizual komponentlarga urg'u turistik yo'nalishlar imidjini shakllantiradi.

Tadqiqot doirasida ayni damda ijtimoiy tarmoqlarda turistik yo'nalishlarni targ'ib qilish uchun vizual kontent turlari haqida savolga noaniq javoblar olindi. Bu ikki vakillik guruhi o'rtasidagi natijalardagi farq bilan bog'liq. "Vkontakte" ijtimoiy tarmog'i voqea joyidan olingan fotoreportajlar, afishalar va kichik darajada infografikadan foydalanish bilan ajralib turadi. Xorijiy "Facebook" ijtimoiy tarmog'i ayni damda videorolikdan foydalanish ko'lamini faol ko'rsatmoqda.

Ushbu farqlarni har bir ijtimoiy tarmoqning o'ziga xos xususiyatlari va obunachilarning istaklari va reaksiyalaridagi farq bilan izohlash mumkin. Ikki vakillik guruhi uchun tadqiqot natijalaridagi farq har bir ijtimoiy tarmoq uchun vizual tarkibni ongli ravishda tanlash zarurligini tasdiqlaydi, chunki ularning har birining foydalanuvchilari vizual kontent turiga va uning texnik xususiyatlariga o'zlarining afzalliklariga ega.

Ijtimoiy tarmoqlar iste'molchilar bilan aloqa qilishning faol platformasiga aylanmoqda. Ularning asosiy xususiyati foydalanuvchilarning ma'lumot almashish va uni muhokama qilish istagi. Ushbu maqsadlar uchun vizual tarkib tarkibning

eng qulay turi hisoblanadi. SHubhasiz, ma'lumotlarni vizualizatsiya qilish turistik yo'nalishlarni targ'ib qilishning zarur shartidir.

Olingan natijalarga asoslanib, biz vizual tarkibning har xil turlari foydalanuvchilar tomonidan turlicha qabul qilinadi degan xulosaga kelishimiz mumkin. SHu sababli turistik yo'nalishlarni targ'ib qilish bilan shug'ullanuvchi tashkilotlar uchun foydalanuvchilarning xohish-istaklarini bilish, shuningdek, yanada dolzarb kontent yaratish uchun zamonaviy texnologiyalardan faol foydalanish nihoyatda muhim.

Tadqiqotning bir qismi sifatida e'lon qilingan vizual kontentning umumiy qoidalari shakllantirildi: tasvir yoki videoning yuqori aniqlikdagi sifati, noodatiy tortishish nuqtasidan foydalanish, bir nechta manba video yoki tasvirni bitta video yoki fotosuratga birlashtirish, rasm va videolarni videoga moslashtirish. saytning standart va mobil shakllari.

Umuman olganda, ijtimoiy tarmoqlarda vizual kontentdan foydalanish strategiyasi hozirda yangilik yemas, biroq vizual kontent turistik mahsulotlar va turistik yo'nalishlarni targ'ib qilish uchun yeng samarali hisoblanadi, degan xulosaga kelishimiz mumkin.

E'tibor berish kerakki, hozirgi vaqtda qo'llaniladigan vizual kontent turlari ularning barcha xilma-xilligini aks ettirmaydi. SHuni hisobga olish kerakki, vizual komponentni o'z ichiga olgan har bir nashr etilgan ma'lumotlar tomoshabinlarda qiziqish va faol munosabatni uyg'otmaydi.

Yuqorida aytilganlarga asoslanib, biz quyidagi amaliy tavsiyalarni taklif qilamiz:

- 1) ijtimoiy tarmoqlarda nashrlar rejasini tuzishda vizual komponentni kiritish kerak;
- 2) faoliyat samaradorligini oshirish uchun turli xil turlaridan foydalanish kerak vizual kontent va yangilarini faol ravishda joriy yetish va mavjudlarini yaxshilash;

3) vizual kontent turini tanlashda foydalanuvchilarning ma'lum bir ijtimoiy tarmoqqa bo'lgan afzalliklarini va joylashtirilgan kontent sifatining umumiy qoidalarini hisobga olish kerak.

E'lon qilingan va joylashtirilgan kontentning sifati ham alohida o'ringa ega. Zamonaviy media bozori sharoitida osongina nashr etiladigan va bir zumda tomoshabinga yetib boruvchi kontent kerak. Ma'lumotlarni vizualizatsiya qilish – bu ma'lumotlarning o'ziga xos xususiyatlarini tushunish va foydali ma'lumotlarni oddiy va intuitiv tarzda olishning asosiy yondashuvidir. Bu vizual kontentni foydalanuvchi tomonidan o'rganish ehtimolini oshiradi va yuqori sifatli vizualizatsiya e'tiborga olinmaydigan ma'lumotlarga qaratadi.

Ijtimoiy tarmoqlar iste'molchilar bilan muloqot qilish uchun faol platformaga aylanmoqda. Ularning asosiy xususiyati – foydalanuvchilarning ma'lumot almashish va uni muhokama qilish istagi. Ushbu maqsadlar uchun vizual kontent kontentning yeng qulay turi hisoblanadi. SHubhasiz, ma'lumotlarni vizualizatsiya qilish turistik yo'nalishlarni targ'ib qilishning zaruriy shartidir. SHu bilan birga, vizual aloqa tamoyillari va qonuniyatlarini, uning ta'sirini va nazorat qilish usullarini jiddiy o'rganish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Кузиев Т. Ўзбек фотографияси 125 йил. – Т.: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2007. – 172 б.
2. Норматов Н. Восток – Запад. Ташкент Перекрёсток. 2007. – Т.: Санъат журнал нашриёти, 2008.
3. Tashkentale-2008. IV Халқаро фото биеналеси. – Т.: Mega basim. 2008.
4. Каримов Н. Биринчи ўзбек фотографи ва кинооператори Худойберган Девонов – Т.: Санъат журнал нашриёти, 2019. – 188 б.
5. Шаропов Ш. Фотоҳаваскорлар учун қўлланма. – Т.: “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик Бош тахририяти, 2001. – 64 б.
6. Мелиқўзиев И.М. Кўп камераларда тасвирга олиш услуги (“Фотокомпозиция” фани асосида). – Т.: 2009
7. Петерсон Б. Как снимать крупным планом. Сила макросъемки. – СПб. Питер, 2012. – 144 с.

8.Шашлов Б.А. Теория фотографического процесса. – М.: издательство “Книга”. 1971.

9.Исмаилов А.И. Практическая фотосъемка процесс художественного творчества (учебное пособие для студентов кинотелеоператорского отделения). – Т.: 2007.

**YOZUVCHI ULUG‘BEK HAMDAM MA’NAVIY-AXLOQIY,
FALSAFIY-ESTETIK QARASHLARINING “SABO VA SAMANDAR”
ROMANIDA AKS ETTIRILISHI**

*Atadjanova Y.D.
Xorazm viloyati maktabgacha
va maktab ta’limi boshqarmasi sho’ba mudiri*

Annotatsiya. Maqolada “Sabo va Samandar” romani yozuvchi Ulug‘bek Hamdamning falsafiy konsepsiyasining in’ikosi ekanligi ta’kidlanadi. Adibromanni mumtoz an’analar ruhida yozgani, asarda pok insoniy muhabbat bilan bir qatorda ilohiy muhabbatning tarannumi o‘z aksini topgani haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: nasr,falsafiy-estetik qarashlar, mumtoz an’analar, ilohiy muhabbat, psixoanalitik usul, ruhiy-ilohiy hodisa, tuyg‘ular, ramziylik.

Dunyo mo‘jizalarga boy. Borliqdagi har bir mavjudot – o‘ziga xos olam. Inson yaralishida jism-u joniga pok va muqaddas ruh jo bo‘ladi. Yurakni oshiyon aylagan ruh bebaho gavhar, uni musaffo va munavvar holda asrash kishini dunyo va oxirat saodatiga musharraf etadi. Inson fitratida muhabbat, mehr-oqibat, muruvvat kabi oliy tuyg‘ular mavjud. Botindagi hissiyotning zohiriy ifodasi ko‘p holda betakror san’at durdonalarida tajassum topadi. Iste’dodga ilhom baxsh etadigan muhabbat azaliy va abadiy mavzu bo‘lib qolaveradi. Navoiy, Bedil, Fuzuliy yaratgan ishq dostonlari, Shohjahon qurdirgan Tojmahal qasri aslida yurak amri bilan bunyod bo‘lgan boqiy mo‘jizalardir.

Adib Ulug‘bek Hamdam ma‘naviy-axloqiy, falsafiy-estetik qarashlarini asarlariga nozik muhrlab boradi. U xoh nazm, xoh nasrda qalam tebratmasin, ko‘ngil mujdalarini turfa rang, betakror ohangda yoritishga muvaffaq bo‘ladi. Muallifning “Sabo va Samandar” romanida muhabbat yangicha talqinda namoyon bo‘lgan.

“Sabo va Samandar” – yozuvchining uchinchi romani. Bu romanda u muhabbat mavzusini asar markaziga olib chiqadi. Asar lirik yo‘nalishda yozilgan, xuddi she‘rday ravon va katta hayajon bilan o‘qiladi. Asarda ijtimoiy muhit, shaxs va jamiyat munosabati keng ko‘lamda tasvirlanadi. Ma‘lum soha kishilarining taqdiri, ularning ruhiyatida kechayotgan murakkab jarayon turli rakursda badiiy tadqiq etiladi. Adib o‘z romanini mumtoz an‘analar ruhida, yo‘lida yozishni ma‘qul ko‘rdi. Asar qahramonlaridan tortib, voqealar tizimi, xullas, asarning boshdan-oxir kompozitsiyasida aynan shunday uslub qirralari yuz ko‘rsatadi.

Adibning romanni yozishdan maqsadi, nazarimizda, yangi zamonning Layli va Majnunlari obrazini yaratish edi. Samandarning ushbu dostonning ashaddiy muxlisi sifatida uni deyarli yoddan bilishi tasodifiy emas.

“...Majnun qismati tasvirida bo‘lgan kabi Shayx taqdiri, xatti-harakatlari talqinida hazrat Navoiy o‘z qahramonini aslo tanqid qilish, fosh etish yo‘lidan bormaydi. Balki engil, latif bir tabassum bilan uni tushunib, avaylab, ardoqlab qalam tebratadi”, [1-46-b.] deb yozadi adabiyotshunos Umarali Normatov. Bizningcha, Ulug‘bek Hamdam ham xuddi Alisher Navoiy singari o‘z qahraomnini ardoqlaydi, ularnig hech biri xatti-harakatiga e‘tiroz bildirmaydi, ularni borligicha tasvirlashga harakat qiladi. Asar shunisi bilan xarakterlidir.

Adibnnig Samandari ham Navoiy ijodiga, xususan, “Layli va Majnun”ga qayta-qayta murojaat etadi. Bu esa, Samandarnnig ishqini ideallashtiradi. Darhaqiqat, “Layli va Majnun” dostonida bo‘lgani kabi, Sabo va Samandar ham yozuvchining individual uslubi va mahorati orqasida o‘quvchiga asar boshidayoq betakror oshiq-ma‘shuq siymosini namoyon qiladi.

“...Uslub – yozuvchinnig adabiyotdagi betakror qiyofasi, bezagi, o‘zligi. Uslub– yozuvchi falsafasi in’ikosi...”, [2, 70-b.] degan edi adabiyotshunos A.Rasulov. Bizningcha, Ulug‘bek Hamdam ham obraz yaratishda o‘z uslubidan boradi.

Asarda pok insoniy muhabbat bilan bir qatorda ilohiy muhabbatning tarannumi o‘z aksini topadi va shuning orqali realistik nasrda romantik bo‘yoqlarnig sintezlashgan ko‘rinishi namoyon bo‘ladi. Sabo va Samandarning hayoti, o‘limi, tuyg‘ulari, kechmishi misolida majoziy ishq bilan bir qatorda ilohiy sevgining o‘ziga xos badiiy ifodasiga erishiladi.

Roman qahramonlariga tanlangan ismlardagi ramziylikka ham ahamiyat beraylik: Sabo – tonggi huzurbaxsh shamol, kayfiyatni ko‘tarib, qalbgga musaffolik olib kiradi (lekin u o‘tkinchi, doim ham uni his qilish qiyin, masalan erta bahorda, yomg‘irdan so‘ng tafti o‘zgacha bo‘ladi); Samandar – qush, dardini kuylab, fig‘on chekib, o‘z kuyi ohangida halok bo‘ladi, keyin yana o‘z xokidan yaraladi. U erkin, bepoyon osmonda parvoz qiladi. Biroq qalbi kengliklarga sig‘maydi. Dardiga darmon topilmaydi. Soliha – pokiza, yumshoq tabiatli, itoatli, sabrli ma’nolarini anglatadi. Sherdil – toshbag‘ir, bemehr, sher kabi takabbur, asov.

Ulug‘bek Hamdamning “Sabo va Samandar” romanida hayot va mamot oralig‘idagi inson qismati tamomila falsafiy tus oladi. Undagi o‘lim fojiaviy yakun emas, balki abadiy visolning debochasi o‘laroq qabul qilinadi. Shu jihati bilanroman voqealari yana mumtoz asarlarimizni yodga tushiradi. Asarda insonning muhabbatga munosabati masalasi tanlab olinar ekan, bu muhabbat avval o‘tdek yondirib, keyin o‘zini ko‘nikish, oila, ro‘zg‘or tashvishi ortiga olgan jismoniy mayllar ila qondiruvchi istak emas, bu muhabbat kun-kundan ziyoda bo‘luvchi Navoiy Samandari yanglig‘ qayta-qayta ishq olovida yangilanuvchi ilohiy sasdir.

Sabo va Samandar qismatida oddiy sevgi emas, ilohiy muhabbatga talpingan ko‘ngil rozlari ifodasi ham bo‘lgan. Shu bois unda jismoniy mayllar tasviri targ‘ib qilinmaydi. Asar bejiz hazrat Navoiyning “Layli va Majnun” dostoni

bilan muqoyasa qilinmaydi. Romanda bugunning hayoti, tashvishi bilan barobar o‘z mayllaridan yuqori ko‘tarilgan insonlarning muhabbat falsafasi tasvirga tortiladi. Bu falsafa qahramon hayoti, uning a‘mollariga singib o‘tadi.

Roman mashhur afsonaning zamondoshlarimiz hayoti misolidagi takrori emas, balki insonning Ilohni tanish yo‘lidagi intilishlaridir. Ilohga muhabbat insonga muhabbatdan boshlanadi. Agar inson jismoniy mayllardan yuqori tura olsagina Allohni taniy oladi. Roman personajlarida ayni shu holat namoyon bo‘ladi. Sabo va Samandar sirtidan hamma qatori yashayotganday ko‘rinsa-da, aslida bir umr qalblari bilan betinim olishadilar. Asar so‘ngida ular bir mahalda, bir xil sabab bilan dunyodan ko‘z yumadilar. Ularning umr bo‘yi tortgan iztiroblari o‘lim bilan yakun topadi. Bu yakunda fojiaaviylik yo‘q, aksincha, xotirjamlik bor. Bu xotirjamlik ilohiy visolga etishuvdan umiddir. Romanning mohiyati “Layli va Majnun” dostonidagi:

Sen bo‘lsangu men jahonda mavjud,

Bo‘lsa yana koinot nobud, – misralarida jam bo‘lgan.

Mumtoz adabiyotimizga xos an‘analarning mustaqillik nasrida davom ettirilishi ko‘hna motivlardan nusxa ko‘chirish bo‘lmay, balki insonni o‘zini anglashga tomon intilishining zamonaviy badiiy talqinidir.

Kitobxonlarga ham, adabiyotshunoslarga ham yaxshi ma’lum: Ulug‘bek Hamdam Istiqlol davrining eng sermahsul va serqirra ijodkorlaridan. U ham nasr, ham nazm, ham adabiyotshunoslik va adabiy-tanqid sohasida salmoqli ishlarni amalga oshirdi. Ammo gap faqat sonda emas. Adib va adabiyotshunos Ulug‘bek Hamdam she’riyat sohasida modernistik izlanishlari bilan tanilgan bo‘lsa, adabiyotshunoslikka oid tadqiqotlariga germeneytik, psixosanalitik usullarni dadillik bilan olib kirmoqda.

Ulug‘bek Hamdamning nasriy asarlari – hikoya, qissa va romanlari ham dastlabki qarashda an‘anaviy usulda yozilgan kabi ko‘rinsa ham, unda mazmunijihatdan yangilanish, ta’bir joiz bo‘lsa, “to‘ntarish” ko‘zga tashlanadi. Ulug‘bek Hamdam nasriy asarlarida ko‘proq insonning ichki-ruhiy dunyosini

taftish qiladi. Uning qahramonlari tashqi olamdan ko‘ra ko‘proq o‘z ichki dunyosi bilan to‘qnash keladi. O‘z-o‘zini shafqatsiz so‘roq qiladi, o‘z gunohlarini tan oladi, o‘ziniayblaydi – shu jarayonlarning natijasi o‘laroq tozalanish sari boradi, hidoyatga yo‘l axtaradi.

Internet sevgisi, shahvoniy intilishlar, oilaviy buzilishlar, mol-mulkka qarab oila qurishlar avj olgan bugungi kunda Ulug‘bek Hamdam zamondoshlar e‘tiborini ishq-muhabbatning aynan oilalarning, insonlararo munosabatlarning barbod bo‘lishiga sabab bo‘layotgan unutilgan jihatiga, aynan eng muhim tarafiga qaratadi. Uningcha, inson ma‘naviy-axloqiy shaxsini muhabbatni ruhiy-ilohiy hodisa deb anglash tuyg‘usi bezab turadi. Aynan ana shunday qarash insonga kuch beradi, uni muvozanatga keltiradi.

Umuman olganda, Ulug‘bek Hamdam o‘z romanlarida nafaqat istiqlol davridagi O‘zbekistonning, balki umuman inson hayotining o‘ta muhim, hamma davrlar uchun katta ahamiyatga ega bo‘lgan masalalarini ko‘tarib chiqdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Normatov U. Ijod sehri. Toshkent, 2007.
- 2.Rasulov A. Badiiylik – bezavol mezon. Toshkent, 2007.
- 3.Hamdam U. Sabo va Samandar. Toshkent, 2009.

O‘QUVCHILARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH MASALALARI

*Aytimbetova G.S.
Qoraqalpog‘iston Respublikasi
Qanlikul tumani Xalq ta’limi bo‘limiga qarashli №1-sonli
ayrim fanlar chuqurlashtirib o‘qitiladigan sinflari mavjud
umum o‘rta talim maktabining
o‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari*

Annotaciya: Ushbu maqolada o‘quvchilarga ekologik tarbiya tushunchalari, ekologik munosabat madaniyatni rivojlantirish shakllari buyicha uslubiy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit soʻzlar: Oʻquvchi yoshlar, ekologik madaniyat, munosabat, ong tarbiya usul, shakl.

Bugungi kunda insoniyatni xavf ostida qoldirayotgan hodislardan biri ekologik vaziyat hisoblanadi. Jamiyatning atrof-muhit bilan oʻzaro buzilgan aloqasi keng jamoatchilik oʻratsida katta tashvish uygʻotmoqda.

Insonning tabiiy boyliklardan haddan tashqari oshiqcha foydalanishi oqibatida sayyoramizning qiyofasi oʻzgarib bormoqda. YAshil oʻrmonlar siyraklashib, oʻsimlik va hayvonot turlari kamaymoqda, foydali qazilma boyliklari tugab bormoqda. Suv xavzalari va atmosfera havosining ifloslanishi, chiqindi moddalarning ortib borishi natijasida aholini oziq-ovqat bilan taʼminlash, energiya va chuchuk suv muammolari borgan sari murakkablashmoqda. Oqibatda, million-million yillar davomida turgʻun boʻlgan tabiiy holatga putur etmoqda.

Ushbu muammolarni bartaraf eʼtish, tabiat, atrof-muxitni asrash, tuprokning zaharlanishi, suvning ifloslanishi, nodir oʻsimligu-hayvonlarning qirilib ketishiga yoʻl qoʻymaslik barkamol shaxsning vazifasidir. Bu vazifani amalga oshirish uchun eʼsa aholining barcha qatlamlari oʻrtasida uzluksiz eʼkologik taʼlim-tarbiyani yulga qoʻyish lozim. [1]

Ekologik bilim- bu tirik tabiatning tuzilishi, rivojlanishi, oʻzgarishi, er yuzidagi tirik jonzotlarning holati, ularning bir-birlari va atrof-muhit oʻrtasida boʻlib turadigan munosabatlarni, tabiiy boyliklarning son va sifatini, xajmini, xillarini hamda ularni saqlash va tejamkorlik bilan foydalanish yoʻllarini oʻzlashtirishdan iboratdir. Inson tabiatga, oʻzini oʻrab olgan muhitga nisbatan oʻz munosabatini oʻzgartirishi, tabiat qonunlarini bilishi, oʻrganishi va ular asosida oʻz hayotini rivojlantirishi shart. Tabiat qonunlariga mos keladigan hayot yoʻllarini ishlab chiqish kerak. Aks holda inson va jamiyat katta tabiiy ofatlarning kelib chiqishiga sababchi boʻladi va shu ofatlardan halok boʻladi. [2,- 170- b.]

Ekologik tarbiya albatta ekologik bilim asosida shakllanadi, lekin u oʻziga xos xususiyatlarga ham ega. Ekologik tarbiya insonda tabiatga nisbatan toʻgʻri, oqilona

munosabatni shakllantirish masalasi ustida ish olib boradi va o'z oldiga o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishdek maqsadni qo'yadi. Ekologik tarbiyaning mazmuniga ekologik onglik, ekologik his-tuyg'ular (tabiatga, insonlarga, hayotga nisbatan munosabatlar) kiradi. Ekologik tarbiya inson hayotida, jamiyatda, vatanda muhim ahamiyat kasb qiladi.

Ta'lim muassasalaridagi pedagogik jarayonda o'quvchi shaxsni ekologik tarbiyalash quyidagi faoliyat turlarini ochib berish orqali amalga oshirilishi mumkin.

- o'quvchilarda ekologik ong elementlarini shakllantirish. Bola ekologik ong elementlarini tushunish va tasavvur etish, tabiat to'g'risidagi bilimlarning xarakteri va mazmuni bilan aniqlanadi. Ularda, tabiiy hodisalarning o'zaro bog'liqligini namoyon qiluvchi ekologik mazmunga ega bo'lgan bilimlar bo'lishi kerak.

- bolalarda tabiat bilan bog'liq bo'lgan turli xil bilim va malakalarni shakllantirish, faoliyat bilan bog'liq bo'lgan harakatlar tabiatni saqlash xarakteriga ega bo'lishi kerak. Tabiat bilan bog'liq holda olib borilayotgan aniq faoliyat davomida (dala hovli va tabiat burchaklarida o'simlik va hayvonlarga qarash, tabiatni muhofaza qilish bilan bog'liq bo'lgan ishlarda faol qatnashish) o'quvchilar tirik organizmlarning ehtiyojlarini hisobga olgan holda, o'simlik va hayvonlar uchun tabiiy sharoitga yaqin bo'lgan sharoitlarni tashkil qilishni o'zlashtiradilar. Bunda, salbiy ishlarning oqibatlarini oldindan ko'ra-bilish, tabiatda o'zini qanday tutishni bilish, alohida olingan turkumlar va tirik organizmlarning butunligini saqlash alohida ahamiyat kasb etadi.

Ekologik madaniyatning shakllanishiga ekologik bilimlarni egallash bilan bir qatorda ekologik munosabatlarni ham shakllantirib borish zarur bo'ladi. Ekologik munosabatlarga:

1. Hayotga munosabat.
2. YAxlitlik hissini tarbiyalash.
3. Javobgarlik hissini tarbiyalash.
4. Tabiat go'zalliklarini his etish kabi komponentlarni kiritish mumkin.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida bolalarga tabiatdagi mo'jizalar, ularning vujudga kelishi, kecha va kunduz, yil fasllari, go'zalliklar haqida tushunchalar beriladi. Masalan, o'quvchilar tuproqni ekishga tayyorlash, o'simliklarni vegetativ usulda ko'paytirish bilan tanishadilar, o'simliklarni parvarishlashni o'rganadilar. Tabiatda bajariladigan ijtimoiy-foydali mehnat o'quvchilarni axloqiy-ma'naviy tarbiyalashda katta ahamiyat kasb etadi. Ularda kamtarlik, ziyraklik, zaif kishilarga ko'maklashish istagi, dag'allik, xudbinlik va shafqatsizlikka murosasizlik kabi ijobiy sifatlar, ya'ni chinakam insoniy fazilatlar shakllanadi. Doimo tabiat bilan muloqotda bo'lish, kishilarning xulq-atvoriga ijobiy ta'sir ko'rsatishi pedagogikada va badiiy adabiyotda yakdillik bilan ifodalanadi. [3,- 176-b.]

Demak, ta'lim muassasalarida o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishining asosiy mazmuni - inson va tabiat o'rtasidagi bog'liqlikni ijobiy tushunish va tabiat bizda emas, balki biz tabiatda yashaymiz, degan tushunchaga amal qilgan holda asrab-avaylashimiz lozim.

Adabiyotlar

E.O.Turdikulov, M.E.Musaeva, A.F.Norboev, SH.B.Ochilov «O'quvchilarga ijtimoiy ekologiyadan ta'lim berish texnologiyasi» Toshkent-2014.

N.M.Kayumova «Maktabgacha pedagogika» Toshkent-2011

N.Xo'jaev, M.Xoshimova, M.Xakimova, G.Ochilova, G.Musaxonova «Pedagogika». Toshkent-2007.

M.M. Maxmudova «Oila tarbiyasi asoslari» Samarqand – 2021.

PEDAGOGNING KASBIY FAOLIYATIDA

KOMPETENTSIYAVIY YONDASHUVNING AHAMIYATI

Yusupov Q.D.

***Qoraqalpog'iston Respublikasi pedagoglarni
yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi
katta o'qituvchisi***

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi yigirma birinchi asrda kompetentsiyaviy yondashuvning ijtimoiy-iqtisodiy asoslari keltirilib, kompetentsiya soʻzining maʼnosi, shuningdek oʻqituvchilarining kasbiy kompetentligi va komponentlari, taʼlim sifatini oshirishda uning mazmun ahamiyati va tavsiyalar berilgan.

Kalit soʻzlar: Kompetentsiya, rivojlanish, pedagog, kasbiy kompetentlik, ijtimoiy, iqtisodiy faoliyat, metodik, fikrlash.

Mehnat bozorining oʻzgarib borishi, taraqqiyot jadallashuvi, axborot muhiti glabollashishi taʼsirida maktab bitiruvchisiga qoʻyilayotgan talablar murakkablashib boraveradi. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy maktab oʻz faoliyatini tashkil etishda nafaqat bugungi davr talablarini inobatga olishi, balki taʼlim oluvchilarni ertangi kun talablariga ham tayyorlashi zarur. Albatta, XXI asrning ikkinchi yarmida hayot qanday kechishi, qanday bilimlar kerak boʻlishini shiddat bilan rivojlanib, oʻzgarib borayotgan zamonda aniq prognoz qilish qiyin. SHu bois maktab taʼlim oluvchilariga bilim berish bilan birga, ularda mustaqil fikrlash, tashabbuskorlik, hamkorlik, vaziyatni real baholay olish, mantiqiy fikrlash, axborotni saralash va undan oqilona foydalanish, tez kirishuvchanlik xususiyatlarini shakllantirib, har qanday oʻzgarishlarga konstruktiv moslasha olish qobiliyatini rivojlantirib borish lozim. Oldimizda turgan bu dolzarb vazifa mustaqil hayotiy pozitsiya, ijtimoiy faollik, yuksak aqliy va maʼnaviy salohiyatni shakllantirishga qaratilgan shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlimni hayotga yanada kengroq tatbiq etishni taqazo etadi. Buning uchun taʼlim muassasalarida faoliyat olib borayotgan har bir oʻqituvchining kompetentsiyaga ega boʻlishi muhimdir.

Inglizcha **“competence”** tushunchasi lugʻaviy jihatdan bevosita “qobiliyat” maʼnosini ifodalaydi. Mazmunan esa “faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish”ni yoritishga xizmat qiladi.

“Kompetentlik” tushunchasi ta’lim sohasiga psixologik izlanishlar natijasida kirib kelgan. SHu sababli kompetentlik “noan’anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o’zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o’zaro munosabatlarda yangi yo’l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to’la ma’lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik”ni anglatadi.

SHaxsning tanlagan sohasi bo’yicha malakali, yuqori mahoratga ega mutaxassis sifatida shakllanishi murakkab jarayondir. Bunga ko’p yillik samarali mehnat, ijodiy izlanishlar natijasidagina erishish mumkin. Biroq mazkur sifatlarning shakllanishi uchun zamin ta’lim tizimidagi tahsil jarayonida yaratiladi. Bo’lajak pedagogning kasbiy tayyorgarligi jarayonida mutaxassislikka oid bilim, ko’nikma va malakalarni o’zlashtirib borishi bilan bir qatorda nazariy va amaliy bilimdonlikning shakllanishi ham muhim ahamiyatga ega. Xalq xo’jaligining turli sohalaridagi ijtimoiy iqtisodiy muammolarni hal etish, dolzarb vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun har bir mutaxassisda kasbiy kompetentlikni shakllantirib borishga e’tibor qaratish maqsadga muvofiqdir.[1,42-b.]

Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo’na-lish bo’yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o’zlashtiri-lishini nazarda tutadi. SHuningdek, kompetentsiya mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o’rganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma’lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o’z faoliyatida qo’llay bilishni taqozo etadi.

Kasbiy kompetentlik quyidagi holatlarda yaqqol namoyon bo’ladi:

- murakkab jarayonlarda;
- noaniq vazifalarni bajarishda;
- bir-biriga zid ma’lumotlardan foydalanishda;
- kutilmagan vaziyatda harakat rejasiga ega bo’la olishda

Kasbiy kompetentsiyaga ega mutaxassis:

- o’z bilimlarini izchil boyitib boradi;

- yangi axborotlarni o‘zlashtiradi;
- davr talablarini chuqur anglaydi;
- yangi bilimlarni izlab topadi;
- ularni qayta ishlaydi va o‘z amaliy faoliyatida samarali qo‘llaydi. [2, 121-122-b.]

Quyida kasbiy kompetentlik negizida aks etuvchi sifatlarning mohiyati qisqacha yoritiladi.

1. Ijtimoiy kompetentlik – ijtimoiy munosabatlarda faollik ko‘rsatish ko‘nikma, malakalariga egalik, kasbiy faoliyatda sub’ektlar bilan muloqotga kirisha olish.

2. Maxsus kompetentlik – kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga tayyorlanish, kasbiy-pedagogik vazifalarni oqilona hal qilish, faoliyati natijalarini real baholash, BKMni izchil rivojlantirib borish bo‘lib, ushbu kompetentlik negizida psixologik, metodik, informatsion, kreativ, innovatsion va kommunikativ kompetentlik ko‘zga tashlanadi. Ular o‘zida quyidagi mazmunni ifodalaydi:

a) psixologik kompetentlik – pedagogik jarayonda sog‘lom psixologik muhitni yarata olish, talabalar va ta’lim jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan ijobiy muloqotni tashkil etish, turli salbiy psixologik ziddiyatlarni o‘z vaqtida anglay olish va bartaraf eta olish;

b) metodik kompetentlik – pedagogik jarayonni metodik jihatdan oqilona tashkil etish, ta’lim yoki tarbiyaviy faoliyat shakllarini to‘g‘ri belgilash, metod va vositalarni maqsadga muvofiq tanlay olish, metodlarni samarali qo‘llay olish, vositalarni muvaffaqiyatli qo‘llash;

c) informatsion kompetentlik – axborot muhitida zarur, muhim, kerakli, foydali ma’lumotlarni izlash, yig‘ish, saralash, qayta ishlash va ulardan maqsadli, o‘rinli, samarali foydalanish;

d) kreativ kompetentlik – pedagogik faoliyatga nisbatan tanqidiy va ijodiy yondoshish, o‘zining ijodkorlik malakalariga egaligini namoyish eta olish;

e) innovatsion kompetentlik – pedagogik jarayonni takomillashtirish, ta’lim sifatini yaxshilash, tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga doir yangi g‘oyalarni ilgari surish, ularni amaliyotga muvaffaqiyatli tatbiq etish;

f) kommunikativ kompetentlik – ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilari, jumladan, talabalar bilan samimiy muloqotda bo‘lish, ularni tinglay bilish, ularga ijobiy ta’sir ko‘rsata olish.

g) SHaxsiy kompetentlik – izchil ravishda kasbiy o‘shishga erishish, malaka darajasini oshirib borish, kasbiy faoliyatda o‘z ichki imkoniyatlarini namoyon qilish.

h) Texnologik kompetentlik – kasbiy-pedagogik BKMni boyitadigan ilg‘or texnologiyalarni o‘zlashtirish, zamonaviy vosita, texnika va texnologiyalardan foydalana olish.

i) Ektremal kompetentlik – favqulotda vaziyatlar (tabiiy ofatlar, texnologik jarayon ishdan chiqqan)da, pedagogik nizolar yuzaga kelganda oqilona qaror qabul qilish, to‘g‘ri harakatlanish malakasiga egalik. [3,72-b.]

Umuman olganda ta’lim jarayonida kasbiy kompetensiyalar yangi ko‘nikmalar samaradorligini oshirishga yordam beradi, yanada qulay va samarali echim topish uchun pedagog fikrlashini oshirib va to‘g‘ri echimni topishga yordam beradi.

Adabiyotlar

1.Barannikov, Anatoliy Vitalg‘evich. Soderjanie obchego obrazovaniya: kompetentnost. podxod/A.V. Barannikov. - M.: GU VSHE, 2002

2 N.A. Muslimov, p.f.n. M.Usmonboeva, p.f.n. M.Mirsolieva “Innovatsion ta’lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik”moduli bo‘yicha o‘quv uslubiy-majmua Toshkent – 2016

3.N.A. Muslimov, M.Usmonboeva, D.Sayfurov, A.To‘raev «Pedagogik kompetentlik va kretivlik asoslari» Toshkent – 2015 yil

4. S.T.Turg‘unov, B.X.Daniyarov, M.A.Umaralieva, SH.S.SHodmonova, SH.M.Turg‘unova, N.M.Tojiboeva «O‘qituvchilarning kasbiy mahorat va kompetentligini rivojlantirish., Toshkent- 2012-yil.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ ВОСТОЧНЫХ МЫСЛИТЕЛЕЙ

*Машарипова Ш.Р.
старший преподаватель кафедры
«Методика преподавания языков»
Национального Центра по обучению
новым методикам педагогов
Хорезмской области*

Аннотация: в статье рассматривается вопрос положительного влияния педагогических взглядов великих мыслителей Востока на развитие педагогической культуры.

Ключевые слова: воспитание, гуманизм, педагогика, педагогические идеи, педагогическая культура.

Идеи гуманизма издавна питали отечественную педагогическую культуру, становясь историко-культурной традицией. Становлению идей гуманистической педагогической культуры способствовало творчество и научная деятельность крупнейших просветителей Востока Аль-Фараби, Абу Али Ибн Сина, Алишера Навои.

Определив научное образование как одно из важнейших средств умственного и нравственного развития, восточные ученые-энциклопедисты уделяли достаточно много времени вопросам морального облика педагога, взаимодействия учителя и ученика.

АльФараби различает людей по их педагогическим способностям: «Люди также могут равняться в силе и быстроте выявления одних вещей, но при этом один из них – способом наставлять и обучать другого тому, что сам выявил, тогда как другой этой способностью не обладает... Также не каждый человек способен руководить другим, и не каждый способен побуждать другого к совершению соответствующих действий».

Воспитательным процессом по Аль Фараби, как правило, должен управлять опытный педагог. Он пишет: «Из того, что говорилось о различных свойствах индивидов, явствует, что каждому человеку свойственно познать счастье и вещи, которые следует знать при этом. Для этого требуется учитель и наставник. Одни нуждаются лишь в начальном руководстве, другие – в большом руководстве». Недобросовестно относящихся к своему делу учителей Фараби считал не заслуживающими уважения.

Фараби указывал на аналогичность функции учителя и мудрого руководителя государства. Как и последний, учитель должен обладать хорошей памятью, запоминать все, что видит и слышит: он должен обладать проницательным умом, выразительной речью. Особым качеством учителя должна быть любовь к занятиям наукой, желание передавать свои знания ученикам, не испытывая при этом усталости от сопряженного с этим труда. Учитель должен обладать нравственными качествами, норма-воздержание от употребления спиртных напитков, поборничество правды, ненависть ко лжи и несправедливости. У него должны быть особо развиты понятия чести, справедливости, добродетели. «Подобный человек, - отмечал Фараби, - обладает высшей степенью человеческого совершенства и находится на вершине счастья. Этот человек является именно тем, кому известно любое действие, с помощью которого можно достичь счастья».

Ибн Сина уделял больше внимания роли учителя в воспитании и обучении молодежи. Он формулирует ряд требований к личности учителя:

- 1) учителям необходимо соблюдать умеренность в обращении с детьми;
- 2) учитель должен обращать особое внимание на то, как ученик претворяет в жизнь его учение;
- 3) в процессе обучения учитель должен применять разнообразные методы и формы работы с детьми;
- 4) учитель должен учитывать индивидуальные особенности каждого ребенка и заинтересовывать его своими занятиями.

Ученый требовал от учителя, чтобы

его мысли были доступны для всех слушателей. Каждое слово необходимо было сопровождать мимикой и жестами, ибо обучение такими приемами, говорит ученый, бывает более доходчивым, вызывает у детей эмоциональный отклик. Педагогические идеи Навои отличаются большим гуманизмом.

Прогрессивная деятельность великого мыслителя в области отечественной культуры весьма разнопланова: основоположник узбекской литературы, мыслитель, ученый, художник, музыкант, государственный деятель. В его представлении человек – самое высшее, благородное существо в мире, а ребенок – это светило, которое освещает дом, приносит радость в семью. Мало любить собственных детей, человек обязан любить всех детей – поколение будущего. Он отмечал, что ребенок не может отличить хорошее от плохого и поэтому велика роль учителя, который будет благотворно на него влиять. Невежественный учитель – это большой бич для школы. Учитель должен не только в совершенстве владеть знаниями, но и показывать всем пример.

По мнению Навои, цель воспитания – подготовка подрастающего поколения к дальнейшей созидательной жизни, что невозможно без хорошего образования, овладения лучшими человеческими качествами и борьбы за счастье народа. Он пламенно призывал молодежь к изучению науки и развитию интеллекта. «Знание и мудрость – украшение человека».

Одним из самых ценных качеств настоящего человека Навои считал трудолюбие. Труд, утверждал он, украшает человека, благодаря труду человек совершенствуется и достигает определенных высот.

Ретроспективный анализ истории педагогической мысли на Востоке показывает, что самооценность человека, восхождение к ценностям, формируемым в детстве, бережное отношение к детям являются неотъемлемой частью историко-культурной педагогической традиции.

Изучение, осмысление исторического развития культурно-педагогической традиции помогает глубже осознать проблемы современности. Пониманию объединительной сущности культуры в педагогической деятельности значительно помогло знакомство с историко-культурными традициями, рассматривающими личность человека как высшую ценность, развитие такой личности как цель, а демократическую педагогическую культуру как средство реального существования индивидуума.

Литература

1. Давлетшин М.Г. Психологические основы нравственного воспитания. Ташкент, 1995
2. Назарова Р.М. Идея национальной независимости / Р.М. Назарова. Ташкент, 2007.
3. Нурутдинова З.Г. Педагогические идеи Абу Райхана Беруни. Ташкент. Изд. «Фан», 1989.

IJODIY FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH JARAYONINI

Shrazov A.Sh.

*Qoraqalpog'iston Respublikasi pedagoglarni
yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi
«Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi» kafedrası
katta o'qituvchisi*

Klishov Q.U.

*«Pedagogika, psixologiya va ta'lim texnologiyalari»
kafedrası katta o'qituvchisi*

Annatatsiya: Xalq ta'lim tizimidagi o'quv jarayoni o'qituvchilarning inson va jamiyat, tarix va madaniyat haqidagi bilimlarni uzlashtirish, tayanch fundamental bilimlarni egallash, ilmiy faoliyatga yunaltirish, kasbiy pedagogik bilim asoslarini singdirish, pedagogik kreativlikni rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytirish

imkonini beradi. Shu bilan bir qatorda, o'qituvchilarning ta'lim olish va ijodiy pedagogik faoliyatini davom ettirish huquqini ta'minlashdan iborat.

Kalit so'zlar: Individual, ijobiy, tasavvurlar, faktlar, axborot, ilmiy, fundamental, motiv, dars

Davlatimiz rahbari prezidentlik faoliyatining dastlabki kunlaridan boshlab yurtimizda innovatsion va kreativ fikrlaydigan zamonaviy kadrlar tayyorlash, yoshlarni vatanparvarlik ruhida, yuksak ma'naviyat egalari etib tarbiyalash, shu maqsadda ta'lim tizimini takomillashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratib kelmoqda. Prezidentimiz yig'ilishda maktab ta'limi tizimini isloh qilish bo'yicha mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar, bu borada oldimizda turgan dolzarb vazifalar haqida fikr yuritar ekan, ulug' ma'rifatparvar bobomiz Mahmudxo'ja Behbudiyning "Dunyo imoratlari ichida eng ulug'i maktabdir" degan fikrini alohida ta'kidlab, bu masalaning mohiyati va ahamiyatiga atroflicha to'xtaldi. [1]. O'qituvchilik kasbini tanlagan talabalarni ularning mazkur faoliyatni egallashga moyilligi, ularning o'quvchilarga bulgan qiziqishlari nuktai nazaridan mujassamlashtiradigan bulsak, 60% bulajak o'qituvchilar ushbu kasbni uzlarining kasbiy mayllari va o'quvchilar bilan ishlashga bulgan extiyojlaridan kelib chikkan xolda tanlaganliklari ayon boldi.

Bizning ilmiy tadkikotimiz shuni kursatmokdaki, o'qituvchilar muayyan xarakterdagi kuyidagi pedagogik-psixologik vazifalarni bajarishlari lozim:

- o'z ijodiy faoliyati natijalarini ruyobga chikarishning kimmati, maksadi, uning istikbollari, o'zining betakrorligini anglatshida o'rganuvchilarga ko'maklashish va shu yulda ular bilan xamkorlik qilish;
- o'rganuvchilarning moddiy borlikka nisbatan taxliliy, tankidiy, konstruktiv munosabatini ijodiy, yaratuvchilik maksadlariga yunaltirish;
- o'rganuvchilarda nazariy taxlil kunikmalarini shakllantirish va muntazam rivojlantirish;
- o'rganuvchilarning o'z ijodiy faoliyatlariga nisbatan missiy va konstruktiv munosabatlarini tartibga solish;

- o'rganuvchilarni xamkorlikdagi ijodiy faoliyatga jalb etish uchun qulay pedagogik sharoitlarni vujudga keltirish;

- o'rganuvchilarning ijodiy jixatdan uz faoliyatlarini amalga oshirishlari va uzliklarini namoyon qilishlari uchun yordam korsatish;

- o'rganuvchilarning mustakil rivojlanishlariga salbiy ta'sir ko'rsatadigan tusiklarni bartaraf etish yulida ular bilan xamkorlik qilish va ko'maklashish;

- o'rganuvchilarning shaxsiy muammolarini ijodiy fikrlash mazmuniga kuchirishlariga zamin xozirlash kabilar.

O'rganuvchilarning ijodiy faoliyatlarini pedagogik qo'llap-qu'vatlashning natijalari ularning uziga xosliklari va ijodiy sifatlarini chukurlashtirishda namoyon buladi. Ijodiy fikrlash o'z navbatida o'rganuvchilarni:

- mustakil va ongli ravishda bilim olish;
- doimo olg'a intilish;
- turli ziddiyatli va muammoli vaziyatlarni oqilona xal etish;
- noan'anaviy va yangicha fikr yuritishga o'rgatadi.

Ijodiy faoliyat tafakkur, fikrlash shakllari bulib, ular kobiliyat, layokat, xavasni tarbiyalash yuli bilan rivojlantiriladi, yangilik, ijodkorlik ijodiy faoliyat belgilari xisoblanadi. Tadkikotimiz natijasi shuni kursatdiki, talabalar faoliyatiga kura, ijodiy topshi-riklarni uch guruxga ajratib tax, lil kilish maksadga muvofik. Ular:

- ijodiy mustakil ish;
- ijodiy mashk;
- o'quv muammolari.

Ijodiy mashk ikki xil xususiyatga kura fark kiladi:

1) o'rganilgan bilimlar doirasini kengay-tiradi. Bunda urganuvchi oldin urganilgan o'quv materialiga takroriy kaytib kelganda, o'z tushunchasi doirasini keng bilimlar, tasavvurlar, faktlar, bolg'anishlar bilan yanada boyitadi;

2) ijodiy mashklar doimiy shugullanishga muljallangan mashklardan farkli ravishda xam xotiraga, xam tafakkurga moslab tuziladi. Bunda o'rganuvchi mavzu

bilan birga kushimcha axborot, faoliyat usullarini xam ijodiy o'rganadi. Muammoli mashk o'rganuvchidan unga noma'lum bilimlarni talab etuvchi o'quv materiallaridan foydalanishdir. Bu undan faol fikrlashni talab etadi.

3)O'quv muammolari «o'quv topshiriklar majmui» bolib, ularni ijodiy topshiriklar tizimi shaklida tasavvur kilish mumkin.

Talabalarni ijodiy faoliyatga tayyorlashda, avvalo ularning uzlari ushbu faoliyatga mas'ul ekanliklarini anglatish lozim[2]. O'rganuvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishda shaxsga yunaltirilgan ta'lim aloxida axamiyat kasb etadi. Unda o'rganuvchiga beriladigan topshiriklar uning uzligini rivojlantirishi, namoyon etishi, anglashi va baxolashiga qaratiladi. Shunga ko'ra, topshirik turlarida uz-uzini baxolash, o'z xatolarini taxlil qilish, o'quv faoliyatidagi urnini baxolash, o'z qobiliyati va iktidorini yuzaga chikarishga aloxida e'tibor beriladi. O'rganuvchiga o'quv topshirigi yoki o'quv faoliyati turlari (mavzuni yaxlit yoki bulaklarga bulib uzlashtirish)ni tanlash imkoni beriladi. U gurux tarkibida uz kobiliyat va layokatlarini rivojlantirishi lozim. Shunga ko'ra, ta'lim oluvchilarning xamkorlikda ishlashiga sharoit yaratish uchun aqliy xujum, «rolli uyinlar», guruxlarda ishlash, loyixa metodi kabilardan samarali foydalaniladi.O'quv jarayonida shaxsga yunaltirilgan, muammoli va rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalari bilan bog'lik interfaol usullar va uyinlarni darsning maksadidan kelib chikib, loyixalashtirib qullash quyidagi natijalarga olib keladi:

- o'rganuvchilarning o'qishga qiziqishlari ortadi;
- o'quv motivatsiyasi kuchayadi;
- o'rganuvchilarning darsda zerikishi va charchashining oldi olinadi;
- o'kituvchi va o'quvchining xamkorlikda ishlashi ta'minlanadi;
- o'rganuvchilarning nutki va mantiqiy tafakkuri o'sadi;
- o'rganuvchida ijodiy ishlash ko'nikmalari va faol fikr rivojlanadi [3]

Fikrimizcha, talabalarda ijodiy fikrlash kunikmalarini rivojlantirishga yunaltirilgan pedagogik tizimni vujudga keltirishda quyidagilarga e'tibor karatish lozim:

- talabalarda ijodiy fikrlashni rivojlantirishning pedagogik-psixologik sharoitlarini yaratish;
- talabalarning ijodiy fikrlashiga qiyilgan talablarni aniklash;
- talabalarda ijodiy fikrlash kunikmalarini shakllantirish jarayonini o'ziga xos pedagogik texnologiya jixatlarini aniqlash.

O'qituvchilar orasida ijodiy muhit, muayyan ma'naviy ruhiy holat, tashkiliy, metodik, psixologik chora-tadbirlar qo'llashga ham alohida e'tibor qaratish lozim. Bunday chora-tadbirlarni amalga oshirmasdan turib, o'qituvchilardagi ijodkorlikni rivojlantirish, ularni ijodiy pedagogik faoliyatga tayyorlash imkonsizdir.[4] Mazkur jarayonda bo'lajak o'qituvchilarda mavjud pedagogik innovatsiyalar, ularning xarakterli xususiyatlari, qo'llanish parametrlari, innovatsion o'qitish imkoniyatlari haqida ilmiy asoslangan axborotlar berish maqsadga muvofiqdir. Muvaffaqiyatli ijodiy muhitgina o'qituvchilar tomonidan yangiliklarni faol o'zlashtirish va o'z faoliyatiga tatbiq etishga o'rgatish imkonini beradi. Bu esa ularning pedagogik faoliyatlarida bir xillikdan voz kechishlariga ko'maklashadi.

Adabiyotlar :

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev raisligida 23 avgust kuni xalq ta'limi tizimini rivojlantirish, pedagoglarning malakasi va jamiyatdagi nufuzini oshirish, yosh avlod ma'naviyatini yuksaltirish masalalariga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishinan .
2. Ibpagimova G.N. Intepfaol ukitish metodlapi va texnologiyalapi ash^da tala-balapning kpeativlik kobiliyatlapini pivojlantipish. Monogpafiya. - T.: «Fan va texnologiyalap», 2016. -77-b.
3. Iyldoshev J., Iyldosheva F., Iyldosheva G. Intepfaol ta'lim sifat kafolati. - T.: «Fan», 2008. -81-b.
4. Iyldoshev J.F. Ta'lim yangilanish yulida. - T.: «O'qituvchi», 2000. -207-b.

BOLALARDA MATEMATIK TASAVVUR VA TUSHUNCHALARNI SHAKLLANTIRISH

Saparov O.B.

*Qoraqalpog‘iston Respublikasi pedagoglarni
yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi
katta o‘qituvchisi*

Annotaciya: Bu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tushunchalarni shakllantirish masalalari, ularning asosiy o‘yin faoliyatlarida matematik mashg‘ulotlarni tashkil e‘tishning pedagogik asoslari bo‘yicha uslubiy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Boqcha, bola faoliyati rivojlanish mantiqiy fikrlash, ta’lim, mashg‘ulot qizziqish, intellektual.

Maktabga borish bolalarning hayotida juda katta voqeadir. Maktab hayoti bolalarga yangi bir dunyoni ochib beradi, maktab davrida bolalarning asosiy faoliyatlari o‘zgaradi. Maktab yoshidan boshlab bolalarning asosiy faoliyatlari va vazifalari o‘qish, fan asoslarini puxta o‘zlashtirish bo‘lib qoladi. Bolalarning maktab ta’limiga qanchalik tayyorligi ularning aqliy va jismoniy tomondan rivojlanganligi bilan belgilanadi.

Bolalarda matematik tushunchalarini rivojlantirish uchun pedagogika, falsafa, mantiq, psixologiya va boshqa bir qator fundamental fanlarda o‘rganiladigan xususiyatlar va qonuniyatlarni bilish kerak.

Bolalardagi matematik bilim hayotdan ajralmagan holda dunyoni chuqurroq, to‘laroq o‘rganishga imkon yaratadi. Bunda bolalarda matematik tushunchalardan oldin mavjud bo‘lgan g‘oya katta ahamiyatga egadir. Har bir yangilikdan oldin g‘oya paydo bo‘ladi, keyin shu yangilik haida fikr yuritiladi. Fikr o‘z qarorini topishi uchun voqealarni taqqoslaydi, ko‘rib chiqadi va ularga asoslanib, kelib chiqqan natijalarni isbotlash uchun umumiy uslubni anglashga va shu natijani umumiy ifodalashga harakat qiladi.

Matematik masalalarni yechish jarayoni o'zining mohiyati bo'yicha mustaqil fikrlashni talab qiladi. Matematik tushunchalarni rivojlantirish darajasi turli insonlarda turlicha bo'ladi. Uning shakllanishi doimiy mashq qilishni talab qiladi. Bu mashqlar oila va maktabgacha ta'limda boshlanadi. Har bir mustaqil yechilgan masala, tuzilgan masala va masalani yechish jarayonida uchragan qiyinchiliklarni mustaqil yengishida matonat shakllanadi, ijodiy qobiliyatlar rivojlanadi. [1, 5-b.]

Ko'pgina bolalarni maktabga tayyorlash xisob, geometrik shakllarni, son-sanoqni o'rgatishdan iborat bo'ladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinflarda bilim, ko'nikma va malakasi rivojlanmagan o'quvchilar e'mas, uylash, yangi narsalarni bilishga qiziqishi kam o'quvchilar ko'prok, qiynaladilar. Hisob-kitoblarni oddiy, doimgidek o'rgatish bolaning har tomonlama rivojlanishini ta'minlay olmaydi. Hush, nima qilish kerak ?

Ilgari matematik adabiyotlarda kiziqarli masalalarga keng o'rin berilganligi bejiz e'mas. Negaki, uyin orqali yondashuv ta'lim jarayonini osonlashtiradi, deb xisoblashgan. Nafakat osonlashtiradi, balki, bu fanga kizikishni kuchaytirib, bolani chuqurroq bilim olishga undaydi. SHuning bilan birga matematika quvnok, va bog'chaga bormaydigan bolalar uchun ham qiziqarli bo'lishi kerak. Boshqa tomondan qaraganda, e'ng oddiy matematik misol va masalalar oddiy bilish ko'nikmasigagina e'mas, tez fikrlash, tasvirlash, uqish, malakasini ham rivojlantirishi lozim. Bularning barchasiga qanday e'rishish mumkin? Olimlarimizning fikricha, tarbiyachi ilk matematik ko'nikmalarni shakllantirish mashg'ulotini ilk iqtisodiy ta'lim bilan uzviy holda olib borish maqsadga muvofiqdir. Bundan kelib chiqadiki, matematikani turmush materiali asosida yoki uyinga mos ravishda o'rgatish foydali. Sizlarga bunday ta'limning bir qancha usullarini taklif kilamiz:

Raqamlar bilan ularni she'riy tasvirlab tanishish yaxshirokdir. Harakat yordamida raqamlarning nimaga o'xshashini ko'rsatib borish ham mumkin. Masalan,

1: Mana bir, uzi yakka,

Terakday turar tikka.

Yoki **4:**

Turt keladi uchdan keyin,

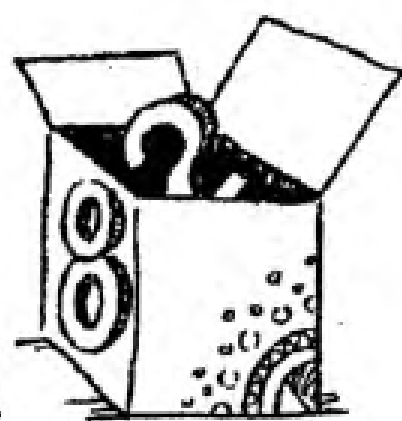
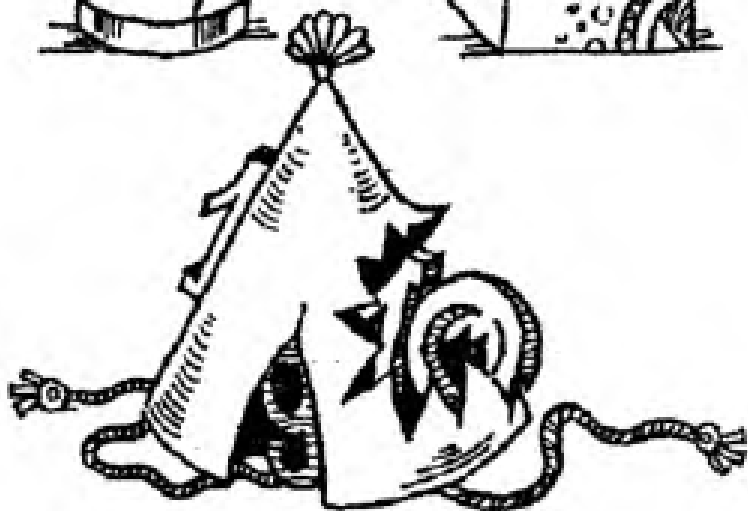
Semiz qorin, uzun buyin.

Bolalar bir yula tana harakatlari bilan ifodalangan raqamlar haqidagi she'rlarni katta qiziqish bilan uqiydilar.

Raqamlar qatori qanchalik *o'xshash* bo'lsa, bolalar ularni shuncha chalkashtiradilar. SHuning uchun ularni juft-juft qilib berish kerak. (2 va 5, 4 va 7, 3 va 8, b va 9).

3 raqami uchta konfet, 8 raqami undan ko'proq konfetni bildiradi, deb ko'rsatilsa, osonroq bo'ladi.

Hamma raqamlarga xos noma'lum, yashirin topilmalardan foydalansa bo'ladi: [2, 258-259-b.]

Bolalar juda qiziquvchan bo'ladilar. Ular hodisalarning sababini bilishga, hamma narsaning siridan xabardor bo'lishga intiladi. Bu ularning bilish jarayoni bilan bog'liq bo'lgan qiziqishlaridir. K.D. Ushinskiy aytganidek: «Qiziqish bu to'la fikrlashdir». Bolalar tafakkurini o'stirishda ana shu qiziqishlardan ham foydalanish lozim, chunki qiziqish bolaning bilimlarini chuqurlashtiradi.

Demak, maktabgacha davrda yosh bolaning tafakkuri tez suratlar bilan o'sib borar ekan, uni yanada taraqqiy ettirish va rivojlantirish hozirgi kunda ta'lim muassasalari oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir.[3, 342-343-b.]

SHuning uchun bu yoshdagi bolalarning hayotiy tushunchalariga mos harakatli dars mashg'ulotlarini muntazam olib borish, ularda atrof-muhitga qiziqish va intellektual hisiyotlarini rivojlantirib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.M.E. Jumaev «Bolalarda matematik tushunchalarni rivojlantirish nazariyasi va metodikasi» TOSHKENT-„ILM ZIYO“-2005.

2.«Bolangiz maktabga tayyormi ?» «Ma'rifat madadkor» nashriyoti Toshkent-2000.

3.S.X. Jalilova, S.M. Aripova «Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi» Toshkent – 2013.342-343-betlar

„TARIX”, „TARBIYA” FANLARINI O'QITISHDA ALISHER NAVOIY MA'NAVIY-MA'RIFIY ME'ROSIDAN FOYDALANISH

*Nazarov S.
Xorazm VPYMO'MM
o'qituvchisi*

Alisher Navoiy o'zbek adabiy tili va adabiyotiga asos solgan buyuk so'z san'atkori, Sharq ijtimoiy-falsafiy, ma'naviy-ahloqiy tafakkuri taraqqiyotiga yuksak hissa qo'shgan zabardast mutafakkirdir. Bobokalonimiz o'z davrida mamlakatning barqarorligi, gullab-yashnashini ta'minlagan davlat arbobi, ilmu-

fan, adabiyot va san'atning ulkan homiysi bo'lgan ma'rifatparvar zot sifatida o'zbek tili, tarixi, adabiyoti, madaniyati va san'ati rivojida aloxida o'rin tutadi.

Alisher Navoiy merosi ma'naviy-ahloqiy tarbiyaning kuchli qurollaridan biri. Inson tarbiyasi, kamoloti masalalarini o'zbek adabiyotida xech kim Alisher Navoiy kabi darajada vashf qilmagan.

Mutafakkir shoir insoniylik mohiyatini uning ijtimoiy faoliyatida-jamiyatga foydali kasb bilan shug'ullanishi, xalqqa manfaati tegishi, odamlarning og'irini yengil qilishda deb biladi. Uning xalq g'amini o'z g'ami deb bilmaydigan odamni odam qatoriga qo'shmasligi bejiz emas.

Odamiy ersang demagil odami

Onikim yo'q xalq g'amidin g'ami

Bu Alisher Navoiyning komil inson haqida qarashlari tizimida eng muhim nuqta. Zero shoirning o'zi ham xalqqa qancha ko'p foydang tegsa, buning foydasi ko'proq o'zingga tegadi degan aqida bilan yashagan.

Naf'ing agar xalkka beshakdurur

Balki bu naf' o'zingga kuproqdurur

Alisher Navoiy «Xamsa» asaridagi, «Farhod va Shirin» dostonidagi Farhod siymosida bu qarashlarini yanada rivojlantiradi. U hamisha xalq xizmatiga kamarbasta bo'lishini, elga manfaat yetkazishni o'ylaydi. Bu narsa, ayniqsa Farhodning Shirinni izlab Armanistonga borganida tog' qazuvchilarning og'ir va samarasiz mehnatini ko'rganida namoyon bo'ladi.

Xunarni asrabon netkumdir oxir

Olib tuproqqamu ketkumdir oxir?!-

deb Farhod «mazlumu sitamkash» xalqqa yordamga shoshiladi. U Shirinni ko'rgach sevgilisi uchun qasr qurdiradi, uning atrofida hovuz yasaydi, tog'dagi qal'aga suv olib keladi. Bundan birgina Shirin emas, butun xalq bahramand bo'ladi. Xaq yo'lida qilingan ishning xalqqa ham manfaati ko'p, demoqchi bu bilan Alisher Navoiy bobomiz.

Alisher Navoiy ma'naviy go'zallikni jismoniy go'zallikdan ajratib qaramagani singari ilm bilan hunar ham o'zaro omuhta bo'lishi tarafdori bo'lgan. Ya'ni ma'naviy yetuk kishi jismoniy jihatdan ham go'zal bo'lsa, bu-komil go'zallik hisoblanadi. Ilmli odamning hunari ham bo'lsa, o'z navbatida, hunarmand ham ilmu ma'rifatdan boxabar bo'lsa, haqiqiy barkamollik-shu. Farhod siymosida ayni sifatlarning bari mujassam. U barcha ilmlarni egallash barobarida hamma hunarlardan ham xabardor, ma'naviy jihatdan yetuk bo'libgina qolmay, jismoniy tomondan ham kuchli va go'zal, mard va shijoatli. Xalq bilan hamnafasligi, hamma elu-yurt hizmatiga kamarbastaligi, o'z ilmu hunarini odamlarning og'irini yengil qilish, ularning farovonligi, baxt-saodatini ta'min etishga sarflashi uning Navoiy orzusidagi komil inson ekanligini ko'rsatadi. Alisher Navoiy ijodi yaxlit olganda hayot qomusiga o'xshaydi. Chunki biror-bir hayotiy masala, insonga xos qadriyat va tuyg'ular, fazilat va illatlar yo'qki, u qalamga olinmagan bo'lsa. Masalan, ota-onaning farzand hayotidagi, uning tarbiyasidagi o'rni va farzandning ota-ona oldidagi burchi haqida shunday yozadi:

Boshni fido ayla ato qoshig'a
Jismni qil sadqa ano boshig'a
Tun-kunningga aylagali nur fosh,
Birisin oy angla birisin quyosh.

Ota-onaning farzand hayotida tutgan o'rnini xech kim bundan ortiq ta'riflab berolmasa kerak.

Bobomiz ustoz va shogird munosabatlari xususida fikr yuritar ekan, «Xaq yo'lida kim mashaqqat chekib, senga birgina harf o'rgatgan bo'lsa, yuz xazina boylik bilan ham uning xaqini ado etolmaysan», deydi.

Xaq yo'lida kim senga bir harf o'qitmish ranj ila
Aylamak bo'lmas ado oning xaqin yuz ganj ila.

Bu ustoz va shogirdning o'zaro munosabati to'g'risidagi shoirning falsafiy xulosasi. Darhaqiqat inson tarbiyasida uning kamolotida ustozning maqomi buyuk-

uni xech bir narsa bilan tenglashtirib bo‘lmaganidek, uztoz oldida shogirdlik qarzini uzib bo‘lmaydi. Alisher Navoiy yoshlarga qarata shunday deydi:

Yigitlikda yig‘ilmning mahzini

Qarilik chog‘i sarf qilg‘il oni.

Chunki yoshlikda egallangan bilim toshga o‘yilgan naqsh kabi mustahkamdir. Navoiy o‘z ijodida inson kamoloti, ma’naviy-ma’rifiy rivojiga hizmat qiladigan maqol-matallardan keng foydalanadi, hayotiy tashbehlarni keng qo‘llaydi.

Hayotning butun achchiq-chuchuklarini totgan donishmand shoirning teran mazmunli hikmatlari xalq orasiga shunchalik singib ketganki bir necha asrdan buyon xalqimizni ezgulikka chorlab kelmoqda. Misollar:

Bilmaganni so‘rab o‘rgangan olim, orlanib so‘ramagan o‘ziga zolim.

Oz-oz o‘rganib dono bo‘lur, qatra-qatra yig‘ilib daryo bo‘lur.

Tilga ixtiyorsiz, elga e’tiborsiz.

Sihat tilasang, ko‘p yema, izzat tilasang, ko‘p dema.

Navoiy ijodi abadiy barhayotligining siri shundaki, u azaliy va abadiy mavzularda yuksak mahorat bilan qalam tebratgan. Bobomiz Insonparvarlik, mehnatsevarlik, halollik, poklik, to‘g‘rilik, mardlik, sahovat, qanoat, adolat, olijanoblik, ezgulik, iffat-hayo, kamtarlik kabi insoniy fazilatlarni ulug‘lagan bo‘lsa, yomonlik, noxaqlik, zulm, bevafoqlik, dilozorlik, xasad, kibr, yolgon, riyo singari illatlarni keskin tanqid qilgan.

Xulosam sifatida ta’kidlaydigan bo‘lsam Alisher Navoiyning ezgulikni ulug‘lash, yovuzlikni qoralashga yo‘naltirilgan asarlari hamma davrlarda ham jamiyat manfaatlariga, komil inson tarbiyasi masalasida birday xizmat qilaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hayitmetov. A Navoiyxonlik suhbatlari.-Toshkent: O‘kituvchi, 1997 y
2. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. –Toshkent: Sharq, 2002y
3. Alisher Navoiy Mukammal asarlar to‘plami.-Toshkent: Fan, 2003y
4. Alisher Navoiy Hikmatlar.-Toshkent: O‘zbekiston, 2011y

TARBIYA DARSLARI ORQALI BOSHLANG‘ICH SINFLAR O‘QUVCHILARIDA VATANPARVARLIK TUYG‘ULARINI SHAKLLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI

*Ergasheva N.E.
Jizzax viloyati pedagoglarni
yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi
“Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus
ta’lim metodikalari” kafedrasida katta o‘qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, vatanni sevish, uni ardoqlash, unga bòlgan mehr -muhabbat, sadoqat kabi tuyg‘ular va ularni qanday qilib shakllantirish to‘g‘risida fikr yuritilgan. Maqoladagi tarbiya fanining maqsadi, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini vatanparvarlik hislarini oshirishda tarbiya fanida qo‘llaniladigan metodlar to‘g‘risidagi fikrlar maqola mazmunining oshishiga xizmat qiladi..

Kalit so‘zlar: vatanparvarlik, tarbiyaning individual shakli, axloqiy-psixologik xarakter, pedagogik va kasbiy mahorat boshlang‘ich sinf, vatanparvarlik, ma’naviyat, ta’lim, tarbiya fani, darslik, tarbiya fani maqsadi.

Vatanparvarlik - bu ona zaminga bo‘lgan muhabbat, uni sevish, e‘zozlash. Uning ravnaqiga har bir fuqaroning o‘z hissasini qo‘shishga erishish. Vatanparvarlik - bu ona Vatan, yangi O‘zbekiston tushunchalarini o‘z ongiga singdirish va unga sodiq bo‘lishga erishish. Vatanparvarlik - bu mamlakatimiz xalqiga, uning an‘analariga, tili va madaniyatiga muhabbat va hurmat bilan qarash hamda uni rivojlantirishga o‘z xissasini qo‘shish, uning haqiqiy jonkuyari bo‘lish. Vatanparvarlik – bu o‘zbek xalqining qadim- qadimlardan Turon, Turkiston deb atab kelingan ko‘hna zaminning tarixini bilishga erishish. Vatanparvarlik – bu o‘zbek xalqining madaniy meroslari hisoblangan madaniyat, san‘at, me’morchilik yodgorliklarini asrab–avaylash va ularning tarixi hamda bugungi kundagi ahamiyatni bilish. Vatanparvarlik - bu o‘z millatiga, ona yeriga, imoniga

sodiqlikdir. Vatanparvarlik – bu sogʻlom kuchlar, sogʻlom tafakkur egalari, dini, imoni pokizalidir. Vatanparvarlik – bu Vatan oldidagi masʼuliyat, millat manfaati bilan yashash. Vatan taraqqiyoti, milliy obroʻsiga hissa qoʻshish, foyda keltirish, fidoyilik, halollik bilan mehnat qilish, xalqning shon –shuxrati va manfaatini oʻylash, insonparvar boʻlish demakdir. Vatanparvarlik – bu har bir kishining oʻz xalqiga boʻlgan fidoyiliklari va xalq dardini oʻz dardlaridek oʻylab yashash, Oʻzbekistonning buyuk davlat boʻlishiga hissa qoʻshishdir. Vatanparvarlik – shaxsni axloqiy shakllantirishning eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Shuning uchun ham bolalarda vatanparvarlik tuygʻusi goʻdaklikdan boshlab shakllantirilsa, u soʻnggi nafasgacha boqiy boʻladi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev "Bukilmas iroda va jasorat namunasini amalda namoyon etib, oʻz hayotini aziz Vatanimizning har tomonlama ravnaq topishi, bugungi tinch va osoyishta kunlar uchun jonini fido qilgan ajdodlarning muqaddas xotirasini yod etib, ezgu ishlarini davom ettirish, safimizda yurgan keksalarni eʼzozlash-odamiylikning eng oliy mezoni va bizga tinchlik, omonlik kerak, deb yashaydigan bagʻri keng va oliyjanob xalqimizga xos azaliy qadriyatdir", - deb xalqimizning necha asrlardan buyon yagona orzu - ona Vatan sogʻinchi bilan yashaganini juda toʻgʻri taʼkidlaydilar. Kelajakda buyuk davlat darajasiga koʻtarilish maqsadi yoʻlida intilayotgan Oʻzbekiston davlati - xalq hayoti, turmush tarzi, urf-odatleri, maʼnaviy qadriyatlarini oʻzida mujassamlashtirmoqda.

Vatanparvarlik tuygʻusi kishining oʻz Vatani va uning tabiatiga, xalqiga, xalqining oʻtmishdagi va hozirgi qahramonligiga, tili va sanʼatiga boʻlgan otashin muhabbatini ifodalaydi. Qadim zamonlardan buyon xalqning oʻz Vataniga muhabbati qoʻshiqlarda, ertaklarda va sharq mutafakkirlarimizning nodir asarlarida tarannum etib kelinadi. Vatanga muhabbat tuygʻusi insonlarni har doim mehnat qahramonligiga, xalqning baxt- saodati uchun kurashga undaydi. Vatanparvarlik – tugʻma tuygʻu emas. Shuning uchun ham boshlangʻich sinflarda bu tuygʻuni tarbiyalashga muhim oʻrin berilgan. Vatan haqidagi boshlangʻich bilimlar

bolalarda ularning hayotiy tajribalari zaminida, tevarak-atrofdagi hayot to'g'risidagi muayyan tasavvurlari asosida hosil bo'ladi. Vatan - har bir kishida o'z uyiga, tug'ilib o'sgan yurtiga, eng yaqin kishilari ota-ona, aka-uka, opa-singillariga bo'lgan munosabatida aks etadi. Bolani vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning individual shakllari asosan oilada amalga oshiriladi. U yoki bu masalada hal qiluvchi rolni oila o'ynaydi. Shuning uchun o'qituvchi o'quvchilarning oilalari bilan yaqin hamkorlikni yo'lga qo'yishi, ota-onalarni bolalarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayoniga jalb qilishi kerak. Shunday qilib, ta'lim muassasasida vatanparvarlik ishining muvaffaqiyati o'qituvchilarning axloqiy psixologik xarakteriga, ularning psixologik, pedagogik va kasbiy tayyorgarligiga, o'z vazifalariga munosabatiga, shuningdek, o'quvchilarning ota-onalari bilan samarali hamkorlik qilish qobiliyatiga bog'liq.

Bu borada o'qituvchlarga yaqindan yordam beruvchi fanlardan biri "Tarbiya" fanidir. Boshlang'ich sinflarda tarbiya darsi orqali vatanga sadoqat hissini, irodalilik, mafkuraviy immunitet, shuningdek ularning shaxsiy, hissiy, nutqiy, jismoniy, ijodiy qobiliyatlarini rivojlanishi hamda mehr-oqibatlilik, mas'uliyatlilik, bag'rikenglik, huquqiy madaniyat, mehnatsevarlik kabi muhim fazilatlarni bolalikdan boshlab bosqichma-bosqich shakllantirish va oshirish shu bilan birga ma'naviy tarbiyani amalga oshirishda o'z xalqining milliy, tarixiy, madaniy qadriyatlariga hurmat, atrof-muhitga nisbatan ehtiyotkorona munosabatning kamol topishida ota-ona, tarbiyachi, o'qituvchi muhim ahamiyat kasb etadi. Yoshlikda olingan bilim, toshga o'yilgan naqsh kabidir. Inson hayotining aynan yoshlik, bolalik davrida o'rganilgan har qanday bilim, ko'nikmalar u ulg'aygach erishgan barcha yutuqlarining kaliti bo'lib xizmat qiladi. Bolalik – kishi umrining ko'klam davri, unda hayotning bo'lg'usi yillari uchun urug' ekiladi.

Ulug'allomalarimiz tarbiyaga qay darajada e'tibor qaratgani, Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir", degan purma'no fikrlaridan ham ko'rinib turibdi.

Ta'lim-tarbiya taraqqiyoti mamlakat ravnaqi va taqdiriga daxldor masaladir. Yurtning jadal rivojlanishi, xalqining farovon yashashi davlatdagi yoshlarning ta'lim-tarbiyasi, ularga yaratilayotgan sharoitlarga chambarchas bog'liq. [2]

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabr – “Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora- tadbirlari haqida”gi 1059-sonli qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020–yil 6-iyul “Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida “Tarbiya” fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida” gi 422-sonli qarori qabul qilindi. “Tarbiya” darsligi “Odobnoma”, “Vatan tuyg'usi”, “Milliy istiqlol g'oyasi va ma'naviyat asoslari” hamda “Dunyo dinlari tarixi” fanlarini birlashtirdi. “Tarbiya” fani 1 - 9-sinflarda 2020-2021-o'quv yilidan, 10-11-sinflarda esa 2021-2022 o'quv yilidan boshlab fanlarga ajratilgan umumiy soatlar doirasida bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etildi. Tarbiya fani orqali o'quvchiga bilim berishdan tashqari hayotiy ko'nikma shakllantiriladi va bosqichma-bosqich bolada maqsad qo'yish va unga intilish ko'nikmasi shakllantirib boriladi. [1]

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tarbiya darsi:

1-sinfda o'quvchi dastlab orzularini aniqlay olishni o'rgatiladi.

2-sinfda o'z oldiga maqsad qo'ya olish ko'nikmasi shakllantiriladi.

3-sinfda o'quvchida dasturni o'zlashtirish natijasida maqsad va orzu-umidlarini amalga oshirishga harakat qilish ko'nikmasi paydo bo'ladi.

4-sinfda atrofda bo'layotgan voqea-hodisalarga sog'lom munosabat bildiradi, shaxs sifatida o'zini anglaydi va o'z xatti-harakatlarini tahlil qiladi.

Tarbiya fanini o'qitishda o'qituvchi ma'naviy ozuqa beruvchi adabiyotlardan unumli foydalanishi muhim omil hisoblanadi. Masalan, Imom Buxoriy “Sahih Hadis”, Alisher Navoiyning “Hikmatlari”, Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusufning “Hadis va hayot”, Obiddin Mahmudovning “Farzandnoma” asarlari, Abdulla Avloniy, Behbudiy kabi ma'rifatparvar jadid bobolarimizning ilmiy meroslaridan foydalanish mumkin.

1-sinf tarbiya darsligi mavzular ro'yxatida Vatanparvarlikka bag'ishlangan 1-mavzu - "Vatan ishonchi" mavzusi 1-sinfga qadam qo'ygan o'quvchilarning vatan tushunchasi darajasini aniqlash, o'quvchilarining bilimlarini tenglashtirish maqsadini amalga oshirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari 11-12-mavzu- "Mening mahallamda yashash yaxshi" mavzulari ajratilgan bo'lib, bu mavzularni tashkil etishda o'qituvchidan juda katta pedagogik mahorat talab etiladi. [3]

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, o'qituvchilarning zamonaviy talablar asosida yaratilgan sharoitlardan samarali, unumli foydalanib, darslarni pedagogik texnologiyalar hamda axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosida tashkil etishlari ta'lim-tarbiya jarayonining sifatini kafolatlaydi. Vatanparvarlik tarbiyasining maqsadi- Fuqarolarni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Davlat Gerbi, Davlat Bayrog'i, Davlat Madhiyasiga va jamoaviy hayot normalariga hurmat ruhida tarbiyalash hamda ta'lim oluvchilarning boshlang'ich sinfdanoq barkamol va shaxsiy konstitutsiyaviy huquq, burchlari amalga oshirilishini ta'minlash uchun sharoit yaratishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabr "Uzliksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora tadbirlari haqida"gi 1059-sonli qarori.

2. Alijon Karimjonov, Fariddun Ochilov "Boshlang'ich sinflarda ta'lim-tarbiya muammolari". Toshkent-2020.

3. N.Ismatova va b. Tarbiya: 1- sinf uchun darslik. 1-nashr.-T.:G'afur G'ulom nomidagi nashriyot –matbaa ijodiy uyi-2020.

4.www.ziynet.uz

MAHALLIY DAVLAT HOKIMIYATI ORGANLARI TIZIMI VA VAZIFASI

*Asanov A. M.
Qoraqolpoq davlat universiteti
davlat boshqaruv huquqi
2-kurs magistranti*

Davlat qurilishi va boshqaruvi sohasida amalga oshiriladigan islohotlardan koʻzlangan asosiy maqsad — hokimiyat barcha tarmoqlari, jumladan ijro hokimiyati boʻlmish hukumat faoliyatining mas'uliyati va samarasini oshirish hisoblandi. Mazkur maqsadga erishish uchun mamlakatimizda qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi, sud hokimiyati organlarini isloh qilish bilan bir vaqtda mahalliy davlat hokimiyati tizimini isloh qilish borasida ham bosqichma-bosqich ishlar amalga oshirildi.

Avvalo, “Oʻzbekiston Respublikasi mahalliy hokimiyat idoralarini qayta tashkil etish toʻgʻrisida”gi Qonuniga muvofiq, 1992-yil yanvaridan boshlab, joylardagi vakillik hamda ijroiya-boshqaruv hokimiyatiga rahbarlik qiluvchi hokimlik instituti joriy etildi. Oʻzbekiston Respublikasi Birinchi prezidenti mamlakatni modernizastiya qilish modelini amalga oshirish uchun tanlangan – kuchli davlatdan kuchli fuqarolik jamiyati sari prinsipini tadbiq etishning mazmun-mohiyatini ochib berishda muhim vazifalar qatorida, quyidagilarni belgilaydi: avvalambor, hokimiyat vakolatlarining maʼlum bir qismini markazdan mahalliy hokimiyat organlariga oʻtkazishga qaratilgan mavjud qonun va huquqiy hujjatlarni bir tizimga keltirish va ularga qoʻshimcha tarzda yangilarini ishlab chiqish. Yana bir muhim vazifa – oʻzini oʻzi boshqarish organlari – mahalla, mahalla qoʻmitalari va qishloq fuqarolik yigʻinlarining roli hamda vakolatlarini amalda kuchaytirish lozim[1]. Shuningdek, mahalliy ijro hokimiyati organlarining faoliyatini tashkil etish masalasining dolzarbligi xalq deputatlari mahalliy kengashlarining davlat va jamiyat boshqaruvi ishlaridagi rolini tobora oshirib borish zarurati bilan ham belgilanadi. Oʻz navbatida, davlat hokimiyati organlari faoliyatining muvaffaqiyati mahalliy ijro hokimiyati organlarining qay darajada samarali amal qilib turganligiga bogʻliq. Jumladan, biz mahalliy deputatlar, mahalliy hokimiyat davlat boshqaruviga koʻproq taʼsir koʻrsatishini yoki oʻz vakolatlarini aniqroq belgilab olishini taʼminlashga intilmoqdamiz. Mazkur masala Oʻzbekistonda ikki palatali parlament tashkil etilganligidan kelib chiqib, mahalliy davlat hokimiyati organlarining Oliy Majlis bilan, ayniqsa, uning yuqori palatasi bilan oʻzaro

munosabatlariga yangi shakl va uslublarni joriy etish taqozo etilayotganligida ham o'z dolzarbligini ko'rsatmoqda. Shu tariqa, mahalliy ijro hokimiyati organlari faoliyatining takomillashuvi siyosiy tizimning rivojiga bevosita xizmat qiladi. Mahalliy davlat hokimiyati organlari funksiyalarini hozirgi davr sharoitlariga mos holda shakllantirish bo'yicha maqbul bo'lgan yechimlarini topish masalasining muhim va murakkabdir.

Markaziy Osiya davlatchilik tarixiga nazar solsak, davlat boshqaruvida ma'naviy-siyosiy tafakkurga alohida e'tibor berilgan. Bu fikrlar mavjud o'lkada mujassamlashgan siyosiy-huquqiy qadriyatlarni Yevropa va boshqa hududlarda shakllantirilgan qadriyatlardan ham rivojlangan holatda ekanligini isbotlaydi. Ushbu hududda vujudga kelgan qadriyatlar va xalqning ma'naviy dunyosi davlat siyosatining asosini tashkil etadi.

Tarixiy manbalardan shu narsa ma'lumki, davlatning kelib chiqishi, dini va tili bir bo'lgan xalqlarning turli xil davlat bo'lib hududlarga bo'linib ketishi hech qaysi davrda tinch-totuv yashashni ta'minlamagan. Bu masalaning eng muhim tomonini ochib bersa, ikkinchi tomondan davlat boshqaruvi masalalarida bunday davlatlarda xalq vakilligi, ya'ni joylarda aholining turmush sharoitlariga e'tiborsizlik mamlakatni parokandalikka yuz tutishga majbur qilgan.

Shuni ta'kidlash kerakki, katta miqdordagi adabiy manbalar mavjud bo'lishiga qaramay, hanuzgacha tarixiy va yuridik adabiyotlarda O'zbekiston qonun chiqaruvchi organlarining vujudga kelishi, rivojlanishi, huquqiy maqomi va faoliyati tarixiga bag'ishlanadigan maxsus monografik tadqiqotlar yo'q. To'g'ri, bu masalalarning tegishlilik hamda yo'nalishlari bo'yicha A.A. A'zamxo'jayev, Sh. O'razayev, G. Samatova asarlarida yoritib o'tilgan qismlari mavjud.

1992-yil 4-yanvarda qilingan "Mahalliy hokimiyat idoralarini qayta tashkil etish to'g'risida"[3]gi qonuni asosida O'zbekiston Respublikasining viloyatlari, tumanlari va shaharlarida vakillik organlariga hamda ijroiya-boshqaruv hokimiyatiga boshchilik qiladigan hokimlik lavozimi ta'sis etildi.

Shunday qilib, viloyatlarning hokimlari O‘zbekiston Respublikasining Prezidentiga va xalq deputatlariga tegishli hisob beradigan va Prezidentning joylardagi rasmiy vakillari bo‘ldilar. Hokimlar O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tayinlanadi va lavozimidan ozod qilinadi hamda shundan so‘ng xalq deputatlari tegishli viloyat kengashlari tomonidan tasdiqlanadi.

Tuman va shaharlarning (Toshkent shahar bundan mustasno) hokimlari tegishli viloyat hokimi tomonidan tayinlanib, xalq deputatlari tegishli tuman, shahar Kengashi tomonidan tasdiqlanadi. Xalq hokimiyati, davlat hokimiyati timsolida namoyon bo‘lganligi uchun ham, u shunday mavqega ega. Davlat hokimiyati yagona bo‘lib, u bo‘linmaydi. Ko‘p ishlatiladigan “Hokimiyat bolinishi prinsipini” to‘g‘riemas. Bo‘linish hokimiyatga nisbatan emas, hokimiyat tizimiga nisbatanishlatiladi va bu to‘g‘ridir. Davlat hokimiyati yagona, lekin uni turli organlar amalga oshiradi davlat hokimiyatini amalga oshiruvchi organ-lar yig‘indisi davlat hokimiyati tizimini tashkil etib, bo‘linish ana shu tizimgataalluqlidir. Shuning uchun ham O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi,davlat hokimiyatini emas, hokimiyat tizimini qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo‘linishini mustahkamlagan.Davlat hokimiyatini tashkil qilish shu prinsip asosida amalga oshiriladi. Davlat hokimiyati markaziy miqyosda va mahalliy miqyosda joylarda tashkil qilinadi.

Faqat xorij tajribasida mahalliy miqyosda, joylarda tashkil etiladiganorganlarga davlat hokimiyati organi atamasi emas, mahalliy boshqaruvatamasi ishlatilib, ko‘p hollarda ular o‘zini o‘zi boshqarish organlari hisoblanadi va shu joylarda davlat hokimiyati amalga oshiradigan vazifalarniham bajaradi.

Mahalliy davlat hokimiyati organlari – joylardagi davlat boshqaruv idoralari. Ular mahalliy ahamiyatga molik hamma masalalarni o‘z vakolatlari doirasida o‘zlari hal etadilar, umumdavlat manfaatlarini shu hududda yashab turgan fuqarolarning manfaatlari bilan uyg‘unlashtiradilar, yagona davlat hokimiyati organlarining tarkibiy bo‘g‘ini sifatida yuqori davlat organlari

qarorlarining amalga oshirilishini ta'minlaydilar. O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, uzoq tarixiy tajribaga, milliy an'analarga tayangan holda ilg'or mamlakatlar tajribasidagi ijobiy tomonlarni o'rganib, o'z davlat idoralarini tubdan qayta isloh qildi, mahalliy davlat hokimiyati organlari tizimini yaratdi. Mahalliy hokimiyat tizimini shakllantirish sohasida bir qator qonun va rasmiy hujjatlar qabul qilindi. Ular orasida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, "Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida"gi[4] Qonun, "Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar kengashlariga saylovlar to'g'risida"gi[5] Qonun kabilar muhim o'rin egallaydi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XX bobi mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatining konstitutsiyaviy huquqiy asoslari o'z aksini topgan. Konstitutsiyaning 99–104-moddalarida mahalliy davlat hokimiyati organlari tizimi, mavqeyi, vazifalari, tuzilish tartibi konstitutsiyaviy darajada mustahkamlab qo'yilgan. Konstitutsiya mahalliy vakillik organlarining ikki bo'g'inli tizimi (ya'ni tuman, shahar xalq deputatlari kengashlari – quyi bo'g'in; viloyatlar va Toshkent shahri xalq deputatlari kengashlari – yuqori bo'g'in)ni mustahkamladi va bu mahalliy davlat hokimiyati to'g'risidagi qonunga o'z aksini topdi. **Shuningdek, mahalliy hokimiyat organlari faoliyat yo'nalishlari ham aniq ko'rsatib berilgan bo'lib ular ixtiyoriga quyidagilar kiradi:**

- qonuniylikni, huquqiy-tartibotni va fuqarolarning xavfsizligini ta'minlash;
- hududlarni iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlantirish;
- mahalliy budjetni shakllantirish va uni ijro etish, mahalliy soliqlar, yig'imlarni belgilash, budjetdan tashqari jamg'armalarni hosil qilish;
- mahalliy kommunal xo'jalikka rahbarlik qilish;
- atrof-muhitni muhofaza qilish;
- fuqarolik holati aktlarini qayd etishni ta'minlash;
- normativ hujjatlarni qabul qilish hamda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga va O'zbekiston Respublikasi qonunlariga zid kelmaydigan boshqa vakolatlarni amalga oshirish[6].

Mahalliy hokimiyat organlari O‘zbekiston Respublikasining qonunlarini, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlarini, davlat hokimiyati yuqori organlarining qarorlarini amalga oshiradilar, respublika va mahalliy ahamiyatga molik masalalarni muhokama qilishda qatnashadilar.

Xalq deputatlari kengashlari va hokimlarning vakolat muddati besh yil etib belgilangan. Vakillik va ijroiya hokimiyatini tegishliligiga qarab viloyat, tuman va shahar hokimlari boshqaradi. Viloyat va Toshkent shahar hokimi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qonunga muvofiq tayinlanadi hamda lavozimidan ozod etiladi. Tuman va shaharlarning hokimlari viloyat, Toshkent shahar hokimi tomonidan tayinlanadi va lavozimidan ozod qilinadi hamda tegishli xalq deputatlari Kengashi tomonidan tasdiqlanadi. Tumanlarga bo‘ysunadigan shaharlarning hokimlari tuman hokimi tomonidan tayinlanadi va lavozimidan ozod qilinadi hamda xalq deputatlari tuman kengashi tomonidan tasdiqlanadi.

Viloyat, tuman va shahar hokimlari o‘z vakolatlarini yakkaboshchilik asoslarida amalga oshiradilar va o‘zlari rahbarlik qilayotgan organlarning qarorlari va faoliyati uchun shaxsan javobgardirlar. Viloyat, tuman va shahar hokimi tegishli xalq deputatlari Kengashiga viloyat, tuman, shahar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining eng muhim va dolzarb masalalari yuzasidan hisobotlar taqdim etadi, ular bo‘yicha xalq deputatlari Kengashi tomonidan tegishli qarorlar qabul qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2019.
- 2.Karimov I.A. Tinchlik va xavfsizligimiz o‘z kuch-qudratimizga, hamjihatligimiz va qat’iy irodamizga bog‘liq. Tanlangan asarlar. 13-Tom. – T., 2004. – 117 b.
- 3.Лукиянов А.И. “Развитие законодательства о советских представительных органах власти.” Некоторые вопросы истории, теории и практики: Юрид. Лит. 1978. Стр 23-30.
- 4.O‘zbekiston yangi qonunlari. 5-son. – T.: Adolat, 1993. – B. 217.
- 5.Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 24.07.2018-y., 03/18/486/1559-son

6.Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 01.01.2018-y.,
03/18/454/0493-son

7.Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 16.10.2018-y.,
03/18/498/2051-son.

NORMA IJODKORLIGI JARAYONINI TASHKIL ETISHNING HUQUQIY ASOSLARI

*Daumenov S.
Qoraqolpoq davlat universiteti
davlat boshqaruv huquqi
2-kurs magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada norma ijodkorligi faoliyatini takomillashtirish kontseptsiyasini hayotga izchil tatbiq etish huquq normalarining hayotiy va xalqchil bo'lishini, muhimi, inson huquq va erkinliklarini to'liq ta'minlashga va axborot bilan ta'minlash va ularning huquqiy asoslari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Vazirlar Mahkamasi, Qonunchilik, Norma ijodkorligi, axborot-huquqiy munosabatlar, qonunchilik hujjatlari, axborot

Norma ijodkorligi faoliyatida yangi davrni boshlab bergan mazkur tarixiy hujjat uzoq yillar davomida shakllangan norma ijodkorligi faoliyatiga baho beribgina qolmay, mavjud muammolar, shu jumladan, ko'pgina masalalarning oqilona yechimini topib berdi.

Aytish kerakki, Kontsepsiya milliy qonunchilik tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish uchun mustahkam huquqiy poydevor yaratdi.

Farmonda belgilangan vazifalarni ijro etish maqsadida Komissiya tomonidan amalga oshirilgan ishlar tahlili o'tgan davrda muayyan ijobiy ko'rsatkichlarga erishilganligini ko'rsatdi. Xususan, kontseptual ahamiyatga ega bo'lgan 23 ta huquqiy hujjat, xususan, 3 ta qonun, 2 ta Oliy Majlis palatalarining Kengashlari Qo'shma qarori, 2 ta Oliy Majlis Qonunchilik palatasi Kengashining qarori,

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 4 ta farmon va qarorlari, 3 ta Vazirlar Mahkamasining qarori, 5 ta idoraviy normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Bundan tashqari, 2 ta qonun loyihasi bugungi kunda Qonunchilik palatasida ko'rib chiqilmoqda.

Ta'kidlash joizki, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng islohotlar norma ijodkorligi faoliyatining sifatiga bevosita bog'liq bo'lmoqda. Mamlakatimizda "Konstitutsiya va qonun ustuvorligi" tamoyili hamda inson huquq va erkinliklarini ta'minlash asosida O'zbekistonning yangi, demokratik qiyofasi yaratilmoqda. Bunda har bir huquq normasining hayotiyligi, mukammalligi va xalqchilligini ta'minlash muhim ahamiyatga ega.

Aytish joizki, mamlakatimiz Prezidentining tom ma'nodagi tarixiy farmoni bilan tasdiqlangan Norma ijodkorligi faoliyatini takomillashtirish Kontseptsiyasi bugungi shiddatli islohotlarga hamohang tarzda, o'z vaqtida qabul qilinganini davrning o'zi isbotlab turibdi. Har bir ijtimoiy munosabatning davlat tomonidan belgilangan huquq normalari bilan tartibga solinishi huquqiy davlatning eng asosiy shartlaridan biridir. Shu jihatdan, so'ngi yillarda norma ijodkorligi sohasida ko'plab islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu kabi ijobiy o'zgarishlardan biri bu norma ijodkorligi faoliyatini axborot bilan ta'minlash masalalaridir. Bu haqda mamlakatimiz Prezidenti Sh.Mirziyoev O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 28 yilligi munosabati bilan so'zlagan nutqida quyidagi fikrlarni bildirib o'tgan edi: "Konstitutsiya va qonunlarimizni yanada takomillashtirishni bugun hayotning o'zi talab etmoqda. Jumladan, xalqimiz manfaatlariga, hayotimizning barcha sohalarini erkinlashtirishga xizmat qiladigan qonunlarni qabul qilish, davr talablariga javob bermaydigan qonun hujjatlarini bekor qilib, qonunchilik bazasini ixchamlashtirish, biznes faoliyatini tartibga solish borasidagi ortiqcha normalarni kamaytirish zarur".[1]

Norma ijodkorligi sub'ektlarining axborot-huquqiy munosabatlari amaldagi qonunchilik normalariga muvofiq shakllanadi va axborotlarni ishlab chiqish, tarqatish va foydalanish bilan bog'liq qonunchilik faoliyatining turli jarayonlari va

tartib-taomillarini aks ettiradi. Norma ijodkorligi faoliyatining protsessual masalalari va ular bilan bog'liq axborot-huquqiy normalar O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Qonunchilik palatasi reglamentida ko'rsatilgan[2].

Norma ijodkorligi faoliyatini axborot bilan ta'minlash bir necha bosqichlarda amalga oshirilganligi sababli, ularning har biri o'ziga xos huquqiy asoslarga ega. "Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga asosan norma ijodkorligi faoliyati norma ijodkorligi ishining rejalari yoki dasturlari doirasida amalga oshiriladi. Norma ishining rejalari esa o'z navbatida huquqiy jihatdan tartibga solish talab qilinadigan muammolarni aniqlash va tahlil qilish yakunlari asosida tayyorlanadi. Normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilish huquqiga ega bo'lgan organlar mazkur rejalarni joriy (yarim yillik va yillik) hamda istiqbolga (bir yildan ortiq muddatga) mo'ljallab ishlab chiqishi mumkin. Jumladan, Vazirlar Mahkamasi har yili qonun loyihalarini tayyorlash bo'yicha o'zining yillik dasturini tasdiqlaydi[3].

Normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini tayyorlash rejalarida quyidagi ma'lumotlar o'rin egallaydi:

normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarining nomi; ijtimoiy munosabatlarning u yoki bu sohasini huquqiy jihatdan tartibga solish holatining tavsifi; huquqiy jihatdan tartibga solishni talab qiladigan muammolarning tavsifi, ularning kelib chiqish sabablari va sharoitlarining tahlili;

huquqiy jihatdan tartibga solishni talab qiladigan muammolarning kelib chiqish sabablari va sharoitlarini bartaraf etishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini qabul qilish zarurligining asosi; moliyaviy-iqtisodiy hisob-kitoblar – moddiy xarajatlar talab qilinadigan normativ-huquqiy hujjatlar loyihalari uchun; normativ-huquqiy hujjatlarning turlari;

normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini tayyorlash muddatlari; normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini tayyorlash uchun mas'ul bo'lgan davlat organlari va tashkilotlar;

normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan taqdirda, kutilayotgan natijalar, shu jumladan tartibga solish ta'sirini baholash o'tkazilgan hollarda uning natijalari [4]. Ko'rinib turibdiki, normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini tayyorlash dasturiga ishlab chiqilishi kutilayotgan qonunchilik hujjatiga oid atroflicha axborotlar kiritiladi. Diqqat bilan e'tibor qilinadigan bo'lsa, yuqorida keltirilgan axborot turlarining barchasi norma ijodkorligi faoliyati uchun umumiy va konstruktiv ahamiyatga ega ma'lumotlar hisoblanadi. Mazkur ma'lumotlar, albatta, norma ijodkorligi faoliyatini axborot bilan ta'minlash uchun yetarli emas. Biroq, aytib o'tilganidek normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqishning birinchi bosqichini boshlash uchun keraklidir. Shuningdek mazkur axborotlar norma ijodkorligi faoliyatini tizimli tarzda yo'lga qo'yish imkonini beradi. Keyingi bosqich normativ-huquqiy hujjat loyihasini tayyorlash bo'lib, bu bosqich normativ-huquqiy hujjat loyihasini tayyorlash to'g'risidagi taklifni ko'rib chiqish va loyihani tayyorlash haqida qaror qabul qilish bilan boshlanadi[5] .

Normativ-huquqiy hujjatni tayyorlash to'g'risidagi taklifda tegishli ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish bo'yicha normativ-huquqiy hujjatni tayyorlash va qabul qilishga bo'lgan real ehtiyoj aniq va to'liq ochib berilishi kerak. Taklifda kerakli ma'lumotlarning yetarli darajada bo'lmasligi, taklif etilgan normativ-huquqiy hujjat loyihasini ishlab chiqish to'g'risidagi qarorning qabul qilinmasdan qolishiga olib kelishi mumkin. Norma ijodkorligi faoliyatining muhim bosqichlaridan biri normativhuquqiy hujjat loyihasini tayyorlash uchun zarur bo'lgan materiallarni va axborotni to'plash hisoblanadi[6] .

Qayd etish kerakki, norma ijodkorligi faoliyatini axborot bilan ta'minlovchi maxsus axborot-resurs bazasi tizimli shakllantirilmagan. Biroq bu norma ijodkorligi faoliyatini axborot bilan ta'minlash huquqiy jihatdan kafolatlanmagan degani emas. Bulardan tashqari, norma ijodkorligi faoliyatining normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini tayyorlash bosqichini qo'shimcha zarur axborotlar bilan ta'minlashning quyidagi masalalarni hal qilish orqali amalga oshiriladi: muayyan ijtimoiy munosabatni huquqiy jihatdan tartibga solish bo'yicha ob'ektiv ehtiyoj

tahlil qilinadi; qonunchilik hujjatlarining umumiy holatini, tayyorlanayotgan normativhuquqiy hujjatning tartibga soladigan sohada qo'llanilish amaliyoti o'rganiladi. Qabul qilinayotgan qonunchilik hujjatlarining qay darajada sifatli va amaliy jihatdan samarali ekanligi norma ijodkorligi jarayonida to'plangan axborotlar va ularning qay darajada tahlil qilinganligiga bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. president.uz
2. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 10.01.2018 y., 03/18/459/0536-son; 10.08.2020 y., 03/20/631/1153-son
3. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 12.05.2020 y., 09/20/278/0579-son
4. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 20.04.2021 y., 03/21/682/0354-son
5. Saydullaev Sh.A. Voprosi sovershenstvovaniya nauchno-teoreticheskix i metodologicheskix osnov normotvorcheskoy deyatel'nosti v Respublike Uzbekistan na fone zarubejnogo opita //Studia Politologiczne. – 2019. – S. 52.
6. Najimov M.K. Norma's creativity. Textbook. –Tashkent: TSU, 2018. – P.65.

IJTIMOIIY FANLARNI O'QITISHDA YORDAMCHI SOHA ARXELOGIYANING RO'LI

*Azodov A.O.
Urganch Davlat Universiteti
1-kurs magistranti*

Annotatsiya: Maqolada arxeologiyaning fan sifatida shakllanishi, bu sohaning yutuqlari, boshqa fanlar bilan bog'liqlik taraflari va bu fanning ijtimoiy fanlarni o'qitishda avfzallik taraflari yoritildi. Shuningdek quyida arxeologiyaning asosiy bosqichlari, kuzatuvlar, arxeologik tadqiqotlar va natijalar to'g'risida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Arxeologiya, Aflotun, Nabonid, shurf, madaniy qatlam, materik, arxeologik kuzatuv, arxeologik tadqiqot

Tarixda hech narsa izsiz yo‘qolib ketmaydi. Tarixiy voqeadan arxivda va salnomalarda iz qolmasligi mumkin lekin yerda albatta uning izi qoladi, anashu izni topish va tarixiy manbalar qatoriga kiritish arxeologiyaning vazifasi hisoblanadi.

Tarix fanini o‘rgatishda va yoritishda bu fanning yordamchi sohasi bo‘lgan arxeologiyaning o‘rni kattadir.

Arxeologiya – ijtimoiy fanlarning yordamchi tarmoqlaridan biri bo‘lsa-da, sohadagi izlanishlar, tadqiqotlar va yangiliklar bu sohani alohida mustaqil fan qilib qo‘ymoqda. Bu fanning ildizlari uzoq tarixga borib taqaladi.

Dastlab bu termini eramizdan avvalgi IV asrda Aflotun o‘zining “Gippiy” diologida, qadim zamon haqidagi fanni nazarda tutib juda keng ma’noda ishlatgan. Arxeologiya-tarixiy moddiy manbalar asosida insoniyatning tarixiy o‘tmishini o‘rganuvchi fandir.⁴⁸

Yozma manbalardan ma‘lumki, mil. avv. VI asrda Bobil podshosi Nabonid (Nabunaid, Nabonagid, mil. avv. 555-538 yy.) saroy va ibodatxonalarning asos qismida qazuv ishlarini olib borgan. Ayni paytda Britaniya muzeyida Nabonid tomonidan topilgan yozuvli taxtacha saqlanmoqda.⁴⁹

“Arxeologiya”-so‘zining ma‘nosi etimologiya jihatdan grekcha “arxeos”-qadimgi, “logos”- fan, ya’ni “Qadimshunoslik to‘g‘risidagi fan” desak yanglishmagan bo‘lamiz.

Arxeologiyada asosiy manbani ko‘p hollarda qazish ishlarini amalga oshirgan holda topiladi. Qazish ishlari arxeologdan ko‘pgina va juda xilma-xil usullarni ishlatishni talab qiladi. Qazishdan oldin qidiruv ishlari, kuzatuv va keng qamrovli qazish boshlanadi.

Qidiruv ishlari tadqiqotning birinchi bosqichi bo‘lib, unda tadqiqotchilar ma‘lum muammoning yechimini topish ustida izlanadilar. Izlanishlarning keyingi bosqichida esa yodgorlik yoki makon to‘g‘risida ma‘lumot yig‘iladi, uning toponimi o‘rganiladi. Bu jarayonda yodgorlik haqidagi mif va afsonalar ham

⁴⁸ А.В.Арциховский Археология Ассослари “Укитувчи” Тошкент-1970

⁴⁹ Авдусин Д.А. Основы археологии. – М., 1989.

surishtiriladi. Shuningdek yodgorlikning yuza qismida saqlanib qolgan materiallar yigʻiladi va dastlabki xulosalar chiqariladi. Shundan keyin madaniy qatlamlarni tekshirish va toʻlaroq xulosaga kelish uchun yodgorlikning bir qismiga shurf solinadi.

Madaniy qatlam – insonlarning kundalik xoʻjalik faoliyati izlari saqlanib qolgan tuproq qatlamiga aytiladi. Madaniy qatlamlar maʼlum bir joyda odamlarning qancha vaqt yashaganligi bilan bogʻliq holda bitta yoki bir nechta va qalinligi ham bir necha santimetrdan 30-35 metrgacha boʻlishi mumkin.⁵⁰

Shurf – nemischa soʻz boʻlib, oʻzbek tilida “qaziyman” degan maʼnoni bildiradi. Shurf solish deganda yodgorliklardagi dastlabki qazish ishlari tushunilib, u madaniy qatlamni aniqlash va yodgorliklar haqida dastlabki maʼlumotlarni olishdir.⁵¹

Soʻngi bosqichga kelib yodgorlikda keng koʻlamli qazish ishlari olib boriladi. Bu jarayon yodgorlikning materikigacha davom qiladi. Shundan soʻngina yakuniy xulosaga kelish mumkin.

Materik - Bezovta qilinmagan yer⁵²

Soʻnggi yillar ichida jahonning, jumladan Oʻrta Osiyoning turli hududlarida koʻplab arxeologik tadqiqotlar oʻtkazilib, olamshumul kashfiyotlar qilinmoqda. Buning natijasida tariximiz yangi maʼlumotlar bilan boyimoqda. Olimlar tomonidan topib tekshirilgan bu yangi ashyolar eng qadimgi va oʻrta asrlar tarixi haqidagi bilimlarni kengaytiradi. Mazkur manba va ashyolar milliy tariximizni qoloversa, jahon tarixining qadimgi davr siyosiy-iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy jarayonlari haqida yangi tasavvurlar hosil qilish imkonini yaratib beradi. Yurtimiz hududida ilk odamlarning tarqalishi, ularning ibtidoiy toʻda davri, ibtidoiy xoʻjaliklari va mehnat qurollari, urugʻchilik tuzumining vujudga kelishi, xoʻjalikning ishlab chiqarish shakllariga oʻtilishi, binokorlik va hunarmandchilikning rivojlanishi, ishlab chiqarishda metallning ishlatila

⁵⁰ N. A. Egamberdiyeva Arxeologiyadan izohli lugʻat Toshkent-2020

⁵¹ N. A. Egamberdiyeva Arxeologiyadan izohli lugʻat Toshkent-2020

⁵² N. A. Egamberdiyeva Arxeologiya Toshkent-2011

boshlanishi, ilk shaharlar va davlatlarning tashkil topishi, antik davr, o'rta asrlar me'morchiligi va moddiy madaniyatining rivojlanishi kabilarning hammasi tarix faniga aynan arxeologiya asosida yetib boradi.

Tarix fanini o'qitishda arxeologiyaning asosiy maqsadi- tariximizni, jahon tarixini muhim voqealarini o'rganishda arxeologik manbalarni ahamiyatini ko'satish, jahon, shuningdek O'zbekiston hududida yashab o'tgan ibtidoiy odamlar, qadimgi qabilalar va xalqlarning tarixini va madaniy taraqqiyotidagi o'ziga xos tomonlari va xususiyatlarini ko'rsatib berishdir. Shuningdek, arxeologiya fani xronologik davrlashtirish vazifalarini bajaradi, ashyoviy dalillarni o'rganadi, ularning turlarini aniqlab, taqsimlaydi. Arxeologik qazilmalar asosida qadimgi sivilizatsiya uchoqlari aniqlanib, o'rganilayotgan mamlakatlar tarixi yanada boyitiladi. Shuning uchun arxeologiya tarix fanining ajralmas bo'g'inidir. O'quvchilarga arxeologiya fanini o'zlashtirishlari uchun o'qitishning ilg'or va zamonaviy usullaridan foydalanish, yangi informasion-pedagogik texnologiyalarni tadbiq qilish muhim ahamiyatga egadir.

Arxeologik yodgorliklar jahon hamjamiyatining qolaversa, yurtimiz madaniy hayotini, tarixini o'zida aks ettiruvchi asosiy moddiy manbalar hisoblanadi. Shu jihatdan bu materiallar, yodgorliklar moddiy ashyolar kelgusi yosh avlodni tarbiyalashda, komil inson qilishda ijtimoiy fanlarni o'rgatishda ularda milliy mentalitet shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi deb qaraymiz.

Arxeologiya asosida ijtimoiy fanlarni o'rgatish o'quvchilarda mavzuga doir bilimlarini aniqroq bilishga va o'zlari ham o'sha davrni his qilib, bu manba to'g'risida yangi g'oyalarga kelishga imkon yaratadi. Bu esa bizning madaniyatimizni targ'ib qiluvchi, buyuk tariximizni saqlab qoluvchi yoshlarni hozirgi infarmatsion texnologiyalar asrida turli xil **“O'rgimchak to'rlari”** ga tushib qolishdan saqlashga yordam beradi. Tarix fanini o'qitish jarayonida rejaga arxeologik materiallar bilan ishlash, manbalar bilan ishlash kabi qismlar ham kiritilsa, yoki bo'lmasa arxeologik to'plamlar ham darslar mobaynida yoritib borilsa, yoshlarda tariximiz to'g'risida bilimlarni chuqurroq bilishga, ularning

ongida vatanparvarlik ruhining shakllanishiga, tarix faniga mehr qo'yishiga, hamda tarix fanidagi mavzularni tushinishiga va tasavvurining boy bo'lishiga yaxshi yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. А.В.Арциховский Археология Асослари "Укитувчи" Тошкент-1970
2. Авдусин Д.А. Основы археологии. – М., 1989.
3. N. A. Egamberdiyeva Arxeologiyadan izohli lug'at Toshkent-2020
4. N. A. Egamberdiyeva Arxeologiya Toshkent-2011

TEACHING CULTURE THROUGH ILLUSTRATED READING MATERIALS AT SECONDARY SCHOOLS

Vaisova Z.O.
student
The Faculty of Foreign Languages
Urgench State University

Abstract

The research work aims to discuss illustrated materials of reading alongside with culture at secondary schools, helping children to improve accuracy and fluency. An image or graphic that displays information is referred to as a visual aid. Almost all print and electronic media contain visual aids; they might be found in the main text, in boxes or sidebars, or in appendices. They often convey information that is supported by the surrounding text, by this students can learn culture of foreign countries easily, because they see and read simultaneously. The study's findings support the use of visual materials in the teaching of culture. If learners practice materials with illustrations and schemes they will be able to foresee the main idea of the context by predicting and comparing.

Key words

Culture, illustrated materials (photos), culture and language , costumes,

accuracy in reading, boosting fluency.

Introduction

Illustrations in books may be employed in a number of ways in both fiction and nonfiction works. Graphical diagrams are frequently used in textbooks to represent scientific operations as well as historical characters. Story books, for example, are often geared towards youngsters. Fictional texts, such as tale books and comic books, rely on images to tell a story since they contain more pictures than prose as a whole.

Illustrations have been included in texts since the 1400s and continue to be an important component of narrative across all genres and types of writing. This wiki will go into the uses of illustration as well as explain how images assist to convey a story.

Illustrations in picture books assist youngsters in understanding what they are reading, helping new readers to examine the plot. If they struggle with the words, the images might assist them figure out the story, increasing their comprehension.

Literature review

Language and culture are intertwined and complement each other; language is the vehicle through which “a culture transmits its beliefs, values, and norms” (Sun 2013, p. 317). Kramsch (1998) has similarly reminded that in the context of communication, both elements are inter-correlated and bound together as the speakers create experiences through language. They really mirror one another because learning a language is best done in its cultural context and assimilating a culture requires fluency in the language of that society. (Nambiar and Anawar 2017, Nguyen 2017, Kramsch & Zhua Hua 2016). So , while language learning naturally learners input cultural knowledge. As the language teaching aim includes in itself 3 aims, like , practical ,educational and cultural. Liddicoat et al. (2003) have added that understanding how the culture interacts with the language is a necessary component of learning to speak in a language. It is simple and easy to include culture into classrooms where language instruction is being done. One of the ways to integrate culture into learning materials is by incorporating photos , tables and graphs, which are the domineering aid for language learning in the context of EFL

and ESL (Ahmadi and Shah 2014). Learners' comprehension of the context can be improved if they see illustrations. It is believed that students participate more actively in class when they feel at ease and are familiar with the learning resources being used. Moreover, their background knowledge on the topic is activated with familiar content (Elmachtam et al. 2014), which is reflected in their keenness to ask questions and provide answers when exposed to familiar content (Regmi 2011) and active participation in the classroom (O'Brien 2007). Asking questions shows that students are eager to know and learn the topic.

The youngster is a curious student who has lots of fantasies. Therefore, they must be guided and educated to have knowledge about their society and its heritage (Al-Bassam et al., 2017). The child has many physiological demands, including the desire for learning, information, and understanding as well as the need to feel a feeling of national belonging. Learning is a fundamental aspect of human existence, and society will only evolve as a result of the lessons learned from earlier generations, which should be expanded and enhanced. (Shalash, 1996) Children must therefore be taught lessons that enhance their feeling of cultural identity and appreciation for both traditional and exotic clothing. They need to be introduced in creative and wonderful ways to their real background. Young learner not only need subject knowledge but they should obtain world knowledge to develop literacy.

As an example, pictures of costumes play an essential role in teaching culture of foreign countries, through them children can visualize and at the same time be able to read about them in their textbooks. What we wear is more than just material sewn together to protect us, our clothes are a signifier of our identity and culture. Visual materials give another overall picture and understanding about the topic, in which learners will be able to visualize every cultural item in their mind.

2. Practice cultural materials.

Illustrations in course books assist youngsters in understanding what they are reading, helping new readers to examine the plot. If they struggle with the words, the images might assist them figure out the story and texts, increasing their comprehension.

There is an example of a text about Uzbek clothes followed by tasks based on fluency and accuracy.

National Uzbek Clothes

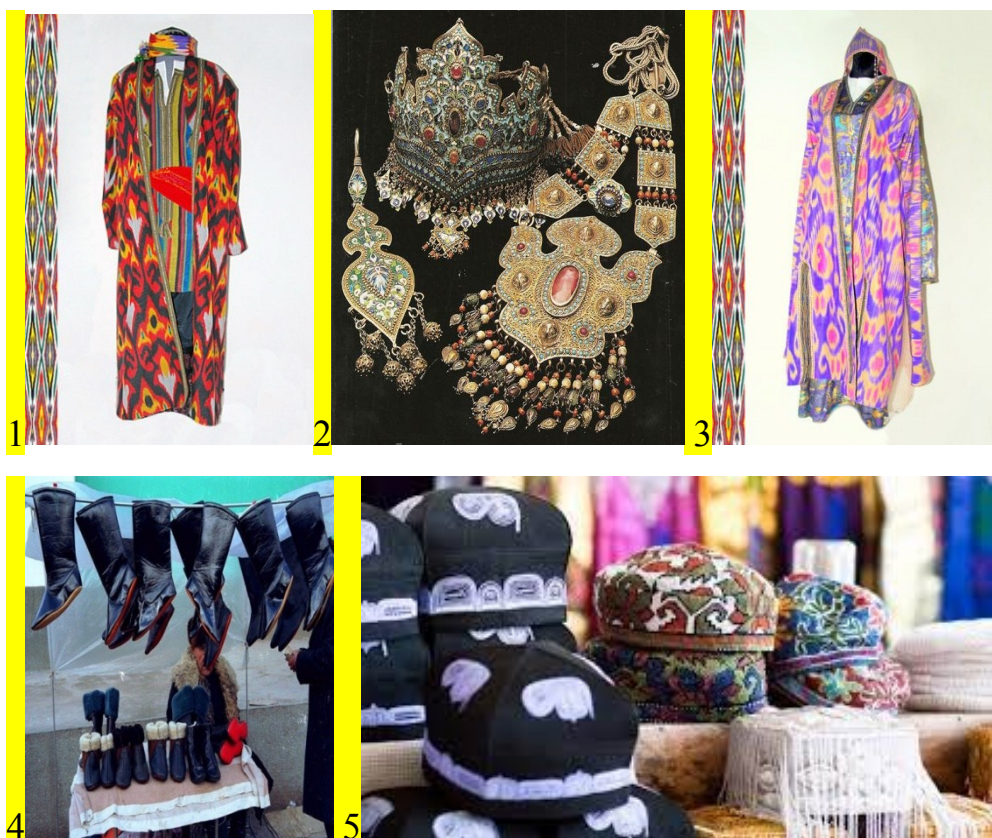
Uzbek national clothes are very bright and beautiful. It is uncommon to meet people in traditional clothes in urban places. Now it is worn on traditional festivals and holidays.

National men's clothes is the quilted robe – chapan, tied with shawl. Traditional men's cap is tubeteyka of various types: duppi, kalpon, kallapush and traditional footwear is boots, made of thin leather. The footwear consisted of mahsi (ichigi – nice heelless step-in boots with a soft sole), and high boots made of rough leather or rubber. It was very handy and warm footwear which is quite popular even today.

Traditional Uzbek woman's suit consists of plain tunic-dress of khan-atlas and wide trousers. Over these clothes women wore robes like man's chapans. Dressy look garments made of atlas fabric and richly laced with golden thread. The indispensable part of national clothes of Uzbek women are gold and silver jewelry.

Duppi is an Uzbek tubeteyka made of velvet or wool and is usually beautifully embroidered with silk or silver threads. Duppi is decorated with stylized floral motifs, which are worn almost universally to provide a religious as well as an ethnic marker.

Traditional men's duppi is black and embroidered with an inwrought white pattern in a form of four “paprikas” and 16 miniature arches. According to the person's skullcap, you can identify from which region the person is from.

1-Chapan with shawl; 2-Jewelry; 3- khan-atlas dress; 4-kalish; 5-duppi;

Exercise 1

Phonetic transcription

Write the transcribed words on the left with ordinary letters.

E.g	National	'næʃ(ə)n(ə)l
1		kləʊ(ð)z
2		ʃə'pæn
3		dɒpi
4		'ætles
5		ɪndɪ'spensəb(ə)l
6		mə'hsi

Exercise 2

Fill in the gaps with appropriate words.

- 1 Uzbek national _____ is incredibly colorful and attractive.
- 2 The quilted robe - _____ - tied with a shawl is the national men's clothing.
- 3 Duppi is a kind of Uzbek tubeteyka composed of _____ or _____ that is often embroidered with silk or silver threads.
- 4 You may tell which region a person is from by looking at his or her _____.

Exercise 3

Read the sentences given below and decide if they are True (T) or False (F)

- 1 National clothes of Uzbeks are vivid and incredible.
- 2 People usually wear traditional clothes in metropolises.
- 3 Tubeteyka is a traditional footwear.
- 4 Uzbek women cannot imagine their life without jewelry.

Exercise 4

Answer the following questions.

- 1 How many types of tubeteykas are mentioned in the text?
- 2 How does men's duppi look like?
- 3 Tell about the differences between clothes of male and female in Uzbekistan are there special features in them?

Discussion and results

The use of illustrated materials in teaching culture has a number of advantages , such as; drawing students' attention to the text faster than without them , pictures still speak the most universally language. Statistics says that, among three learning styles, the most effective is visual one, its overall information input accounts for 65% while the verbal and experimental 30% and 5 % respectively . While teaching culture, it is essential to see the item which refers to another culture , because nations are various and their background as well, if student do not see pictures of specific aspects of culture ,the conception of a text itself will be wrong and they may confuse things . Only illustrations highlight the

key concept of textbooks based on culture without them they seem unfulfilled.

The exercises given above are all to boost accuracy and fluency of learners with the help of illustrated materials. Student, who is going to read about cultural aspect of one nation, not only analyzes the text but also can comprehend it because of its pictures. The exercises are handy, with the aid of them teacher is able to check the understanding of a student, for example gap-filling exercises can assist pupils in identifying the suitable words to use in the blanks. Gap filling tasks assess students' understanding of sentence meaning. Another type exercise is true and false one, it enhances student confidence by acknowledging past knowledge before presenting more difficult assertions. They provide students the opportunity to think about an issue before teachers' input and other tasks are beneficial enough to learners, who are planning to improve level of understanding.

Conclusion

To sum up, illustrated materials, like pictures, help students retain information for a longer period of time. Providing an example to think about concepts. Increasing the student's vocabulary. Helping students gain a proper view of topics and concepts. Except learning culture students will be able to enhance their accuracy and fluency by doing various activities.

Reference

- 1.<https://lvp.digitalpromiseglobal.org>
- 2.<https://courses.lumenlearning.com>
- 3.C., & Hansen, J. (1983). Field dependence-independence as a variable in second Language Cloze Test Performance. TESOL Quarterly, 17, 29-38
- 4.Samuels, S. J. (1971). Effect of pictures on learning to read, comprehending and attitude. Review of Educational Research, 40(3)
- 5.Royani, M (2013). The use of local culture texts for enthusiastic English reading teaching. International Journal of Social Sciences Vol 7(1), 130-135
- 6.<https://www.readingrockets.org>
- 7.<https://www.advantour.com/rus/uzbekistan/traditions/traditional->

clothes.htm

8. advantour.com/rus/uzbekistan/traditions/traditional-clothes.htm

MOLIYANING MURAKKAB TUSHINCHALARI VA MOLIYAVIY- HUQUQIY TA'RTIBGA SOLISHNING BARDAMOM TIZIMINI YARATISH

*Serjanov B.
QQDU 2-kurs magistranti*

Annatatsiya: Davlatning moliyaviy xizmati xolos uning moliyaviy munosabatlarsub'ekti sifatida o'zlar huquq va majburiyatlarini amalga oshirishida emas, ol uning tegishli huquqiy hujjatni qabul qilishi bilan o'sha munosabatlarni yuzaga keltirishi, ularni tartibga solishi.

Kalit so'zlar: Moliya, iqtisodiyot, Pul resurslari, huquqiy, davlat hokimiyati, yuridik shaxs

O'zbekstonda amalga oshirilayotgan asl demokratik reformalarning asosiy maqsadi xalqning obod hayot kechirishini to'liq ta'minlovchi bozor iqtisodiyatiga asoslangan erkin fuqorolik ja'miyatni qurishdan iborat.

Har qanday davlat xizmatini amalga oshirishda ma'lum tovar va pul resurslariga tayanadi. Moliyaviy-iqtisodiy mustaqillik harbir davlat suvereniteti va mustaqilligining asosiy hoqishi ekanligi hech kimga sir emas.

Pul resurslari vasifasini jamiyatda mamlakat moliyasi amalga oshiradi. Davlat pul daromadlarining shakllanishi va realizaciya etilishi bilan bog'liqmunosabatlarga oid "davlat moliyaviy xizmati" nomi qo'llaniladi.

Davlatning shu munosabatlardagi o'rni haqida to'xtalar ekanmiz, A.Rot, A.Zaharov va boshqalar shunday deb yozadi: "Davlatning shakllanayotgan bozordagi aralashish darajasi yuqori bo'ladi. Bunda davlat processlarni yo'naltirib turuvchi, tartibga soluvchi statusda xizmat olib boradi va bozor amaliyotida odil va

halol ish yuritilishin ta'minlaydi. Rivojlangan davlatlarda da krisiz yoki rivojlanayotgan innovatsiyali processlar sharoitida davlatning roli oshadi va bozorda bahs muhitini saqlab qolishga qaratiladi. [1]

Yetarli moliyaviy daromadga ega bo'lmay turib, hechbir davlat o'zining javobgarligiga yuklangan vazifalarni bajara olmasligi va davlat moliyaviy xizmatining juda ahamiyatga ega ekanligining dalili bo'la'di.

Shundan keyin bu masalani tushinishda moliya tushinichasiga to'xtalib o'tamiz. "Moliya" lotincha "finare" ("finare") so'zidan kelib chiqib, qanday da bir bahsli masalaning qoida turida pul bilan bog'liq muammoning tartibga solinishin anglatadi. Shu tushinicha asosida keyinchalik "financia" nomi yuzaga kelgan, pul yoki qanday da bir boshqa xarajat majburiyatini anglatadi. XVII asrdan boshlab, "finans" davlat daromati va voliyasini anglatuvchi barcha munosabatlarga qaratilgan bo'linish boshlandi.

Moliyaning murakkab tushinchalaridan biri va iqtisodiy kategoriyasifatida pul daromadi jamg'armasidan foydalanishga tegishli munosabatlar haqida yuristlar orasida yakka birlashuv shakllangan.

A.I.Xudiyakov bu haqida "Pul daromadlaridan foydalanishda moliyaviy-huquqiy munosabatlar hisobga olinmaydi, biroq pul o'z-o'zicha foydalanish ko'lamiga ega emas, shuning bilan bog'liq vaziyatda undan foydalanish faqat pulni tovarga ayirboshlash bilan bog'liq, ya'ni tovar-pul munosabatlarida yuz beradi, ular moliya emas, balkim fuqorolik huquq asosida tartibga solinadi"- deb hisoblaydi. Uning fikricha "ishlatish" atamasin qo'llanish maqsadga muvofiq bo'lib, u "foydalanish" atamasinan muzmuni bo'yicha keng bo'lib qolmay, bu pul daromadlarini taqsimlashni ham o'z ichiga oladi.

Pul daromadlaridan foydalanish (shu processni tovarga ayirboshlash sifatida tushinganda) haqida so'z yuritish faqat shu munosabatlarining shaxsan subiekti bo'lgan yuridik shaxslarning markazlashmagan pul jamg'armalariga nisbatan bo'lishi mumkin.

Markazlashgan jamg'armalar haqida to'xtalganda ularning ishlatilishi faqat

bo'lishtirish formasida bo'lishi mumkin. Shuni aytib o'tish joizki, Moliya vazirligi iqtisodiy oldi-sotdi munosabatlarining subiekti bo'la olmaydi hamda xaridor sifatida chiqa olmaydi. U faqat byudjetdan pul ajratish va uni yuridik shaxslar jamg'armasiga yuborishi mumkin.[2]

Bizning nazarimizda pul daromadlaridan foydalanish bo'yicha munosabatlar moliyaviy emas, balkim pul-tovar munosabatlarining bir turini bildiradi. Bu ularning moliya huquqi predmeti bo'la olmasligini anglatga da, o'z-o'zidan hattoki iqtisodiy ayirboshlash munosabatlari formasida amalga oshiriladigan pul daromadlaridan foydalanish va davlat moliyaviy xizmatining bir elementi hisoblanadi.

Bu davlat moliyaviy xizmati bosqichida faqat moliya huquqi predmeti bo'lgan moliyaviy-iqtisodiy munosabatlar emas, balkim boshqa huquq tarmoqlari predmeti, (eng avval fuqorolik) bo'lgan iqtisodiy (masalan, tovar-pul) munosabatlarida shakllanishini angalatadi. Mana shu yerda A.I.Xudyakovning moliya huquqin davlat moliyaviy huquqi bosqishida yuzaga keluvchi munosabatlar orqali bildirish biroz aniqlikga ega emas, shu xizmat bosqichida moliya huquqi predmeti bo'lmaydigan munosabatlarda yuzaga keledi,-degan fikriga qo'shilamiz.[3]

Ular qatorida pul jamg'armasidan foydalanish bo'yicha munosabatlar ham kiradi, shundan, davlat moliyaviy xizmati bosqichida yuzaga keladigan munosabatlarning malum bir qismi, atab o'tganda, o'z iqtisodiy o'zgachaligiga ko'ra, moliyaviy munosabatlar hisoblanuvchi munosabatlar faqat moliya huquqi predmeti hisoblanadi.

Ilmiy adabiyotlarda "davlat moliyaviy xizmati"ning legal aniqlamasi keltirilmagan. Shu kategoriyaning mazmuni moliya huquqi fanida to'liq ochib beriladi. Shu muammoga atalgan adabiyotlarni o'rganib, davlat moliyaviy xizmatiga tegishli fikr-maslahatlar bir-biridan parqli emas, degan to'xtamga kelish mumkin.

Huquqiy forma davlat hokimiyati tomonidan o'z vakilliklari ichida umumiy

yurish-turish qoidalarini belgilovchi normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinishida, shuningdek, individual moliyaviy huquqiy hujjatlar chiqarish va ularni amalda qo'llanishda ko'rinadi. Aynan, moliyaviy-rejali hujjatlarqabul qilish va bajarish katta ahamiyat kasb etadi.

Moliyaviy xizmatning huquqiy emas formalari bo'lsa, bundan boshqa A.I.Xudiyakovning aytishicha, huquqiy formadagidek, huquqiy emas formada ham pul daromadlari fondlarin shakllantirish, bo'lishtirish (takrorbo'lishtirish) va foydalanish bo'yicha uyumlashtirish harakatlar amalga oshirilishi mumkin. [4]

Bizning fikrimizcha, davlat moliyaviy xizmati bosqichida yuzaga kelgan moliyaviy munosabatlarni materaiiallik va processualga ayirboshlashni nazarda tutgani maqul. Moliyaviy emas munosabatlar moliya huquqi predmetini qamtishi haqida fikrning o'zi ham gumon tug'diradi. Atab aytganda, moliyaviy xizmat bosqichida moliyaviy emas munosabatlar (masalan, tovar-pul)yuzaga kelsa ham ular boshqa huquq sohasi (fuqorolik) predmeti bo'lib xizmat qiladi.

Yuridik adabiyotlarda aytilishicha, "xilma-xil amaliy harakatlar bo'lib, yuridik ahamiyatga ega bo'lmaydi, biroq shunday hujjatlar qabul qilinishi yoki huquqiy normalar qo'llanilishi uchun imkoniyat yaratadi. Bu yo'l-yoriq ko'rsatish, majlis, muhokama o'tkazish, moliyaviy qonunchilikni tushindirish va hakoza.[5]

Davlatning moliyaviy xizmati faqat uning moliyaviy munosabatlar subiekti sifatida o'z huquq va majburiyatlarini amalga oshirishda emas, uning tegishli hujjat qabul qilishi bilan shu munosabatlarini yuzaga keltirishi, ularni tartibga solishi, o'zining va birga ishlovchining huquq va majburiyatlarini hamda shu orqali ularning xarakterini belgilashda ham aniqlanadi. Shuningdek, davlat tomonidan iqtisodiy-moliyaviy munosabatlarini yuzaga keltiruvchi va tartibga soluvchi moliyaviy-normativ hujjatlar qabul qilinishi moliyaviy-huquqiy adabiyotlarda davlat moliya xizmati formalaridan biri sifatida belgilanishi bekorga emas.Davlat tomonidan davlat pul daromadlarini shakllantirish, bo'lishtirish va foydalanish bilan bog'liq munosabatlarni tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjat qabul qilinishi davlat tomonidan moliyaviy yoki uning moliyaviy xizmati

bilan bog‘liq bo‘lgan boshqa munosabatlardan tashqari amaga oshiriladi. U boshqa iqtisodiy munosabatlar markazida ham amalga oshirilishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, davlat moliyaviy xizmatiga shunday aniqlama berishni tavsiya etamiz: “davlatning moliyaviy xizmati-bu davlatning o‘z vazifa va funkciyalarin amalga oshirishni pul bilan ta‘minlash maqsadida davlat pul daromadlari jamg‘armalarin tuzishi, bo‘lishtirishi va foydalanishi bo‘yicha ishchangligi bo‘lib, uni amalga oshirish uchun davlat tomonidan moliyaviy tizim hamda davlat tashkilotlari tizimi ko‘rinishida moliyaviy infratizim shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Основы государственного регулирования финансового рынка. - М.: Юстицинформ, 2002. - С. 163.

2.Худяков А.И. Финансовое право Республики Казахстан. Общая часть. - Алматы, 2001. - С. 24.

3.Химичева Н.И., Покачалова Е.В. Финансовое право / Отв. ред. д.ю.н., проф. 4.Химичева Н.И. - М.: Норма, 2005.-С. 104.

O‘UVCHILARDA KREATIV FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI

Torenova A.J.

*Qoraqalpog‘iston Respublikasi Nukus shaxri
№33-sonli ayrim fanlar chuqurlashtirib o‘qitiladigan
sinflari mavjud umum o‘rta talim maktabining
o‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘quvchi yoshlarda innovatsion texnologiyalar asosida kreativ mantiqiy, fikrlashini rivojlantirishning pedagogik va metodik tomonlari bo‘yicha tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Innovatsiya, kreativlik, motivatsiya, interfaol metod, mantiqiy fikrlash.

21-asr jamiyatimiz hayotida ro'y berayotgan izchil o'zgarichlar, axborot texnologiyalari taraqqiyoti, global axborotlarchirich jarayonlari insoniyat faoliyatining barcha sohalar, jumladan, ta'lim tizimlarida ko'zlangan maqsadga e'richichdagi harakatlar samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ilm-fan, texnika va axborot kommunikatsion texnologiyalar, ichlab chiqarich sohalarining tez sur'atlarda jadallik bilan rivojlanichi ta'lim tizimi xodimlaridan ta'lim-tarbiya sifatini mazmun jihatidan yangi bosqichga ko'tarich, bunda innovatsion pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanichni talab e'tib, har bir tizim xodimi, ayniqsa, o'qituvchilar zimmasiga yanada yuksak mas'uliyat va vazifalarni yuklaydi. [1]

Bugungi kunda o'quvchi yoshlarimizning oldiga ijtimoiy va iqtisodiy hayotning quyayotgan bu talablari ular da kreativ fikrlashga bo'lgan ehtiyojlari ortib bormoqda. Kreativlik so'zi (lot., ing. "create " – yaratish, "creative " yaratuvchi, ijodkor) – individning yangi g'oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi hamda mustaqil omil sifatida iqtidorlilikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyat hisoblanadi. Kreativlik xususiyati, uning ilmiy-nazariy asoslari, o'quvchilarda kreativlikni shakllantirishda motivatsiyaning ahamiyati va intreaktiv metodlar yordamida ijodiy tafakkurni rivojlantirish xususiyatlarini bayon qilish demakdir. O'quvchilarda ijodiy tafakkur – kreativlikni ular uchun qulay va qiziqarli bo'lgan sohalar da namoyon etib tarbiyalash, umumta'lim muassalarining barcha fan pedagoglarining birinchi galdagi vazifasiga kiradi. Ko'pgina hollarda o'quvchilarning noan'anaviy, yangicha (nostandart) yondoshilgan ishini ko'rgan odam buni faqat o'ta qobiliyatli yoki iste'dodli odamgina bajara olishi mumkinligi haqida o'ylaydi. Holbuki, odamlarni hayratga soluvchi bunday ishlarni hamma ham bajara olishi mumkin. O'quvchilarda layoqat, iste'dod, kreativlik har qancha hayratomuz bo'lmasin, ta'lim-tarbiyadan tashqaridagi faoliyatda kamol topa olmaydi. Kreativlikni rivojlantirishning eng unumli yo'llaridan biri barcha o'quvchilarni yoshligidanoq mahsuldor ijodga va mehnatga o'rganish bilan mashg'ul bo'lishga jalb etish, darslarni ijodiy tarzda tashkil qilish, turli xil noan'anaviy dars usullaridan keng foydalanish kerak. Ta'lim oluvchilarda ijodiylik,

ijodiy tafakkur – kreativlikni, ijodiy qobiliyat va iqtidorni rivojlantirish uchun ta'lim jarayonida turli xil usullar, rivojlantiruvchi texnologiyalar yordamida ular avvalo keng tafakkurni, irodaviy xususiyatlarni, o'ziga nisbatan ishonch tuyg'usini, faollik va faoliyatni, mehnat qilish ko'nikmalarini, maqsad sari intilish xususiyatlarini tarkib toptirish lozim. Ana shunda ta'lim-tarbiya maqsadlariga to'la ma'noda erishish mumkin. O'quvchilar bu maqsadlar yo'lida o'qituvchi va sinf rahbarlari bilan birgalikda o'z ustilarida tinmay izlanishlari, ijtimoiy munosabatlar jarayonida faol ishtirok etishlari, o'z ichki tabiiy imkoniyatlarini faol ishga solgan holda ijodiy qobiliyat va iqtidorlarini keng namoyon qilishlari kerak. [2]

Fikrimizcha, o'quvchilarda kreativlik qobiliyatini o'stirishning quyidagi yo'llari mavjud:

1. Texnologiya. Konstruktorlik o'yinlari va boshqotirmalar. Mazkur faoliyat o'quvchilardagi tabiiy layoqatni shakllangan tus olishiga va ijodiy qobiliyatning dastlabki kurtaklarini amaliy faoliyatda namoyon bo'lishiga xizmat qiladi.

2. Tasviriy san'at. O'quvchi mazkur faoliyat bilan mashg'ul bo'lishi natijasida, undagi xayol va tasavvur jarayonlari rivojlanadi. Mazkur rivojlanish o'z navbatida tafakkurga stimuly beradi. Natijada, mazkur bilish jarayonlarining muvofiqlashuvi ijodiy qobiliyatning kashf etish xususiyatini yuzaga keltiradi.

3. Musiqa. hissiyotlar sezgisi odamlarda etakchi o'rin tutadi. To'qson foiz axborotni ko'rish orqali qabul qilamiz. Ammo, musiqani ko'rish mumkin emas. U eshitiladi va his qilinadi. Demak, musiqa bilan shug'ullanish o'quvchi ruhiyatidagi "mudroq" xususiyatlarni jonlanishga olib kelishini taxmin qilishimiz mumkin.

Demak o'quvchilarning o'quv faoliyatlari va mashg'ulotlarida ularning tashabbus ko'rsatishlarini ta'minlash va ular orqali samarali natijalarni qo'lga kiritish mumkin. SHuningdek, axborot kommunikatsiya texnologiyalari, internet orqali berilayotgan ta'lim – fandagi eng so'nggi g'oyalar yoki texnologiyalar (turli dizayndagi konstruktorlik ishlari, rassomlar ijodidan turli tasvirlar va manzaralar) bilan tanishish orqali o'zlarining ijodiy fikrlashlarini rivojlantirishsa ularning ta'lim va tarbiya olishdagi uzlariga bo'lgan ishonch tuyg'usi oshib boradi. [3]

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarining o'quv fanlarini ijobiy o'zlashtirichlari, kreativ fikrlashlari, ta'lim sifati va samaradorligini ochirichlari, o'quvchilarining xalqaro baholash dasturlarida muvaffaqiyatli ixtiroklarini ta'minlash va bu borada mustaqil izlanichlari, o'quvchilarning tanqidiy ijod qilichlari sari yo'naltiruvchi asosiy kuch va manba bo'lib hisoblanadi

Adabiyotlar

1. "Pedagogik mahorat". O'quv –uslubiy majmua. Toshkent – 2017
2. N. Muslimov, M. Usmonboeva, D. Sayfurov, A. To'raev «Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari» Toshkent –2015 yil.
3. Ishmuhamedov R.J, Yuldashev M.A, "Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar". T.: "Nihol", 2013.

YUQORI SINIF O'QUVCHILARI BILAN OLIB BORILADIGAN KASBGA OID KONSULTATSIYALAR

*Kudaybergenova N. T.
Qoraqalpog'iston Respublikasi Nukus shahar
Xalq ta'limi bo'limiga qarashli 13-sonli
umumta'lim maktabining amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya: Bu maqolada umum o'rta maktablarda yuqori sinf o'quvchilarining kasb tanlash masalalarida ular bilan kasbga yo'naltirish konsultatsiyalarini olib borish bo'yicha uslubiy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Yuqori sinf o'quvchilar, kasb tanlash, konsultasiya, qobiliyat, diagnostika, professiografiya.

Kasbga oid konsultasiya o'quvchilarning aniq bir kasb to'g'risida bilimlar olish va shu kasbni egallash yo'llari to'g'risida ma'lumotlar olish hamda o'quvchi o'zining individual qiziqishlari, layoqatlari va qobiliyatlarini aniqlashlarni o'z ichiga oladi.

Kasbga oid konsultatsiyani etaplar bo'yicha olib borish o'quvchilarni ongli va asosli kasb tanlashining garovidir. *Etaplar quyidagicha:*

Dastlabki kasbga oid konsultatsiya;

Kasbga oid axborot-ma'lumot konsultatsiyasi;

Kasbga oid boshlang'ich shakllantirish konsultatsiyasi;

Kasbga shaxsni mosligini aniqlash konsultatsiyasi;

Kasbga oid muvofiqlashtirish konsultatsiyasi;

Kasbga oid asosiy shakllantirish konsultatsiyasi;

Kasbga oid nazorat konsultatsiyasi;

L.A.Yovaysha klassifikatsiyasiga qo'shilgan holda, bu kasbga oid konsultatsiya har birining mazmuni quyidagilardan iborat:

Dastlabki kasbga oid konsultatsiyani umumiy o'rta ta'lim maktablarida sinf rahbarlari, o'qituvchilar, kasbga yo'naltirish bo'yicha konsultant-psixolog amalga oshirishadi.

Ular o'quvchilarni kasbga oid dastlabki niyatlari bilan tanishadilar, bu niyatlari o'quvchilarni shaxsiy layoqatlari, qiziqishlari, qobiliyatlari va sog'liqlariga qay darajada mos kelishini muhokama qiladilar. Muhokama xulosasi individual suhbat vaqtida o'quvchiga ma'lum qilinadi: niyatning to'g'riligi ma'qullanadi yoki kasb-hunarga oid materiallarni o'rganish maslahat beriladi. [1]

Kasbga oid axborot-ma'lumot konsultatsiyasi-vaqtida dastlabki konsultatsiya natijalariga qarab axborot-professiografiya ma'lumotlar (professiogrammalar, psixoprogrammalar, xalq xo'jaligi, xususan o'quvchi yashayotgan iqtisodiy regionda qaysi kasblarga ehtiyojlar borligi to'g'risidagi axborotlar va h.k.) berib boriladi. O'quvchi shu ma'lumotlar asosida o'zini qiziqtirgan, jamiyatga zarur bo'lgan kasbni tanlashga yordam bera oladi.

Kasbga oid boshlang'ich shakllantirish konsultatsiyasi –o'quvchining bundan oldingi bosqichlarida kasbga oid olgan bilimlarini chuqurlashtirish, kasb ta'limi jarayonida elementar malaka va ko'nikmalarni shakllantirish.

Kasbga oid muvofiqlashtirish konsultatsiyasi – bundan oldingi bosqichlardagi o‘tkazilgan tadqiqot natijalari va psixofiziologik tekshirish natijalariga qarab o‘quvchi tomonidan noto‘g‘ri tanlangan kasb ta’limi turidan uning shaxsiy ko‘rsatkichlari, kasbga yaroqliligi, layoqatiga mos kasb ta’limiga muvofiqlashtirish maslahatlarini beradi va amalga oshiradi.

Kasbga oid asosiy shakllantirish konsultatsiyasi- shaxsni kasb ta’limi turida olayotgan bilim, malaka va ko‘nikmalarini shakllantirishni davom ettirishni va yuqori sinf o‘quvchisini ma’lum bir mutaxassislikni egallashni amalga oshiradi.

Kasbga oid nazorat konsultatsiyasi- o‘z oldiga quyidagi vazifalarni qo‘yadi: o‘quvchi qanchalik darajada kasbni to‘g‘ri tanlagani, muvofiqlashtirish konsultatsiyasi yaxshi o‘tilganmi, qaysiki shu konsultatsiya vaqtida o‘quvchining psixologik va jismoniy kasb sharoitiga moslashishi yaxshi kechganmi, kelgusida kasb mahoratini oshirish va to‘g‘ri mehnat faoliyatini aniqlashga doir maslahatlar, yo‘l yo‘riqlar berish. [2]

Kasbga oid konsultatsiyani o‘tkazishni shartli ikki bosqichga ajratish mumkin:

- o‘quvchi shaxsini o‘rganish;

- ongli kasb ta’limi turini, kasb tanlashga pedagogik rahbarlik qilish.

O‘quvchi shaxsini o‘rganishda to‘rtta asosiy aspektni o‘z ichiga oladi:

1. Yo‘nalganlikni o‘rganish (shaxs nimani xohlaydi), boshqacha so‘z bilan aytganda, shaxs uchun intilish qaysi sohaga qaratilgan. Konkret bu shaxsning qiziqishlarida, layoqatda, ishonchda o‘z ifodasini topadi.

2. YOsh insonni qobiliyati va talantini o‘rganish (nima qila oladi), bu uning individual xislatlariga ma’lum bir faoliyatni yaxshi egallashi uchun sub’ektiv shart-ashroit bo‘lib xizmat qiladi. U aniq faoliyat turi (texnika, musiqa, tabiatshunoslik, pedagogik va h.k.) namoyon bo‘ladi. Ular faoliyatni tez o‘zlashtirib oladilar, tez, aniq va puxta faoliyat ko‘rsatadilar.

3. SHaxsni xarakterini va asosiy sifatlarini o'rganish (shaxsda bor xislatlar), bu xarakteristik xislatlar, psixologik reaksiyalar odamlar bilan muomalada o'ziga, ishiga munosabatida namoyon bo'ladi.

4. O'quvchilarni professional planlarini o'rganish.

Kasbga oid konsultatsiyaning guruhlarga va yakka tartibda tashkil etiladigan shakllari ham mavjud. [3]

Umuman olganda yuqori sinf o'quvchilari bilan kasbga oid konsultatsiyalar va uz kasbidan kamolat chuqqilariga erishkan buyuk insonlar bilan ta'lim muassasasida muntazam uchrashuv va doira suxbatlarini olib borish maqsadga muvofiqdair.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Arziqulov D.N. Kasbiy kamolotning psixologik o'ziga xos xususiyatlari //Avtoref.psix.fan.nomz.dis.-T.2002.-23 b.

2.Borisova E.M., Loginova G.P. Individualnost i professiya.-M.: Znanie, 1991.-90 s.

3.Шарипов Ш. С., Давлатов К. Насриддинова Г. С. Касбга йўналтиришнинг илмий-педагогик асослари., Тошкент –2007

YOSH AVLODNI TA'RBIYALASHTA OQITUVCHINING MUNOASOBAT QOBILIYATLIGI

Samekeeva G.A.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Xo'jayli tumani

8-sonli umumta'lim maktabning

Davlat va huquq asoslari fa'ni o'qituvchisi

Yosh avlodni ma'naviy va axloqiy jihatdan poklantirish, barcha sohada bimalol ketma-ketlikda bilimli, mustaqil fikrlash, erkin harakat qilishida ustozning aytgan so'zi, fikrlashi kasbiy mahorati, professional kompotentligiga katta ahamiyatga ega. Bu o'z navbatida ustozning o'z shogirtlari bilan birga ishlasha olish-kommunikativ qobilyati bilan bog'liq.

Ustozning kommunikativligi o'z shogirtlari bilan tarbiyalik maqsadni to'g'ri olib borishi, uning o'qish va tarbiya ishlarida uning o'qish tarbiya ishlarini maqsadga muvofiq tarzda bajarishga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiluvchi va yaqindan yordam beruvchi asosiy faktor. Sababi pedagogning kasblik va jamiyatlik bajaradigan xizmati g'oyat odil va talabchan huquqshunos (sudya) o'zlari o'quvchilarining, ya'ni bolalarning qanday bo'lib tarbiyalanishiga manfaattar ota-onalar va keng jamoatchilik oldiga qo'yib, ustoz shaxsiga yuqori insoniy va professional (mahoratli) talablar qo'yiladi. Bu talablarni ustoz hech qanday hatoga yo'l qo'ymasdan bajaradi. Ana shunday sifatlar yig'indisi ustozning insoniylik, ta'limiy -tarbiyaviy ishlari ijobiy bo'lishini taminlaydi.

Ilmiy izlanishlar natijasi shuni ko'rsatadiki, natijada pedagoglik mehnatning yarim foyzi ishlab chiqilgan (racional) texnologiyalarga asoslanadi. Ilmiy adabiyotlarda ustozning kasblik tayyorligi bevosita aloqador bir-biriga yaqin, lekin mundarijasi tarafidan bir-biriga to'g'ri kelmaydigan ikkita: kompetensiya va kompetentlilik tushunchalari keng foydalaniladi.

Pedagogik kompetentlilik-o'qituvchining ustozlik kasbi uchun kerakli bilim qobiliyat uquv va ko'nikmalarni shakllantirish darajasidir. O'qituvch bilan o'quvchi o'rtasidagi muomila madaniyati pedagogik mahoratning yuqori darajada ekanligini bildiradi. Kommunikativ vazifalarni bajarishda har tomonlama bilimdonligi muhimdir. Ustoz intellekti (qobiliyati) haqida mulohazalar g'oyat ko'p. G'arb mamlakati ijtimoiy psixologi G'.Morlouning intellekt haqida "standartlashtirilgan matnlar, maxsus mashinalar yordamida o'lchab bo'lmaydigan inson faoliyati"-degan fikr inson aql va zakovati qanchalik murakkab ekanligini, uning hayotdagi tutdan o'rni yuqori darajada ekanini ko'rsatadi. U narsalar dunyosini aks ettirish akademiyalik bilimdonlikni butunlay boshqach turmush va kasblik tajriba yordamida to'planadigan farqli jihatlar. Ijtimoiy psixologlar G.Morlou, D.Gilfrod va boshqalar intellektning bu ikki turi bir -biridan mustaqil ishga oshiriladi deb hisoblaydi. Ular mutaxassisning dasturiy o'qish yo'li bilan olgan diplomi, bilimi insonning ijtimoiylik intellektining

rivijlanishiga qarshilik qilishi mumkinligini aytib o'tadi. Ustozlarning o'ylash qobiliyati haqida aytib o'tgan psixologlar, o'qiruvchilarning fikrlash qobiliyati tabiiy deb xisoblaydi. Ular o'zlarining "Ijtimoiy soha xodimlarini tayyorlashda ijtimoiy intellektlilik va social kompetentlilik" xos mehnatida social intellektlilikga xos bo'lgan turlarni aytib o'tadi.

1. Ijtimoiy intellect - birgalikda ishlashga, boshqalarning manfaati ularga yaxshilik, g'amxo'rlik, yordam va hakkoza. ijtimoiylik yo'naltirir xususiyatiga ega.

2. U individga o'zining boshqalar bilan munosabati, muomalasi muaffaqiyatga erishish uchun zarur.

3. Munosabat jarayonida individning boshqalarning o'z oy fikir kechinmalarin yetkazib bera olish.

4. Ijtimoiy intelektda munosabatni insan birdek his qilishi kerak ya'ni o'zi uchun ham, boshqalar uchun ham.(1)

Ijtimoiy hotirjamsizlanish (ish joyida, turmush va hakoza) boshqalar oldida hijolat bo'lish kompetentsiz loyiq emasman deyish bu o'ziga -o'zi past baho berishdir. Shuning uchun ham pedagogik munosabatlarga to'g'ri yo'nalish berish kerak. Ijtimoiy intelektda bolalarning odob-ahloqi, insoniylik hislatlari bilish bilan birga, ularni tushinib ham insonning o'zgacha bir hoslatidir. Adabiyotlarda pedagogik mahorat o'qituvchining kommunikativ qobiliyati atroflich o'rganilganligi aytilgan. Lekin, ustozning munosabat qobiliyati uni bir tizimda dasturiy o'rganish ijtimoiy psixologik yonalishdagina o'rganilib har tomonlama, shuni ham aytish kerakki ta'lim-tarbiya jarayonida munosabati, odob-axloq ham pedagogik kategoriyasifatida qaralish kerak. Uning pedagogikalik tushuncha sifatida komponentlariga asos qilib o'qituvchi kasbining kommunikativ mahoratini: "ijtimoiy psixologiyalik, insoniy, odob-axloqi va texnologiyalik" guruhlarga bo'lish mumkin. O'qituvchining munosabat qobiliyati texnologik tuzilish: ta'lim -tarbiya jarayonida o'zaro ta'sir qiluvch ko'rsatma qurollardan, metodlardan foydalana olish, pedagogic qoblyatini amalda sinash kerak.

Psixologik adabiyotlarda o'qituvchining bolalar tarbiyasiga o'zgacha ta'sir qiladigan boblar ham berilgan. V.A.Kan-Kalik o'zining "Ustozga pedagogik muomala haqida" asarida pedagogik jarayon.(2)

Nima uchun bu atama diqatga loyiq? Sababi har bir inson atrofidagi insonlar bilan munosabatda bo'lish belgisi darajada boshqalat bilan muolalada bo'ladi. Kop hollarda o'qituvchilar har xil insonlar bilan muomala qiladi. Pedagogik bilim yurtlari pedagogik -psixologik jarayonlarni o'rganadi. A.I.Shebetenko bu bilim yurtlari talabalar har xil psixologlarni shular ichida insonlar bilan tez kirishib ketadigan oladigan "ularda kerakli kommunikativ qoblyatlarini singdirish masalasi yuqori o'rinda turadi"-(3) deb pedagogikalik o'qish o'rinlarining inson tarbiyasida tutgan o'rniga alohida baho beriladi.

O'qituvchining munosabat qoblyatining rivojlanishida o'z-o'zini rivojlantirish va izlanuvchanlik qoblyati uning muvoffaqiyati, uning kompotentlilik diagnostikasini, o'z-o'zini tekshirish, o'z-o'zga har tomonlama ma'noli qarash deb tushunish kerak.

Ustozlik kasbi ulug'kim yuqorida aytib o'tilgandek, bu kasb egalari har qanday insonlar bilan o'zaro munosabatga kirishib oladiganlardir, ilhom olib birga ishlash olish bu suv va havodek zarur. V.E.Ivanova muomala munosabatning psixologiyalik mazmuni inson psixologiyasining o'zgachaligi emas, turmushning har xil mashaqqatlari ta'siri mazmuniga qaramli ekanini ko'rsatadi. U ijtimoiy omillarning kuchli ko'rinishi turlicha mundarijasi keng va terang shu borada o'sish borasi aytib o'tiladi.(4).

Ta'lim-tarbiya ishlarining samaradorligi o'qituvchining o'z fanini chuqur bilishi darsni qanday tashkil qilishi bilan emas, o'qituvchi, o'quvchilar bilan qanday chiqisha olishi munosabatlari muxumdur. O'qituvchining mahorati fan o'qituvchisi va tarbiyachi sifatida natijali va sifatli bo'lishi o'z-o'zidan ma'lum bo'ladi darsjarayonida o'quvchilar bilan fikr almashuvida.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Аминов Н.А. Социальный интеллект и социальная компетентность в подготовке социальных работников .1993.37-46 стр

2.Канн-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. М: Просвещение.1986 48-стр.

3.Шебетенко А.И Роль психодинамической общительности в формировании готовности к педагогической деятельности. Проблема обучения в процессе обучения и воспитания студентов в педвузе.

4.Иванова.В.Е. Вопросы о коммуникативной активности личности. Формирование творческой активности личности ученика и студента. Омск. 1978. 116-118-стр.

ALISHER NAVOIY ASARLARIDA TA'LIM VA AXLOQIY QARASHLAR

*Egamberdieva Y.
Urganch Davlat Universiteti
1-kurs magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiy o'zining asarlaridagi ta'lim va tarbiya to'g'risidagi falsifiy qarashlari, inson kamolotida ilm-fanning o'rni, aql-idrokning ahamiyati, aqliy tarbiyani mohiyati, Navoiyning o'qtuvchi (mudarris) to'g'risidagi fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, Ta'lim tarbiya, Axloqiy qarashlar asarlarida namoyon bo'lishi, pedagogik yondashuv yoshlar hayotiga tasiri.

Alisher Navoiy 1441 yilning 9-fevral Xurosoning yirik madaniy markazlaridan bo'lgan Hirot shahrining Bog'I Davlatxona deb ataluvchi hudusida zamonasining nufuzli va ma'rifatli xonadonidan dunyoga kelgan. Alisher Navoiy xalqimizning ongi va tafakkuri, badiiy madaniyati tarixida butun bir davrni tashkil etadigan Buyuk shaxs, milliy adabiyotimizning tengsiz namoyondasi, millatimizning g'ururi, sha'n-u sharafini dunyoga tarannum qilgan o'lmas so'z San'atkoridir. Tadbir joiz bo'lsa, olamda Turkey va forsiy title

soʻzlovchi biron-bir inson yoʻkick,u Navoiyni bilmasa, Navoiyni sevmasa, Navoiyga sadoqat va eʼtiqod bilan qaromaq⁵³. Agar bu ulugʻ zotni avliyo desk u avliyolarning avliyosi ,mutaffakir desk,mutafakkirlarning mutafakkiri, shoir desk,shoirlarning sultonidir.

Alisher Navoiy buyuk shaxs,adabiyotimizning tengsiz namoyondasi,millarimizning gʻururi dunyoga tarannum qilgan oʻlmas soʻz Sanʼatkoridir.Alisher Navoiyning ilm maʼrifat ,taʼlim -tarbiya masalalaridagi fikrlarda insonparvarlik Komil inson gʻoyalari bosh oʻrinda.Buyuk alloma,shoir Alisher Navoiy umuminsoniy tarbiya sohasida bir bugun asar yaratmagan boʻlsa ham,oʻzining bu haqidagi fikrlarini deyarli barcha ilmiy va adabiy asarlarida ifodalagan.”Mahbub ul-qulb”asarida maktabdor haqida fikr yuritar akan,ularni oʻta qattiqqoʻl,johil va taʼmagirlikni qoralaydi.Bu asarda ilm oʻqib uni ishlatmagan kishi,shudgor qilib dehqonchilik qilmagan yoki urugʻ sohib hosildan bahri olmaganga oʻxshabdi.

Ilm oʻqib qilmagan amal maʼqul,

Don sohib koʻtarmadi mashup.

Alloma yoshlarga chuqur bilim berishda muallim,mudarris va ustozlar bilimli, tarbiyali boʻlishlari haqida aytib oʻtgan.Alisher Navoiyning odob-axloq masalasining talqini bevosita komil inson tushunchasi bilan bogʻlaydi.Komil inson haqida soʻz yuritar akan,u toʻrt sifatga eva boʻlishi lozimligi keltiriladi.Bular yaxshi soʻz,ezgu faoliyat,goʻzal axloq,ilmdir.Bu sifarlarga ega boʻlgan kishi koʻngil tozaligi va osudaligiga erishsagina komilikka erishadi. Alisher Navoiyning fors tilidagi merosi Fitrat, H.Sulaymon, N.Mallaev, Sh.Shomuhamedov, R.Vohidov, Boltaeva tomonidan oʻrganilgan. Navoiy dahosi tufayli insoniyat tarixida dunyoning turli joylarida yashayotgan turkiy xalqlar yakqalam qilindi, millat maʼnaviy merosi umumjahon xazinasidan mustahkam oʻrin oldi. Mustaqil Oʻzbekistonda Navoiyni anglash davlat siyosati darajasiga koʻtarildi. Respublikadagi eng yirik viloyatlardan biri va uning markazi, Oʻzbekiston Davlat

⁵³ ISLOM KARIMOV “ Yuksak maʼnaviyat- yengilmas kuch ” kitobidan 47 bet.

mukofoti, OʻRFA Til va adabiyot instituti, opera va balet akademik teatri, Oʻzbekiston Davlat kutubxonasi, Samarqand Davlat universiteti va boshqa yuzlab madaniy-maʼrifiy muassasalar, jamoa xoʻjaliklari ulugʻ shoir nomi bilan ataladi. Alisher Navoiy ijodining yuksak choʻqqisi «Xamsa» asari (1483-85)dir, shoir birinchilardan boʻlib, turkiy tilda toʻliq «Xamsa» yaratdi va turkiy tilda shunday koʻlamdor asar yozish mumkinligini isbotlab berdi. «Farhod va Shirin»da qahramonlar sevgi sarguzashtlari orqali insonning tarix va kelajak oldidagi vazifasini belgilaydi, insonlik faqat muhabbatda emas, balki oʻsha sharaflı nomning himoyasi orqali ekanini uqdiradi. Sharq tarixidagi Xusrav va Shirin voqeasini badiiy jihatdan qayta ishlab, Farhod orqali oʻzining komil inson haqidagi qarashlarini ifoda qilgan.

Ullugʻ mutafakkirning fikricha, inson uchun toj, davlat va boshqalar emas, balki eng yaxshi fazilatlar har qanday boylikdan afzal.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Islom Karimov “Yuksak ma'naviyat yengilmas-kuch" T Manviyat, 2008y
2. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar toʻplami. 11-tom. Xamsa. Saddi
3. Boqijon Toʻxliyev, Dilfuza Toʻxliyeva “Alisher Navoiy hayoti va ijod “ haqda albom 2013 yil
4. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulb. Asarlar. Oʻn besh kindik. 13 jild. T. ”Badiiy adabiyot" nashriyoti 1966-B. 189-190.

ABDULLA AVLONIYNING “TURKIY GULISTON YOHUD AHLOQ “ASARIDAGI TARBIYAVIY –AHLOQIY QARASHLAR

*Yusupova F.
Urganch Davlat Universiteti
1-kurs magistranti*

Annotatsiya: Jadidchilik harakatining yorqin namoyondasi,yetuk olim va pedagog Abdulla Avloniy o‘zining ta’lim va tarbiyadagi yangi qarashlari bilan Turkiston o‘lkasidagi xalq maorif tizimini ma’lum darajada o‘zgartira olgan desak mubolag‘a bo‘lmaydi.Ushbu maqolada biz Abdulla Avloniyning asarlaridagi ta’lim va tarbiya masalalari, ularning inson hayotidagi ahamiyati to‘g‘risida o‘rganamiz.

Kalit so‘zlar: ilm,”yaxshi xulqlar”, fikr, til, Vatan

Abdulla Avloniy XIX asr ikkinchi yarmi XX asrning boshlarida Turkiston o‘lkasida pedagogik fikrlarning rivojlanishiga,xalq maorifi ishlarini yuksaltirishga katta xissa qo‘shgan ziyolilardan biri. Abdulla Avloniy axloq insonlarni yaxshilikka chaqirguvchi,yomonlikdan qaytarguvchi bir ilmga qiyoslaydi.Axloq esa o‘z navbatida xulqda namoyon bo‘ladi .Abdulla Avloniyning fikricha xulq insonning nafsida namoyon bo‘ladi. Agar kishi yoshligidan nafi buzilib, tarbiyasiz, axloqsiz bo‘lib o‘sdimi,bunday kishilardan yaxshilik kutish yerdan turib yulduzlarga qo‘l uzatish kabidir deydi mutafakkir.Axloq ulamosi insonlarning xulqlarini ikkiga bo‘ladilar,agar nafs tarbiya topib,yaxshi ishlarni qilishga odat qilsa ”yaxshi xulq” agar tarbiyasiz bo‘lib,yomon ishlarni odat qilsa,yomonlikka tavsif bo‘lib “yomon xulq”deb ataladi.

Abdulla Avloniy tarbiya- “Pedagogiya”,ya’ni bola tarbiyasining fani deb aytadi.Mutafakkir inson tarbiyasini uch turga bo‘ladi: badan tarbiyasi, fikr tarbiyasi va axloq tarbiyasi. Abdulla Avloniy tarbiyani tug‘ilgan kundan boshlamoq,vujudni quvvatlantirmoq,axloqimizni go‘zallashtirmoq,zehnimizni ravshanlantirmoq lozim, deb yozadi. Shu o‘rinda mutafakkirning tarbiya haqidagi quyidagi fikrlari juda o‘rinlidir: “Tarbiya bizlar uchun yo hayot – yo mamot,yo najot – yo halokat,yo saodat –yo falokat masalasidir”.

Ilm ikki xildir: biri badan ilmi, ikkinchi din ilmi. Xalqimiz orasida “ sog‘ tanda sog‘lom aql” naqlari ham bejiz aytilmaydi. Badanning salomat va quvvatli bo‘lishi insonga eng kerakli narsadur.Chunki o‘qimoq, o‘rganmoq, o‘qitmoq va

o‘rgatmoq uchun kuchli va sog‘lom badan lozimdir. Buning uchun inson badanini ichkilik, ko‘knor, nasha kabi tubanlikka eltuvchi salomatlikka zarar, “ba’zisi harom, ba’zisi makruh” narsalardan asrashi kerak. Bu esa, A.Avloniy yozishicha, fikr tarbiyasi uchun zamin yaratadi. Shuningdek mutafakkir inson salomatligining yana bir asosiy omilaridan biri – tozalik deb aytadi. Bu haqida “Nazofat” deb nomlangan alohida bob ajratadi. Inson nafaqat o‘z badanini, balki o‘zi faoliyat yuritadigan, foydalanadigan, o‘zi istiqomat qiladigan uyini, shahrini, Vatanini pokiza saqlashi kerak. Mutafakkir ifloslik, nopoklik, balosidan nazofat davosi ya’ni poklik orqali qutikish kerakligini alohida ta’kidlaydi.

Fikr tarbiyasi eng kerakli, muallimlarning diqqatlariga suyalgan, o‘qituvchilarning vijdoniga yuklangan muqaddas vazifadir. Fikr o‘quvchilarning sharofatlik, g‘ayratli bo‘lishiga sabab bo‘ladi. O‘quvchilardagi fikrning quvvati, ziynati, kengligi muallimning tarbiyasiga bog‘liqdir. Fikrlash qobiliyatini rivojlantirish aql bilan ish tutishga olib keladi.

Insonlarga eng muhim, ziyoda sharaf, baland daraja berguvchi axloq tarbiyasidir. Mutafakkirning yozishicha, tarbiya va dars orasida farq bor, dars oluvchi-biluvchi, tarbiya oluvchi-amal qiluvchi. Abdulla Avloniy asarning “Yaxshi xulqlar” bobida diyonat, islomiyat, nazofat, qanoat, shijoat, sabr, intizom, vijdon, vatanni sevmok, haqqoniyat, iffat, hifzi lison, sadoqat kabi tarbiyaviy fazilatlar haqida fikr yuritadi.

Avloniyning bunday tarbiyaviy qarashlarida ko‘rishimiz mumkinki, mutafakkir o‘z asarida inson o‘zining tarbiyasi, axloqi va ilmi bilan ulug‘lanishini aks ettirgan. Chunki Olloh insonlarni barcha mavjudotlardan farqli ulug‘ qilib yaratgan. Avloniyning aqlga bergan ta’rifi: “Aql insonlarning piri komili, murshidi yagonasidir. Janobi Haq insonni hayvondan so‘z va aql ila ayirmishdir. Rasuli akram nabiiyi muhtaram afandimiz: “Ey insonlar ! Aqlingizga tavoze’ qilingiz. Siz janobi Haq buyurgan va qaytargan narsalarni aqlingiz ila bilursiz”, - demishlar “

Bilamizki, o'lkamizda mustamlakachilik davrida bizning madaniy meroslarimiz, qadriyatlarimiz toptalgan vaziyatni xis qilib turgan Avloniy asarning "Vatanni suymak" bobida alohida Vatanni sevish, Vatan ozodligi va tinchligi uchun inson, hatto jonini ham fido qilishi kerak, degan g'oyalariga alohida to'xtalib o'tadi.

Avloniy asarni yozish jarayonida o'sha davrdagi muallim va o'qituvchilarning o'z tili ya'ni shevasida axloq, ta'lim, tarbiya to'g'risida o'quvchilarga bilim berishda ma'lum bir kitobning yo'qligidan qiynalganligini aytib o'tadi. Shu asosda Avloniy Sa'diyning "Guliston" asari usulida o'zbek tilida ushbu axloq kitobini yozadi. Bu esa Avloniyning Turkiston o'lkasida pedagogik fikrlarning rivojlanishiga, xalq maorifi va jamiyatdagi ta'lim tarbiya ishlarini yuksaltirishga qo'shgan katta xizmatlaridan biri desak mubolag'a bo'lmaydi. Avloniy yaratgan asarlari o'zbek tilida ekanligidan ko'rishimiz mumkinki, u ona tilini qadrlagan va har bir inson o'z ona tilisini mukammal bilishi, tilining ravnaqi va sofliqi uchun kurashishi kerakligini asar g'oyalarida keltirib o'tgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulla Avloniy "Turkiy Guliston Yoxud Axloq". T. 1992
2. Abdulla Avloniy. Tanlangan asarlar. T. 2008
3. Begali Qosimov. Abdulla Avloniy. T. 1979.

UZLUKSIZ TA'LIM TARBIYA TIZIMINING INSONPARVARLIK YO'NALISHIDA IJTIMOIIY FANLAMING O'RNI VA ROLI

Matmuratova M.R.

*Xorazm viloyati hokimligi huzuridagi
fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish
organlari xodimlarining malakasini
oshirish bo'yicha o'quv kurslari
bosh metodisti*

O'zbekistonda uzluksiz ta'lim-tarbiya tizimini insonparvarlik yo'nalishida qayta qurish eng asosiy va markaziy muammolardan biridir.

O'tmishda inson kamolotining muhim vositalaridan biri bo'lgan ma'naviy-ruhiy va badiiy-estetik tarbiyaga kam ahamiyat berildi. Badan tarbiyasi va sog'liqni saqlashning ahamiyatini yoshlar ongiga singdirish masalalari oqsab qoldi. Mutaxassislar tayyorlashda o'rta miyonachilikka ruju etilishi, ijtimoiy hayotda shaxsning roli pasayishiga sabab bo'ldi. Bu hol, ta'lim-tarbiya tizimida raqobatning yo'qligi, yuqori malakali pedagog kadrlarning tansiqligiga olib keldi. Talaba-o'quvchilarga bo'lgan munosabat ham shundan iborat edi. Oliy ixtisoslik ma'lumotiga ega boigan, diplomli mutaxassislar juda ko'p yetishtirildi, ammo ular xalq xo'jaligini rivojlantirishning zamon talablariga to'la javob beradigan mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida shakllanmadi. Ularda tadbirkorlik sifatlari kam bo'lgani uchun ba'zilarining ijtimoiy taraqqiyot, inson kamoloti yo'lidagi o'rinlari bilinmay qolayotir.

Ta'limni insonparvarlashtirish g'oyasi va konsepsiyasi ta'lim-tarbiya tizimidagi mana shunday kamchiliklarni bartaraf etishga, O'zbekistonning o'z oldiga qo'ygan buyuk maqsadlarini amalga oshirishga qodir va layoqatli, ma'naviy barkamol va malakali mutaxassislarni yetishtirishga qaratilgan bo'lmog'i lozim.

Uzluksiz ta'lim-tarbiya tizimini insonparvarlashtirish keng dunyoqarashli va ma'rifatli, aql-idroki mukammal, ma'naviy-axloqiy jihatdan barkamol, ruhan tetik, o'z mamlakati va uning jahon hamjamiyatida tutgan o'mi va rolida o'zining fuqarolik mas'uliyatini to'g'ri va to'la anglab yetgan komil inson shaxsini tarbiyalash maqsadlariga bo'ysundirishdan iboratdir.

Ta'lim va tarbiyaning uzluksiz jarayoni insonparvarlik tamoyillari asosida rivojlanishining nazariy va metodik jihatlari shu sohada mehnat qilayotgan kadrlarning ongi va qalbidan zarur darajada o'rin olishi kerak. Ular ta'lim-tarbiyani Ta'lim to'g'risidagi Qonun va Kadrlar tayyorlash Milliy dasturini amalga oshirish bo'yicha belgilanadigan yaqin vaqt va uzoq davrga mo'ljallangan tadbirlarda, o'quv rejalari va dasturlari, test savollari tuzayotganlarida va boshqa shu kabi ta'limiy ishlarda ularning mazmuni insonparvarlik g'oyasi bilan sug'orilgan bo'lishiga asosiy e'tibor qaratishlari zarur...

Ta'lim va tarbiyani tashkil etishning o'quv-metodik, nazariy-metodologik jihatlarini bo'yicha ish ko'radigan davlat muassasalari, ularning jamoalari, shuningdek, nodavlat strukturalar jamoalari o'z faoliyatlarini belgilayotganlarida insonparvarlik g'oyalari qat'iy amal qilishlari uchun ham Davlat hujjatlarini yaratish zarurati tug'ilmoqda.

Gumanitar, ijtimoiy-iqtisodiy konsepsiyasini qayta yaratishda ta'limni insonparvarlashtirishning tashkiliy jihatlarini belgilab olish zarur.

Uzluksiz ta'lim tarbiya tizimining insonparvarlik yo'nalishida shakllanishida ijtimoiy-gumanitar fanlarning alohida o'ri va roli bor. Shuning uchun oliy ta'lim muassasalarida ularni o'qitadigan kadrlar har jihatdan o'z sohasining bilimdoni va mohir pedagog, o'qitish pedagogikasini mukammal egallagan bo'lishiga erishish kerak. Oliy o'quv yurtlarida o'qitilayotgan fanlarning umumiy soatlari miqdoridan universitet va pedagogika institutlarda kamida 30 foizi, boshqa oliygohlarda 25 foizini ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitishga ajratilishi zarur. Ularni jahon standartlari darajasiga yetkazish muhim ahamiyatga ega.

1. Uzluksiz ta'lim-tarbiya tizimini insonparvarlik yo'nalishida shakllantirish konsepsiyasini o'quv-tarbiya jarayonlariga joriy etish uchun bosqichda amalga oshirilishi ko'zda tutilmoqda;

Birinchi (boshlang'ich) bosqich - kasb, ta'lim dasturlarini va o'quv rejalarni ushbu konsepsiyaga muvofiq qayta tayyorlash, gumanitar fanlar mutaxassislarini ixtisoslik bo'yicha tayyorlashning o'ziga xos tomonlarini hisobga olgan holda o'rganishni yo'lga qo'yish. Bu bosqichda o'quv-uslubiy adabiyotlarni tayyorlash, ta'limni insonparvarlashtirish maqsadlarini hisobga olgan holda tarbiyachilar professor- o'qituvchilar tarkibini qayta tayyorlash va malakasini oshirish.

Ikkinchi (o'qitish) bosqich - gumanitar fanlar o'qitishni chuqurlashtirish, ta'limning yangicha shakl va uslublarini ishlab chiqish, uning yangi texnologiyalari bo'yicha izlanish «hamkorlik pedagogikasi», o'qituvchi kompyuterlar, ta'limning texnik vositalari - (TTV) va boshqa ta'lim tizimlarini

insonparvarlashtirish muammolari bo'yicha tadqiqotlar natijalarini tahlil etish va hayotga tatbiq qilish, kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlashni davom ettirish.

Uchinchi (asosiy) bosqich - ta'limning milliy andozasi (modeli)ni insonparvarlashtirish jarayonini takomillashtirish, bu sohani jahon miqyosiga ko'tarilishini ta'minlash.

Oliy ta'limning davlat ta'lim standartini belgilab olish maqsadida «Gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy» fanlar bo'yicha ishchi guruhlar tuziladi. Ishchi guruhidagi mutaxassislar bilan hamkorlikda «Bakalavr akademik darajasiga va ta'limning eng zaruriy mazmuniga qo'yiladigan talablar» mezonini ishlab chiqiladi.

Ushbu me'yoriy hujjatda bakalavr uchun tayyorlanadigan fan sohalari umum-gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy fanlar bo'yicha bilim va saviyalariga qo'yiladigan talablar har bir fan sohalari bo'yicha alohida-alohida beriladi. Xuddi shuningdek, gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy fanlar turkumi bo'yicha ham eng zaruriy (minimal) talablar mazmuni har bir fan bo'yicha alohida-alohida bayon etiladi.

Xulosa qilib aytganda, 1-blokka tegishli ijtimoiy-gumanitar fanlar blokidagi barcha o'quv dasturlarini milliy g'oya asosida insonparvarlashtirish g'oyasini ham singdirish, fanga qo'yilgan talablarni ham shunga moslab qayta ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

YOSHLARNI YURT TAQDIRIGA DAXLDORLIK RUHIDA TARBIYALASHDA KITOBXONLIKNING O'RNI

Haydarov Y.H.

*Buxoro viloyati pedagoglarni yangi
metodikalarga o'rgatish milliy markazi
"Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi"*

kafedra mudiri, tarix fanlari nomzodi, dotsent

Abdullayeva M. I.

katta o'qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada yoshlarni yurt taqdiriga daxldorlik ruhida tarbiyalashda kitobxonlikning o'rnini masalalari yoritilgan. Tarix fanini o'qitishda o'quvchilarda kitobxonlikka bo'lgan qiziqish uyg'otishga oid yorqin misollar keltirilgan. Taniqli olimlarning yoshlarda kitobxonlikka qiziqish uyg'otish bo'yicha tavsiyalari va shaxsiy faoliyatidan hayotiy misollar keltirilgan.

Kalit so'zlar: yoshlar, kitobxonlik, fan, mutolaa, ta'lim, fan, mantiq, intellektual salohiyat, ma'naviy yuksalish, uchinchi Renessans, yurt taqdiri, daxldorlik

“Yangi O'zbekiston” da Uchinchi Renessansning mustahkam poydevorini yaratishda ham umumbashariy qadriyatlar orasida eng noyobi kitobxonlikning o'rnini beqiyos. Tarix fanini o'qitish jarayonida o'quvchilarni kitobxonlikka qiziqtirish bu dolzarb masalani muvaffaqiyatli hal etishga ko'maklashadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Navoiy viloyati saylovchilar vakillari bilan uchrashuvdayoq inson ma'naviy olamini boyitishga xizmat qiladigan kitob haqida o'z fikrlarini bayon qilgan edilar. “Inson ma'naviy olamini boyitishda ulkan ta'sirga ega bo'lgan kitob haqida so'z ochilgan ekan, shu bilan bog'liq muhim bir masalaga e'tiboringizni qaratmoqchiman. Ya'ni bugungi kunda jamiyatimizda kitobxonlik darajasi qanday? U bizni qoniqtiradimi? Kim keyingi paytda qaysi kitobni o'qidi, farzandimizga qanday kitob olib berdik? Afsuski, ko'p hollarda bu savollarga ijobiy javob berishimiz qiyin.”[1.114] 2019 yil 19-martda ilgari surilgan ilg'or besh tashabbuslarida esa Prezidentimiz yoshlarni kitobxonlikka o'rgatish masalalariga alohida e'tibor qaratdilar. O'zbekiston kelajagi bo'lgan yoshlarni kitob o'qishga o'rgatish yuksak intellektual salohiyatli yosh avlodni tarbiyalab voyaga yetkazishda asosiy manba bo'lib xizmat qilishini ta'kidlab o'tdilar.

Olimlarning fikricha, har bir odam miyasida taxminan 14 milliarddan oshiq neyron mavjud bo'lib, ular insonning fikrlashi, dunyoqarashi va aqliy salohiyatining oshib borishida muhim ahamiyat kasb etadi. Lekin eng qiziq tomoni, neyronlarning foydali ish koeffitsienti hammada har xil bo'lar ekan. Inson aqliy mehnat bilan

mashg'ul bo'lganida, ayniqsa kitob o'qilayotganida ularning foydalilik koeffitsienti oshib borar ekan. Chunki mutolaa neyronlardagi hujayralarni ishlashga majbur etar ekan. Ana shu neyronlarning qancha ko'p qismi harakatga tushsa insonning fikrlashi, dunyoqarashi ham shuncha kengayib borar ekan.

O'quvchilar ongi va qalbiga millatni millat, davlatni davlat, xalqni xalq qiluvchi yagona kuch ham kitob ekanligi haqidagi fikrlarni, kitob- moziyning ko'zgusi, kitobsiz kelajak yo'qligini nafaqat o'quv mashg'ulotlari vaqtida, turli xil tarbiyaviy tadbirlarda ham singdirib borish zarur. O'quvchilarni kitobxonlikka yanada qiziqtirishda ularga yangi nashr etilgan kitoblar haqida ma'lumotlar berib borish zarur. Ayniqsa tarix darslarida o'quvchilarda yurt taqdiriga daxldorlik hissini uyg'otishda yangi nashr etilgan kitoblarning o'rni beqiyos.

O'zbekiston matbuot va axborot agentligi "Taraqqiyot strategiyasi va zamonamiz qahramoni" mavzusida e'lon qilgan loyihasi asosida G'afur G'ulom nomidagi nashriyot matbaa – ijodiy uyi nashr etgan kitoblarni o'qishga tavsiya etish mumkin. Bular yozuvchi Qo'chqor Norqobilovning "Bu yerlarda hayot boshqacha", Isajon Sultonning "Hazrati Xizr izidan", Luqmon Bo'rixonning "Titrayotgan tog'", Abduqayum Yo'ldoshevning "Osmon og'ushi" nomli asarlarini o'qishga tavsiya etish yaxshi samara beradi.

Tarix darslarida o'quvchilarga nashr etilgan kitoblarni o'qishga tavsiya etar ekanmiz, ularning mazmuni haqida qisqacha gapirib berish o'rinlidir. Masalan, Isajon Sultonovning "Hazrati Xizr izidan" kitobining mazmuni haqida so'zlab berish kerak. Asarning bosh qahramoni hayotida ko'p muammolarga duch kelib, qiynalib o'z muammolarini yechishga yordam so'rash uchun Hazrati Xizrni izlab yo'lga chiqadi. Qoraqalpoq, Xorazm yurti, Buxoro, Samarqand, vodiylaridan va boshqa hududlardan Hazrati Xizrni izlaydi. Ammo Hazrati Xizrni uchrata olmaydi. Shunda o'ylab turib, yoshligida kasallanganida otasining kechqurun qattiq sovuq va ayozni pisand qilmay farzandini to'niga mahkam o'rab kasalxonaga olib borgani, davolatgani haqidagi xotiralari esiga tushadi. Go'dak bola bu holatni eslay olmasa-da,

otasining aytib berganlari asosida xotirasida saqlagan edi. Keyin o'ylab qoladi, balki meni o'shanda o'limdan saqlab olgan otam (padari buzrukvorim) Hazrati Hizrdir. Meni ming to'lg'oq bilan dunyoga keltirib, oq yuvib, oq taragan Onam – chi. Menga ming mashaqqat bilan ilm o'rgatgan, harfni tanitgan, savodimni chiqargan ustozlarimchi? Ular Hazrati Xizr emasmikan?, - degan o'y – xayollar bilan, ularning xizmatini qilib, duosini olish uchun qishlog'iga qaytadi. Qishlog'iga yaqinlashganda, uning oldidan oppoq soqolli, mo'ysafed siymosidagi Hazrati Hizr chiqadilar. Unga qarata Xazrati Hizr aytadilar: “ Sen to'g'ri yo'lni tanlading?”. Endi tila tilagingni deganda, asar qahramoni ona yurtimga, butun jahonda tinchlik bo'lsin. Yer yuzida hamisha faravon hayot hukmron bo'lsin. Meni dunyoga keltirgan ota – onam, ma'rifat ziyosini bergan barcha ustozlarim ezgu niyatlariga yetsin – deya tilak so'rabdi. Xazrati Hizr ham uning tilaklaridan mamnun bo'ldilar. Isajon Sultonning “Hazrati Hizr izidan” asari Buyuk Britaniyaning London shahrida bo'lib o'tgan “Zamonamiz qahramoni” nominatsiyasi bo'yicha tanlovda g'oliblar qatoridan joy oldi. Asarning qisqacha mazmuni bilan tanishgan o'quvchi bu asarni o'qishga harakat qiladi. O'quvchilar qalbi va ongida ona yurtni sevish, vatanparvarlik his-tuyg'ulari jo'sh uradi.

Shuningdek, tarix darslarida o'quvchilarni mashhur olim va yozuvchilar hayotida kitob o'qishning o'рни bilan ham tanishtirib borish ularni kitobxonlikka o'rgatishda muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, Nobel mukofoti laureati Bob Dilan o'zining bolalik va yoshlik yillaridagi kitob o'qishga bo'lgan qiziqishlarini quyidagicha xotirlaydi. Bular: “Mobi Dik”, “G'arbiy frontda o'zgarish yo'q” va “Odisseya”dir. Nobel mukofoti laureati Bob Dilan “G'arbiy frontda o'zgarish yo'q” kitobini o'qib olgan taassurotlarini quyidagicha tasvirlaydi: ”Bu kitobdan dahshatga tushganman. Yo'qotilgan yoshlik, inson qalbining dunyoga bog'lanish – yu, oqibatli bo'lish xususida. Kitobni mutolaa qilayotganda bosh qahramon bilan ko'plab iztirobni boshdan kechirasiz. Zulmatga muhrlanganga o'xshaysiz. Siz suyan

jahon xayolingizda ming bir bo'lakka ajralib ketadi. Dunyoga sig'may qolasiz. Insoniyatga achinayotgan osmon ko'z yosh to'kadi. Yomg'ir bir maromda quyadi. Siz esa yolg'izsiz. Frontda otilgan o'qning biri kelib naq yuragingizga tegadi. Siz adoyi tamomsiz. Tiriklikka keragingiz yo'q. Urush haqidagi roman meni go'yo telbaga aylantirib qo'ydi", - deydi. Bolaligidayoq kitob o'qishdan olgan ilk taassurotlarini Bob Dilan eslar ekan, hissiyotlarni anglashni, hayotga o'z nigohim bilan boqishni, inson tabiatiga xos xislatlarni taroziga solishni, har bir hodisadan mohiyat izlashni kitobdan o'rganganman" [2.5] - deydi.

Xalqlarni bir – biriga tanishtirishda ham kitobning o'rni beqiyos. Kitob insonning ruhi, ongi va qalbiga teran ta'sir ko'rsatadi. Notinch zamonamizda insoniyat ezgulikka chorlash bobida kitobdan kuchli vosita bo'lmasa kerak. Ma'lumki, insoniyat jamiyati tamadduni rivojida ham kitobning o'rni katta. Shunday insonlar borki, ularni bir – biriga yaqinlashtirgan, do'stlashtirgan, ustozu – shogirdga aylantirgan kitob bo'lib, ular bir umrga kitobdan minnatdor bo'lib yashaganlar.

O'zbekiston Respublikasi san'at arbobi, professor Abduqahhor Ibrohimov mashhur rus yozuvchisi Nikolay Yevgenivich Virta bilan kitoblar orqali yaqinlashgani, ustoz – shogirdga aylangani qayd qiladi. O'zining "Arra" (Pila), "Zo'ldir", "Mayli, mayli", "Tanisangiz kerak", satirik komediyalarini, "Bu zamon o'g'loni" satirik dramasini, "Chakana savdo" ("Bir o'likka bir tirik") pamflet dramalarini ustози Nikolay Yevgenevich Karelskiy (adabiy taxallusi Virta) o'qib yuqori baho bergani, kitoblari va asarlari tufayli o'zaro ham fikrlik paydo bo'lgani, hatto Nikolay Virta uning ma'naviy ustoziga aylanganini, ularni mehr – oqibat yaqinlashtirganini yozadi. Masalan shu darajaga borib yetadiki, kitob orqali paydo bo'lgan ustoz – shogirdlik Abduqahhor Ibrohimovni Nikolay Virtaning eng yaqin maslakdoshiga aylantiradi. Abduqahhor Ibrohimov ustozidan hamisha xabardor bo'lib turadi va uning yaqin kishisiga aylanadi.

Mashhur rus adibi 1975 yilning dekabrda oltmish to'qqiz yoshga borganida betoblanib qoladi. Buni qarangki, o'zining balog'at yoshiga etgan, uy – joyli bir

qizi va ikki o'g'li, bir necha naveralari hamda xotini bo'la turib, Vasiyatnomasini dini, millati, tili bo'yicha mutlaqo begona odamga – Abduqahhor Ibrohimov nomiga yozgan ekan. O'shanda, 1976 yilning qahraton qishida Moskva adabiy jamoatchiligi o'rtasida mashhur adibning vafot etgani xabaridan ko'ra, u yozib qoldirgan Vasiyatnoma ko'proq shov – shuv bo'lib ketadi. Yozuvchining oila a'zolari, merosidan bir ulush umidvor bo'lib yurgan ayrim xesh – aqrabolari bezovta bo'lib qolishadi. Toshkentlik bir yozuvchi Peredelkinodagi ikki qavatli imoratu bir gektarli dala hovli, undagi juda boy kutubxonaga, to'riq otu otxonaga ega chiqayotgani ularning aqliga sig'may qolgan edi.

Abduqahhor Ibrohimov o'zini Nikokolay Virtaning “Ma'naviy o'g'li” deb hisoblashi, ularni badiiy ijod, o'zlari yozgan va o'qigan kitoblari, mehr – oqibat birlashtirganini buyuk adibning qavmu – qarindoshlariga, Moskva adabiy jamoatchiligiga ma'lum qiladi.

O'zbek adibi, O'zbekiston Respublikasining san'at arbobi, professor Abduqahhor Ibrohimovni marhumning vasiyatini to'liq bajarmasligi qiynar edi. Oxiri adib o'z vijdoni aytganini qildi va ustoz ruhidan rozilik so'rab, vasiyatnomada ko'rsatilgan mol – mulk , uy – joy va qalam haqiga oid qonuniy huquqlaridan marhumning oila – a'zolari va Adabiyot jamg'armasi foydasiga voz kechadi. Shunda Nikolay Virtaning hamkasaba tengdosh do'stlari “Tantilik yaxshi-yu, lekin, jillaqursa kutubxonadan voz kechmaslik kerak edi-da “- deya afsuslanishgan[3.2] Adibning o'zlari ham kutubxonadan voz kechganiga keyinchalik afsuslanib yurgan. Mana Sizga, kitobning kuch – qudrati!

Shuning uchun ham o'quvchi – yoshlarni yoshligidan kitob o'qishga da'vat etsak ko'zlangan maqsadga erishamiz. Biz farzandlarimizning iste'dodini vaqtida payqab, ularni ma'lum maqsad sari yo'naltira bilsak, uning qalbini tarbiyalay olsak, shunda ularga qo'proq yordam bergan bo'lamiz. Bunda kitobxonlikning o'rne beqiyos. Shuning uchun ham nafaqat darslarda, balki maktabda o'tkaziladigan barcha ma'naviy – ma'rifiy tadbirlarda o'quvchi – yoshlarni kitobxonlikka o'rgatish va ularning ongi va qalbida kitobxonlikka qiziqish

uyg'otishga qaratilmog'i lozim. Zero, kitobxolik - o'quvchi-yoshlar ma'naviy olamini boyitish manbaidir. Kitob o'qigan, o'z bilimlarini muntazam oshirib borgan o'quvchi-yoshlar O'zbekiston kelajagini bunyod etishda faol qatnashadilar va O'zbekistonda Uchunchi Renesans davriga poydevor qurishda faol ishtirok etadilar. Ana shularni e'tiborga olib, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev: "Xalqimizning ulug'vor qudrati jo'sh urgan hozirgi zamonda O'zbekistonda yangi bir uyg'onish- Uchunchi Renessans davriga poydevor yaratilmoqda, desak, ayni haqiqat bo'ladi", [4.2] - deb ta'kidladilar. Haqiqatda ham O'zbekistonning kitobxon, ma'naviyati boy va yuksak intellektual salohiyatli yoshlari Uchunchi Renessans davrini bunyod etadilar. Mamlakatimizdan Al Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sinolarning izdoshlari, albatta yetishib chiqadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.Mirziyoyev. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. T, "O'zbekiston", 2017, 114 bet.
2. Bob Dilan. Kitob bo'yinga osilgan tumorday aziz...., "Kitob dunyosi", 2018- yil 24-yanvar
3. "O'zbekiston ovozi", 2018- yil 16 oktabr
4. Mustaqillik-ezgu niyatlarimiz, buyuk maqsadlarimiz ro'yobi yo'lida qudrat manbai. Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Mustaqilligining yigirma to'qqiz yilligiga bag'ishlangan tan'tanali marosimdagi nutqi. "Yangi O'zbekiston, 2020- yil 1-sentyabr.

O'QUVCHILARDA KREATIVLIKNI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Norboeva S.
Urganch Davlat Universiteti
1-kurs magistranti

Annotatsiya Maqolada o'quvchilarda kreativ fikrlashni shakllantirish usullari bo'yicha ma'lumotlar keltirilgan. PISA (The Program for International Student Assessment) xalqaro baholash dasturida kreativ fikrlashni baholash yo'nalishi haqida asosiy tushunchalar, baholashda e'tibor qaratiladigan muhim jihatlar va baholash yondashuvlari keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: kreativlik, PISA, baholash, yondashuvlar, qobiliyat, layoqat, tadqiqotchilik, tahlil, kreativ topshiriqlar.

Kreativ yondashuv va yutuqlar dunyo bo'ylab fan va texnologiyadan tortib, falsafa, san'at va ijtimoiy fanlar kabi turli sohalarda insoniyat tamaddunini ilgari surgan. Kreativ fikrlash shunchaki tasodifiy g'oyalar berishdan kattaroq narsadir. U insonga ba'zan murakkab sharoitlarda, yanada yaxshiroq natijaga erishishga imkon beruvchi bilim va tajribaga asoslangan real ko'nikmadir. Butun dunyoda jamiyatlar va tashkilotlar muammolarni hal etishda innovatsion bilim va yaratuvchanlikka tobora ehtiyoj sezmoqda, bu esa, o'z navbatida, innovatsiya va kreativ fikrlash ahamiyatini yanada kuchaytirmoqda. Kreativ fikrlash ta'siri butun jamiyatga sezilarli innovatsiya turlarining ortida turishi rost, lekin u ayni damda universal va tenglashtiruvchi xususiyatga ega fenomen hamdir, ya'ni har qanday shaxs, u yoki bu darajada, kreativ fikrlash qobiliyatiga ega.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Mustaqil hamdo'stlik davlatlari olimlaridan L.Vigotskiy, A.Leontev, D.Elkonin, O.Vasilchenko, E.Melkumova, V.Miretskaya, M.Suxomlinova, E.Emmanuel kabilarining ilmiy ishlarida shaxs ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning nazariy asoslari o'rganilgan. E.P.Torrance, N. Rogers, J.Purnell,

P.Roberts, A.M.Galligan, Sh.Tatsuno kabi xorijiy olimlarning ishlarida shaxsning individual qobiliyatlari, ijodiy salohiyatini namoyon etish masalalari ochib berilgan. Darhaqiqat, ta'lim sohasidagi mutaxassislar va psixologlarning fikriga ko'ra, ijodiy faoliyat bilan bog'liq fikrlash jarayonlarida mashg'ul bo'lish deb tushunilgan kreativ fikrlash bir qator boshqa shaxsiy ko'nikmalarning ham rivojlanishiga olib keladi. Shular jumlasiga metakognitiv qobiliyat, insonlar bilan muomala qilish va shaxsning o'zini yaxshiroq anglash ko'nikmalari, muammoni hal etish ko'nikmalari kiradi. Shu bilan birga, shaxs kamoloti, ta'lim olishdagi muvaffaqiyati, kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyati va jamoatchilik orasidagi obro'si ham insonning kreativ fikrlash ko'nikmasiga bog'liq.

MUHOKAMA

Kreativ fikrlashni baholash xalqaro dasturini rivojlantirish ta'lim siyosati va pedagogikasida ijobiy o'zgarishlarga sabab bo'lishi mumkin. Xalqaro PISA baholash dasturi bo'yicha olib boriladigan tadqiqotlardagi kreativ fikrlash yo'nalishining baholashi mutasaddilarga dalillarga asoslangan to'xtamga kelishda ko'maklashuvchi aniq, ishonchli va amalga oshirish mumkin bo'lgan baholash vositasini taqdim etadi. Natijalar, shuningdek, jamiyatda ushbu muhim ko'nikmani ta'lim orqali rivojlantirishning ahamiyati va usullari borasidagi bahslarga sabab bo'ladi. PISA xalqaro baholash dasturidagi ushbu faoliyat Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining ijodiy fikrlashni rivojlantirish borasidagi yangi pedagogikani qo'llab-quvvatlashga qaratilgan boshqa bir loyihasi bilan bog'liqdir. Kreativ fikrlashda ta'limning asosiy vazifasi o'quvchida jamiyatda muvaffaqiyatli hayot kechirishi uchun bugun va kelajakda kerak bo'ladigan ko'nikmalarni shakllantirishdir. Kreativ fikrlash bugungi yoshlar ega bo'lishi kerak bo'lgan muhim ko'nikma bo'lib, bu ko'nikma ularga doimiy tarzda va shiddat bilan o'zgarayotgan, oddiy savodxonlikdan tashqari yangilanayotgan davrga xos ko'nikmalarga ega kadrlarni talab etayotgan makonga moslashishga ko'maklashadi. Umuman olganda, bugungi o'quvchi kelajakda hozir hatto mavjud bo'lmagan sohalarda ishlashi, yangi muammolarni yangi ko'nikmasini

shakllantirish ularga tobora murakkablashayotgan mahalliy va global muammolarni noodatiy yondashuv orqali hal etish imkonini beradi. Maktabda kreativ fikrlashni rivojlantirishning ahamiyati faqatgina mehnat bozori bilan cheklanmaydi. Maktab yoshlar uchun o'z qobiliyat va ko'nikmalarini, shu jumladan ijodiy iste'dodlarini kashf etishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, kreativ fikrlash o'quvchilarning ta'lim olishini hodisalar, tajribalar va xatti-harakatlarni yangicha va shaxsan mazmunli usulda talqin etish orqali qo'llab quvvatlaydi. O'quvchining qiziquvchanligi ta'lim jarayonida qo'l keladi, ijodiy fikrlash shu tariqa o'zaro kelishuvchanlik vositasiga aylanadi, hattoki avvaldan belgilangan ta'lim maqsadlari kontekstida ham bu samara beradi. Maktabda o'quvchining motivatsiyasi va qiziqishini oshirish uchun, barcha o'quvchilarning ijodiy salohiyati va shijoatini hisobga oluvchi ta'limning yangi shakllari yo'lga qo'yilishi zarur. Bu ayniqsa ta'lim jarayoniga unchalik qiziqish bildirmayotgan o'quvchilarga yordam berishi mumkin va ular o'z fikrini ayta olishiga, salohiyatini ochishiga xizmat qiladi.

Boshqa ko'nikmalar kabi, kreativ fikrlash ham amaliy va yo'naltirilgan yondashuv orqali rivojlantirilishi mumkin. Ba'zi o'qituvchilarga o'quvchining kreativ fikrlashini rivojlantirish o'quv dasturidagi boshqa fanlar evaziga bo'layotgandek ko'rinadi. Aslida, o'quvchilar barcha fanlarda kreativ fikrlashi mumkin. Kreativ fikrlash bilim berishga qaratilgan dars mobaynida ko'r-ko'rona yodlash o'rniga tadqiqot va ixtironi qo'llab-quvvatlaydigan yondashuvlar orqali rivojlantirilishi bilan alohida ahamiyatga ega. O'qituvchilar kreativ fikrlashni ajrata olishlari, bunday fikrlashga mos shartsharoitlarni bilishlari va o'zlari ham o'quvchilarga fikrlashda ko'proq ijodiy yondashishga yordam bera olishni bilishlari kerak. Kreativ fikrlash qay tariqa vujudga kelishi borasidagi puxtarok tasavvur, o'z navbatida, o'qituvchilarga ta'lim jarayonida o'quvchilarda ijodiy g'oyalar bo'lishi uchun muayyan vaqt talab etiladi. Kreativ fikrlash ko'nikmalarini baholash isbotga tayangan dalillar asosida shakllantirilib, o'quvchilar kompyuter platformasida qilayotgan, o'qiyotgan va yaratayotgan narsalarni ko'p jihatli

malakalar bilan bog'laydi. Kreativlikni baholash - o'quvchining qobiliyatlari haqidagi muayyan da'volarni dalilga asoslangan fikrlash jarayonida tahlil etishdir. Umuman olganda, o'quvchining baholashdagi vazifalarga javobi ushbu fikrlash jarayonida dalillar bilan ta'minlaydi, psixometrik tahlil esa har bir da'voni tahlil qilish uchun isbotning yetarli ekanligini belgilaydi. PISA baholash dasturidan kreativ fikrlashni baholashning asosiy doirasi sifatida foydalanish mumkin. PISA dasturida 15 yoshli o'quvchilar uchun tegishli kreativ fikrlash tavsifidan foydalanadi. PISA tadqiqotida kreativ fikrlash bilim sohasida original va samarali yechimlar, yutuqlar va tasavvurni ta'sirchan ko'rinishlarga olib ke ladigan g'oyalarni ishlab chiqish, baholash va takomillashtirishda samarali ishtirok etish qobiliyati deb ta'riflanadi. Ushbu tavsif o'quvchilarning turfa kontekst va ta'lim darajasida g'oya berish amaliyotida samarali qatnashishni o'rganishlari kerakligiga, g'oyaning o'ziga xosligi va munosibligini baholagan holda uning ustida mulohaza yuritishga va toki maromiga yetkazmaguncha g'oyani takomillashtirishga urg'u beradi. Bu tavsif ishlab chiqilayotganda, shuningdek, turli sohadagi mutaxassislar maslahati va kreativlik borasidagi keng adabiyot tahlilining natijalari ham inobatga olingan. Kreativ fikrlash endigina shakllanayotgan talqin bo'lib turgan bir paytda ancha keng hamda kreativlik tuzilmasi kuchli tadqiqotchilik an'anasiga ega bo'ladi. Demak, kreativlik – layoqat, jarayon va muhit o'rtasidagi o'zaro munosabat bo'lib, u orqali shaxs yoki guruh ushbu ijtimoiy kontekst uchun ham yangi, ham foydali bo'lgan salmoqli mahsulotni yaratishidir.

Ijodiy maqsadlarni ro'yobga chiqarish kreativ fikrlashni taqozo etadi, lekin shu bilan birga aqliy salohiyat, soha borasidagi bilim va san'atkorlik talanti kabi kengroq va maxsus ko'nikma va qobiliyatlar ham zarur bo'ladi. Masalan, san'at durdonalari yoki texnologik kashfiyotlarni yaratish bilan bog'liq buyuk ijodkorlikda kreativ fikrlashdan tashqari salmoqli talant, chuqur bilim, muayyan sohada tinimsiz mehnat hamda jamiyat tomonidan ushbu mahsulot qiymatga ega ekanligi haqidagi e'tirof ham talab etiladi. Aksincha, kichik yoxud kundalik

kreativlik (masalan, fotojurnalda rasmlarni mahorat bilan joylashtirish; oziq-ovqat qoldiqlaridan yangi taomni hosil qilish yoki ishxonadagi murakkab muammoga ijodiy yechim topish kabi) ijodiy fikrlashga qodir deyarli barcha insonlarga zarurdir. Tugʻma talantning ahamiyatini kamaytirish hamda takomillashtirish mumkin boʻlgan shaxsning kreativ fikrlash qobiliyatiga koʻproq urgʻu berish maqsadida PISA tadqiqoti kreativ fikrlash yoʻnalishining baholashi mana shu kichik kreativlik bilan bogʻliq vazifalarga asosiy eʼtiborni qaratadi. Kreativ fikrlashning bu turi nafaqat insho yozish yoki rasm chizish kabi asosan ichki dunyoni aks ettirish talab qilinadigan taʼlim kontekstiga, balki gʻoya berish masalalarini tahlil etish, jamiyatdagi muammolarni hal etishga aloqador boʻlgan kengroq sohalarga ham taalluqlidir.

NATIJALAR

Kreativ fikrlash testlarining birinchi avlodi domenning umumiyligi, yaʼni har qanday sohadagi ijodkorlikning umumiy xususiyatlari mavjudligi haqidagi gʻoyaga asoslangani kabi tadqiqotchilar ijodkorlikni baholaydigan sinovlarda shaxsning natijalari umumiyashtirilishi mumkinligini, bir sohadagi kreativlik ikkinchi sohaga ham oʻtkazilishi mumkinligini taxmin qilganlar. Ushbu tadqiqotlar yo ijodkorlik uchun zarur boʻlgan qobiliyat va koʻnikmalar domenga bogʻliq boʻlib, domendan domenga ajralib turishini taʼkidlamoqda, yoki ikki yondashuvning qisman jamlagan ijodkorlik modellarini taqdim etmoqda. “Domen” deganda “sanʼat, adabiyot, tarix yoki astronomiya kabi ilmning har qanday muayyan sohasi” yoki “muayyan ilm sohasi asosida yotadigan va uni qoʻllab-quvvatlaydigan reprezentatsiyalar turkumi” tushuniladi. Tadqiqotchilar tomonidan kreativ yondashuvning quyidagi domenlari sanab oʻtilgan: kundalik, taʼlimga oid, harakatga oid, ilm-fanga oid va sanʼatga oid sohalar. Ijodiy faoliyat “sanʼatkorlik” va “ilmiy” sohalariga ajratilgan. Ijodiy faoliyat uch umumiy sohaga boʻlinishi mumkin: verbal, sanʼatkorlik va muammoni hal qilish. Kreativlik sohalarini oʻrgangan amaliy tadqiqotlarning batafsil tahliliga koʻra, matematika ilmiy sohasi doimo boshqa ijodkorlik sohalardan yaqqol ajralib turadi. Har qanday shaxsning

ijodiy faolligi uchun to'rt zaruriy qismi sanab o'tiladi: sohaga bog'liq qobiliyatlar; kreativlikka bog'liq jarayonlar; vazifa borasidagi ishtiyoq (motivatsiya); mos, qulay sharoit.

XULOSA

Ijodiy sermahsullik bazaviy resurs yoxud sohaga bog'liq qobiliyatlar, jumladan, bilim va texnik ko'nikmalar bo'lib, ularni yangicha usulda birlashtirish uchun kerak bo'ladigan qobiliyatlar tayyor qo'llanmalardan voz kecha olish kabi zarur motivatsiyani taqozo etadi. Bu to'rt komponent ham turg'un, ham takomillashtirish va muhitga moyil bo'lgan komponentlardan iborat. O'quvchilarning kreativ fikrlash ko'rsatkichlari ularning tadqiqotchilik qobiliyatlariga qanday bog'liq ekanligini tahlil etish ham o'rinlidir. Xuddi o'quvchi ishtiyoqini o'lcaydigan uslub kabi, uning tadqiqotchilik qobiliyatini ham kompyuterlashgan testdagi xatti-harakatini kuzatishdan olingan (telemetriya) ma'lumotlar asosida tahlil qilish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'afforov. Y.X. Maktab islohoti va o'qitish metodlarini takomillashtirish. Science and education. Sgientific Journal. 2020, 482.
2. Toshtemirova S. A. (2020). Ta'lim sifati va uni demokratlashtirish ilmiy muammo sifatida // Uzluksiz ta'lim. № 1 (86). - S.5
3. Haydarov S. Pedogo o'qituvchilarda axborot-kommunikatsiya ko'nikmasini shakllantirish asoslari. "Science and Education" Scientific Journal Oktober 2020 / Volume 1 Issue 7. Page 610-617.
4. II Suyundikovich. (2020). TARIXNI O'QITISH METODIKASI RIVOJLANISHI TARIXIDAN. Fan va ta'lim, 1 (5), 195.
5. Toshtemirova, S. (2020). Factors Affecting the Quality of Education and the Importance of the Education Cluster to Address Them. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8(4), 151-156.
6. Mardonov, S., Toshtemirova, S., Ahmadjonov, B., & Koshanova, N. (2020). Structure and Mechanisms of Action of the Educational Cluster. International Journal of Psychological Rehabilitation, 24(7), 8104-8111.

**IJTIMOIIY FANLARNI O‘QITISHDA ZAMONAVIIY TEXNOLOGIYA - MNEMONIKA
TEXNIKASIDAN FOYDALANISHNING MUHIM AHAMIYATI**

Shonazarova I.

Urganch Davlat Universiteti

1-kurs magistranti

Annatotsiya: Hozirgi davrda ijtimoiy fanlarni o‘qitishning ahamiyatliligi va ularni o‘rganishning eng zamonaviy texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchi yoshlar idrokiga ta'siri. Xususan mnemonika texnikalardan foydalanish o‘quv tizimini qanchalik samarador qilishi va unda tashqari bu texnika o‘quvchilar psixologiyasiga bo‘lgan ta'sirini haqida yoritib berilgan

Kalit so‘zlar: Mnemonika, Xotira, Psixologiya, Hippias, Aristotel,

Bugungi kunda ijtimoiy fanlarni o‘qitish hozirgi yosh avlodning nafaqat Vatanga bo‘lgan mehr-muhabbatini oshirish bilan birga, balki insonga mustaqil fikrga ega bo‘lish va hamda o‘z fikrlarini mustaqil yetkaza olishda katta ahamiyatga egadir. Tarix fanlarini o‘qitish o‘quvchilarda ko‘proq liderlik xususiyatlarini yuzaga chiqarib, mamlakat taraqqiyoti uchun harakat qilishga undaydigan fan sohasidir. Shuning uchun hozirgi vaqtda tarix fanlarini o‘qitishning turli yo‘llaridan foydalanib, ularni o‘quvchi- talabalarga yetkaza olishga ko‘proq urg‘u berish darkor.

Shunday zamonaviy o‘qitish usullaridan biri bu - Mnemonika texnologiyasidir. Mnemonika nima?

Mnemonika (yunoncha mnemonika — eslab qolish san’ati) — sun’iy assotsiatsiyalar hosil qilish yo‘li bilan esda olib qolishni osonlashtiruvchi va xotira hajmini kengaytiruvchi usullar tizimi. Ba’zi mnemonistlar o‘zlashtirishda har xil sun’iy usullarni qo‘llashga o‘rganganligi tufayli katta hajmdagi, hatto ma’nosiz materialni tez esda olib qolish qobiliyatiga erishadilar. [1] Mnemonika so‘zi yunonlarning Xotira xudosi nomi " Mnemosin " so‘zidan olingan.

Mnemonikaning asosiy g'oyasi - murakkab bo'lgan ma'lumotning miyyamizda osongina yodlanish yo'lini topishga asoslangan. Mnemotexnikalar eslash va yodda saqlash uchun yordamchi vositalar hisoblanib, o'rganilayotgan yoki o'rganilgan ma'lumotlarni xotirada uzoq saqlash hamda o'rganilayotgan narsani tezroq yodga tushirishga yordam beradi.[2] Xotira san'atining o'ylab topilishi miloddan avvalgi 556-468-yillarga borib taqaladi.mnemotexnikaga murojaat qilgan antik davr olimlari qatoriga Hippias (mil.av. 5 asr) va Aristotel(mil.av. 384-322 yillar)larni misol qilib keltirish mumkin.Rimda notiqlik gullagan davrini bevosita mnemotexnikaning ham gullagan davri deb ko'rsatish mumkin. Mnemotexnika notiqlik san'ati darslari doirasida o'rgatilgan va ko'pincha sud nutqlarida qo'llanilgan. Keyinchalik mnemotexnika unutila borgan.XII asrga qadar mnemotexnika deyarli unutib yuborilgan edi. Uning qayta yuzaga kelishida noma'lum muallif tomonidan yozilgan "Ad Herennium" nomli asar alohida ahamiyatga ega hisoblanadi. Shu paytdan boshlab mnemonika yana notiqlikning bir qismi sifatida o'qitila boshlandi.[3]

XX asrning ikkinchi yarmiga kelib, Mnemonika texnikasi Bu davrga kelib, mnemotexnikaning doirasi yanada kengaydi. Uning imkoniyatlari o'rganish psixologiyasi hamda miya tuzilishini o'rganish borasidagi tadqiqotlar doirasidan o'rin olib, avvalgidan ham qiziqroq darajaga ko'tarila boshlandi. Bugungi kunda esa mnemotexnikadan turli o'rganish jarayonlarida, ko'pincha katta hajmdagi va o'zaro bog'lanmagan ma'lumot va faktlarni eslab qolish uchun qo'llanilmoqda. Ayniqsa ularni chet tillarni o'rganishda yordamchi usul sifatida qo'llash doirasi kengayib bormoqda. "...mnemonika uslubi chet tillarni o'rganayotgan o'quvchilar uchun juda qo'l keladi. Zero, bugungi kunga kelib, o'quvchilarning oldida turgan eng katta muammolar – yangi so'zlarning yod olishning zerikarli ekanligi, katta miqdordagi so'zlarni qisqa muddat ichida yod olishga to'g'ri kelishi va allaqachon yodlangan so'zlarning xotirada uzoq muddat saqlanmasligidir."

Foydanilgan adabiyotlar

O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil

Rahmonov Sh. "Mukammal xotira" Toshkent.2014

Ermatov M. " Ta'lim fidoiylari" jurnali 147-155 b

MAHMUD QOSHG'ARIYNING PEDAGOGIK QARASHLARI

Rahimboyeva N.U.

Urganch Davlat Universiteti

1-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarixchi olim va adib Mahmud Qoshg'ariyning ilm-fan va tarbiyaga oid bilimlari, pedagogik bilimlari, ta'lim va tarbiya usullari va qarashlari hamda (Odob as-solihin) asari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Mahmud Qoshg'ariy, pedagogik qarashlar, ta'lim, tarbiya, "Odob as-solihin"

Tarixdagi eng buyuk mutafakkir ulamolar tomonidan ta'lim va tarbiyaga oid har xil qarashlar mavjud. Tarixchi olim va adib Mahmud Qoshg'ariy ham o'zining ta'lim va tarbiyaga oid ilmi orqali sharq pedagogikasi tarixiga o'z hissasini qo'shgan. Mahmud Koshg'ariy Markaziy Osiyoda ilk o'rta asr madaniyatining buyuk arboblardan. U tilshunoslik, xususan, turkiy tillarni o'rganishda mashhur bo'ldi va tarixda o'chmas iz qoldirdi. Mahmud Koshg'ariy XI asrga kelib turkiy xalqlar madaniyati, san'ati rivojlangan, qoraxoniylar davlati mustahkamlangan, Buxoro, Samarqand, Shosh, Qashqar kabi shaharlar yirik madaniyat markaziga aylangan bir davrda etishib chiqdi. Qoraxoniylar davlatining markazlari bo'lmish Bolosog'un, Sayram, Shosh, Tarozi shaharlarida ilm-fan egalari, turli sohalarning yirik vakillari, dono va fozil kishilar to'plangan. Mahmud Koshg'ariy Bolosog'un shahrida dunyoga kelgan. Uning to'liq ismi Mahmud ibn Husayn ibn Muhammaddir. Otasining ismi Husayn, bobosi Muhammad bo'lib, kelib chiqishiga ko'ra Koshg'ariy nisbatini olgan.

Mahmud Koshg'ariy ilmda, tarixda «Devonu lug'otit turk» asari bilan shuhrat topdi. Yana bir asari «Javohir-un-nahvfi lug'otit turk» («Turkiy tillarning nahv (sintaksis) durdonalari, qoidalari») deb ataladi. Bu asari bizgacha etib kelmagan yoki hali noma'lum bo'lib qolmoqda. «Devonu lug'otit turk » 1072 yilda yozila boshlangan. 1074 yilda yozib tugallangan. Muallif kitobiga «Devonu lug'otit turk» («Turkiy tillar lug'atlari») deb nom bergan va uni abbosiy xalifalar avlodidan bo'lgan baland mavqeli Abulqosim Abdulloh binni Muhammad al-Muqtadoga bag'ishlagan. Asarning asosiy matni o'sha davrda din va fan tiliga aylangan arab tilida yozilgan bo'lib, turkiy tilning boyligini ko'rsatadi.

O'zbek xalqining turli an'analariga boy, milliy qadriyatlari keng ma'no va chuqur tarixga ega. Mustabid tuzum davrida toptalgan qadriyatlarni qayta tiklash uchun barcha imkoniyatlar yaratilgan bugungi kunda odob-axloq va yoshlarni tarbiyalashda qadriyatlarimizga oid manbalarni o'rganish va hayotga tatbiq etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shunday asarlardan biri Muhammad Sodiq Qoshg'ariy (1740-1843)ning “Odob as-solihin” (“Yaxshi kishilar odobi”) kitobidir. Mazkur asar kundalik turmushimizda har kuni har daqiqada bilish zarur bo'lgan turmush odobiga oid xulq-odob qoidalarining majmuidir. Bu asar XIX asr boshlarida xalqimizning odob-ahloq me'yorlari va milliy qadriyatlarini o'zida mujassamlashtirgan. Olimning odob-axloqqa oid muhim pedagogik asari “Odob as-solihin”(“Solihlarning odoblari”) kitobidir. Asar turkiy tilda yozilgan bo'lib, muqaddima, etti bob va xotimadan iborat. Har bir bob esa to'rt fasldan tashkil topgan. U “Zubdat almasoyil” nomli asar bilan bir jildda besh marta nashr etilgan: ikki marta Toshkentda (1889, 1901) va uch marta Istanbulda (1891, 1892, 1896). Hozirgi kunda Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutining fondida asarning ikkita qo'lyozma (1343, 1320 y ko'chirilgan) va oltita toshbosma nusxalari saqlanmoqda. “Odob as-solihin” asarining mundarijasi uning e'tiborga loyiq axloqiy – tarbiyaviy asar ekanligini ko'rsatadi. Asar muqaddima va 7 bobdan, har bir bobi 4 fasldan iborat bo'lib, alloma mazkur asarni yozishdan maqsadini quyidagicha bayon qilgan: “Tolibi soliqlar odobi

zohiriy va odobi botiniyning bilib, unga amal qilmoqlari lozim keldi, toki bular ham talabu suluklaridin foyda topib, urug‘lar martabalariga etkaylar....”.Demak, muqaddimada asarning maqsadi ifoda etiladi, ya’ni insonga yaxshi xulq egallashi zarurligi ta’kidlanadi va u odob qoidalarini egallab olmasa va yaxshi xulq bilan muaddab (odobli) va mukazzab (toza) bo‘lmasa, nafaqat o‘ziga, balki butun dunyoga yomonlik tarqadi, deydi va quyidagi masnaviyni keltiradi:

Beadab tanho na xudro dosht bad,

Balki otash dar hama ofoq zar.[1]

(Adabsiz na o‘zi uchun yomonlik qiladi,

Balki butun dunyoga o‘t qo‘yadi).

Shunday ekan, har bir inson zohiriy hamda botiniyni bilib, unga amal qilishi zarurligi va bu odob qoidalarini muo‘tabar kitoblardan jam ekanligini aytadi. So‘ng yuqorida ta’kidlaganimizdek, insonning barkamol buo‘lib etishishida kundalik turmushida zarur botiniy va zohiriy odob qoidalari: salomlashish va ruxsat so‘rash, muloqot odobi, uxlash va yo‘l yurish, suhbat ahlining o‘zini tutishi, er-xotin odorbi, tozalik va ozodalik qoidalari, mehmon kutish, ziyofat va ovqatlanish odobi, safar qoidalari bayon etiladi. Olim va pedagog Mahmud Qoshg‘ariy o‘quv jarayoniga qo‘shimcha qarashlar kiritdi. Uning pedagogik yondashuvida uning tahlillari o‘quvchilarni o‘rganish va ijodiy fikrlashga ega bo‘lishiga harakat qilgan.

Qoshg‘ariy o‘quvchilarni o‘rganish jarayonida faol qatnashishlari lozimligini ko‘rsatadi. Uning uchun yuqori sifatli o‘rganish jarayonini tashkil etish va o‘quvchilarni o‘rganishni, o‘z-o‘zlariga ishonchli va o‘zlarini sezishlarini yaxshilashga yordam beradi. Qoshg‘ariy til o‘rganishga ham e’tibor talab etadi. Til o‘rganish o‘quvchilarni kultraviy aloqalarini rivojlantirishga yordam beradi va o‘zaro farqliklarni tushuntiradi. Ijodiy fikrlash - Qoshg‘ariyning pedagogik yondashuvida muhim ahamiyatga ega.

O‘quvchilarning ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish, o‘quvchilarning ozodliklarini kengaytirish va o‘rganish jarayonini ko‘proq qiziqarli qilishga

yordam beradi. Qoshgʻariy oʻquvchilar motivatsiyasiga ham eʼtibor qaratadi. U oʻquvchilar oʻrganish jarayoniga oʻzlarining motivatsiyasi bilan qatnashishlari, oʻrganish jarayonining sifatini yaxshilashga alohida eʼtibor qaratadi. Oʻquvchilar qiziqarli mavzularga eʼtibor qaratishlari va oʻrganish jarayonini ularning talablari asosida tuzishlari oʻquvchilarning motivatsiyasini oshirishga yordam beradi. Hamkorlik Qoshgʻariyning pedagogik yondashuvida ham muhim oʻrin tutadi. Oʻquvchilar oʻrganish jarayonida bir-biri bilan aloqalarini oshiradi va oʻrganish jarayonini qiziqarli boʻlishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muhammad Sodiq Qoshgʻariy pedagogik qarashlari referat //Oʻzbek tili va adabiyoti. Toshkent, 1972 4-5sonlar
2. Ahmad Yassaviy. Hikmatlar Toshkent 1990. 256-bet
3. B.X. Xodjayev. Umumiy pedagogika nazariyasi amaliyoti. Toshkent 2017

FAROBIIY FALSAFASIDA TAʼLIM VA TARBIYANING TUTGAN OʻRNI

*Xudoyberganova D.
UrDU magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada al-Forobiyning falsafiy, pedagogik va psixologik gʻoyalari keltirilgan. Al-Farobiyning pedagogik bilimlari, taʼlim va tarbiya usullari, hamda mahoratli oʻqituvchi ega boʻlishi kerak boʻlgan fazilatlar koʻrib chiqiladi.

Kalit soʻzlar: Farobiy, pedagogika, usul, pedagogik fikr, axloq, oʻqituvchi, tarbiya, taʼlim.

Abu Nasr Farobiyning jahon ilm-fani va maʼnaviyat olamiga qoʻshgan hissasini gapirishdan oldin, uning hayoti hamda u haqida muarrixlarning bergan

ma'lumotlariga to'xtalib o'tishni joizdir. Farobiy 873-yilda Aris suvining Sirdaryoga quyiladigan joyidagi Forob qishlog'ida tavallud topgan. 950-yilda Damashqda vafot etgan. Tadqiqotlarga ko'ra, bu joy Shosh (Toshkent) dan shimolroqda joylashgan bo'lib, u yerda asosan turkiy qabilalar yashaganlar va bu joy keyinchalik O'tror deb ham yuritilgan⁵⁴. Farobiy ilk o'rta asrlarda Sharqdagi Islom falsafasining eng yirik mutafakkiri bo'libgina qolmasdan, pedagogika, matematika va musiqa nazariyasi rivojiga katta hissa qo'shgan sharq olimidir. Al-Farobiy dastlabki ta'limni O'trorda olgan, keyin Buxoro, Samarqand, Toshkent va Bag'dodda bilimlarini rivojlantirgan. Hayotining so'nggi yillarini Qohira, Halab va Damashqda o'tkazgan.

Al-Farobiy tariximizda Aristotel, Platon va boshqa qadimgi mutafakkirlarning asarlariga ko'plab sharhlar yozgan muallif sifatida o'chmas iz qoldirgan. Al-Farobiyni "ikkinchi o'qituvchi" (Aristoteldan keyin) yoki "Sharq Aristoteli" deb atashlari bejiz emas. Al-Farobiyning ijodiy merosi 160 ga yaqin asardan iborat bo'lib, uning asarlari o'rta asrlar bilimlarining deyarli barcha sohalarini qamrab oladi. Shu ma'noda u o'z davrining ensiklopedisti bo'lgan desak adashmagan bo'lamiz.

Al-Farobiyning barcha asarlarini bir necha guruhlariga bo'lish mumkin, biz faqat pedagogik fikrni rivojlantirishda bevosita ahamiyatga ega bo'lganlarni ajratamiz: umumiy xususiyatlar, qonunlar va turli toifalarga bag'ishlangan umumiy falsafiy muammolar bo'yicha risolalar; insonning bilish shakllari, bosqichlari va usullari masalalariga bag'ishlangan risolalar; axloqqa bag'ishlangan risolalar va uning toifalari, ta'lim muammolari, ijtimoiy-siyosiy hayot, ijtimoiy tizimning xususiyatlari, davlat boshqaruvi masalalari. Ular orasida "Donolik marvaridi", "Bilim asoslari to'g'risida", "Fan va san'atning afzalliklari to'g'risida", "Baxtga

⁵⁴ Al-Farabi. Falsafiy risolalar / Al-Farabi. - M.: Ilm, 2006 yil. – 430 c.

yo'lni ko'rsatish", "Falsafiy savollar va ularga javoblar" va boshqalarni nomlash kerak⁵⁵.

Mutafakkirning fikriga ko'ra, pedagogika- bu maxsus tashkil etilgan o'quv jarayonida ta'lim oluvchining irodasi va istagini boshqarish san'ati. Uning pedagogik nazariyasidagi asosiy yo'nalishlari axloqiy, aqliy, jismoniy, estetik va mehnat ta'limi ekanligi bejiz emas. Al-Farobiyda shaxsni tarbiyalashning asosi uning fikrlarida aql bilan boshqariladigan axloqdir. Boshqacha qilib aytganda, yuqori axloqiy odam aqlli va aksincha, aqlli odam axloqiydir. Uning nazariyasida estetik ta'lim, ayniqsa musiqiy ta'lim katta o'rin tutadi, uning inson shaxsiyatini shakllantirishda musiqaning ahamiyati ilmimizda juda yuqori baholangan. Al-Farobiy o'z asarlarida inson va uning tarbiyasi muammolariga g'ayrioddiy tarzda yondoshgan. Aynan shu muammolar uning falsafiy qarashlarining asosini tashkil etadi. U pedagogika va ta'limda ayol va erkakning teng huquqliligini aytib o'tadi⁵⁶.

Shunday qilib, mutafakkir talabalarning tabiiy ma'lumotlaridan qat'i nazar, umumiy musiqiy ta'lim zarurligini ta'kidlaydi, "agar bu qobiliyat tug'ma sifatida mavjud bo'lmasa, u odatlar (o'rganish) ta'siri ostida paydo bo'lishi mumkin"⁵⁷.

Al-Farobiyning Markaziy ijtimoiy-pedagogik g'oyalaridan biri butun insoniyat intilishi kerak bo'lgan umumbashariy yaxshilik, baxt g'oyasi edi. Mutafakkir bu haqida "Fozil odamlar shahri" risolasida aks ettiradi. Unda u turli shahar jamoalarini rivojlantirish mumkin bo'lgan turli namunalarni ko'rib chiqadi. Al-Farobi tasnifida eng afzal ko'rilgan shahar "jamoaviy shahar" dir. Bu shunday shaharki, unda odamlar birlashmasi o'z maqsadi bilan haqiqiy baxtni topadilar, ishlarda bir birlariga o'zaro yordamlashadilar... va odamlar baxtga erishish uchun bir-birlariga yordam beradigan jamiyat fazilatli jamiyatdir. Xuddi shu tarzda, agar xalqlar baxtga erishish uchun bir-birlariga yordam berishsa, butun yer fazilatli

⁵⁵ Аль-Фараби. Историко-философские трактаты / Перевод с арабск. – Алма-Ата: Изд-во «Наука» Казахской ССР, 1985. – 611 с.

⁵⁶ G'afurov B. G. Al-Farobiy madaniyat tarixida / B. G. G'afurov, A.X. Qosimjonov Tomonidan. - M.: Fan, 1975 il. 153 s.

⁵⁷ Избранные произведения мыслителей Среднего Востока IX-XIV вв. / Сост. С.Н. Григорян, А.В. Сагадеев. – М.: Изд-во «Социально-экономической лит-ры», – 1961.

bo'ladi" ⁵⁸. Xulosa qilib aytganda, buyuk Al-Farobiy o'zini Sharqning gumanisti va ma'rifatparvari sifatida taqdim etadi, u odamlar ma'naviy rivojlanish va ilmiy ma'rifatga intilib, yaxshilik va adolat dunyosida yashashlari kerakligini aytadi. Eng muhimi, faylasuf alohida shaxs tomonidan baxtga erishishga emas, balki uning uchun butun insoniyat jamiyatining ushbu holatiga erishishga e'tibor qaratadi.

Shu bilan birga, mutafakkir maxsus tashkil etilgan ta'limga katta ahamiyat beradi. U yosh avlodning axloqiy fazilatlarini, yaxshi ishlarni bajarish istagini rag'badlantirish samarali tarbiyalash usuli ekanligini ma'qullagan. Ta'lim jarayonida ustoz va o'qituvchi o'rtasida o'zaro va do'stona munosabat aloqalari o'rnatilishi lozimligini ilgari suradi. Mutafakkirning fikriga ko'ra, ideal o'qituvchi ham olim, ham o'qituvchi bo'lishi, ifodali nutqqa ega, bilimlarni qanday yetkazishni bilishi va sevishi, ta'lim va tarbiya vazifalarida qat'iyatli bo'lishi lozimdir.

Al-Farobiyning so'zlariga ko'ra, o'qituvchi yaxshi xotiraga, mustahkam ilmga, ifodali nutqqa ega bo'lishi kerak. O'qituvchi halollik, adolat, insonparvarlik, donolik, sharaf va boshqa fazilatlar kabi axloqiy fazilatlarga ega bo'lishi kerak. Olim ta'kidlaganidek: "bunday odam inson kamolotining eng yuqori darajasiga ega bo'ladi va baxtning tepasida bo'ladi. Bu odam baxtga erishish mumkin bo'lgan har qanday harakatni biladigan odamdir" ⁵⁹.

Ta'lim jarayonida o'qitish va tarbiyalashning yumshoq va qattiq usullaridan foydalanish mumkin. "Agar o'quvchi o'rganish, ishlash va yaxshi ishlar qilish istagida bo'lsa, yumshoq usullar mos keladi. Agar yovuz, beparvo, irodasiz bo'lsa, qattiq jazoli usullarni to'liq oqlanadi" ⁶⁰. Al-Farobiyning so'zlariga ko'ra, ta'lim mazmuni, bir tomondan, barcha fanlar tizimini qamrab olishi kerak, ya'ni u entsiklopedik xususiyatga ega bo'lishi, boshqa tomondan, u oqilona yo'nalishga ega bo'lishi kerak.

⁵⁸ Аль-Фараби. Историко-философские трактаты / Перевод с арабск. – Алма-Ата: Изд-во «Наука» Казахской ССР, 1985. – 624 с.

⁵⁹ Избранные произведения мыслителей Среднего Востока IX-XIV вв. / Сост. С.Н. Григорян, А.В. Сагадеев. – М.: Изд-во «Социально-экономической лит-ры», – 1961.

⁶⁰ Джуринский А.Н. История педагогики и образования. – 3-е изд. перераб. и доп. – М.: Изд-во Юрайт, 2014. – 406 с.

Farabi dunyoqarash tizimining eng qiziqarli tomonlaridan biri bu uning bilim haqidagi ta'limotidir. U bilimning paydo bo'lishi, uning voqelikka munosabati, ob'ektiv voqelikni bilish, dunyoni bilish darajasi, bilish shakllari va turlarini tahlil qiladi. Ularni ko'rib chiqishda u tibbiyot, fiziologiya, matematika, astronomiya, filologiya, pedagogika va boshqa fanlarning tabiiy ilmiy yutuqlaridan kelib chiqadi. U bilish muammosini inson mohiyatini aniqlashning umumiy vazifasining bir qismi sifatida ko'rib chiqadi⁶¹.

Shunday qilib, Al- Farobiy tomonidan taklif qilingan ta'lim tizimi va usullari o'quvchilarning mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga, ijodiy faollikni oshirishga imkon berdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Al-Farobiy. Falsafiy risolalar / Al-Farabi. - M.: Ilm, 2006 yil. – 430 c.
2. G'afurov B. G. al-Farobyi madaniyat tarixida / B. G. G'afurov, A.X. Qosimjonov Tomonidan. - M.: Fan, 1975 Yil. 153 b.
3. Аль-Фараби. Историко-философские трактаты / Перевод с арабск. – Алма-Ата: Изд-во «Наука» Казахской ССР, 1985. – 624 с.
4. Джуринский А.Н. История педагогики и образования. – 3-е изд. перераб. и доп. – М.: Изд-во Юрайт, 2014. – 676 с.
5. Избранные произведения мыслителей Среднего Востока IX-XIV вв. / Сост. С.Н. Григорян, А.В. Сагадеев. – М.: Изд-во «Социально-экономической лит-ры», 1961.
6. Очерки истории школы и педагогической мысли Древнего и средневекового Востока / Под ред. К.И. Салимовой. – М., 1988.

YOSHLARNING YORUG' VA FAROVON HAYOTINI O'YLAB...

***Bozorova N. M. – o'qituvchi,
Surxondaryo viloyati pedagoglarni yangi
metodikalarga o'rgatish milliy markazi
“Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar***

⁶¹ Очерки истории школы и педагогической мысли Древнего и средневекового Востока / Под ред. К.И. Салимовой. – М., 1988.

Davlatimiz mustaqillikka erishgach birinchi navbatda yoshlar siyosati masalalariga ham alohida e’tibor qaratdi. SHu jumladan, yoshlarga oid yangi siyosatini ishlab chiqishni o’z oldiga aniq maqsad qilib qo’ydi. 1991yil 20 noyabrda “O‘zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to‘g‘risida”⁶²gi qonun qabul qilindi. Ushbu Qonun Davlat xalq manfaatlarini ko‘zlab, “O‘zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi asoslari to‘g‘risida”gi qonunga asoslanib, respublika yoshlarining ijtimoiy hamda ma’naviy kamol topishi uchun shart-sharoitlarni yaratib berishga qaratilgan yoshlarga oid siyosatni ishlab chiqdi va amalga oshirdi. Mustaqillikning dastlabki kunlaridanoq O‘zbekiston Respublikasida yoshlar ta’lim-tarbiyasi, ularning ma’naviyatini yuksaltirish sohasidagi islohotlarning hayotimiz boshqa sohalari-ijtimoiy-iqtisodiy, turmush tarzi bilan o‘zaro chambarchas bog‘langan holda, tizimli, bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan strategiyasi ishlab chiqildi.

Unga asosan yoshlar huquqlarini himoya qilishning quyidagi ustuvor yo‘nalishlarida islohotlar amalga oshirildi:

- yoshlar huquqlarini himoya qilishni kafolatlovchi qonunchilik asoslarini yaratish va takomillashtirib borish;
- yoshlar huquqlarini himoya qilish bilan bog‘liq zarur institutsional tuzilmalarni qo‘llab-quvvatlash;
- yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish, ularga ta’lim berish sifatini oshirish;
- yoshlarda sog‘lom turmush tarziga intilishni shakllantirish;
- yoshlar sportining ommaviy rivojlantirish tizimini yaratish;
- ijtimoiy himoyaga muhtoj bo‘lgan voyaga yetmaganlar o‘rtasida huquqbuzarliklar sodir etilishining oldini olish;
- barkamol avlodni tarbiyalash maqsadida zarur ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarni vujudga keltirish⁶³.

⁶² Ўзбекистон Республикаси энциклопедия Тошкент: Ўзбекистон, 1997.-6.53.

⁶³ Туркистон. 2008 йил 14 июнь.

Hozirgi vaqtda mamlakatimiz aholisining 32 foizini yoki 10 millionini 30 yoshgacha bo'lgan yoshlarimiz tashkil etadi ⁶⁴. Prezidentimiz SH.Mirziyoev yoshlar masalalari haqida gapirib, “ Biz yoshlarga doir davlat siyosatini hech og'ishmasdan, qat'iyat bilan davom ettiramiz. Nafaqat davom ettiramiz, balki bu siyosatni eng ustuvor vazifamiz sifatida bugun zamon talab qilayotgan yuksak darajaga ko'taramiz. Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz”⁶⁵. Prezident Shavkat Mirziyoev bevosita tashabbusi va rahbarligida 2017 yil 7 fevralda PF-4947-sonli qabul qilingan hamda izchil amalga oshirilayotgan “O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalish bo'yicha harakatlar strategiyasi”⁶⁶ ham yoshlar hayotida ham taraqqiyotning yangi davrini boshlab berdi. Yoshlarga oid davlat siyosatini izchil va samarali amalga oshirish, yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish tizimini tubdan isloh etish maqsadida hamda bu borada keng jamoatchilik, avvalo, yoshlar vakillarining taklif va mulohazalarini e'tiborga olgan holda: O'zbekiston “Kamolot” yoshlar ijtimoiy harakatining 2017 yil 30 iyun kuni bo'lib o'tgan IV qurultoyi qaroriga muvofiq, O'zbekiston yoshlar ittifoqi tashkil etildi etildi va O'zbekiston yoshlar ittifoqi tashkil topgan kun – 30 iyun sanasi mamlakatimizda **“Yoshlar kuni”**, deb e'lon qilindi. SHu bilan birga yosh avlodni har tomonlama sog'lom va barkamol etib tarbiyalash borasidagi ishlarimizni yangi bosqichga ko'tarish maqsadida “Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida”gi qonun yangi tahrirda qabul qilindi.

2017 yil 5 iyulda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O'zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini

⁶⁴ Мирзиёев Ш.Эркин ва фаровон демократик ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент: Ўзбекистон, 2016.-Б. 13.

⁶⁵ Ўша жойда, -Б. 14.

⁶⁶ Халқ сўзи. 2017. 9 февраль

qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida”gi PF-5106 sonli farmoni qabul qilindi⁶⁷. O‘zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatining ustuvor yo‘nalishlari sifatida quyidagilar belgilandi.

Birinchidan, O‘zbekiston yoshlar ittifoqini respublikada yoshlarga oid davlat siyosatining amalga oshirilishida davlat organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bilan samarali hamkorlikni ta’minlovchi, **“Yoshlar – kelajak bunyodkori”** shiori ostida professional faoliyatni amalga oshiruvchi tuzilmaga aylantirish;

Ikkinchidan, yoshlarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, ongi va qalbida mustaqillik g‘oyalariga sodiqlik, milliy o‘zlikni anglash, Vatanga muhabbat va uning taqdiriga daxldorlik, fidoyilik hissini qaror toptirish va rivojlantirish, turli mafkuraviy tahdidlardan asrash;

Uchinchidan, demokratik davlat qurish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish borasidagi islohotlarda yoshlar faolligini oshirish, yuksak ma’naviyatli, mustaqil fikrlaydigan, qat’iy hayotiy pozitsiya, keng dunyoqarash va chuqur bilimlarga ega tashabbuskor, shijoatli, el-yurt manfaati yo‘lida bor kuch-g‘ayrati, bilim va salohiyatini safarbar qiladigan, mamlakat istiqboli uchun mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishga qodir yoshlar safini kengaytirish;

To‘rtinchidan, yoshlarning zamonaviy kasb-hunarlarini puxta egallashi uchun munosib sharoitlar yaratish, bandligini ta’minlash, ishbilarmonlik qobiliyatini rivojlantirish, ularni kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka keng jalb etish, tashabbuslarini rag‘batlantirish, intellektual va ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarishga ko‘maklashish;

Beshinchidan, yoshlarning ilmiy va badiiy kitoblar, jumladan, elektron asarlarni o‘qishga bo‘lgan qiziqishini yanada oshirish, huquqiy, ekologik, tibbiy va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish madaniyatini yuksaltirish orqali ularda turli mafkuraviy tahdidlarga, xususan, diniy ekstremizm, terrorizm,

⁶⁷ Халқ сўзи. 2017 йил 6 июль.

“ommaviy madaniyat” va boshqa yot g‘oyalarga qarshi mustahkam immunitetni shakllantirish;

Oltinchidan, yoshlar o‘rtasida sog‘lom turmush tarzi va oila muqaddasligi g‘oyalarini keng targ‘ib qilish, erta turmush qurish va yosh oilalar ajralishining oldini olishga qaratilgan samarali tadbirlarni amalga oshirish;

Ettinchidan, yoshlarni, ayniqsa, ular uyushmagan qismining bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish maqsadida sport va jismoniy tarbiya bilan shug‘ullanishga, ijodiy to‘garaklar va turli, jumladan, xorijiy tillarni o‘rgatish o‘quv kurslariga keng jalb etish;

Sakkizinchidan, yosh oilalar, xususan, imkoniyati cheklangan va ijtimoiy himoyaga muhtoj yoshlarni ma‘naviy va moddiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash, ular uchun munosib uy-joy va ijtimoiy-maishiy sharoitlar yaratishga qaratilgan maqsadli ishlarni tashkil etish;

To‘qqizinchidan, yoshlar o‘rtasida huquqbuzarlik va jinoyatchilikning barvaqt oldini olish va profilaktika qilish ishlarida faol ishtirok etish;

O‘ninchidan, mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarda faol ishtirok etadigan, xalq manfaatlariga sadoqat bilan xizmat qiladigan bilimli, tashabbuskor, ishbilarmon, halol va fidoyi yosh rahbar kadrlarni tarbiyalash, zaxirasini yaratish va ularni davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlarining mas‘ul lavozimlariga tavsiya etish;

O‘n birinchidan, yoshlar siyosati sohasida xalqaro hamkorlikni yanada rivojlantirish, xorijiy mamlakatlarda tahsil olayotgan va mehnat qilayotgan yoshlarning huquq va manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan tadbirlarni amalga oshirish;

O‘n ikkinchidan, davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlariga yoshlarga oid faoliyatni tashkil etishda g‘oyaviy-uslubiy jihatdan ko‘mak berish. Xulosa shuki, bu ishlarning barchasi yoshlarimizning buyuk kelajagi, ertangi yorug‘ va farovon hayotini o‘ylab qilinayotgani quvonarlidir.

MALAKA OSHIRISH TA'LIMIDA KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHGA QARATILGAN OMILLAR

*Jumaniyozova T.M – katta o'qituvchi,
Xorazm viloyati viloyati pedagoglarni yangi
metodikalarga o'rgatish milliy markazi*

Annotatsiya: maktab ta'limini takomillashtirish bo'yicha olib borilayotgan intensiv ishlar, fizika o'qitishning maqsad va vazifalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: modernizatsiya, kompetentsiya, axborot tizimi, intellektual salohiyatni, ta'lim oluvchi, avtomatlashtirish.

XXI asrda dunyoning rivojlangan davlatlarida ta'lim mazmunini modernizatsiya qilishning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida ta'limda kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish masalasiga asosiy e'tibor qaratilmoqda. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim o'quvchilarda egallangan bilim, ko'nikma va malakalarini o'z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo'llay olish layoqatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim hisoblanadi. Mazkur masala bo'yicha Yevropa Kengashi 1996 yilda «Yevropa uchun tayanch kompetensiyalar» mavzusidagi Simpozium tashkil etib, unda Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlarning uzluksiz ta'lim tizimi uchun dastlabki tayanch kompetensiyalari belgilangan. Amaliyotda foydalanilayotgan tizimli faoliyatli yondashuvga asoslangan davlat ta'lim standartlari jamiyatning ijtimoiy-ma'naviy va madaniy taraqqiyoti hamda O'zbekistonning 2030 yilgacha barqaror rivojlantirish strategiyasi talablariga to'la javob bermaydi⁴. Mazkur masalani kompleks hal etish maqsadida umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limida uzviy o'qitiladigan umumta'lim fanlari bo'yicha kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlarini ishlab chiqib, amaliyotga joriy etish lozim. Kompetensiya so'zi lotin tilidagi «competo», «competentia»

soʻzlaridan olingan boʻlib, erishaman, mos kelaman, loyiq kabi maʼnolarni bildiradi. Mazkur atamaning mazmun-mohiyati esa muvaffaqiyatlilik, natijalilik, yutuqlilik kabi tushunchalar bilan tavsiflanadi.

Aksariyat foydalanuvchilar yangilik va boshqa oʻquv materiallarini nafaqat anʼanaviy tarzda kitob, darslik, gazeta, jurnallardan olishi, balkim ancha tez va qulay tarzda global tarmoqdan topishi va tanishib chiqishi mumkin boʻlmoqda. Shu bilan birga, axborotlar oqimi koʻpaymoqda, ularni saralash va faqat kerakli maʼlumotlarni tanlab olish zarurati tugʻilmoqda. Bundan tashqari, koʻplab ishlab chiqarish va boshqa jarayonlarni avtomatlashtirish, inson tomonidan bajariladigan va intellektual salohiyatni talab qilmaydigan yoki bajarish jarayonida xavf-xatar tugʻdirishi mumkin boʻlgan ishlarni robot texnikasi tomonidan bajarilishi yuzasidan qator ilmiy izlanish ishlari olib borilmoqda. Internet tarmogʻida koʻplab manbalarda mehnat bozorining kelgusidagi rivojlanishiga doir tadqiqotlar eʼlon qilinib, ayrim kasblar yaqin 15-20 yildan keyin yoʻqolib ketishi yoki ularga talab keskin kamayishi, va aksincha, baʼzi kasblar va faoliyat turlariga ehtiyoj oshishi yoki ular talabgor boʻlishi kutilmoqda. Shubxasiz, kelajakda aksariyat jarayonlar va xizmatlar Internet tarmogʻi, axborot tizimlari va ularga bogʻliq yechimlar orqali amalga oshirilishi yoshlarimizdan va hozirgi maktab oʻquvchilaridan XXI asrga doir bilim va koʻnikmalarni egallashini taqozo etadi. Bu borada qator davlatlarda taʼlim jarayonlarida yaqin istiqbolda kerak boʻladigan bilim va koʻnikmalarni shakllantirishga doir yechimlar amaliyotga joriy etilmoqda.

Hozirgi vaqtda butun dunyo miqiyosida fizika taʼlimini takomillashtirish boʻyicha intensiv ishlar amalga oshirilmoqda: fizika oʻqitishning maqsadlari, oʻquv materiali mazmunini tanlash tamoyillari aniqlashtirilayapti, darsliklar va boshqa oʻquv vositalarini modernizatsiya qilish ishlari olib borilmoqda, oʻqitishning samarali shakllari va metodlari ishlab chiqilmoqda. Bu jarayon hozirgi vaqtdagi fanning, fan va texnika oʻrtasidagi oʻzaro aloqalarning rivojlanishi, jamiyatning barcha sohalariga yangi axborot texnologiyalarining keng joriy etilishiga asoslangan

ilmiy-texnik revolyusiyaning natijalarini o'z ichiga qamrab oladi.

Shu bilan bog'liq ravishda maktabda fizika o'qitishning maqsadlari ham o'zgarmoqda. Tegishli axborotlarni egallashning kuchayishi esa o'quv materiallari strukturasi takomillashtirishni talab etmoqda. Bu esa o'quvchilarning fizikaning umumiy prinsiplari va qonunlarini o'zlashtirish darajalariga va ularni nazariy fikrlash metodlari asosida egallashlariga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Ko'pgina mamlakatlarda fizika o'qitishga qo'yiladigan maqsadlar deyarli bir xil: o'quv fani bo'yicha ilmiy va texnik savodxonlik asoslarini shakllantirish; ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishni ta'minlash, ilmiy fikrlashni shakllantirish, turli manbalar (adabiyotlar, eksperimentlar va h.k) yordamida mustaqil bilim egallash ko'nikmalarini rivojlantirish.

Deyarli barcha mamlakatlarda o'qituvchilar faoliyati xarakterini o'zgartirish harakatlari yaqqol ko'zga tashlanmoqda: bilimlarni oddiy usulda berishdan bilish jarayonini boshqarishga o'rgatishga o'tilmoqda. Asosiy e'tibor o'quvchilar bilish faoliyatlarini ta'minlovchi darsliklar mazmunini o'zgartirishga (eksperimentlar, turlicha mustaqil topshiriqlar va boshqalarni ko'paytirish), o'quv jarayonini tashkil qilishning shakllari, usullari va metodlariga qaratilmoqda. Modellardan ongli va kengfoydalanish, ilmiy tadqiqot metodlarini o'rganish, tarixiylik va boshqalar metodologik bilimlar sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Dunyoning ko'pgina davlatlariga xos bo'lgan fizika kursining strukturasi sifatida quyidagi o'qitish tizimini qarab chiqishimiz mumkin: boshlang'ich maktab, o'rta maktabning birinchi bosqichi, o'rta maktabning ikkinchi bosqichi, o'rta maktabning yuqori bosqichi, to'liqsiz o'rta maktab (ta'limni birinchi, ikkinchi va uchinchi bosqichlari; har bir bosqich uch sinfdan), gimnaziya (gumanitar, tabiiy-ilmiy bo'lim va boshqalar; odatda 2-3 yillik ta'lim). 50% vaqt tayanch fanlarni (til, adabiyot, matematika va boshqalar) o'qitishga ajratiladi. Integrallashgan kurslardan foydalanish keng tarqalgan, yuqori sinflarda esa – maxsus kurslar ko'proq o'qitiladi. Boshlang'ich maktabda ko'pincha fizika, tabiiy fanlar doirasida o'rganiladi. Masalan, Shvetsiyada birinchi bosqichda fizika elementlari

o'lkashunoslik, qo'l mehnati, ikkinchi bosqichda tabiatshunoslik, uchinchi bosqichda alohida kurs yoki tabiatshunoslik doirasida ko'rib chiqiladi. Gimnaziyada tabiiy-ilmiy bo'limda fizika uch yil davomida yetarlicha yuqori darajada o'qitiladi Mexanika, elektr, atom fizikasi va boshqa fizikaning bo'limlari o'qitiladi.

Demak fizika ta'lim samaradorligini oshirishda fanlararo bog'liqlikni amalga oshirgan holda ta'lim olib borilsa o'quvchining dunyoqarashi va tafakkuri keng bo'lar ekan. Bundan tashqari o'quvchini erkin fikrlashga undash va mustaqil ta'limni kuchaytirish orqali ham yuqori natija olish mumkin.

Foydalangan adabiyotlar

1. Axmedov X, Doniyev M, Husanov Z. Fizikadan ma'ruza matni 2018 yil
2. Mirzaxmedov B., G'ofurov N. va boshqalar. Fizika o'qitish nazariyasi va metodikasi Toshtent.: 2010
3. Urazova M.B., Eshpulatov Sh.N. Bo'lajak o'qituvchining loyihalash faoliyati. Metodik qo'llanma. – T.: TDPU, 2014 yil.

МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ОРГАНИЗАЦИИ ИНТЕРАКТИВНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В СРЕДНИХ КЛАССАХ

*Маткаримов М.М.
«Удмуртский государственный Университет»
магистрант
Институт языка и литературы*

Аннотация: в статье написано сут данного исследования заключается в том, что в главной является проблема поддержания интереса школьникам к обучению вообще, и иностранного языка в частности

Ключевые слова: методика, исследования, школа, общения, диалог.

Результаты опытного обучения позволили нам сформулировать ряд методических рекомендаций по организации личностного общения учащихся на уроках иностранного языка в средней школе, которые могут

быть использованы студентами-практикантами, а также учителями иностранного языка. Кроме полученного опыта, мы принимали во внимание методическую литературу по исследуемой проблеме [5; с. 47].

Прежде всего, мы отметили, что личностное общение предполагает взаимодействие вообще любых субъектов друг с другом с использованием доступных им средств и методов. При этом предполагается активное участие в диалоге обеих сторон – обмен вопросами и ответами, управление ходом диалога, контроль над выполнением принятых решений и т.п.

Интерактивная модель обучения исключает доминирование какого-либо участника учебного процесса или какой-либо идеи. Из объекта воздействия обучающийся становится субъектом взаимодействия, он сам активно участвует в процессе обучения, следуя своим индивидуальным путем.

Обратим внимание, что при личностном общении учитель не должен брать на себя те функции, которые могут реализовать сами учащиеся, работа на уроке должна быть организована последовательно. Также необходимо предвидеть, что некоторые учащиеся могут не настолько глубоко разбираться в каком-либо вопросе. Для снятия подобных трудностей стоит предлагать текст для ознакомительного чтения либо небольшое видео, что позволит одновременно совершенствовать навыки чтения либо аудирования. [19, стр. 122]

Ядром интерактивных деятельности обучения являются активные методы – формы обучения, направленные на развитие у учащихся самостоятельного мышления и способности решать поставленные задачи. Целью обучения служит развитие мышления у обучаемых, вовлечение их в решение проблем, расширение и углубление знаний, одновременное развитие практических навыков и умений общаться на иностранном языке. Отмеченные особенности личностного взаимодействия позволяют сформулировать следующие рекомендации:

- 1) предварительное определение учителем цели деятельности на уроке;
- 2) обозначение приемов и средств интерактивного взаимодействия, т.е. разработка тактики деятельности;
- 3) четкое определение последовательности действий на уроке, т.е. выстраивание логики протекания и развития деятельности, ее внутренних закономерностей;
- 4) подготовка необходимых материалов, ознакомление с литературой по интересующей проблеме.
- 5) прогнозирование характера протекания деятельности, предположение возможных трудностей и проблем, выбор путей их преодоления и устранения;
- 6) правильная организация деятельности каждого учащегося и осуществление постоянного, незаметного для учащихся, контроля над ее выполнением;
- 7) организация работы учащихся в группах, в которых, они сравнивают предложенные ими утверждения, и выбирают наиболее или наименее популярные, а затем высказываются от лица группы либо каждый из членов группы получает персональное задание, которое должно работать на общий результат;
- 8) обсуждение полученной каждым учащимся информации и нахождение правильных решений;
- 9) работа в парах, при которой учащиеся высказывают свое отношение к проблеме, выражают свое мнение;
- 10) организация ролевых игр таким образом, чтобы они активизировали чувства и мысли каждого учащегося;
- 11) рассмотрение проблемных ситуаций, дискуссионных вопросов, имеющие как минимум две противоположные точки зрения;

12) создание опоры в виде ключевых слов, вопросов и т.п. для учащихся;

13) обсуждение ситуации или проблемы как в парах, так и перед всем классом;

14) организация такой работы, чтобы были задействованы все учащиеся с незаметным контролем учителя за процессом взаимодействия и не перекладыванием «слабыми» учениками всей работы на «сильных», а также за тем, чтобы учащиеся не использовали родной язык в процессе обсуждения.

Отметим, что данные рекомендации не являются исчерпывающими, однако значительно облегчают обучение английскому языку в средних классах. Таким образом, мы считаем, что использование принципа личностного обучения в практическом обучении английскому языку обеспечит результативность и эффективность обучения.

Анализ УМК Susannah Reed и Ray Bentley по английскому языку, а также проведение исследования эффективности применения интерактивного взаимодействия учащихся на базе 6 класса, позволяет нам сделать следующие выводы:

1) методы интерактивного взаимодействия представлены в УМК в достаточном объеме; в «Книге для учителя» есть четкие рекомендации по их использованию, методике организации, проведения, контроля и оценивания;

2) исследование, направленное на выявление эффективности применения личностного общения учащихся на базе 6 класса, показало, что в целом учащиеся находятся на достаточном уровне, а также недостаточном количестве занятий, проведенных учителем с применением различных интерактивных технологий;

3) на основании темы, предложенной в УМК Susannah Reed и Ray Bentley мы разработали и попробовали различные уроки с использованием

принципов личностного общения в процессе обучения английскому языку. Наблюдение за учащимися в процессе личностного взаимодействия показало, что такая форма работы на уроке является эффективной, снимает психологическое напряжение, стимулирует мыслительную активность и поисковую деятельность, позволяет незаметно для учащихся совершенствовать грамматические и лексические навыки. В то же время учитель превращается в друга и союзника, который готов помочь в любой ситуации;

4) проанализировав результаты опытного обучения учащихся на уроках английского языка в 6-х классах, мы заключили, что такая форма работы является весьма эффективной, что доказывает значительный прогресс учащихся за время обучения. Так, в экспериментальной группе не осталось учащихся с недостаточным уровнем, только 14% учащихся остались на достаточном уровне, в то время как 50% оказались на хорошем уровне, а 36% – на отличном. В контрольной группе результаты не изменились;

5) изучив методическую литературу по теме исследования, а также получив собственный положительный опыт применения методов личностного общения на уроках английского языка в 6-м классе, мы разработали методические рекомендации, которые могут быть полезны как студентам-практикантам, так и учителям иностранного языка. Разработанные нами рекомендации обращают внимание на подготовку, планирование, организацию, проведение и контроль личностного общения на уроке.

СПИСОК ИСПОЛЬЗУЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

1. Бим И. Л. Личностно ориентированный подход – основная стратегия обновленной школы. Иностранные языки в школе. М.: Просвещение, 2002. 214 с.
2. Вербицкая М.В. Английский язык. Программа 5-9 классы. М.В. Вербицкая. –М., 2015. –345 с.
3. **Ворожцова И. Б.** Личностно – деятельностьная модель обучения иностранному языку. 2000. с,
4. **Ворожцова И.Б.** Деятельностные технологии обучения языку. Учебно-методическое пособие. Ижевск: Институт повышения квалификации и переподготовки работников образования Удмуртской Республики, 2013. – 75 с.
5. **Ворожцова И.Б.** Инновационные идеи в европейских образовательных практиках многоязычия / М. Канделье, И.Б. Ворожцова // Педагогический родник. - №5-6. – 2012. - С.24-27.
6. **Ворожцова И.Б.** О ресурсе речевой коммуникации в педагогической деятельности // Вестник Удмуртского университета. Сер. Философия. Психология. Педагогика. - 2015. - Т. 25, вып. 3. – с. 67-72.
7. **Ворожцова И.Б.** Обязательный и единственный английский в российской школе: чем расплачиваемся? // Филологический класс. Научно-методический журнал. №1(43), 2016. Екатеринбург, сс.7-12.
8. Леонтьев Д. А. Психология общения. М.: Смысл, 2007. 365 с.
9. Ломов Б. Ф. Общение как проблема общей психологии // Методические проблемы социальной психологии / под ред. Е. В. Шорохова. М.: Наука, 2015. 120 с.
10. Рогова Г. В. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. М.: Просвещение, 2001. 287 с.

TARBIYA FANINI O‘QITISHDA O‘QUVCHILARDA MEDIASAVODXONLIKNI RIVOJLANTIRISH ORQALI INFORMATSION TAHDIDLARGA QARSHI KURASHISH IMMUNITETINI SHAKLLANTIRISH.

*Niyazova N. – tarbiya fani o‘qituvchisi.
Urganch shahar 6-son umumiy o‘rta maktab*

Annotatsiya: Maqolada globallashuv davrida tarbiya fanini o‘qitishda internet saytlaridan foydalanish tartibi, o‘quvchilarni mediasavodxonligini oshirish to‘g‘risida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: globallashuv, internet, ta’lim, eksport, savodxonlik.

Dunyoda globallashuv, axborot oqimining tezlashuvi va intensivlashuvi, universal texnologiyalar bilan bog‘liq umumbashariy jarayonlar jadallashib bormoqda. Bunday sharoitda mafkuraviy vositalar orqali o‘z ta’sir doirasini kengaytirishga intilayotgan siyoiy kuchlar va harakatlar ham yo‘q emas. Tajovuzkor millatchilik va shovinizm, noefashizm va fundamentalizm, irqchilik va diniy eksteremizm mafkuralari shular jumlasidandir. Natijada dunyoda inson qalbi va ongini egallash uchun kurash tobora kuchayib bormoqda. Bu hol bugungi kunda dunyoning mafkuraviy manzarasini belgilab bermoqda.

Bu yaxshi, albatta. Lekin kuchli mafkuraviy ta’sir ko‘rsatish vositasi bo‘lgan bu mo‘jiza ayrim jiddiy muammolarni ham keltirib chiqarmoqda.

Internet tizimidan ko‘poruvchilik, g‘oyani “eksport” qilish, odamlar ongini zaharlash maqsadida foydalanish esa mafkuraviy kurashni yanada kechkinlashtiradi, odamlarni elektron xurujlar qarshisida chorasiz qilib qo‘yadi. Bu kabi ko‘poruvchilik harakatlari “sayberterrorizm” (ba’zan “kiberterrorizm”) deb ataladi. Yirik terrorchi guruhlarining internet tizimidagi ko‘poruvchilik harakatlari insoniyatni tashvishga solmoqda. Internetning bepoyon olamida esa ularning izini topib olish g‘oyat mushkul. Jumladan, og‘ir oqibatlarga olib kelgan “Ko‘k kit” o‘yinlari bunga misol bo‘ladi.

Ma’lumki, hozirgi davr dunyo miqyosida mafkuraviy jarayonlar misli ko‘rilmagan darajada globallashib borayotgan davrdir. Axborot tarqatish jarayoni butun yer yuzini qamrab olmoqda. XX asrning so‘ngi o‘n yilligida yaratilgan mo‘jiza-xalqaro komp’yuter tarmog‘i, ya’ni Internet tizimining vujudga kelishi va u orqali axborot almashinuvi jarayonlarining tezlashib borishi bugungi kunda g‘oyaviy ta’sir o‘tkazish ko‘lamini kengaytirmoqda. Internet insoniyatning muhim yutug‘i bo‘lib, axborot va kommunikatsiya jarayonlarini misli ko‘rilmagan

darajada tezlashtirdi. Odamlarga qator qulayliklar yaratdi, ular o'z uyidagi kompyuter qarshisida o'tirgan holda pul topadigan, universitetda tahsil oladigan, buyum xarid qiladigan, xatto oila quradigan bo'lishdi.

Hozirgi globallashuv jarayonida o'quvchilar zerikarli darsda o'tirishdan ko'ra, ijtimoiy saytlarda o'tirishni afzal ko'rmoqda. Demak, tarbiya fanini o'qitishda o'quvchilarni darslarga qiziqishlarini orttirish maqsadida davlatimiz tomonidan ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan talablardan kelib chiqib, ta'limga yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali ularning ta'limga bo'lgan qiziqishlarini orttirib borish muhimahamiyat kasb etadi. Biz kelajak egasi bo'lmish yosh avlodni tarbiyalab voyaga yetkazishimiz uchun ularni nafaqat jismoniy sog'lom, balki sharqona hulq-odob, umumbashariy g'oyalar bilan kamol topgan barkamol inson qilib tarbiyalashimiz kerak bo'ladi.

Yuqoridagilarni hisobga olib, bugungi o'quvchiga o'zimizni tariximizni, milliy g'oyamizni yetarlicha yetkazib berish uchun ajdodlarimizning boy merosi, moddiy-ma'naviy o'tmishimiz to'g'risidagi ma'lumotlarni Internet saytlariga joylashtirib, o'quvchilarning e'tiborini tortadigan mavzular bilan berilsa maqsadga muvofiq bo'lar edi. SHuningdek, Internetga qo'yilgan axborotning to'g'ri yoki noto'g'riligini tekshirib o'tkazish uchun ekspertlardan ham foydalanish zarur. O'quvchilarga har xil ma'lumotni yetkazishdan oldin materiallarni ekspertizadan o'tkazib maxsus sayt ochish lozim. O'quvchilar buyuk allomalarimiz Abu Rayhon Beruniy, buyuk vatanparvar Najmiddin Kubro, Jaloliddin Manguberdi kabi ajdodlarimiz boy merosi va qahramonliklari to'g'risidagi ma'lumotlarni Internetga joylashtirib, o'quvchilarga yetkazib berish lozim.

Ta'limning samaradorligini oshirish, shaxsning ta'lim markazida bo'lishini va yoshlarning mustaqil bilim olishlarini ta'minlash uchun ta'lim muassasalariga yaxshi tayyorgarlik ko'rgan va o'z sohasidagi bilimlarni mustahkam egallashdan tashqari zamonaviy pedagogik texnologiyalarni va interfaol usullarni biladigan, ulardan o'quv va tarbiyaviy mashg'ulotlarni tashkil etishda AKTdan foydalanish qoidalarini biladigan o'quvchilar kerak. Buning uun barcha fan o'qituvchilarini

AKT savodxonligi bo'yicha malakaga ega qilish hamda yangi usullar bilan qurollantirish va olgan bilimlarini o'quv-tarbiyaviy mashg'ulotlarda qo'llash malakalarini uzluksiz oshirib borish lozim.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol uslublar (innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalari) dan foydalanib, ta'limning samaradorligini ko'tarishga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda.

Zamonaviy texnologiyalar qo'llanilgan mashg'ulotlar o'quvchilar egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga qaratilgan.

O'quv-tarbiya jarayonida AKTni to'g'ri joriy etilishi o'qituvchining bu jarayonda asosiy tashkilotchi yoki maslahamchi sifatida faoliyat yuritishiga olib keladi. Bu esa o'quvchidan ko'proq mustaqillikni, ijodni va irodaviy sifatlarni talab etadi.

AKT yordamida o'tkazilgan mashg'ulotlar yoshlarning muhim hayotiy yutuq va muammolariga o'z munosabatlarini bildirishlariga intilishlarini qondirib, ularni fikrlashga, o'z nuqtai nazarlarini asoslashga imkoniyat yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni/ <https://lex.uz/pdfs/5841063>.
2. Jo'raev A.J. Tarbiyaviy darslarni o'tish. T. O'qituvchi. 1994.
3. Hasanbaeva O. Tarbiyaviy ishlar metodikasi.T.1996.
4. B.Normurodova. Tarbiyaviy ishlar metodikasi (metodik qo'llanma). T. 2006. ..
5. "Uchinchi mingyillikning bolasi." tayanch dasturi va o'quv qo'llanmasi Tuzuvchilar: M.SH.Rasuleva,S.S.Mirdjalilova va boshqalar. Ma'rifat- madadkor nash.Toshkent,2000.
- 6.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 3-dekabrdagi fan va innovatsiyalar sohasida oliy ta'lim muassasalari, ilmiy tashkilotlar, sohalar va hududlar oldida turgan ustuvor vazifalarga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishi.

MAKTAB DIREKTORLARI MALAKASINI OSHIRISHDA BOSHQARUV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNI TASHKIL ETISH

Mamatqulov D.E.

"ORIENTAL UNIVERSITETI" magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktab direktorlarining boshqaruv kompetentsiyalari, shuningdek, o'z xodimlarini ijobiy va ijodiy kayfiyatda ish jarayonini tashkil qila olish qobiliyatlarini shakllantirish borasidagi fikr va mulohazalar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: maktab, boshqaruv, shaxs, pedagog, direktor, ko'nikma, muzokara, xushmuomalalik, strategiya, muloqot, psixolog.

Maktab direktorlarikompetentsiyasining eng aniq ko'rinadigan turlariBelova E.N., Episheva O., Meyer V., Tarasenko V.V., Xutorskoy A.V.qator olimlartomonidan ko'rib chiqiladigan boshqaruvni o'z ichiga oladi va "shaxsiy fazilatlar majmui" sifatida belgilanadi. Zamonaviy boshqaruv nuqtai nazaridan ko'rsak shaxsning ushbu xususiyatining mazmunini ochib beruvchi liderningta'lim muassasasi muammolarini tahlil qilish, aniqlash, to'g'ri shakllantirish va ularni hal qilishning ko'plab muqobil yondashuvlaridan ushbu muassasaning o'ziga xos holatiga nisbatan eng maqbul va samaralini topiladi.

To'g'ridan-to'g'ri boshqaruv faoliyatiga xos bo'lgan xususiyatlar bilan bir qatorda, rahbarning tashkiliy maqomi bilan bog'liq bo'lgan xususiyatlar ham mavjud. Ular "rahbar lavozimining xususiyatlari" tushunchasi bilan belgilanadi va quyidagilardan iborat.Tashkilot rahbari yagona shaxs hisoblanadiuning butun faoliyati uchun kim javobgar;va nafaqat uning biron bir qismining ishi uchun: rahbarlik lavozimi unga tashkilotning boshqa barcha a'zolariga qaraganda, unga umuman ta'sir qilish uchun ko'proq imkoniyatlar beradi. Boshqaruv malakasi tuzilmada hal qiluvchi ahamiyatga egamenejerning kasbiy kompetentsiyasi va ijtimoiy-uslubiy, pedagogik, iqtisodiy va huquqiy, umumiy madaniy, axborot va tashkiliy kompetentsiyani o'z ichiga olishi mumkin.

Menejerning boshqaruv faoliyati “qo‘l ostidagilarga dolzarb ma'lumotlarni yetkazish qobiliyati; shaxslararo muloqotni erkin qilish qobiliyati; tajovuzkor muhitda qaror qabul qilish va paydo bo‘lgan muammolarni hal qilish qobiliyati; jamoada ishlash ko‘nikmalari; xushmuomalalik (mutaxassislar bilan maslahatlashish, ularning fikrini hisobga olish, muzokaralar olib borish qobiliyati); ishontirish, rag‘batlantirish, muzokaralar olib borish qobiliyati; tez o‘rganish, bozor munosabatlarining ma'lum xilma-xil tizimlariga qo‘shilish va shu bilan birga, istiqbolli fikrlash ko‘nikmalarini egallash qobiliyati; strategik boshqaruv". Ushbu faoliyat, jumladan, kommunikativ kabi professional kompetentsiya turi bilan bog‘liq.

Boshqaruv kompetensiyasi funksional bloklar shaklida ham taqdim etilishi mumkin: kommunikativ, tashkiliy, kognitiv, motivatsion, konstruktiv, loyihalash. ijodiy va hissiy-irodali. Kommunikativ kompetentsiya rahbar faoliyatidagi asosiy jihatlardan biridir, chunki uning asosiy turiaoliyat boshqa odamlar bilan o‘zaro munosabat bilan bog‘liq. Bu xususiyat nomoddiy natijalar bilan ajralib turadigan barcha ijtimoiy kasblarga xosdir.

Ijtimoiy kasblar doirasidagi faoliyat samaradorligi mezonlarini hisobga olgan holda, Yu. E. Yakunina baholashning qiyinchiliklarini uning ob'ekti faoliyat predmeti emas, balki ikkita (yoki undan ko‘p) umumiy, o‘zaro faoliyat ekanligi sababli tavsiflaydi.) individual harakatlari bo‘yicha faoliyatning yagona natijasi bo‘lgan sub'ektlar.

Menejerning kasbiy faoliyatining o‘ziga xos xususiyati ham shundaki, G.P. Shchedrovitskiy, boshqaruv jarayoni sifatida ifodalanishi mumkin, "faoliyat ustidan faoliyat", ya'ni bu boshqa odamlarning faoliyatini boshqarish faoliyati.

Yuqori malakali rahbar nafaqat xodimlarni boshqarish, tashkilotni rivojlantirish sohasida zarur bilimlarga ega, balki muayyan sharoitlarda qanday qilib adekvat harakat qilishni biladi, shuning uchun vaziyatni nazorat qilish va uni boshqarish qobiliyatiga ega.

Bu fazilatlar kommunikativ deb ataladi. Professional kommunikativ kompetentsiya ajralmas tushunchadir. - Bu shaxsga o'z kasbiy faoliyatini amalga oshirish imkonini beradigan egallangan maxsus muloqot qobiliyatlari majmuini o'z ichiga oladi.

Pedagogik kasblar bo'yicha kommunikativ kompetentsiya deganda o'zi va o'zgalar haqidagi psixologik bilimlar tizimi, muloqot qilish ko'nikma va malakalari, ijtimoiy vaziyatlarda xulq-atvor strategiyalari tushuniladi, bu uning maqsad va shartlariga muvofiq shaxslararo muloqotni shakllantirish imkonini beradi.

Grebennikova ma'lum malaka talablariga javob beradigan ta'lim menejerining kasbiy va kommunikativ vakolatlari tizimini ochib beradi. Bu kompetentsiyalarga talabchanlik (shaxsiy va ishbilarmonlik muloqotida professional idrok etish mahorati; shaxsiy va ishbilarmonlik muloqoti kontekstini inobatga olgan holda o'z pozitsiyasini asosli bayon etish qobiliyati: nizolarning oldini olish va murosaga erishish uchun muzokaralar olib borish qobiliyati. Jamoada ishlash istagi va qobiliyati deontologik (kasbiy amaliyotda madaniy va qadriyat qarama-qarshiliklari va millatlararo muloqot sohasidagi mumkin bo'lgan nizolarni aniqlash qobiliyati, ularni konstruktiv hal qilish qobiliyati; maxfiylik); interaktiv (kasbiy faoliyat jarayonida ma'lumotni adekvat idrok etish, tushunish, takrorlash va shakllantirish; o'z professional ma'lumot xabarining mavjudligi va ravshanligi, bayonotlarning maqsadli qabul qiluvchiga yo'naltirilishi); etnik-madaniy (turli etnik guruhlar vakillari bilan bevosita shaxslararo munosabatlarda kasbiy va kommunikativ xususiyatlarni amalga oshirish qobiliyati va qobiliyati: boshqa madaniyatlarning xususiyatlari va xususiyatlarini ochiq idrok etish va qabul qilish qobiliyati; shaxsiy va ishbilarmonlik aloqalarini o'rnatish qobiliyati. aloqa uchun sheriklarning etnik-madaniy an'analari, me'yorlari va boshqa o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda); ijtimoiy va maqom (turli ijtimoiy guruhlar vakillari bilan professional aloqani o'rnatish, biznes va shaxsiy muloqotning mohiyati va mazmunini, shakllarini, usullarini tahlil qilishda tizimli axloqiy va

aksiologik yondashuvni qo'llash qobiliyati); etno-konfessional (turli millat vakillarining diniy e'tiqodlarining o'ziga xos xususiyatlarini, diniy me'yorlardan kelib chiqadigan xatti-harakatlarning o'ziga xos xususiyatlarini tushunish; turli e'tiqod va din vakillari bilan o'zaro munosabatda bo'lish, shaxsiy va ishbilarmonlik aloqalarini o'rnatish qobiliyatini hisobga olgan holda); aloqa sheriklarining diniy va konfessiyaviy xususiyatlari).

Sotsiologiya nuqtai nazaridan, menejerlarning kommunikativ kompetentsiyasi "ijtimoiy-kommunikativ funktsional makonni qurish mexanizmlari va shakllarini (faoliyat sharoitlari majmui, shuningdek, ma'lum) o'zlashtirish darajasi sifatida ko'rib chiqiladi. sub'ekt-ob'ekt tarkibi) ma'lum bir tashkilot ichida va undan tashqarida, shuningdek, tashkilot ichidagi ijtimoiy o'zaro ta'sirning ramziy xususiyatlarini (ijtimoiy me'yorlar va rollarning munosabatlari sifatida) etarli darajada tushunishdan iborat bo'lgan menejerning ijtimoiy-kasbiy mulki. Shunday qilib, "ta'lim menejerlarining kommunikativ kompetentsiyasi - bu amalga oshiriladigan va aks ettiriladigan o'zaro ta'sir, o'zaro tushunish, o'zaro erishish, o'zaro rivojlanish harakatlarining interfaol kommunikativ jarayonida o'qitish darajasi va bosqichlari. integratsiyalashgan, yuqori sifatli ko'nikmalardir.

Mestexkinning fikriga ko'ra, "kommunikativ kompetentsiya kasbiy va boshqaruvchi interaktiv muloqot sub'ektlari o'rtasidagi paritet, paritet-sheriklik, paritet-muloqot bosqichlari ko'nikmalarining shaxsiy va umumiy mezonlari bilan o'lchanadi va baholanadi. Kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirishning umumiy, integral mezonlari quyidagilardan iborat: maqsadga erishish, funktsional, ijtimoiy-psixologik, instrumental-faoliyat, texnologik-boshqaruv, mazmun-natijaviy ko'nikmalar.

Xullas, bugungi kunda ta'lim soasida olib borilayotgan islohotlar, maktab rahbarlarining zamon bilan hamohang bo'lishini talab qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qosimova D.S. “Boshqaruv nazariyasi”. O‘quv qo‘llanma. T.: “Adolat”. 2009. – 219 b.
2. Gluxov V.V. Menedjment. Uchebnik. 3izd. SPb Piter. 2009. – 608 S.
3. Yo‘ldoshev N.Q. Strategik menejment. Darslik. – T.: TDIU, 2013. – 230 b.
4. Kravchenko A.I. Istoriya menedjmenta: Uchebnoe posobie dlya vuzov. – 7 – ye izd. – M.X., Alʼbert M., Xedouri F. Osnovnye menedjmenta: Per. S angl. – M.: Delo, 2012.

MUNDARIJA

Saidov Y. Ta'lim va tarbiya sohasidagi islohotlar davr talabi.....	3
---	---

I.SHO'BA

Sabirova N.E. Didaktik - ta'limiy resurslarning ahamiyati va ularning darslarga tatbiqi.....	6
Ibragimova N.Y. Fanlarni o'qitishda olti qalpoqcha interfaol metodini qo'llashning samaradorligi.....	12
Xusainbekova G.M. 10-sinflarda tarix fanidan "Sovet tuzumi davrida qatag'onlik siyosati" mavzusini o'qitishning yangicha yondashuv va metodlari.....	17
Muxamadiyeva L.N. Zamonaviy ta'lim -tarbiya – jamiyat araqqiyotining muhim omili.....	28
Шадьбаева Г.Н. Важная роль мультимедийных технологий в самообразовании преподавателя.....	31
Нарзикулова Ф. Анализ развития мотивационно-ценностного компонента, как социально-психологическая особенность в профессиональной деятельности педагога.....	35
Eshchanova X.X. Pedagog kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning o'ziga xos jihatlari.....	42
Bekpulatov A.U. Ta'lim tizimida axborot texnologiyalarni qo'llash.....	51
Habibulloev D. Fanlarni o'qitishda kompetensiyalarning ahamiyati.....	55
Aziev D.A. Ta'limni innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish masalalari.....	58

II. SHO'BA

Babajanova D.B. Yangi O'zbekistonda tarix fani rivojida olimlarning o'rni.....	61
Davletov S.R., Allanazarov S.B. Xorazm tarixini o'qitishda zamonaviy yondashuvlar.....	71
Yermetov A.A. O'zbekistonning eng yangi tarixini fanining oliy o'quv yurtlarida o'qitilishining ahamiyati.....	76
To'ychieva S. Ijtimoiy fanlarni o'qitishda tarixiy xotira muhim omil sifatida.....	79
Xaynazarov B.B. Turkiston o'qituvchilar seminaryasi faoliyati tarixidan.....	85
Qurbanova D.Sh. Parlamentarizm tarixi va uning tushunchasi.....	90
Haydarov Y.H. Tarix fanini o'qitishga zamonaviy yondashuvlar.....	97
Bauetdinov R.A. Tarix darslarida illyustratsiyalar va xaritalar bilan ishlash usullari	102
Xidirov X.I. Vatan ozodligi yo'lidagi mashaqqatlar: Zahiridin Muhammad Bobur va Muhammad Shayboniyxon.....	107
Tagayev G.X. Tarix darslarida o'quvchilarda umummilliy va umuminsoniy qadriyatlar kompetensiyasini shakllantirish usullari.....	114

Abdullayeva M.I. “Tarbiya” fanini zamonaviy yondashuvlar asosida o’qitishning dolzarb masalalari.....	118
Xusainbekova G.M. Xusayn voiz koshifiyning ma’naviy merosidan tarbiya fanini o’qitishda foydalanish.....	123
Ganiev T.S. Tarix darslari samaradorligini oshirishda interfaol metodlarning o’rni va ahamiyati.....	125
Yuldashev J. XX - asr 70 yillariga qadar O‘zbekiston arxeologiyasining fan sifatidagi ahvoli.....	130
Ganiev E.S. Tarix darslarida «tarixiy sana» metodidan foydalanishda yangicha yondoshuv.....	134
Holmetova R.B XVI asrda xiva xonligi siyosiy-tarixiy geografiyasi.....	138
Ganiev T.S Tarix darslarida o‘quvcilarning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish usullari.....	141
Tadjiyeva N.D. Mirzo Ulug‘bek - sharq astronomiyasi asoschisi.....	146
Abdullayev S.H., Atayeva M.P. Tarix fanini o’qitishda fanlararo aloqadorlikni o’rnatishning samaradorligi.....	150
Qurbanova D.Sh. Parlament tarixi bo‘yicha manbalar tahlili va tarixshunosligi	154

III. SHO‘BA

Tojiboev M.T. Yangi o‘zbekistonda ta’lim-tarbiya tizimining ayrim masalalari	159
Isakov B.N. Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda Abu Rauhon Beruniy merosining o’rni va ahamiyati.....	170
Haydarov K. “Tarbiya” fani mashg‘ulotlarida o‘quvchilarni mantiqiy fikrlashga o‘rgatish.....	173
Karimova D. Tarbiya fanini o’qitishda sharq mutafakkirlari merosidan foydalanish.....	179
Utemuratov B. Boshlang‘ich sinf tarbiya fanini o’qitishda o‘quvchilarning kommunikativlik kompetentsiyalarini shakllantirish.....	184
Mahmudova N. Boshlang‘ich sinflarda milliy qadriyatlar asosida tarbiyalashning metodik asoslari.....	188
Vaisov A.X, Xasanov U. Yangi o‘zbekistonda qadriyatlar va ma’naviy merosni targ‘ib etishning ahamiyati.....	193
Raximova D. Tarbiya fani o‘qituvchilarini tayorlashda umuminsoniy qadriyatlarning ahamiyati.....	199
Авазов К. Формирования и сущность угрозоустойчивости общества в эпохе глоболизации.....	204
Umarova M. O‘quvchi yoshlarda insoniylikning olijanob fazilatlarini shakllantirish usullari.....	212
Oripov J. O‘quvchilarni milliy, umuminsoniy va ma’naviy qadriyatlar asosida tarbiyalashda tarbiya fani o‘qituvchilariga qo‘yiladigan talablar.....	216
Yusupov Q. Oilada bolalarda odob-axloq madaniyatini shakllantirish.....	220
Jumayeva L. Uchinchi Renescansning mustahkam poydevorini yaratishning muhim omili.....	223
Qadirov A. Oilada bolalarda odob-axloq tarbiyasini shakllantirish.....	228

Kazakova S. Yosh barkamol avlodni yetuk inson qilib tarbiyalash davr talabi.	231
Машарипова Ш. Формирование толерантности с использованием интерактивных методов.	234
Shrazov. A Tarbiya fanini o'qitishda ma'naviy qadriyatlarni shakllantirishning roli.	237
Ajimov E. Oilada bolalarni jismoniy sog'lomlashtirish.	242
Shrazov A. Tarbiya maqsadini belgilashda jamiyatning talablari.	246
Allayorova Sh. Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishda milliy qadriyatlarning o'rni.	250
Durdiyeva M. Qadriyatlar yoshlarimizni ezgu ishlarga etaklovchi omil sifatida.	254
Axmedova N. Behbudiyning tarbiyaga oid qarashlari.	256

IV. SHO'BA

Sultanov B.Y. O'quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda ajdodlar merosidan foydalanish.	261
Salayeva N., Xudayberganova Sh. Inklyuziv ta'limni tashkilotishda ota-onalar va o'qituvchi hamkorligi.	263
Xakimova D.M. Shaxs innovatsion salohiyati va uning asosiy xususiyatlari.	267
Salayeva N., Xudayberganova Sh. Oilada o'quvchi-yoshlarni axborot xurujlaridan himoya qilishning ba'zi jihatlar.	271
Taylakova D.N. Zamonaviy ta'limda interfaol pedagogik texnologiyalar platformasini yaratish.	277
Artikov J.O. Yoshlarni manipulyasiya qilish (boshqarish)da ommaviy axborot vositalarining roli.	282
Qurbonov N.Y., Otajonov K.S. Bo'lajak o'qituvchining ijodiy kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish.	286
Усманова Р.М. О роли литературы в жизни человека.	290
Sirojiddinova F.X. Rahbar boshqaruvida muloqot madaniyati va ta'sir ko'rsatish omillari.	294
Sobirov Q.S. 4 Simple Drama Techniques for Teaching English.	300
Valixanova N.A. O'qituvchining pedagogik qobiliyati – ta'lim sifati samaradorligi omili.	305
Kutlikov V. Yoshlar ma'naviyatini shakllantirishda bag'rikenglik muhim omil.	309
Mo'minov A.Z., Hasanova M. O'zbekistonda ekologik turizmni rivojlantirish masalari.	315
Sobirov Q.S. Using drama activities.	320
Xudayberganov Sh. Bo'lajak pedagog kadrlar ongida akademik erkinlik g'oyasini shakllantirish-bugungi kunda ganadagi universitetlari misolida.	326
Safixodjaeva N.N. Yetim va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarning jamiyatdagi o'rni.	333
Jambilov N. Teachers' professional development.	343
Ixlasov I.U. Boshlang'ich ta'limda sifati, yo'qori malakali, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash.	347

Salayeva N., Xudayberganova Sh. Bo'sh o'zlashtirish fenomenal xususiyat sifatida.....	351
Hojiev F.J. Yangi O'zbekiston: salohiyatli, vatanparvar yangi o'quvchi shaxsining ta'lim-tarbiyasi masalalari.....	354
Vaisov A.X. O'quvchilarda ijtimoiylashuv jarayoni rivojlanishiga ta'sir etishning ahamiyti.....	364
Yusupova V. Bola shaxsining rivojlanishiga turli omillarning ta'siri.....	367
Saparov O.B. Ta'limda zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari va texnik vositalardan samarali foydalanish.....	372
Kenjayev Sh.M. Ota-onalar va maktab jamoasining hamkorligi o'quvchilarni kasb -hunarga yo'naltirish omili.....	376
Oqnazarov T.J. O'qituvchilar kompetentligini rivojlantirish usullari va dasturiy vositalari.....	381
Safarova D.K. O'smirlarda deviant xulq-atvorini keltirib chiqaruvchi omillar va ularni bartaraf etishda psixologning roli.....	385
Turakulova M.M. Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarining innovatsion faoliyatini rivojlantirish omillari.....	389
Latibjonov R. Ta'lim oluvchilar faoliyatida ijtimoiy fanlarning ahamiyati.....	395
Berdimuratova A.J. Qoraqalpoq tilida ta'lim-tarbiya sohasida qollaniladigan ayrim pedagogik atamalar.....	400
Xudoyberdieva M.Z. O'quvchilar lisoniy madaniyatini rivojlantirishning dolzarbligi.....	402
Allayorova Sh. Madaniy meros ob'ektlarida vizual vositalardan foydalanish usullari.....	406
Atadjanova Y.D. Yozuvchi ulug'bek hamdam ma'naviy-axloqiy, falsafiy-estetik qarashlarining "sabo va samandar" romanida aks ettirilishi.....	413
Aytimbetova G.S O'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish masalalari.....	417
Yusupov Q.D. Pedagogning kasbiy faoliyatida kompetentsiyaviy yondashuvning ahamiyati.....	420
Машарипова Ш. Р. Педагогические идеи восточных мыслителей	425
Shrazov A.Sh. Ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish jarayonini.....	428
Nazarov S. „Tarix“, „Tarbiya“ fanlarini o'qitishda alisher navoiy ma'naviy-ma'rifiy me'rosidan foydalanish	436
Ergasheva N.E. Tarbiya darslari orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarida vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirishning dolzarb masalalari.....	440
Asanov A.M. Mahalliy davlat hokimiyati organlari tizimi va vazifasi.....	444
Daumenov S. Norma ijodkorligi jarayonini tashkil etishning huquqiy asoslari.....	450
Azodov A.O. Ijtimoiy fanlarni o'qitishda yordamchi soha frxeologiyaning roli.....	454
Vaisova Z.O. Teaching culture through illustrated reading materials at secondary schools	458
Serjanov B. Moliyaning murakkab tushinchalari va moliyaviy-huquqiy ta'rtibga solishning bardamom tizimini yaratish.....	465
Torenova A.J. O'uvchilarda kreativ fikrlashini rivojlantirishning ahamiyati....	469

Kudaybergenova N. T. Yuqori sinf o'quvchilari bilan olib boriladigan kasbga oid konsultatsiyalar.....	472
Samekeeva G.A. Yosh avlodni ta'rbiyalashta oqituvchining munoasobat qobiliyatligi.....	475
Egamberdieva Y. Alisher navoiy asarlarida ta'lim va axloqiy qarashlar.....	479
Yusupova F. Abdulla avloniyning "turkiy guliston yohud ahloq" asaridagi tarbiyaviy –ahloqiy qarashlar.....	481
Haydarov Y.H. , Abdullayeva M. I. Yoshlarni yurt taqdiriga daxldorlik ruhida tarbiyalashda kitobxonlikning o'rni.....	484
Matmuratova M.R. Uzluksiz ta'lim tarbiya tizimining insonparvarlik yo'nalishida ijtimoiy fanlarning o'rni va roli.....	487
Norboeva S. O'quvchilarda kreativlikni shakllantirish usullari.....	494
Shonazarova I. Ijtimoiy fanlarni o'qitishda zamonaviy texnologiya - mnemonika texnikasidan foydalanishning muhim ahamiyati.....	500
Rahimboyeva N.U. Mahmud Qoshg'ariyning pedagogik qarashlari.....	502
Xudoyberganova D. Farobiy falsafasida ta'lim va tarbiyaning tutgan o'rni.....	505
Bozorova N. M. Yoshlarning yorug' va farovon hayotini o'ylab.....	509
Jumaniyozova T.M. Malaka oshirish ta'limida kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan omillar.....	514
Маткаримов М.М. Методические рекомендации по организации интерактивного взаимодействия учащихся на уроках английского языка в средних классах.....	517
Niyazova N. Tarbiya fanini o'qitishda o'quvchilarda mediasavodxonlikni rivojlantirish orqali informatsion tahdidlarga qarshi kurashish immunitetini shakllantirish.....	522
Mamatqulov D.E. Maktab direktorlari malakasini oshirishda boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirishni tashkil etish.....	525

